

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТУ І НАУКИ УКРАЇНИ

СОСНІН О.В.

ВОРОНКОВА В.Г.

ПОСТОЛ О.Є.

**СУЧАСНІ
МІЖНАРОДНІ СИСТЕМИ
ТА ГЛОБАЛЬНИЙ РОЗВИТОК**
(соціально-політичні, соціально-економічні,
соціально-антропологічні виміри)

КИЇВ – 2015

ББК 65.2/4(УКР); 65.9(4); 66.01; 85.313; 87.774; 330.111.4; А5я72-1
УДК 37.017.92; 332.132 (477); 572.026

С 66

Витяг з протоколу №14 засідання кафедри міжнародної інформації ІМВ НАУ від 26.11.13р.

Укладачі:

Соснін Олександр Васильович – доктор політичних наук, професор зав.кафедрою міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету;
Воронкова Валентина Григорівна – доктор філософських наук, професор кафедри менеджменту організацій, завідувач кафедри менеджменту організацій Запорізької державної інженерної академії;
Постол Олена Євгенівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри менеджменту організацій Запорізької державної інженерної академії.

Рецензенти:

Розумний М. М. – доктор політичних наук, с.н.с., Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень;
Попов С. М. – доктор філософських наук, професор Запорізького національного технічного університету;
Лепський М. А. – доктор філософських наук, професор, декан факультету соціології та управління Запорізького національного університету.

Соснін О.В., Воронкова В.Г., Постол О.Є.

С 66

Сучасні міжнародні системи та глобальний розвиток (соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-антропологічні виміри): Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2015. – 556 с.

ISBN 978-617-642-079-8

Навчальний посібник “Міжнародні системи та глобальний розвиток (соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-антропологічні виміри)” представляє собою самий сучасний напрямок наукових досліджень, який ще недостатньо розроблений в зарубіжній і вітчизняній літературі. В навчальному посібнику досліджуються особливості міжнародних систем та глобального розвитку в контексті соціально-політичних, соціально-економічних, соціально-антропологічних вимірів, акцентується увага на розвитку сучасних концепцій філософії міжнародних систем та глобального розвитку, розглядаються перспективи розвитку міжнародних систем в добу глобалізації та глобалізації з “людським обличчям”. Навчальний посібник включає перелік концепцій філософії глобалізації як класичного, так і сучасного контексту. Навчальний посібник розрахований на студентів, магістрів, аспірантів, управлінців, всіх, хто цікавиться проблемами розвитку міжнародних систем в умовах глобального розвитку.

УДК 37.017.92; 332.132 (477); 572.026

ББК 65.2/4(УКР); 65.9(4); 66.01; 85.313; 87.774; 330.111.4; А5я72-1

ISBN 978-617-642-079-8

© Соснін О.В., Воронкова В.Г., Постол О.Є., 2015
© Видавництво “Коло”, 2015

ЗМІСТ

Передмова	9
Вступ	11

Розділ 1.

РОЗВИТОК СУЧАСНОГО СВІТУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЮДСТВА

1.1. Основні тенденції розвитку сучасного світу як виклик глобального розвитку	19
1.2. Філософія глобального розвитку: поняття, концепції, підходи	27
1.3. Соціокультурні і соціополітичні аспекти глобального розвитку в контексті вчень західних глобалістів	37
Висновки	42
Питання для самоконтролю	43
Література	43

Розділ 2.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Теоретико-методологічні засади міжнародних систем та глобального розвитку	46
2.2. Методологічні виміри глобального розвитку.....	55
2.3. Синергетична парадигма глобального розвитку.	60
Висновки.....	74
Питання для самоконтролю	75
Література	76

Розділ 3.

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНИХ, ПОЛІТИЧНИХ І КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

3.1. Політична глобалізація як новий тип міждержавних відносин.....	78
3.2. Культурна глобалізація як процес формування нової глобальної культури.....	83
3.3. Розвиток економічних, політичних і культурних відносин систем в контексті глобального розвитку.....	92
Висновки	97
Питання для самоконтролю	99
Література	99

Розділ 4.

РОЗВИТОК ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ДЛЯ УКРАЇНИ

4.1. Становлення і розвиток глобальних економічних відносин	102
4.2. Світове господарство як міжнародна економічна система	107
4.3. Розвиток глобальних економічних відносин в контексті викликів для України	118
Висновки	125
Питання для самоконтролю знань	126
Література	127

Розділ 5.

МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

5.1. Міжнародна міграція як складний соціально-економічний і політичний процес	130
--	-----

5.2. Міграція трудових ресурсів: сутність, функції, причини, види.....	139
5.3. Проблеми еміграції-імміграції та регулювання міграційних потоків в умовах глобального розвитку.....	150
5.4. Розвиток туризму в умовах глобального розвитку: методологія кроскультурного аналізу	162
Висновки	173
Питання для самоконтролю знань	176
Література	176

Розділ 6.

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ В УМОВАХ АНТРОПОГЕННОГО ВПЛИВУ НА ПРИРОДУ, ЛЮДИНУ І СУСПІЛЬСТВО

6.1. Поняття “глобальні проблеми сучасності”	179
6.2. Глобалізація соціально-економічних проблем.....	187
6.3. Причини виникнення глобальних проблем сучасності.....	191
6.4. Антропогенний вплив людства на навколишнє середовище та його компоненти	194
6.5. Формування концепції “шоку майбутнього” (футурошоку) в умовах глобального розвитку	199
6.6. Міжнародний тероризм як глобальна проблема сучасності... ..	201
Висновки	205
Питання для самоконтролю знань	210
Література	210

Розділ 7.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК МІЖНАРОДНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ’ЄДНАНЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

7.1. Міжнародна економічна інтеграція як вища форма інтернаціоналізації господарського життя	213
--	-----

7.2. Становлення і розвиток глобального світового господарства.....	222
7.3. Міжнародні інтеграційні об'єднання на регіональних просторах глобального світового господарства	232
Висновки	252
Питання для самоконтролю знань.....	255
Література	256

Розділ 8.

ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА, ЛЮДИНИ І ЛЮДИНИ, ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

8.1. Формування взаємовідносин людини і суспільства в умовах глобального розвитку.....	258
8.2. Людиноцентризм як антропологічна парадигма євроінтеграційної політики.....	282
8.3. Формування людиноцентричної політики гуманістичного європейського менеджменту в контексті глобального розвитку	298
8.4. Людина як об'єкт і суб'єкт громадянського суспільства ...	311
8.5. Економічна антропологія як теоретична засада формування нової економічної культури та економічного мислення в умовах глобального розвитку.....	324
Висновки	342
Питання для самоконтролю знань	347
Література	347

Розділ 9.

МІСЦЕ І РОЛЬ УПРАВЛІННЯ В СТАНОВЛЕННІ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЮДСТВА

9.1. Управлінська діяльність в міжнародних системах як предмет соціально-філософської рефлексії	351
---	-----

9.2. Роль управління у становленні міжнародних систем сталого розвитку в умовах глобалізації	363
9.3. Національні держави і ТНК як головні суб'єкти сучасного світовлаштування.....	366
9.4. Держава як структурозумовлюючий суб'єкт світової системи: плюси і мінуси сучасного державотворення	369
9.5. Проблеми управління у становленні системи сталого розвитку: зарубіжний і вітчизняний контекст.....	374
9.6. Інновації як основа розвитку сучасного соціуму, економічного зростання і цивілізаційного розвитку	377
9.7. Управління глобальною системою в умовах нелінійного мислення, невизначеності та альтернативності	391
Висновки	405
Питання для самоконтролю	409
Література	410

Розділ 10.

УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

10.1. Україна в контексті європейської інтеграції та глобалізації	413
10.2. Плюси і мінуси вступу України до НАТО	421
10.3. Місце і роль України в глобалізаційних процесах	429
10.4. Роль самоорганізаційних процесів в євроінтеграції.....	435
10.5. Основні напрями та механізми підвищення ефективності євроінтеграційної політики	444
10.6. Формування ноосферної концепції регіону в умовах глобального розвитку	453
Висновки	469
Питання для самоконтролю знань	472
Література	473

Розділ 11.

МІЖНАРОДНІ СИСТЕМИ, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ І МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

11.1. Міжнародна система у широкому і вузькому смислі слова	476
11.2. Сутність та основні параметри міжнародних відносин і міжнародної політики.....	478
11.3. Основні тенденції розвитку сучасної міжнародної політики.	482
11.4. Зовнішня політика держави: зміст та фактори впливу....	485
11.5. Україна в системі міжнародних відносин.....	489
11.6. Європейський Союз і Євразійська економічна спільнота: схожість і відмінність інтеграційного будівництва в концепції С. Ю. Глазьева, В. І. Чушкіна, С. П. Ткачука....	494
Висновки	500
Питання для самоконтролю	502
Література	503
ПІСЛЯМОВА	507
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	516

Передмова

Вітаючи появу навчального посібника «Сучасні міжнародні системи в контексті глобальної трансформації суспільного розвитку», який підготували авторитетні вчені-політологи О.В. Соснін, В.Г. Воронкова, О.Є. Постол, хочу висловити надію, що автори продовжать роботу в цьому напрямку, ставлячи за мету розширити світогляд майбутніх дипломатів і працівників зовнішньоекономічних установ, дати їм більш чіткі уявлення про філософію глобалізації – про те, що світ стрімко змінюється, вимагаючи від нас постійного оновування нових знань.

Стрімко змінюються, по-перше, можливості інформаційно-комунікаційних технологій і сам сенс комунікації, вимагаючи від учасників міжнародних відносин постійно і відповідально підтримувати свій імідж у віртуальному просторі і надавати про себе все нову й нову інформацію для формування позитивного іміджу своїх країн, враховуючи, що і зовнішній світ одночасно впливає на нас. За допомогою цього світ рухається, а канали комунікації, які множаться сучасними технологіями, стають ефективними засобами встановлення діалогу між особистостями, етнічними угрупованнями і суспільствами, політиками, вченими, фахівцями, країнами. Це змушує людей світу бути разом, узгоджено долати перешкоди на шляху цивілізаційного зростання.

По-друге, в світі стрімко змінюється технологічна база всіх виробництв. Людство переходить до постіндустріальної фази розвитку,

починається панування роботехніки і наукоємних технологій, що надмірно тисне на свідомість людини, повсякчас вимагаючи від нас постійно креативно мислити і виключно відповідально ставитись до своїх слів, політико-правових рішень і вчинків. Безумовно, нове технологічне облаштування створює в суспільстві новий соціально-політичний клімат і нову систему базових цінностей.

Все це, зауважимо, відбувається на тлі колапсу існуючої системи міжнародних відносин у світі: глобалізація економічних зв'язків, інформатизація прискорили і дещо дестабілізували роботу найбільших світових центрів економічного розвитку, які неухильно втрачають здатність бути локомотивами розвитку, надавати стабільність світовій економічній системі й в усе зростаючій мірі породжують нерозв'язані дотепер глобальні проблеми й ризики. Стрімко збільшується соціальне й етнокультурне розшарування світового суспільства, зростає напруга у відносинах у різних регіонах країни – «розкручуються» і агресивно заявляють про себе деструктивні сили, загрожуючи безпеці народів. Ми бачимо, що однією з ознак останнього десятиліття стала загальна незадоволеність людства існуючими міжнародними організаціями і системами. Це свідчить про зниження їх ефективності.

Для того, щоб за таких умов вибрати для себе правильний шлях, іноді буває дуже важливим знайти розумну книгу для орієнтації у світі знань. Вважаю, що Ви тримаєте її в своїх руках.

*З повагою,
перший Міністр закордонних справ
незалежної України,
Надзвичайний і поважний
посол України*

А. Зленко

ВСТУП

Актуальність теми навчального посібника “Міжнародні системи та глобальний розвиток (соціально-політичні, соціально-економічні та соціально-антропологічні)” зумовлена тим, що сучасна цивілізація перебуває на переломному етапі глобальної трансформації людства, якому загрожує загострення різноманітних глобальних проблем сучасності, глобальних криз і катастроф, в суспільстві зростає соціальна напруга, яка зачіпає всі верстви населення і всі сфери життєдіяльності суспільства. Вирішення проблем міжнародних систем в контексті глобального розвитку, що постають перед сучасним суспільством у цілому, мають велике теоретичне і практичне значення, так як більшість дослідників відмічає цілу низку наслідків впливу процесів глобалізації на розвиток сучасного соціуму, то й важливим є вирішення проблем глобального соціуму міжнародних систем в контексті соціоантропологічних, соціоекономічних та соціокультурних вимірів.

Як констатувалося ще на XXII Всесвітньому філософському конгресі (Сеул, Південна Корея, 2008), у XXI столітті виникає суспільство величезних ризиків, у які занурена сучасна людина в умовах глобального розвитку. На VI Російському філософському конгресі “Філософія у сучасному світі: діалог світоглядів” (м. Нижній Новгород, 27–30 червня 2012 рр.) відмічалось, що за цих обставин нагальною стає потреба виживання цивілізації в умовах глобальної трансформації людства. Ця стратегія спирається на парадигму глобальних “викликів та відповідей”, передбачає створення антикризових соціальних механізмів, діяльність яких спрямована на приборкання загрозливих для міжнародних систем процесів руйнівних наслідків, забезпечення стабільного характеру суспільної

еволюції. Такими механізмами є, насамперед, усталені соціальні інститути – економіка, політика, право, культура, управління.

Актуальність навчального посібника “Міжнародні системи та глобальний розвиток (соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри)” зумовлена, *по-перше*, недостатньою теоретичною розробленістю концепції міжнародних систем та глобального розвитку як цілком нового наукового напрямку, що розвивається в сучасних умовах глобалізації, так і осмислення комплексу кумулятивних змін, які набувають практично світоглядного значення, що сприяють досягненню стабільного розвитку міжнародних систем в умовах глобальної трансформації. Тому в сучасних умовах важливим є, *по-друге*, пошук шляхів виходу міжнародних систем з складних політичних та економічних ситуацій та колізій, які потребують упровадження міжнародних стандартів, міжнародного права, міжнародного гуманітарного права; *по-третє*, на сьогоднішній день в Україні спостерігається певний дефіцит теоретико-методологічної рефлексії інструментів і технологій мінімізації ентропійних тенденцій міжнародних систем, вирішенню яких може слугувати соціодіагностика антиентропійних процесів, яка може сприяти стабільності, коли людина використовується не як засіб, а як кінцева мета сучасного стабільного соціуму; *по-четверте*, становлення і розвиток антропологічної парадигми розвитку міжнародних систем обумовлено, з одного боку, об’єктивним перебігом антропокультурного сучасного процесу, що утверджується у міжнародному соціальному просторі, з іншого – впливом антропогенного чинника на природу, людину, суспільство; *по-п’яте*, соціоантропологічні засади, на яких базуються міжнародні системи XXI століття, продовжують поглиблювати значення гуманістичних роздумів про соціально-орієнтоване і антикризове управління, антикризові заходи держави, соціальну і правову державу, державу загального добробуту (добробуту для всіх), поставивши вимогу розробки таких категоріальних форм соціоантропологічного дискурсу, який узгоджувався б з сучасними реаліями глобалізації і глокалізації (“глобалізації з людським обличчям”).

Мета навчального посібника “Міжнародні системи та глобальний розвиток (соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри)” – сформувати парадигму міжнародних систем та глобального розвитку, в яку втягнуті всі сфери життєдіяльності соціального організму міжнародних систем у контексті розвитку сучасних глобалізаційних процесів – економічних, політичних, соціальних, культурних для обґрунтування ефективної стратегії розвитку сучасного соціуму. Останнє залежать від кардинального удосконалення державної управлінської культури, підвищення спроможності державних інституцій управління системами у кризових ситуаціях, переходу до формування парадигми сталого зростання економіки на основі цивілізаційних імперативів виживання – стимулювання, удосконалення, підвищення результативності, оптимізації управління міжнародними системами як нової парадигми виживання цивілізації.

В основі завдань навчального посібника “Міжнародні системи та глобальний розвиток (соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри)” – визначення принципів, методів, підходів, моделей цивілізаційного підходу до аналізу міжнародних систем, які застосовуються для вироблення механізмів антикризового державного управління та інноваційного розвитку міжнародних систем, соціально-гуманітарної сфери, що в цілому направлено на упровадження цивілізованих механізмів в усі сфери життєдіяльності суспільства; визначення напрямів оптимізації міжнародних систем в умовах глобалізації “з людським обличчям”, закономірностей і провідних тенденцій оптимізації міжнародних системи.

Гіпотеза дослідження: розвиток цивілізованої міжнародної системи представляє собою дискретний суспільний процес, для якого характерним є поперемінний стан еволюційної і біфуркаційної стадій. Гіпотеза про реалізацію структурно-синергетичної моделі самоуправлінської системи і соціодинаміки глобального соціуму заключається в тому, що, якщо в еволюційний період на динаміку розвитку міжнародної системи вирішальний вплив

здійснювали трансісторичні структури, що сприяли появі в умовах тривалої часової протяжності нелінійних флуктуацій, то у період біфуркаційного розвитку в умовах глобалізації вирішальний вплив здійснюють певні дії політичних акторів, які повинні стати політичним аттрактором притяжіння сил.

Теоретико-методологічні та праксеологічні засади філософії міжнародних систем та глобального розвитку засвідчують, що людство переживає гігантську соціокультурну та антропологічну трансформацію, яка втілює в собі не тільки неґацію епохи модерну, скільки повне утвердження епохи постмодерну. Щоб вийти із цього кола проблем, слід переосмислити культурно-історичні, філософські і морально-аксіологічні принципи, методи, підходи, моделі і концепції облаштування сучасної цивілізації, які сучасна епоха винесла із попереднього культурно-цивілізаційного розвитку.

Об'єкт дослідження – міжнародна система як соціальний феномен, що розвивається в умовах глобального розвитку.

Предмет дослідження – детермінанти оптимізації міжнародної системи та напрями подолання ентропійних тенденцій, що базуються на нових синергетичних засадах.

У навчальному посібнику поставлені наступні дослідницькі завдання:

- показати розвиток сучасного світу в контексті глобальної трансформації людства;
- розкрити теоретико-методологічні засади міжнародних систем як головного концепту дослідження;
- обґрунтувати розвиток економічних, політичних і культурних відносин міжнародних систем в контексті глобального розвитку;
- дати аналіз розвитку економічних відносин міжнародних систем в контексті викликів для України;
- визначити місце і роль міжнародної міграції в умовах глобального розвитку міжнародних систем;
- проаналізувати причини виникнення глобальних проблем сучасності в умовах антропогенного впливу на природу, людину, суспільство;

– розкрити місце і роль міжнародних інтеграційних об’єднань в умовах глобального світового господарства;

– з’ясувати взаємовідносини людини і суспільства, людини і людини, людини і природи в умовах глобального розвитку, визначивши тим самим соціоантропологічні виміри міжнародних систем;

– показати вплив державного управління на становлення суспільства сталого розвитку в умовах глобальної трансформації людства;

– проаналізувати місце і роль України в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції міжнародних систем в умовах глобального розвитку;

– визначити сутність, значення, напрями розвитку міжнародних систем, міжнародних відносин, міжнародної політики в контексті глобального розвитку;

– здійснити порівняльний аналіз діяльності Європейського Союзу та Євразійського економічного Союзу, показати подібне та відмінне у цих Союзах.

У сучасній науці має місце пізнавальна проблема, яка пов’язана з дефіцитом теоретичної та практичної рефлексії механізмів цивілізованого розвитку міжнародних систем, в центрі якої антропологічна проблематика, яка сприяє поглибленню підґрунтя для аналізу загальнолюдських цінностей в умовах загальносвітових тенденцій – глобалізації і глокалізації. Розв’язання зазначених питань потребує системного дослідження, а також розробки відповідних науково-теоретичних важелів для упровадження цивілізованих механізмів міжнародних систем в умовах глобального розвитку.

Як свідчить аналіз, під терміном “глобальний розвиток” розуміється взаємозв’язок процесів інтернаціоналізації економіки, політики, культури; розвитку єдиної системи світових взаємовідносин, зміни функцій національної держави, активізації діяльності транснаціональних наддержавних утворень, у тому числі таких, як етнічні діаспори, релігійні рухи, імміграційні об’єднання.

1. Сучасні проблеми глобального розвитку і пов’язані з ним кризові явища міжнародних систем не мають безвихідного характеру і не приводять до кризи загальнолюдських цінностей, вихід

із яких ми вбачаємо в об'єднанні людства на основі усвідомлення загальних інтересів і загальної відповідальності перед майбутніми поколіннями, повернення до духовно-моральних та культурно-антропологічних принципів при оцінці науково-технічної цивілізації, перехід на позиції гуманістичної цивілізації. 2. Глобалізаційний розвиток здійснює трансформуючий вплив на систему факторів, що формують особистість у самих різних типах культур і цивілізацій, розхитують традиційні системи культурно-антропологічних параметрів, породжують багато проблем у взаємовідносинах людини і суспільства, людини і людини, людини і природи. 3. Зміни взаємовідносин між людством і біосферою неможливі без зміни відносин між людьми у різних економічних і культурних контекстах. Основним вектором змін повинен стати пріоритет співпраці (синергії) і взаємодопомоги у реалізації глобального культурного проекту “цивілізації безпеки”. 4. Активним і діючим фактором сучасного багатоманітного бачення міжнародних систем є новий гуманізм, націлений на ноосферний розвиток людини і цивілізації, який враховує як цінності традиційних релігійних спільнот, так і індивідуалістичну аксіологію індустріальної і постіндустріальної цивілізації.

Динамічна перебудова соціально-політичних та економічних структур міжнародних систем, формування і розповсюдження морально-світоглядних цінностей, адекватних новим вимогам сучасної цивілізації, до яких відносяться прискорене зростання внутрішньої різноманітності і високий рівень толерантності, будуть сприяти виведенню сучасної цивілізації із стану кризи.

Вирішити ці проблеми можливо, якщо докорінним чином сформуєвати теоретичне підґрунтя розвитку гуманістичної концепції міжнародних систем, методичних прийомів і технік її впровадження, таких як структуризації системи, інституціонального впливу держави на розвиток системи, можливих варіантів гуманістичного вирішення проблем у контексті формування антикризового розвитку. Підходи до головного концепту дослідження – “цивілізований соціум в його глобальному вимірі”, під яким розуміються міжнародні системи,

є найрізноманітнішими – соціоантропологічні, соціоекономічні, соціокультурні, соціоуправлінські. Розвиток міжнародних систем має складний багаторівневий характер його розгортання у соціо-економічних, соціоантропологічних та соціокультурних сферах, у контексті яких відбуваються – інтеграція і диференціація; універсалізація (морально-етичних цінностей) та уніфікація (у вигляді “вестернізації у площині масової культури і стандартизації життя); інформатизація через формування громадської думки суспільства і зростання взаємозалежності (політичної, економічної, безпеки існування) всіх учасників інформаційного суспільства, яке переростає у суспільство знань. Таким чином, хоча глобальний розвиток тісно пов’язаний з економікою, він базується на духовно-філософських засадах, тому для його адекватного аналізу було обрано формування цивілізаційних механізмів становлення міжнародних систем. Навчальний посібник підготовлений як результат виконання завдань науково-дослідної роботи “Формування механізмів цивілізаційного розвитку сучасного соціуму у глобальному вимірі (номер держбюджетної теми 0111U010481), головною метою якої є обґрунтування головного концепту дослідження – “розвиток сучасного соціуму у глобальному вимірі” та генерування наукового потенціалу сучасної філософії для розвитку міжнародних систем, в яких людина з об’єкта перетворюється на суб’єкт управління, влади, держави, громадянського суспільства, міжнародних систем.

Укладачі:

Соснін Олександр Васильович – доктор політичних наук, професор, зав. кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету (м.Київ)

Воронкова Валентина Григорівна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії і менеджменту організацій, завідувач кафедри менеджменту організацій Запорізької державної інженерної академії (м.Запоріжжя)

Постол Олена Євгенівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри менеджменту організацій Запорізької державної інженерної академії (м.Запоріжжя)

Розділ I

РОЗВИТОК СУЧАСНОГО СВІТУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЮДСТВА

1.1. Основні тенденції розвитку сучасного світу як виклик глобального розвитку.

1.2. Філософія глобального розвитку: поняття, концепції, підходи.

1.3. Соціокультурні і соціополітичні аспекти глобального розвитку в контексті вчень західних глобалістів.

Висновки

Питання для самоконтролю

Література

Ключові поняття та терміни

глобалізація, глобалістика, глобальні інформаційні мережі, глобальні ринки, глобалізація економіки, глобальна спільність, “зіткнення цивілізацій”, вестернізація, “макдональдизація”, регіоналізація, мегатенденції, економічна глобалізація, політична глобалізація, культурна глобалізація, глобальні структурні зміни, “третя хвиля демократизації”, глобальна трансформація людства

Завдання та цілі розділу

– проаналізувати сутність економічних взаємозв’язків, які стали швидко зростати наприкінці ХХ-на прочатку ХХІ століття;

– виділити етапи становлення глобалізації у контексті періодизації М. Чешкова;

– обґрунтувати умови становлення глобалізації як провідної тенденції сучасного світу;

- вивчити різноманітні аспекти розвитку глобалізації, звернувши увагу на напрями розвитку економічної глобалізації, яка детермінує всі процеси;
- розкрити, які фактори сприяли формуванню глобальної економіки;
- виявити соціокультурні тенденції, що проявилися в умовах глобальної трансформації людства.

1.1. Основні тенденції розвитку сучасного світу як виклик глобального розвитку

Актуальність дослідження даної теми у тому, що ми спостерігаємо суперечливі наслідки впливу процесів глобального розвитку на сучасний соціум, управлінські процеси, публічне врядування.

У найбільш узагальненому розумінні під “глобальним розвитком” розуміється “стиснення світу”, з одного боку, і швидке зростання самоусвідомлення самого себе, з іншого. На думку Е. Гідденса, глобалізація є наслідком модерності, а модерність – продукт розвитку Заходу. Під глобальним розвитком як провідною тенденцією розвитку сучасного світу розуміють фундаментальну зміну світового порядку, в результаті чого національні кордони стали втрачати своє первісне значення, викликане розвитком інформаційно-комунікативних технологій, диктатом масової культури. Часто можна почути, що “планета стискається”, а “відстані зникають”, що свідчить про проникнення процесів глобалізації в усі сфери життя, у тому числі і в освіту.

Тема глобального розвитку є надзвичайно динамічною, оскільки в сучасних умовах глобалізація прискорюється, в практиці міжнародного бізнесу відбуваються значні зміни, що віддзеркалюються в численних публікаціях з глобалістики – нової галузі знань, що вивчає планетарні процеси. Проблема глобального розвитку, а отже, і глобального управління, є надзвичайно суперечливою і дискусійною. Дослідники-глобалісти, політичні і громадські діячі

різних країн, менеджери провідних транснаціональних корпорацій дотримуються і гаряче відстоюють не лише в теорії, а й на практиці протилежні погляди, що призводить до гострих міжнародних конфліктів. Глобальні зміни є не лише швидкими, а дуже часто такими, що не піддаються прогнозуванню, тому альтернативи глобалізації виглядають настільки протилежно, що загрожують існуванню людства.

Наприкінці ХХ-на початку ХХІ століття відбулася глобальна революція, яка охопила всі країни й народи, мережу найрізноманітніших економічних взаємозв'язків, які стали швидко зростати. У результаті глобальної революції, відбувається:

- поглиблення взаємозв'язків між найважливішими фінансовими центрами;
- тісна технологічна кооперація серед фірм;
- глобальні інформаційні мережі, що зв'язують світ в одно ціле;
- національні ринки, які все менше можна розглядати як критерій для сегментації ринку;
- поєднання гострої конкуренції із розширенням елементів взаємодії і співробітництва;
- інтернаціоналізація виробничих зв'язків у високотехнологічних галузях на базі прямих інвестицій;
- формування глобальних ринків.

Останнім часом стали відбуватися гострі дискусії навколо проблем глобального розвитку:

- 1) “глобальної конкуренції”, що має тенденцію до зростання;
- 2) “глобалізації освіти”;
- 3) “економічної глобалізації”;
- 4) “культурної глобалізації”;
- 5) “політичної глобалізації”;
- 6) “глобального громадянського суспільства”;
- 7) “глобальної свідомості”;
- 8) “глобального світогляду”;
- 9) “глобального світопорядку”.

Глобалізацію можна розглядати як цивілізаційне зрушення,

яке вже стало соціальною реальністю і відбулося в результаті глобального розвитку.

У ній відобразилися:

- інтенсифікація трансграничних економічних, політичних, соціальних і культурних зв'язків;
- історичний період (чи історична епоха), що наступила після завершення “холодної війни”;
- триумф американської (західноєвропейської) системи цінностей, що базується на комбінації неоліберальної економічної програми й програми політичної демократизації;
- технологічна революція з численними соціальними наслідками;
- нездатність національних держав самотужки подолати глобальні проблеми (демографічні, екологічні, дотримання прав і свобод людини, поширення ядерної зброї), що вимагають спільних глобальних зусиль. Сам термін “глобалізація” увійшов до міжнародного політичного й наукового обігу в 60-і роки. Початок же історичного процесу, що, безумовно, визначив архітектуру сучасного світу на початку XXI століття, дослідники відносять на кілька століть назад: часовий діапазон охоплює проміжок від 1500 до 1800 року.

У контексті періодизації М. Чешкова виділяються такі етапи глобального розвитку:

- 1) праісторія глобалізації (протоглобалізація) – від неолітичної революції до Осьового часу;
- 2) передісторія глобалізації (зародження глобальної спільності) – від Осьового часу до епохи Просвітництва й першої промислової революції;
- 3) власне історія глобалізації (формування глобальної спільності) – останні 200 років.

З кінця 60-х рр. XX століття глобалізація стає провідною тенденцією сучасного розвитку. Як стверджують західні філософи, світ вступив у фазу “глобальної невизначеності”.

Історична ретроспектива дозволяє визначити в кінці XXст. два переломних періоди, що сприяли поглибленню глобального розвитку:

- 1) розпад СРСР і СФРЮ;
- 2) глобальна фінансова криза 1997–1998 рр.

Існують різні теоретичні підходи щодо оцінки процесу глобалізації:

1) функціоналістський підхід, що наголошує на ролі національних держав у справі порятунку національних економік від згубного впливу “гібридної” і “космополітичної” глобалізації;

2) апологетичний підхід, що підкреслює роль глобальних ринків в інноваційних процесах і відповідно еволюції до неоліберальної доктрини, яка прагне максимально обмежити втручання держави в процеси “космополітичної глобалізації”;

3) технологічний підхід, в контексті якого основна увага приділяється новітнім “кібернетичним” технологіям як умові вибіркової, “гібридної глобалізації”, що дозволяє периферійним країнам інтегруватися в глобальну економіку, зберігши власну регіональну специфіку.

Типологію парадигми розуміння глобального розвитку як історичного явища запропонував голландський дослідник Я. Пітерс:

– “зіткнення цивілізацій” – фрагментація світу, неминуча через існування цивілізаційних відмінностей, що сягають корінням у культурну диференціацію, визначальними серед яких є національні, культурні релігійні фактори;

– “макдональдизація” – гомогенізація культур, здійснювана транснаціональними корпораціями, в контексті якої під прапором модернізації стали поширеними явища вестернізації, європеїзації, американізації. Ресторан “МакДональдс” і більшість його максимальних похідних є продуктами американського суспільства, що стали предметом агресивного експорту в інший світ. Наприклад, сьогодні фірма “МакДональдс” відкриває за кордоном набагато більше своїх відділень, чим у США. Вже близько половини свого прибутку фірма отримує не в США. Хоч “МакДональдс” і користується популярністю у всьому світі, однак водночас зустрічає опір з боку інтелектуалів та суспільних лідерів. “МакДональдс” і багато інших макдональдизованих сфер бізнесу поширилися по всьому

світу, але продовжують зберігати свій американський фундамент і свої американські корені;

– “гібридизація” – широкий спектр міжкультурних взаємовпливів, що призводять як до взаємозбагачення, так і до виникнення нових культурних традицій.

Таким чином, слід говорити про три ракурси глобального розвитку як соціального явища:

1) соціально-економічний – економічна глобалізація вивчає формування глобальних ринків і стратегію поведінки корпорацій і міжнародних фінансово-економічних інститутів, перспективи формування принципово нових економічних відносин і типів господарства;

2) соціально-політичний – політична глобалізація вивчає роль держави й інших суб’єктів міжнародного життя у глобалізованому світі, перспективи становлення глобального цивілізаційного суспільства, що формує загальні правові принципи й норми;

- соціокультурний – культурна глобалізація вивчає глибинні зміни в культурних стереотипах у зв’язку з новітніми науково-технічними, соціальними нововведеннями, перспективи міжкультурного і міжкомунікативного діалогу в умовах інформаційно-комунікативного простору.

В результаті глобального розвитку, що відбуваються в сучасному світі, сформувалися нові тенденції сучасного світу, на політичній арені з’явилися нові політичні актори, що стали диктувати “свої правила гри”, сформувалася глобалізація як визначальний фактор сучасного економічного життя, що обумовлює нову якість інтернаціоналізації світового господарства.

На нашу думку, економічна глобалізація детермінує всі процеси і вимагає:

– пристосувати свої економічні інститути до нових вимог;
– підсилювати могутність власників капіталу – інвесторів, багатонаціональних корпорацій і глобальних фінансових інститутів;
– схвалювати формування нових міжнародних механізмів нагромадження й руху капіталів;

– сприяти органічному входженню в цей незворотний процес, протистояти якому неспроможна жодна держава у світі;

– підтримувати віртуалізацію економічних кордонів між державами в умовах глобалізації.

У найбільш узагальненому розумінні під “глобальним розвитком” розуміється “стиснення світу”, з одного боку, і швидке зростання самоусвідомлення самого себе, з іншого. На думку Е. Гідденса, глобалізація є наслідком модерності, а модерність – продуктом розвитку Заходу. Під “глобалізацією” як провідною тенденцією розвитку сучасного світу розуміють фундаментальну зміну світового порядку, в результаті якої національні кордони стали втрачати своє первісне значення, викликане розвитком інформаційно-комунікативних технологій, диктатом масової культури. Глобальний розвиток, на думку деяких західних експертів, є найбільш фундаментальним викликом, з яким зіткнулася сучасна історія останнім часом.

Дискусії про глобальний розвиток як головну тенденцію сучасного часу можна згрупувати в чотири дискурси:

- 1) цивілізаційний, чи регіональний;
- 2) ідеологічний;
- 3) академічний;
- 4) гендерний.

Деякі західні автори впевнені, що з усіх напрямів глобального розвитку (економічний, політичний, культурний, соціальний, антропологічний) найбільш перспективним і просунутим є економічний. Різні країни неоднаково реагують на глобалізацію, так як історичні, політичні, культурні й економічні особливості впливають на те, яким чином основні тенденції розвитку сучасного світу відображаються і впливають на становлення і розвиток такого феномена, як глобалізація. Не випадково останнім часом з’явилися нові науки і дисципліни: “глобальна філософія”, “глобальна політологія”, “глобальна соціологія”, “глобальна комунікативістика”, “глобальна культурологія”. З’явився новий понятійно-категорійний апарат – “глобальне мислення”, “глобальне управління”, “глобальне

громадянське суспільство”, “глобальна людина”, “глобальне мережеве суспільство”, “глобальний світогляд”, “глобальні тенденції”, “глобальний ринок”, “глобальні інформаційні мережі”, “глобальна культура”, “глобальні інформаційні технології”, “глобальна павутина”, які мають багато дотику з іншими соціальними науками.

Формуванню глобальної економіки сприяв цілий ряд факторів:

- посилення інтеграції фінансових ринків;
- телекомунікаційна революція, що полегшила для корпорацій встановлення постійних контактів з усіма країнами світу, укладання угод з партнерами, що знаходяться в будь-якій точці земної кулі;
- розширення сфери діяльності транснаціональних корпорацій, які володіють могутніми технологічними й фінансовими ресурсами, що дозволяє їм розміщувати виробництво в усьому світі таким чином, щоб домагатися найбільшої ефективності за рахунок використання дешевої робочої сили;
- відмова транснаціональних корпорацій від фордистської системи організації праці й перехід до гнучкої системи використання робочої сили, що дає можливість адаптуватися до постійних змін у світовій економіці з метою утримання своїх позицій і завоювання нових ринків;
- зростання участі країн третього світу у світовій торгівлі, а також у світовому інвестиційному процесі й міжнародному поділі праці;
- стрімке зростання у наш час взаємозалежності між країнами, у рамках якого жодна країна світу вже не може залишатися осторонь світової економіки і вести ізольоване, автаркічне існування.

Основні базові мегатенденції розвитку сучасного світу як виклик глобального розвитку зводяться до глобального цивілізаційного процесу і знайшли своє відображення у соціокультурній сфері. Це:

- 1) “культурна поляризація”;
- 2) “культурна асиміляція”;
- 3) “культурна гібридизація”;
- 4) “культурна ізоляція”.

1. “Культурна поляризація”. Саме під знаком цієї мегатенденції пройшла значна частина ХХ століття: йдеться мова про протиборство

двох таборів – капіталістичного і соціалістичного. Основний механізм реалізації цієї мегатенденції – поляризація й сегментація політичної і геоеконімічної карти світу, що супроводжувалися формуванням військово-політичних й економічних регіональних об'єднань (коаліцій, союзів).

2. “Культурна асиміляція” ґрунтується на висновку, що альтернативи “вестернізації” не існує. Усе більшого значення набуває процес встановлення універсальних (загальнолюдських) форм і правил у міжнародних відносинах.

3. “Культурна гібридизація” доповнюється процесами транскультурної конвергенції та формування транслокальних культур – культур діаспори на противагу традиційним культурам, що відзначаються локалізованістю й прагнуть до національно-державної ідентичності. Світ поступово перетворюється на складну мозаїку транслокальних культур, що глибоко проникають одна в одну й утворюють нові культурні регіони, що мають мережеву структуру. Інтенсифікація комунікацій і міжкультурних взаємовпливів, розвиток інформаційних технологій, що сприяють подальшій диверсифікації розмаїтого світу людських культур, протистоять поглинанню їх якоюсь універсальною “глобальною культурою”.

4. “Культурна ізоляція”. ХХ століття дало багато прикладів ізоляції і самоізоляції окремих країн, регіонів, політичних блоків (“санітарні кордони” чи “залізна завіса”). Джерелами ізоляціоністських тенденцій у ХХІ сторіччі, що наступило, виступають культурний і релігійний фундаменталізм, екологічні націоналістичні й расистські рухи, прихід до влади авторитарних й тоталітарних режимів, які вдаються до таких заходів, як соціокультурна автаркія, обмеження інформаційних і гуманітарних контактів, свободи пересування, жорстока цензура та інші. Тому в подальшому визначимо поняття, концепції та підходи до аналізу глобалізації.

1.2. Філософія глобального розвитку: поняття, концепції, підходи

В останні 5–10 років виникла “нова філософія глобального розвитку”, основні ідеї якого можна виразити наступним чином:

1. Глобальний розвиток, принаймні, збігається з модернізацією в часі і, отже, розвивається з ХУІ ст. Вона охоплює процеси економічної систематизації, встановлення й розвиток міждержавних відносин, виникнення глобальної культури, глобальної свідомості, глобального громадянського суспільства. З часом процеси глобалізації поглиблювалися і тепер вона як соціальне і економічне явище перебуває у найбільш стрімкій фазі свого розвитку.

2. Глобальний розвиток охоплює систематичне взаємопереплетення всіх індивідуальних соціальних зв'язків, що встановилися на планеті. У контексті суцільної глобалізації ніякий окремий зв'язок або комплекс зв'язків не можуть залишитися в ізоляції, тому що кожен з них зазнає впливу інших. Це найбільшою мірою стосується територіального аспекту, так як географічні кордони в епоху глобалізації втрачають своє первинне значення. Глобалізація посилює уніфікацію людського суспільства.

3. Глобальний розвиток пов'язаний з феноменом “стиснення”. Часто можна почути, що “планета стискається”, а “відстані зникають”. Однак це слід розуміти феноменологічно, а не буквально. Під глобалізацією мається на увазі феноменологічне елімінування простору й генералізація часу. Феноменологія глобалізації рефлексивна. Жителі планети усвідомлено орієнтуються у своєму повсякденному житті на світові тенденції розвитку. Глобалізація означає кінець універсалізму й партикуляризму. Більш рання стадія прискореної глобалізації визначалася існуванням відмінностей між сферами, де використовувалися загальні раціональні норми, та іншими, де провідна роль належала специфічним міжособистісним взаєминам й індивідуальним якостям особистості.

4. Глобальний розвиток стискає простір і час, вони нібито зникають в єдиному процесі: кожна людина як учасник певних

зовнішніх стосунків є одночасно і собою, і уособленням всього людського роду.

5. Глобальний розвиток передбачає янусоподібне стиснення ринку і довіри. Для Гідденса виникнення ознак глобалізації й розвиток цього процесу тісно пов'язані зі становленням сучасного суспільства й моделей держав-націй, що рефлексивно реагують на історичні події. Гідденс у багатьох своїх працях розглядає глобалізацію як безпосередній наслідок модернізації, сутність і прояв якої цікавили його як філософа. Модернізація вириває соціальні відносини з історичного контексту й поміщає їх у більш широкі просторово-часові рамки. Глобалізація незмінно посилює цю тенденцію. В останніх роботах Гідденса вона виступає як зумовлений багатьма причинами багатопрофільний розгалужений процес, наповнений умовностями й незрозумілими моментами, з непередбачуваним наслідками. Т. Парсонс, аналізуючи процес глобалізації, дійшов висновку: якщо суспільства рухаються по загальному еволюційному шляху, то вони стають усе більш схожими між собою.

Означимо, що амбівалентність глобального розвитку, особливо з погляду його економічної домінанти (йдеться про економічну глобалізацію), виявляється в питанні про її взаємозв'язок з демократизацією. Тому істинною є теза: глобалізація в її сучасному вигляді була б неможливою без “третьої хвилі демократизації”. Антитеза: глобалізація в її неоліберальному варіанті може спричинити руйнування самих основ сучасної демократії.

Основні осі, по яких відбулося цивілізаційне зрушення наприкінці ХХ сторіччя: 1) вісь “культури” – зрушення від культурного імперіалізму до культурного плюралізму; 2) вісь “суспільства” – зрушення від закритого суспільства до відкритого; 3) вісь “економіки” – зрушення від командно-адміністративної економіки до економіки ринкового типу.

Щоб зрозуміти суть економічної глобалізації, слід розглянути її ідеально-типовий зразок, що характеризується: 1) повною свободою обміну, включаючи послуги й нематеріальні цінності; 2) балансом виробничої діяльності, що зумовлений тільки фізико-

географічними перевагами; 3) мінімальними прямими іноземними інвестиціями, так як перевага надавалася торгово-виробничим коаліціям; 4) гнучким реагуванням на кон'юнктуру глобальних ринків; 5) децентралізацією, миттєвими операціями, незалежністю від держави; 6) вільне просування робочої сили.

Можна встановити, що параметри політичної глобалізації визначаються кризою потенціалу окремих держав, зростанням проблем планетарного масштабу, посиленням ролі міжнародних організацій, виникненням нової політичної культури. Як відмічав Ф. Фукуяма, чисельність ліберально-демократичних держав подвоїлася за період з 1975 по 1991 рр., досягнувши 60. Найбільшого впливу політичної глобалізації зазнали такі сфери, як міжнародні відносини й політична культура.

Ідеально-типовий зразок політичної глобалізації характеризується наступними параметрами: множинність центрів влади на глобальному, локальному й проміжному рівнях; вирішення глобальних і локальних проблем у контексті глобального співтовариства; могутні міжнародні організації, які домінують над національними; гнучкий і багаточетровий характер міжнародних відносин; подолання домінування державоцентричних цінностей у загальнопланетарному масштабі; глобальне поширення засобів споживання.

Як приклади засобів споживання, що являють собою засіб, мають соціальну й економічну структуру, Бодрійяр пропонує розглянути паризький “аптекарьський магазин”, мережу ресторанів швидкого харчування, європейські Дісней-парки. Нові засоби споживання є сучасними й у більш важливому аспекті: вони надзвичайно раціоналізовані, або макдональдизовані, великі супермаркети керують емоціями покупців, створюючи пошвавлену, радісну й оптимістичну атмосферу.

Важливою і вражаючою рисою політичної глобалізації є те, що в жодній області вона не досягла такого високого рівня, як, зокрема, у глобалізації фінансових ринків.

Ускладнення соціальних і культурних процесів свідчить, що культурна глобалізація – це багатоаспектний процес, що вплинув

на відносини між релігіями й етносами, традиційні й сучасні цінності, різні культурні орієнтації, стилі життя й смаки у споживанні. Все більшою мірою цей процес зазнає впливу новітніх технологій у сфері інформації і комунікації. Загальна вихідна “теорема” тут та ж сама, що й в аналізі інших аспектів глобалізації. Вона стверджує: “Матеріальні стосунки локалізуються, політичні інтернаціоналізуються, символічні – глобалізуються”.

Ідеально-типовий зразок культурної глобалізації: у духовній сфері – релігійна мозаїчність поза територіальною приналежністю; в етнічній сфері – космополітизм і розмаїття поза територіальною приналежністю; в економічній – споживання трафаретної і репродукованої продукції; в інформаційно-комунікативній сфері – глобальне поширення інформації.

Трактування вищезначеного поняття зводиться до того, що глобалізація сприймається як розмивання влади держави. Велика роль у цьому процесі належить розвитку комунікацій: на зміну поштовому зв'язку, який легко могла контролювати державна адміністрація, прийшли інші види зв'язку – ефірний, дротовий, електронний, супутниковий; з'явилася мережа Інтернет. Глобальний феномен інформатизації в більшості країн світу призводить до обмеженості спілкування з народною культурою. Насторожує, крім того, “американізація” мов народів світу.

Як засвідчує аналіз, глобалізацію часто порівнюють до наднаціональної солідарності головним чином в області екології. У масовій свідомості в останні десятиліття сформувалося уявлення про Землю як про спільний для всього людства корабель, що загубився у Всесвіті.

Зводячи глобалізацію до ідеї солідарності, дослідники часто обмежуються розглядом діяльності міжнародних інститутів: політичних (ООН), економічних (МВФ), неурядових церков, навіть міжнародних мафіозних структур.

Дехто намагається обмежити глобалізацію сферою комунікаційних структур – поширення інформації, переміщення людей і товарів. У руслі цієї концепції було висунуто ідею “планетарного

села”, коли будь-який мешканець планети за допомогою ЗМІ може стати свідком подій світового значення. Однак парадокс полягає в тому, що почуття приналежності до спільного для всіх людей і єдиного населеного світу супроводжується розпадом колишніх цінностей і уподобань.

Глобалізацію слід розглядати як процес інтеграції різних культур у єдину ринкову логіку, причому видозмінені культури є одночасно і результатом глобалізації, й умовою її подальшого розвитку. У процесі глобалізації виникає певна однорідність соціально-економічних умов і в той же час спостерігається зростання індивідуалізму. Глобалізація – це процес, мета якого формування “*homo oeconomicus*”, підпорядкування людської діяльності інтересам грошового нагромадження. “Розважлива раціональність” розчиняє всі колишні цінності в ринковій вартості. У процесі глобалізації відбувається заміщення основних моральних цінностей людства цінністю ефективності. В основі цієї раціональності лежить утилітаристська мораль; її формула звучить так: морально те, що дає найбільшу вигоду. Глобальна політика зводиться, таким чином, до правил, необхідних для успішного ринкового обміну: правова захищеність, свобода обміну, виконання взятих зобов’язань.

Процес глобалізації є результатом компромісів, які підривають моральні засади суспільства й становлять загрозу для ідентичності особистості. Нове розуміння справедливості, істини, індивідуалізму – моральних засад, розвою яких сприяє глобалізація, так само як і утилітаристська мораль, підриває ідею справедливості в людських стосунках. Глобалізація по-новому розв’язує проблеми істинності й об’єктивності оцінок.

Глобальна “перебудова”, іменована “глобалізацією”, не є наслідком свідомого вибору, зробленого кимось із політичних лідерів. Це результат структурних змін капіталізму, втілених у діяльності безлічі людей, корпоративних організацій і держав, що, зрештою, породжує нові відносини й моделі поведінки. Економічна глобалізація неминуче впливає на політичні, соціальні й культурні відносини держав. Зокрема, інтернаціоналізується їх економіка, перетворюючись на провідні

ремені від глобального господарства до національних економік, допомагаючи пристосувати державну економічну політику до вимог світової економіки. Зростання ролі принципу взаємозалежності автоматично спричинює зменшення ролі територіального принципу, однак новий порядок досі нестабільний. Корені нестабільності криються в діалектичному співвідношенні двох основних принципів – принципу взаємозалежності й територіального принципу.

Глобалізація економіки спричинює подальшу поляризацію країн, що перебувають на сильних і слабких позиціях, більше того, вона зумовлює нову диференціацію і розкол у рядах непривілейованих країн. Останнім слід об'єднатися в коаліцію, основою якої мають стати спільні інтереси широких соціальних груп у національних і локальних масштабах. Доречним буде передбачити нові можливості для зростання глобального соціалізму як альтернативи глобальному капіталізму, капіталістичній моделі споживання.

Отже, глобалізація – це складний процес, що поєднує в собі інтерпретацію тотожності й відмінностей універсалізму і партикуляризму. Сучасна глобалізація задає глобальні рамки, в яких цивілізації, регіони, національні держави, корінні народи, позбавлені державності, конституують свою історію й ідентичність. Захист місцевих традицій і особливостей також є глобальним феноменом.

Серед моделей причинно-наслідкової залежності процесу демократизації від глобальних змін слід виділити шість найбільш вартісних, які найкраще ілюструють цю залежність.

Слід звернути увагу на концепцію переходу до демократії К. Шварцмана. Концепція переходу до демократії К. Шварцмана включає наступні переходи: 1) глобальні структурні зміни – місцеві структурні зміни – перехід до демократії; 2) глобальні структурні зміни – місцеві структурні зміни – мобілізація еліт – перехід до демократії; 3) глобальні структурні зміни – місцеві структурні зміни – мобілізація громадян – перехід до демократії; 4) глобальні структурні зміни – мобілізація еліт – перехід до демократії; 5) глобальні структурні зміни – мобілізація громадян – перехід до демократії; 6) глобальні структурні зміни – місцеві структурні

зміни – мобілізація еліт – мобілізація громадян – зворотні впливи цієї мобілізації на еліти – перехід до демократії.

Концепція Ф. Енгельхарда розвивається під лозунгом: “третя світова війна вже почалася”. Сучасне суспільство породжує безробіття й убогість. Людство змушує вести війну з бідністю, яка може затопити не лише Південь, а й Північ. Такі явища, як економічна мафія, тероризм, екстремізм поширюються на всій планеті. Сьогодні бідні становлять третину людства і створюють загрозу для політичних режимів відповідних країн. Бідні все частіше перетворюються на резервну армію економічної мафії і тероризму. Третя світова війна – це не просто соціальна метафора: уражені й розколоти в результаті краху радянського режиму, цілі регіони перебувають у стані нестабільного розвитку. “Великий вільний ринок”, який ще поки що переживає стадію становлення, у майбутньому справлятиме все більш руйнівний вплив на демократію.

Розглянувши динаміку цих процесів, відмітимо, що сьогодні мова йде не про збереження держави “загального благоденства” в національних межах, а про розвиток на рівні ЄС економіки, яка б служила людині, а не бездушному Молоху фінансів, прибутків і нагромадження капіталу.

Певний внесок у розвиток філософії глобального розвитку вносить концепція шести “ліній розломів” С. Хантінгтона. Виділяються шість “ліній розломів” С. Хантінгтона, що загрожують майбутньому планети зводяться до наступного:

1) між бідними й багатими суспільствами, межа між якими все менше виступає як межа між Північчю і Півднем, тому що бідність захоплює цілі регіони промислово розвинутих країн;

2) між мусульманським світом і Заходом: при цьому західні засоби масової інформації все частіше звинувачують мусульман у нетерпимості, називаючи війну у Перській затоці “першою війною цивілізацій”;

3) між конформістськими й неконформістськими суспільствами: останні можна визначити як суспільства, члени яких мають свободу вибору;

4) між егалітарними суспільствами і суспільствами, в яких панує нерівність;

5) між світськими й релігійними державами;

6) між провідними промислово розвинутими країнами (групою “сімки” чи “вісімки”) та іншими державами.

Збільшення кількості конфліктів етнічного й цивільного характеру свідчить про зростання політичної й соціальної нестабільності в сучасному світі. Чисельність біженців за останні 20 років зростала з 2 млн. до 20 млн. чоловік.

На розвиток глобального розвитку впливає концепція мондіалізації Ж. – К. Ле Дюїгу, Ж. – Л. Ноде. Мондіалізм (від франц. *mondial* – світовий, всесвітній) – рух за об’єднання світу та його окремих регіонів на федеративній основі під загальним управлінням всесвітнього уряду. Французький експерт Ле Дюїгу стверджує, що мондіалізація ґрунтується на ряді об’єктивних процесів. На його думку, важливо зрозуміти сутність мондіалізації для того, щоб впливати на неї в інтересах робітників. Існує досить багато підходів до аналізу процесу мондіалізації.

У залежності від ідеологічного змісту філософію глобального розвитку можна згрупувати по трьох напрямках:

1. Ліберальний напрямок. Мондіалізація розглядається не тільки як об’єктивний процес, але і як корисний сам по собі феномен, що сприяє підвищенню економічної й соціальної ефективності. У цілому ліберальний напрямок акцентує увагу насамперед на розвитку конкуренції на наднаціональному рівні, спрямованій на підвищення ефективності й рентабельності суспільного виробництва. Однак в останні роки все частіше звучить думка про те, що для регулювання процесу мондіалізації все-таки потрібно буде вдаватися до певних заходів, які дозволять запобігти негативним наслідкам цього процесу.

2. Марксистський інтернаціоналізм. Ґрунтуючись на ідеях К. Маркса, про інтернаціоналізм і формування світового робітничого класу, дослідники розглядають мондіалізацію як процес мирних переговорів між національними групами робітничого класу, а не як продовження класової боротьби на наднаціональному рівні.

3. Культурологічний напрямок. Цей напрямок набув останнім часом особливої популярності. Мондіалізацію розглядають, насамперед, як шок (кризу) національних культур, зіткнення історичних спільностей культур. Концепція “схрещення” культур протиставляється концепції збереження “чистоти культур”.

Певний внесок в осмислення глобального розвитку вніс Ж. – К. Ле Дюїгу, який визначив об’єктивні основи мондіалізації:

1) технологічні зрушення: розвиток телекомунікаційних технологій і засобів зв’язку сприяє зближенню країн і народів. Уже досить виразно започаткувалися осередки світового господарства, в яких об’єднання матеріальних, трудових та інтелектуальних ресурсів на наднаціональному рівні досягло найвищого ступеня;

2) новий міжнародний поділ праці виник як наслідок двох явищ – розширення товарного обміну й еволюції виробничого процесу;

3) формування світового фінансового ринку як результат різкого підвищення мобільності капіталів в останні 20 років.

Проведений аналіз серед найважливіших нових загальносвітових диспропорцій може виділити такі:

1) протиріччя між людиною як споживачем і людиною як найманим працівником;

2) протиріччя між кваліфікованими і некваліфікованими працівниками;

3) протиріччя між найманими робітниками різних галузей;

4) протиріччя між соціальними ситемами окремих країн.

Відповідно до проблеми нашого дослідження мондіалізація:

- призводить до витіснення з ринку неконкурентоспроможних виробництв;

- вигідна для кваліфікованих робітників;

- спричинює перебудову галузевої структури світової економіки;

- породжує конкуренцію не тільки між найманими робітниками, але і між національними соціальними структурами й механізмами розподілу соціальних благ.

Можемо виділити концепцію управління глобальними процесами К. Кільюнена, який під глобалізацією розуміє прискорення

економічної інтеграції – розширення торгівлі, фінансових потоків, технологічних інновацій, інформаційних мереж і кроскультурних явищ (виявлення універсальних і специфічних зразків поведінки індивідів, соціальних груп, організацій, інститутів в контексті різних культур).

На думку фінських учених, економічні процеси, які колись утримувалися в рамках національних держав або регулювалися міжнародними організаціями, у наш час набули глобального характеру й розвиваються під впливом диктату світового ринку.

На думку колишнього Генерального секретаря ООН Б. Бутрос-Галі, можна виділити декілька типів глобалізації:

- глобалізація інформації;
- глобалізація торгівлі наркотиками;
- глобалізація епідемій;
- глобалізація екологічних проблем;
- глобалізація фінансів.

Перед людством постав ряд спільних проблем, вирішення яких вимагає кооперації зусиль у глобальному масштабі.

Тому глобалізація – це процес соціальної трансформації, у ході якої людські співтовариства поступово інтегруються у всесвітню соціальну систему. Світ стає цілісністю, основні елементи якої відрізняються взаємозалежністю, що свідчить про спільність відмінностей, тобто про єдність у різноманітності.

Світова глобальна система потребує у наш час:

- державного управління на наднаціональному рівні;
- регулювання світових ринків згідно з певним зводом правил;
- налагодження глобального політичного співробітництва шляхом укладання багатосторонніх угод і формування впливових транснаціональних інститутів;

- установлення у всесвітньому масштабі політичного контролю й нагляду, здатних регулювати ринкові операції, перерозподіляти ресурси й забезпечувати стійкий розвиток світового господарства.

Глобалізація не набула поки що необхідної універсальності й носить асиметричний, неоднорідний характер, тому що

глобалізація різних сфер економічної діяльності відбувається різними темпами. Наявна асиметрія породжує такі серйозні протиріччя:

- збільшення соціального розриву між багатими й бідними;
- зростання розриву між тими, хто включений у соціальне життя, й тими, хто виключений з нього;
- “безсилля в умовах взаємозалежності”.

Таким чином, взаємозалежність сучасного світу слід розглядати як найважливішу передумову глобального розвитку (В. Х. Рейніке), який виявляється по-різному:

- у відносинах між розвинутими країнами переважають елементи глобалізації;
- що стосується країн, що розвиваються, то для них переважною формою відносин є взаємозалежність;
- поєднання взаємозалежності й глобалізації знайшло відображення також в окремих сферах економіки;
- взаємодія в сучасному світі взаємозалежності й процесів глобалізації зовсім по-новому ставить проблему міжнародної безпеки.

Таким чином, можна зробити висновок, що ми перебуваємо на вододілі історичного розвитку цивілізації. Глобальні запитання вимагають глобальних відповідей. Політика теж вимагає нових підходів. У світі, що зазнає стрімкої інтеграції і щодень стає усе більш тісним, глобальні проблеми виходять на перше місце.

1.3. Соціокультурні і соціополітичні аспекти глобально-го розвитку в контексті вчень західних глобалістів

Процеси глобалізації вплинули і на розвиток культурного простору, в результаті чого виникло полікультурне суспільство. Західні філософи переконані, що незважаючи на прискорення процесів глобалізації, навіть у Європі національні культури залишаються набагато могутнішими чинниками, ніж вважають теоретики постмодерну. Нік Стівенсон пропонує використовувати поняття

“культурного громадянства”. На відміну від національного громадянства, обумовленого державним законом, хто може вважатися громадянином, культурне громадянство підтримується завдяки системі масових комунікацій у національному масштабі. Ця підтримка визначається:

- ставленням до культурного космополітизму;
- специфікою регулювання в теле-та кіноіндустрії;
- особливостями громадянського суспільства.

Культура, на думку Ж. Бодрійяра, перестала бути прив’язаною до певного місця і, з іншого боку, у кожному окремому місці вона перестала являти собою певну цілісність. Культура стала фрагментарною, розпавшись на культури окремих спільностей, свого роду культурні діаспори, що відрізняються за смаками, звичками й віруваннями, не пов’язаними з яким-небудь раціональним контекстом. Діаспори розкидані по всьому західному світу. Замість розширення доступу до елітарної культури, відбувається поширення комерціалізації, іронії та гри. Залучення маргіналізованих груп зумовлює переструктурування всього поля домінуючої культури. Тому головним питанням сьогодення, як вважають глобалісти, є пошук способів підтримки цілісності плюралістичної суспільної сфери як на локальному, так і на глобальному рівнях. Це завдання вирішується в наш час в умовах існування національної держави, інструментального розуму й ринкових відносин в суспільстві споживання, що базується на індивідуальному споживанні й гедонізмі, які руйнують екосистеми, спричинюють забруднення планети.

Як свідчить аналіз, культурне громадянство формується на стику таких явищ:

- 1) глобалізація в західному суспільстві породжує усе більш космополітичні культури;
- 2) по-справжньому космополітична культура може сформуватися тільки за умови реформування національних культур;
- 3) в сучасну епоху не повинен припинятися пошук складових колективної й індивідуальної ідентичності;

4) зріла ідентичність може виникнути тільки на основі осмисленого ставлення суб'єкта до історії, природи, інших явищ і подій.

“Культурне громадянство” в результаті всіх процесів стало свого роду “освіченою демократією участі”.

При дослідженні культурної глобалізації Т. Х. Маршалл виділив у громадянстві чотири виміри, кожен з яких має специфічне національне й інструментальне значення:

- перший вимір – цивільні права (правотворчість);
- другий вимір – політичні права (право брати участь у демократичних виборах і свобода асоціацій і об'єднань);
- третій вимір – соціальні права (у формі допомоги бідним, охорона здоров'я, гарантії безробітним);
- четвертий вимір – культурні права й обов'язки та пов'язане з ними поняття культурного громадянства (право на інформацію, освіту, комунікацію, критику).

Західні глобалісти акцентують увагу також на дев'яти основних тенденціях у сучасній релігії:

1) релігія продовжує жити, тому що відбувається оживлення релігійних почуттів;

2) з одного боку, посилюється конфронтація між релігією і наукою;

3) з другого боку, розширюється співробітництво між релігією і наукою;

4) релігія справляє істотний вплив на політику;

5) зростає втручання держави в релігійні справи;

6) відбувається змішування вірувань (релігійний синкретизм);

7) спостерігаються прояви релігійного індивідуалізму, що мають негативні наслідки;

8) зростає кількість релігійних культів;

9) зростає культурне значення нових релігійних рухів.

Секуляризація, що відбувається в сучасному суспільстві споживання, виражається в тому, що релігійні інститути перетворюються на свого роду маркетингові агентства, а релігійні традиції – на свого роду споживачів товару. Для успішної реалізації

на новому релігійному ринку традиційним релігійним інститутам доводиться раціоналізувати свою структуру; релігійні організації все більше бюрократизуються і стають все схожими між собою як за формою, так і за змістом. Релігія в сучасному світі є складовою частиною процесу глобалізації, який протікає нерівномірно. Поряд зі зростаючою економічною, політичною, соціальною і культурною однорідністю спостерігаються процеси, що призводять до зростання гетерогенності. За словами Р. Робертсона, глобалізація спричинює партикуляризацію універсалізму (перетворення світу на єдиний простір) й одночасно універсалізацію партикуляризму (глобалізоване очікування, що соціальні спільноти повинні мати різні ідентичності).

У сфері культури прерогативи держави звужилися через поширення нових інформаційно-комунікаційних технологій. Сучасні комунікації утворюють основу міжнародного громадянського суспільства, в якому люди знаходять спільні інтереси й утворюють асоціації, що перетинають державні кордони. Міжнародні мас-медіа створюють умови для виникнення космополітичних культур – елітарних, народних, наукових, художніх.

Глобалізація – поширення взаємозалежності розвитку всіх суспільств у ХХ ст. – зумовила зростання ролі зв'язків між ними, значення кожної країни у світовому співтоваристві. Це пояснюється, насамперед, переходом багатьох країн до стадії постіндустріального виробництва, глобалізацією і зміною структури світового господарства, могутньою хвилею індустріалізації і руйнуванням доіндустріальних суспільств.

Виникла потреба в адекватних рішеннях, насамперед, для створення середовища для ефективного використання високих технологій, а також для засвоєння позитивних уроків глобалізації в умовах зростання взаємозалежності виробництва й товарного обміну, економічної і культурної, соціальної інтеграції цілих регіонів і навіть континентів.

Сучасний світ, безперечно, є глобальним. До числа безперечних фактів можна зарахувати зростання взємозалежності країн і на-

родів, переплетення їхніх історій, зростання ролі впливу зовнішніх (екзогенних) факторів на національний і культурний розвиток, поступове формування у якихось певних вимірах, єдиного економічного, інформаційного, науково-технічного та інших “просторів”.

Глобальний світ є глобальним у розумінні об’єктивної взаємозалежності народів, однак він незрівнянно менш глобальний у розумінні суб’єктивної політичної готовності, готовності до співробітництва на основі сумлінної партнерської кооперації, до спільного вирішення глобальних світових або регіональних проблем.

Світ глобальний у розумінні нарощування якихось єдиних, наскрізних, транснаціональних вимірів і просторів; однак він незрівнянно менш глобальний, якщо взяти до уваги той факт, що перевагами такої глобальності користуються одні (найбільш розвинуті країни – гегемони), а збитків зазнають інші, що являють собою так званий залежний розвиток – такий, що наздоганяє.

Таким чином, якщо політика є продукування влади, то глобальна політика є драма, пов’язана з виробництвом, розподілом і перерозподілом влади у світовому масштабі. Наслідки холодної війни, крах біполярної структури світу й зіткнення альтернативних варіантів моноцентричного, поліцентричного й хаотичного світів ставлять, насамперед, одним безсумнівним фактом: ми є свідками процесу народження якоїсь нової політичної системи, енергетика якої пов’язана з політичним протиборством, зі спрагою світової влади й опором їй, із новим переділом світу.

Національні держави змушені пристосовуватися до цих нових реалій. Необхідно відшукати самообґрунтування щодо вміння керуватися всім наявним обсягом гетерогенності, зорганізувати до дії суспільну силу, що допомагає паралельно існуючим культурам і спільнотам людей успішно розвиватися, уникаючи конфліктів.

Можливості національної держави щодо вирішення багатьох проблем обмежені. Націоналізм сам по собі не повинен бути панацеєю. Зростання етнічної, культурної і релігійної гомогенності може стати “культурною компетентцією бідності, опіумом для економічних відсталих”, хоч і не вилікує ні від бідності, ні від відсталості.

Висновки

1. Таким чином, слід виокремити три ракурси глобального розвитку як соціального і суперечливого феномена сучасності:

а) соціально-економічний – економічна глобалізація вивчає формування глобальних ринків і стратегію поведінки корпорацій і міжнародних фінансово-економічних інститутів, перспективи формування принципово нових економічних відносин і типів господарства;

б) соціально-політичний – політична глобалізація вивчає роль держави й інших суб'єктів міжнародного життя у глобалізованому світі, перспективи становлення глобального цивілізаційного суспільства, що має загальні правові принципи й норми;

в) соціокультурний – культурна глобалізація вивчає глибинні зміни в культурних стереотипах у зв'язку з новітніми науково-технічними, соціальними нововведеннями, перспективами міжкультурного і міжкомунікативного діалогу в умовах інформаційно-комунікативного простору.

2. Глобалізація не набула поки що необхідної універсальності й носить асиметричний, неоднорідний характер, тому що глобалізація різних сфер економічної діяльності відбувається різними темпами. Наявна асиметрія породжує такі серйозні протиріччя: збільшення соціального розриву між багатими й бідними; зростання розриву між тими, хто включений у соціальне життя, й тими, хто виключений з нього; “безсилля в умовах взаємозалежності”.

3. Глобальний розвиток – це поширення взаємозалежності розвитку всіх суспільств у ХХ ст. – зумовила зростання ролі зв'язків між ними, посилила значення кожної країни у світовому співтоваристві. Це пояснюється, насамперед, переходом багатьох країн до стадії постіндустріального виробництва, глобалізацією і зміною структури світового господарства, могутньою хвилею індустріалізації і руйнуванням доіндустріальних суспільств, становленням і розвитком постіндустріального чи інформаційного суспільства.

Питання для самоконтролю

1. Як і в результаті чого відбувається поглиблення взаємозв'язків між країнами і континентами?
2. В чому заключається сутність економічних взаємозв'язків, які стали швидко зростати наприкінці ХХ-на початку ХХІ століття?
3. Виокремте етапи становлення глобалізації у контексті періодизації М. Чешкова.
4. Обґрунтуйте умови становлення глобалізації як провідної тенденції сучасного світу.
5. Дайте аналіз різноманітних аспектів глобального розвитку, звернувши увагу на напрями розвитку економічної глобалізації.
6. Розкрийте фактори, які сприяли формуванню глобальної економіки.
7. Прокоментуйте соціокультурні тенденції, що проявилися в умовах глобального розвитку сучасного соціуму.
8. Визначте, в чому заключається суть культурного громадянства.
9. Дайте аналіз дев'яти тенденцій у сучасній релігії.
10. Обґрунтуйте авторське визначення глобалізації як провідної тенденції розвитку сучасного світу.

Література

1. Бех В.П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ: [Монография]. – 2-е изд. доп./ В.П. Бех. – Запорожье: Просвіта, 2004. – 148 с.
2. Воронкова В. Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри: [Монографія] / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. – 272 с.
3. Воронкова В. Г. Глобалистика как наука о современном мире/ В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2004. – Вип.17. – С. 5–23.
4. Воронкова В. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку сучасного соціуму в контексті синергетичної глобалізації /

- В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2012. – Вип. 50. – С. 21- 35.
5. Глобалізація. Конфлікт или діалог цивілізацій? – М.: “Издательский Дом “НОВЫЙ ВЕК”, – Інститут мікроекономіки, 2002. – 364 с.
 6. Глобалістика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь: / Гл. ред.: И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М. – СПб. – Н. – Й.: ИЦ “ЕЛИМА”, ИД “Питер”, 2006. – 1160 с.
 7. Горбачев М. С. и др. Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития / М. С. Горбачев. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – 592 с.
 8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. под науч. Ред. О. И. Шкаратана / М. Кастельс. – М.: ГУВШЭ, 2000. – 608 с.
 9. Соснін О. В., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: навчальний посібник / В. Г. Воронкова, М. А. Ажажа. – Львів: “Магнолія 2006”, 2011. – 602 с.
 10. Суліма Є. М. Глобальний соціальний порядок постіндустріалізму: [Монографія] / Є. М. Суліма. – Вид. 2-е, допов. – К.: Генеза, 2004. – 336 с.
 11. Лепський М. А. Соціальний опір: проблема індиферентності і протидії / М. А. Лепський // Людина і політика: [Укр. соц. – гум. журнал]. – 2002. – № 1 (19). – С. 66–74.
 12. Ожиганов Э. Н. Стратегический анализ политики: Теоретические основания и методы: Учеб. пособие для студентов вузов/ Э. Н. Ожиганов. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 272 с.
 13. Ожиганов Э. Н. Моделирование и анализ политических процессов: учеб. пособие / Э. Н. Ожиганов. – М.: Изд-во РУДН, 2006. – 189 с.
 14. Окинавская хартия глобального информационного общества [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.iis.ru/events/okinawa/charter.ru.html>.
 15. Попов С. М. Зворотний зв'язок у системі соціального менеджменту/ Сергій Попов. – Запоріжжя: Просвіта, 2010. – 444 с.

Розділ II

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Теоретико-методологічні засади міжнародних систем та глобального розвитку.

2.2. Методологічні виміри глобального розвитку.

2.3. Синергетична парадигма глобального розвитку.

Висновки

Питання для самоконтролю

Література

Ключові поняття та терміни

глобалізація, концепт, парадигма, економічна глобалізація, підходи до аналізу глобалізації, визначення глобалізації, методологія дослідження, синергетична методологія, неупереджена глобалізація, глобальна трансформація людства, амбівалентність глобалізації, антиглобалізація, міжнародні системи, глобальний розвиток

Завдання та цілі розділу

- розкрити сутність глобального розвитку як головного концепту дослідження;
- визначити історичні передумови та періоди становлення і розвитку глобалізації;
- розкрити умови становлення економічної глобалізації;

- дати аналіз поняття “глобалізація” та прокоментувати різні тлумачення цього поняття;
- сформувані різні підходи до аналізу глобального розвитку як головного конструктору дослідження та дати їм характеристику;
- обґрунтувати методологію синергетичної парадигми глобального розвитку.

2.1. Теоретико-методологічні засади міжнародних систем та глобального розвитку

Концепт (лат. *conceptus* – поняття) – зміст поняття, його смислова наповнюваність на відміну від конкретно-мовленнєвої форми її вираження. Карнап помістив концепт між мовними висловлюваннями і відповідними їм денотатами (предметне значення у логіці і семантиці, предмет, що визначається ім’ям деякої мови). В науковому знанні певним чином упорядкований та ієрархізований мінімум концепту утворює концептуальну схему, а знаходження необхідних концептів та встановлення їх зв’язку між собою утворює суть концептуалізації. Концепти функціонують всередині сформованої концептуальної схеми розуміння-пояснення. Кожний концепт займає своє чітко визначене і обґрунтоване місце на тому чи іншому місці концептуальної схеми. Концепти одного рівня можуть і повинні бути конкретизовані на інших рівнях, змінюючи тим самим ті елементи схеми, з якими вони починають співвідноситися. Концепти у рамках однієї концептуальної схеми не обов’язково повинні співвідноситися між собою (але обов’язково у рамках цілості, у яку вони входять). Концепти рідко безпосередньо співвідносяться з відповідною даній схемі предметною сферою. Скоріше навпаки, вони є засобами, що організуються у певній своїй цілості як способи уявлення реальності. У цьому смислі вони володіють певним онтологічним “наповненням”, що відрізняє їх від конструкторів, які представляють собою чисто пізнавальні інструменти, що дозволяють переходити від одного рівня

теоретичної роботи до іншого (зі зміною тезаурусів їх описання), і в цій своїй якості можуть не мати будь-якого онтологічного “наповнення”. В контексті схем концептуалізації та операціоналізації концепти розгортаються у систему “конструктів”, що забезпечують (в ідеалі) їх “виведення” на емпіричний рівень дослідження. Власне обґрунтування концепти отримують у більш широких по відношенню до них метарівневих знанневих системах, презентуючи їх, тим самим, у рамках конкретної теорії. У посткласичній методології науки концепти стали розглядатися не тільки зі сторони своєї функціональної навантаженості всередині наукового знання (чи наукової теорії), але і як системоутворюючі елементи концепцій як особливих форм організації дисциплінарного (наукового, теологічного, філософського) знання взагалі. У цьому контексті у якості своєрідного “генератора” продукування концептів стала трактуватися філософія. Це уявлення було радикалізовано у постструктуралістській філософії, зокрема в номадології Делеза і Гваттарі, в якій концепт взагалі переставав трактуватися як допоміжний інструмент пізнання, а набував статусу “начала філософії”. Таким чином, філософія глобалізації не тільки визначається через посередництво концептів, стільки реалізується саме через “творчість концептів”, що відмічає її відмінності з наукою, яка не має власних концептів і володіє лише “перспектами” і “функтивами”, а також з мистецтвом, що відтворює “перцепти” та “афекти”. Філософія як творчість концептів не може редукуватися ні: 1) до споглядання (так як споглядання має відношення до творчості концептів), до 2) рефлексії, яка властива не тільки філософії; 3) до комунікації, так як остання продукує тільки консенсус, а не концепти.

Концепти характеризуються рядом властивостей: 1) формування концептів, що відбувається у рамках філософії (аристотелівська субстанція, декартівське *cogito*, кантівське *argiori*). Концепти співвідносяться з персонажами і втілюються у них (Сократ як конструкт – персонаж для платонізму, ніцшеанське Заратустра і Діоніс). Концепти тоталізують свої елементи, але в той же час представляють собою “фрагментарну багатоманітність складових”,

кожна з яких може розглядатися як самостійний концепт, що має свою історію. 2) концепти, таким чином, володіють ендоконсистенцією – цілісною нероздільністю гетерогенних складових, і екзоконсистенцією – співвіднесеністю з іншими концептами, що розташовані в одному плані з ними у “зонах сусідства”. Це потребує “наведення мостів”, тобто співвіднесення концептів один з одним. 3) співвіднесеність концептів з проблемою чи пересіченням багатьох проблем, на які він покликаний відповідати, де і як він співвідноситься з іншими концептами. 4) процесуальність, в контексті якого концепт є упорядкування, розподіл (але не ієрархічний) його складових у межах “зон сусідства”. Таким чином, ми намагалися пояснити лише деякі підходи до поняття “концепт”, під яким уявляємо і глобалізацію.

Глобальний розвиток – поняття, що являє собою процес універсалізації, тобто становлення єдиних для всієї планети Земля структур, зв'язків і відносин у різних сферах життєдіяльності. Феномен глобалізації, що сприймається як об'єктивна реальність, заявляє про себе замкнутістю глобального простору, єдиним світовим господарством, всезагальною економічною взаємозалежністю, глобальними комунікаціями. Манфред Б. Стегер вказує, що глобалізація – ровесниця людства, і виокремлює п'ять чітких історичних періодів:

- 1) доісторичний (10000 д.н.е. – 3500 д.н.е.);
- 2) досучасний (3500 д.н.е. – 1500 н.е.);
- 3) ранньосучасний (1500–1750);
- 4) сучасний (1750–1970);
- 5) найновіший (з 1970-х рр.).

В XIX – XX ст. глобалізація охопила багато країн і пройшла такі етапи:

I етап – на межі XIX–XX ст. – теоретики “першої хвилі” глобалізації (Р. Кобден, Дж. Брайт) переконливо обґрунтували положення про те, що вільна торгівля незворотно підсилила всесвітнє економічне зростання (саме Британія стала гарантом “першої хвилі” зростання, досягши військової та індустріальної могутності).

II етап глобалізації (відродження) – “другої хвилі” – розпочався в кінці 1970-х рр. на основі революції в інформатиці і телекомунікаціях, чому сприяло те, що транснаціональні корпорації і неурядові організації стали легко переходити кордони і здійснювати владу над населенням менш розвинутих країн. США здійснили свою гегемонію заради процесу відкриття світової економіки: створення багатосторонніх інститутів, активна участь в багатосторонніх раундах торгових переговорів, відкриття власних ринків для імпорту та реалізація торгового лібералізму.

З точки зору Т. Фрідмана, глобалізація – це нова система, яка прийшла на зміну “системи холодної війни”. Не кожна країна може вважати себе частиною цієї системи, але практично всі держави повинні адаптуватися до викликів глобалізації. Минула система міжнародного розподілу праці, заснована на взаємовідносинах між “розвиненою індустріальною основою світу”, напівпериферією економік, що індустріалізуються, і периферією нерозвинених країн, змінюється на парадигму створення єдиної глобальної економіки, в якій домінує “глобальна тріада” – Північної Америки, ЄС і країни Східної Азії. Тут розміщені основні виробничі сили світу і “мегаринки” світової глобальної економіки, в якій центральну роль відіграють глобалізовані транснаціональні організації.

Як свідчать науковці, глобалізація – це процес, що визначається ринковими, а не державними силами. Глобалізація означає гомогенізацію життя: ціни, продукти, рівень якості, охорони здоров'я, рівень доходів, відсоткові банківські ставки мають, в даному випадку тенденцію до вирівнювання на світовому ринку. Глобалізація сприяє тому, що створюється глобальна по своєму масштабу система взаємозалежності, набирає силу процес, що генерує трансконтинентальні і міжрегіональні потоки; світова економіка не просто стає взаємозалежною, а інтегрується практично в єдине ціле. Відмінність між взаємозалежною економікою і глобалізованою економікою – якісна, так як мова йде не просто про значно зростаючі об'єми торгівлі, а про такий “світовий ринок, що являє собою ринок єдиної держави”. Глобалізація трансформує внутрішні

соціальні відносини, знижує бар'єри між суверенними державами, руйнує культурні табу, відкидає будь-який партикуляризм, безжалісно карає за неефективність і заохочує міжнародних чемпіонів ефективності. Центром зусиль в XXI ст. стають освіта, розвиток інфраструктури, досягнення конкурентоспроможних позицій на світовому ринку інформатики, мікроелектроніки, біотехнології, телекомунікації, космічної техніки, комп'ютерної техніки, привнесення інновацій, модернізація як константа національного життя, інвестиції в людський капітал. Простий перелік виявів глобалізації дозволяє розділити їх на матеріальні (об'єктивні) і віртуальні (маніпуляційні). До перших відноситься все, що стосується реального руху фінансових потоків, трансферту технологій, товарів і послуг, масових міграцій, глобальних інформаційних мереж. До інших – змістовне наповнення цих мереж, розповсюдження певних цінностей та оціночних стандартів, формування і просування політико-психологічних установлень, що відповідають міжнародній суспільній думці. Тому необхідно сформувати цінності, які були б адекватно сприйняті всією багатоманітністю етнічних і соціально-політичних культур.

Глобалізація заставляє уряди гармонізувати національну економічну політику з потребами і бажаннями потенційних конкурентів. В умовах інтенсивної конкуренції, коли прискорюється рух потоків капіталу, лише деякі країни дозволяють собі до певної міри проводити незалежну валютну політику і підтримувати певну економічну самодостатність. Багато дослідників вважає (С. Амін), що глобалізація має прозахідну, вестернізовану форму і є екстраполяцією процесів модернізації на весь світ. Глобалізація є продовженням політики імперіалізму і колоніалізму і вже декілька століть здійснюється провідними капіталістичними державами по відношенню до народів Азії, Африки і Латинської Америки. Ряд дослідників вважає, що глобалізація виникла ще в часи античності (С. Амін, А. Г. Франк), вказуючи на наявність у Давньому світі багатонаціональних імперій і транснаціональних торгових шляхів. Ряд вчених пов'язують початок глобалізації з епохою Від-

родження і Нового часу після Великих географічних відкриттів і переходу Західної Європи до капіталізму. Деякі автори пов'язують глобалізацію з процесами модернізації (Р. Робертсон, М. Уотерс), більшість авторів вважають, що глобалізація бере свій початок від останньої третини ХХ ст., будучи зумовленою революцією в інформаційних технологіях і завершенням холодної війни; ряд вчених вважає, що в результаті глобалізації виник єдиний уніфікований світ, що базується на началах ринкової економіки, лібералізму і конс'юмерізму, і детермінується могутніми економічними і політичними наднаціональними органами (Ф. Фукуяма, К. Омае). Деякі дослідники вважають, що глобалізація веде до багатополярного, хаотичного світу без централізованого управління і жорсткого набору ідеологічних і культурних преференцій (М. Уотерс). Світсистемний аналіз (І. Валлерстайн) стверджує непередбачуваність і поліваріантність сценаріїв розвитку світу. Під "глобалізацією" розуміють суспільний процес, в ході якого зменшується залежність соціального і культурного розвитку від географічного фактору (М. Уотерс) За визначенням Міжнародного валютного фонду – це інтенсивна інтеграція як ринку товарів і послуг, так і капіталу.

Сам термін "глобалізація" виник і набув поширення в середині 80-х років минулого століття, і його застосування в основному пов'язують з іменем американського соціолога Р. Робертсона, який у 1985р. дав тлумачення цьому поняттю, а згодом, у 1992 р., видав книгу під такою самою назвою. Теорія глобалізації акцентує увагу на масштабності тих змін, які охопили майже весь світ, а, з іншого боку, свідчить про потенціал західної моделі розвитку, яка визначає та уособлює цю тенденцію до глобалізації, справляє враження активної експансії вестернізації. Особливого поширення ідея глобалізації набула в період 90-х років, коли західний світ досяг значного економічного зростання. Повноцінна глобалізація постає в період становлення інформаційної економіки, тобто економіки, яка розвивається на основі інформаційних ресурсів (В. Валлерстайн). Глобалізація також проявляється в залученні багатьох різноманітних чинників, що зрештою породжують процес

глобальної трансформації, яка зачіпає усі сфери – економіку, політику, культуру. Глобалізація являє собою соціальний процес, в ході якого стираються географічні кордони соціальних і культурних систем, і населення все більше сприяє усвідомленню зникнення цих кордонів. М. Кастельс відмічає, що на сьогодні глобалізація має свої обмеження, оскільки доки існуватимуть національні держави і національні уряди, доти проводитиметься національна політика протекціонізму та існуватимуть економічні регіони, не включені до глобальної економіки. Тому процес глобалізації не є безболісним і безконфліктним, він зачіпає усі сфери життєдіяльності людей: відбувається злам у так званій психосфері; змінюються культурні, психологічні, моральні форми існування людей.

Більшість авторів розуміють під глобалізацією явища, фактори, тенденції і процеси, які стають загальнозначущими, загальнолюдськими для світової спільноти в цілому, зачіпають інтереси і виражають потреби всіх народів і громадян, країн і культур: це одноманітність товарів, які поставляються на загальний ринок і користуються всезагальним попитом; це стандартизація навичок і прийомів в сфері професійної діяльності (на виробництві, в науці, технологіях), розповсюдження поведінських стереотипів (паттернів) і манер спілкування, не пов'язаних з їх національною і культурною належністю. Завдяки розвитку інформаційних технологій відбувається “стиснення” світового простору і часу, що сприяє поглибленню глобалізаційних процесів в умовах взаємозалежного світу та законом існування планетарного суспільства.

Таким чином, сучасні процеси глобалізації породжуються економічними чинниками: суспільним розподілом праці; науково-технічним, соціальним та інтелектуальним прогресом в умовах ринкової економіки; міждержавними інтеграційними процесами; міжнародними суспільними об'єднаннями і неурядовими організаціями; різноманітними формами міжнародного культурного обміну і спілкування.

Економічні основи глобалізації налаштовуються не тільки на політичні інтереси національних господарств (протекціонізм),

але і на техніко-економічні обмеження. Політичні імперативи глобалізації переважно визначаються економічними засадами, намаганням укріпити світогосподарські зв'язки “свого” національного господарства, “своїх” підприємств, натиском більш сильних держав і ТНК. Це пояснюється активною участю країн в процесах формування правової основи глобальних ринків та інвестиційних потоків. Концепція глобалізації не тотожна тільки економічним основам, вона передбачає специфічне співвідношення економічного і політичного аспектів. Неможливо описати цілісність світу з економічної точки зору незалежно від політичної і навпаки: з точки зору політики глобалізація включає проблематику теорії демократії, а з точки зору економіки глобалізація є теорія ринку.

1. Основними ознаками глобалізації є створення умов для формування нової реальності з новою соціальною структурою, специфічною економікою та особливою віртуальною культурою (М. Кастельс). Основні чинники цієї “хвилі” глобалізації полягають у тому, що завдяки інформаційним мережам майже весь світ зв'язується технологіями, ресурсами і корисними функціями таким чином, що утворюється своєрідна глобальна система. Вона проникає в усі країни, комунікаційні потоки та фінансові мережі. Можна погодитися з Е. Гідденсом, що глобалізація являє собою не один процес, а комплексну сукупність процесів, які діють суперечливо, а то й конфронтаційно. Глобалізація може бути причиною відродження локальних культурних ідентичностей, викликати негативний опір чи сприяти відновленню різного роду фундаменталізацій.

2. Розвиток світового господарства відбувається стрибкоподібно. Від розподілу єдиного світогосподарського організму, його торгової, трудової, кредитно-фінансової, валютної сфер з кінця XIX ст. і до середини 50-х рр. XX ст. під впливом розподілу економічних ресурсів монополістичними угрупованнями промислово розвинутих країн до об'єднання вище вказаних сфер в результаті державного регулювання, досягнення загальної стабілізації економік, подолання циклічних і структурних криз у другій половині XX ст.

посилення макроекономічних і мікроекономічних інтеграційних процесів в межах світового господарства дозволило підтягнути і стабілізувати економіку ряду малих країн Західної Європи (наприклад: Португалії, Греції, Іспанії, Ірландії), а також деяких країн Азії і Латинської Америки. В той же час ці процеси продовжували здійснювати негативний вплив на країни, що розвиваються, особливо Африки, які до сих пір залишаються сировинним доповненням світового господарства.

3. Глобалізація збільшує кількість можливостей для розвитку і сприяє появі ризикованих тенденцій, вона сприяє розвитку космополітичного світогляду і провокує відродження різного роду фундаменталістів. Глобалізоване інформаційне суспільство потребує нової ідентичності і ця ідентичність формується в лоні інформаційного суспільства. Глобалізація співпадає з модернізацією і розвивається з XVI ст., включаючи процеси економічної систематизації, встановлення і розвитку міждержавних відносин, виникнення глобальної культури чи глобальної свідомості. Глобалізація включає систематичне взаємопереплетіння всіх індивідуальних економічних, політичних, соціальних, культурних зв'язків, які не можуть бути розрізнені і залежать один від одного. Географічні межі в епоху глобалізації втрачають свої межі і глобалізація посилює уніфікацію людського суспільства, тобто є феноменом "стиснення". Глобалізація посилює тенденцію модернізації суспільства і вона є неможливою без "третьої хвилі демократизації"; глобалізація сприймається як розмивання влади держави; глобалізацію ототожнюють з наднаціональною солідарністю; обмежують сферою комунікаційних структур (розповсюдження інформації, динаміку людей і товарів); глобалізацію як процес інтеграції різноманітних культур в єдину ринкову логіку; в умовах глобалізації створюються одноманітність соціально-економічних умов; сутність процесів глобалізації зводиться до інтернаціоналізації сучасного суспільного життя.

4. Неупереджена глобалізація відображає історичний процес формування єдиного міжцивілізаційного, міжнаціонального простору у всіх сферах життя людей (економіці, культурі, політиці)

на основі міжнародного розподілу праці і діалогу цивілізацій; закономірний процес формування світового простору ринкової цивілізації обміну, яка відкрита для світової спільноти. Суб'єктивна глобалізація відображає ідеологію ринку, зміст і правила якої диктує Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, індустріально розвинуті країни, олігархічні клани; організований і суб'єктивно реалізований процес асиметричного розвитку світосистеми. В залежності від економічного простору, в якому реалізуються економічні відносини, розрізняють національну, світову, міжнародну, наднаціональну економіку.

5. Глобальна трансформація передбачає, що уряди будуть постійно вирішувати проблеми ціннісних орієнтацій, які стосуються глобальної справедливості, оточуючого середовища, суспільства; приймати відповідальні рішення у відповідності з узгодженими правилами та етнічними пріоритетами. Всі заходи, що висуваються для досягнення ідеалу нового управління, зводяться до наступного: розширення і поглиблення системи міжнародного законодавства; посилення глобального управління через створення відповідних наднаціональних інститутів; відповідне “виховання” нових політичних еліт, політичне мислення яких повинно охоплювати юридичні питання, установи і ресурси, а також здійснення великих проєктів на довгострокову загальнолюдську перспективу.

2.2. Методологічні виміри глобального розвитку

Методологічні виміри глобального розвитку зводяться до наступного:

1. Функціональний підхід – робиться акцент на ролі національних держав у справі спасіння національних економік від згубного впливу “гібридної” і “космополітичної” глобалізації.

2. Апологетичний підхід – підкреслює роль глобальних ринків в інноваційних процесах, обмежуючи втручання держави у процеси “космополітичної глобалізації”.

3. Технологічний підхід – головна увага приділяється найновішим “кібернетичним” технологіям як умовно вибіркової, “гібридної глобалізації”, яка допомагає периферійним країнам інтегруватися в глобальну економіку, зберігаючи власне регіональну специфіку.

Поряд з цими підходами виокремлюються певні парадигми розуміння цього історичного явища (Я. Пітерс):

– “зіткнення цивілізацій” – фрагментація світу відбувається через цивілізаційні відмінності, які базуються на культурній диференціації;

– “макдольнадизація” – гомогенізація культур, яка здійснюється транснаціональними корпораціями і відбувається під прапором модернізації (вестернізації, європеїзації, американізації);

– “гібридизація” – широкий спектр міжкультурних взаємодій, які приводять до взаємозбагачення.

Таким чином, економічна глобалізація – це формування глобальних ринків і стратегій поведінки, корпорацій і міжнародних фінансово-економічних інститутів, перспективи формування принципово нових економічних відносин і типів господарств. Базові процеси, які забезпечують економічну глобалізацію:

1. Комерціалізація – поступове формування глобальних ринків товарів, послуг, праці, капіталів.

2. Бюрократизація – еволюція бюрократичних апаратів від аграрних імперій до абсолютних і конституційних монархій; формування республіканського устрою і форм демократичного контролю над демократією.

3. Колективізація – різноманітні форми соціальної мобілізації, які використовують механізми суспільної регуляції і саморегуляції.

4. Демократизація – еволюційні форми демократії: представницькі і партійні системи демократичного забезпечення інтересів різних соціальних груп.

5. Раціоналізація – виникнення експериментальної науки Нового часу; її парадигматизація, наукова революція ХХ ст., наукова організація праці, наукове програмування, системний менеджмент, інформатизація.

Таким чином, під економічною глобалізацією розуміється процес, що передбачає реорганізацію виробництва в просторі; взаємопроникнення промислових підприємств через державні кордони, розширення фінансових ринків, збільшення частки іноземних прямих інвестицій в економіки, що розвиваються, розширення глобального ринку праці, розповсюдження технологій, міжнародних комунікацій і всесвітню культурну інтеграцію; розповсюдження споживацьких товарів, масові переміщення населення як на Півдні, так і на Сході і Заході. Під економічною глобалізацією розуміється: інтенсифікація трансмежових економічних, політичних, соціальних і культурних зв'язків; історичний період, який наступив після завершення “холодної війни”; трансформація світової економіки; триумф американської системи цінностей; ортодоксальна ідеологія; технологічна революція; нездатність національних держав вирішувати глобальні проблеми. Сформульовані наукові школи визначають процес глобалізації з різних методологічних підходів:

1. Культурологічний підхід розглядає глобалізацію в широкому цивілізаційному контексті, який являє собою перетворення всезагального в особливе, а особливого – у всезагальне.

2. Економічний підхід визначає глобалізацію як бурхливий розвиток світових ринків, інтернаціоналізацію господарювання, в контексті яких відбувається злам економічних національних кордонів і формування світової економіки.

3. Екологічний підхід направлений на аналіз нерівномірності використання людиною природних ресурсів, екологічних конфліктів, досягнення екологічної справедливості, об'єднання зусиль країн для забезпечення виживання на планеті.

4. Комплексний підхід, в контексті якого глобалізація розглядається як комплексне, геополітичне, геоекономічне, геокультурне явище, що здійснює вплив на сторони життєдіяльності; процес послаблення традиційних територіальних, соціокультурних і екологічних бар'єрів, що сприяють ізоляції народів один від одного.

Процес економічної глобалізації:

- представляє собою якісно новий етап розвитку світового простору ринкової цивілізації;
- пов'язаний з кризою світового капіталізму, переходом від індустріального до постіндустріального та інформаційного суспільств;
- означає посилення ролі загального у взаємозв'язках загального, одиничного і особливого, в контексті яких здійснюється вплив глобальних проблем на всі рівні і всі сфери життєдіяльності людства;
- проявляється у все більш тісній взаємозалежності національних відтворювальних комплексів, зумовлених зростанням масштабів і прискоренням переміщення факторів виробництва, товарів і послуг, грошового капіталу;
- відображає у своїй об'єктивній основі загальнолюдські, регіональні, державні, колективні інтереси, інтереси особистості, а в суб'єктивно організованому процесі – інтереси світової олігархії;
- передбачає докорінну зміну існуючої системи регулювання міжнародних відносин, формування глобального управління і розвиток світосистемних відносин.

Отже, рівень реалізації економічних відносин різноманітний: 1) національний; 2) міжнародний (наднаціональний); 3) глобальний. Основне протиріччя глобальної економіки між об'єктивною необхідністю міжнародного розподілу праці і одностороннім присвоєнням капіталом результатів міжнародного розподілу праці, що проявляється в протиставленні глобальних інтересів людства та інтересів олігархічних суб'єктів ринку; встановлення режиму монопольної конкуренції та необмеженої лібералізації; економічної експансії США та економізації всіх сфер світосистемних відносин; поляризації багатства і бідності та посилення нестабільності і напруги в усьому світі. Таким чином, економічну глобалізацію слід розглядати в трьох вимірах: як об'єктивну тенденцію світового економічного, соціального, політичного і культурного розвитку; мету, що висувається політичним керівництвом держав світу;

методологію аналізу розвитку країн і міжнародних відносин, вироблення стратегії на державному рівні, а також на рівні підприємств, що мають стабільні інтереси за межами національної економіки. Як об'єктивна тенденція, глобалізація відображає зростаючу взаємозалежність різних секторів світової економіки, в результаті чого розвиток і стабільність однієї національної економіки стає неможливим без розвитку і стабільності інших. Як мета, глобалізація являє собою свідому політику держав, що укріплює інтеграційну згуртованість світу, що приводить до виникнення єдиної світової економіки. Таким чином, слід відмітити, що перед світовою спільнотою стає задача вироблення розумного підходу до глобалізації, створення ефективних механізмів управління цією тенденцією, підтримання своїх національних інтересів і розуміння місця своєї країни в цьому процесі.

З 1945 до початку 1990-х рр. глобальний світопорядок підтримувався за рахунок динамічного балансу двох альтернативних геополітичних систем – соціалізму на чолі з СРСР і західної демократії на чолі з США, яка характеризувалася “холодною війною”, яка протікала з перманентним успіхом, охоплювала всі регіони планети і зачіпала всі сфери суспільно-політичного життя. Проте вже з початку 1980-х рр. загострення глобального протистояння, викликане багатьма факторами, продемонструвало фундаментальну уразливість радянської системи. Радикальні системні зміни стали питанням часу. У будь-якому випадку світ вже не буде таким, яким він був у ХХ столітті. Нові цінності, принципи управління та організаційні схеми підривають звичні “коди влади”, руйнують традиційні інституції. Проте, як підкреслює Неклесса, дизайн соціополітичних карт ХХІ ст. все ще є неточним, розпливчатим, з турбулентною системою міжнародних зв'язків.

Таким чином, до числа найбільш актуальних проблем, пов'язаних з трансформацією світового контексту, слід віднести: 1) розподіл владних повноважень з національного рівня на глобальний рівень; 2) поява нових суб'єктів влади, таких як глобальна держава; міжнародні регулюючі органи; неформальні центри впливу

надзвичайно високого рівня компетенції; 3) транснаціоналізація еліт і поява нової соціальної спільноти – світової Півночі при паралельній глобалізації альтернативного простору Півдня (включаючи “варваризацію” Півночі); 4) злиття політичних та економічних функцій у сучасному світі та формування на даній основі системи стратегічних взаємодій глобального управління; 5) просторова локалізація (географічна і трансгеографічна) різних видів господарської діяльності, поява нової форми розподілу праці, перерозподіл світового доходу і стягнення “глобальної ренти”, вибудовування нового гео економічного універсалу; 6) поява нового феномена країни-системи; 7) деформалізація влади, пониження ролі публічної політики і представницьких органів, тенденція до розширення зони компетенції неформальних процедур прийняття рішень, заключення усних, консенсусних “домовленостей” замість повноцінних переговорів; 8) розвиток транснаціональних мереж співробітництва і мережної культури в цілому. Нова модель світової економіки – це система багатомірних економічних взаємозалежностей і взаємодій, що базується на складних сполученнях механізмів конкуренції, кооперації, партнерства на макро- і мікрорівнях, переплетіння глобального ринку, що тільки народжується, і національних і локальних ринків, що розвиваються в сучасних умовах глобалізації.

2.3. Синергетична парадигма глобального розвитку

Парадигма – це 1) поняття античної і середньовічної філософії, що характеризує сферу вічних ідей як первообраз, зразок, у відповідності з яким бог-деміург створює світ суцього; 2) у сучасній філософії науки-система теоретичних, методологічних та аксіологічних установлень, що сприймаються в якості зразка вирішення наукових задач, які розділяються всіма членами наукової спільноти. Термін “парадигма” в філософію науки в філософію вперше вводить позитивіст Г. Бергман, але адекватний пріоритет у його

використанні і розповсюдженні належить Т. Куну. У своєму до-робку “Структура наукових революцій” (1962) Т. Кун говорить про можливість виявлення двох основних аспектів: епістемологічного і соціального. В епістемологічному плані парадигма являє собою сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, які виступають в якості зразка наукової діяльності, в соціальному – характеризуються через конкретну наукову спільноту, що розподіляє певні наукові погляди, цілісність і межі якого вона розділяє. Існування парадигми, згідно з Т. Куном, пов’язано з періодом нормальної науки, в межах яких вони виконують проєктно-програмну і селективно-заборонену функції. Зміна парадигми здійснюється через наукові революції, що пов’язано із своєрідним переключенням наукової спільноти на нову систему світобачення і цінностей. Критика надмірного психологізму у розумінні парадигми спонукало Т. Куна конкретизувати свою позицію через посередництво поняття “дисциплінарної матриці”, у синонімічно епістемічному контексті парадигми. В структуру дисциплінарної матриці глобалізаційної парадигми входять: символічні узагальнення, що складають формальний апарат і мову, характерну для конкретної наукової дисципліни; метафізичні компоненти, що визначають найбільш фундаментальні теоретичні і методологічні принципи світорозуміння; цінності, що детермінують панівні ідеали і норми побудови і обґрунтування наукового знання. Поняття “парадигми” в пізніших доробках Т. Куна пов’язано у більшій мірі з характеристикою інтегральних соціально-психологічних аспектів наукової спільноти. Разом з тим, в контексті сучасної соціальної філософії поняття “парадигми” є більш продуктивним при описанні еталонних теоретико-методологічних засад наукового пошуку. В сучасну парадигму філософії глобалізації входять наступні різновиди: 1) фактуалістська парадигма (структурний функціоналізм теорій соціального конфлікту); 2) дефіціоністська парадигма (символічний інтеранціонізм, феноменологія, етнологія); 3) парадигма соціального біхевіоризму (соціального обміну концепції). Для теорій Т. Куна характерно, що стара і нова

парадигми не сумісні, так як нова парадигма розвивається зовсім за іншими законами, повинна підпорядкуватися новим принципам, законам, тенденціям.

Теоретико-методологічні засади міжнародних систем та глобального розвитку зводяться до наступного: 1) виявлення сутності, природи і основних характеристик глобалізації, яка являє собою процес універсалізації, становлення єдиних для всієї планети Земля структур, зв'язків і відносин в різних сферах життя суспільства; 2) глобалізація має складний багаторівневий характер розгортання як соціально-історичного процесу сучасності загальнопланетарного масштабу, так як в межах глобалізації, як об'єктивного і всеохоплюючого інтеграційного процесу, відбуваються: інтеграція та диференціація; універсалізація (морально-етичних цінностей) та уніфікація (у вигляді “вестернізації” у площині масової культури та стандартизації життя); інформатизація та нові аспекти дезінформації (через формування “бажаної” громадської думки) суспільства; 3) зростання взаємозалежності (політичної, економічної, в питаннях безпеки існування) всіх учасників постіндустріального дискурсу, а разом з тим – і рівня напруженості у світі, яка проявляється в антиглобалізаційних виступах та рухах, появи організованого “світового тероризму”, з одного боку, та створення образу ворога за “віссю зла”, – з іншого.

Нерівномірність економічного розвитку країн та розвиненості демократично-правових і громадянських інститутів у різних суспільствах спричиняють як до принципового не сприйняття західних цінностей ліберальної демократії та громадянського суспільства менш розвиненими країнами та спільнотами. Зростання темпу життя та ефективності використання часу (в тому числі й тривалості життя окремого індивіду) у якості негативних наслідків спричиняє до ефекту “футурошоку”, конформізму кризи самоідентифікації та фрагментарності світосприйняття. Глобалізація, як процес, який з кожним наступним обертом викликає гострі суперечності, а відтак спричиняє опір самому собі, перетворюючись на практичну й теоретичну проблему, у якості

історичної альтернативи може або: 1) спричинити до принципово нового етапу поступального розвитку людства; 2) або ж призвести до крайньої форми загострення протистояння її учасників, “війни всіх проти всіх” і, зрештою, до світової катастрофи. Попри весь драматизм даного твердження, бажано, щоб глобалізація відбувалася тільки в гуманітарному вимірі, а за всіх інших неоліберальних варіантів розділення загальнолюдської спільноти за будь-якими факторами та критеріями нерівності, вона рано чи пізно призведе до краху та катастрофи. З кола тих протиріч, які, з одного боку, уможливають подальший розвиток глобалізації як динамічного процесу, а з іншого, – є постійною загрозою стабільності та безпеці існування в світі, можна виокремити їхні три основні рівні: 1) протиріччя на рівні суб’єктів міжцивілізаційних відносин та контактів (найбільше напруження спостерігається між західною та ісламською цивілізаціями); 2) загострення та наростання протиріч в межах самої глобалізації як всеохоплюючого інтеграційного процесу; зокрема йдеться про зростання невдоволення в свідомості європейців порушенням прав і свобод людини в економічній та соціальній сфері, з відповідним акцентуванням уваги на цінностях соціальної справедливості – як в традиційному контексті, так і з огляду на сучасні міжнародні конфлікти у їх “глобалістському” вимірі несправедливості; 3) протиріччя, пов’язані з фрагментарністю світосприйняття у свідомості, збільшення темпу життя та кризою самоідентифікації як на особистісному рівні, так і на рівні окремих спільнот (Мозговий О. Л.). В контексті синергетичної парадигми концепція філософії глобалізації дає аналітикам, господарським і політичним діячам нову основу, що дозволяє зрозуміти наступне: в якому напрямку розвиваються міжнародні економічні відносини; в якому стані знаходиться економіка країни чи окремого підприємства; позитивні чи негативні наслідки відіграє глобалізація для міжнародної безпеки та економічного розвитку держав чи корпорацій.

Синергетика – міждисциплінарний напрямок наукових досліджень, головною метою якого є пізнання принципів самоорганізації

різних систем, включаючи економічні, що передбачає аналіз картини світу, яка складається із сукупності нелінійних процесів. Поняття “синергетики” отримало широке розповсюдження в сучасних наукових дослідженнях і дискусіях останніх десятиріч в сфері методології. В ХХІ столітті бурхливо розвивається наука синергетика (буквально грецьке слово “синергія” означає сумісні дії, співробітництво) – теорія самоорганізації відкритих систем, тобто систем з певними джерелами енергії, речовини та інформації. Сам термін “синергетика” – давньогрецького походження, означає співучасть, співдію, безперервне співробітництво, сумісне використання. Синергетика в її нинішньому стані робить акцент на таких ситуаціях, в яких структури чи функції систем розвиваються в контексті динамічних змін на рівні мікромасштабів. Зокрема, синергетику особливо цікавлять питання про те, як сама підсистема чи її частини продукують зміни, зумовлені процесами самоорганізації. Синергетика (від грец. – сумісний, узгоджувачий) – напрямок міждисциплінарних досліджень, об’єктом яких є процеси самоорганізації у відкритих системах хімічної, біологічної, екологічної і соціальної природи, предметом синергетики є процеси самоорганізації, тобто спонтанного структурування. У таких системах, що дистанціюються від термодинамічної рівноваги, за рахунок потоку енергії і рівноваги із зовнішнього середовища, створюється нерівновагомість.

Формування синергетичного світопорядку розглядається багатьма вченими як такі парадигмальні зрушення і трансформації, що інтерпретуються в якості найновішої наукової революції, про яку говорив Т. Кун. На нашу думку, синергетична дослідницька стратегія філософії глобалізації представлена багатьма вченими:

- модель, пов’язана з ім’ям Пригожина, який в 1977 р. отримав Нобелівську премію за дослідження в сфері самоорганізації незворотних процесів;

- модель російської школи синергетиків на чолі з С. П. Курдюмовим;

- модель української школи синергетиків (І. Добронравова, В. Бех, В. Воронкова, Н. Спиця).

Термін “синергетика” в обіг увів Г. Хакен (Німеччина), але для становлення синергетики важливе значення мають експериментальні результати, отримані В. Білоусовим і О. Жаботинським. Спираючись на них, бельгійська школа на чолі з І. Пригожіним побудувала першу нелінійну модель синергетики хімічних процесів, заснованих на ідеях нерівновагомї термодинаміки. Становлення синергетичної парадигми привело до відкриття нестійкості: згідно з Г. Ніколісом і І. Пригожіним, ми живемо у світі нестійких процесів, в умовах сильного відхилення від рівноваги, а, згідно з оцінкою І. Пригожіна і І. Стенгерса, саме нерівновагомість породжує “порядок із хаосу”.

В основі будь-якої самоорганізованої системи, якою є і глобалізація, є самоорганізація, яка є феноменом, що властивий виключно людським спільнотам. Із хаосу як енергійного і неупорядкованого саморуку елементів, при вмілому і ефективному керівництві, виникає самоорганізація, що сприяє стабілізації суспільства. Саме ефективне керівництво сприяє переродженню хаотичного управління в управління як “єдиний соціальний організм” (термін В. П. Беха, який укорінився у філософській літературі), в якому кореляційні зв'язки між елементами системи функціонують визначено, впевнено, ефективно.

В основі синергетичної парадигми аналізу глобального розвитку знаходиться особливе відношення до певних явищ і процесів:

- синергетика визначає себе як концепцію нерівновагомї динаміки чи теорію самоорганізації нелінійних динамічних процесів, що детермінують нову матрицю бачення об'єкта в якості складного цілого;

- перехід до нерівновагомого стану встановлює когерентність, яка являє собою один із видів зв'язку: “в рівновазі матерія сліпа, а поза рівновагою – стає адекватною”;

- синергетика досліджує клас систем, які знаходяться за межами кордонів стану термодинамічної рівноваги;

- вводиться поняття “хаосу” як деякої зверхскладної упорядкованості соціуму.

Синергетична парадигма філософії глобалізації акцентує увагу на істинних аспектах реальності, найбільш характерних для сучасної стадії соціальних змін: різноупорядкованості; нестійкості; різноманітності; невірновагомості; нелінійних співвідношень; темпоральності. Синергетика – це наука, яка вивчає системи із сукупності підсистем (груп елементів) різної природи (електрони, атоми, клітини, органи, люди, соціально-економічні процеси тощо). Предметом їх дослідження являються проблеми динаміки; встановлення рівноваги і взаємодії змінних, які приводять до виникнення просторових і часових структур в макроскопічних масштабах, зумовлених кооперативним ефектом самоорганізації за рахунок переходів хаос – порядок в різних сферах від фізики до соціології та економіки. Структурні просторові переходи із змінами просторових форм (з порушенням просторової симетрії у великих масштабах) є ключовими і відповідають за явища самоорганізації на різних ієрархічних рівнях у живій і неживій природі. Вона проявляється і в соціально-економічних системах. Ця вперше сформульована математиком А. Тюрінгом ідея знайшла обґрунтоване підтвердження як у природних, так і в штучних складних системах. Синергетичне трактування динаміки глобалізації пояснює “хвилеподібний” характер управлінських процесів: “хвилі” виникають тому, що в еволюції дисипативних систем фази зростання упорядкованості чергуються з фазами посилення хаосу. Підйоми і спади “хвиль” характеризують еволюційний тип розвитку управлінської системи, а верхні і нижні “точки перетину” у кожному циклі відповідають моментам нестійкості і вибуху, які змінюють напрямок розвитку системи.

Поступова еволюція глобальної системи являє собою рух в конусі аттрактора. При цьому може відбуватися як інтеграція і підйом розвитку глобальної системи, так її розлад і падіння. Вибуховий процес розпочинається при наблизенні до точки біфуркації. Непередбачуваність протікання подій в цьому процесі обумовлюється наявністю різних біфуркаційних гілок, вибір із яких не передбачений раніше, але передбачуваність ця є відносною: вибір біфуркаційної гілки вільний, не обмежений, оскільки обмеженим

є число аттракторів і біфуркаційних гілок. В біфуркаційні моменти розвитку глобалізації виникають періоди, коли руйнуються прийняті норми поведінки, настає свобода вибору, розхитуються застарілі основи і обмеження, зростає хаос, але потім приходиться епоха “нормального”, більш-менш плавного розвитку, в якому здійснюється відбір і закріплюються нові форми поведінки. В результаті формується нова соціальна організація, на новому рівні обмежується хаос певним порядком.

Синергетика – сфера науки глобалізації, яка має принципово міждисциплінарний характер: досліджує кооперативні явища в нелінійних неврівноважених, нестационарних відкритих системах. Термін “синергетика” був введений фізиком Г. Хакеном в 1971 р. у зв’язку з вивченням процесів самореалізації в складних динамічних системах. Самоорганізація уявляється як емерджентна властивість системи, а об’єктом її дослідження виступають нелінійні системи. Явище самоорганізації виявляється в самоузгодженості (когерентності) взаємодії підсистеми, яка свідчить про виникнення упорядкованих структур (паттернів) чи навіть нової системи. Виникнення самоузгодженості пов’язано з устремлінням системи до деякого стійкого стану. Цей стан на дискурсі динамічних систем називається аттрактором, що означає багатоманітність. Дослідження Г. Хакена у сфері фізики нелінійних коливальних систем (лазерів), І. Пригожина в сфері неврівноваженої термодинаміки, праці М. Ейгена у зв’язку з дослідженнями самоорганізації біологічних макромолекул (гіперцикли) на початку 1970-х рр. дозволили сформулювати основні принципи самоорганізації складних систем. Поява нової системи пов’язана з втратою стійкості і переходом висхідної системи в певний стійкий стан, а процес цього переходу носить назву “біфуркація”.

В цьому випадку відбувається зміна структури системи. Зміни, які відбуваються близько до точок нестійкості, залежать від деяких, відносно не багатьох факторів, які називаються параметрами порядку, які визначають поведінку підсистеми динамічної системи і підпорядковують поведінку підсистеми деякій структурі поведінки.

У свою чергу, самі підсистеми формують параметри порядку і, таким чином, виникає круговий причинний зв'язок. Якщо враховувати часові масштаби, то зміни параметрів порядку відбуваються значно повільніше, чим зміни "підпорядкованих" їм систем. Виникнення параметрів порядку пов'язано із взаємодією і конкуренцією підсистем. Параметри порядку слід також відрізнити від управляючих параметрів, які являють собою зовнішні впливи, змінюють параметри порядку. Будь-яка система в організаційному плані є ієрархією підсистем: параметри порядку, що формуються в системі більш високого рівня ієрархії, є управляючими параметрами для підсистемі більш низького рівня. Таким чином, параметри порядку грають рішучу роль при поясненні процесів самоорганізації на всіх рівнях складних ієрархічних систем глобалізації. З цієї точки зору розгляд процесів еволюції глобалізації слід аналізувати в контексті процесів самоорганізації.

Еволюцію процесів глобалізації слід розглядати як необмежену послідовність процесів самоорганізації:

- відносно стабільний стан втрачає стійкість; причинами, які викликають втрату стійкості, можуть бути зміни внутрішнього стану чи зовнішні обмеження;

- біфуркація, яка зумовлюється новим елементом в системі чи зумовлюється управлінським циклом процесів, запускає цей управлінський процес, який приводить до подальшої самоорганізації системи;

- по завершенню процесу самоорганізації, еволюціонуючи, система переходить у новий, відносно стійкий стан.

Синергетична концепція глобалізації як теоретична підвалина міжнародних економічних відносин побудована на основі концепції синергетичного історизму. Синергетичний історизм складається із трьох частин: 1) синергетичної феноменології, що описує процес соціальної самоорганізації як чередування ієрархізації і деієрархізації соціальних дисипативних структур; 2) синергетичної есенціології, що пояснює феноменологію соціальної самоорганізації за допомогою відбору однієї з нових можливих структур завдяки

взаємодії існуючих структур. Факторами відбору при цьому є тезаурус (набір можливих дисипативних структур, які виникають в результаті біфуркації), детектор (взаємодія актуальних існуючих структур) і селектор (принцип стійкості, на основі якого детектор вибирає із тезаурусу одну певну структуру, найбільш стійку в умовах даного зовнішнього середовища); 3) синергетичної есхатології, яка в контексті ієрархізації і деієрархізації на основі соціального відбору сприяє балансуванню глобального соціуму між простими і складними локальними аттракторами.

В контексті цього балансування системи завдяки зворотному зв'язку між результатами відбору і його факторами виникає тенденція до подолання протилежності між соціальним хаосом і соціальним порядком, що приводить до синтезу станів соціальної реальності в дещо єдине, що називається глобальним аттрактором, чи суператтрактором. Це поняття тісно пов'язано з двома іншими ключовими поняттями синергетичного історизму глобалізації – супервідбором і суперменезом. Під “супервідбором” розуміється відбір самих факторів відбору (тезаурусу, детектора і селектора), які виражають нелінійність соціального відбору (його самодія – направленість на самого себе). Супервідбір приводить до суперменезу – перетворення людства в суперлюдство. В понятті “суператтрактору” синтезуються поняття ноосфери і естетосфери, тому суператтрактор є тією дисипативною структурою, яка є стійкою відносно абсолютного хаосу. Згідно з синергетичною теорією, сутність глобалізації вбачається в суперменезі, тобто в ході людства до суператтрактору.

Як свідчать результати аналізу, застосування концепції синергетичного історизму до процесу глобалізації зводиться до наступних висновків:

- 1) планомірна ієрархізація соціальних дисипативних структур;
- 2) протікання цієї ієрархізації як на інституційному (самоорганізація окремих установ), так і на ідеологічно-світоглядному (самоорганізація соціальних ідеалів) рівнях;
- 3) самоорганізація буває локальною і глобальною: локальна самоорганізація володіє постійною чи змінною локалізацією, яка

передбачає протікання процесів у просторі і часі. Переплетіння сукупності локальних самоорганізаційних процесів охоплює всі аспекти економічного і соціального життя, всі верстви населення і всі регіони земної кулі. Звідси глобалізація не може обмежуватися тільки економічною сферою, а розповсюджується на всі сфери – політичну, соціальну, культурну;

4) глобальна самоорганізація може бути відносною і абсолютною: її відносність полягає в тому, що з часом вона повинна закінчитися деглобалізацією; абсолютна глобалізація не може привести до глобалізації: відносна глобалізація зворотна, а абсолютна – незворотна;

5) глобалізація являє собою процес плину людства до глобального аттрактора (суператтрактора).

Таким чином, використання методології синергетичної парадигми до аналізу процесів глобалізації свідчить про те, що глобалізація – це процес швидкого формування єдиного загальносвітового фінансово-економічного простору на основі нових, переважно комп'ютерних технологій. Атрибути глобалізації – глобальне телебачення, “фінансові цунамі” спекулятивних капіталів, перша криза економіки 1997–1999 рр., і, нарешті, вершина всього – Інтернет, віртуальна реальність, вплив інформаційних технологій на суспільство і на людину.

Глобалізація – процес становлення єдиного взаємопов'язаного світу, в якому народи не відокремлені один від одного, а взаємопов'язані один з одним і детермінуються економічними, фінансовими, політичними факторами, з'єднуючись в один єдиний глобальний світ. Глобалізація виступає важливою тенденцією розвитку сучасної світової економіки, надзвичайно прискоривши інновації і виявивши необхідність уточнення стратегії вдосконалення світових господарських зв'язків, посилення взаємодії національних економік на базі сучасних інформаційних технологій та регулювання, направленою на створення гнучких ринків праці, товарів, капіталу, послуг.

Використання синергетики в культурі зводиться до трьох аспектів її взаємодії з суспільством: 1) синергетика як картина

світу; 2) синергетика як методологія; 3) синергетика як наука. Синергетична картина світу включає в себе і людину, де вона покликана усвідомити свою роль і відповідальність у єдності співтворчості з природою, необхідність підпорядкування законам коеволюції.

Отже, особливостями глобалізації в умовах ХХІ ст. є кілька основних факторів, серед яких слід виділити наступні: 1. Системна цілісність світу як посилення взаємозв'язку між центром і периферією та посилення впливу сильних держав. 2. Зростаюча глобальна стратифікація, що пов'язана з поділом світу на багаті (28) та бідні (160) держави, серед яких більше мільярда людей використовують менше одного долара на день, 826 мільйонів недоїдають, майже мільярд не має доступу до чистої води. 3. Технологічна диференціація, що розвивається в умовах постіндустріального, індустріального та інформаційного суспільства. 4. Системна вестернізація, яка охоплює всі сфери життя, поширюючи швидкими темпами явища “макдональдизації”, західного способу життя та гомогенізації культур. 5. Значне зростання прямих інвестицій (лише в період 1990 по 2003 рік, їх загальний обсяг у світовій економіці зріс із 1954 млрд. дол. до 7123 млрд. дол., досягши відповідно 4,3 і 10% в загальному обсязі світових капіталовкладень). На кордонах України зростає найпотужніший світовий центр – Європейський Союз, з населенням 455 млн. чоловік, з ВВП близько 10 трильйонів доларів і обсягом торгівлі – понад 30% світової. Глобальні трансформаційні процеси, зокрема в країнах з перехідною ринковою економікою, надзвичайно посилили роль теорії, яка адекватно відображала б складність радикальних змін, що відбуваються у світовому господарстві.

Теоретична розробка і реалізація національних конкурентоспроможних, глобально орієнтованих стратегій розвитку сьогодні є найактуальнішим питанням. Оцінюючи місце України у сучасному світі, ми повинні враховувати різні фактори, виходячи також із перспективи. Отже, слід враховувати, що ставлення до нашої держави з боку інших визначається їхнім бажанням не порушити

певний баланс сил; при цьому Україна часто сприймається як буферна держава між ЄС та Росією. Важливо також більше покладатися на власні сили, оскільки історія минулих століть і наші дні підтверджують ілюзорність надії, що всі наші проблеми будуть вирішені Заходом чи Сходом.

Європейська інтеграція відповідає життєво важливим інтересам українського народу, вона є визначальним чинником як міжнародної діяльності України, так і її внутрішньої політики на тривалу перспективу, зміцнює безпеку країни та позитивно впливає на відносини України з усіма державами світу. Неухильна реалізація курсу на інтеграцію до Європейського Союзу забезпечуватиме гарантії верховенства права плюралістичної демократії, дотримання прав людини, розвиток в Україні громадянського суспільства, побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Глобалістський етап методології пізнання – це пізнання принципово нових проблем глобального рівня, які стоять перед людством на початку XXI століття, породжують необхідність розробки нового філософського методу пізнання. В якості перспективного методу виступає поступово сформована нелінійна діалектика. Її об'єктивною основою являється реальний світ, який є нелінійним і діалектичним, а суб'єктивними передумовами слугують відкриття сучасної фундаментальної науки (вчення про нелінійність в математиці, досягнення синергетики в філософії). Нелінійна діалектика – це, по суті, метод пізнання міжнародних економічних відносин, нового напрямку в глобальному пізнанні, який покликаний пояснити глобальні процеси сучасності, проблеми стійкого розвитку, коеволюції, геополітики, інформації, світового ринку, культури, освіти і науки, найновіших технологій, об'єднання людства у планетарному масштабі.

В кінці XX ст. сформований план дій у боротьбі з голодом, бідністю, тобто Цілі Розвитку Тисячоліття, що являють собою перелік цілей в сфері розвитку людства, сформульовані в Декларації Тисячоліття, які складаються із 8 цілей, 18 задач і 48 індикаторів, і дозволяють фіксувати виконання задач і досягнення цілей. В Декларації

вказуються конкретні строки (2015, 2020, 2025), в контексті яких повинні бути досягнуті поставлені цілі в сфері боротьби з голодом, бідністю, хворобами, погіршенням стану оточуючого середовища, неграмотністю, дискримінацією у відношенні жінок. В Декларації перерахований цілий ряд обов'язків в сфері захисту прав людини, розумного правління і демократії.

Цілі Декларації Тисячоліття: 1) ліквідація крайньої бідності і голоду до 2025 р.; 2) забезпечення можливості дітям пройти повний курс початкової середньої освіти до 2015 р.; 3) ліквідація нерівності в сфері початкової і середньої освіти між чоловіками і жінками; 4) скорочення дитячої смертності; 5) покращення охорони материнства; 6) боротьба з снідом, малярією та іншими захворюваннями; 7) забезпечення екологічної стійкості; 8) формування глобального партнерства в цілях розвитку.

Міждержавна координація та регулювання міжнародних відносин в умовах глобалізації полягає в добровільному прийнятті різними країнами зобов'язань і загальних правил у галузі економічних зв'язків. Розвиток світового господарства засвідчує, що основними передумовами становлення та розвитку системи координації міжнародних економічних відносин стали такі фактори:

1) необхідність лібералізації міжнародної торгівлі через зниження митних тарифів;

2) розпад колоніальної системи та забезпечення економічного розвитку колоніальних країн, які зумовили перебудову світогосподарських відносин, встановлення нового економічного порядку;

3) глобалізація світової економіки, посилення взаємозв'язків і взаємозалежності країн, необхідність пристосування національних економік до змін у світовому господарстві, запровадження дієвих методів співробітництва задля міжнародної стабільності;

4) посилення ролі ТНК, діяльність яких виходить за національні межі;

5) інтенсивний розвиток процесів регіональної економічної інтеграції;

б) інтенсивний розвиток економічних відносин між юридичними особами різних країн;

7) загострення глобальних проблем розвитку людської цивілізації.

Всі ці проблеми повинні вирішити національні уряди, які повинні впливати на детермінанти національної конкурентоспроможності, які являють собою комплексну систему, яка знаходиться в постійному розвитку і впливають один на одного.

Висновки

1. Сучасний світ надзвичайно складний і динамічний. Визначальним є посилення процесу глобалізації, тобто збільшення взаємодії економічних, політичних, соціальних, культурних, правових та інших факторів. Зміст глобалізації зводиться до неминучості повної планетарної інтеграції, переходу від безлічі держав, народів, націй і культур до єдиної світової держави. По суті, під терміном “глобалізація” розуміється взаємозв’язок процесів інтернаціоналізації економіки, розвитку єдиної системи світового зв’язку, зміни й ослаблення функцій національної держави, активізації діяльності транснаціональних недержавних утворень, у тому числі таких, як етнічні діаспори, релігійні рухи, мафіозні групи. Тому підходи до аналізу глобалізації повинні бути найрізноманітнішими – онтологічними, феноменологічними, антропологічними, аксіологічними, метафізичними тощо.

2. За визначенням ООН, глобалізація – це загальний термін, що позначає усе більш складний комплекс трансграничних взаємодій між фізичними особами, підприємствами, інститутами і ринками, що виявляються в розширенні потоків товарів, технологій і фінансових засобів, у неухильному зростанні й посиленні впливу міжнародних інституцій, громадянського суспільства, у глобальній діяльності транснаціональних корпорацій, у значному розширенні масштабів трансграничних комунікаційних та інформаційних обмінів, насамперед через Internet, у трансграничному перенесенні захворювань і екологічних наслідків і в усе більшій інтернаціоналізації певних

типів злочинної діяльності. Під “глобалізацією” можна розуміти поступове перетворення світового простору в єдину зону, де безперешкодно переміщуються капітали, товари, послуги, вільно поширюються ідеї і пересуваються їхні носії, стимулюючи розвиток сучасних інститутів, шліфуючи механізми їхньої взаємодії.

3. Глобалізація – це утворення міжнародного правового і культурно-інформаційного поля, інфраструктури міжрегіональних, у тому числі інформаційних обмінів. Сьогодні дати чітке і єдине визначення глобалізації складно, різні питання цього процесу є предметом вивчення багатьох наук, кожна з яких має свій науковий дискурс. Крім того, необхідно прийняти до уваги, що глобалізація є історичним процесом, що розвивається протягом сторіч і цей ще незавершений.

Питання для самоконтролю

1. Що представляє собою сутність глобалізації як головного концепту дослідження?

2. Сформулюйте історичні передумови та періоди становлення і розвитку глобалізації.

3. Дайте аналіз умов становлення економічної глобалізації та в чому їх смисл і характеристика.

4. Розкрийте сутність поняття “глобалізація” та прокоментуйте різні тлумачення цього поняття.

5. Приведіть приклади різних підходів до аналізу глобалізації як головного конструкту дослідження.

6. Розкрийте понятійно-категоріальний апарат методології синергетичної парадигми глобалізації.

7. Виявіть характеристики синергетичної методології дослідження глобалізації.

8. Проаналізуйте фактори, що сприяють формуванню особливостей глобалізації в умовах XXI ст.

9. Що являє собою глобалістський етап методології пізнання?

10. Плюси і мінуси глобалізації як сучасної тенденції розвитку сучасного світу.

Література

1. Анимюнис Г. П., Зотова Н. А. Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теории глобализации / Н. А. Зотова. – М.: Межд. отношения, 2005. – 676 с.
2. Бестужев-Лада И. В. Альтернативная цивилизация / И. В. Бестужев-Лада. М.: Изд-во “Алгоритм”, 2003. – 448 с.
3. Вебер А. Б. Неолиберальная глобализация и ее оппоненты / А. Б. Вебер // Парадоксы глобализации- вызовы и поиски ответа. – М.: Новый век, 2001. – С.41–51.
4. Воронкова В. Г. Місце і роль України в глобалізаційних процесах сучасності / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2009. – Вип. 37. – С.16–32.
5. Гелл Дейвід, Мак Грю Ентоні. Глобалізація /антиглобалізація: [Пер. з англ.] / Г. Дейвід, М. Г. Ентоні. – К.: К.І.С., 2004. –180 с.
6. Герст Пол, Томпсон Грехем. Сумніви в глобалізації: [Пер. з англ.] / П. Герст, Г. Томпсон. – К.: К.І.С., 2002. –306 с.
7. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М.: Весь мир, 2004. –172 с.
8. Соснін О. В., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: навчальний посібник / В. Г. Воронкова, М. А. Ажажа. – Львів: “Магнолія 2006”, 2011. – 602с.
9. Лепський М. А. Соціальний опір: проблема індіферентності і протидії / М. А. Лепський // Людина і політика: [Укр.соц. – гум. журнал]. – 2002. – № 1 (19). – С.66–74.

Розділ III

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНИХ, ПОЛІТИЧНИХ І КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

3.1. Політична глобалізація як новий тип міждержавних відносин.

3.2. Культурна глобалізація як процес формування нової глобальної культури.

3.3. Розвиток економічних, політичних і культурних відносин в контексті глобального розвитку.

Висновки

Питання для самоконтролю

Література

Ключові слова та терміни

глобалізація, економічна глобалізація, політична глобалізація, культурна глобалізація, міждержавні відносини, системна цілісність, глобалізація політичних інститутів, економізація духовної культури, мультикультуралізм, глобальний світ, глобальна культура, метакультура, міждержавні відносини, глобальний розвиток

Завдання та цілі розділу:

- визначити сутність політичної глобалізації як нового типу міждержавних відносин;

- розкрити місце і роль культурної глобалізації як процесу формування нової глобальної культури;

- проаналізувати глобалізацію як системну цілісність економічних, політичних і культурних відносин;

- окреслити сутність сучасного глобального світу та дати йому характеристику;
- надати системний аналіз мультикультурних процесів, щоб розгортаються в сучасному світі.

3.1. Політична глобалізація як новий тип міждержавних відносин

Політична глобалізація охопила всі країни і народи, являючи собою мережу найрізноманітніших політичних взаємозв'язків, що швидко зростають; поглиблення взаємозв'язків між найважливішими політичними центрами; інтенсифікація транскордонних політичних зв'язків; широкий спектр міжполітичних взаємовідносин, що призводять як до взаємозбагачення, так і до виникнення нових економічних проблем; визначення нової ролі держави та інших суб'єктів міжнародного життя у глобалізованому світі; перспективи становлення глобального суспільства; формування нових політико-економічних систем та нових "політичних акторів" на міжнародній арені, що являє собою нові напрями інтернаціоналізації світового господарства. Політична глобалізація означає фундаментальну зміну світового порядку, демонструє собою виникнення політичної культури, політичної свідомості, нового типу міждержавних відносин. Параметри політичної глобалізації визначаються кризою потенціалу окремих держав, зростанням глобальних проблем планетарного масштабу, посиленням ролі міжнародних організацій. Найбільшого впливу в контексті політичної глобалізації зазнали такі сфери, як міжнародні відносини і політична і економічна культура. Важливою рисою політичної глобалізації є те, що в жодній сфері вона не досягла такого високого рівня, як у глобалізації фінансових ринків. Теорія політичної глобалізації робить акцент на масштабності тих змін, які охопили майже весь світ, а з іншого, начебто свідчить про потенціал західної моделі розвитку, яка визначає і уособлює тенденцію до глобалізації. Особливого поширення

ідеї політичної глобалізації набувають у період 90-х років, коли західний світ досяг значного економічного зростання, азійський світ уповільнив свій розвиток внаслідок кризи, а посткомуністичні країни почали активно впроваджувати ринкову економіку. Глобалізація проявляється у залученні багатьох різноманітних чинників, починаючи з культури, освіти, світоглядних настанов, закінчуючи умовами життя й загальним розвитком особистості, що сприяє ефективності нової системи.

Як засвідчує соціально-філософський аналіз, ознаками політичної глобалізації є: активізація міжнародних політичних і фінансових організацій, розвиток міжнародних комунікацій, взаємне збагачення культур, глобальна взаємозалежність соціальних і політичних рішень, активізація міжнародних фінансових трансакцій, збільшення обсягів міжнародної торгівлі, засвоєння західних стандартів споживацької культури, що сприяє розвитку космополітичного світогляду і провокує відродження різного роду фундаменталістів та антиглобалістських рухів. Держава втрачає статус єдиного суб'єкта інтегрування і представлення інтересів великих спільнот. Національні уряди опинилися у лещатах між глобальними силами і місцевими олігархами. Нині за право виконувати роль вирішальної сили управління суспільним розвитком одночасно з державою змагаються глобальний ринок, наддержавні інститути, органи місцевої влади, розгалужені громадські та приватні мережні структури. Кардинально розширюється локус управлінської діяльності, зміщуючи акценти з національного на субнаціональний рівень. Управління суспільством в умовах перманентної турбулентності активізувало завдання всебічного вивчення надскладних мультиматеріальних і багаторівневих взаємозалежностей процесів політичної глобалізації.

Важливо підкреслити, що в умовах нестандартного стану глобального середовища актуалізація множинних владних авторитетів, роль загального спрямовуючого центру, здатного забезпечити керованість суспільством, залишається за державою з її управлінськими важелями. На відміну від ідей домінування та незалежності

ієрархічно побудованої системи державного управління у теорії суспільно-політичних мереж державні інститути розглядаються у ситуації тісної взаємозалежності, координації інтересів і обміну ресурсами з іншими громадськими та приватними агентами, залученими у процес ухвалення та реалізації політичних рішень, які б задовольнили усі сторони колективних дій. Провідною темою міжнародних економічних відносин є співробітництво на партнерських засадах між державним і недержавним секторами.

Тому слід звернути увагу на глобалізацію політичних інститутів. До кінця ХХ ст. сформувалася світова економіка, в контексті якої бізнес, політичні рішення та економічні процеси в різних країнах залежать один від одного. В глобальній економіці прямо задіяні більшість економічних ресурсів і найбільш впливі групи інтересів. Створена світова культурно-інформаційна мережа для вирішення глобальних економічних, екологічних і проблем безпеки стала сприяти *глобальній системі прийняття політичних рішень глобального порядку* (ГСППР), зачіпаючи всі країни, що мають відношення до глобалізації політичних інститутів. Таку глобальну систему прийняття політичних рішень багато вчених називають *світовим урядом*. В дійсності була сформована ГСППР згідно матричного принципу управління, тобто мережі центрів прийняття рішень, що ієрархічно не вибудована. Можливо говорити про мережний уряд, що включає в себе такі організації, як Рада Безпеки ООН, Політичний комітет НАТО, керівництво Міжнародного валютного фонду і Всесвітнього банку, уряду найсильніших держав – членів “Великої вісімки” і Китаю. Велику Вісімку як окремий інститут, провідні європейські організації (Єврокомісія, ПАСЕ, Євросоюз), Інтерпол, різні організації з контролю і регулюванню, такі як МАГАТЕ (агентство з атомної енергії), ФАТФ (агентство по боротьбі з відмиванням грошей), АСЕАН, ВТО, керівництво найбільших корпорацій та їх об’єднання (ОПЕК). Вузли цього мережного уряду взаємно залежать один від одного, проте один одному не підпорядковуються. Управлінські команди тут передаються не у вигляді наказів, а у вигляді проєктів. Кожна ініціативна політична сила

виступає в цій мережі зі своїм проектом, втягуючи всіх інших суб'єктів глобальної політики у свій проект.

Таким чином, політична боротьба в глобальній мережній політичній системі виступає не як боротьба партій, а у двох видах: як боротьба проектів і як боротьба вузлів один з одним за ресурси та ініціативу. Кожний проект – це матриця системи взаємних відносин вузлів мережі один з одним. В рамках одного проекту є одна квазієрархія, в рамках іншого – абсолютно інша. Найважливіша політична проблема при формуванні ГСППР – трансформація суверенітету. Традиційно основним інституційним суб'єктом на світовій арені були національні уряди, які після формування Вестфальської системи в XVII ст. узурпували суверенітет. Сьогодні суверенітет національних держав розмивається, він частково реалізується через декілька напрямків: національні органи, транснаціональні корпорації, глобальне громадянське суспільство, яке являє собою інституціоналізовану суспільну думку (наприклад, “Грінпіс”, “Емністі інтернешнл”, благодійні фонди). Постільки ця мережна система принципово відкрита і створюється не за законом, проте є ініціативною, то найважливішою проблемою є її легітимація, яка розгортається в контексті міжнародного права. В цих умовах різко зростає роль засобів масової інформації і взагалі – масової комунікації, які формують суспільну думку. В результаті політична влада формується згідно такої моделі: формується суб'єкт, зацікавлений в реалізації того чи іншого проекту; цей суб'єкт концентрує ресурси, що включають ЗМІ, лоббістські групи в різних вузлах прийняття рішень, важливих для реалізації цього проекту. У такій формі здійснюється впровадження в світову суспільну думку тієї чи іншої інтерпретаційної схеми, яка включає в себе реалізацію проекту в якості складової частини; в тій чи іншій формі здійснюється “народне волевиявлення”, завершується реалізація проекту з опорою на формування суспільної думки. Таким чином, в рамках глобальної політичної системи відбувається становлення нової форми демократії – *маніпулятивної демократії*. При такій маніпулятивній демократії формально дії легітимні, що мають

своїм джерелом народне волевиявлення, проте по самій суті вони нав'язуються суспільству найбільшими групами приватних і корпоративних інтересів.

Таким чином, сучасні процеси глобалізації відображають інтенсифікацію економічних, політичних, соціальних, культурних та інших зв'язків, проте історичні, політичні, культурні й економічні особливості по різному відображаються на їх розвитку. У міжнародному житті разом із традиційними суб'єктами (держава) беруть участь міждержавні (макрорегіональні) інтеграційні утворення і внутрішньодержавні (мікрорегіональні) формування, які інтенсивно взаємодіють, у тому числі в сфері інтересів, що зачіпають і тих, і інших. Дозрівання інтернаціоналізованих відтворювальних процесів призводить до "змішування" різних частин і форм зовнішньоекономічної діяльності, що сприяє зміні економічного значення державних кордонів. Їх роль виконують "межі впливу" транснаціональних структур, а також "країн-систем", що здійснюють економічний контроль над середовищем своїх інтересів у світовому просторі.

Таким чином, політична глобалізація – це загальний термін, що означає складний комплекс взаємодій між фізичними особами, підприємствами, інститутами і ринками, які проявляються в розширенні потоків товарів, технологій і фінансових засобів, в зростанні і посиленні впливу міжнародних інститутів глобального громадянського суспільства, в глобальній діяльності транснаціональних корпорацій, у значному розширенні трансграничних комунікаційних та інформаційних обмінів, перш всього через Інтернет, в трансграничному переносі захворювань і все більшої інтернаціоналізації певних типів злочинності; процес всезростаючого впливу на соціальну дійсність окремих країн різних факторів міжнародного значення, економічних і політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну.

3.2. Культурна глобалізація як процес формування нової глобальної культури

Культурна глобалізація – це процес, в який втягнуті не тільки в якості суб'єктів, але в якості об'єктів всі країни і цивілізації. По-перше, процеси культурної глобалізації приводять до того, що суспільні, макросоціальні відносини людей виходять за межі національно-державних спільнот, набувають транснаціонального характеру. Культурна глобалізація послаблює цю ідентифікацію, разом з якою руйнується структура основних принципів, на яких базувались держави і суспільства, уявляючи собою територіальні, відмежовані один від одного єдності, створюються нові силиві і конкурентні співвідношення, з'явилися нові конфлікти і суперечності між національно-державними єдностями і акторами, з однієї сторони, і транснаціональними акторами, ідентичностями, соціальними просторами, ситуаціями і процесами – з іншої. По-друге – це криза інституцій і втрата власного простору громадської сфери, яка “приватизується”: особисте життя витісняє громадське і поглинає його (один із виявів процесу індивідуалізації), в результаті чого зростає невизначеність, амбівалентність свідомості та соціальної ідентичності людей. По-третє, культурна ідентичність руйнує взаємопов'язані з глобалізацією процеси, що відбуваються в сфері культури, адже, культурна ідентичність людини з певною спільнотою реалізується перш за все через інтеріоризацію норм, уявлень, цінностей, зразків поведінки, що створюють її культуру.

Глобалізація культурних зв'язків виводить їх за межі певного культурного ареалу, залучає їх до еталонів інших культур. Особливо велику роль у цьому процесі відіграє значна інтенсивність системи глобальної комунікації та інформації. Сфери споживання та масова культура набувають гомогенного характеру, посилюючи вестернізацію культури, її поліфункціональність, поліструктурність, полікультурність. Національні меншини, що втягуються в процес культурної глобалізації, як елітарні, так і масові (наприклад, мігранти) стають носіями не однієї, а двох, а то й більше культур.

В той же час, деякі антропологи вважають можливим говорити про формування нової глобальної культури, чи навіть глобальної свідомості, маючи на увазі ті еталони культури, що інтенсивно розповсюджуються в усьому світі, а часткове змішування культур робить можливим формування культурних сімей, що свідчить про перехід до більш широких культурних ареалів.

Полікультурність як одна із сучасних тенденцій XXI ст. різною мірою властива кожній країні, що виникла особливо у наш час у зв'язку з розпадом Радянського Союзу, коли країни Західної Європи зустрілися з різноманітними реаліями як наслідок присутності меншин, що принесли в західне суспільство національні суперечності, пов'язані з мовними, релігійними, етнокультурними, етнічними відмінностями. Нещодавні й триваючі сьогодні геополітичні зміни випробують збалансованість між нацією, територією і державою, збалансованість, яка визнається і забезпечується, головним чином, національними системами.

Аналіз свідчить, що культурна глобалізація – це процес прискорення та вдосконалення різноманітних міжнародних потоків товарів та інформації в загальному контексті культурного розвитку. Культурна глобалізація пов'язана зі зміною або трансформацією загальнолюдської цивілізації, що асоціює віддалені спільноти і накладає відбиток на регіони світу та континенти. Культурна глобалізація – це багатоскладний процес, який включає в себе інтерпретацію тотожності і відмінності, універсалізму і партикуляризму, процес перетворення всезагального в особливе та особливого у всезагальне. Саме “зіткнення цивілізацій” породжує фрагментацію світу через існуючі цивілізаційні відмінності, які мають місце в культурній диференціації, породжуючи явища “макдональдизації” – гомогенізації культур, що відбувається під егідою вестернізації, європеїзації, американізації, “гібридизації” як широкого спектру міжкультурної взаємодії, що приводить до взаємозбагачення, так і до виникнення культурних відмінностей у контексті соціокультурної динаміки особистості. Під впливом обміну товарами, знаннями, культурними цінностями сформувався

свого роду загальний “мегапростір культурної глобалізації”. Цей мегапростір полікультурності розвивається за своїми власними законами, слугує, з однієї сторони, результатом взаємодії локальних національних територій, а з іншої – визначає особливості розвитку останніх.

Культурна глобалізація – суперечливий процес, що розвивається одночасно в міждержавних і транснаціональних формах, сприяє виникненню наднаціональних і позанаціональних організацій, інституцій, утворень. Як свідчать вчені, практично на всі сфери діяльності здійснюється вплив культурної глобалізації, яка приводить не тільки до переосмислення відносин між глобальною економікою і національними державами, але й до переоцінки зв’язків між глобальною економікою і локальними цивільними суспільствами, сприяючи і соціокультурній динаміці. Культурна глобалізація означає залучення великої частини людства в єдину відкриту систему суспільно-політичних, економічних і культурних зв’язків на основі модерних засобів інформатики і телекомунікацій. Культурна глобалізація являє собою новий етап інтеграційних процесів у світі, її процеси стосуються всіх сфер життя суспільства – від економіки і політики до культури і мистецтва. Культурній глобалізації передбачено стати одним з найважливіших факторів, який буде визначати умови розвитку духовного життя етносу та нації у XXI столітті.

Уже зараз ми знаходимося в процесі, що веде до формування планетарно-інтегрованого людства. Поки що ми на початку цього процесу і етнонаціональні утворення зберігають свій статус суспільства, втративши актуальну самодостатність, зберігають потенціну самодостатність. Культурна глобалізація – це об’єктивний процес, детермінований необхідністю техніко-економічної оптимізації сучасного соціуму. Соціоісторичні етнонаціональні культурні організми, що існують поряд один з одним, взаємно впливають один на одного і підлягають впливу, що приводить до істотних змін в структурі останнього.

В результаті вище перерахованих процесів економізація духовної культури XXI ст. зводиться до:

- деградації духовних цінностей;
- перетворення культури в галузь економіки (масова культура);
- впливу на біологічні інстинкти людей;
- індустріалізації процесу виробництва маскультури.

Використання докорінної зміни статусу культурної еліти в глобалізаційному суспільстві характеризується:

- невитребуваністю фундаментальної науки, класичного мистецтва і літератури, ідеології колишньої орієнтації;
- створенням цільових західних фондів;
- надання грантів, можливості наукової роботи, заняття мистецтвом, літературою, спортом за кордоном;
- пропозицій цільових соціальних заказів.

Засоби масової інформації характеризуються:

- монополізацією ринку;
- дозуванням інформації можновладцями.

Телебачення і радіо характеризуються:

- відволіканням масової свідомості від проблем сьогодення;
- потоком інформації, що сприяє деградації особистості;
- руйнуванням колективістських начал;
- витісненням інших видів культурного розвитку особистості.

Отже, культурна глобалізація – процес, що вписується в світову господарську систему у взаємодії з природно-біологічним середовищем і надає цій цілісності нову культурну якість; процес, що відтворює трансформацію етнонаціональних культур та їх структур; цілісний геокультурний простір, що функціонує відповідно до своїх законів; вихід будь-якого процесу на загальний рівень. Геокультурні межі – національні ідеї, стратегічні задачі, устремління, що проєкуються на геокультурний атлас світу включають: 1) проєкцію ареалів національних культур і транснаціональних ареалів, що взаємодіють у світовому культурному просторі; 2) інтерпретацію глобального простору у формі, придатною для культурної самореалізації кожної нації. Мультикультуралізм – це одна із визначальних тенденцій культурологічного контексту культурної глобалізації.

Мультикультуралізм як соціальне явище є характерним для полікультурного суспільства, що розвивається в умовах культурної глобалізації, високого рівня міграційних процесів, розвитку культурно-інформаційного простору, нового етапу поширення Інтернету в умовах глобалізації. Глобальний світ справді є глобальним у розумінні об'єктивної взаємозалежності народів, нарощування єдиних, наскрізних, транснаціональних вимірів і просторів, переплетіння їхніх історій, зростання впливу зовнішніх (екзогенних) факторів на національний і культурний розвиток, поступове формування мультикультурного простору. Ще Е. Гідденс відмічав, що виникнення ознак глобалізації й розвиток цього процесу тісно пов'язаний з розвитком сучасного суспільства й моделей держав-націй, що рефлексивно реагують на історичні події. Мультикультуралізм – це багатопланове соціальне явище, що охоплює всі сфери життя людини і суспільства, людини і природи, людини і людини. Процеси мультикультурного суспільства розвиваються на всіх рівнях: локальному, національному, субнаціональному, супранаціональному, глобальному.

Поняття мультикультуралізму як складного соціального феномена детерміновано розвитком міграційних процесів, пов'язаних з багатоманітністю культур, що відображають процес діалогу культур і цивілізацій, глобалізацією культури, що визначається інформаційними технологіями, мовним, етнокультурним, регіональним плюралізмом, культурним розмаїттям сучасного полікультурного суспільства. Мультикультуралізм пов'язаний з різними відмінностями – етнокультурними, етнічними, релігійними, мовними, природно-історичними, що впливають на різні сфери існування людини. Мультикультуралізм як соціальний феномен проявляється у космополітизмі і культурному розмаїтті, глобальному поширенні інформації, споживанні масової продукції, появі феномена “культурного громадянства”, формуванні геополікультурних ареалів.

Мультикультуралізм як складний багатодиференційований соціальний процес зачіпає відносини між релігіями та етносами, культурами і цивілізаціями, традиційними і сучасними ціннос-

тями, різноманітними культурними і релігійними орієнтаціями, стилями життя та культурними ідеалами і традиціями. Оскільки культура має видиме вираження, вона є колективною побудовою, вищою за індивідуальні вподобання, здатна впливати на діяльність людини у полікультурному середовищі. Адже, ще Т. Парсонс, аналізуючи процес глобалізації, дійшов висновку: якщо суспільства рухаються по загальному еволюційному шляху, то вони стають усе більш схожими між собою. В основі формування єдиного мультикультурного суспільства, в якому проживають мільйони українців, формуються культурні архетипи, що проявляються у вигляді культурної поляризації, культурної асиміляції, культурної ізоляції, культурної гібридизації, в контексті яких людина повинна адаптуватися до умов глобалізованого світу. Основою розвитку мультикультурного суспільства є формування метакультури, що розвивається в контексті великих культурних ареалів на основі нових ціннісних орієнтирів.

Метакультура визначається такими особливостями: 1) має надособистісний характер; 2) об'єднує різні, але подібні за деякими загальними параметрами культури. В основі подібності культур, що входять до єдиної метакультури, можуть бути: а) мовна спільність культур, що обумовлює близькість багатьох інших сторін культурного життя; б) спільність природних умов; в) релігійна спільність. Історія свідчить, що релігії відіграють найбільш істотну роль в утворенні метакультур, виступаючи як сполучна ланка, яка з'єднує культури. Метакультури – це цивілізації в гантінгтонівському розумінні, тобто культурні спільності найвищого порядку.

Принципово інша точка зору культурологічного та соціологічного осмислення глобалізації представлено в міжнародній дискусії концепціями Е. Д. Сміта та А. Аппадурая. Феномен глобальної культури і супровідні йому процеси глобалізації культур і культурної глобалізації трактуються в межах цього напрямку як ідеологічні конструкції, що породжуються умовами реального функціонування світової економіки та політики. Запропонована Ентоні Д. Смітом концепція глобальної культури вибудовується через методологічне

і змістовне протиставлення наукового поняття “культура” образу “глобальної культури”, ідеологічно сконструйованої в якості реальності глобального масштабу. Висхідним методологічним підґрунтям концепцій глобальної культури є прийняття терміна “культура” в його соціологічному контексті чи культурологічній інтерпретації. Е. Д. Сміт визнає, що в різноманітних концепціях і трактуваннях поняття “культура” відтворюється визначення “колективного начала”, сукупності віровчень, стилів, вартостей і символів”, закріплених в ментальній історії суспільств.

Подальший аналіз засвідчив, що метакультури – це цивілізації в гантінгтонівському розумінні, тобто культурні спільності найвищого порядку. Процес культурної глобалізації визначає появу саме нових форм культурних процесів та нових ціннісних орієнтирів. Атрибутивною ознакою мультикультуралізму є його дисперсність, дискретність, локальність, відсутність цілісності що сприяє культурній розмаїтості, появі нового феномена “єдності в різноманітності”, формування різноманітних форм культурної ідентифікації на основі об’єднання певних локальних культур та архітектури відкритості. В контексті мультикультуралізму виокремлюється такий вид культури, як Інтернет-культура, яка характеризується, згідно з М. Кастельсом, чотирирівневою структурою, що включає техномеритократичну культуру, хакерівську культуру, культуру віртуальних громад та підприємницьку культуру, які створюють ідеологію свободи, яка поширена в світі Інтернету. Культура Інтернету мультикультурного суспільства – це культура, побудована на технократичній вірі у прогрес людства завдяки інформаційним технологіям, утверджується співтовариствами хакерів, існування яких визначається вільною та відкритою технологічною творчістю, втіленою у віртуальних мережах, націлених на створення нового полікультурного суспільства, яке матеріалізоване у функціонуванні нової інформаційної економіки та нової глобальної культури. Культура, на думку Ж. Бодрійяра, перестала бути прив’язаною до певного місця і, з іншого боку, у кожному окремому місці вона перестала являти собою певну цілісність.

Культура мультикультурного суспільства стала фрагментарною, розпалася на культури окремих спільностей, свого роду культурні діаспори, що відрізняються за смаками, звичками й віруваннями, в яких відбувається поширення комерціалізації, іронії, гри, переструктурування всього формату домінуючої елітарної культури, детермінованих плюралістичною сферою виявлення інтересів у напрямі – від культурного імперіалізму до культурного плюралізму – як на локальному, так і на глобальному рівнях.

Проаналізувавши атрибутивні характеристики культурної глобалізації, можемо визначити, що процес культурної глобалізації визначає появу саме нових форм культурних процесів та нових ціннісних орієнтирів. Атрибутивною ознакою мультикультуралізму є його дисперсність, дискретність, локальність, відсутність цілісності що сприяє культурній розмаїтості, появі нового феномена “єдності в різноманітності”, формуванні різноманітних форм культурної ідентифікації на основі об’єднання певних локальних культур та архітектури відкритості. В контексті мультикультуралізму виокремлюється такий вид культури, як Інтернет-культура, яка характеризується, згідно з М. Кастельсом, чотирирівневою структурою, що включає техномеритократичну культуру, хакерівську культуру, культуру віртуальних громад та підприємницьку культуру, які створюють ідеологію свободи, яка поширена в світі Інтернету. Культура Інтернету мультикультурного суспільства – це культура, побудована на технократичній вірі в прогрес людства завдяки інформаційним технологіям, утверджується співтовариствами хакерів, існування яких визначається вільною та відкритою технологічною творчістю, втіленою у віртуальних мережах, націлених на створення нового полікультурного суспільства, яке матеріалізоване у функціонуванні нової інформаційної економіки та нової глобальної культури.

Культура, на думку Ж. Бодрійяра, перестала бути прив’язаною до певного місця і, з іншого боку, у кожному окремому місці вона перестала являти собою певну цілісність. Культура мультикультурного суспільства стала фрагментарною, розпалася на культури

окремих спільностей, свого роду культурні діаспори, що відрізняються за смаками, звичками й віруваннями, в яких відбувається поширення комерціалізації, іронії, гри, переструктурування всього формату домінуючої елітарної культури, що детерміновано плюралістичною сферою виявлення інтересів у напрямі – від культурного імперіалізму до культурного плюралізму – як на локальному, так і на глобальному рівнях.

Таким чином, досліджуючи специфіку культурної глобалізації, означимо, що культурна глобалізація відкриває небувалі можливості прискорення процесу уніфікації та поширення передових технологій, стійкого функціонування інформаційних мереж, розвитку творчості та нововведень, економічного зростання на основі інтенсифікації, економічного, наукового, культурного розвитку народів, удосконалення механізму розподілу ресурсів, підвищення ефективності їхнього використання на основі розвитку глобальної конкуренції, підвищення якості життя, поліпшення добробуту кожного громадянина. Вона також включає розширення можливостей вибору та доступу до нових ідей і знань, посилення міжнародної координації на основі формування економічного середовища, заснованого на уніфікованих принципах і правилах, зменшення загрози міжнародних конфліктів, локальних воєн, поширення ідей гуманізму, демократії, захисту громадянських прав та основних свобод людини, об'єднання зусиль людства у вирішенні глобальних проблем.

Культурна глобалізація в той же час породжує безпрецедентні загрози та ризики технологічної диференціації, консервації технологічної і соціальної відсталості ряду країн внаслідок їхньої неконкурентоспроможності і слабкості власної ресурсної бази, глобальної нерівності економічного і соціального розвитку, посилення стратифікації та диспропорцій світової економіки, поглиблення розриву між товарними та фінансовими ринками, посилення турбулентності міжнародних фінансових і культурних потоків, небезпеки глобальних криз, деградації неконкурентоспроможних виробництв, зростання безробіття, викликаного структурною

перебудовою та новими правилами до якості робочої сили Культурна глобалізація породжує загострення соціальних проблем, ослаблення національних систем соціального захисту, загострення конфліктів різного характеру й масштабу, національної та релігійної нетерпимості, створення глобальної мережі злочинного бізнесу, міжнародного тероризму, втрати національної ідентичності, руйнування традиційного способу життя, ціннісних орієнтирів, стандартизації національних культур, транснаціоналізації екологічних, економічних, технологічних, проблем.

3.3. Розвиток економічних, політичних і культурних відносин в контексті глобального розвитку

Розглянувши методологічний аспект вивчення філософії глобалізації, ми прийшли до висновку, що сучасний світ надзвичайно складний і динамічний, так як визначальним для цього процесу є посилення глобалізації, зростання взаємодії економічних, політичних, соціальних, культурних, правових та інших факторів. Під “глобалізацією” вважається взаємозв’язок процесів інтернаціоналізації економіки, розвитку єдиної системи світового порядку, зміни й ослаблення функцій національної держави, активізації діяльності транснаціональних недержавних утворень як нових політичних акторів, формування спільної системи цінностей і принципів міжгрупових відносин. Під глобалізацією слід розуміти послідовну трансформацію світового простору в єдину зону, в якій вільно переміщуються капітали, товари, послуги, вільно поширюються ідеї і пересуваються їх носії, стимулюючи розвиток сучасних інститутів та відшліфовуючи механізми їхньої взаємодії. Дати чітке і єдине визначення глобалізації складно, різні питання цього процесу є предметом вивчення багатьох наук, кожна з яких має свій науковий дискурс.

Крім того, необхідно прийняти до уваги, що глобалізація є історичним процесом, що розвивається протягом сторіч, і цей процес ще

незавершений. Поняття глобалізації ширше, ніж поняття інтеграції. Якщо інтеграція означає зближення політичної, економічної, правової, духовно-культурної систем декількох держав і регіонів в процесі традиційної міждержавної співпраці, то глобалізація передбачає всеохоплюючий процес взаємодії і взаємовпливу практично всіх держав світу, хоч справа не тільки в об'ємі, але і в якості, формах і змісті такого взаємовпливу. Уявляється, що глобалізація має високий ступінь і глибину взаємопроникнення норм, ідей, правил співпраці, конкретних стандартів спілкування, проте можлива лише на високому рівні розвитку цивілізації, так як формує спільні цілі і довгострокові інтереси людства на основі усвідомлення єдності світу перед зростаючою загрозою його виживання.

Оцінюючи буття української людини у сучасному глобалізованому світі, необхідно враховувати різні фактори, виходячи також із перспективи розвитку цивілізації як єдиної всеохоплюючої системної цілісності у певному темпоральному (часовому) аспекті. Систематична реалізація курсу на інтеграцію до Європейського Союзу забезпечуватиме гарантії верховенства права, плюралістичної демократії, дотримання прав людини, розвиток в Україні громадянського суспільства, побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки, формування національної ідентичності. Домінантою глобалізаційних економічних перетворень сучасного українського суспільства має стати широкомасштабна, всеохоплююча модернізація всіх сфер суспільно-економічного життя як консолідуюча основа розбудови незалежної, суверенної держави, в якій гармонійно поєднуються інтереси громадян українського суспільства та світової спільноти. Під цілеспрямованими змінами стану системи розуміються такі процеси та операції, за допомогою яких дана система досягає нового оптимального стану, врівноваженого відносно зовнішнього середовища.

Проте, нового оптимального середовища держави в умовах глобалізації так і не змогли досягти, так як суперечності між культурними, релігійними й етнічними спільнотами досягли на рубежі третього тисячоліття особливого загострення. Не випадково такої

популярності в 1990-х роках набула теорія Самуеля Гантінгтона про “зіткнення цивілізацій”, в якій він затверджує, що вищий рівень можливої в людському суспільстві інтеграції – це культурна спільність, яка є вищою за економічні й ідеологічні фактори. Саме в контексті глобалізації стали можливі широкі інтеграційні процеси, що, проте, відбуваються не на світовому рівні, а на рівні декількох цивілізацій: “Нація-державна” залишається головною діючою особою в міжнародних відносинах, але найбільш виразні конфлікти глобальної політики розгортатимуться між націями і групами, які належать до різних цивілізацій.

На початку третього тисячоліття загострилися проблеми становлення особистості, детерміновані процесами культурної глобалізації. Під культурною глобалізацією розуміється процес виникнення і поширення так званої “глобальної культури”, з однієї сторони, зміцнення інтеграційних тенденцій, розширення культурних зв’язків, посилення контактів між різними частинами світу; з іншої – посилення процесів вестернізації. Асиміляція – це засіб досягнення етнічної однорідності, найбільш швидко здійснюється у суспільствах, де відбувається розсіювання різномірних мігрантів в однорідному, тісно пов’язаному економічними, політичними та культурними зв’язками бутті. Розрізняється асиміляція добровільна та насильницька. Етнічні цінності характеризують той чи інший етнос як асиміляцію – консолідацію культурних традицій, обрядів етносу, що впливають на рівень соціоінтегративного соціуму в умовах глобалізованого простору.

Етнічна консолідація поділяється на внутрішньоетнічну і між-етнічну. Під внутрішньоетнічною консолідацією розуміють процеси внутрішнього зміцнення і зростання чисельності етносу завдяки послідовному зникненню культурно-мовних і побутових відмінностей між субетносами та/чи етнографічними групами, а також зростанні загальноетнічної самосвідомості. В контексті культурної глобалізації з’являється новий вимір буття як “маргіналізація ідентичності”, що являє собою сукупність специфічних особливостей свідомості і поведінки людей, зокрема етнічних індивідуальностей,

представників соціальних спільностей, груп, які характеризуються амбівалентністю, психологічною розколотістю, нестійкістю, непослідовністю, психологічною роздвоєністю, непослідовністю дій, неспроможністю адаптуватися до певної референтної спільноти чи групи. *Буття маргіналу* – це буття амбівалентного, психологічно розколотого типу людини, що проявляє психічну нестійкість та прагне жити одночасно в двох світах, але по-справжньому не живе в жодному з них. Буття етнічних міграцій – це міграції населення, в яких беруть участь люди певної етнічної (національної) приналежності, тобто на перший план висувається роль етнічного фактора. Ізолятори – відносно невеликі групи людей, які через своє територіальне становище опинилися відірваними від маси населення. Маятникова міграція – регулярні переміщення населення, із одного населеного пункту в інший – із села до міста, із малого міста в велике. У зв'язку з цими процесами виникають багато нових процесів, пов'язаних з формуванням нових форм ідентичності. “Нова етнічність” – це поняття, пов'язане з формуванням образу ворога, в якому узагальнено численні етнічні групи, нівельовано різницю між ними, що повністю ігнорує культурні та місцеві різниці між етнічними групами, стимулюючи конфронтацію ідентичностей. Р. Шпорлюк виокремлює наступні типи буття та ідентичностей: 1) балтійська зона (Естонія, Латвія, Литва, Скандинавські країни, Польща, Німеччина); 2) Східно-Центральна Європа (Україна та Білорусія, Литва у сусідстві, де Польща є ключовою точкою, Угорщина, Словенія та Румунія); 3) “кавказьке сусідство”, що складається з трьох колишніх кавказьких радянських республік; 4) територія Центральної Азії разом з новими зовнішніми зв'язками.

М. Кузьо припускає змішування ідентичностей – історико-політичної, соціокультурної, етнічної та національної. Природа етнічності має багаторівневий характер. Індивіди можуть на різних рівнях ідентифікації відчувати свою залежність водночас до кількох етнічних спільнот: є приклади, коли одна людина одночасно ідентифікує себе з кількома етнічними спільнотами різного рівня: українець (етнос), гуцул (субетнос), слов'янин (метаєтнічна спільність).

П. Бергер і Т. Лукман пояснюють процес зміни буття особистості через поняття трансформації, а тотальну трансформацію особистості називають альтернацією. Культурні архетипи (архетип – прообраз), введені К. Юнгом, – це проформи колективного неусвідомленого, основні образи тієї чи іншої культури, що формуються разом з виникненням певної культури як систем, та породжують в умовах культурно-інформаційного простору культурні архетипи, про які вже йшла мова, консолідації, конфронтації, конкуренції, кооперації. Архетипізм культури, що входить в структуру національного буття, сприяє створенню культурних умов етнічного буття як “емоційно-динамічні моделі”, праформ культури, символічних образів, певних схильностей чи тенденцій, які сформувалися у людини під впливом соціалізації чи інтеріоризації соціального досвіду. Міжетнічна інтеграція українського суспільства – це досягнення відповідного консенсусу, який має бути втілений у державній програмі побудови мультикультурного суспільства, що базується на культурному плюралізмі. Тому ще Дж. Тойнбі у роботі “Дослідження історії” говорив, що причиною занепаду цивілізацій є втрата гармонії між частинами, які утворюють цілісну єдність суспільства.

Складність етнокультурних процесів посилюється складністю етнічної картини світу, в контексті якої існує багатоманітність моделей взаємодії. Етноси включають такі типи взаємозв’язків, як симбіоз (добросусідство), асиміляція (злиття), ксенія (добровільне об’єднання без злиття), химера (примусове об’єднання) шляхом покорення одного етносу іншим. Таким чином, культурна глобалізація, яка впливає на розвиток етнонаціональних процесів сприяє трансформації і модернізації буття етнонаціональних культур, формує такі геокультурні ареали, в контексті яких сьогодні розвиваються нові етноспільноти в умовах формування планетарно-інтегрованого суспільства. Таким чином, етнонаціональна ідентичність – це ототожнення суб’єкта з іншими індивідами, соціогрупами, механізм соціалізації особистості в іншомовному середовищі, в умовах акультурації, яка відбувається через процеси соціально-культурної комунікації.

Таким чином, ціннісно-смилова основа філософії глобалізації визначається новою парадигмою культурної глобалізації як нового виміру буття людини, що детермінується сукупністю інваріантів, альтернативністю стилів життя, формуванням нового типу мегасоціуму, що включає сукупність соціумів, природу і культуру. Тому слід оптимізувати такі індикатори національної держави, які сприяють гуманізації з “людським обличчям”, яка включає: захист населення від стихійних ринкових сил і недостатнього рівня доходів; захист соціальних прав і соціальної підтримки; посилення питомої ваги недержавних асигнувань на соціальні програми; індивідуального (колективного) фінансування соціальних програм; диференціацію системи соціального забезпечення; гарантії забезпечення повної зайнятості населення, досягнення гідного життя людини на засадах справедливості. *Глокалізація як протилежна тенденція глобалізації* потрібна для того, щоб будь-яка країна чи культура змогла засвоїти окремі аспекти глобалізації, скористатися ними й збагатитися при цьому, зберігаючи свою культурну національну ідентичність.

Висновки

1. Характерні риси сучасних процесів політичної глобалізації наступні: інтенсифікація економічних зв'язків; наявність жорсткої конкуренції за сфери впливу, поглиблення взаємозв'язків між провідними центрами; поєднання гострої конкуренції із розширенням елементів взаємодії і співробітництва; інтернаціоналізація виробничих зв'язків у високотехнологічних галузях; формування глобальних ринків; інформаційна відкритість; стрімкий розвиток комунікацій, що певною мірою супроводжується нівелюванням інститутів самоідентифікації націй; інтенсифікація зусиль відносно розв'язання глобальних мереж безпеки.

2. Людство під тиском глобальних проблем об'єктивно прагне до більш тісного і багатостороннього об'єднання – глобалізації. Процес глобалізації протікає в надто суперечливих формах, викликаних

соціально-економічною, політичною і духовною боротьбою у світі. Однак ХХІ століття повинне стати століттям єдності різноманіття на базі істинних загальнолюдських цінностей. Становлення відкритого цивільного суспільства, демократичні реформи, стійкий соціально-економічний розвиток можливі лише при стабільності у державі і світі, повинні спиратися на широку суспільну підтримку, консолідацію суспільства, терпимість (толерантність) його членів до чужих думок, вірувань, поведінки.

3. Кардинальні геополітичні зміни, що відбуваються на початку ХХІ століття, свідчать про те, що світ вступив у фазу чергової глобальної трансформації. З початку 90-х років сучасний світ існує в особливих умовах переходу до поліцентричності, формування якої супроводжується загостренням економічних, геополітичних, етноконфесійних, демократичних та інших протиріч між центрами сили й світовою цивілізацією. Зберігається тенденція розв'язання протиріч із застосуванням сили, що не сприяє гармонізації етнонаціонального буття у світовому масштабі (особливо це проявляється на Близькому Сході, на Балканах, в окремих регіонах СНД). Реальність вимагає принципово нового філософського підходу до осмислення причин розширення глобалізації світового демократичного процесу.

4. Сучасні західні демократичні країни є стабільними суспільними системами, становлення яких пройшло три етапи: 1) виникнення контактів і зв'язків різних елементів; 2) через те, що відсутні "правила гри", контакти і зв'язки, які перетворюються на конфлікти; 3) в процесі конфлікту, завдяки діалогу і компромісу між різними елементами, встановлюються "правила гри", взаємовідносини різних елементів стабілізуються і формується демократична система. Сучасний світ знаходиться на другому етапі становлення глобальної системи, тому конфлікти між країнами, народами, цивілізаціями можуть бути подоланими за допомогою діалогу і реалізації демократичних принципів, що буде сприяти становленню демократичної міжнародної системи.

Питання для самоконтролю

1. В чому проявляється сутність політичної глобалізації як нового типу відносин?
2. Охарактеризуйте місце і роль різновидів глобалізацій та їх функцій.
3. Дайте характеристику місця і ролі культурної глобалізації як процесу формування нової глобальної культури.
4. В чому проявляється сутність глобалізації як системної цілісності економічних, політичних, соціальних і культурних відносин?
5. Дайте аналіз сучасного глобального світу як нового соціального і економічного феномена.
6. В чому проявляються мультикультурні процеси в сучасному глобальному світі та наведіть позитивні і негативні приклади цих явищ.
7. В чому проявляються проблеми становлення особистості, детерміновані процесами культурної глобалізації?
8. Наведіть приклади культурної глобалізації, що породжує безпрецедентні загрози та ризики технологічної диференціації.
9. В чому заключаються проблеми мультикультурної освіти, детерміновані процесами становлення і розвитку полікультурного соціуму?
10. Що Ви розумієте під культурною глобалізацією та процесами становлення глобальної культури?

Література

1. Азроянц Э. А. Мегасоциум // Полигнозис. – 2001. – № 3. – С. 37–53.
2. Белорус О. Г., Лукьяненко Д. Г., Гончаренко О. М. Глобальные трансформации и стратегии развития: Монография. – К.: Ориане, 2000. – 424 с.
3. Білогур В. Є. Світоглядні орієнтації студентів: тенденції змін у трансформаційному суспільстві: [Монографія] / В. Є. Білогур. – Дніпропетровськ: Пороги, 2011. – 311с.

4. Борисюк В. Политические идеи и идеологии постиндустриальной цивилизации// *Мировая экономика и международные отношения*. – 2004. – № 7. с.3–14.
5. Воронкова В. Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри: [Монографія] / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. – 272 с.
6. Воронкова В. Г. Місце і роль України в глобалізаційних процесах сучасності / В. Г. Воронкова // *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]*. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2009. – Вип. 37. – С.16–32.
7. Глобалистика: Энциклопедия / Гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков; Центр научных прикладных программ “Диалог”. – М.: ОАО Изд-во “Радуга”, 2003. – 1328 с.
8. Лазаревич А. А. Глобальное коммуникативное общество / Анатолий Аркадьевич Лазаревич. – Минск: Белорусская книга, 2008. – 350с.
9. Соснін О. В., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: навчальний посібник / В. Г. Воронкова, М. А. Ажажа. – Львів: “Магнолія 2006”, 2011. – 602с.
10. Суліма Є. М. Глобальний соціальний порядок постіндустріалізму: [Монографія] / Є. М. Суліма. – Вид. 2-е, допов. – К.: Генеза, 2004. – 336 с.
11. Український соціум: соціально-політичні виміри: Матеріали зас. “круглого столу” від 28 грудня 2004 р.// За заг. ред. В. С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 176 с.

Розділ IV

РОЗВИТОК ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ДЛЯ УКРАЇНИ

- 4.1. Становлення і розвиток глобальних економічних відносин.
- 4.2. Світове господарство як міжнародна економічна система.
- 4.3. Розвиток глобальних економічних відносин в контексті викликів для України.

Висновки

Питання для самоконтролю знань

Література

Ключові поняття та терміни

філософія економічної глобалізації, міжнародні економічні відносини, світове господарство, єдиний наднаціональний світогосподарський організм, структурна перебудова економіки, інтеграційні тенденції, глобальна економіка, механізми глобалізації світової економіки, глобальні економічні відносини, виклики глобального розвитку

Завдання та цілі розділу

- проаналізувати філософію глобалізації міжнародних економічних відносин та визначити її сутність;
- розкрити сутність світового господарства як єдиного наднаціонального світогосподарського організму;
- окреслити та дати аналіз викликів для України, що проявляються в умовах впливу економічної глобалізації;

- визначити сутність системи міжнародних економічних відносин в умовах глобалізації;
- обґрунтувати напрями структурної перебудови економіки України в умовах глобалізації.

4.1. Становлення і розвиток глобальних економічних відносин

В результаті процесу політичної глобалізації посилюються інтеграційні тенденції в міжнародному розподілі праці: національні кордони все менше розглядаються як критерій для сегментації ринку; спеціалізація підприємств визначається їх транскордонною інтеграцією в багатонаціональних виробничих мережах; багатовимірність технічних центрів приводить до близької технологічної кооперації серед фірм; глобальні інформаційні мережі зв'язують світ в єдине ціле: зростає взаємозалежність найважливіших фінансових центрів; формуються нові міжнародні механізми накопичення і руху капіталів.

Економічна глобалізація – внутрішнє суперечливе явище з великою кількістю прямих і зворотних зв'язків, в яких приймають участь багатонаціональні і національні комерційні структури, національні держави та їх установи, регіональні багатонаціональні об'єднання, формальні і неформальні міжнародні організації, відносини яких характеризуються поєднанням гострої конкуренції із зростаючими елементами взаємодії і співпраці. Основою процесу економічної глобалізації стають інтернаціоналізація виробничих зв'язків у високотехнологічних галузях на основі прямих іноземних інвестицій, формування глобальних по масштабу і невинних по режиму роботи ринків, в першу чергу – фінансових. Елементи глобальної економіки:

- 1) міжнародна науково-технічна сфера;
- 2) сфера міжнародного виробництва;
- 3) світовий ринок і міжнародна торгівля;

4) міжнародна валютно-фінансова система.

Економічна глобалізація – це тенденція до утворення всесвітнього інвестиційного середовища та інтеграція національних ринків і капіталів. Передумовами економічної глобалізації вважають:

- дерегулювання фінансових ринків і пов'язаної з ними діяльності;
- технологічний процес, що дозволяє здійснювати в світовому масштабі моніторинг фінансових ринків, проведення фінансових операцій, аналіз можливих ризиків;
- зростаюча інституціоналізація фінансових ринків.

Інтенсивне формування глобальних ринків, що супроводжується хвилею демократичних перетворень у всьому світі, під егідою СБ і МВФ, сформувало не тільки механізм економічної глобалізації, але і широкі соціокультурні і соціально-політичні наслідки цього процесу. Ключова ідея неоконсервативної революції глобалізації – пріоритет автентичних цінностей, які зводяться до дерегулювання економіки, що привело до розриву з ліберальною традицією ХХ ст., яка вбачала в державному втручанні гарантію підтримки ліберального правопорядку у суспільному житті. Зміна ролі держави в економіці і ширше – у функціонуванні найважливіших для життєдіяльності суспільства елементів інфраструктури свідчить про співпадіння неоліберальних і неоконсервативних цінностей.

Приватизація – універсальний інструмент, за допомогою якого відбувається витіснення держави із найважливіших сфер держави. Проте метою приватизації є комерціалізація цих сфер, що забезпечує інтеграцію в систему глобальних ринків. Саме зв'язок приватизації і комерціалізації створює дійсний механізм процесу глобалізації в її економічному аспекті. Глобалізація змушує всі країни пристосовувати свої економічні інститути до нових вимог. Під впливом глобалізації у розвинутих країнах спостерігається часткова або повна відмова від курсу на підтримку “держави заможності”, а в країнах, що розвиваються – широкомасштабна лібералізація економіки. Глобалізація різко інтенсифікує могутність власників

капіталу – інвесторів, багатонаціональних компаній і глобальних фінансових інститутів.

В самому широкому смислі *під економічною глобалізацією* розуміється зникнення економічних меж між державами, формування нових міжкордонних механізмів нагромадження і руху капіталів. Провал “командних економік” європейських соціалістичних країн і СРСР закріпило сприйняття безальтернативності процесу глобалізації – світової економіки як перемоги капіталістичної економіки. І навіть такі країни, як КНР і В’єтнам, які не зазнали колапсу однопартійної політичної системи, змушені були визнати переваги ринкової економіки. Американський дослідник міжнародних економічних відносин Дж. Гарретт виокремлює три головних механізми глобалізації світової економіки:

1. Зростаюча конкуренція у світовій торгівлі.
 2. Виробництво, що набуває багатонаціонального характеру внаслідок прагнення виробників до динаміки виробничих потужностей, збільшуючи власні прибутки.
 3. Посилення міжнародної інтеграції фінансових ринків.
- Глобальна фінансова криза 1997–1998 рр. продемонструвала, що ці механізми можуть виходити з-під контролю окремих держав і міжнародних організацій, якщо некритично сприймати цінності лібералізму.

Перехід економіки на ринкові механізми супроводжується копіюванням визначальних елементів ринкового механізму, як міжнародні торгові угоди, інвестиційна політика, податкова політика, банківська опіка, конвертованість національної валюти, стимулювання іноземних інвестицій, контроль над корупцією. Таким чином, мережа міжнародних угод, що розширяється, сприяє глобальній інтеграції національних економік. Суперечливі відносини конкуренції і кооперації між фірмами у процесі глобалізації доповнюються зростаючою транскордонною мобільністю капіталів і обмеженнями, що накладаються державами на міжнародну міграцію робочої сили. Глобальна інтеграція в економіці внаслідок загострення конкуренції на ринках праці часто супроводжується

спалахами націоналізму і расизму в політиці. Все це підсилює глобальну нестабільність, яка властива олігопольним структурам ринків, що поглиблюється володарюванням монетаристських доктрин, у центрі яких саморегуляція економіки. Ефективне подолання глобальної економічної загрози немислиме без прийняття певних антикризових заходів, що зачіпають як фінансові системи певних країн, так і всієї світової спільноти.

Таким чином, як відмічає Е. Гідденс, процеси глобалізації є найбільш важливими соціальними зламами, які сьогодні відбуваються у світі. Амбівалентність методів глобального управління сама по собі може стати фактором, який дестабілізує світову ситуацію, що виразно продемонструвала фінансова криза 1997–1998 рр. Фактично мова йде про оволодіння техніками впливу на розбурхані процеси, інтенсивність і спрямованість яких визначається такими “аттракторами”, як культурні архетипи, що детермінують динаміку процесу глобалізації. Таким чином, слід зробити висновки:

1. Економічна глобалізація співпадає з процесами глобалізації і включає процеси економічної систематизації, встановлення і розвитку міждержавних відносин, виникнення глобальної культури і глобальної свідомості.

2. Економічна глобалізація включає систематичне взаємопереплетіння всіх економічних і соціальних зв'язків, які не можуть бути автаркічними (ізолюваними), так як вони впливають один на одного.

3. Економічна глобалізація передбачає розвиток комунікацій, переміщення товарів, послуг, людей, капіталів, а також розмивання кордонів національних держав.

4. Економічна глобалізація сприяє становленню гнучкого і багатокентрового характеру міжнародних відносин.

Економічну глобалізацію слід розглядати як процес інтеграції різноманітних культур в єдину ринкову логіку, так як формування культури є одночасно результатом глобалізації, умовою її подальшого розвитку. В процесі глобалізації формується одноманітність соціально-економічних умов і в той же час спостерігається

збільшення індивідуалізму. Економічна глобалізація – це процес, що означає формування “homo economicus”, який підпорядковує людську діяльність інтересам грошового нагромадження. “Бережлива раціональність” розчиняє всі минулі цінності в ринковій вартості, заміщує основні моральні цінності людства цінностями “раціональної ефективності”. В її основі лежить утилітаристська модель: моральне те, що приносить найбільшу користь.

Глобальна політика зводиться до правил, які необхідні для ринкового обміну: правова захищеність, свобода обміну, виконання прийнятих на себе обов’язків. Процеси економічної глобалізації є найбільш вагомими серед процесів сучасності. В сучасних умовах інтенсифікація процесів глобалізації сприяє перетворенню світу в цілісність, тому найбільш адекватно об’єктивна специфіка міжнародних економічних відносин виражається за допомогою категорії “глобальної економіки”, сутність якої проявляється в зростаючій інтернаціоналізації сучасного суспільного життя. Економічна глобалізація тісно пов’язана з економічною інтеграцією. По-перше, економічна інтеграція – об’єм міжнародної торгівлі, інвестицій і різного роду розрахунків; по-друге, персональні контакти – міжнародні поїздки і туризм, об’єм міжнародних телефонних переговорів, поштових відправлень; по-третє, технологія, якість користувачів Інтернету, Інтернет-серверів; по-четверте, включеність в міжнародну політику – членство в міжнародних організаціях, кількість посольств. Найбільш глобалізованою країною є Ірландія, на другому місці – Сінгапур, на третьому – Швейцарія. Крім них, до числа найбільш глобалізованих країн відносяться Нідерланди, Фінляндія, Канада, США, Нова Зеландія, Австрія, Данія, Швеція, Великобританія, Австралія, Чехія, Франція, Португалія, Норвегія, Німеччина, Словенія і Малайзія.

Накопичення результатів емпіричних досліджень свідчить, що економічна глобалізація – це процес небаченого збільшення обсягів міжнародних трансакцій у торгівлі, фінансовій та інвестиційній сферах, переміщення інформації, ідей та культурних цінностей, пов’язаних із технологічним обміном.

Економічна глобалізація – це нова (специфічна) стадія (етап, конкретно-історична форма) процесу інтернаціоналізації або наслідок інтенсифікації дії закону інтернаціоналізації господарських зв'язків різних підсистем світової економіки.

Економічна глобалізація – процес, що звільняє рух товарів, послуг, капіталів і робочої сили від національних перешкод; правова і економічна основа міжнародного бізнесу. Головна мета міжнародної економічної глобалізації – встановлення міцних всебічних торгово-економічних зв'язків між національними господарствами, зрощення національних процесів відтворення, зближення соціальних та інституційних структур різних країн. Найбільший рівень стиглості економічної глобалізації – на економічному просторі європейського континенту. Економічна глобалізація має сукупність економічних правил, що базуються на дерегуляції та приватизації національних економік з метою укріплення їх конкурентоспроможності і збільшення їх привабності для іноземного капіталу.

4.2. Світове господарство як міжнародна економічна система

Світове господарство є надзвичайно складною системою, що розвивається згідно з властивими їй законами і закономірностями; сукупність національних господарств, міжнародних економічних організацій у їх взаємодії, що здійснюється через систему міжнародних економічних відносин. Пізнання основних тенденцій та суперечностей їх розвитку дає можливість для створення певного механізму регулювання цієї органічної системи. На рівні світового співтовариства немає певних спеціальних організацій, що забезпечували б підтримку економічної рівноваги, тобто збалансованого і пропорційного розвитку всіх елементів глобальної економіки, як це відбувається в національному господарстві. Світова економічна рівновага є продуктом взаємодії всіх країн, які входять до системи міжнародного поділу праці. Стихийний розвиток цих

процесів в умовах посилення економічної єдності світу, формування цілісної міжнародної економічної системи може спричинити і вже нині спричинює такі наслідки, які можуть обернутися серйозними катастрофами. На рівні світового співтовариства здійснені окремі спроби регулювання економічної рівноваги, насамперед, за допомогою ряду спеціально створених міжнародних організацій.

Вони охоплюють окремі, найбільш уразливі підсистеми світового господарства: торгівлю, валютно-фінансові й кредитні відносини, промисловий розвиток, навколишнє природне середовище, регіональне економічне та науково-технічне співробітництво тощо. З однієї сторони, світове господарство – це сукупність взаємопов'язаних міжнародним обміном національних господарств, які виступають підсистемами, з іншої – світовий розподіл праці формує світове господарство як єдиний наднаціональний світогосподарський простір, який створює інший, більш адекватний поняттю “світове господарство”, рівень світогосподарських відносин. Головне структурне перетворення цих процесів – це зміни співвідношення між двома основними підрозділами суспільного виробництва на користь матеріального виробництва: 1) зсув в галузевій структурі послуг в бік виробництва і споживання складних видів діяльності (маркетингу, менеджменту, лізингу реклами, консалтингу, аудиту); 2) галузеві зсуви в промисловості і перехід від традиційних галузей до наукоємних.

Як свідчить аналіз, сучасне світове господарство являє собою розгалужену, складну мегаекономічну систему, цілісність якої забезпечується розвинутим міжнародним поділом і кооперацією праці, взаємодією сукупності інтенсивних міжнародних ринків, валютно-фінансовими і кредитними відносинами. Великі масштаби світогосподарського товарообороту, фінансових, технологічних ресурсів, з одного боку, детермінують дедалі вагомішу роль зовнішньоекономічних факторів у господарському поступі окремих країн. З іншого боку, посилюється вразливість національних економік, особливо середньо- і слабозвинутих країн відносно турбулентних процесів, фінансових криз, що прокотилися останнім часом по планеті.

Виділимо етапи формування світового господарства як єдиного наднаціонального світогосподарського організму:

I етап – XVII–XVIII ст. Генезис світового ринку – великі географічні відкриття, поява колоніальних володінь, розвиток мануфактур, рух товарів між країнами.

II етап – XVIII–XIX ст. Становлення міжнародного поділу праці – промисловий поворот, буржуазні революції, перехід до машинної індустрії, колоніальна експансія, поява ефективних засобів транспорту і зв'язку, світова торгівля товарами і послугами, експорт капіталу за кордон, становлення міцних міжнародних зв'язків.

III етап – XIX–XX ст. Формування системи світового господарства – електротехнічна революція, економічний розподіл світу, міграція капіталу, антиколоніальний рух, міжнародний рух товарів і факторів їхнього виробництва, розвиток світового відтворювального процесу.

IV етап – середина XX початок XXI ст. Становлення, розвиток і функціонування геоекономічної системи – інформаційно-технологічна і біологічна революції, перерозподіл сфер впливу, політичні й економічні трансформації, деколонізація, рух економічних і фінансових ресурсів у геоекономічному просторі, віртуалізація господарства, формування інтернаціоналізованих відтворювальних циклів, імплікація процесів регіоналізації і глобалізації.

В результаті цих процесів склалася економічна підсистема – система економічних відносин, що охоплює як відносини, що реалізуються в рамках національних відтворювальних комплексів, так і відносини, що реалізуються в єдиному економічному просторі вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, робочої сили, інформації.

Правова підсистема – це сукупність загальних правил підприємницького права і норм господарської поведінки (міжнародне, господарське, цивільне, податкове право).

Одним з головних завдань зовнішньоекономічної політики України за цих обставин є розробка алгоритму оптимальної взаємодії національної економіки зі світовим господарством у контексті

інтенсивних і швидкоплинних змін і трансформацій, що відбуваються як в світовій, так і в національній економіках. Високий динамізм цих процесів ускладнює вибір моделі зовнішньоекономічної стратегії, яка в найзагальнішому вигляді має спрямовуватися на формування відкритої економіки, бути структурно орієнтованою, з переважною орієнтацією на розвиток міського внутрішнього ринку. Трьома найважливішими підсистемами світового господарства є національні господарства, міжнародні економічні організації та міжнародні економічні відносини. Ці господарства перебувають на щабелях суспільного розвитку – 150 слаборозвинуті, приблизно 35 держав – розвинуті, з них понад 10 є високорозвинутими.

Національні господарства і міжнародні економічні організації перебувають у процесі взаємодії та взаємозалежності через систему міжнародних економічних відносин. Їхніми структурними елементами є міжнародні економічні відносини у сфері виробництва, обліку, валютно-фінансові зв'язки, інформаційні, науково-технічні. Сьогодні світове господарство усе виразніше набуває прикмет цілісності, характерною ознакою якого є зближення країн, економік, підприємств. Сукупність виробничих систем світового господарства виявляється в системі властивих йому економічних інтересів. Розв'язання суперечностей, що виникають між економічними інтересами партнерів у межах світового господарства, відбуваються через узгодження їх економічних інтересів, пошук та реалізацію оптимальних форм, принципів, методів їх існування, компромісів. Світове господарство розвивається за відповідними законами: законом інтернаціоналізації виробництва; законом інтернаціоналізації обміну; законом вартості в його інтернаціональній формі; законом нерівномірності економічного розвитку. З проголошенням державної незалежності Україна стала суб'єктом світового господарства.

Світова економіка (національні, інтернаціональні, міжнародні економічні відносини) слід розділити по суб'єктам, які вступають в економічні відносини – це держава, об'єднання держав, регіони, підприємства, об'єднання підприємств, підприємців;

по відтворювальним стадіям – виробництво, розподіл, обмін, споживання; по сферам реалізації – НТП, виробничо-інвестиційна, торгова, валютно-фінансова, кредитна.

Міжнародні економічні відносини, передусім у вигляді натурального обміну, а потім у формі натуральної торгівлі, входять в глибину століть. Пройшло багато століть, перш ніж такі відокремлені господарські зв'язки між різними племенами, а пізніше – державами, переросли в стійкий міжнародний розподіл праці. Завдяки цьому його учасники отримали можливість концентрувати свої трудові ресурси і капітали на виробництві тих товарів і послуг, які в умовах даної країни можливо створювати з найбільшою економічною віддачею, а також отримувати через посередництво міжнародного обміну. Така взаємодія опосередковується грошовим обігом і різноманітними кредитно-фінансовими зв'язками, які в контексті свого поступу об'єднали національні господарства в більш чи менш цілісну економічну систему – світове господарство.

Світове господарство, як і будь – яка складна система, має нові ознаки, які не притаманні його складовим національним господарствам. До таких специфічних характеристик світового господарства відносяться:

- Поява на світових ринках товарів та послуг, які мають своєрідне значення для функціонування всіх країн (ринку нафти, ринку зернових, ринку авіаперевезень);
- Формування світових цін на такі товари і послуги, що визначають політику їх національних виробництв;
- Розвиток світового ринку позичкового капіталу, де визначається не тільки його міжнародна ціна, але і потоки, що мають певні переваги;
- Поява ефекту резонансу перенесення економічних підйомів чи спадів із однієї країни в іншу.

Отже, світове господарство на стадії глобалізації характеризується низкою якісно нових властивостей, які відрізняють його від попередніх ступенів інтернаціоналізації господарського життя. Вони обумовлені тим, що ступінь економічної, правової

та інформаційної взаємодії країн досягла такої стадії, коли стали можливими наступні три явища.

По-перше, світове господарство із більш чи менш цілісної економічної системи стало перетворюватися у єдиний всесвітній економічний організм, детермінований не просто міжнародним розподілом праці, але і величезними, по своїм масштабам, планетарними виробничо-збутовими структурами, глобальною фінансовою системою і планетарними інформаційними мережами. Світовий економічний простір стає єдиним полем для ділових ігор великого бізнесу, коли географія розміщення виробничих сил, галузева структура інвестицій, виробництва і збуту визначається суб'єктами господарського життя з урахуванням глобальної кон'юнктури, а економічні підйоми і спади набувають всесвітніх масштабів на межі XX і XXI ст. Сформувалася структура економіки, яка включає найважливіші аспекти: 1) галузевий аспект – співвідношення видів діяльності; 2) рівень концентрації виробництва і капіталу – співвідношення підприємств різного розміру. Цей аспект тісно пов'язаний з рівнем монополізації і конкуренції на різних ринках, а також з концентрацією ринкової сили; 3) співвідношення форм власності, їх ступеня розповсюдження та ефективності, пропорції між державним і приватним бізнесом.

Отже, глобалізація економіки в результаті сформованого світового господарства стала всеохоплюючим процесом, що саморозвиваючись, став свого роду ланцюговою реакцією, яка прокладає шлях через усі перепони та кордони, сприяє інколи подоланню глобальних проблем сучасності (військових конфліктів і збереження миру, роззброєння і конверсії бідності, голоду, світової заборгованості, охорони здоров'я, боротьби з міжнародним тероризмом і наркобізнесом) і виробляє пошуки шляхів урегулювання цих проблем. З середини XX ст. аналогічні економічні організації стали формуватися в найбільш розвинутих країнах світу. Мова йде про високоінтегровані блоки країн в рамках митних чи економічних союзів. Найбільш просунутим із них є Європейський Союз, країни – члени якого 2/3 своєї зовнішньої торгівлі просявають всередині

регіонів, ввели єдину валюту, визначальну частину зарубіжних інвестицій вкладають в економіку інших країн, інтенсивно взаємодіючи в сфері виробничого кооперування і науково-технічної співпраці. Ці країни за півстоліття перетворилися в достатньо цілісний господарський організм і в економічному і в правовому відношеннях, який вже давно виступає як єдиний суб'єкт міжнародних торгово-політичних відносин. Такі регіональні економічні блоки, як НАФТА, МЕРКОСУР, АСЕАН та ін. значно вступають ЄС по ступеню реальної інтегрованості, хоча і рухаються в цьому напрямку. Накопичений практичний досвід за останні півстоліття дозволяє засвідчити, що перетворення національних економік у монолітній регіональній економічній організації стає можливим лише на високій стадії індустріалізації країн – учасників і не менш високої ступені розвитку в них демократії і правової держави. Лише за такої умови зростання соціумів у більш великий організм стає не тільки об'єктивно необхідним, але і безпечним для інтересів цих держав в економічному, політичному, культурному та інших аспектах. Ця закономірність інтегрування, апробована на регіональних рівнях, діє і в глобальному масштабі. Процес формування єдиного саморегулюючого господарського організму, який зародився у високорозвиненому ядрі світової спільноти, по мірі техніко-економічного і соціально-політичного визрівання різних країн світової периферії все ширше розгортається по всій планеті. Цей процес виявився пролонгованим на багато десятиріч і з виходом за межі ХХІ ст.

По-друге, в умовах глобалізації національні і всесвітні економічні відносини розпочинають змінюватися ролями. Найбільш розвинуті в той чи інший період національні господарства визначили характер, форми і механізми міжнародних відносин, нав'язуючи іншим країнам і світовій спільноті в цілому способи господарського облаштування. Внутрішньоекономічні відносини сформувалися первинними, міжнародні – вторинними. Голландія ХVІІІ ст. чи Англія ХІХ ст. були не тільки лідерами економічного прогресу, але і зразками для наслідування зі сторони окремих європейських

країн. В ХХІ ст. така роль перейшла до США, країни, яка до сих пір нав'язує свою економічну модель майже всьому світу.

В результаті сформованих тисячоліттями процесів структура сучасного світового господарства являє собою систему ринкового господарства, що складається із національних ринків товарів, послуг, капіталів різних країн, інтернаціоналізації виробництва та інтернаціональних об'єднань окремих груп країн, їх міжнародних фінансових центрів. Особливістю сучасного світового ринку виступає його поліцентричний характер, який проявляється у відсутності єдиного центру і наявності переплетення ринків різних регіонів і країн. Сучасне світове господарство характеризується рухом товарів, сировини, палива, золота, грошей, продовольства, капіталів, різних послуг. До початку 90-х рр. світове господарство трималося на двох системах суспільно-виробничих відносин – соціалізму і капіталізму, що виникли після закінчення Другої світової війни. В результаті краху СРСР відбувся перехід країн Східної і Центральної Європи до ринкової економіки та відбулася інтеграція їх у світове господарство завдяки приватизації, торгівлі, кредитам та інвестиціям.

Інша прикмета світового господарства полягає в тому, що на його розвиток, структуру та еволюцію великий вплив здійснив зріст виробничих сил і науково-технічної революції. Особливе місце в еволюції світового господарства відіграла науково-технічна революція, що сприяла зміні методів торгівлі, виробництва, валютного і грошово-кредитного регулювання. В умовах фундаментальних наукових відкриттів і бурхливого розвитку науково-технічного прогресу існування промислових національних анклавів стає нерентабельним, відносно замкнута національна валютна, інвестиційна, кредитна політика стала неефективною і марнотратною, а зовнішня торгівля все більш дефіцитною для ряду західних країн. В межах всесвітнього господарства все це зумовило розвиток інтеграційних процесів окремих країн (особливо Західної Європи), транснаціональних корпорацій, що створили інтернаціональні виробництва, відбувся випуск конкурентоспроможних товарів, інвестицій, зростання транснаціональних кредитно-фінансових

інститутів, які забезпечують фінансування світової економіки за рахунок кредитів і вкладів в цінні папери. За допомогою інтеграційних процесів від компаній до держав у межах світового господарства промислово-розвинутим країнам вдалося подолати обоюдні протиріччя, підвищити загальну ефективність національних економік, здійснити укріплення матеріально-технічної основи ринкового господарства, подолання соціальних конфліктів, руху національних товарів і послуг на ринки інших країн, поновлення основного капіталу і розгортання нових технологічних процесів, підвищення ефективності міграційних потоків робочої сили, подолання валютно-фінансових розбіжностей.

Таким чином, матеріальною основою світового господарства став міжнародний розподіл праці, який розглядається в єдності двох процесів:

- 1) міжнародної спеціалізації виробництва;
- 2) міжнародної кооперації виробництва.

Означимо, що сутність міжнародного розподілу праці включає поглиблення НТП, перехід до нового способу виробництва – постіндустріального; пріоритет ключових ресурсів розвитку – знання, наука, людський (інтелектуальний) потенціал; перехід до соціально-орієнтованого розвитку в розвинутих країнах. Ключові господарські суб'єкти в світовій економіці: транснаціональні корпорації (ТНК), довгострокові стратегічні союзи ТНК, транснаціональні банки (ТНБ), транснаціональні інституційні інвестори (страхові компанії, недержавні інституційні та інвестиційні фонди і компанії), транснаціональні фінансово-промислові групи (ФПГ), світові фінансові центри, великі фондові, товарні і валютні біржі. Інша група – національні держави, різні території як окремі суб'єкти, субсуверенні утворення, саморегульовані некомерційні організації професійних учасників фінансових ринків, союзи підприємців, торгові палати, профспілки, міжнародні економічні і фінансові організації, регіональні інтеграційні союзи.

У зв'язку з цим виникає питання: якою будуть Україна і Росія через 40 років? На думку російських економістів, Росія до 2050 р.

стане однією з високорозвинутих держав світу і однією з самих багатих країн з точки зору ВВП на душу населення і обгонить навіть найбагатші країни Західної Європи. А якою буде Україна? На це питання відповісти важко, так як це буде залежати від сценаріїв можновладців, кардинальної перебудови як державних, так і приватних інституцій; від подолання тих ризиків, з якими вона зіткнеться у найближчі роки; від структурної перебудови економіки; від подолання глобальних проблем сучасності. Але перспектива – до 2050 рр. досягти рівня добробуту високорозвинутих країн світу.

Виклики, перед якими стоять Україна і Росія?

Виклик 1 – перехід від “наздоганяючого розвитку” до розвитку на технологічній межі (існує точка зору фахівців, що Росія до 2050 р. досягне рівня добробуту розвинутих країн Західної Європи, а Україна?); для досягнення цього рівня країна може розвиватися шляхом “розвитку навздогін” і в значній мірі спиратися на досвід розвинутих країн, переймаючи їх виробничі та управлінські технології. З виходом на технологічну межу, яка настає з досягненням країною високого рівня добробуту, істотно скорочуються можливості для росту за рахунок трансферту технологій і перед країною задача переходу до зростання за рахунок інновацій, що стає задачею не просто зміни структури економіки, а й за рахунок змін в інституційних формах, які існують в країні, сформувані умови для переходу від “розвитку навздогін” до “розвитку країни на технологічній межі”, яка робить країну високотехнологічною.

Виклик 2 – глобалізація і швидкий розвиток країн, що розвиваються (завдяки поступовому пониженню перешкод для торгівлі товарами і послугами, а також технічному прогресу – пониження транспортних витрат і часу, необхідного для перевезення товарів і пасажирів, а також для передачі інформації; в останні роки різко зростають об’єми міжнародної торгівлі товарами, збільшуються міжнародні потоки капіталів та інформації; співвідношення об’ємів торгівлі товарами до ВВП між 1990–1995 і 2000–2005 рр. збільшилось з 30,9 до 40,5%););

Виклик 3 – зміна глобальної структури виробництва (інноваційні зміни виробничих процесів – це розміщення окремих стадій і різних країнах в залежності від наявності в них факторів виробництва, в результаті чого створюються транснаціональні компанії, країни починають спеціалізуватися не на окремих товарах, а на окремих виробничих процесах; при цьому зростає торгівля всередині галузевої торгівлі і торгівлі компонентами, а також посередніми товарами; наприклад, між 1990 і 2000 рр. частка імпортованих компонентів у загальному імпорті Австрії зросла на 17%, Канади – на 8%, Японії – на 0,2% і США – на 0,5%; розвивається аутсорсинг, який отримав широке розповсюдження в торгівлі послугами, в сфері офшорного програмування та інших послуг, що здійснюються за допомогою сучасних засобів комунікації).

Виклик 4 – вплив на країни, що розвиваються, і поява нових лідерів (лідером зростання на протязі 40–50 років являється Азія; швидкий розвиток спостерігається практично у всіх країнах Південної та Південно-Східної Азії; в останні роки безпрецедентні для себе темпи економічного росту демонструють і країни Африки; проте найбільший інтерес у економістів і політиків в останні роки викликає розвиток світових гігантів – Китаю та Індії, темпи яких зростають від 7% до 12% на рік);

Виклик 5 – глобалізація фінансових ринків (останніми роками фінансовий ринок зростає за рахунок зростання капіталізації ринків, які розвиваються; так і за рахунок більшої лібералізації фінансових потоків, при цьому фінансовий ринок стає в більшій мірі глобальним, ніж товарний; з'явилися глобальні і регіональні фінансові центри, які являються центром фінансування для компаній всього світу чи даного регіону, зростають потоки між країнами, проте у цьому форматі Україна відноситься до країн з недостатньо розвинутою фінансовою системою);

Виклик 6 – зростання попиту на продовольчі товари, енергетичні та інші ресурси (бізнес і населення нових країн, що розвиваються, пред'являють новий попит на продовольчі товари, енергетичні та інші ресурси; ці проблеми ставлять весь світ перед глобальними

проблемами, починаючи від необхідності дорегулювання сільсько-господарського виробництва і закінчуючи проблемою реалізації сумісних заходів щодо зниження негативних наслідків зміни клімату і його попередження в тій мірі, в якій це можливо). З цими викликами Україна повинна справитися, так як вона буде відкинута на узбіччя прогресу.

4.3. Розвиток глобальних економічних відносин в контексті викликів для України

Важливою особливістю сучасної епохи стає поглиблення інтернаціоналізації господарського життя, яке на протязі багатьох століть зближує і зв'язує національні господарства різних країн світу в одне єдине ціле. По своєму економічному змісту інтернаціоналізація господарського життя представляє собою міжнародний аспект загально-історичного процесу усупільнення виробництва, яке зростає разом з надмірним поглибленням міжнародного розподілу і паралельним розвитком різних форм взаємодії і обміну його результатами. Інтернаціоналізація господарського життя проявляється в міжнародних економічних відносинах, які являють собою систему різноманітних господарських зв'язків національних економік різних країн, що базуються на міжнародному розподілі праці. Формами міжнародних економічних відносин є:

- 1) міжнародна торгівля;
- 2) міжнародна спеціалізація і кооперація виробництва;
- 3) міжнародна науково-технічна співпраця;
- 4) експорт капіталу;
- 5) міжнародна міграція робочої сили.

Можемо узагальнити, міжнародні економічні відносини в епоху глобалізації – це зв'язки і взаємозв'язки, що створюються в процесі функціонування світової економіки як глобальної системи. Поняття “міжнародні економічні відносини” є близьким до поняття “світова економіка”, оскільки базується на відносинах, зв'язках

і взаємозв'язках, які виникають в системі світової економіки та її функціонуванні.

Міжнародне економічне право розкриває вагому сторону міжнародних економічних відносин – міжнародної співпраці і міжнародного регулювання цієї співпраці з точки зору правового функціонування системи міжнародних економічних відносин. Міжнародні економічні відносини – це система господарських, науково-технічних, виробничо-управлінських, торговельних, валютно-фінансових і кредитно-грошових зв'язків і відносин національних економік різних країн в сфері міжнародної співпраці, заснованих на міжнародному поділі праці, а також діяльність міжнародних організацій в сфері регулювання міжнародної торгівлі, ділових послуг, робочої сили, фінансових капіталів, основний акцент робить на вивченні двох взаємопов'язаних напрямів – міжнародної економічної співпраці і міжнародного економічного регулювання.

Ускладнення соціальних та економічних процесів свідчить, що еволюція міжнародних економічних відносин піддалася впливу формуванню єдності світового ринку на основі соціальних відносин капіталістичного типу та інтенсивного розвитку процесу глобалізації. В результаті істотно зросла взаємозалежність праці і народів, з'явилася велика кількість глобальних проблем загальносвітового і глобального характеру, які потребують для свого вирішення нароццування міжнародної співпраці. Економічна основа сучасних міжнародних відносин – новий міжнародний розподіл праці на основі змін в матеріальному базисі сучасного світу. В результаті глобалізації промислово-розвинуті країни укріплюють свої позиції економічного центру, тоді як країни, що розвиваються, залишаються в положенні залежної від нього периферії.

Слід виокремити три головних фінансових регіонів світу на початку XXI століття: США, Західна Європа і Японія; створення провідних світових фінансових центрів світу за участю ТНК і ТНБ: Нью-Йорк (США), Лондон (Великобританія), Париж (Франція), Франкфурт-на-Майні (Німеччина), Цюрих (Швейцарія), Люксембург, Токіо (Японія). ТНБ – фінансова база транснаціонального

бізнесу; ТНБ – головні партнери ТНК по транснаціональному бізнесу. Критерій віднесення корпорації до категорії ТНК: індекс транснаціоналізації, його визначення, сектори їх економічної діяльності; відношення капіталізації до прибутку, дивіденди на доходи; контроль над світовими товарно-сировинними ринками; поглинання корпорацій в сфері транснаціонального бізнесу; контроль ТНК над сферою фундаментальної науки і науково-дослідницьких робіт (НІОКР), міжнародна торгівля патентами і ліцензіями ТНБ; фінансова глобалізація як провідна тенденція фінансового бізнесу в ХХІ ст.

Серед промислово розвинутих держав США утримують позиції найбільш багаті провідної країни світу. Проте вже сьогодні Європейський Союз по багатьом показникам зрівнявся із США чи навіть перевищив їх. Через 20–25 років першим гігантом світової економіки може стати Китай, набирає силу Індія, ряд азіатських держав (“нові тигри”) практично уже зараз наближаються до переходу з числа слаборозвинутих в число розвинутих. Одночасно відбувається інтенсивний процес регіоналізації – формування панконтинентальних чи менш широких формувань держав, які охопили:

- Європу (Європейський Союз);
- Азію – АСЕАН та інші формування більш вузького характеру;
- Африку – Організація Африканської єдності – Африканський Союз;
- Північну Америку – НАФТА;
- Латинську Америку – МЕРКОСУР, Андська група.

Ці регіональні організації стають з часом все більш активними і впливовими гравцями на арені міжнародних відносин. В сучасному світі основне джерело конфліктів – це проблеми соціально-економічного характеру – бідність, нерівноправність, Північ-Південь, глобальні проблеми сучасності. Тому особливу роль покликані відігравати міжнародні організації, щоб здійснювати координуючу роль та відповідати викликам глобалізованого світу. Саме ООН покликана грати роль організації багатополярного світовлаштування.

Таким чином, сучасна система міжнародних економічних відносин характеризується зростаючою складністю, їй властива нестабільність, динамізм, що потребує від усіх учасників світової спільноти зростаючу увагу до процесів глобалізації та її глибинних причин. Багатоманітність глобального політичного, суспільно-політичного розвитку у світі сприймається, по-перше, через складну, суперечливу взаємодію індустріально розвинутих країн, держав Євразії і Центральної Європи; по-друге, через активне залучення до світових процесів економічно слабозвинутих країн, які знаходяться на деякій відстані від епіцентру світової політики і світової економіки, хоча політика “малих країн” все більше вплітається в тканину політики світових центрів. Цілісність сучасного світового господарства тільки формується. Цьому в значній мірі сприяє все більше розуміння людством того, що найважливіша проблема – це збереження миру і безпеки, зниження воєнного протистояння, розвиток прав людини, культури, екологічна безпека, подолання продовольчої кризи у великій кількості країн.

У зв'язку з вирішенням глобальних проблем світу перед Україною постають 10 напрямів структурної перебудови:

1) макроекономічна стабільність – не обмеження, а альтернатива (структурна політика повинна здійснюватися в рамках, які гарантують підтримання низького рівня інфляції – 3–4% на рік – і в межах лімітів державних витрат, збалансованих із розумними доходами держави; неможливо активізувати структурну політику за рахунок підвищення ризиків порушення макроекономічної стабільності політики). Макроекономічна політика в зростаючій економіці завжди повинна балансуватися між двома суперечливими задачами: 1) підтримання високої ділової активності через задоволення грошового попиту; контроль за інфляцією;

2) врахування причин невизначеності в постіндустріальну епоху (не слід відкидати структурну політику через причини невизначеності і збільшення ймовірності помилок; слід врахувати ці обмеження, оцінивши важливість пріоритетів тих видів діяльності, які не приносять швидкої віддачі, але створюють певне поле для

маневрів); характеристика буття і універсуму, яка вказує на стан невиявлених референтів майбутнього, відображає тип взаємодії, яка не має кінцевої стійкої форми; об'єм і інтенсивність невідзначеності корелятивні потенційній повноті всіх можливих змін в межах існуючих фундаментальних фізичних констант;

3) пріоритет приватних ініціатив (структурна політика держави повинна віддавати пріоритет приватній ініціативі, так як остання зорієнтована на приватну користь, і, тому суспільний інтерес повинен висуватися на передній план; якщо приватний бізнес має користь, то він ефективніше і швидше буде намагатися мати від цього зиск; від держави потрібне мінімально необхідне податкове навантаження; мінімальна регламентація приватного бізнесу; мінімальні адміністративні бар'єри; мотивація приватного бізнесу до співробітництва в реалізації державних програм; намагання вибудувати баланс корисних і шкідливих ефектів);

4) отримання, обміну і сприйняття корисної інформації всіма учасниками господарського життя потребує інформації і досліджень (структурна політика, на думку Д. Родрика, – це процес отримання, обміну і сприйняття корисної інформації всіма учасниками господарського життя; у цьому він вбачає визначальний смисл приватно-державного партнерства, що доповнюється потім координацією дій з метою налагодження партнерства між державою і бізнесом, а для цього необхідно здійснювати взаємні поступки і виконувати свої обов'язки, щоб підвищити рівень довіри);

5) зростання продуктивності праці – головна задача на найближче майбутнє (структурна політика в майбутньому буде поєднуватися з політикою конкурентоспроможності і зростання продуктивності праці: пріоритетними будуть ті галузі і види діяльності, в яких в найкоротший строк будуть досягнуті найвищі темпи продуктивності праці); але чи наша економіка зможе вирішити дану задачу – збільшити продуктивність праці в даному діапазоні – від 8 до 15% на рік? При нинішніх умовах навряд чи зможе? Тому треба думати про те, яким чином змінити умови, щоб років через 4–5 вийти на ці показники);

6) регіональні проблеми – продуктивність диктує рішення (регіональні проблеми необхідно вирішувати у зв'язку з врахуванням зростання продуктивності і можливостей пониження витрат на працю, у більшій мірі враховуючи природні тенденції та економічні критерії; слід очікувати зростаючу концентрацію населення в невеликому числі міських агломерацій, в яких може бути забезпечений і сучасний рівень надання широкого асортименту послуг з населенням до 1 млн. людей; враховуючи демографічну кризу і структурні зміни в економіці слід враховувати, що зміни у розселенні будуть стрижнем регіональних проблем, так як сільські території будуть ставати більш обезлюдненими у зв'язку з перездом людей до міських агломерацій);

7) інноваційна економіка – відповідь на виклик (для України інноваційна економіка являється єдиним порятунком для подолання відставання від розвинутих країн світу; її розвиток до створення 10–20% ВВП і 15–25% експорту – найважливіший структурний зсув у цільовому прогнозі структури української економіки; це відповідь на виклик ХХІ століття, який наша країна повинна дати – знайти в собі сили, необхідні для цього; в найкоротші строки необхідно стимулювати міжнародне патентування українських винаходів, сприяти розвитку інфраструктури торгівлі технологіями; за 10–15 років повинні бути прийняті заходи для підготовки освіти і науки до нових задач, для їх взаємопроникнення з найбільш просунутими світовими центрами, а для цього повинні бути здійснені інституційні перетворення, ліберальні і демократичні по своїй направленості, так як інновації – це продукт свободи, свободи від бюрократії, корупції, чиновництва);

8) конкуренція – частина структурної політики (ефективне ринкове господарство та інноваційна економіка без конкуренції просто неможлива, тому роль конкуренції у стимулюванні інновацій очевидна, а сильна конкуренція – передумова інноваційної економіки; підтримка конкуренції потребує підтримки її зі сторони держави і є важливою компонентою структурної політики; порядок і “правила гри” повинні давати більше свободи підприємництву,

залишаючи менше простору для втручання держави, її “ринкового управління”; державні корпорації, які з’явилися у першому десятиріччі ХХІ століття, збільшення і розростання ролі державних корпорацій являються факторами, які обмежують конкуренцію і погіршують структуру тих чи інших ринків, перш за все, з точки зору конкуренції, тому постає питання: який вплив здійснюють держкорпорації на конкурентне середовище? Як зміниться структура ринків, на яких вони будуть діяти, причому в конкретних українських умовах? Якщо український бізнес такий малоефективний, то чому він стає під сильний адміністративний контроль? Чи не вже не можливо було зразу налагоджувати державно-приватне співробітництво, яке базується на довірі і без довіри не може бути успішним?);

9) корупцію переможемо, якщо “правила гри” будуть визнані суспільством (корупція – це хвороба, яка лікується приватною власністю і життєздатними державними інституціями; вона підриває ефективність структурної політики, а то й робить її неможливою; розміри “відкату” грошей у вітчизняних “інституційних проєктах” – 30–40%; в той же час є приклад розвинутих демократичних держав, у тому числі тих, які в минулому страждали від корупції, перш за все США, де зараз цієї проблеми немає; єдиний вихід – перейти до конкурентного капіталізму, який передбачає формування всіх необхідних інституцій ринкової економіки і демократичної держави, яким вдасться справитися з цією небезпечною хворобою, завершити перехід до економіки і суспільства, в яких цю хворобу буде подолано);

10) інститути – стрижень захисту прав власності (мова йде про інститути як в економіці, так і соціальній сфері, як в політичній системі, так і державно-правовому облаштуванні; так, в економічному плані стрижнем всіх інституційних перетворень є захист прав власності, так як перемогти корупцію і захистити права власності залишається проблемою, їх неможливо забезпечити без інституційних перетворень, тобто модернізації інститутів, для вирішення цих задач потрібні реальний розподіл влади, незалежний суд, політична

конкуренція і свобода ЗМІ, а без цих інституцій не зможуть виникнути ні інноваційна економіка, ні зростання продуктивності праці, ні активна структурна політика).

Висновки

1. Оцінюючи наслідки для глобалізації світової економіки, слід виокремити п'ять ключових проблем, з якими спіткнулися як розвинуті країни, так і країни, що розвиваються: 1) глобалізація сприяє подальшому економічному зростанню, особливо країн, що розвиваються, де проживає 4,5 млрд. населення; 2) чи підтримує глобалізація макроекономічну стабільність чи її підриває; 3) чи сприяє глобалізація зростанню безробіття; 4) чи підсилює глобалізація нерівність доходів висококваліфікованих працівників тільки в розвинутих країнах чи нерівність зумовлена інтенсифікацією дії ринкових сил в усіх куточках світу; 5) як урядові структури всіх рівнів – регіональні, національні і міжнародні – мають можливість використати свої владні механізми до глобального ринку, який формується.

2. Єдиний світогосподарський простір – це наднаціональне середовище підприємства (бізнесу), в межах якого діють єдині економічні, правові і соціально-культурні вимоги до суб'єктів виробничої і комерційної діяльності. Світове господарство як система відносин охоплює різні сфери, включаючи в себе ряд підсистем: технологічну, економічну, правову і соціально-культурну. Технологічна підсистема – це система відносно сукупності вимог, які пред'являють сучасні технології, щоб забезпечити конкурентоспроможність на світовому ринку.

3. Умовно слід відокремити наступні ключові проблеми глобальних міжнародних економічних відносин:

- аналіз торговельно-економічних потоків;
- сприяння цій сфері та її регулювання;
- сприяння проведенню кредитної діяльності держав світу і міжнародних організацій;

- регулювання митних правил як найважливішої складової всього зовнішньоекономічного комплексу країн світу;
- регулювання діяльності ключових міжнародних валютно-фінансових, торговельних та інших наднаціональних установ і організацій;
- опрацювання норм міжнародного (комерційного) права, що регулює міжнародні економічні відносини;
- регулювання основоположних “принципів”, що рекомендовані в сфері міжнародної економічної діяльності ООН, його установами (ЮНКТАД, ВТО, МОТ, МВФ, Всесвітній банк тощо).

Питання для самоконтролю знань

1. *Дайте визначення філософії економічної глобалізації.*
2. *Проаналізуйте і дайте характеристики філософії глобалізації економічних відносин та визначте напрями її розвитку.*
3. *Розкрийте сутність світового господарства як єдиного наднаціонального світогосподарського організму.*
4. *Дайте аналіз викликів для України, що проявляються в умовах впливу економічної глобалізації.*
5. *Визначте сутність системи міжнародних економічних відносин в умовах глобалізації.*
6. *Обґрунтуйте напрями структурної перебудови економіки України в умовах глобалізації.*
7. *Визначте сутність світової економіки в умовах XXI століття.*
8. *Розкрийте, в чому проявляється поглиблення інтернаціоналізації господарського життя як історичної передумови глобалізації міжнародних економічних відносин.*
9. *В чому сутність філософії економіки та її зв'язку з філософією глобалізації?*
10. *Напрями оптимізації економіки України в умовах економічної глобалізації та її структурної перебудови.*

Література

1. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. – М.: Издательство “Весь Мир”, 2004. – 188 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? / Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника; Общая редакция и послесл. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Бех В. П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ: [Монография]. – 2-е изд. доп./ В. П. Бех. – Запорожье: Провіта, 2004. – 148 с.
4. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации) / В. В. Василькова [оформл. обложки С. Шапиро, А. Олексенко]. – СПб.: Издательство “Лань”, 1999. – 480 с. (Серия: “Мир культуры, истории и философии”).
5. Воронкова В. Г. Соціально-економічне прогнозування: навчальний посібник – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 288с.
6. Воронкова В. Г. Концепція сталого економічного та політичного розвитку: соціально-філософський аналіз / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної академії: [зб. наук. пр.]. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2007. – Вип. 29. – С.18–30.
7. Воловик В. І. Соціальна філософія: Монографія / В. І. Воловик, М. А. Лепський, Т. І. Бутченко, О. В. Краснокутський. – Запоріжжя: Провіта, 2011. – 376с.
8. Воронкова В. Г., Ткаченко А. М. Філософія економіки: [Монографія] / А. М. Ткаченко. – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2011. – 280с.
9. Соснін О. В., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: навчальний посібник / В. Г. Воронкова, М. А. Ажажа. – Львів: “Магнолія 2006”, 2011. – 602с.
10. Суліма Є. М. Глобальний соціальний порядок постіндустріалізму: [Монографія] / Є. М. Суліма. – Вид. 2-е, допов. – К.: Генеза, 2004. – 336 с.
11. Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / [За ред. д.е.н. В. Ворони, д.соціол.н. М. Шульги; Ін-т соціології НАН України]. – К.: 2007. – 544с.

12. Український соціум / [О.С.Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степи-ко та ін.]; за заг. ред. В. С. Крисаченка. – Київ: Знання України, 2005. – 792с.
13. Лепський М. А. Соціальний опір: проблема індиферентності і протидії / М. А. Лепський // Людина і політика: [Укр.соц. – гум. журнал]. – 2002. – № 1 (19). – С.66–74.
14. Ожиганов Э. Н. Стратегический анализ политики: Теоретические основания и методы: Учеб. пособие для студентов вузов/ Э. Н. Ожиганов. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 272 с.
15. Ожиганов Э. Н. Моделирование и анализ политических процессов: учеб.пособие / Э. Н. Ожиганов. – М.: Изд-во РУДН, 2006. – 189 с.
16. Окинавская хартия глобального информационного общества [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.iis.ru/events/okinawa/charter.ru.html>.
17. Попов С. М. Наукова парадигма суб'єкт- суб'єктного управління в умовах сучасного континууму / С. М. Попов //Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2010. – Вип. 43. – С.166–175.
18. Попов С. М. Зворотний зв'язок у систем і соціального менеджменту/ Сергій Попов. – Запоріжжя: Просвіта, 2010. –444с.
19. Попов С. М. Зворотний зв'язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем: теоретико-методологічний аналіз: [монографія] / Сергій Попов. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. –412 С.

Розділ V

МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

5.1. Міжнародна міграція як складний соціально-економічний і політичний процес.

5.2. Міграція трудових ресурсів: сутність, функції, причини, види.

5.3. Проблеми еміграції-імміграції та регулювання міграційних потоків в умовах глобального розвитку.

5.4. Розвиток туризму в умовах глобального розвитку: методологія кроскультурного аналізу.

Висновки

Питання для самоконтролю знань

Література

Ключові слова та терміни:

філософія міграції, міграція, імміграція, міграція трудових ресурсів, регулювання міграційних потоків, філософія глобалізації, міжнародна міграція, міграційна політика, міграційні процеси, міграційні потоки, туризм

Завдання та цілі розділу:

– проаналізувати міграцію як складний соціально-економічний і політичний процес;

– визначити сутність міграції трудових ресурсів та її види;

– з'ясувати сутність і функції міграції трудових ресурсів;

– означити проблеми міграції та імміграції трудових ресурсів в умовах глобалізації;

- обґрунтувати напрями регулювання міграційних потоків в умовах глобалізації;
- показати на конкретних прикладах розвиток туризму та туристичної галузі в Україні в умовах глобалізації.

5.1. Міжнародна міграція як складний соціально-економічний і політичний процес

Міграція (від лат. migration – переселення, переміщення) – переміщення людей, етносів, їх частин або окремих представників, пов’язане зі зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього. Це складний соціально-демографічний процес, який впливає на всі сторони соціально-економічного життя суспільства в умовах глобальної трансформації суспільства. Уже на ранніх етапах розвитку людства міграція відігравала винятково важливу роль у заселенні континентів, формуванні нових етнічних спільнот і держав. Вчені розглядають міграцію населення як прогресивне явище в історичному процесі, фактор, що сприяє підвищенню соціальної мобільності населення. Територіальна рухливість населення є однією з необхідних умов розвитку суспільства, його виробничої сфери й ефективного використання трудового потенціалу. Розрізняють міграцію зовнішню (міжконтинентальну і внутрішньоконтинентальну), пов’язану з виїздом за кордон, і внутрішню – переміщення в межах однієї країни.

Міграція буває постійною, або безповоротною (переміщення на постійне або довгострокове місце проживання), і тимчасовою (переміщення на відносно короткий час), сезонною (щорічні переміщення, пов’язані з роботою, кочова міграція) і маятниковою (щоденні поїздки на роботу за межі проживання). Міграційні процеси зумовлюються різноманітними причинами, хоча головну роль в них відіграють економічні і соціальні фактори. У той же час вони можуть зумовлюватися політичними причинами – переслідуваннями, расовою, етнічною або релігійною дискримінацією, утисками.

Міграція може спричинюватися війною (переміщення населення з району воєнних дій), а також стихійним лихом. Переміщення населення з одних місць в інші може відбуватися або в плановому порядку, тобто з ініціативи державних органів, які займаються переселенням, або стихійною, в індивідуальному порядку. Ці два види міграції перебувають у певній взаємозалежності. Суспільно організовані міграції обумовлюються державними потребами, плануються відповідними органами і організаціями й забезпечуються економічними заходами. Індивідуальна міграція має в своїй основі суб'єктивне бажання, потребу самих переселенців у зміні місця проживання. Незалежно від конкретної мети, з якою відбувається міграція населення, вона в усіх випадках, хоч і різною мірою, реалізує свої основні функції. Здійснюючи перерозподіл населення, пов'язаний з розміщенням виробничих сил в різних економічних районах і населених пунктах різних типів, вона в той же час веде до зміни етнічного складу жителів цих територій.

На нашу думку, міграційна рухливість представників різних етносів значно відрізняється в межах "своїх" етнічних територій, де вони мігрують значно інтенсивніше, і за їх межами. Населення багатьох етносів схильне мігрувати переважно в межах території основного проживання, тобто у звичному середовищі. Міграція активніше відбувається в межах історико-культурних областей, між територіально-близькими, здавна пов'язаними спільністю культурних традицій народами. Проте процес етнічного розселення за межами своїх споконвічних ареалів більшості великих народів не обмежується рамками цих культурно-історичних областей, а охоплює тією чи іншою мірою й інші територіальні населення в різних регіонах і державах. У деяких випадках міграція спричиняє зниження питомої ваги корінного населення, в інших – за її рахунок скорочується частка етнічно іншомовного населення і зростає частка корінного етносу.

Можемо констатувати, що міграції можуть мати негативні наслідки, особливо коли вони пов'язані з неплановими, неорганізованими, стихійними і нерациональними переселеннями, коли

відтік жителів з одних районів приводить до того, що там не забезпечується просте відтворення населення, відчувається нестача трудових ресурсів, а притік мігрантів в інші густонаселені райони, особливо у великі міста, веде до їх перенаселення, неможливості задовольнити потреби мігрантів, як соціальні, економічні, так і етнічні, культурні, мовні та інші; інколи спричиняє виникнення міжетнічних конфліктів як на міжособистому, так і на груповому рівнях, посилення міжетнічної напруженості. Виходячи з цього, міграційна політика в сучасних умовах повинна враховувати етнічні аспекти, сприяти глибокому аналізу міграційних потоків, вдосконалення механізму їх регулювання на основі принципу правильного поєднання загальних і специфічних національно-регіональних інтересів у розподілі трудових ресурсів. Важливе значення має також забезпечення високого рівня адаптації мігрантів інших національностей в нових районах, створення умов для реалізації їх прав для розвитку етнічних культур, вивчення рідної мови та її використання, а в місцях компактного проживання – створення земляцьких, культурних, національних та інших організацій, спілок, товариств.

Міжнародна міграція як складний соціально-економічний процес набуває особливої актуальності з кінця 80-х – початку 90-х рр., що пояснюється передусім її глобальними масштабами, регіональним характером вияву та тісним взаємозв'язком сучасної міграції з інтеграційними процесами. Міжнародна міграція сьогодні характеризується низкою особливостей, серед яких виділяються: 1) зростаючі масштаби та інтенсивність; 2) зміни статево-вікової і кваліфікаційної структури мігрантів; 3) різке зростання чисельності біженців серед іммігрантів. Міграція сьогодні набула глобального характеру, так як всі континенти опинилися під впливом цього феномена. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), загальна кількість легальних та нелегальних мігрантів у світі в 90-х рр. становила 80 млн. чоловік, тобто 1,7% населення земної кулі. Мігранти складають від п'яти до десяти відсотків усього населення Європи (20 млн. чол.), а сам континент дедалі більше стає

схожим на такі країни іммігрантів, як США, Канада, Австралія. Майже всі, без винятку, держави ведуть конкурентну боротьбу за своє місце, роль і статус у світовому порядку. З цією метою вони здійснюють як вибірковий, так і систематичний контроль за важливими міграційними процесами та ситуаціями. Світова практика має чимало прикладів того, що для захисту національних інтересів власних держав уряди застосовують найрізноманітніші види контролю за соціальними переміщеннями та соціальною мобільністю населення, наприклад такі з них: а) візово-паспортний; б) цензово-майновий; в) освітньо-культурний (професійний); г) політико-обмежуваний; д) санітарно-епідеміологічний.

Отже, міграційна політика – це система заходів, ресурсів та механізмів, завдяки яким держава і суспільство цілеспрямовано впливають на соціальні переміщення та соціальну мобільність як свого автохтонного (корінного) населення, так і всіх етнотетників. Зовнішнє соціальне регулювання – це міжнародно-правові стандарти, які застосовуються щодо міграційних процесів і здійснюють регулюючий вплив, що має транснаціональний характер. Внутрішнє соціальне регулювання – це інформаційна програма (МІП) започаткована Інформаційною Службою Віденської групи 17 лютого 1992 р., має два головних напрями:

Перший напрям – це:

- 1) термінове виконання цілеспрямованого дослідження з виявлення профілю мігрантів та міграційного потенціалу в регіоні;
- 2) визначення шляхом застосування спеціальних методик індивідуальних мотивацій, становлення до міграції, міграційних уявлень.

Другий напрям роботи МІП – це створення системи Міграційної пильності для раннього оповіщення урядів про ті ситуації, які можуть спричинити широкомасштабні міграційні потоки.

МІП концентрує свої зусилля на аналізі зміни міграційних потоків через країни Центральної та Східної Європи; аналізує причини міграції з Азії, Африки, Близького Сходу та СНД; готує серію доповідей відносно ситуації транзитних міграцій у Болгарії, Чехії, Угорщині, Польщі, Росії та Україні.

Міжнародна міграція як складний соціально-економічний процес – це різновид або тип міграцій, що охоплюють представників різних етносів, між якими здійснюється активне або пасивне переселення, тобто обмін людськими чи матеріальними ресурсами, що відбувається в умовах глобалізації і не являє собою єдиного соціального організму.

Відправною точкою у визначенні міжнародної міграції повинен бути людський обмін між представниками різних етносів, а у випадку міждержавних переміщень – між представниками одного й того ж народу. Міжнародні міграції – це переселення за різними мотивами та причинами; їх діапазон надзвичайно широкий – від пошуку кращих умов життя до облаштування з метою самоутвердження як вченого або митця. Для міжнародних міграцій характерні три умови – адміністративно-територіальне переміщення, воз'єднання з громадянином іншої держави або представником іншого етносу, перетин міждержавних кордонів. Міжнародна міграція в умовах сьогодення являє собою складний соціально-економічний процес, що породжується суперечностями та розбіжностями, які існують між багатими та бідними країнами, між наявністю робочих місць та їх відсутністю, між рівнями приросту населення та їх відсутністю, між рівнями приросту населення на індустріальній Півночі та слаборозвиненому Півдні.

Ці розбіжності дедалі зростають: за даними Світового банку, різниця між середніми рівнями доходів у найбагатших і найбідніших країнах зростає з 11 до 1 у 1870 р.; з 38 до 1 у 1980 р. та з 52 до 1 у 1985 р. І доки розбіжності існуватимуть, існуватиме і міжнародна міграція. На сьогодні налічується близько 125 млн. осіб, тобто 2% населення земної кулі, що не є громадянами країн, в яких вони мешкають, включно з 11–13 млн. в Європі, з яких 9 млн. – у країнах ЄС. У міжнародній міграції спостерігається чітка тенденція переміщення населення з “молодих” країн, що розвиваються, до “старих”, промислово розвинених. Домовившись про вільне пересування своїх громадян і підписавши Римський договір 1957 р. про створення Європейського Економічного Співтовариства, ряд

держав Західної Європи започаткували поділ іноземців на “своїх” та “чужих”, закріплений Єдиним Європейським актом про політичне співробітництво 1986 р., угодою між Францією, Німеччиною, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом про утворення Шенгенської групи (червень 1990 р.) та Маастрихтською угодою про утворення Європейського Союзу в грудні 1991 р.

У березні 1995 р. сім країн ЄС – членів Шенгенської угоди (Німеччина, Франція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Іспанія та Португалія) відмінили контроль за пересуванням населення між своїми країнами. Заклик до “Європи без кордонів” викликав протести урядів Великобританії через страх, що відміна кордонів всередині ЄС спричинить різке підвищення кількості іммігрантів. Тим часом не Британія, а Німеччина, найбагатша з країн ЄС, насправді приваблює іммігрантів; Британія ж має найвищий рівень еміграції серед країн ЄС. Упродовж 1996 р. кількість шукачів притулку з країн СНД у Великобританії зростає майже вдвічі; тоді як запровадження більш жорсткого контролю привело до скорочення кількості біженців з Африки та Азії. На думку Майкла Говарда, щороку до Британії приїжджають лише 1–3 тис. “справжніх біженців”, що підпадають під визначення Женевської конвенції. Щороку Німеччина приймала до 220 тис. етнічних німців з колишнього СРСР. Усього з 1950 р. близько 3,5 млн. етнічних німців повернулися на історичну батьківщину, з них 1,3 млн. – з колишнього СРСР, 420 тис. – з Румунії, 104 тис. – з колишньої Чехословаччини.

На середину 1996 р. в країнах Західної Європи шукали притулку близько 1 млн. боснійців. Безробіття серед іммігрантів в невеликих містах Франції сягає 25%. Щороку у Франції затримують близько 60 тис. нелегальних мігрантів, але через політичні та юридичні причини тільки близько 15 тис. вдається депортувати. Політична криза в Албанії викликала нові потоки біженців, що прямували переважно до Італії. За оцінками Міжнародної організації з міграції, на сьогодні в Західній Європі перебувають від 1,5 до 3 млн. нелегальних робітників, серед них – від 300 до 500 тис. албанців у Греції та Італії, що становить 10% трудових ресурсів Албанії.

Як свідчить аналіз, на тлі глобалізації суспільних процесів виникає новий феномен *міграціоценоз* – сукупність мігрантів, об'єднаних в єдине ціле за етнічними, культурними, релігійними та рядом інших ознак, відтворення, збереження та розвиток яких регулярно підтримується міграційною політикою національних урядів, регіональними заходами та міжнародними зусиллями. Міграціоценоз можна уподібнити етнічній монокультурі, яка виникає на місці облаштування мігрантів, штучно продукується і охороняється, навіть якщо для цього немає відповідних об'єктивних підстав. Міграціоценоз – це деякі мультиутворення на етнічній карті світу, мозаїчність і своєрідність розвитку яких всюди захищається та охороняється міжнародним правом, такими організаціями, як ООН, МОМ, УВКБ, ПРООН, ОБСЄ. Компактне розселення і проживання національних меншин у країнах їх облаштування, яке підтримується та стимулюється національною політикою у сфері міграції – це міграціоценоз, що має низьку імуностійкість, але високу здатність самовідтворення, коли йдеться про масовість і чисельність міграційних потоків. Право та свободи представників національних меншин – це складова механізму і процесу культивування міграціоценозу шляхом соціального заохочення мігрантів до відтворення в іншомовному середовищі їх ідентичності, культурної цілісності та релігійної єдності.

Таким чином, у міграції, як у кожному соціальному явищі, тісно переплітаються і майже постійно взаємодіють між собою різноманітні феномени як політичного, економічного, так і громадянського спрямування. Існує низка соціальних інститутів і феноменів, які можуть стосуватися водночас як політичної, економічної, так і міграційної сфер, виступаючи у них ланками, що безпосередньо пов'язуються з громадянським суспільством. Тобто у політиці та міграції як взаємопов'язаних, але самостійних утвореннях, відстежується деяка спільність окремих структурних елементів. До них належать етносоціальні основи міграції та політики, держави і громадянського суспільства, пропорційні співвідношення національного і державного, тому міжнародна міграція в умовах

глобалізації являє собою складний і суперечливий політичний, соціальний і економічний феномен, що розвивається в результаті налагодження чи порушення різнобічних зв'язків між особистістю, групою, колективом, державою, нацією, суспільством. Міграція робочої сили – це переміщення працездатного населення з одного регіону в інший, з однієї країни до іншої у пошуках роботи, вищої заробітної платні і кращих умов життя. Міграція робочої сили зумовлена, передусім, нерівномірністю процесу накопичення капіталу, соціально-економічним розвитком окремих країн, неоднаковими умовами праці, наявністю значної кількості безробітних та іншими причинами. Міграційні потоки переважно спрямовані в країни Західної Європи та США.

Таким чином, слід відмітити, що в сучасних умовах глобалізації однією з найбільш суперечливих проблем економічного розвитку є проблема транснаціоналізації національних економік, що пов'язана з міжнародною міграцією робочої сили. Деякі автори вважають, що транснаціональні корпорації є основною ланкою міжнародного розподілу праці і міжнародних економічних відносин. Міжнародні організації (ООН) вже розробили певні стратегії розвитку ТНК та Кодексу поведінки ТНК, проте ефективного механізму функціонування світового господарства ще не створено; не розроблені стратегії розвитку світової інфраструктури, які також набули глобального характеру; не створені дієві механізми контролю ТНК за міграційними потоками. Тому сьогодні важливою задачею є розробка нової стратегії глобальної інтеграції мігрантів до глобального простору, виходячи із положення про економічну єдність світу, що підсилює роль управління міграційними процесами; необхідно знайти раціональні зв'язки і співвідношення між інтересами національного економічного розвитку і глобального; регіональної економічної інтеграції і глобальної, щоб послабити міграційні потоки.

Глобальна економічна інтеграція як головний напрямок трансформації світової економіки приводить до формування цілісного світового господарства, технічну основу якого складає сучасна

інформаційно-комп'ютерна технологія. Тому механізми сучасної глобальної інтеграції слід одночасно формувати як знизу, від виробництва, так і зверху, на мікрорівні економіки. Виходячи із сутності конкурентного ринкового підприємництва, що полягає в самозбільшенні капіталу, вихід капіталу за національні кордони і формування світового господарства стало історично неминучим, як і сам феномен міграції робочої сили. Сутність нового етапу трансформації світового господарства полягає в тому, що національні виробничо-економічні інститути трансформуються в безпосередні суб'єкти світового господарства, що потребує й трансформації міграційної політики. Мова йде про трансформацію національних організаційно-економічних структур в глобальні з прямою участю у вирішенні глобальних соціально-економічних проблем. В своєму розвитку світова економіка безперервно трансформується, висуваючи все нові й нові пріоритети. Новий сучасний етап її трансформації відбувається з орієнтацією на пріоритет потенціалу людини, в першу чергу інтелектуальної.

Вже сьогодні серед критеріїв оцінки конкурентоспроможності різних країн у складі світового господарства якість робочої сили випереджають такі показники, як якість продукції, якість технології, ринкова орієнтація і конкуренція. Дослідженню трудових ресурсів найбільшу увагу приділяють міжнародні організації. Економічний і технологічний розвиток, розширення діяльності ТНК, інформатизація світової спільноти, сучасний транспорт – все це сприяє збільшенню масштабів внутрішньої і зовнішньої міграції. Надзвичайно великий міграційний потік зі сторони одних держав і регіонів світу в інший є наслідком зростаючої поляризації на бідні і багаті країни. В останній третині ХХ ст. міжнародні мігранти в світі збільшилися з 75 до 120–200 млн. людей. В 1990 р. міжнародні мігранти склали 4,5% населення в розвинутих країнах і 1,6% – в країнах, що розвиваються.

Таким чином, у процесі глобального економічного розвитку поступово формується нова серйозна загроза для всіх країн – мігранти, що відстали у своєму економічному розвитку. Взаємо-

залежність трансформується таким чином, що менш розвинені країни через нераціональні структурні трансформації стають все більш залежними від багатих країн, а багаті країни поступово втрачають ресурсну, сировинну залежність від менш розвинених. Це стає загрозою глобальної дезінтеграції, так як посилюється диференціація країн по рівню соціально-економічного розвитку, темпам і масштабам структурної перебудови, яка пов'язана з міжнародною міграцією робочої сили, а саме трудових ресурсів. Тому сьогодні необхідно вивчати й аналізувати соціально-економічні, демографічні та інші тенденції розвитку міграційних процесів в Україні і світі, розробляючи поточні і довготермінові прогнози з питань національних відносин та міграції, узагальнюючи досвід міжнародних організацій, розробляючи державні та регіональні програми з питань міграції.

5.2. Міграція трудових ресурсів: сутність, функції, причини, види

Міграція трудових ресурсів – просторове переміщення працездатного населення, викликане змінами в розвитку і розміщенні виробництва, умовах існування робочої сили; процес переміщення, просторового руху населення між країнами, районами, населеними пунктами різних типів незалежно від характеру і цілей переміщення. Міграція населення в цілому класифікується на:

- 1) вікову і незворотну;
- 2) сезонну;
- 3) маятникову;
- 4) епізодичну;
- 5) зовнішню;
- 6) внутрішню.

В залежності від адміністративно-правового регулювання міграція трудових ресурсів може бути:

- 1) добровільною або змушеною;

2) регульованою або нерегульованою.

По способу реалізації міграція трудових ресурсів поділяється на:

1) індивідуальну (самостійну), що здійснюється силами і засобами самих мігрантів;

2) організовану, що здійснюється за допомогою державних чи суспільних органів, підприємств.

Міграцію трудових ресурсів характеризують наступні показники:

а) кількість людей, що прибули чи вибули в даній адміністративно-територіальній одиниці;

б) сальдо міграції – (чиста міграція) – різниця між числом прибуття і вибуття;

в) валова міграція (брутто-міграція) – сума числа прибуття і вибуття;

г) міграційний потік – сукупність мігрантів, що мають загальну територію вибуття і прибуття;

д) міграційна когорта – сукупність мігрантів, об'єднаних загальним періодом міграції.

Для аналізу міграції трудових ресурсів розглядають також відносні показники (на тисячу чоловік населення):

- коефіцієнти прибуття і вибуття;
- коефіцієнти чистої міграції.

Серед міграційних процесів виділяють:

1) соціальну міграцію, зумовлену намаганням завдяки зміні місця проживання більш повно задовольнити потреби мігранта в отриманні освіти, зростанні професійної підготовки, підвищенні доходів, покращенні життєвих умов;

2) економічну міграцію, пов'язану з забезпеченням певного рівня мобільності трудових ресурсів, їх територіальним перерозподілом і забезпеченням кількісної і якісної відповідності між попитом і пропозицією робочої сили різного профілю і кваліфікації в різних районах і населених пунктах.

Ефективною слід вважати таку міграцію, в результаті якої існує надлишок робочої сили, тим самим міграція сприяє більш повному використанню робочої сили та структурним зсувам в економіці, що приводить до зростання продуктивності праці.

Епізодична міграція трудових ресурсів являє собою ділові, рекреаційні та інші переміщення, які здійснюються не тільки нерегулярно, але і не обов'язково по одним і тим же напрямкам. Якщо в ділових поїздках приймають участь працездатні контингенти, то в рекреаційних – остання частина населення. Склад учасників епізодичної міграції трудових ресурсів різноманітний: згідно зі своїми масштабами це вид міграції, що перевищує останні. Виключення складають – туристичні поїздки, об'єм яких постійно зростає.

Маятникова міграція трудових ресурсів являє собою щоденні чи недільні поїздки населення від місця проживання до місця роботи (і навпаки, розташованих в інших населених пунктах). В маятниковій міграції приймає участь значна частина міського і сільського населення. В найбільш істотних масштабах вона здійснюється в тих агломераціях, центром яких є великі міста.

В останні 20–30 років маятникова міграція в територіальних переміщеннях населення значно зростає. Маятникова міграція збільшується кількісно і якісно змінює трудові ресурси поселень – центрів притягання, де число робочих місць перевершує власні ресурси праці, які не відповідають професійно-кваліфікаційній структурі населення. З іншої сторони, маятникова міграція трудових ресурсів створює умови для задоволення різноманітних потреб у праці жителів, як правило, невеликих поселень, в яких якісно, а іноді і кількісно обмежений вибір робочих місць.

Сезонна міграція трудових ресурсів – це переміщення, головним чином, працездатного населення до місця сезонної роботи і проживання на строк – декілька місяців із збереженням можливості повернення до місця постійного проживання. Сезонні міграції не тільки підвищують реальний життєвий стандарт, але і задовольняють потреби виробництва, що мають дефіцит робочої сили. Подібні міграції виникають внаслідок того, що в економіці ряду районів домінуюче положення належить галузям, в яких потреба в робочій силі нерівномірна по часу.

Незворотна міграція трудових ресурсів (чи переселення) може бути названа також міграцією, яку часто називають повною, здій-

снюваною назавжди. Незворотна міграція одночасно відповідає двом умовам: по-перше, населення переміщується з одних населених пунктів в інші; по-друге, переміщення супроводжується зміною постійного місця проживання. Перша умова виключає з міграції можливі переміщення населення всередині населених пунктів; друга умова – зворотні чи короткострокові поїздки в інші населенні пункти.

Види міграції розрізняють не тільки згідно формальних ознак, але і по сутності. Так, незворотна міграція є на відміну від інших найважливішим джерелом формування постійного складу населення в місцевостях, що потребують заселення. Міжнародна незворотна міграція може перетворитися на інший вид, зокрема, епізодична, маятникова чи сезонна міграції часто бувають початком незворотної міграції, тобто один вид міграції може переходити в інший. Розрізняють також внутрішню міграцію трудових ресурсів – переміщення всередині країни; та зовнішню міграцію – міграцію як виїзд за межі країни та імміграцію як в'їзд в країну.

Міграція трудових ресурсів як складний соціально-економічний процес визначається різними об'єктивними і суб'єктивними причинами, які об'єднуються в декілька груп:

1. Природнокліматичні, пов'язані з впливом оточуючого середовища і включають клімат, ландшафт, зміни в економічній системі.
2. Демографічний, зумовлені територіальними відмінностями в структурі населення по статі, віку, шлюбно-сімейними відносинами.
3. Етнічні, пов'язані із впливом національних традицій, звичаїв, специфіки матеріальної і духовної культури різних народів на рівні мобільності (рухомості), структурою і напрямками переміщень.
4. Соціально-економічні, пов'язані з різними аспектами розвитку виробництва (розміщенням виробництва на території, співвідношенням екстенсивного та інтенсивного типів економічного зростання, відмінностями в рівнях економічного розвитку районів, інвестиціями тощо); і зумовленими ними відмінностями в умовах життя, можливістю працевлаштування, змістом і характером праці, розміром заробітної платні, перспективами отримання освіти, житла, створення сім'ї.

Складність і суперечливість міграції трудових ресурсів викликає необхідність регулювання цього процесу, проведення міграційної політики, під якою розуміються спеціальні заходи, що обмежують чи, навпаки, стимулюють міграцію. Розрізняють прямі і непрямі методи регулювання.

Прямі методи включають субсидювання розходів та витрат на переміщення мігрантів, забезпечення їх необхідною інформацією. Непрямі методи включають будівництво промислових підприємств; розвиток інфраструктури в районах масового переселення тощо.

Тенденції розвитку міжнародної міграції трудових ресурсів наступні:

- поширення міграційних процесів трудових ресурсів практично на всі країни світу;
- головний напрям міграції трудових ресурсів: з країн, що розвиваються, та країн із перехідними економіками у найрозвиненіші країни;
- активізація міграційних процесів із однієї розвиненої країни в іншу;
- посилення міждержавних переселень у межах країн, що розвиваються;
- поживлення маятникової міграції між країнами з перехідними економічними системами;
- виникнення нової форми міграції трудових ресурсів – міграції науково-технічних кадрів;
- посилення тенденції “втеча мозку” із країн з перехідними економіками та країн, що розвиваються, у розвинені країни;
- утворення нових привабливих міграційних центрів на Близькому Сході (Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт, Ізраїль), у Латинській Америці (Аргентина, Бразилія, Венесуела), у Південно-Східній Азії (Японія, Гонконг, Тайвань, Сінгапур);
- зростання частки “молодої міграції”;
- розширення обсягів нелегальної міграції, зумовлене жорсткішою міграційною політикою США і країн Західної Європи, які прагнуть обмежити трудові ресурси.

Міжнародна (зовнішня) міграція трудових ресурсів – переселення населення, пов’язана з від’їздом із країни (еміграція) і в’їздом в країну (імміграція). Міжнародна міграція трудових ресурсів в залежності від тривалості може бути – часовою, довгостроковою, постійною; з точки зору географічних факторів – регіональною, прикордонною, маятниковою, транзитною; адміністративно-правового регулювання – добровільною, легальною, нелегальною, висилання, депортації, переселення, рееміграції. Міжнародна міграція трудових ресурсів формується під впливом багатьох факторів, серед яких – демографічний розвиток країни, особисті сімейні обставини громадян, матеріальний і культурний рівень життя населення, соціально-політична ситуація в країні; економічна кон’юнктура, стан на ринку праці, суспільна безпека, діяльність великих транснаціональних корпорацій.

Причинами міжнародної міграції трудових ресурсів можуть бути: перенаселення, велике демографічне збільшення населення; велике безробіття; кризова економічна ситуація в країні, тривала економічна депресія, низький життєвий стандарт населення; відсутність життєвих перспектив для молоді, що досягла працездатного населення; відсутність можливостей для розвитку науки і культури.

Економічні мігранти, які працевлаштувалися на території зарубіжних держав, складають одну з найбільш великих по чисельності груп серед різних видів зовнішньої міграції. Розрізняють наступні основні їх категорії: емігранти “за заробітком” (їх виштовхує із країни частіше всього тяжка матеріальна ситуація і відсутність роботи, можливість, емігрувавши, покращити умови життя своєї сім’ї); мобільні емігранти – висококваліфіковані працівники, відряджені своїми підприємствами для виконання робіт на території інших робіт, працівники транснаціональних фірм, банків, страхових компаній, зайнятість яких пов’язана з інтернаціональним капіталом; творча і художня інтелігенція, наукові працівники, мотиви яких не тільки в більш високих заробітках, але і у можливості активної творчості, кращих умов для роботи.

Можна зробити висновок, що один із основних критеріїв ідентифікації трудової міграції – це перетин адміністративного кордону будь-якої території (держави, регіону, міста). На цій основі виокремлюють, перш за все, міжнародну (міждержавну) і внутрішню міграції. Внутрішні міграції не впливають на загальну чисельність населення країни, міжнародні міграції ведуть до зміни чисельності населення країн світу, часто супроводжуються зміною громадянства. Розрізняють також територіальні переміщення трудових мігрантів всередині міської місцевості (“місто-місто”), всередині сільської місцевості (“село-село”) та міграційний обмін населенням між міською і сільською місцевістю (“село-місто”, “місто-село”).

У відповідності з часовим критерієм виділяють незворотну (внутрішні переселення, еміграція, імміграція) і зворотну міграції (включає довгострокову, сезонну, маятникову, епізодичну міграції).

За формами виділяють добровільну, нелегальну і змушену міграції:

Трудова міграція розрізняється по причинах, серед яких виділяють наступні основні групи причин: економічні, соціальні, воєнні, демографічні (об’єднання сімей, шлюбна міграція), культурні, політичні релігійні, етнічні.

Міграція трудового населення здійснює, таким чином, істотний вплив на економіко-демографічний розвиток окремих країн, регіонів і світу в цілому. Однією із найбільш значущих сучасних її закономірностей є зростаюча роль міжнародної міграції населення в економіко-демографічному розвитку як країн, що приймають, так і країн походження мігрантів.

Значних масштабів набуває міграція трудової сили внаслідок промислової революції та формування технологічного способу виробництва, заснованого на машинній праці. Історії відомі масові переміщення людей і навіть цілих народів, які зумовлювалися військовими, політичними, національно-етнічними чинниками. На нижчій стадії капіталізму робоча сила значною силою мігрувала за капіталом (із розвинутих країн в слаборозвинуті), на вищій – переважно із слаборозвинутих у високорозвинені. Міграція

робочої сили спричинена, передусім, економічними факторами: 1) дією законів капіталістичного нагромадження, капіталістичного народонаселення, нерівномірності економічного розвитку, які зумовлюють відносно перенаселення в одних країнах і нестачу робочої сили в інших; 2) істотною відмінністю в умовах праці, рівнях заробітної плати на життя, підприємницької діяльності; 3) циклічним характером економічного розвитку, зокрема асинхронністю економічного циклу в різних країнах; 4) нерівномірним розгортанням науково-технічної революції, структурних криз та структурних реформ; 5) демографічними факторами, різницею у природному прирості населення (у ХХ ст. темпи щорічного приросту населення у слабозрозвинутих країнах становили у 2,5%, у розвинутих – 1%); 6) політичними, військовими, національно-етнічними та іншими неекономічними факторами

У міжнародній міграції робочої сили, спричиненій економічними факторами, виділяють матеріально-речовий зміст і соціально-економічну форму. Щодо речового змісту – це процес переміщення споживчої вартості робочої сили (сукупності фізичних і духовних властивостей людини, які вона використовує в процесі виробництва споживчих вартостей: 1) з однієї країни в іншу. В розвинуті країни світу здійснюється міграція двох видів: малокваліфікованої і некваліфікованої, недостатньо освіченої робочої сили з азіатських і африканських країн у країни Західної Європи, з Латиноамериканських країн у США та ін.; 2) висококваліфікованої, освіченої робочої сили із західноєвропейських країн у США, частково зі слабозрозвинутих країн, у т.ч. з України, у США та країни Західної Європи (частково Східної Європи. Перший вид міграції є наймасовішим. Щодо соціально-економічної форми міжнародна міграція робочої сили означає процес формування її інтернаціональної вартості, інтернаціоналізації резервної армії праці, створення загонів транснаціональної робочої сили, а також певну сукупність відносин економічної власності між різними суб'єктами з приводу привласнення створеного нею необхідного і додаткового продукту.

Процес формування інтернаціональної вартості охоплює: 1) формування нових витрат, пов'язаних з утриманням самого працівника і його членів. Ці витрати передбачають утримання самого найманого працівника (зрослі фізичні, нервові, психічні, розумові витрати, спричинені підвищення інтенсивності та продуктивності праці: споживання певної кількості матеріальних і духовних благ за іншими цінами, оплата житла та ін.); 2) нові витрати, спричинені необхідністю перекваліфікації, отримання нової професії, вивчення мови та ін.; 3) розвиток нових потреб найманого працівника в якісно новому середовищі, модифікація соціально-історичного елемента вартості робочої сили, який є відображенням розвитку матеріальних, соціальних і духовних потреб. Досвід формування інтернаціональної вартості робочої сили в країнах ЄС засвідчує, що вона утворюється на основі середніх для регіону рівнів освіти та кваліфікації працівників, середньої складності праці, середніх умов відтворення робочої сили нормальної якості. Виявом цього процесу є вирівнювання заробітної плати на середньому (а не на нижчому і вищому рівнях) для ЄС рівні, на яку впливає не лише інтернаціональна вартість товару, а його ціна, що може відхилятися вгору і вниз від вартості залежно від попиту і пропозиції на товар, економічної кон'юнктури загалом. В інших країнах та регіонах інтернаціональна вартість може формуватися на нижчому від середнього рівні, оскільки імпортована робоча сила, як правило, використовується на не-престижних, низькооплачуваних роботах, існує дискримінація в її використанні, в обмеженні економічних, соціальних, політичних та громадянських прав.

Таким чином, можна зробити висновок

Міжнародна міграція трудових ресурсів відбувається в усіх країнах, регіонах, континентах. Міжнародна міграція робочої сили викликана, в першу чергу, економічними причинами: глобалізацією світового господарства і формуванням світового ринку праці; нерівномірністю економічного розвитку регіонів світу;

нерівномірністю доходів і можливостей в різних країнах, національними відмінностями в заробітній платі та рівні безробіття. Активний розвиток міжнародної міграції розпочинається з другої половини ХХ ст., при цьому особливе значення набуває трудова міграція в рамках інтернаціональних об'єднань (наприклад, ЄС, НАФТА). У світі сформувалися центри притягання робочої сили, до яких відносяться: розвинуті країни Північної Америки (Канада, США); Австралія і Нова Зеландія; країни Європейського Союзу (перш за все, Великобританія, Німеччина, Франція); нафтоекспортуючі країни Близького Сходу (Кувейт, Саудівська Аравія), найбільш розвинуті країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону (Бруней, Малайзія, Сінгапур, Сянгань, Тайвань, Корея, Японія). В останнє десятиріччя важливим центром притягання робочої сили стала також і Росія.

Міграція робочої сили здійснює вплив на державні фінанси. І якщо для країн-імпортерів робочої сили це вплив, в основному, полягає в отриманні податкових платежів і витратами на соціальний захист мігрантів, то для країн-експортерів цей вплив багатоманітний. Основним джерелами валютних доходів країн-експортерів робочої сили являються: грошові перекази мігрантів; доходи фірм-посередників; особисте інвестування мігрантів. Згідно з даними ООН, в 2000 р. найбільшими країнами за об'ємом отримуваних переказів від мігрантів були Індія (9,0 млрд. дол.), Мексика (6,6 млрд. дол.), Туреччина (4,6 млрд. дол.), а за часткою ВВП Йорданія (22,5%), Йемен (15%), Албанія (14,1%).

Характерною особливістю міжнародної міграції робочої сили на сучасному етапі є значне збільшення серед мігрантів частки осіб з високим ступенем освіти і професійної кваліфікації. Якщо в 1950–1960 рр. міграційні потоки таких спеціалістів спостерігалися, в основному, між економічно розвинутими країнами, то пізніше стала переважати еміграція із країн, що розвиваються, а, починаючи з 1990-х рр. також із країн із перехідною економікою. Це еміграція науково-технічних та інших висококваліфікованих спеціалістів (аспірантів, студентів, стажерів), що означає втрату

інтелектуального потенціалу країнами походження і має негативний вплив на перспективах їх науково-технічного і економічного розвитку. Сучасні західні вчені розглядають процеси сучасної міждержавної інтелектуальної міграції як наслідок певного етапу глобалізації світового господарства і розширення діяльності транснаціональних корпорацій. Глобалізація трансформує міграційні потоки у відповідності з рухом капіталів і приводить до активізації міграції висококваліфікованих кадрів, які здійснюють переїзд з однієї країни в іншу в якості співробітників міжнародних компаній. Глобалізація економічного розвитку свідчить про глибоку взаємозалежність складових частин світового господарства, його єдності і цілісності, яка посилюється в умовах широкого розгортання інтернаціоналізації виробництва і обігу, інтенсифікації інтеграційних процесів. Відбувається суперечливий процес глобального синтезу світового масштабу, який втягує у свій кругообіг практично всі країни світу. Домінуючою залишається тенденція до всесвітньої економічної інтеграції, а, отже, до глобалізації господарського розвитку і окремих країн, і світової економіки в цілому. Глобалізація економічного зростання означає не що інше, як встановлення безпосереднього зв'язку національної економіки і світового господарства, їх глибокий взаємовплив. Тут дають про себе знати, по-перше, масштаби сучасного виробництва, по-друге, збільшення ролі міжнародного розподілу праці і кооперації праці в розвитку національних економік. Глобальний характер сучасних економічних процесів полягає, перш за все, в тому, що господарські системи досягають планетарних масштабів, що збільшує питому вагу міграційних процесів, втягуючи її в орбіту глобалізаційних процесів. В наш час проявляється тенденція до зростання ролі зовнішніх, інтернаціональних факторів в процесі економічного розвитку. Все це зумовлено, перш за все, масштабами сучасного виробництва, особливостями технологічної революції, загостренням проблеми ринків, зовнішнім фінансуванням розвитку, різкими розходженнями між окремими країнами в забезпеченні природними та іншими ресурсами. В кінцевому підсумку

досягнення економічного оптимуму передбачає широке використання максимального господарського простору – регіонального, континентального, планетарного. Сьогодні сфера міжнародного виробництва як елемент глобальної економіки розвивається в контексті трьох найважливіших процесів – міжнародної спеціалізації і кооперації виробництва, загальної інвестиційної діяльності і загального підприємництва, що потребує втягування в ці процеси все більшої кількості іноземної робочої сили – трудових мігрантів. Дж. Даннінг виокремлює п'ять основних типів міжнародного виробництва в залежності від детермінуючих факторів, що потребують подальшого розвитку міжнародної трудової міграції: а) виробництва, які базуються на ресурсній базі і загальному використанні капіталів, технологій, додаткових активів, природних ресурсів, інфраструктури, ринків; б) виробництва ринкової основи, які також сумісно володіють капіталами, технологіями, інформацією; в) виробництва, що засновані на раціональній спеціалізації продуктів та технологічних процесів; г) виробництва, які пов'язані з торгівлею і розподіленням продукту; д) змішані виробництва, які складаються з різних комбінацій названих чотирьох видів виробництв та використовують переваги ринку. Отже, як свідчить аналіз, еволюція світового господарства характеризується трьома основними тенденціями – інтернаціоналізацією, транснаціоналізацією і глобалізацією виробництва і обміну, що значно підсилює роль і значення міграційного чинника у цих процесах.

5.3. Проблеми еміграції -імміграції та регулювання міграційними потоками в умовах глобального розвитку

Імміграція – в'їзд до чужої країни на постійне або ж досить тривале проживання певної конкретної особи (громадянина) з метою її (його) облаштування навчання, працевлаштування, “втечі” від дискримінації, переслідувань тощо. У перекладі з лат. – імміграція означає вселення або в'їзд саме до тієї іноземної держави, в якій

та чи інша особа шукає для себе притулку. Під “імміграцією” розуміють всю наявну сукупність переселенців, що облаштувалися на певній території окремих держав. Іммігрантами є всі ті особи, які вселилися чи вселяються на якусь територію з метою облаштування та працевлаштування. Поняття “імміграція” є протилежним терміну “еміграція”, який означає виїзд, виселення, втечу від дискримінації, збройних конфліктів, економічних криз і політично-соціальних потрясінь.

Імміграція – це прибуття в країну переселення, що має здійснюватися як законним (легальним), так і незаконним (нелегальним) шляхом. Тому розрізняють:

- 1) контрольовану та
- 2) неконтрольовану імміграцію.

Неконтрольована імміграція означає можливість в’їзду без проходження прикордонно-митних формальностей, навіть шляхом нелегального перетину державного контролю. Контролювання імміграції передбачає проходження прикордонно-митних формальностей на контрольно-пропускних пунктах. Щоб стати громадянином країни, в яку він (вона) прибула, ця особа має забезпечити собі нагуралізацію. Іммігранти – це сукупність іноземців і осіб без громадянства, які в’їхали в ту чи іншу державу.

Імміграційні обмеження – це граничні кількісні та якісні межі для тих осіб іноземного походження, що мають бажання або намір прибути на постійне або ж тимчасове проживання до тієї чи іншої держави, яка встановлює для них відповідну процедуру дозволів з метою створення візових перепон для приймання на свою територію масового потоку т.зв. неякісних переселенців. Імміграційні обмеження містять: а) обмеження з огляду на професію або виробничу кваліфікацію; б) заборону на в’їзд тих осіб, що входили або належать до злочинних угруповань; в) відмову у прибутті на свою територію саме тим громадянам, які були або є психічно хворими або схильними до скоєння карних злочинів.

Іммігрант – громадянин однієї держави, який прибуває в іншу державу на постійне чи тимчасове місце проживання. За межами

нашої держави сьогодні мешкають від 10 до 13 млн. українців, з них у країнах колишнього Радянського Союзу 77670053 чоловік. За кількістю українського населення на трьох перших місцях знаходяться Росія, Казахстан, Молдова; далі йдуть Білорусь, Узбекистан, Киргизстан, Латвія, Грузія, Естонія, Литва, Таджикистан, Туркменістан, Азербайджан, Вірменія. Українські спільноти, що виникли на теренах колишнього Радянського Союзу, формувалися кількома шляхами. Основна маса українців у Росії опинилася внаслідок політики тотальної колективізації сільського господарства, під час здійснення якої велика кількість селян розкуркулювалася й депортувалася за межі України, переважно в Росію. Таким чином, виникли поселення в Башкирії, в Сибіру, на Алтаї, на Далекому Сході. На Кубані українці з'явилися наприкінці XVIII століття. Багато з них прибули до Казахстану під час компанії освоєння цілих земель у 50-х роках минулого століття. Певна кількість українців мігрувала за межі України у зв'язку з виїздом на навчання, на роботу, укладанням шлюбів та політико-ідеологічними кампаніями, як-от рекрутування робочої сили у рамках програми тієї чи іншої частини Радянського Союзу.

Українські етнічні групи поза Україною давно сформувалися як іммігрантські поселення але сама імміграція давно вже не є фактом демографічних процесів в українському зарубіжжі. Тому термін “українська імміграція”, як правило, вживається або для підкреслення іммігрантського походження, або для визначення лише іммігрантської його групи: як колишніх вихідців з України, так і сьогоденних. Однією з перших масових імміграційних хвиль був вплив у Туреччину та країни Західної Європи значної частини українців після поразки під Полтавою (1709 році), друга – після скасування Гетьманщини та руйнації Запорізької Січі (1775 році). Саме тоді українське козацтво мусило залишати свою землю і оселятися на землях Туреччини, на Кубані та в районах Тереку; щодо селянських іммігрантів, то вони, в основному, оселялися в Надволжі, Поураллі. Українські хліборобські колонії, особливо характерні для другої половини XVIII століття, утворювалися далеко від України.

Невеликі колонії утворювалися в Будапешті, Римі, Відні, а також в Москві, Петербурзі, Варшаві.

Початок масової імміграції українських переселенців припадає на 1877 рік, коли до США прибула перша група закарпатських селян, завербованих для роботи на шахтах Пенсільванії. Іммігранти, які прибули на Американський континент, зустрічалися з новою структурою суспільних зв'язків, з новими звичаями й традиціями, що значно відрізнялися від тих, які вони залишили у себе на батьківщині. Для пристосування переселенців-українців до умов економічного, соціального і культурного розвитку суспільства на новому континенті потрібен був певний час. Саме в цей період адаптації перед іммігрантами стала нагальна потреба в об'єднанні їх у певну спільність. І однією з головних ознак формування такої спільноти було українське походження, що підкріплялося єдиною мовою, близькістю культури та звичаїв переселенців із різних регіонів України. Власне, імміграція кінця XIX – початку XX століття із західноукраїнських земель складає основу для формування українських етнічних груп у США і Канаді. Цьому процесу сприяло утворення однорідних поселень українських іммігрантів у американських штатах Нью-Йорк, Пенсільванія та Нью-Джерсі (тут сконцентрувалося близько 77% усіх українців, що прибули того періоду до США) та канадських провінціях Альберта, Саскачеван, Манітоба, де поселялося 3/4 всіх переселенців з України. Такий характер розселення українців першої фази визначила можливість їхнього працевлаштування.

В межах новоутворених етнічних поселень українські іммігранти зберегли свою етнічну самобутність, свої культурні та побутові особливості, інакше кажучи, все те, що пов'язувало їх з батьківщиною. Та обставина, що іммігранти зазнавали дискримінації з боку правлячої англосаксонської верхівки, посилювала тенденцію до об'єднання, і, власне, новоутворені етнічні групи виконували своєрідну роль захисту від насильницької асиміляції. Однак опір вимушеній американізації чи канадизації не означав, що вони стали на шлях консервації побуту, звичаїв, моральних цінностей, нагромаджених

історичним досвідом на рідних землях. Вже у перші десятиліття поселенців вихідців з України в Канаді і США виникли різного роду організації, що керували громадсько-політичним життям, були об'єднаним центром розрізаних загонів українських іммігрантів. Якщо на перших порах церква виконувала роль ідеологічного фактора у формуванні українських етнічних груп, за допомогою товариства виступали "фундаторами" їхніх матеріальних засад. За кількістю переселенців згадувані періоди значно поступаються першій фазі масової еміграції. Наприклад, під час другої і третьої фаз у США і Канаду іммігрували близько 110 тисяч осіб, а в Канаду – 100 тис. З прибуттям до США і Канади повоєнної імміграції завершується формування українських етнічних груп у цих країнах. Від самого початку перебування у країнах Північної Америки іммігранти з України вибудовували своє організаційне життя, прагнучи адаптуватися до місцевих умов, а з іншого – зберегти свою самобутність. Однією з найпопулярніших форм (поза церквою організаційного життя українців) США стали страхово-допоміжні товариства. В останні два-три десятиліття серед українців намітилася тенденція до організаційного оформлення за етнічно-фаховою ознакою. Суттєва роль у тому, що українці в США та Канаді мають можливість зберегти свою етнічну специфіку, відіграє шкільне навчання. Значний позитивний вплив на збереження української етнічності в США мають музеї, мистецтво, танцювальні колективи, преса, суботні школи.

Перші українські сліди у Південній Америці пов'язані ще з XVII–XVIII століття; початок масової імміграції у Латинську Америку припадає на кінець XIX століття. Серед країн, до яких прибували українці, були переважно Аргентина та Бразилія. Друга хвиля української імміграції до Південної Америки припадає на період між першою і другою світовими війнами. Імміграція цієї хвилі має свої особливості, які відрізняють її від попередньої. Звернемо увагу на такі явища: 1) більш широкий соціально-класовий спектр; 2) відбувається якісна еволюція від суто заробітчанської до так званої колонізаторської імміграції; 3) помітне збільшення у складі

переселенців інтелігенції з високим рівнем політичної свідомості. Третя хвиля імміграції – українців у ці країни належить до перших повоєнних років, а в наступний період туди приїздили хіба що поодинокі українці. Головна відмінність цього потоку іммігрантів полягає в тому, що до переселення їх штовхали здебільшого політичні причини. Власне, імміграція до Південної Америки у цей час була частиною так званої політичної імміграції. Більш того, встановлення політичних диктатур у цих країнах призводило до рееміграції, яка відбувалася у двох напрямках: США і Канада та Радянський Союз. В повоєнний період вихідці з України починають освоювати ці країни, де згодом формуються українські громади.

Українські поселення з'явилися у країнах Європи в давні часи. В Швеції, Німеччині та Франції 1714 р. певний час перебував гетьман П. Орлик зі своїми прихильниками, а в 70-і роки минулого століття починається хвиля політичної еміграції з Російської Імперії до країн Західної Європи. Інший потік української еміграції брав початок у Галичині, Буковині та Закарпатті. Ще до першої світової війни невеликі групи українських заробітчани поселилися у Великобританії, Бельгії. На цей час припадає початок сезонної міграції селян із західноукраїнських земель у Німеччину (до 75 тис. на рік), і в менших розмірах – у Данію. Чергова, значно численніша порівняно з попередніми періодами, хвиля політичної еміграції з України припадає на 1919–1920 рр. Європейські країни стали притулком для тих жителів України, які не визнали радянської влади. Кістяк української еміграції склали міністри уряду Української Народної Республіки, її службовці, учасники військових формувань. Емігрувала, також, частина діячів науки і культури, студентської молоді. Після закінчення Першої світової війни українські громади формувалися в основному із військовополонених та іммігрантів, які не сприймали ідеологію побудови соціалістичного суспільства в Україні. У міжвоєнний період виникли кількатисячні спільноти з українців у Німеччині та Австрії; значно меншими у кількісному відношенні вони були в Італії, Люксембурзі, Норвегії, Швейцарії. Подальший процес української імміграції пов'язаний безпосередньо

з ходом і наслідками Другої світової війни, емігранти цього періоду переважно “переміщені особи”. За даними Центрального представництва української еміграції наприкінці 1946 року на території Західної Німеччини знаходилось 177 тис. українців. Близько 15 тисяч українців було розташовано у таборах в Італії. Перша переселенська хвиля із Західної Німеччини припадає на 1946–1947 рр. За цей період виїхало близько 25 тисяч чоловік, у першу чергу в Англію, Бельгію, Францію. Незначна кількість українців віком до сорока років емігрували до Бразилії, Венесуели, Австралії, Канади. У наступні два роки спостерігається активізація виїзду українців із Західної Німеччини. У 80-і роки загальна кількість українців та їхніх нащадків у ФРН подавалася зарубіжними авторами в межах 20 тисяч, із них майже 9 тисяч, або 44%, проживає у Баварії. Другою західноєвропейською державою, де проживає порівняно багато чисельна колонія українських поселенців, залишається Франція. З урахуванням природного приросту та міграційних процесів на середину 50-х років вона нараховувала до 40 тисяч осіб. Згодом ця цифра дещо зменшилася і стабілізувалася на рівні 25–30 тисяч. Українські організації політичного, релігійного, культурного та наукового плану активно діяли у міжвоєнний період. У період після Другої світової війни українці в Західній Європі розбудували досить широку мережу нових громадських організацій та установ, ряд яких представляє їх інтереси у відносинах з владою країн поселення. Українські етнічні групи в Польщі, Румунії, Угорщині, Чехії та Словаччині належать до автохтонних, або іншими словами, корінних. За відомостями Об’єднання українців у Польщі (ОУП), там проживає від 250 до 500 тисяч. Офіційна ж польська статистика подає чисельність українців в межах 150–250 тисяч.

Надто важко визначити кількість українського населення в Румунії. У державах називаються цифри 50, 100, а то й 800 тисяч. Ще донедавна урядова політика в Румунії, як і в Польщі, базувалася на концепції однонаціональної держави, що примушувало етнічні меншини зрікатися рідного кореня. Щодо Угорщини, то, за неофіційними даними, тут налічується приблизно 3 тисяч осіб укра-

їнського походження. Значна кількість українців-русинів протягом століть асимілювалася. З давніх-давен проживають українці-русини на території Східної Словаччини. Традиційним центром українсько-го громадсько-культурного життя є Пряшів, де проживає понад 2 тисячі українців. Загалом на території Словаччини, за офіційною статистикою (1980), проживає понад 39 тисяч українців, в Чехії – трохи більше 15 тисяч. Слід, однак, зауважити, що, згідно з іншими даними, на території колишньої Чехословаччини налічується від 100 до 200 тисяч українців. Майже 250 років тому з'явилися перші українські поселенці в межах донедавна цілісної Югославії. За даними перепису населення 1981 році, русинів у республіках Югославії нараховувалось понад 23 тисяч, а українців – близько 13 тисяч. Останнім часом помітно активізувалося громадянське життя українців у країнах Східної Європи. Це сталося завдяки демократичним перетворенням, які там відбулися.

Еміграція – масове переселення із будь-якої країни в іншу, що викликається різноманітними соціальними причинами (економічними, політичними, релігійними); явище закритого суспільства, особливо розповсюдженого в ХХ столітті. Еміграція супроводжується “втчею мозку”, переміщенням інтелігенції, звичаїв, культури, мистецтв. Масова еміграція з українських земель до Північної Америки поділяється на три фази: (інколи вживається термін “хвилі”), що пов’язано з численністю переселенців: 1) останнє десятиліття ХІХ – до початку Першої світової війни; 2) початок 20-х років ХІХ століття – до закінчення Другої світової війни; 3) післявоєнна еміграція (1947–1962). За масштабами перша “хвиля” української еміграції переважає наступні. До США, за цей період від 200 до 300 тисяч переселилося, а в Канаду (1896–1914) 170 тисяч українців. Переважну більшість української імміграції складало збідніле селянство Галичини, Буковини та Закарпаття. Серед іммігрантів, що прибули до США за період з 1899 по 1910 рр., 97,86% були селяни й лише 2,03% кваліфіковані й напівкваліфіковані робітники.

Ця обставина зумовлювала трудовий характер переселенського руху жителів названих районів України, які на той час входили

до складу Австро-Угорської монархії. Основні причини масової еміграції трудящих за океан зумовлювала загальна економічна відсталість західноукраїнських земель; виснажлива праця, тягар політичного безправ'я, й національного пригнічення породжували серед українських селян настрої відчаю, який гнав їх з рідних земель. Імігранти, які прибули на Американський континент, зустрічалися з новою структурою суспільних відносин, зв'язків, звичаїв, традицій, у наступні етапи особливо помітний слід у переселенських рухах залишили кампанії розкуркулення українського селянства (20–30-і роки) та депортація учасників боротьби проти радянського режиму на західноукраїнських землях й членів їхніх сімей. За переписом 1989 році у 30 містах, краях, областях, автономних республіках та автономних округах колишнього СРСР українці становили від 4,7 до 17,5% всього їхнього населення. У зв'язку із зростанням етнічної самосвідомості українців за межами України (останнє стимулювало процес побудови незалежної Української держави), ці цифри за минулі роки змінилися у бік збільшення. Характер зв'язків зарубіжних українців з батьківською землею залежав від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів, насамперед, від суспільно-політичної ситуації в країнах поселення і в Україні; позицій різних поколінь української діаспори. Всесвітній форум українців, котрий відбувся 21–24 червня 1997 році, став вагомим консолідуючим чинником різних гілок українського етносу.

Таким чином, слід зробити висновок, що характерна риса міжнародної міграції в сучасних умовах – послаблення її стихійності та посилення урегульованості окремими національними країнами і міжнародними організаціями, зростання масштабів нелегальної еміграції (щорічний приплив нелегальних емігрантів у США понад 1 млн. осіб). Розвинуті країни світу намагаються здійснювати імміграційну політику, спрямовану на оновлення іноземних працівників з метою припливу та використання працездатнішої, мобільнішої, у розквіті розумових здібностей робочої сили. Як і будь-яка форма міжнародних економічних відносин, міжнародна міграція робочої сили має позитивні і негативні наслідки. Пози-

тивні в країні-експортері робочої сили – зменшення безробіття, набуття емігрантами нових знань і досвіду, поліпшення їхніх умов життя, отримання країною-експортером додаткового джерела валютних доходів у формі грошових переказів від емігрантів, а отже – поліпшення її платіжного балансу. Негативні наслідки цих процесів для країни-експортера – передусім, вплив кадрів високої освіти і кваліфікації. Якщо виходити з оцінок про середню вартість однієї складної робочої сили в США (понад 400 тис. дол., а інженера – до 800 тис. дол.), то у разі постійного виїзду з країни таких спеціалістів (а тим більше кандидатів чи докторів наук) держава-експортер зазнає відчутних збитків. Адже підготовка одного вченого, за міжнародними оцінками, обходиться державі майже у 1,5 млн. дол. Працюючи за кордоном за спеціальністю, такий емігрант на відповідні суми одразу ж збільшує величину національного багатства країни-імпортера, оскільки освічена, кваліфікована людина-працівник – основна форма національного багатства країни. Надалі ця частка зростає із використанням складної робочої сили (її фізичних, розумових, організаторських здібностей). Щорічні витрати слаборозвинутих країн від еміграції інтелектуалів – до 8 млрд. дол.. Негативними наслідками для країн-експортера є й можливе зниження кваліфікації найманих працівників-мігрантів, а для найманих працівників країни-імпортера – зростання надмірної пропозиції робочої сили, опосередкований вплив на зниження ціни національної робочої сили. Ця ситуація сприяє тому, що найбільш розвинуті ринкові країни на сучасному етапі глобалізації випереджають інші країни, так як вони стали на шлях подальшої “соціалізації капіталізму”, а відставання інших країн загострює протиріччя розвитку світової економіки. Об’єктивні закономірності розвитку сучасного світового господарства сприяють узгодженню національних економічних інтересів та підвищенню рівня глобальної інтеграції економіки. Зростаюча єдність світового господарства об’єктивно буде вимагати посилення міжнародних важелів регулювання світогосподарських зв’язків та міграційних потоків.

Регулювання міграційними потоками в умовах глобалізації

Економічні регулятори – це комплекс заходів, які об'єктивно і суб'єктивно складаються, легітимізуючись у державі, щоб визначити та здійснювати управління міграційними процесами в тих напрямках і в тому бажаному руслі, що вважаються за доцільні, особливо з погляду на можливість їх кількісного та якісного контролю, причому оптимального за науковими передбаченнями і спрямованістю, для політичних та суспільних інтересів населення, держави і нації в цілому.

Політичні регулятори – це ті державні заходи, що зумовлюють таку поведінку міграційних відомств і служб, яка, по-перше, має забезпечувати політичні вимоги, принципи і стандарти міжнародного співтовариства, особливо щодо дотримання прав і свобод людини, та, по-друге, відповідати інтересам національної безпеки держави, перш за все з урахуванням існуючих в імміграційному середовищі дестабілізуючих загроз.

Моральні регулятори – це такі державно-нормативні заходи в основу яких покладається комплекс етичних і моральних норм, що дають оцінку поведінки міграційної політики і міграційних службовців, інших юридичних та фізичних або посадових осіб, але обов'язково під кутом зору переважно гуманістичних уявлень про права й свободи людини (індивідуальні, групові, колективні).

Правові регулятори – це, зокрема, урядові директивно-нормативні розпорядження (циркуляри), що готуються і видаються для міграційних служб, щоб вони могли керуватися ними у своїй роботі, забезпечувати державну політику у цій важливій суспільній сфері, а також втілювали у національну практику міжнародні принципи і вимоги, якими повинні гарантуватися права і свободи мігрантів.

Внутрішнє соціальне регулювання можна визначити як цілеспрямований, а також контролюючий вплив на міграційне середовище, механізм, режим і система якого знаходяться всередині національних держав, а тому можуть бути як адаптованими до міжнародно-визнаних правових стандартів, так і не бути пристосованими до них, або мати просто “змішаний” характер.

Зовнішнє соціальне регулювання – це міжнародно-правові стандарти і світова практика, які комплексно і систематично застосовуються щодо міграційних процесів, ситуацій і явищ, що складаються, саморозвиваючись, всередині окремих держав та поміж різними країнами, об'єднаними з метою планетарної самоорганізації. Такого роду соціально-правовий механізм може здійснювати регулюючі впливи, що в основному знаходяться здебільшого поза межами (територіями, кордонами) національних держав і мають транснаціональний характер.

Міграція як соціальний феномен та суспільне явище потребує соціальної регуляції з боку державних органів влади та управління. Інакше вона може трансформуватися в саморегульовану, а з боку держави – нерегульовану соціальну систему. Така міграційна система, що стихійно народжується та розвивається, спроможна отримати стабільні параметри, сукупність закономірностей і тенденцій, набути конкретного змісту та певної спрямованості. Саме тому як “внутрішні”, так і “зовнішні” міграційні процес потребують державного управління. Тому директивне управління містить необхідні нормативно-правові механізми, з допомогою яких регулюється кількісний та якісний склад міграційних потрясінь, їх напрямки та спрямування, обсяги і параметри.

Регулювання міграційними потоками в умовах глобалізації – це складна інженерія та технологія, адаптація до умов глобалізаційного процесу, що включає велике коло адаптивних можливостей, здатних ефективно впливати на розвиток та протікання міграційних процесів. Управління міграційними процесами дозволяє з'ясувати:

- що зниження життєвого рівня населення по-різному відбивається на добробуті та прибутках громадян;
- приводить до масштабного зростання еміграційних настроїв, які стимулюються погіршенням стану умов облаштування, працевлаштування, охорони здоров'я тощо.

Конституція Міжнародної організації питань міграції (МОМ) – документ, схвалений 19 жовтня 1953 р. колишнім Міжурядовим

комітетом з європейської міграції, яким визначаються засади міжнародної діяльності МОМ у сприянні мігрантам. Мета та функції МОМ:

- здійснювати заходи щодо організованого переміщення мігрантів, надавати їм соціальну допомогу, забезпечувати процес упорядкованого переселення;
- сприяти організованому переміщенню населення, розвивати систему міграційних послуг на міжнародному рівні;
- реалізувати заходи, які сприяють розвитку мережі консультативних послуг;
- допомагати розвитку добровільної міграції, в т.ч. й зворотної, включно з репатріацією;
- забезпечувати координацію зусиль у сфері міжнародної міграції.

5.4. Розвиток туризму в умовах глобального розвитку: методологія кросскультурного аналізу

В умовах глобалізації сучасне суспільство вплетене у складну мережу комунікаційних процесів, тенденції якого виступають каталізатором процесу кросскультурної комунікації, формуючи модерні форми туристичної діяльності. Дослідження соціальних аспектів розвитку туризму у різних культурах актуалізується в контексті діалогу культур і цивілізацій, що й виступає важливим моментом розвитку соціально-філософської науки. У рамках науково-технічного прогресу, розвитку транспортних засобів і появи нових технологічних можливостей в контексті цивілізаційного процесу, все більшої відкритості кордонів між державами сучасна людина отримує необмежені можливості контактувати з представниками інших культур. У сучасній Україні дослідження проблем туризму як соціального і культурного явища в умовах глобалізації та кросскультурної комунікації представляє собою великий науковий і практичний інтерес. Осмислення проблем соціокомунікації і кросскультурної комунікації має багатовікову історію, у витоків дослідження якої стояли філософи Древньої Греції. Проблема

спілкування притягувала вчених ще з часів Сократа, його провідну роль підкреслювали у своїх творах Платон, Аристотель, головна ідея яких розглядалася як вираження соціального інстинкту, що заставляє людей об'єднуватися у спільноту (товариство). У кінці ХУІІІ- початку ХІХ ст. ця проблематика привертає увагу німецьких філософів В. фон Гумбольдта і Я. Грімма, в контексті творів яких вона розглядається у лінгвістичному контексті. Ідея спілкування як головної характеристики людини по-новому прослідковується у працях Т. Гоббса, Б. Спінози, К. Гельвеція, П. Гольбаха, Ж. – Ж. Руссо, Г. Гегеля, Л. Фейербаха. Філософський аналіз проблеми суб'єкта та його можливостей, суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин всебічно обґрунтовані І. Кантом, І. Фіхте, Ф. Шеллінгом. Л. Фейербахом. Розвиваючи ідеї І. Фіхте про взаємозумовленість “Я” та “іншого”, вище перераховані вчені підготували проблемне поле комунікації, в контексті якого сформувалися концепції і наукові школи західних мислителів початку ХХ століття – М. Бубера, Ф. Ебнера, Ф. Розенцвейга, які розглядали взаємовідносини між людьми на основі діалогу, підкреслюючи активність обох сторін. У подальшому науковому дискурсі сформувалися нові напрями дослідження діалогічної комунікації – соціолінгвістичні, герменевтичні, феноменологічні, екзистенційно-онтологічні, культурологічні, семіотичні. Різні грані туризму у рамках міжкультурного діалогу вивчалися у рамках соціальної антропології та культурантропології (К. Леві-Стросс, Б. Маліновський, А. Радкліфф-Браун). Усвідомлення комунікації як основи всіх форм людського буття пов'язано з роботами М. Бахтіна, діалогічна методологія якого сприяла розвитку туризму як соціального і культурного діалогічного явища. У сучасних умовах постмодерну на туризм як комунікативне явище впливають нові явища, які виникають у сучасних культурах, такі як глобалізація, візуалізація, гіперреальність, індивідуалізація, сігніфікація тощо. Проблеми туризму у своїх працях розглядали Г. Харріс, К. Кац, Р. Мелкін, Д. Уррі, М. Робінсон, С. Гуттман, Г. Маршан, які займалися аналізом туризму і культури, відмічаючи позитивні і негативні сторони цієї взаємодії.

В результаті аналізу наукової літератури можемо відмітити, що туризм є наслідком динамізму сучасної епохи та технологічного розвитку постіндустріальної епохи, у контексті якої відбувається структуризація функціонально-видової спрямованості туризму, виявляється його суперечлива і неоднозначна сутність, породжена глобалізацією світової спільноти; відбувається вплив сучасних інтернет-технологій та культури на розвиток туризму як культурно-комунікаційного процесу в умовах глобалізації. Туризм – це один з феноменів крос-культурної комунікації, що являє собою складне і суперечливе явище, на яке істотно впливають економічний, політичний, соціокультурний і демографічний фактори, у тому числі базові цінності культури. Серед факторів, що впливають на розвиток сучасного туризму, слід назвати фактор “мультикультурної грамотності” та авто-і гетеростереотипи, що сформувалися в тій чи іншій культурі, і являються стримуючим фактором. Туризм – це один із станів внутрішньої духовної культури людини, форма такої діяльності, в якій людина виходить за межі своїх традиційних функцій чи утилітарного використання чогось. Мета туризму як духовного світу людини полягає у підтримці іманентного процесу свого духовно-культурного самоствердження, властивих людині інтересів і правил взаємодії, комунікації тощо. В той же час, туризм не є утилітарною діяльністю, оскільки вона не зорієнтована на зовнішню вигоду, проте, є утилітарною у тому розумінні, що виявляє корисність для людини, яка мандрує, дає їй відчуття “господаря” своїх властивостей, сил, можливостей. Туризм є процесом, у якому людина відкриває можливості подолання своєї одномірності, розірваності, елементарності, “лінійності” взаємодії з предметами культури. Туризм – це “силове поле” переживань людини, коли свідомість, почуття, мислення “опосередковані безпосередньо” як один із специфічних, справді буттєвих станів, у яких людина здійснює своє самостворення. Туризм аналогічний грі, яка є важливою характеристикою суті людського буття, так як гра має естетичну природу, той визнається як насолода, пов’язана з вільним виявленням сутнісних сил. Туризм розглядається в якості істотного

вкладу в поняття гри як всезагальної характеристики людської діяльності. Нідерландський філософ і культуролог Йоган Хейзінг, автор фундаментального доробку “Людина граюча”, вперше застосував підхід до гри як до всезагального принципу і джерела формування та функціонування культури. Туризм – це святкове функціонування індивіда в бутті іншої культури як цілісної особистості, яке виступає невичерпним джерелом свободи і розглядається у якості загальнолюдської цінності. У туристичній діяльності людина виходить за межі “відведеної для неї природи”, долає необхідність об’єктивних умов життя, розширяє свої можливості, здібності, потенції. Туризм являє собою “царство рафінованої свободи”, – це спосіб становлення особистості, загальнобуттєвий екзистенційний спосіб виявлення сутнісних сил людини. Через туризм людина “пропускає” частину свого життя і реалізує себе як особистість. В туристичній діяльності як синкретичній діяльності людина здійснює зв’язок з дійсним та ірреальним, об’єктивним і суб’єктивним, що і є найбільш адекватним визначенням сутності філософії туризму. Основним полем реалізації туризму виступає духовий світ людини, який у процесі туристичних зустрічей програє у своїй свідомості будь-який учинок, подію, зустріч, розмову. Тільки у процесі туристичної діяльності людина може експериментувати сама з собою, з усіма можливим й неможливими варіантами своєї суб’єктивної поведінки, а також з іншими учасниками зустрічей. Як чуттєве опрацювання певного духовного стану індивіда, туризм стає інструментом вільного вибору індивіда. У процесі туристичної діяльності людина може ніби відсторонити своє минуле, розпочати “точки відліку” свого життя, поєднати минуле з сьогоденням і майбутнім, скоригувати свої дії і вчинки. Із туризмом пов’язаний сам процес самовдосконалення, утвердження людини як особистості, що дає змогу відчувати людськість, привабливість туристичного життя. Як термін туризм означає широке коло предметів діяльності, що протиставляється звичаєвій, утилітарній, практичній діяльності і характеризується переживанням задоволення від самої туристичної діяльності, самого процесу туризму. Важливим для туризму є стан духовної активності

людини, різноманітні форми її актуалізації, задоволення від самої туристичної діяльності, самого процесу туризму. У філософському контексті розглядаються: парадоксальність й соціальна цінність, не утилітарність, легковажне і серйозне ставлення, освоєння людьми різних своїх можливостей і трансцендентність людини у процесі освоєння ролей і статусів у туристичній діяльності. Як самопроєкція розвитку особистості, туристична діяльність створює умови для включення індивіда у складні переплетіння освоєння туристичного сервісу та соціальних зв'язків, пробує проєктувати таку модель життєдіяльності, в якій акцентується вимога вільного самоздійснення індивіда у кожній конкретній ситуації. Туризм можна розглядати як найважливішу умову природного розвитку людської історії, осмислення всезагального та особливого, як фундаментальних вимірів людського способу буття. Туризм виявляє залежність правил людського взаємоспілкування і взаємодії від розвитку сутнісних сил і здібностей особистості, так як у цьому виявляється культурна функція туризму, який виступає активним фактором формування стандартів культури. Туризм прямо залежить від буттєвих вимірів, досвіду людини, що пов'язані з чуттєвим, інтуїтивним підґрунтям людського буття. Туризм використовується в якості багатоманітності можливостей вільного вибору індивіда та пізнання соціальних процесів у процесі освоєння іншомовного буття і менталітету, культури і природи, економіки і політики, у процесі яких відбувається адаптація людини до іншомовного середовища, до самостійного виконання своїх ролей і статусу. У ХХІ столітті туризм виявляється найважливішою моделлю функціонування різних бізнесових зв'язків, які виходять на якісно новий рівень взаємодії культур і цивілізацій. Туризм вдвляється тим процесом, який розкриває структури взаєморозуміння між людьми, реалізуючись в архетипах і стандартах особистісної поведінки, як форма творчого пошуку і “вирощування” відсутніх якостей і зв'язків, відходу від неефективності в усіх ланках суспільного життя. Туризм стає сучасним фундаментальним інструментом комунікації між людьми, між природними і штучними системами,

людиною і суспільством, людиною і владою. Туризм не є товаром першої необхідності, він є нагальною потребою людини тільки при певному рівні доходів і рівні багатства суспільства. Істотне значення для розвитку міжнародного туризму має намагання окремих країн до збільшення валютних доходів від туризму і створення з цією ціллю цілої галузі господарства – туристської індустрії.

Методологічними засадами аналізу туризму як соціального і культурного феномена є наступні методи і підходи, які пропонують авторитетні американські вчені Р. Макінтош, Ч. Голднер і Б. Рітчі:

1) інституційний підхід до вивчення туризму, який передбачає вивчення різноманітних інститутів і посередників, що потребує дослідження організаційного процесу, операційних методів, економічного середовища бізнесу;

2) соціологічний підхід зумовлений тим, що туризм являє собою соціальну діяльність, тому туризм представляє собою соціальну діяльність, вивчення індивідуальної і групової поведінки туристів і впливу суспільства на туризм;

3) системний підхід до вивчення туризму інтегрує інші підходи у єдиний комплексний підхід, за допомогою якого на макрорівні можливо досліджувати діяльність туристичних фірм у конкурентному середовищі, їх ринки, а також взаємовідносини з іншими системами, такими як політична, правова, економічна, соціальна;

4) історичний підхід включає в себе аналіз діяльності туристичних інститутів в історичному ракурсі і вплив інновацій на їх розвиток;

5) географічний підхід спеціалізується на вивченні місцевості туристичної зони, ландшафту, клімату, а також економічних і соціально-культурних аспектів, особливу роль у яких відіграє аналіз рекреаційної географії, так як туризм і рекреація тісно взаємопов'язані;

6) економічний підхід використовується для аналізу туризму як з внутрішньої, так і світової економіки з точки зору попиту і пропозиції, його впливу на платіжний баланс і обмінний курс, зайнятість, економічний розвиток та інші економічні фактори, за допомогою яких можливо розробити схему аналізу туризму та його економічного впливу на країну;

7) управлінський підхід є найважливішим і ефективним, так як орієнтований на окремі туристичні фірми і сфокусований на такі види управлінської діяльності, які необхідні для функціонування туристичної організації, як планування, контроль, ціноутворення, реклама, що мають мікроекономічний характер, процедури яких повинні запустити механізм з врахуванням змін у туристичній галузі;

8) міждисциплінарний підхід зумовлений перш за все тим, що туризм охоплює практично всі аспекти життя суспільства, то слід використовувати для аналізу антропологічний підхід, необхідний для вивчення місця і ролі людини у системі інститутів туристичної діяльності; психологічний підхід, що використовується для аналізу психологічного фактору людини; правовий підхід, необхідний для аналізу законодавчих актів та органів, що регламентують відповідну туристичну діяльність.

Виокремлюють наступні види чи типи туризму – рекреаційний, пізнавальний чи культурний, науковий, діловий; по характеру організації – індивідуальний, груповий, організований і самодіяльний (неорганізований), стаціонарний чи пересувний; по інтенсивності туристичних путівок – постійний і сезонний; по тривалості – короткочасовий чи довготривалий; виходячи з використання транспортних засобів для пересування – особистого транспорту, суспільного транспорту, орендованого транспорту, караванний туризм, морський та річковий круїзи; інклюзив – тур, що застосовується при авіаційних перевезеннях на основі спеціально розроблених інклюзив-тарифів; пекідж- тур, що пропонує клієнту повний комплекс послуг, які організуються згідно з рекламними кампаніями. Структура цих турів, в значній мірі, вар'юється у залежності від країни, складу туристів, їх купівельної спроможності, характеру, асортименту, якості пропонованих послуг. Під туристичною індустрією розуміється сукупність виробничих, транспортних і торгових підприємств, що виробляють і реалізують туристичні послуги і товари туристичного сервісу. Міжнародний туризм в усьому світі є нерівномірним, що пояснюється у першу чергу різними рівнями соціально-економічного розвитку країн і регіонів. Найбільший

розвиток міжнародний туризм отримав у західноєвропейських країнах: на частку цього регіону приходиться біля 60% світового туристичного ринку і біля 50% валютних надходжень; більше 18% світового туристичного ринку і 20% валютних надходжень – на США, і біля 8% ринку і 5% валютних надходжень на Африку і Близький Схід разом взятих, перетворившись в істотне джерело збільшення доходів і зростання національної економіки. Нові індустріальні країни є унікальними для ділових зустрічей, розважальний туризм добре розвинений у Японії, Південній Кореї, країни з перехідною економікою займають шосту частину суші, яка багата природними і рекреаційними ресурсами для розвитку індустрії туризму [1].

У сучасну епоху глобалізації і кроскультурної комунікації туризм як культуротворююча сила і суб'єктно-активний конструкт соціального буття є результатом довгої історичної еволюції як соціального буття, так і себе самого шляхом прирощування нових якостей і властивостей, і носить достатньо розвинутий і самостійний характер, що дозволяє розцінювати його як активну культуротворюючу силу і значний соціокультурний реагент, що впливає на соціальні процеси. В історичній ретроспективі і в наші дні туризм не тільки виявився інструментом діалогу культур, що тягне за собою формування культурної спільноти країн і народів, але також і онтологічною необхідністю в діалозі з Іншим.

Туризм виявився інструментом відсторонення реальності, що забезпечує формування культурної самосвідомості і виступає основою раціональної культури. Являючись детермінованим продуктом соціального вільного часу і знаходячись у тісному взаємозв'язку з системою цінностей вільного часу, туризм має тенденцію до все більш зворотного зв'язку вільного часу і структур дозвіллевих занять, насичуючи їх зростаючими можливостями відносно розширення різноманітності видів людської діяльності, що носить "споживацький" характер. В умовах глобалізації і крос-культурної комунікації відбуваються наступні тенденції у розвитку туризму:

1) має місце насущна необхідність вироблення загальних підходів у національних стратегіях розвитку стійкого, відповідаль-

ного і управляючого туризму як відповідь на загальні загрози і виклики сучасності;

2) спостерігається нерівномірність політичного економічно і соціального розвитку і стану суспільства у різних країнах, у зв'язку з чим роль і значення туризму як двигуна економіки і фактора стабільності посилюється і може відрізнятись у різних національних державах;

3) право на відпочинок як наслідок реалізації права на працю, повинно бути засновано на вільному праві людей вибору місця відпочинку і доступності туризму для всіх верств населення;

4) соціальний туризм, який найбільш повно відповідає Цілям тисячоліття ООН, повинен стати основним пріоритетом національного туристичного розвитку, а заходи з приводу його реалізації повинні носити не декларований, а практичний характер;

5) розвиток зарубіжного в'їзного туризму у всіх країнах не повинен йти на шкоду внутрішньому, а уряди і місцеві туристичні спільноти повинні здійснювати сумісні дії для підвищення конкурентоспроможності внутрішнього туризму по відношенню до в'їзного туризму.

В цілому слід відмітити, що туризм став одним із значущих сучасних факторів протистояння викликам сучасного світу і сучасних стратегій соціально-економічного розвитку країн і регіонів на довгострокову перспектив в умовах глобалізації і кроскультурної комунікації, тому виконує важливу місію у світовому гуманітарному розвитку. Туризм, таким чином, є надзвичайно багатоманітним явищем як і багатоманітна сама діяльність людини. Туризм виступає як основне джерело і найвищий прояв людської свободи, потреба розвитку творчості і сутнісних сил особистості, самопізнання себе як суб'єкта туристичного процесу, виявлення самодіяльності індивіда, відтворення людини у всій її багатоманітності.

В той же час, слід враховувати наступні ризики, які можуть виникати під час реалізації проектів туристського сервісу в умовах глобалізації і кроскультурної комунікації:

1) макроекономічні ризики, пов'язані з можливістю погіршення внутрішньої і зовнішньої кон'юнктури, зниження темпів еконо-

міки, рівня інвестиційної активності, високою інфляцією, кризою банківської системи;

2) фінансові ризики, пов'язані з виникненням бюджетного дефіциту і недостатнім рівнем бюджетного фінансування, так як слабка диверсифікація української економіки і пряма залежність бюджетних доходів від цін на продукцію топливно-енергетичного сектора робить цей ризик найбільш загрозливим;

3) техногенні і екологічні ризики: зміна природно-кліматичних умов; будь-яка велика природна, технологічна чи екологічна катастрофа, ймовірність яких повністю виключати неможливо; глобальні зміни клімату також можуть істотно вплинути на динаміку туристичних потоків;

4) геополітичні ризики: на розвиток туризму, як внутрішнього, так і зовнішнього, здійснює вплив політична ситуація всередині країни і в у суміжних державах; військові і терористичні дії можуть привести до пониження туристичного потоку і пониження його ролі;

5) міжнародні ризики: успішне функціонування сфери туризму прямо належить від стану міжнародних відносин України з іншими країнами, від ситуації на міжнародних ринках, курсів валют, міри взаємної інтеграції держав.

Будучи експортоорієнтованою сферою, туризм проявляє велику стабільність у порівнянні з іншими галузями в умовах нестійкої ситуації на світових ринках. Відповідно до соціальних переваг туризму слід віднести: 1) задоволення потреби у відпочинку; 2) підвищення якості життя населення за рахунок притоку іноземної валюти; 3) розвиток малого підприємництва; 4) реалізація соціальної політики держави; 5) створення нових робочих місць; 6) мультиплікативний ефект від туризму; 6) розвиток регіонів в умовах глобалізації і кроскультурної комунікації [2].

У зв'язку з цим необхідно було зробити наступні пропозиції щодо розвитку туризму в умовах глобалізації і кроскультурної комунікації:

1. Активно удосконалювати туристичне законодавство як основу регулювання туристичної діяльності і створення гідних умов

для успішної взаємодії органів влади, виробників послуг і товарів та їх споживачів.

2. Приймати законодавчі ініціативи, направлені на внесення концептуальних змін у законодавчі акти, що забезпечують пріоритет реальним виробникам туристичних послуг.

3. Держава повинна підштовхувати до розвитку туроператорську діяльність, яка є за визначенням посередницькою і направлена на розвиток галузі в цілому.

4. При розробці загальнонаціональної стратегії для туристичного сектора національної економіки стимулювати приватну ініціативу розвитку місцевих, економічно самостійних конкурентоспроможних туристичних фірм, що функціонують на ринковій основі.

5. Особливу увагу приділяти підвищенню ролі безпеки туризму як найважливішої проблеми інноваційного підвищення його надійності, якості і безпечного туристичного процесу на території кожної країни.

6. Сприяти розвитку наукового дискурсу туризму та проблем туризму і більш активного залучення світового наукового потенціалу до вирішення проблем туризму, сприяти інтеграції міжнародного науково-туристичного потенціалу в освітню діяльність у сфері туризму.

7. Розробити і повсюдно здійснювати заходи, направлені на забезпечення компромісу між стійким розвитком туризму при стійкому збереженні оточуючого середовища; проводити розробку і переважне позиціонування турів, заснованих на балансі кліматичних, екологічних, соціальних та економічних аспектів.

8. Приймати конкретні заходи щодо підсилення соціальної спрямованості туризму, створенню туристичного продукту, доступного всім верствам населення, активно використовувати при цьому зарубіжний досвід і сучасні концепції у сфері розвитку соціального туризму як перспективного напрямку внутрішнього туризму у рамках соціальної політики держави. Соціальний туризм повинен стати рушієм економічного розвитку багатьох країн, фактором консолідації, духовного і фізичного оздоровлення нації.

9. Сприяти активізації і різноманітності форми взаємодії бізнес-структур, держави і суспільних організацій і об'єднань у сфері туризму як нової тенденції туризму у XXI столітті, розширювати практику проведення форумів та інших заходів по різноманітним проблемам туризму, що потребують наукового осмислення в умовах глобалізації і крос-культурної комунікації.

Висновки

1. Міжнародна міграція робочої сили – це переміщення працездатного населення, пов'язаного з від'їздом з країни (еміграція) і в'їздом в іншу країну (імміграція), що формується під впливом багатьох факторів, серед яких демографічний розвиток країни, особові сімейні обставини громадян, матеріальний і культурний рівень життя населення, соціально-політична ситуація в країні, економічна кон'юнктура, положення на ринку праці, суспільна безпека, діяльність великих транснаціональних корпорацій.

2. Серед основних причин міграції слід назвати перенаселення, велике демографічне зростання, особливо в умовах невивантаження робочих місць, високе безробіття, кризова економічна ситуація в країні; довга економічна депресія, низький життєвий стандарт населення, значні перекося в статеві-віковій структурі населення, відсутність життєвих перспектив для молоді, що досягла працездатного віку; відсутність можливостей для розвитку науки і культури.

3. Економічні мігранти, працевлаштовані на території іноземних держав, складають одну з найбільш великих по чисельності груп серед різних видів зовнішньої міграції. Розрізняють основні їх категорії: іммігранти “за заробітною платнею”, їх виштовхує з країни частіше за всіх тяжка матеріальна ситуація і відсутність роботи, що сприяє покращенню умов життя; так звані “мобільні іммігранти” – висококваліфіковані працівники, відряджені своїми підприємствами для виконання робіт на території інших держав (працівники транснаціональних фірм, банків, страхових компаній,

зайнятість яких за кордом пов'язана з інтернаціоналізацією капіталу); творча і художня інтелігенція, наукові працівники, мотиви імміграції яких не тільки в більш високих заробітках, але й у можливості активної творчості, кращих умов роботи.

4. Міграцію як універсальне поняття можна ототожнювати з такими економічними поняттями, як переселення, пересування, переміщення, що пов'язано з такими поняттями як “міграційне буття”, “міграційний простір”. Асиметрична міграція – поняття, що застосовується для визначення обсягів та форм міграційних потоків, моделей і структур розселення, транзитивного переміщення громадян, оцінки або порівняння кількості в'їздів-виїздів, характеристики складу і напрямків переселенських хвиль. Асиметрична міграція – це таке переселення, яке зазнає дезорганізації, дисгармонії, розбалансованості, нерівномірності, невпорядкованості, хаотичних впливів та спонтанних переміщень. Подоланню асиметричної міграції сприяють державне управління міграційними процесами та їх соціальне регулювання як на рівні національної політики, так і в межах автономної та самоврядної організації в умовах глобалізації.

5. Дослідження в сфері глобалістики та міграційної науки відкрили нові її закономірності, а глобальна трансформація та інтеграція – це об'єктивні процеси. Зростаючий останнім часом “антиглобалізм” є специфічною формою протесту проти силових методів глобалізації зі сторони США та інших головних глобалізаторів. Стратегія розвитку України на першу четверть ХХІ ст. не може бути прийнятою без врахування факторів силової глобалізації та глобальної інтеграції, які здійснюють рішучий вплив на життя нації, в контексті якого розгортається міграційне буття. При цьому, пріоритет повинен зосереджуватися на внутрішніх процесах, внутрішній інтеграції економіки і суспільства, інтровертному характеру політики, для того, щоб Україна змогла вписатися в нові історичні умови. Внутрішня політика України повинна бути глобально орієнтованою з точки зору протидії новим руйнівним впливам глобалізації, а також міграційних процесів,

і бути прагматичною, з точки зору використання нових можливостей і переваг, які вона приносить. Критерієм ефективності стратегії слугують рівні міжнародної конкурентоспроможності країни, а поки що Україна займає 100-е місце в світі по цьому показнику, то ні про яку глобальну конкурентоспроможність не слід говорити, а ефективність національної стратегії міграційної політики прямо залежить від здатності вищого керівництва налагодити міграційне буття і знизити потік людей, що бажають виїхати із країни.

6. На самих початкових стадіях глобалізація демонструє все нові й нові загрози та ризики, масштаби яких є загально-планетарними. З посиленням процесів глобалізації посилюються і міграційні тенденції, що пов'язані з розривами в рівнях розвитку багатих і бідних країн, які за показниками виробництва ВВП на душу населення склали в 1990 р. – 1:30; 1995–1:60; 2000–1:90. Розрив прискорюється у прямому чи непрямому зв'язку з процесами і наслідками глобалізації. Якщо з 1960 по 2000 рр. він зріс вдвічі, за останні десять років – в 1,5 рази. Коефіцієнт прискорення складає +2,0. Це приблизно відповідає підвищенню рівня глобалізації економіки, який визначається показниками збільшення експорту та імпорту провідних країн. Україна поки що не готова прийняти виклики глобалізації, проте, шлях до глобального економічного простору є безальтернативним. Аналіз світового досвіду показує, що ринкові трансформації, не збагачені технологічними проривами, не можуть породити економічне чудо. Прикладом можуть слугувати десятки “ринкових” країн Латинської Америки, Азії і особливо Африки, що десятиліттями перебувають у стані економічної деградації. З іншої сторони, нові індустріальні країни – “східно-азіатські тигри” – порушили монополію головних глобалізаторів і вийшли на шлях економічного і соціального прогресу. Для України з'являється шанс на власний технологічний прорив, заснований на глобальному попиті і пропозиції. Україна має можливість прийняти заходи для того, щоб нова інформаційна економіка наситила стару індустріальну економіку, щоб потік емігрантів залишався в нашій

країні. В політичному і стратегічному плані Україна разом з іншими країнами на міждержавній арені повинна боротися за те, щоб об'єднаними зусиллями повернути глобальний капіталізм і глобалізацію економіки в сторону соціалізації ринкового розвитку всіх країн. Ця мета повинна стати імперативом зовнішньополітичної стратегії України.

Питання для самоконтролю знань

1. Дайте визначення міграції як складного соціально-економічного процесу.
2. Проаналізуйте політичні причини міграції трудових ресурсів.
3. Обґрунтуйте сутність міграції трудових ресурсів та прокоментуйте її види.
4. Здійсніть соціодіагностику проблем міграції трудових ресурсів.
5. Визначте місце і роль міграції трудових ресурсів серед інших економічних проблем в умовах глобалізації.
6. Дайте аналіз впливу глобалізації на міграцію трудових ресурсів.
7. Обґрунтуйте причини молодіжної міграції в умовах глобалізації.
8. Обґрунтуйте напрями регулювання міграційних потоків в умовах глобалізації.
9. Схарактеризуйте конкретні проблеми міграційної політики за часів глобалізації (за вибором конкретної країни).
10. Прокоментуйте міграційне законодавство і в чому його сутність.

Література

1. Горбачев М. С. др. Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – 592 с.
2. Международные экономические отношения: Учебник для вузов/ Е. Ф. Жуков, Т. И. Капаева, Л. Т. Литвиненко др.; Под ред. проф. Е. Ф. Жукова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 485 с.

3. *Международные стратегии экономического развития: Учеб. пособие/ Под ред. Ю. В. Макогона. – К.: Знання, 2007. – 461 с. – (Высшее образование XXI века).*
4. *Мировая экономика и международный бизнес: учебник/ кол. авт.; под общ. ред. д-ра эконом. наук, проф. В. В. Полякова д-ра экон. наук, проф. Р. К. Щенина. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2007. – 688 с.*
5. *Шевчук Д. А. Мировая экономика: конспект лекций/ Д. А. Шевчук. – Ростов н/ Дону: Феникс, 2007. – 320 с.*
6. *Семенов К. А. Принципы развития международного разделения труда. – М.: Ассоциация “Гуманитарное знание”, 1996. – 281 с.*
7. *Экономический потенциал административных и производственных систем: Монография/ Под общей ред. О. Ф. Балацкого. – Сумы: ИТД “Университетская книга”, 2006. – 973 с.*
8. *Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред.. Ю. Римаренка. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.*
9. *Соснін О. В., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: навчальний посібник / В. Г. Воронкова, М. А. Ажажа. – Львів: “Магнолія 2006”, 2011. – 602с.*
10. *Hamingway S. The impact of tourism on the human rights of women in South East Asia, The International Journal of Human Rights, Vol.8 No, 3, 2004, pp. 275–304.*

Розділ VI

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ В УМОВАХ АНТРОПОГЕННОГО ВПЛИВУ НА ПРИРОДУ, ЛЮДИНУ І СУСПІЛЬСТВО

6.1. Поняття “глобальні проблеми сучасності”.

6.2. Глобалізація соціально-економічних проблем.

6.3. Причини виникнення глобальних проблем сучасності.

6.4. Антропогенний вплив людства на навколишнє середовище та його компоненти.

6.5. Формування концепції “шоку майбутнього” (футурошоку) в умовах глобального розвитку.

6.6. Міжнародний тероризм як глобальна проблема сучасності.

Висновки

Література

Питання для самоконтролю знань

Ключові поняття та терміни

глобальні проблеми сучасності, глобалізація соціально-економічних проблем, антропогенний вплив, людина і природа, шок майбутнього, футурологія, міжнародний тероризм, людина і суспільство, глобальний розвиток

Завдання та цілі розділу:

– проаналізуйте поняття “глобальні проблеми сучасності”;

- розкрийте, в чому проявляється глобалізація соціально-економічних проблем;
- дайте аналіз причин виникнення глобальних проблем сучасності;
- в чому проявляється антропогенний вплив людини на природу;
- охарактеризуйте, в чому проявляється "шок майбутнього";
- дайте аналіз причин міжнародного тероризму як глобальної проблеми сучасності.

6.1. Поняття "глобальні проблеми сучасності"

Глобальні проблеми сучасності – проблеми, що виникли у другій половині ХХ ст. в результаті стрімкого розвитку виробничих сил (в умовах НТР) і досягнення таких масштабів суспільного виробництва, коли з'явилася загроза порушення балансу між суспільством і природою, від якого залежить існування і прогрес людської цивілізації. Глобальні проблеми сучасності носять загальнолюдський характер, мають планетарні масштаби виявлення, відрізняються комплексністю, динамізмом, гостротою, тому вирішення глобальних проблем сучасності можливе лише при раціональному використанні національних умов з діяльністю ефективною системою міжнародної співпраці. У зв'язку з цим виникла в 1960-і рр. спеціальна наука – глобалістика – науковий напрямок, предметом дослідження якого слугує походження шляхів вирішення глобальних проблем сучасності, а також макросоціоприродні системи та їх динаміка. Виділяють наступні групи проблем:

а) пов'язані із взаємодією людини і природи – екологічна, енергетична, демографічна, продовольча, сировинна. Важливим є усвідомлення проблеми скінченності природних ресурсів і катастрофічного забруднення оточуючого середовища. Підрахунки спеціалістів показують, що енергоресурси Землі виснажуються і їх не вистачить навіть на найближчі 100 років; вирублення лісів у світовому масштабі у 18 раз перевищує приріст; один сантиметр

чорнозему накопичується за 300 років, а гине за 3 роки; на кожний квадратний кілометр океанської води припадає 17 т різних викидів з суходолу; 80% всіх хвороб викликані недоброякісною питною водою; викиди шкідливих речовин в атмосферу в США складають 150 млн. т. на рік, в СНД – 100 млн. т.; кислотні дощі і руйнування озонового шару атмосфери – наслідки споживацького відношення людини до природи;

б) пов'язані із взаємодією особистості і суспільства – проблема голоду, проблема високої смертності і охорони здоров'я; “забруднення духовного середовища” проживання людства; міжнародного тероризму (згідно з даними ООН, щорічно від голоду в світі вмирає 50 млн. людей; загострюється проблема СНІДу, наркоманії, поглиблення демографічної ситуації на планеті; в кінці XX ст. населення Землі досягло 6 млрд. людей);

в) пов'язані із сферою міжнародних відносин – проблема запобігання загрози новій світовій війни, скорочення розриву на рівні економічного розвитку між Північчю і Півднем. Дослідники різних країн прийшли до одностайної оцінки, що третя світова війна, якщо вона вибухне, стане трагічним фіналом всієї історії людської цивілізації; найбільш руйнівним наслідком можливого застосування ядерної зброї, а також глобальних аварій в результаті використання атомної енергії загине все живе і відбудеться наступ “ядерної зими”; 5% накопичених ядерних запасів достатньо для того, щоб увергнути планету в екологічну катастрофу. Глобальні проблеми сучасності взаємопов'язані між собою: так, вирішення екологічних проблем неможливо без вирішення економічних питань, економічне відставання країн “третього світу” тісно пов'язано з демографічною проблемою, на загострення екологічних проблем впливає гонка озброєнь, на ліквідацію ядерної зброї слід затратити стільки, скільки було затрачено на все виробництво.

Поряд з терміном “глобальні проблеми” в науковій літературі використовуються і інші терміни: глобальні проблеми людства, глобальні проблеми цивілізації, глобальні проблеми соціального прогресу, глобальні проблеми НТР, глобальні проблеми сучасної

епохи, суперглобальні проблеми; адитивні і неадитивні глобальні проблеми, загальнолюдські проблеми, планетарні, універсальні, загальносвітові та інші проблеми. Вже на межі XIX – XX ст. такі діячі науки і культури, як Б. Рассел, А. Франс і В.І. Вернадський попереджали про можливі загрози наукового процесу. До кінця 1960-х рр. загострення ряду проблем глобального прогресу масштабу вже усвідомлюється на політичному рівні.

В гносеологічному плані глобальні проблеми розглядаються як теоретичні визначення задач, що витікають із протиріч глобального масштабу. Існування глобальних проблем визначається історичним розвитком людської спільноти; глобальні проблеми людства в самому загальному плані – це проблеми, які виникають із протиріч соціальної форми руху та умов її цілісного буття, існуючими в єдиному просторові часовому континуумі. Загострення суперечностей, неможливість вирішення їх в в рамках даної єдності приводить до руйнування цієї просторово-часової дійсності та соціальної форми руху. Теоретико-методологічною основою аналізу глобальних проблем сучасності слугують:

1) критичне осмислення зростання загроз людству зі сторони науково-технічного прогресу (Б. Рассел, Дж. Оруелл);

2) в 1960-і роки велике розповсюдження отримали футурологічні прогнози;

3) загальна теорія систем, методологічні засади якої були сформовані Л.фон Берталанфі (Р. Ешбі, Е. Лассо, Дж. Форестер); була створена теорія динаміки соціальних систем, в рамках якої були описані методологічні принципи глобального моделювання;

4) для розвитку теорії глобалістики велику роль зіграли праці В.І. Вернадського, а також праці П. Тейлора де Шардена і Дж. Лавлока.

Вчені-глобалісти запропонували різні варіанти вирішення глобальних проблем сучасності: зміни характеру виробничої діяльності – створення безвідходного виробництва, теплогонергозберігаючих технологій, використання альтернативних джерел енергії (сонця, вітру); створення нового світопорядку,

вироблення нової формули глобального управління світовою спільнотою на принципах розуміння сучасного світу як цілісної взаємопов'язаної спільноти людей; визначення загальнолюдських цінностей, відношення до життя людини і світу як вищих цінностей людства; відмова від війни як засобу вирішення суперечливих питань; пошук шляхів світового вирішення міжнародних проблем і конфліктів. В 1970-і рр. були введені в дію різного роду програми, почали працювати місцеві, національні і транснаціональні організації. Розроблена Програма Об'єднаних Націй на захист Оточуючого середовища в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро на першому самміті Землі. Захист оточуючого середовища стає інституціональним і міжнародним.

Глобальні проблеми сучасності – сукупність життєво важливих ідей, проблем, питань, що стосуються всієї земної кулі, від яких залежить подальший прогрес суспільства.

Критерії виділення глобальних проблем сучасності:

- йдеться більшою чи меншою мірою про всі життєво важливі інтереси всього суспільства;
- проблеми, що зачіпають інтереси всіх держав, людей і кожної людини окремо;
- проблеми, що набувають гострого характеру, містять у собі загрозу для позитивного розвитку людства – до його загибелі;
- вимагають для свого розв'язання колективних зусиль усіх народів і держав.

Основні групи глобальних проблем сучасності:

1. Інтерсоціальні проблеми, пов'язані з проблемами міжнародних відносин “Схід-Захід”; проблеми збереження миру; установлення справедливості на земній кулі; подолання економічної відсталості багатьох країн, що розвиваються; розв'язання проблеми “багаті – бідні”.

2. Проблеми, пов'язані із взаєминами особистості й суспільства: боротьба з голодом і недоїданням; вирішення нагальних проблем охорони здоров'я й освіти; захист від забруднення навколишнього середовища;

3. Проблеми, пов'язані із взаємодією людини і природи: пов'язані з обмеженістю можливостей навколишнього середовища, що не в змозі витримувати навантаження антропогенного характеру; проблеми: екологічна, енергетична, сировинна, продовольча, енергетична, демографічна; проблеми розумного освоєння Світового океану й Космосу.

Для вирішення цих проблем необхідно об'єднати зусилля комплексу наук, що мають міждисциплінарний характер; розвивається наука "глобалістика" – як дискурс вирішення глобальних проблем. Глобальні проблеми сучасності свідчать про необхідність переходу до нового типу культури. Саме глобалістика покликана розробити практичні рекомендації для розв'язання глобальних проблем сучасності. Загострення глобальних проблем свідчить про граничні навантаження антропогенного характеру, які природа вже неспроможна більше витримувати; це призводить у наш час до деградації природного середовища, що має незворотний характер.

Найбільш серйозні, хворобливі й глобальні злами, що мали максимальний вплив на світову політику, породили такі проблеми:

1. Геополітичні: атлантизм – Євразія;
2. Соціально-економічні: багата Північ – злиденний Південь;
3. Расові й етнічні – національні;
4. Конфесійні – межрелігійні;
5. Внутрішньосистемні – у рамках родинних культур.

Актуальність вирішення глобальних проблем залежить від дії цілого ряду факторів: різкого прискорення процесів суспільного розвитку; сукупності проблем усього людства, від вирішення яких залежить розвиток усієї цивілізації; демографічних проблем: 1960 р. – 3 млрд. чол. населення; 1975 р. – 4 млрд; 1987 р. – 5 млрд; 1993 р. – 6 млрд; кінець XXI століття – 11–12 млрд. Понад 4/5 світового приросту населення припадає на країни, що розвиваються; посилюється нестабільність у світовій економіці; на країни, що розвиваються, припадає 90% загальносвітової кількості людей, які голодують або недоїдають. Від успішного вирішення глобальних проблем залежить виживання цивілізації, її подальший стійкий

розвиток і скорочення ризику самознищення. Глобальні проблеми розгортаються під впливом політичних, економічних і соціокультурних суперечностей, породжені конкретним суперництвом різних країн, суспільних і культурних систем, політичних і військових блоків і потребують співпраці. Таким чином, до глобальних проблем сучасності слід віднести: досягнення стійкого розвитку світу; екологічна; енергетична; продовольча; сировинна; демографічна; боротьба із злочинністю; війни і миру; тероризму; соціальної організованості людства.

Джерела глобальних проблем сучасності дещо умовно поділити на дві групи: поглиблення суперечностей між людиною та природою (екологічні, продовольчі, енергетичні та деякі інші проблеми) та у відносинах між людьми (проблеми війни та миру, захисту і розвитку духовного середовища, демографії, боротьби зі злочинністю тощо). Набуття цими суперечностями характеру глобальних проблем сучасності зумовлене безпрецедентним загостренням протиріч людської діяльності, зростанням масштабів її неконтрольованого впливу на природне суспільне середовище, реальною загрозою, перетворення наслідків цих процесів на невідворотні “ядерна зима”, вичерпання ресурсів, зникнення озонового шару та ін. Як самі глобальні проблеми сучасності, так і визначення шляхів їх розв’язання мають комплексний, міждисциплінарний характер, і це потребує не лише глобальної інтеграції зусиль всіх країн світу, але й відповідно до вчення В.І. Вернадського про ноосферу – інтеграції філософсько-політичних, природничих і техніко-економічних знань та відповідних сфер людської діяльності.

Глобальні екологічні проблеми – сукупність всезагальних змін природи на планеті, зумовлених бурхливим розвитком чисельності населення, виснаженням природних ресурсів, збільшенням забруднення оточуючого середовища.

До числа найважливіших глобальних екологічних проблем відносяться:

1. Глобальні зміни клімату – частина глобальних змін природного середовища на Землі, зумовлених змінами теплового балансу

атмосфери, циркуляції вод океану і круговороту води. В аспекті екодинаміки велике значення надається парниковому ефекту, враховуючи взаємозв'язок між змістом вуглекислого газу в атмосфері і середньою температурою на Землі. Хронологія палеоклімату свідчить про великі зміни кліматичної системи поза впливом людини, зміни клімату відбуваються під впливом парникового ефекту газів, які поступають в атмосферу за останні 2 століття в результаті діяльності людини. Один із аспектів глобальних змін потепління клімату – підвищення середньої температури атмосфери землі, викликане як антропогенними причинами (парниковий ефект), так і природними факторами.

2. Викиди парникових газів – одна з головних причин глобального потепління, оскільки викиди затримують теплове випромінювання Землі, створюючи так званий парниковий ефект. Протягом новітньої історії спостерігається неухильне зростання концентрації парникових газів в атмосфері Землі. Ця проблема стала особливим предметом змісту Кіотського протоколу, що аналізував цю проблему.

3. Використання відновлюваних природних ресурсів (лісів, прісної води, біологічних ресурсів) в масштабах, які перевищують здатність природи до відновлення. Така невідповідність норм вилучення (об'єму добування) природних ресурсів її запасам як внаслідок економічних причин, так і згідно з екологічними параметрами приводить до виснаження природних ресурсів.

4. Виснаження природних ресурсів поряд із всезагальним забрудненням компонентів біосфери ксенобіотипами, а також збільшенням кількості звичних речовин гранично допустимими концентраціями приводять до деградації природних систем (ґрунтів, природних вод, ландшафтів). Деградація ґрунтів – стійке погіршення властивостей ґрунтів як середовища біоти, а також пониження її родючості в результаті впливу природних та антропогенних факторів – може бути розділена на фізичну (погіршення гідрофізичних властивостей ґрунтів, порушення ґрунтового профілю); хімічну (погіршення хімічних властивостей ґрунтів,

забруднення ксенобіотиками та ін.); біологічну (зниження видової різноманітності, порушення оптимального співвідношення різних видів ґрунтової мезофауни і мікроорганізмів, забруднення ґрунтів патогенними мікроорганізмами, погіршення санітарно-епідеміологічних показників).

5. Скорочення біорізноманітності, тобто загибель багатьох видів (особливо великих тварин) внаслідок безмірного непомірного знищення, а також знищення природних місцепомешкань тварин і рослин людиною, що є однією з ознак деградації природних систем. Втрата різноманітності приводить до втрати генофонду. Важливим заходом в інвентаризації і розробки заходів щодо охорони рідкісних і зникаючих біологічних видів є міжнародна національні і регіональні Червоні книги.

Таким чином, вчені глобалісти виокремлюють серед загальнолюдських проблем три основні групи проблем.

Перша група включає проблеми, пов'язані зі сферою міжнародних відносин і відображають властиві їй суперечності і об'єктивно необхідні перетворення. У вирішенні фундаментальних всесвітніх задач цього типу особливу роль відіграють політичні передумови.

Друга група включає в себе глобальні проблеми, сферу виникнення яких складають взаємовідносини особистості і суспільства. Це проблеми безпосередньо стосуються перспектив людини та її майбутнього.

До третьої групи відносяться проблеми в сфері взаємодії людини і природи. Це проблеми незбалансованості потреб життєдіяльності людей і можливостей оточуючого середовища. Для вирішення даних питань всесвітнього масштабу поряд з політичними важливого значення набувають науково-технічні передумови.

Для вирішення глобальних проблем необхідно проведення світовою спільнотою цілеспрямованої узгодженої політичної стратегії, в якій слід виокремити два напрямки: 1) науково-технічна політика; 2) світова і національна політика. Ефективна науково-технічна і економічна політика, що базується на досягненнях науково-технічного прогресу і передових формах організації світового господарства,

являють собою важливу умову для вирішення екологічної, сировинної, енергетичної і багатьох інших планетарних проблем.

В цьому процесі сьогодні виокремилося два напрямки:

1) удосконалення і модернізація традиційних для нашого часу способів використання сировини та енергії, оброблення різних матеріалів, а також захист оточуючого середовища;

2) створення принципово нових технологій для застосування в певних сферах.

Таким чином, аналіз глобальних проблем сучасності потребує подальшого виокремлення соціально-економічних проблем сучасності в контексті глобалізації.

6.2. Глобалізація соціально-економічних проблем

Незважаючи на небачене благоденство, яке досягнуте в багатьох країнах завдяки технічному прогресу і глобалізації виробництва і фінансів, ні урядам, ні Організації Об'єднаних Націй, ні приватному сектору не вдалося знайти ключ до ліквідації тієї хронічної бідності, яка тримає в своїх лецатах більшість людства. Більш того, нинішні дисбаланси світової економіки створюють серйозні загрози для майбутньої міжнародної стабільності: дисбаланс в розподілі багатства, незбалансованість сил економічної інтеграції і політичної фрагментації, дисбаланс між впливом людства на загальнопланетарні системи життєзабезпечення і можливостями таких систем. Глобалізація – процес формування в світовому масштабі єдиного фінансово-інформаційного простору на основі нових, переважно комп'ютерних технологій. Збільшення ролі технологій перетворює фінанси з головного джерела ринкової сили в її слідство. Конкуренездатність все більше визначається технологіями, передача і використання яких набагато складніше за передачу і використання грошей. Це створює об'єктивний, технологічно зумовлений розрив між розвиненими і країнами, що розвиваються, який не можна подолати при сучасних умовах розвитку міжнародних економічних відносин.

Даний розрив заглиблюється кардинальною зміною ключових ресурсів розвитку: це вже не простір із закріпленим на ньому виробництвом, а мобільні фінанси та інтелект. Відповідно, ефективне освоєння території – вже не оздоровлення суспільства, що знаходиться на ній, але, навпаки, вилучення (звичайно через кризу) його фінансів, інтелекту. При цьому прогрес більш розвинутого суспільства йде за рахунок деградації, що освоюється, і масштаби деградації, як завжди при розвитку за рахунок руйнування, перевершують вигреш більш розвинутого суспільства.

Глобалізація якісно змінила співпрацю між розвиненими країнами і тими, що розвиваються: творче освоєння других першими за допомогою прямих інвестицій поступається місцем руйнівному освоєнню за допомогою вилучення фінансів і інтелекту. Осмислення цього переходу породжує поняття “кінцевих країн”, що втратили не тільки найважливіші інтелектуальні ресурси, але і здатність їх виробляти гостроту конкуренції, що об’єктивно посилює сильних і послаблює слабих. Поглиблюючи технологічно зумовлене провалля між розвиненими і країнами (“золотим мільярдом” та іншим людством), що розвиваються, конкуренція з механізму розвитку слабих суспільств перетворилася в механізм їх знищення. Технологічний прогрес, посилюючи на етапі глобалізації ринкову конкуренцію до нестерпного для основної маси людства рівня, підриває його розвиток і робить його несприйнятливим до власних досягнень. Тим самим він обмежує себе тільки розвиненими країнами, причому, загострення конкуренції в перспективі веде до звуження кола цих країн, а обмеженість ринків збуту дорогої високотехнологічної продукції, що виробляються відносно благополучними країнами, вже зараз починає гальмувати технологічний прогрес.

Глобалізація злочинності

Організована злочинність набула глобальних масштабів і охопила всі країни і континенти. Цьому сприяла технічна модернізація злочинності: супутниковий зв’язок, Інтернет, сучасні засоби прослуховування та інші елементи захисту, власні літаки і кораблі

надають їй найширші можливості. Глобалізована злочинність особливо активна в наступних сферах:

Наркотики.

Згідно з експертними висновками, обіг наркокартелів складає 400–600 млрд. долл. на рік. Тільки в одному Афганістані виробництво опіуму в 1994–1998 рр. складає біля 2500 т. на рік, згідно з даними ООН. Після 2001 р. в Афганістані збільшився наркообіг і зросло виробництво опіуму. Він переробляється в лабораторіях в Пакистані та інших країнах (Туркменістані, Узбекистані, Таджикистані) та йде на експорт в західних країнах. Ще один потік наркотиків проходить із Ірану до Азербайджану, далі зливаються у найважливіший світовий транзитний маршрут постачання наркотиків у Західну Європу, який проходить через Росію.

Торгівля зброєю.

З розпадом біполярної системи зникла загроза світової війни, що привело до сплеску локальних конфліктів на релігійному чи етнічному ґрунті і зростання торгівлі зброєю. На підвищений попит на зброю та інші засоби масового знищення людей здійснює вплив і глобалізація тероризму.

Работоргівля.

Третє місце по обігу займає торгівля людьми. Цьому сприяє як диспропорція в оплаті праці між багатими і бідними країнами так і торгівля “живим товаром”, тобто проституція. Головні поставщики є В’єтнам, Китай, Росія, Україна. Слов’янські жінки напівлегально і легально працюють в країнах Європи, перш за все в Німеччині, Португалії, Італії, Іспанії. В Західній Європі тільки українок в сфері проституції і пов’язаних з нею послугах працює більше 500 тис. Значна частина жінок продаються в турецькі, грецькі і німецькі борделі, а деяких відправляють у східні (мусульманські) країни. Різке погіршення рівня життя в пострадянських країнах викликало із середньовіччя іншу практику – продаж і доставку в західні країни дітей.

Нелегальна міграція.

Один із найважливіших каналів нелегальної міграції – із країн Середньої Азії через Росію і Україну в Західну Європу.

Ринок антикваріату.

В період нестійкої економіки і основних валют антикварні вироби являють собою надійний засіб вкладення грошей. Із зростанням добробуту Південно-Східних країн до цього ринку після Японії підключилися впливові верстви населення Сінгапуру, Гонконгу, Південної Кореї. Попит на антикваріат диктують люди, а в період бурхливих змін людина звертається до “стабільного” минулого. Крім нелегального переміщення, через кордони картин, ікон, а також предметів і артефактів нелегальної археології все більше розповсюдження отримують крадіжки із музеїв. Ця продукція потім нелегальними каналами поступає із Європи в країни Південно-Східної Азії та США.

Глобалізована злочинність – найбільш швидко зростаюча сфера світової тіньової економіки, яка приносить щорічний прибуток сотні мільярдів доларів.

Глобалізація міграційних процесів – зумовлена глобалізацією світового господарства, збільшення масштабів міжнародної міграції населення, втягнення в міграційний потік все більшої кількості країн, якісні зміни структури міграційних потоків у відповідності з потребами глобалізованого ринку праці. Згідно з оцінками ООН, у 2002 р. у світі нараховувалося 175 млн. міжнародних мігрантів; у порівнянні з 1950 р. кількість міжнародних мігрантів зростає в 3 рази. В 43 країнах світу чисельність міжнародних мігрантів перевищує 600 тис. чол., в 66 країнах – більше 300 тис. чоловік. Існує точка зору, що саме глобалізація населення, умови якої були створені міжконтинентальними міграціями після відкриття європейцями Америки, поєднала розрізнені частини планети в єдине ціле і, таким чином, виявилася першою і найбільш важливою формою загального світового глобалізаційного процесу. Глобалізація, яка розуміється як певна стадія сучасного розвитку світу, включає в себе дві тенденції: 1) тенденцію лібералізації потоків; товарів і капіталів; 2) тенденцію посилення міграційного переміщення людей. В умовах глобалізації все нові і нові маси людей втягуються на ринки праці, на ринки споживацьких товарів, приводять до формування якісно

нових міграційних потоків висококваліфікованих кадрів, розповсюдження у глобальному масштабі діяльності міжнаціональних корпорацій і включення країн світу в загальне інформаційне поле. На фоні жорсткого контролю у відношенні міграції некваліфікованих і низькокваліфікованих кадрів відбувається все більше залучення професійних мігрантів, тобто вчених, вищого управлінського персоналу, інженерів і техніків, підприємців, студентів. Глобалізація виробничих процесів і розповсюдження інформаційних і комп'ютерних технологій приводить до уніфікації вимог до кваліфікації працівників, до зростання ролі сучасних професій для яких національна належність втрачає своє колишнє значення і географічні кордони перестають бути реальним обмеженням при працевлаштуванні. Глобалізація міграційних потоків проявляється також і в тому, що вирішення багатьох проблем, пов'язаних з міграцією, стає можливою тільки на міжнаціональному рівні, при участі більшості країн світу.

6.3. Причини виникнення глобальних проблем сучасності

Глобальні проблеми носять всезагальний, універсальний характер, вперше питання про існування глобальних проблем було поставлено в середині 80-х років міжнародними організаціями (ООН, Римським клубом, ОБСЄ, ОЕСР), а також щорічними нарадами країн Великої вісімки; світовою спільнотою. Універсальність і глобальність проблем пов'язана з тим, що вони стосуються всіх країн земної кулі незалежно від їх суспільно-політичного ладу і не можуть бути вирішені однією чи іншою групою держав. Глобальні проблеми здійснюють все більший вплив на соціально-економічний розвиток країн в негативному аспекті і можуть бути вирішені лише сумісними зусиллями всіх держав світу. Глобальні проблеми, як правило, визначаються в процесі розвитку всього людства, характером існування виробничих сил сучасного

суспільства. Більшість глобальних проблем є важливим елементом сучасних міжнародних економічних відносин і все більше стають їх невід'ємною частиною. До числа глобальних проблем відносять такі:

1) збереження миру і припинення гонки озброєнь заради економічного розвитку і побудови стабільних суспільств;

2) змушена міграція великої кількості людей, що зумовлюється локальними військовими конфліктами, появою особливої категорії людей-біженців;

3) подальший розвиток прав людини шляхом посилення особистісної і економічної свободи;

4) продовольча проблема і заходи щодо її вирішення, особливо в Африці, Азії, Латинській Америці;

5) подолання забруднення оточуючого середовища, що загрожує самому життю на землі і вирішення екологічної проблеми, яка охоплює практично всі географічні райони світу;

6) укріплення соціально-економічної діяльності різних структур ООН, а також деяких міжнародних організацій.

Всі вище перераховані проблеми взаємопов'язані і потребують швидкого комплексного вирішення. Уряди, міжнародні організації, визначні політики, вчені, бізнесмени – всі сходяться на тому, що тільки об'єднаними зусиллями можливо вирішити глобальні проблеми сучасності. Проте, багато вчених вважають, що це потребує значних фінансових ресурсів, які можуть стати більшими, чим військові витрати. З вирішенням глобальних проблем тісно пов'язана проблема модернізації системи міжнародних економічних відносин. З однієї сторони, це самостійна проблема, а з іншої – вона пов'язана з кожною із вказаних глобальних проблем, які можуть бути вирішені світовою спільнотою шляхом конструктивного діалогу. Для вирішення глобальних проблем потрібні певні передумови, до числа яких слід віднести наступні:

1) необхідно створення конкретних умов для розвитку і укріплення світової економіки шляхом скорочення військових витрат, щорічна сума яких складає 1 трлн. дол.;

2) доцільно забезпечити економічну стабільність і рівність економічних можливостей для всіх. Для цього необхідно перебудувати і підвищити ефективність міжнародних економічних відносин шляхом постійного економічного росту, зниження стабільності товарообміну і більш відкритого доступу на світові ринки, встановлення справедливих світових цін, прийняття ефективних заходів для країн, що формують ринкову економіку, зниження кроків, направлених на зниження зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, збільшення допомоги зі сторони розвинених країн Заходу і Міжнародних організацій на потреби розвитку відсталих країн Африки, Азії, Латинської Америки, розширення співробітництва;

3) доцільно здійснити ефективну розробку і вирішення економічних проблем, так як виробнича діяльність вступила в критичну суперечність з оточуючим середовищем;

4) для вирішення заходів щодо покращення оточуючого середовища необхідно вирішити наступні питання:

- Правильне екологічне мислення повинно стати пріоритетним в державних і ділових колах;

- Формула “реанімувати і лікувати” повинна бути замінена формулою “передбачити і ліквідувати” в сфері екології;

- Необхідні рішучі дії для подолання особливо екологічних катастроф: військових конфліктів, голоду і бідності, зміни клімату на планеті в сторону його потепління; знищення лісів, руйнування озонового шару атмосфери. Саме тому необхідно розширити і укріплювати міжнародну співпрацю в екологічній сфері. Майбутнє у вирішенні цієї проблеми залежить як від великих держав – США, Росії, Японії, Китаю, країн ЄС, так як і від транснаціональних корпорацій, інших учасників міжнародних економічних відносин, політичних дій на регіональному рівні. Все це викликає необхідність прийняття певних і конкретних норм в світовій співпраці, яка б відповідала новим культурним цінностям всього суспільства, що потребує вироблення нової концепції науково-технічної революції, міжнародних економічних відносин, уніфікації економічного

і екологічного законодавства, співпраці міжнародних організацій, підтримки стабільності національних економік та досягнення сталого економічного розвитку суспільства.

Головні причини виникнення глобальних проблем сучасності

Кожна з глобальних проблем породжена специфічними причинами, зумовленими специфікою розвитку продуктивних сил, географічним середовищем, рівнем розвитку техніки, природно-кліматичними умовами, тобто, речовим змістом суспільного способу виробництва, специфічною суспільною формою, особливістю розвитку відносин економічної властивості; нерівномірність зростання населення в різних країнах та регіонах; низький рівень впровадження ресурсо- та енергозощаджуючих, екологічно чистих технологій; варварське ставлення людини до природи; хижацьке ставлення монополій до природних ресурсів; деформація соціально-економічної системи в колишньому СРСР. Соціально-економічна сутність глобальних проблем – комплекс зв'язків і відносин між державами і соціальними системами, суспільством і природою у загально-планетарному масштабі, які зачіпають життєві інтереси народів усіх країн і можуть бути розв'язані їхніми суспільними зусиллями.

6.4. Антропогенний вплив людства на навколишнє середовище та його компоненти

Антропогенний вплив – прямий і опосередкований вплив людства на навколишнє середовище та його компоненти внаслідок господарської діяльності. Антропогенні чинники вживаються здебільшого стосовно негативних наслідків: 1) забруднення навколишнього середовища; 2) вичерпання природних ресурсів і деградації екосистем; 3) збіднення біорізноманіття; 4) хижацьке знищення лісів; це усі види створюваних технікою і безпосередньо людиною впливів, які пригнічують природу: забруднення внесення в середовище нехарактерних для нього нових фізичних, хімічних

чи біологічних агентів або перевищення наявного природного їх рівня:

- технічних перетворень і руйнування систем ландшафтів;
- глобальних кліматичних впливів.

Б. Коммонер виділяє 5 основних втручань людини в екосистеми: спрощення екосистеми і розрив біологічних циклів; поява генетичних змін в організмах рослин і тварин; введення в екосистему нових видів; концентрація розсіяної енергії у вигляді теплового забруднення; збільшення отруйних відходів від хімічних виробництв. За даними інституту Всесвітнього спостереження (Вашингтон, США), щороку на нашій планеті: втрачається близько 26 млрд. т. родючого шару орних земель; знищуються вологі тропічні ліси на площі 16,8 млн. га.; через нераціональне використання земель утворюється близько 6 млн. га пустель; через кислотні опади пошкоджено ліси на площі 50 млн. га; під загрозою знищення перебуває не менше як 25–30 тис. видів рослин. Особливо гострою стала проблема забруднення навколишнього середовища різними токсинами антропогенного походження.

Антропогенний вплив людини на природу класифікують за різними ознаками: сільськогосподарські, техногенні, рекреаційні, урбогенні. Основні урбогенні негативні чинники – теплові, хімічні, радіаційні, електромагнітні, світлові, звукові, вібраційні, які часто діють одночасно. Над містами здійснюються “гарячі острови” з пилу та сажі, а також газові викиди, що погіршують якість середовища, яке стає шкідливим для здоров’я людей. Антропогенні і кліматичні чинники витісняють природну рослинність, збіднюють тваринні світи, обмежують діяльність мікроорганізмів – деструкторів. Екосистеми великих міст та індустріальних центрів є енергетично субсидованими, їх функціонування залежить від втручання людини (газони, квітники, сади, сквери, захисні смуги, агрокультури). За характером зв’язків розрізняють антропогенні впливи – вітальні і сигнальні, за часом дії – постійні і періодичні; за результатом дії – помітні і катастрофічні. Керування антропогенними впливами може здійснюватися шляхом їх обмеження: через встановлення гранично допустимих

навантажень; різних нормативів; введення науково-обґрунтованих режимів природних ресурсів; міжнародного співробітництва (М.І. Хилько); наукового обґрунтування заходів щодо охорони природи; раціонального природокористування; обмеження негативних наслідків антропогенних змін екосистем; відповідних вимог щодо раціонального використання природних ресурсів; правових принципів охорони довкілля; екологічно обґрунтованих ландшафтно-меліоративних, організаційно-планувальних, природоохоронних заходів; моніторингу навколишнього середовища в Україні. Таким чином, необхідно забезпечити економічне заохочення реалізації суспільних інтересів у сфері національного природокористування за умови ефективної системи пільг та екологічних податків, а також цільового використання одержаних коштів на природоохоронні цілі; спонукати суб'єктів господарювання до екологічно доцільних змін у технологіях їхнього виробництва, а відтак до зниження та припинення забруднення довкілля, а також до компенсації суспільству заподіяної екологічної шкоди; сприяти тому, щоб податкова політика держави була спрямована на наповнення бюджету за рахунок екологічних податків; у 20 країнах – членах ОЕСР застосовується близько 150 таких податків, структуру та ставки яких затверджено національними парламентами; удосконалити ефективність економічного механізму збереження та захисту екологічного середовища, який здійснюється двома шляхами: негативні стимули, які передбачають спеціальне оподаткування шкідливих виробництв, та позитивні, зміст яких полягає в податкових пільгах для тих суб'єктів господарювання, які застосовують природоохоронні технології; сприяти виконанню державної програми “Питна вода України” на 2006–2010 рр., передбачивши надання споживачам якісних послуг водопостачання, зниження забруднення джерел питного водопостачання, створення нормативної бази питної води, розробки різних технічних систем для очищення води, розробки найновіших технологій.

Глобальні зміни природних умов.

Сьогодні спостерігається помітне посилення змін природних умов на поверхні Землі. Ці зміни прослідковуються в різних гео-

сферах (зміни газового складу атмосфери, розвиток потепління клімату, скорочення ольоденіння, зростання швидкості підйому океану, зростання катастрофічних явищ). Їх причинами є як природні коливання природних процесів під впливом геліокоsmічних і тектонічних факторів, так і зростання активної діяльності людини. Антропогенний вплив став здійснюватися на глобальному рівні. Практично скрізь на земній кулі виявляються наслідки людської діяльності, які проявляються в зміні хімічного складу атмосфери, вод суші і океанів, ґрунтів землі, біомаси і біологічної продуктивності, режиму поверхневих і підземних вод, вологого обміну між поверхнею Землі і атмосферою. Хімічні речовини, створені людиною, у все більшому об'ємі накопичуються на земній поверхні і у водному середовищі, здійснюючи вплив на земну біоту; відбувається збільшення швидкості втрати біорізноманітності. Багато явищ за останні 200 років стали незворотними і навіть загрозливими; світ знаходиться в стані кризи, і більше того – катастрофи, тому виникла сама серйозна проблема людства – проблема його виживання. Із зростанням соціально-екологічної кризи виникає необхідність глибокого аналізу розвитку взаємодії між природними і суспільними процесами з метою визначення шляхів управління ними.

Глобальні зміни оточуючого середовища – зміни в атмосфері, водних об'єктах – рослинному і тваринному світі, ґрунтах, пов'язані з господарською діяльністю людини, які здійснюють несприятливий вплив на економіку і здоров'я людини та інших організмів. Експоненціальний ріст економіки і населення за час цивілізації сприяв змінам у всіх природних середовищах. У ХХ ст. здійснювався самий інтенсивний ріст, коли більшість показників перевищили всі рівні, досягнуті цивілізацією у попередній період. Величезні зміни відбулися на поверхні суші, перевищуючи зміни, які відбувалися під час останнього максимуму ольоденіння 18 тис. років назад: в результаті господарської експансії на 63% суші Землі знищені природні екосистеми, які замінені на антропогенні системи. Площа лісів за час існування цивілізації скоротилася наполовину. Відбуваються зміни концентрацій газів в атмосфері, в тому числі

в ній з'явилися гази, яких там раніше не було – хлорфторвуглеводи (фреони). На всіх континентах у прісних водах зростає концентрація біогенів, що веде до прискореної евтрофікації водних об'єктів. Спостерігається фізична, хімічна і біологічна деградація ґрунтів, яку російський вчений Г. Добровольський назвав “тихою кризою планети”. Відбувається масове знищення видів організмів, так як в природних умовах на рік зникає 1–10 видів. Зараз, як вважають біологи, темпи знищення видів прискорилися до 1000 видів на рік. Таким чином, ресурси, які вважалися поновлюваними, перестали бути такими, вони не поновлюються в межах природних коливань.

Глобальні кліматичні катастрофи – зміни клімату, які приводять до масової загибелі живих організмів. При глобальних кліматичних катастрофах в результаті швидкої зміни клімату відбувається повне вимирання багатьох видів організмів або на всій нашій планеті; або на значній її частині, що охоплює ареали цього ряду представників тваринного і рослинного світу. Найвідоміші причини глобальних кліматичних катастроф – сильні ексклюзивні (вибухові) виверження вулканів і падіння великих небесних тіл. Частіше відбуваються локальні кліматичні катастрофи, викликані атмосферними факторами.

Таким чином, антропогенний вплив людини на природу – це вплив, що здійснює людина на навколишнє середовище і його ресурси внаслідок господарської діяльності. Відомий еколог Б. Коммонер виділяє п'ять основних втручань людини у екологічні процеси: спрощення екосистеми та розривання екологічних циклів; виникнення генетичних змін в організмах рослин і тварин; введення в екосистему нових видів; концентрація розсіяної енергії у вигляді теплового забруднення; збільшення отруйних відходів від хімічних виробництв тощо. Вплив людини на природу може бути як свідомим, так і стихійним, випадковим. Особливої шкоди природі завдають урбогенні та техногенні процеси, зокрема: теплові, радіаційні, електромагнітні, світлові, звукові, вібраційні тощо, які часто діють одночасно.

6.5. Формування концепції “шоку майбутнього” (футурошоку) в умовах глобального розвитку

“Шок майбутнього” (футурошок) – шок від зіткнення людини з майбутнім, зумовленого змінами в усіх сферах життєдіяльності – економічній, політичній, соціальній, культурній. О. Тоффлер вважає, що невідповідність до цих уже реально існуючих змін, є основною причиною стресів і неврозів в сучасному суспільстві. О. Тоффлер в своєму доробку “Футурошок” відмічає, що нові незвичні субкультури і стилі життя, політика, забави і вищий пілотаж об’єднують стрімкий потік змін, які впливають на зміну засад суспільства, цінностей, ідеології. Завдяки футурошоку, майбутнє входить в життя людини, порушує її звичне існування, адаптуючись до змін і виробляє здібності контролювати час. Так термін “проспекція” відноситься до методології перспективного розвитку суспільства, є протилежністю терміну “ретроспекція”, а теолог К. Моліна вводить термін “фютюріблі” для визначення наукового прогнозування (“можлива майбутність”). Це підкреслює неоднозначність і багатоваріантність майбутнього, вироблення різноманітних сценаріїв, своєрідний характер майбутнього розвитку подій. Різні уявлення про майбутнє суспільства зумовлені соціокультурними традиціями, рівнем розвитку культури і техніки і особливою зумовленістю досліджуваних пошуків. Концептуалізуючи свою методологію відповідно до предмета (дослідження майбутнього), футурологія розробляє й застосовує різноманітні методи і принципи аналізу соціально-історичних, політичних, ідейних, технологічних, релігійних та ін. тенденцій і вірогідних наслідків їх реалізації з метою передбачення і прогнозування подій, перетворень, катаклізмів, змін, здатних радикально вплинути на умови життя людини і на стабільність (нестабільність) існуючих суспільних форм; моделювання певного образу майбутнього як альтернативи теперішньому і основи практичної діяльності.

В роботі “Третя хвиля” О. Тоффлер запропонував таку схему розвитку цивілізації: “перша хвиля” – утворення суспільства аграрного

типу; “друга хвиля” – розвиток індустріального суспільства; при цьому, основну увагу він приділяє переходу від “індустріального” типу суспільства до “постіндустріального”, що наближається; докорінно відрізнятиметься від капіталізму періоду “індустріалізму”, основні регулятивні принципи якого не спрацьовують у період переходу суспільства до економіки самообслуговування. Свого часу шість взаємопов’язаних принципів – стандартизація, централізація, спеціалізація, синхронізація, концентрація й максимізація – програмували поведінку людей, цементували суспільство на всіх рівнях, починаючи з виробництва й закінчуючи сферою сім’ї, дозволя, міжособових стосунків тощо. Проте, поява нової наукової технології, реорганізація виробництва на основі впровадження найновіших досягнень науки й техніки привели в рух “третьою хвилю” розвитку цивілізації, яка руйнує всі шість принципів попередньої економіки і змінює їх на протилежні. Особистість майбутнього неможливо змальовувати в термінах попередньої цивілізації, адже йдеться про переверот в усьому внутрішньому світі людини, який позначиться на її свідомості й підсвідомості.

Футурошок викликаний новими явищами, які виникають в суспільстві “третьої хвилі”: зростаючі темпи самогубства серед молоді, алкоголізму, психологічної депресії, вандалізму, злочинів, психічних розладів, емоційних стресів, знервованості, психічних фрустрацій, амбівалентності особистості. Футурологічним прогнозам властиве глибоке усвідомлення катастрофічності сучасної цивілізації (глобальні проблеми, руйнівний вплив на людину техногенного суспільства, небезпека ядерної війни). Водночас футурологія цього періоду відображала наявність стану фрустрації (краху всіх націй і віри в майбутнє, страху перед майбутнім, котрий за умов швидкої зміни (модифікації) суспільства стає феноменом повсякдення і в умовах якого людині важче адаптуватись до соціальної реальності (О. Тофлер “Футурошок”, 1970). О. Тофлер вважав, що створення футурологічних проєктів відкриває шлях до масового пробудження соціальної уяви та активного включення громадян до процесу історичної творчості. Футурологія здійснює моделювання майбутнього як альтернативи сучасності.

6.6. Міжнародний тероризм як глобальна проблема сучасності

Тероризм як крайня форма вияву екстремізму і радикалізму – різноманітний, багатолікий, має різну природу, різні джерела, мети, різні рівні і масштаби, спрямованість і характер виконання. Принципова спільність всіх видів тероризму – в насильному насадженні світогляду, ідеології, моралі, політики, свого образу життя, у використанні вбивств мирних жителів, загрози вбивств або інших форм насильства як головний засіб досягнення мети. Тероризм завжди носить позаправовий характер, демонстративно не бажає рахуватися з правом, яке він порушує – карним, цивільним, економічним, національним і міжнародним, правом іншої людини на життя і свободу. Терористи привласнюють собі функції і обвинувачів, і суддів, і катів. Інформаційна глобалізація на базі швидкого розвитку міжнародних телекомунікаційних мереж, а також кардинальна зміна міжнародної соціально-політичної ситуації після розпаду СРСР сприяли зростанню і міжнародному об'єднанню регіональних екстремістських соціально-політичних, етнічних, релігійних, кримінальних груп і організацій при втраті контролю над ними з боку наддержав. ТЕРОР (тероризм) (латинське terror – страх, жах), насильні дії (переслідування, руйнування, захоплення заручників, вбивства і інш.) з метою страхання, придушення політичних противників, конкурентів, нав'язування певної лінії поведінки. Розрізняють індивідуальний і груповий терор (наприклад, дії екстремістських політичних угруповань) і державний терор (репресії диктаторських і тоталітарних режимів). У 70–90-х рр. 20 ст. набув поширення міжнародний терор (вбивства або викрадення глав іноземних держави і урядів, їх дипломатичних представників, вибухи приміщень посольств, місій, міжнародних організацій, вибухи в аеропортах і вокзалах, угон повітряних судів). Політичне визначення тероризму: термін “тероризм” означає дія, яка пов'язана з актом насильства або актом, що створює небезпеку для життя людей, збереження майна або об'єктів інфраструктури; та має на меті:

- а) страхання або примушення цивільного населення;
- б) надання впливу на політику уряду шляхом страхання або примушення;
- в) надання впливу на лінію поведінки уряду шляхом масштабного руйнування, вбивств, викрадення людей або взяття заручників.

У сучасному значенні слово “тероризм” з’явилося у часи Великої Французької революції і означало політику страхання, що проводилася революційною владою проти політичних ворогів. (Інформаційна протидія тероризму. – Луганськ: “КОПЦЕНТР”, 2002. – 75 с.)

Види тероризму

Тероризм може бути класифікований і описаний за однією або декількома основами: за метою (мотивом), за об’єктами терору, за терористичними засобами, що використовуються і коштами. Види тероризму за масштабом: глобальний (всесвітній); міжнародний (групи держав, їх об’єднань, блоків); міждержавний; державний; груповий (соціальних, політичних, релігійних, етнічних, кримінальних організацій і груп); індивідуальний. Міждержавний і державний терор в будь-якому вигляді провокує масовий індивідуальний тероризм як в підтримку і розвиток в формі соціально-побутового і політичного тероризму, так і у вигляді акцій помсти, протидії, захисту. Індивідуальні терористи об’єднуються в групи, організації, структуровані соціальні рухи, які набувають рис систем, що саморозвиваються і відтворюють себе необмежений час, аж до сторіч. Відтворення цих терористичних структур володіє значною інерцією і тому продовжується багато років (до трьох поколінь) навіть після усунення (самоусунення) причини тероризму. У цьому випадку частіше за все відбувається часткова або повна зміна мети і об’єкта тероризму. Змінюється ідеологічне обґрунтування тероризму: від захисту цивільних прав у бік етнорелігійного сепаратизму. Наприклад, переорієнтація терористичної діяльності баскської ЕТА після смерті Франко і відновлення демократії, переорієнтація мети Ірландської республіканської армії після відновлення прав католицької меншини на повний відрив Північної Ірландії від Англії і приєднання до Ірландії.

Види тероризму за об'єктами терору: ідеологічний (світоглядний); політичний (міжпартійний); соціальний (класовий); релігійний (міжконфесійний); етнічний (расистський, сепаратистський). На практиці ці види тероризму виявляються взаємопов'язані в різному поєднанні. Соціальний (класовий) терор у Росії, наприклад, включав в себе ідеологічний і політичний. Етнічний тероризм в Європі накладається іноді на політичний і ідеологічний, а в мусульманських і буддійських регіонах сепаратизм завжди носить релігійне забарвлення. Види тероризму як засоби досягнення мети: як засіб досягнення соціально-політичної мети (зміна соціально-політичного устрою суспільства); як засіб досягнення державно-етнічної або державноконфесіональної мети (отримання етносом або конфесіональною групою автономії або створення своєї держави, видавлення або асиміляція іногородців, іновірців); як важіль управління міжетнічними і (або) міжконфесійними конфліктами з метою дестабілізації обстановки в регіоні і отримання політичних і економічних переваг; як засіб деморалізації, морально-етичного розкладання і знищення народу конкуруючої держави; як засіб духовної, економічної і військово-політичної експансії; як політичний і психологічний засіб зняття етнічного і соціального напруження в країні ("експорт нестабільності"); як засіб консолідації і мобілізації народу країни і союзних держав; як засіб кримінального збагачення; як засіб шантажу державних органів; як акт особистого відчаю або самоствердження. Види тероризму по способах, що використовуються в засобах: політичний тероризм: політична інформаційно-психологічна або озброєна провокація; політичні або військові санкції; позбавлення цивільних політичних прав за етнічним, релігійним або світоглядним принципом; закриття опозиційного ЗМІ, вилучення їх тиражів, заборона критичних публікацій, переслідування небажаних журналістів; економічний тероризм: економічні санкції проти галузі або держави; економічна блокада з використанням збройних сил; озброєний тероризм: індивідуальні і групові теракти з вибухами в суспільних місцях, вибухами або захопленням транспортних засобів,

вбивством людей, захопленням заручників; поліцейський терор; партизанська війна; диверсії; операції секретних служб на чужій території в мирний час (агресія); військові операції проти іншої держави (агресія); геноцид етносів, соціальних верств, політичних груп; інформаційно-психологічний тероризм: дезінформація; навіювання через ЗМІ морально-етичних і стереотипів поведінки, що суперечать традиційним для даного народу етичним цінностям, соціально-побутовим традиціям і нормам; цілеспрямовані публікації, радіо- і телепрограми, що перекручують історичні факти, етичні цінності і культурні традиції народу; навіювання через ЗМІ катастрофізму, невпевненості, жаху; методична дискредитація державних і соціальних інститутів; навіювання комплексу провини представникам іншого соціального шару, іншої релігії, іншої етнічної групи, громадянам іншої держави; навіювання комплексу неповноцінності етнічній групі, громадянам якої-небудь держави, представникам якої-небудь культури або конфесії; соціально-побутовий тероризм: образи і загрози; биття; згвалтування; знищення або псування майна; дискримінація при прийомі на роботу, призначеннях, оплаті праці, при розподілі соціальних благ; узаконена або негласна заборона на заняття яким-небудь видом діяльності для певного етносу; обмеження в користуванні приватним майном, особливо житлом, для певних етнічних і релігійних груп; створення мовних бар'єрів; закриття національних шкіл, вузів, установ культури, культових установ.

Перелік засобів, що використовуються в усіх видах тероризму далеко не повний. Антитерористичним центрам необхідно розробити і поповнювати конфіденційний банк способів і засобів вироблення технологій припинення і запобігання терору. Практично всі види тероризму, незалежно від комплексу інших способів, що використовуються, і засобів, мають інформаційно-психологічну складову: вбивство політичного або іншого опонента одночасно підноситься як попередження іншим; політичний, економічний або соціально-побутовий тероризм завжди переслідує мету психологічно впливати на супротивників і спонукати їх виконати певні дії.

Висновки

1. Екологічна проблема – сформульоване складне теоретичне чи практичне питання (завдання), яке стосується взаємодії організму та навколишнього середовища, суспільства та природи. Можна говорити про екологічну проблему у науковому значенні та соціально-політичному. Екологічна проблема у науковому розумінні, характеризує суперечливість точок зору в поясненні певних екологічних явищ чи процесів. Формулювання екологічної проблеми є проміжним етапом між накопиченням емпіричної інформації щодо взаємовідносин організму та навколишнього середовища і раціонально обґрунтованою теорією. Екологічна проблема в суспільно-політичному контексті мається на увазі якесь невирішене питання, пов'язане, зазвичай усуненням наслідків екологічної катастрофи чи негативних наслідків людської діяльності загалом. У такому розумінні екологічна проблема може стосуватися будь-якого явища, пов'язаного з взаємодією людини та природи, її впливом на природу та зворотним впливом природи на людину, з життєво та господарсько важливими процесами, які зумовлені природними причинами (стихійні лиха, кліматичні порушення тощо). Відповідно в першому випадку вирішенням екологічної проблеми займаються науковці, а результатом їх праці є теоретично-обґрунтовані концепції, тоді як у другому – екологічні проблеми вирішують політики, внаслідок чого ми отримуємо політичне рішення. Але лише те політичне рішення є доцільним, яке має наукове підґрунтя, так само і теоретичні висновки мають бути закріплені практично, оскільки інакше вони втрачають свій сенс.

2. Глобальні проблеми сучасності – це сукупність життєво важливих проблем людства, від вирішення яких залежить подальший соціальний прогрес; глобальними проблемами прийнято називати такі проблеми, які мають загальнолюдський характер і зачіпають інтереси не тільки всього людства, але і окремих людей практично будь-якій точці планети. Вони виступають як об'єктивний фактор світового економічного і соціального розвитку, здійснюють істотний

вплив на розвиток окремих країн і регіонів, а їх вирішення передбачає об'єднання зусиль всіх людей планети, різних держав і організацій на міжнародному рівні. Із глобальних проблем сучасності найбільше значення мають проблеми, пов'язані з енергетичним, демографічним і екологічним балансом, а також станом освіти і культури. До глобальних проблем сучасності відносяться охорона здоров'я, СНІД, "гіперурбанізація" тощо.

3. Глобальні проблеми сучасності – сукупність суперечливих процесів, які складають зміст сучасної кризи світової цивілізації, створюють загрозу нормальному розвитку і навіть самому існуванню всіх країн світу і потребують для відвернення цих катастрофічних наслідків їх спільних зусиль, тобто мають всеохоплюючий, планетарний, глобальний характер. Однією з найважливіших передумов інтеграції, філософсько-політичних, природничих і техніко-економічних знань для розв'язання глобальних проблем сучасності є докорінна зміна парадигми політики: відхід всіх країн світу від конфліктної, конфронтаційної орієнтації, перехід до глобального конструктивного співробітництва на засадах визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, спільний пошук найефективніших шляхів формування глобального – за виразом Л. Брауна – "життєздатного суспільства".

4. Планетарні масштаби процесу інтернаціоналізації в умовах екстенсивного розвитку виробництва і протиборства політичних систем привели до виникнення загрози ядерного знищення, екологічної катастрофи. Перед усіма країнами і народами постає питання про відношення до глобальних проблем та до участі у знятті гостроти суперечностей, що лежать в їх основі. Сьогодні успіх соціального і економічного розвитку став визначатися не тільки ефективністю функціонування суспільного організму в національних (регіональних) рамках, але і у взаємодії країн світової спільноти.

5. Глобалізація – процес, що вписує світову господарську систему у взаємодію з природно-біологічним середовищем і надає цій цілісності нову, соціально-природну якість; процес відтворювальної трансформації національних економік та їх господарських структур,

капіталу, цінних паперів, товарів, послуг, робочої сили, при якій світова економіка розглядається не просто як сума (сукупність) національних економік, інформаційних систем, а як цілісна, єдина геоекономічна (геофінансова) популяція (простір), що функціонують згідно зі своїми законами; змикання локальних (місцевих, національних або регіональних) проблем соціального, політичного, ідеологічного, військового характеру в загальносвітові проблеми; вихід будь-якого процесу (явища, події) на всеохоплюючий загальний рівень.

6. Антропогенне забруднення середовища – забруднення, що виникає внаслідок господарської діяльності людини, в тому числі її прямого чи опосередкованого впливу на склад та інтенсивність природного забруднення, наприклад гідробудівництво, нанесення шляхового покриття. Катастрофічним є антропогенне забруднення середовища, пов'язане з військовими справами. Антропогенне забруднення середовища призводить до збільшення концентрації певних речовин. Унаслідок взаємодії компонентів ландшафту забруднення одного з них (наприклад, повітря) викликає забруднення інших компонентів (рослинність та ін.), охоплюючи весь ландшафт. Розрізняють теплове забруднення (підвищення температури): звукове забруднення (підвищення рівня природного звукового фону); радіаційне забруднення (підвищення природного фону випромінювання за рахунок радіонуклідів); біологічне забруднення (принесення в екосистему та розмноження чужорідних їй видів організмів). Антропогенному забрудненню середовища піддається вся біосфера разом з атмосферою, гідросферою та літосферою. Основними джерелами забруднення є енергетика, промисловість, транспорт, сільське господарство та інші види суспільно-господарської діяльності людини.

7. Антропогенне навантаження – прямий і опосередкований вплив людей та їх господарства на природу загалом та на її окремі екологічні компоненти та системи, серед яких прийнято вирізняти енергію (включати всі промені, хвильові та квантові джерела), газова складова (атмосфера), вода (рідинна складова), ґрунтосубстрат,

автотрофи – продуценти та організми – консументи та редуценти. Оскільки екологічні компоненти забезпечують кругообіг речовин і закономірне проходження потоку енергії в біосфері, антропогенне навантаження можна визначити за реакцією вищезгаданих компонентів (зміна водності, видового складу рослин, тварин) або по можливості досягнення екосистемами певних фаз розвитку (в ході сукцесії). Зростання антропогенного навантаження змінює характер екологічної рівноваги, спочатку локально, згодом регіонально і, нарешті, глобально. Зусилля, в тому числі економічні, з нейтралізації навантаження на природу витрачається лише з моменту перевищення сили антропогенного впливу над можливостями природи відновлюватися, що реєструється зі зміною відношення екологічних компонентів в екосистемах (зниження водності, деструкція ґрунту тощо), зникненню певних видів біоти та характеру “фінальних” фаз сукцесій цих змін. Чим вищий дисбаланс між силою антропогенного впливу і можливостями природи відновлюватися, тим більші природоохоронні зусилля, що зростають експоненційно.

8. Глобальна екологічна криза – стан біосфери, спричинений техногенною діяльністю людини, що загрожує порушенням самоорганізації цієї складової екосистеми, та руйнацією життєво важливих для існування її та суспільства структурних і функціональних зв'язків. Криза почалася в середині ХХ ст. і припала на етап хімізації виробництва промислово розвинутих країн. Унаслідок господарської діяльності людства шкода, завдана біосфері, в 10 разів перевищує її можливості самовідновлення. В історії різних етносів виникли ситуації, коли усталені способи ведення господарства, тобто обміну речовиною й енергією з природним середовищем призводили до виснаження природних ресурсів або через зміну кліматичних умов, або через зростання кількості людей і перевищення критичного рівня експлуатації екосистем. Але такі кризи відносин людини та природи мали місцевий характер і майже не відображалися на плині біосферних процесів. Лише в ХХ ст., коли сумарна господарська активність людства, яка прогресивно

збільшувала як свою загальну чисельність, так і масштаби використання енергії, переробки природних матеріалів, залучення нових територій у с/г виробництво, виникла небезпека екологічної кризи всепланетного масштабу.

9. Збалансоване природокористування – такий процес взаємодії суспільства з довкіллям, при якому досягається оптимальне співвідношення між господарською діяльністю суспільства, забезпеченням матеріальних і духовних потреб населення та підтриманням якісного стану природного середовища. Саме тому головним завданням законодавства про екомережу (стаття 2) є регулювання суспільних відносин у сфері формування, збереження та раціонального, невиснажливого використання екомережі як однієї з найважливіших передумов забезпечення сталого, екологічно збалансованого розвитку України, охорони навколишнього природного середовища, задоволення сучасних та перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства.

В Україні домінують природомісткі галузі промисловості та з ресурсо- і енергоємними технологіями. Інтенсивне використання природних ресурсів протягом багатьох років призвело до накопичення дисбалансів в екологічній сфері. Існуючий рівень забруднення довкілля не відповідає сучасним вимогам до середовища проживання людини. Така екологічна ситуація вимагала та продовжує вимагати нових підходів до її поліпшення шляхом наближення економіки та екології до вимог єдиної економічної системи, переходу до системного методу вивчення екологічних проблем, раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища на підставі аналізу сукупності економічних, науково-технічних та соціальних питань. Збалансоване господарювання в межах підтриманої здатності екосистем передбачає пріоритет регіональної системи управління, яка має використовувати професійний підхід галузевої системи управління. Головним фактором збалансованого природокористування стає структурна перебудова економіки за рахунок прискорення розвитку високотехнологічних та маловідходних галузей.

Екологічна стратегія в Україні повинна стати паритетною складовою стратегії переходу до сталого розвитку регіону і має здійснюватися з урахуванням пріоритетності екологічних проблем за критеріями ризику впливів на сфери життєдіяльності суспільства, здоров'я населення та інтересів майбутніх поколінь.

Питання для самоконтролю знань

1. Дайте аналіз глобальних проблем сучасності.
2. Визначте соціодіагностику соціально-економічних проблем в умовах глобалізації.
3. Прокоментуйте причини виникнення глобальних проблем сучасності та напрями їх подолання.
4. Дайте приклади антропогенного впливу людини на природу.
5. Визначте, в чому проявляється “шок майбутнього” і дайте конкретні приклади даної теорії.
6. Визначте, як умови глобалізації впливають на глобальні проблеми сучасності.
7. Обґрунтуйте причини міжнародного тероризму як глобальної проблеми сучасності.
8. Визначте, в чому проявляється глобальна екологічна криза і наведіть конкретні приклади її виявлення.
9. Дайте аналіз причин та умов подолання глобальних проблем сучасності.
10. Визначте, в чому проявляється стійкий стан суспільства та прокоментуйте умови його досягнення.

Література

1. Яковець Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. – М.: Наука. 1999. – 448 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество; Опыт социального прогнозирования: Перевод с английского. М.: Асадетіа, 1999. – 956 с.

3. Бжезинский Зб. Великі перетворення. Процес суспільних перетворень в посткомуністичних країнах Центральної Європи// Політична думка. –1994. –№ 3. – с.5–15.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования; Пер.с англ. – М.: Асадетіа,1999. – 956 с.
5. Бестужев-Лада И. В. Альтернативная цивилизация. – М.: Изд-во “Алгоритм”,2003. –448с.
6. Глобалистика: енциклопедія //Под ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумакова. – М.: ОАО “Радуга”,2003. –1328 с.
7. Кочетков Э. Г. Глобалистика: теория, методология, практика: Учебник для вузов. – М.: Изд-во НОРМА-ИНФРА,2002. –672 с.
8. Воронкова В. Г. Соціально-економічне прогнозування. Навч. посібн. – К.: ВД ”Професіонал”, 2004. – 288 с.
9. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л: Гидрометеоиздат, 1990. – 643 с.
10. Гардашук Т. В. Концептуальні параметри екологізму. – К.: Видавець “Парапан”, 2005. –200с.
11. Кисельов М. М., Канак Ф. М. Національне буття серед екологічних реалій. – К.: Тандем, 2000. – 318 с.
12. Френч Г. Виклики екологічної глобалізації // Стан світу 2000: Спостереження про прогрес до сталого суспільства. – К.: Інтелсфера, 2000. – с.203–223.
13. Єрмоленко А. М. Екологічна етика: проблеми обґрунтування // Практична філософія. – 2003. – № 3. – с.133–148.
14. Соснін О. В., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: навчальний посібник / В. Г. Воронкова, М. А. Ажажа. – Львів: “Магнолія 2006”, 2011. – 602с.
15. Суліма Є. М. Глобальний соціальний порядок постіндустріалізму: [Монографія] / Є. М. Суліма. – Вид. 2-е, допов. – К.: Генеза, 2004. – 336 с.
16. Йонас Г. Принцип відповідальності. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.
17. Майер-Абіх К. М. Повстання на захист природи: від доквілля до спільного світу. – К.: Лібра, 2004. – 196 с.

Розділ VII

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК МІЖНАРОДНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

7.1. Міжнародна економічна інтеграція як вища форма інтернаціоналізації господарського життя.

7.2. Становлення і розвиток глобального світового господарства.

7.3. Міжнародні інтеграційні об'єднання на регіональних просторах глобального світового господарства.

Висновки

Питання для самоконтролю знань

Література

Ключові поняття та терміни

міжнародна економічна інтеграція, міжнародні інтеграційні об'єднання, глобальне світове господарство, глобалізація, світова глобальна економіка, національна конкурентоспроможність, глобальний економічний геопростір, глобалізація політичних інститутів

Завдання та цілі розділу

- проаналізувати умови становлення міжнародної економічної інтеграції як вищої і найрозвинутішої форми інтернаціоналізації господарського життя;
- дати визначення глобального світового господарства;
- обґрунтувати сутність і умови становлення глобального світового господарства;
- прокоментувати діяльність міжнародних інтеграційних об'єднань на регіональних просторах світу;

– визначити місце і роль України в глобальному економічному геопросторі.

7.1. Міжнародна економічна інтеграція як вища форма інтернаціоналізації господарського життя

Найважливішою рисою сучасності є зростання взаємозалежності економік різних країн, розвиток інтеграційних процесів в регіонах на мікро та макрорівнях, відбувся інтенсивний перехід цивілізованих країн від замкнених національних господарств до економіки відкритого типу, зверненої до зовнішнього світу і міжнародної економічної співпраці. Процес міжнародної співпраці, що відбувається в сучасному світі, зумовлений всебічним розвитком і постійним поглибленням міжнародного розподілу співпраці – від простого обміну товарами до стійкої міжнародної торгівлі товарами і послугами, до інтернаціонального переміщення капіталів і формування нових виробництв, до тісної виробничої і технічної кооперації, наслідком чого стає тісне ведення міжнародного бізнесу і управління ним на міждержавному рівні. Поступово формуються і стають особливо тісними регіональні економічні зв'язки, що охоплюють десятки країн всередині регіону. Міжнародна економічна інтеграція (MEI) набула практичного втілення в ряді інтеграційних об'єднань світу, які визначають стан і перспективи подальшого розвитку міжнародної економіки в цілому і міжнародного бізнесу, зокрема.

Поняття “інтеграція” походить від лат. слова, що означає возз'єднання і означає стан поєднання окремих диференційованих частин і функцій системи в ціле. Найвищим проявом інтернаціоналізації економічного життя є економічна інтеграція. Це поняття означає процес, тому міжнародну економічну інтеграцію слід визначити як об'єктивний, усвідомлений процес, направлений на зближення, взаємопроникнення і зрощення національних господарств різних країн світу. Економічна інтеграція – це природно історичний процес, що витікає із потреб міжнародного розподілу праці, що

охоплює з тією чи іншою мірою інтенсивності, в тих чи інших формах – країни чи групи країн. В наші дні економічна інтеграція влітається в усю структуру міжнародного ринку, вона пронизує величезну мережу економічних взаємовідносин, що формуються між національними господарствами. Інтеграційні процеси стають одним із тих факторів, що здійснюють вплив на темпи економічного зростання, структуру, міжгалузеві і народногосподарські пропорції держав, що інтегруються на внутрішні і зовнішні ринки, на відтворення в цілому. В свою чергу динаміка і розмах інтеграційних процесів знаходяться у тісному взаємозв'язку від відтворюваного механізму інтегрованих країн та ефективності їх функціонування. Цей процес володіє потенціалом саморегуляції та саморозвитку, в основі якого лежать економічні інтереси господарюючих суб'єктів, а також потреби країн в міжнародному розподілі праці. Чим же відрізняється міжнародна економічна інтеграція від інших господарських процесів?

Інтеграція – це перш за все державне регулювання економічної взаємозалежності, а також формування регіонального господарського комплексу зі структурою і пропорціями, зверненими на потреби регіону в цілому. Це процес, що вивільнює рух товарів, послуг, капіталів і робочої сили від національних кордонів і приводить до створення єдиного внутрішнього ринку, забезпечує зростання продуктивності праці і підвищення рівня життя в країнах певного інтернаціонального об'єднання. Інтеграційний процес по своїй природі об'єктивний, його головною метою є встановлення стійких всебічних зв'язків при активному сприянні зі сторони держав-учасників торгово-економічних зв'язків між національними господарствами двох чи більше країн з аналогічним соціально-економічним устроєм. В ході розвитку інтеграційного процесу відбувається взаємопроникнення, а в перспективі і зрощування в тій чи іншій мірі національних процесів відтворення, зближення соціальних та інституційних структур різних країн. Найбільших успіхів міжнародна економічна інтеграція досягла на економічному просторі європейського континенту, так як інтеграційний

процес в Західній Європі був сприйнятий на рівні керівництва провідних країн європейського простору. В широкому розумінні цього слова міжнародну економічну інтеграцію визначають і як відношення, і як процес. Інтеграцію в першому розумінні слід тлумачити як відсутність будь-якої форми дискримінації іноземних партнерів в кожній із національних економік. В такому плані міжнародна економічна інтеграція являє собою вищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин, а як процес інтеграція, як свідчить Ю. В. Макогон, проявляється в стиранні відмінностей між економічними суб'єктами – представниками різних держав. Розвиток процесів міжнародної економічної інтеграції зумовлений такими факторами: 1) економічним розвитком країн, груп країн і регіонів в умовах нерівномірного розподілу ресурсів; 2) закономірностями науково-технічного прогресу та розвитку інноваційно-знанневого суспільства; 3) тенденціями демографічного розвитку; 4) наявністю і необхідністю вирішення глобальних проблем (енергетичної, продовольчої, екологічної, економічного росту, народонаселення, економічної безпеки, роззброєння, освоєння Світового океану тощо).

Економічна взаємозалежність держав, інтернаціоналізація виробничих сил сприяє розвитку інтеграційних процесів в економіці. Основними цілями економічної інтеграції як якісно нового етапу інтернаціоналізації господарських зв'язків є більш тісна співпраця і взаємопроникнення окремих національних господарств, забезпечення умов концентрації виробництва і переплетіння капіталів, проведення узгодженої міждержавної економічної політики. Процес інтернаціоналізації господарського механізму почався наприкінці XVIII ст., а економічна інтеграція лише наприкінці 50-х рр. XX ст. Це означає, що економічна інтеграція з'являється на певному етапі розвитку інтернаціоналізації господарського життя, коли взаємозв'язки між національними економічними системами стають такими тісними і стабільними, що поступово починається процес формування інтернаціонального відтворення у кожній із сфер (безпосередньому виробництві, розподілі, обміні

та споживанні), відбувається взаємопроникнення національних економічних систем.

Економічна інтеграція як складний і суперечливий феномен визначається наступними факторами:

1) інтернаціоналізацією виробництва і створенням міжнародних монополій нового типу, на які приходилося: до початку 90-х рр. приблизно 50% промислового виробництва, а також більше як 90% прямих приватних вкладень за кордоном, біля 80% патентів і ліцензій на найновішу техніку, технології, ноу-хау тощо;

2) глибокими зсувами в структурі міжнародного розподілу праці, коли завдяки виробничим зв'язкам стала створюватися тісна взаємодія між фірмами і всередині окремих компаній, складаючи "цехи одного заводу" з широко розвинутою загально-галузевою спеціалізацією;

3) науково-технічною революцією, яка виводить інтернаціоналізацію виробництва на якісно новий рівень, зумовлюючи необхідність міжнародного обміну результатами досягнень науки і техніки та формування нового технологічного базису;

4) відкритістю національних економік і свободою торгівлі, постільки лібералізація міжнародного обміну полегшує адаптацію національних господарств до зовнішніх умов і впливів, які сприяють більш активному їх включенню в міжнародний розподіл праці і кооперацію та в процес широкої міждержавної співпраці.

В умовах глобалізації інтернаціоналізація економіки набуває нових рис:

- формується глобальне світове виробництво на основі планетарного охоплення світової економіки транснаціональними корпораціями і транснаціональними банками, розвиток довгострокових виробничих зв'язків, стратегічних альянсів, угод про співпрацю;
- кардинально змінюється зміст світових господарських зв'язків: темпи зростання міжнародної торгівлі випереджають темпи зростання виробництва, а фінансові потоки перевищують трансакції, пов'язані з експортом товарів та послуг;

- якісні перетворення зачіпають фінансову сферу, змінюється її роль в світовій економіці на основі прогресуючого зростання валютних, фондових, кредитних ринків;
- посилюється орієнтація розвинутих економік на розвиток всіх сфер людської активності: здатність генерувати нові знання, швидко їх застосовувати, використовуючи сучасні методи обробки інформації;
- інтенсифікується пошук світового центру управління та інструментів регулювання глобальних світогосподарських зв'язків.

Таким чином, як свідчить аналіз сучасних інтеграційних процесів, характерною особливістю цих процесів є поглиблення їх розвитку саме на регіональному рівні. Регіональна інтеграція проходить при цьому ряд етапів, перешкоди і створюються передумови для більш ефективного виробництва і зовнішньоекономічних зв'язків між країнами. В результаті відбувається процес створення цілісних регіональних господарських комплексів із загальнонаціональними і міждержавними органами управління. На початку XXI ст. поглиблення процесу інтернаціоналізації відбувається не тільки в контексті успішно працюючих напрямків співпраці: розвиваються і більш нові форми, такі як міжнародний інжиніринг, міжнародний франчайзинг і т.і., вплив процесів інтернаціоналізації носить комплексний характер і охоплює практично всі підсистеми світового господарства. Фактично відбувається процес підпорядкування напрямків економічного розвитку окремих країн закономірностям і напрямкам розвитку світового господарства. В світовій літературі цей процес отримав назву глобалізація економічного розвитку.

Умовно слід виділити п'ять основних видів інтеграційних об'єднань, які відрізняються різною мірою інтенсифікації, масштабами і специфічністю, що проявляється в окремих регіонах:

- зона вільної торгівлі – найпростіша форма економічної інтеграції: країни-учасники відмінюють митні перешкоди у взаємній торгівлі; такий вид інтеграції застосовується країнами ЄАВТ, НАФТА та деякими іншими;

- митний союз – передбачає вільне переміщення товарів і послуг всередині угруповання, єдиний митний тариф по відношенню до третіх країн; такий варіант інтеграції першочергово здійснювався в рамках Європейського Союзу західноєвропейських країн;
- спільний ринок – більш складний вид інтеграційних об'єднань, коли ліквідуються перешкоди між країнами не тільки у взаємній торгівлі, але і для переміщення робочої сили, послуг і капіталу, забезпечується узгодження економічної політики;
- економічний союз – найбільш складна форма міждержавної економічної інтеграції, яка передбачає проведення єдиної економічної і валютно-фінансової політики, створення системи регулювання соціально-політичних процесів, координацію національних податкових, антиінфляційних, валютних та інших заходів; для прискорення формування економічного союзу Європейський Союз в грудні 1991 р. прийняв у Маастрихті рішення прискорити виконання вищеназваних цілей і ввести єдину валюту євро з утворенням єдиного емісійного центрального банку;
- політичний союз найвища ступінь регіональної інтеграції – передбачає перетворення єдиного ринкового простору в цілісне економічне і політичне утворення; в самому загальному вигляді мова може йти про виникнення нового багатонаціонального суб'єкта світогосподарських і міжнародних політичних відносин, які виступають від імені всіх учасників цього союзу.

У зв'язку з цим виникає новий феномен “ глобального управління”, що являє собою науково-практичний напрямок по формуванню багаторівневої системи наднаціональних і глобальних центрів влади та управління, які здійснюють свої функції по відношенню до суб'єктів світової політики. Цей науковий напрямок отримав відображення в багатьох публікаціях з проблем світового порядку (World Order) і управління (Global Governance). В цих публікаціях не тільки аналізується фактична динаміка розвитку глобальної політики, скільки вивчаються можливості нормативно-прогностичної діяльності політичних суб'єктів. В контексті зв'язків, що розгортаються з розви-

тком процесів міжнародно-політичної глобалізації та ідеологічних суперечностей, проблема формування глобального управління стає однією з ключових. З 1970-их рр. проблема глобального управління стала константою відносно створення науково-експертної спільноти, політичних еліт і суспільних рухів багатьох країн. Проблема створення ефективних інститутів, які могли б при наявності відповідної матеріальної бази забезпечити легітимні механізми узгодження позицій різних по структурі і генезису суб'єктів світової політики, займала і продовжує займати велике місце не тільки в наукових працях, але і в діяльності формальних і неформальних організацій різного походження та ідеологічної спрямованості: Трьохстороння комісія, Комісія ООН з глобального управління, Римський клуб, Соцінтерн, Всесвітній соціальний форум тощо. Вже зараз висунуто чимало концепцій і моделей глобального управління: від реалістичних проєктів реформування ООН до утопічних проєктів створення світового уряду. За кожним таким проєктом чи моделлю спостерігається складне переплетіння прагматичних інтересів та ідеологічних уявлень, розповсюджених у свідомості різних суб'єктів світової політики та міжнародних відносин.

Проте в XXI ст. концепція майбутнього світового порядку і відповідна їй модель глобального управління стане важливою віхою будь-якої ідеологічної системи, а задача її реалізації – невід'ємною компонентою діяльності свідомості її суб'єктів. Об'єктивний зміст економічної інтеграції заключається в переплетінні і зрощуванні відтворюваних процесів різних країн. Продовжують посилювати свою роль такі інтеграційні угруповання, як: Європейський Союз (ЄС), Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА), розвивається Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН), Австралійсько-Новозеландська зона вільної торгівлі, Південно-Тихоокеанський форум (ПТФ), Організація азіатсько-тихоокеанської економічної співпраці (АТЕС), СНД. Їх створення і розвиток визначаються як економічними задачами, так і інтересами національної безпеки. Ці інтеграційні угруповання стають все більш впливовими суб'єктами світового господарства.

Таким чином, економічна інтеграція як процес зближення і поступового об'єднання національних економічних систем, сучасна найрозвинутіша форма інтернаціоналізації господарського життя. Об'єктивною економічною основою економічної інтеграції є високий ступінь розвитку інтернаціоналізації господарського життя, зокрема продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних, виробничих відносин і господарського механізму, інтернаціоналізація продуктивних сил зумовлена, насамперед, процесом переростання продуктивними силами кожної з інтегруючих країн своїх національних меж. Ця закономірність характерна, передусім, для розвинутих країн з відносно великим економічним потенціалом, формою її вияву є передусім експорт капіталу монополіями у вигляді прямих інвестицій. Переплетіння і зрощення цих форм інтернаціоналізації капіталу й зумовлює виникнення змішаних інтернаціональних форм економічної власності, наднаціональних органів, створення єдиної податкової, кредитної та інших систем. Нерозривна єдність процесів інтернаціоналізації технологічного способу виробництва та економічної власності – інтернаціоналізація суспільного способу виробництва. Він детермінує появу єдиних наднаціональних інститутів, що здійснюють уніфікацію господарських механізмів багатьох країн. Такими інститутами в ЄС є Комісія ЄС, Кабінет міністрів ЄС, Парламент та ін. Інтернаціоналізація господарського механізму охоплює базисні та надбудовні процеси. До надбудовних належить уніфікація законодавства багатьох країн, їх політики. Базисні аспекти інтернаціоналізації господарського механізму в єдності з інтернаціоналізацією суспільного способу виробництва формують цілісну інтернаціональну економічну систему.

Економічна глобалізація виникає на вищому її ступені: відбувається поступова інтеграція соціальної, політичної, правової, духовної та інших підсистем суспільних відносин. Конкретніше процеси економічної інтеграції виявляються у зближенні й поступовому об'єднанні процесу відтворення в окремих галузях народного господарства, у кредитно-фінансовій, валютній, торговій

сферах. Кожна з цих підсистем, якщо розглядати інтернаціоналізацію з погляду процесу відтворення, розвивається у конкретніших формах. Так, інтернаціоналізація продуктивних сил здійснюється у процесі інтернаціонального відтворення засобів виробництва, робочої сили, науки тощо. Інтернаціоналізація техніко-економічних відносин – у формі концентрації та комбінування виробництва на міжнародному рівні, міжнародної кооперації, спеціалізації тощо. Інтернаціоналізація виробничих відносин (економічної власності) – у процесі формування інтернаціональної вартості, цін, вирівнювання заробітної плати, норм прибутку, рівня інтенсивності праці, тривалості робочого дня тощо. Інтернаціоналізація господарського механізму передбачає зближення національних форм і методів державного регулювання економіки, зародження наднаціональних методів регулювання (Комісією ЄС) тощо.

Те, що економічна інтеграція досягла найрозвинутіших форм у Західній Європі, пояснюється ідентичністю економічних структур цих країн, приблизно однаковим рівнем розвитку продуктивних сил. З огляду на це доцільно інтегрувати економіку України з окремими країнами СНД та Східної Європи, що прискорить створення матеріальних умов для вступу до ЄС.

Як свідчить аналіз, економічна інтеграція розвивається вглибину і у ширину, що приводить до постійного посилення координації внутрішньої і зовнішньоекономічної політики держав, гармонізації національних кредитно-фінансових, податкових, правових інструментів управління економічним розвитком. Розвиток окремих економік зумовлюється все більшим рухом світового господарства як єдиного соціального організму.

Основою глобальної економічної інтеграції є глобалізація інновацій як освоєння і розповсюдження епохальних і базових інновацій в умовах формування глобального науково-технологічного, інноваційного та економічного простору. Глобалізація створює умови для постіндустріального технологічного способу виробництва, що реалізує його фазу технологічного прориву, який буде визначатися конкурентоспроможністю товарів і послуг на світовій арені

у 20–40-і рр. ХХІ ст. Проте, при неоліберальній моделі глобалізації, що здійснюється в інтересах транснаціональних корпорацій (ТНК) і розвинених країн, глобалізація інновацій супроводжується поляризацією, технологічним і економічним розривом між багатими і бідними країнами і цивілізаціями. При реалізації сценарію глобального інноваційного прориву і гуманізації глобалізації технологічний і економічний розрив між країнами і цивілізаціями буде скорочуватися, а глобалізація інновацій буде сприяти загальнопланетарному економічному і соціальному прогресу.

7.2. Становлення і розвиток глобального світового господарства

Розвиток глобального господарства здійснювався на основі прогресу виробничих сил, поглибленого міжнародного розподілу праці, поступового втягування все нових національних господарств в систему світогосподарських зв'язків. Світовий глобальний ринок пов'язав окремі національні економіки в порівняно стійку систему товарних потоків, якість яких непинно зростає, причому в першу чергу між країнами з взаємодоповнюючими структурами економіки і країнами-сусідами. Об'єкт міжнародного обміну в ХХІ ст. – це, як правило, найбільш конкурентоспроможні економічні блага, що мають низькі витрати виробництва і найкращі споживацькі властивості, а економічний простір, на якому здійснюється цей обмін, трансформується сьогодні на більш складну, взаємозалежну і регульовану цілісність. Сучасний світовий ринок характеризується:

- ефективністю розподілу ресурсів, що направляються на виробництво необхідних товарів;
- оптимальним використанням результатів НТР;
- гнучкістю і високою адаптованістю до плінних економічних умов;
- підвищеною здатністю до задоволення різнобічних потреб, покращення якості товарів і послуг;

– стійкістю товарно – грошових відносин між країнами.

Тому світовий ринок – це динамічна і в значній мірі саморегульована система, що адекватно – реагує на модифікації національних ринків, які виникають; система, в якій кожний із його суб'єктів може оцінити і адаптувати параметри своїх товарів до інших.

Світова глобальна економіка (світове господарство, міжнародна економіка, всесвітнє господарство) – сукупність національних економічних систем, що утворюють єдину, динамічну, цілісну систему; її різні складові частини (підсистеми) знаходяться в складних і суперечливих зв'язках між собою і системою в цілому, проте всі вони взаємодіють, об'єднані міжнародним рухом факторів виробництва. Сучасну світову економіку називають глобальною економікою, вказуючи на процеси, що відбуваються в світовій економіці. Економічна глобалізація – це явище, що характеризує сучасний стан інтернаціоналізації і транснаціоналізації всього світового економічного і фінансового життя на основі найновіших інформаційних технологій. Світова економіка – це складна глобальна система, яка складається із сукупності національних економік (підсистем з виробничими і фінансово-економічними зв'язками, що переплітаються. Світову економіку іноді розглядають у відриві від світового ринку (і інфраструктури), як деяку “вищу стадію” по відношенню до світового ринку. У дійсності світовий ринок – це найбільш рухомий елемент, органічна (внутрішня) частина світової економіки, але така його частина, яка, по-перше, є автономною, по-друге, знаходиться у постійному русі, надаючи динамізм всій економічній системі. Власне, світову економіку слід розглядати як гігантську інфраструктуру, що забезпечує обіг її функціональної частини, в даному випадку підсистеми світової економіки – світового ринку. Світовий ринок “технологічно” – це та частина виробничих товарів і послуг кожної із національних економік, яка рухається по різних каналах в світогосподарську систему з метою обміну. Міжнародний розподіл праці, що все більш ускладнюється по мірі розвитку капіталізму, його виробничих сил, приводить до формування міжнародного

(всесвітнього) ринку як сфери обміну товарами і послугами між різними країнами.

Складовою частиною світового ринку є також самі інфраструктурні підсистеми (фінансові потоки, транспортні комунікації тощо) забезпечують надходження товарів і послуг на світовий ринок і сприяють їх реалізації у відповідності із попитом і пропозицією. Рівновага світового ринку чи перевищення попиту стимулюють розвиток світової економіки, сприяють динамічному розвитку факторів виробництва. Багатоманітність глобального політичного і суспільно-економічного розвитку в світі сприймається, по-перше, через складну, суперечливу взаємодію індустріально розвинених країн і держав Євразії і Центральної Європи, а, по – друге, через активне залучення до світових процесів економічно слабозвинених країн, що знаходяться на деякій відстані від епіцентрів світової політики, хоча політика “малих країн” все більше вплітається в тканину політики світових центрів. Головною тенденцією у розвитку світових виробничих сил (факторів виробництва) виступає інтенсифікація процесів інтернаціоналізації, транснаціоналізації та інтеграції – процесів, що ведуть до реального формування світового господарства як всезагальної глобальної економічної цілісності. Як свідчить аналіз економічних процесів, цілісність сучасного світового господарства тільки формується, а цьому в значній мірі сприяє все більше розуміння людством тієї обставини, що найважливіші сучасні проблеми – це збереження миру і безпеки, пониження воєнного протистояння, роззброєння, розвиток прав людини, подолання продовольчої кризи у великій кількості країн.

В сучасну епоху починає формуватися глобальний фінансовий ринок, що являє собою систему світових фінансових потоків, опосередкованих переважно фондовими біржами промислово розвинених країн, на яких здійснюються операції купівлі-продажу цінних паперів, головним чином акцій транснаціональних корпорацій і фірм. Формування всесвітнього фінансового ринку є головним виявленням процесу глобалізації на межі ХХ–ХХІ ст.

Глобальний фінансовий ринок являє собою по суті систему нервових вузлів та закінчень сучасної світової економіки, що має певну самостійність і незалежність по відношенню до потоків товарів і послуг, що циркулюють в системі світових господарських зв'язків. Аналогія з нервовою системою, голографічно розгорнутої в глобальних масштабах, не є простою метафорою, а досить чітко відображає структурно-функціональні характеристики глобального фінансового ринку, який включає центральні і периферійні системи. Центральна система глобального фінансового ринку представлена фондовими біржами провідних промислово розвинених країн, що функціонують на основі вільно конвертованих (твердих) валют, периферійна – ринками цінних паперів країн з неконвертованими (м'якими) валютами. Найбільшими фондовими біржами світу являються Нью-Йоркська (заснована в 1792 р.), розташована на Уолт-Стріт – символі світового фінансового ринку, Токійська, Лондонська (заснована в 1773 р.), Франкфуртська, Амстердамська (найстаріша біржа в світі, заснована в 1602 р.), Цюрихська, Гонконгська та біржі ряду інших країн.

Як свідчить аналіз, глобалізація сприяла формуванню світового фінансового ринку. В період після Другої світової війни і майже до початку 1970-х р. світові ринки капіталів практично не функціонували, постільки національні уряди в значній мірі регулювали і навіть ставили перепони міжнародним фінансовим потокам. Лібералізація зовнішньоекономічних режимів в кінці 1970-х – початку 1980-х р., визначила наступне колосальне зростання фінансових потоків. Згідно з розрахунками Міжнародного валютного фонду (МВФ), в період з 1970 по 2000 р. об'єм міжнародних потоків фінансових ресурсів по відношенню до ВВП промислово розвинених країн зріс у 10 раз, по відношенню до ВВП країни, що розвиваються, – у 5 раз. Тільки в період з 1990 по 2000 р. валовий об'єм фінансових потоків, циркулюючих в межах 21 промислово розвиненої країни світу, зріс в 4 рази – з 1,5 до майже 6,5 трлн. дол. Глобалізація світових фінансових ринків визначає і формує певний ритм їх розвитку, що заключається в параболоїдальній

формі динаміки індексів фінансової активності ринку, при якій на протязі приблизно 20 років спостерігається різке зростання активності фондових бірж, що змінюється або великим біржовим крахом, або поступовим “охолодженням” біржової активності, що продовжується в середньому приблизно 20 років. Фондові ринки, особливо в США, інтенсивно розвивалися в період з середини 1940-х рр. до початку 1960-х рр., знаходилися у стані “зимової сплячки” майже до початку 1980-х рр. і бурхливо розвивалися на протязі 20 років з 1980-х і 1990 рр. майже до 2000 рр., після чого починалося падіння активності на фінансових ринках. Глобальний фінансовий ринок виконує також найважливішу функцію встановлення свого роду “ринкової ціни” світових цивілізацій, яка не завжди співпадає з їх реальною “вартістю” і значущістю для нинішнього і майбутнього планетарного розвитку.

В результаті цих процесів відбувається глобальне переміщення капіталу, пов'язане з активним виходом суб'єктів господарської діяльності за межі кордонів національної держави. Характерною рисою такого процесу глобалізації є посилення взаємозалежності внутрішньої економічної ситуації від факторів і тенденцій світового ринку. Головним наслідком такого процесу в рамках глобалізації стає різке скорочення ряду витрат, особливо транспортних і комунікаційних, а також пониження ціни капіталу. На початку XXI ст. ряд великих українських і російських компаній виступили як активні суб'єкти світового ринку. Вихід таких компаній на міжнародні ринки здійснюється через розширення торгових операцій, відкриття зарубіжних представництв, залучення фінансових ресурсів на міжнародних ринках, придбання активів на території іноземних держав і створення транснаціональних корпорацій, пов'язаних з певною галуззю. В результаті цього сформувалися геофінанси – система фінансових атрибутів і грошових відносин (кредитно-фінансових, валютних, платіжних), які визначають контур глобального геофінансового простору; самостійна, самодостатня і самоорганізуюча рухома світова фінансова популяція, що має свої закономірності розвитку

і поведінки і опосередковуюча інноваційно-відтворюючу модель геоекономічного розвитку.

В сучасних умовах становлення глобальної економічної системи відбувається жорстка глобальна конкуренція на всесвітніх ринках. Конкурентоспроможність – економічна категорія, яка розглядається на декількох рівнях: конкурентоспроможність товару (послуги); конкурентоспроможність товаровиробника (чи фірми); галузева конкурентоспроможність; конкурентоспроможність країн. Між цими рівнями існує тісний внутрішній і зовнішній взаємозв'язок: галузева конкурентоспроможність і конкурентоспроможність між країнами в кінцевому рахунку залежать від здатності конкретного товаровиробника випускати конкурентоспроможний товар. Під конкурентоспроможністю товару розуміється комплекс споживацьких, цінових і якісних характеристик товару, які визначають його успіх як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Конкурентоспроможність товару слід визначити тільки у порівнянні з товарами-аналогами. Товарна конкурентоспроможність знаходиться у прямій залежності від різнопланових факторів, серед яких першочергове значення мають витрати виробництва, продуктивність та інтенсивність праці, які впливають на ціну та якість виробів. В глобалізованому світі на перший план в світовій конкурентоспроможності виходять нецінові фактори, серед яких найважливіше значення набувають якості товару, його новизна, наукоємність та інтелектуальність виробу. Тому більшість країн світу забезпечують підвищення своєї товарної конкурентоспроможності за рахунок використання інновацій, розробки високотехнологічних продуктів. Створення таких продуктів неможливо без науково-технічного потенціалу. Для його оцінки використовується такий показник, як витрати на інновації, який відображає здатність країни до інноваційної діяльності і, крім величини розходів на НІОКР, враховуються витрати на дизайн і маркетинг, кількість зайнятих в науковій сфері, кількість отриманих патентів всередині країни і за кордоном, міра захисту інтелектуальної власності, розвиненість сфери освіти.

Учасник глобальної конкуренції, який має більш низьку продуктивність чи знаходиться в гірших висхідних умовах, приречений на банкрутство. В результаті конкуренція із механізму виховання і розвитку слабких перетворилася на механізм їх знищення. Саме це й викликало широкий протест проти глобалізації зі сторони країн, що розвиваються, який проявляється (на відміну від протесту представників різних країн) не стільки в безладі, скільки в документах ООН. Завдяки глобальній конкуренції між розвиненими країнами і тими, що розвиваються, відбувається великий розрив, а при збереженні тенденцій, які склалися, – і нездоланий характер. Перетворення конкуренції на знаряддя знищення її найслабших учасників свідчить про виродження конкуренції. Іншою ознакою втрати своєї ролі конкуренцією є виникнення на єдиному світовому ринку глобальних монополій, які не підлягають регулюванню державною і міжнародною бюрократією. Однією із різновидностей глобальної конкуренції є податкова конкуренція, яка являє собою сукупність міждержавних економічних відносин в світовій економіці, що впливають на міграцію капіталу, робочої сили та інших ресурсів завдяки податковим та адміністративним важелям. Проявляється вона у вигляді зон економічного сприятливого клімату, різних податкових пільг та адміністративному послабленню, наданні безкоштовно чи на пільгових умовах різних економічних благ, а також в тотальному пониженні податкового тиску. Глобалізація економіки викликає тривогу урядів “материнських” країн, із яких спливають податки. Прямі інвестиції країн “сімки” в податкові притулки Карибського басейну та островів Тихого океану за 1985–1994 рр. вирости більше чим в 5 разів і складають більш як 2 трлн. дол. Темпи зростання інвестицій в офшорних зонах значно перевищують темпи зростання капіталовкладень в промислово-розвинених країнах. Промислово розвинені країни, перш за все Німеччини і Франції, ситуацію, що склалася, називають недобросовісною конкуренцією, яка штучно впливає на вільну гру ринкових сил. Рішення по розміщенню капіталів починають мотивуватися не реальною економічною доцільністю, а податковими пільгами,

які приводять до викривлення потоків фінансів і капіталів. Інший об'єктивний негативний аспект діяльності податкових притулків пов'язаний з їх використанням для протиправних операцій, а саме проведення нелегітимних фінансових операцій по відмиванню нелегальних доходів. Не випадково багато світових виробництв сьогодні розміщені в Малайзії, Сінгапурі, на Тайвані, в Китаї, що зумовлено не тільки дешевою робочою силою в цих регіонах, але і сприятливим оподаткуванням. Окремі країни понижують податкові ставки не тільки для іноземних інвесторів, але й для всіх, встановлюючи тим самим єдино низькі ставки, що виключає ці країни із списку не тільки податкових притулків, але і офшорних юрисдикцій.

Виявляється, що в добропорядні в податковому смислі країни (які не проводять офшорну політику) поступають капітали, створюються нові виробництва і робочі місця, в результаті чого і податки також перетікають в ці країни. Зрозуміло, що при цьому страждають країни – джерела міграційних капіталів та інші високорозвинені податкові країни. В процесі глобалізації світової економіки зупинити цей процес дуже складно. Конкурувати США, Європі, Японії в мінімізації податкових ставок з країнами Південно-Східної Азії неможливо. Глобалізація світової економіки неминуче веде до податкової конкуренції між країнами – учасниками світового економічного процесу, а це, в свою чергу, може привести до мінімізації податкових ставок у всіх країнах і, як наслідок, до тотального дефіциту бюджетів, що викликає небувалу економічну кризу. Природною відповіддю на вказані негативні моменти глобалізації могла б стати гармонізація оподаткування між країнами найбільш мобільних товарів, капіталів і факторів виробництва.

Таким чином, національна конкурентоспроможність, що відбувається в контексті глобального простору, являє собою сукупність факторів, що дозволяють одним країнам мати переваги над іншими у всіх сферах суспільної життєдіяльності; здатність держави до стійкості від зовнішніх потрясінь. З кінця ХХ ст. підвищення національної конкурентоспроможності для більшості

країн стало основним пріоритетом їх зовнішньоекономічної політики, найважливішим орієнтиром державного регулювання. Міжнародна конкуренція у глобальному суспільстві по своїй суті є інструментом боротьби за свою нішу в системі світогосподарських відносин, що може бути досягнуто тільки шляхом підвищення ефективності національних економік. З початком економічної глобалізації конкурентні відносини прийняли глобальні обриси. Світогосподарська система розуміється як сукупність національних економік та об'єднуючих їх світових ринків. В той же час транснаціональні корпорації (ТНК) приймають участь одночасно в декількох економіках. Виникає парадоксальна ситуація, коли окремі національні економіки, конкуруючи між собою, втягують в цю конкуренцію ТНК, які всіляко намагаються її погасити. Для мінімізації негативних тенденцій, зумовлених процесом глобальної конкуренції між країнами, створено велику кількість організацій, комісій, конвенцій та інших інститутів, які мають своєю метою забезпечити стабільність валютних, кредитних, податкових та інших відносин між національними економіками. Вже більше 20 років під егідою Всесвітнього економічного форуму діє науково-дослідницький проект по проблемам конкурентоспроможності. В рамках вказаного проекту під національною конкурентоспроможністю розуміється здатність підтримувати стійкі високі темпи росту реального душевого доходу, що вимірюється темпами зростання валового внутрішнього продукту у розрахунку на душу населення в постійних цінах. В проекті Всесвітнього економічного форуму використовується міжкраїновий порівняльний аналіз, а також обраховуються індекси за допомогою статистичного оброблення інформації. Ця сукупність індексів і дозволяє визначити ступінь конкурентоспроможності тих чи інших країн, розробити і прийняти програми підвищення конкурентоспроможності.

Таким чином, глобальна економіка – це тип економічного простору, в якому система взаємовідносин, що формуються між економіками, набуває всесвітнього характеру. Сучасна епоха характеризується радикальними економічними і соціальними змінами,

відбувається глибоке втягування різних економік в глобальну систему взаємозв'язків і взаємозалежностей. В глобальній економіці відбувається розширення складу її учасників. Міждержавні структури, які до недавнього часу домінували в світі, доповнюються неурядовими організаціями, рухами громадян, ТНК, світовими ринками капіталу, ЗМІ тощо в якості активних її суб'єктів. Розвиток людства визначається технічним прогресом, універсальними законами і цінностями у напрямку все більш великих політичних і економічних утворень, що в кінцевому висновку приводить до інтегрованого глобального простору.

Геоeкономічний простір являє собою глобальний простір у вигляді сфери, в якій функціонують глобальна економічна система. З виходом на світову арену будь-яка національна економіка зіштовхується з такими параметрами всесвітнього господарського розвитку, врахування яких передбачає відповідь на питання – як зможе вписатися національна економіка в систему світових господарських зв'язків. До таких параметрів відносять: 1) єдність світової економічної системи, її цілісність – основна якість зовнішнього середовища, яке слід враховувати при включенні в геоeкономічний простір; 2) модифікація товарного виробництва в геоeкономічному вимірі (просторі); 3) нові атрибути спілкування, які складають геоeкономічний каркас світової системи: взаємопереплетіння відтворюваних процесів, створення принципово нових технологій, “інтелектуалізація” міжнародного обміну, а також нові об'єкти і суб'єкти міжнародного спілкування; 4) новий понятійний і категоріальний апарат, який формує каркас геоeкономічного простору: інтернаціоналізовані відтворювані ядра (цикли), міжанклавний розподіл праці; економічні кордони; світовий прибуток; геоeкономічний атлас, геоeкономічні війни, геоeкономічна контрибуція, високі геоeкономічні технології, геоeкономічний підхід тощо.

7.3. Становлення і розвиток міжнародних інтеграційних об'єднань на регіональних просторах глобального світового господарства

Міжнародні інтеграційні об'єднання діють в транснаціональному політичному просторі, що являє собою сучасну організацію політичної реальності, яка характеризується появою нових суб'єктів і новим наддержавним рівнем прийняття рішень. Транснаціональний політичний простір є наслідком виникнення постіндустріальних суспільств і кризи традиційних національних держав в умовах глобалізованого світу. Зміна структурної організації соціуму, економічних і ціннісних пріоритетів, виникнення єдиної світової економіки потягло за собою вихід на політичну авансцену нових факторів, що являються суб'єктами світової політики поряд з традиційними державами-націями. До них відносяться, перш за все, міждержавні і наддержавні організації, транснаціональні корпорації, суспільні і громадянські асоціації тощо. Формування світової економіки вимагало формування світової політичної системи, яка характеризується новим світовим рівнем прийняття рішень і більш прозорими кордонами між його традиційними і новими суб'єктами. Сучасна держава втрачає функції, які раніше їй належали, постільки традиційні державні інститути перестають контролювати економічний процес як у світовому масштабі, так і всередині своїх кордонів. Частина державних функцій передається на наднаціональний рівень (перш за все транснаціональним структурам, таким як ТНК, чи міждержавним організаціям – МВФ, СБ, ЄС та ін.) Інша частина традиційно-державних повноважень передається на рівень територій і регіонів, які також стають суб'єктами політико-управлінської діяльності і володіють певними владними ресурсами.

Прозоро-мережна організація сучасного політичного простору визначила заміну застарілих форм національних федералізмів на більш сучасну і мобільну регіональну структуру, в основу якої лежить економічна і культурна диференціація. Поліцентричні кон-

гломерати найбільш оптимальні в сучасній соціальній реальності, постільки здатні адаптуватися до глобальних викликів. В транснаціональній політиці важливе місце займають колективні актори, які забезпечують представництво інтересів різних суспільних груп на різних рівнях. Така багаторівнева система представництва інтересів розвиває сучасні методи політичної діяльності, гнучко адаптується до глобальних і особистих запитів. В той же час транснаціональний політичний простір не виключає із своєї структури традиційні національні держави, постільки в багатьох регіонах вони залишаються дієвими суб'єктами світової політики, проте поряд з ними у вирішенні світових проблем приймають участь і нові фактори.

Глобалізація політичних інститутів почала формуватися в умовах світової економіки в кінці ХХ ст., в якій бізнес, політичні рішення та економічні процеси в різних країнах у великій мірі залежать один від одного. В цій глобальній економіці прямо задіяна більшість економічних ресурсів і всі найбільш впливові групи інтересів. Створено світове культурно-інформаційне середовище. Для вирішення глобальних економічних, екологічних та проблем безпеки стала складатися глобальна система прийняття політичних рішень глобального порядку (ГСППР), тобто ті, які зачіпають інтереси всіх країн, які мають відношення до проблеми. Таку глобальну систему прийняття політичних рішень багато вчених називають світовим урядом. ГСППР сформована по матричному принципу управління: це мережа центрів прийняття рішень, яка ієрархічно не вибудована. Тому можливо говорити й про мережений уряд. Ця мережа включає в себе такі вузли, як Рада Безпеки, Політичний комітет НАТО, керівництво Міжнародного валютного фонду та Світового банку, уряди найсильніших держав – членів “Великої вісімки” і Китаю, “Велику вісімку” як окремий інститут, провідні європейські організації (Єврокомісія, ПАСЕ, Євросоюз), Інтерпол, різні контролюючі організації, такі як МАГАТЕ (агентство з атомної енергії), ФАТФ (агентство по боротьбі з відмиванням грошей), АСЕАН, ВТО, керівництво найбільших корпорацій

та їх об'єднання (найвідоміше ОПЕК). Вузли цього мереженого уряду взаємно залежать один від одного, проте один одному не підпорядковуються.

Глобалізація різко підвищує роль зовнішніх факторів у розвитку все більшого числа держав; при цьому через відмінності у фінансово-економічній могутності країн взаємозалежність між ними набуває все більш асиметричного характеру. Якщо вузька група великих індустріальних держав грає в основному роль суб'єктів глобалізації, то величезна більшість останніх все більше перетворюється в її об'єкти, які є надзвичайно уразливими від коливань політичної та фінансово-економічної кон'юнктури. В результаті глобалізації поглиблюється нерівномірність соціально-економічного розвитку світу. Все більш виразним стає диференціація світової економіки на "центр" і "периферію", "зони зростання" і "зони застою". Підсилюючи нерівномірність соціально-економічного розвитку країн та цілих регіонів та процеси глобалізації загострюють боротьбу за доступ на світові ринки, до фінансових і науково-технічних ресурсів, за можливість брати участь у виробленні "правил гри" в світовій економіці, об'єктивно ведуть до загострення конкуренції в міжнародних відносинах. Це приводить до накопичення кризового потенціалу в міжнародній фінансовій і торгово-економічній системах, загрожує посиленню доцентрових тенденцій на світовій арені та послабленню системної, консолідуючої ролі багатосторонніх інститутів. В результаті поглиблюються негативні соціальні і політичні наслідки глобалізації для більшої частини людства. Зростання ксенофобії на одному, більш благополучному "полюсі" людського суспільства супроводжується радикалізацією вимог більш справедливого світовлаштування на іншому, більш тяжкому. Відроджується, вже на новій, у порівнянні з періодом холодної війни, основна тенденція до глибокої ідеологізації міжнародних відносин.

В умовах глобалізації все більше стираються межі між внутрішніми і зовнішніми чинниками; зростає вплив громадянського суспільства та його організацій на розвиток міжнародних проблем

та на прийняття зовнішньополітичних рішень. Посилюючи взаємозалежність держав в сфері безпеки та економіки, глобалізація приводить до глибоких змін пріоритетів їх курсу на світовій арені, заставляє по-новому подивитися на арсенал зовнішньополітичних засобів, сприяє швидкій еволюції порядку денного світової політики. Змінюється зміст поняття “міцність держави”. При збереженні значної ролі воєнно-силової компоненти в сучасних умовах на перший план все більше висуваються економічні, фінансові, інтелектуальні та інформаційні ресурси впливу на партнерів та опонентів. Фактори, що затрудняють чи, навпроти, полегшують доступ до благ цивілізації, все активніше включаються в арсенал зовнішньої політики. Зростає економізація зовнішньої політики і дипломатії, їх спрямованість на забезпечення економічних інтересів країн та провідних компаній. В сучасних умовах зміцнюється значення багатосторонньої дипломатії і міжнародних організацій як інструментів вирішення комплексних політичних, економічних і глобальних проблем, що породжуються глобалізацією. Поглиблення взаємозалежності в міжнародній сфері ще більше, чим раніше, вимагає від держав пошуку сумісних рішень великих міжнародних проблем, проведення більш відкритої і передбачуваної політики. В той же час глобалізація і маніпулювання її ходом все частіше використовують в якості знаряддя – політичний тиск; інструменти такого впливу багатоманітні – це використання гострої потреби більшості країн світу в іноземних капіталовкладеннях і позичках; встановлення домінування в глобальному інформаційному просторі; використання економічних, інформаційних і воєнно-політичних важелів для вибору необхідних “партнерів” – урядів, готових прийняти умови вирішення міжнародних і внутрішніх проблем, які їм нав'язуються.

Коллективне управління і регулювання міжнародних економічних відносин – одна із характерних особливостей міжнародних відносин в післявоєнний період, що є наслідком усвідомлення певного наднаціонального регулювання. Сьогодні їх нараховується велика кількість, включаючи міжурядові і неурядові, ті, що діють в сфері

торгівлі, валютно-фінансових і кредитних відносин, промислового розвитку, оточуючого середовища, науково-технічної співпраці та ін., і незважаючи на їх різний статус і рівень всі вони вносять свій вклад у розвиток зв'язків і співпраці між країнами. Деякі організації мають власні повноваження чи навіть значні фінансові ресурси, інші представляють собою певного роду форуми, треті – забезпечують в основному збирання та публікацію статистичних даних, а на протязі останніх двох століть отримали розвиток три основних типи міжнародних організацій:

- 1) адміністративні установи, які займаються спеціальними технологічними задачами;
- 2) організації, які займаються упорядкуванням суперечок та рішень по ним;
- 3) міжнародні організації загального характеру, покликані забезпечити міжнародну безпеку і розвивати співпрацю (в основному економічну).

Європейський Союз (ЄС, Євросоюз)

Інтеграційна організація, головною метою якого є побудова більш тісного союзу європейських держав (ст. 1 Угоди про Європейський союз). Вихідною точкою створення Європейського союзу слід вважати Паризьку заяву 9 травня 1950 р. міністра іноземних справ Франції Р. Шумана, який запропонував поставити все виробництво вугля і сталі Франції і Німеччини під загальне міжнаціональне керівництво. Німеччина підтримала пропозицію Франції і в 1951 р. була підписана Паризька угода про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), до складу якого ввійшли шість держав: Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург. Діяльність ЄОВС у 1952–1957 рр. була дуже успішною. Новий імпульс європейській інтеграції дав поштовх у 1957 р., коли був підписаний Римський договір, згідно якого були засновані ще два об'єднання – європейське економічне товариство (ЄЕТ) і Європейське товариство з атомної енергії (Євратом). Таким чином, Римський договір об'єднав три товариства в єдиний економічний блок, який до 1992 р. називався європейським економічним

товариством, а потім був перейменований на Європейський союз. Наступним етапом у підготовці створення Європейського союзу стало заснування у 1970 р. спеціального механізму для координації зовнішньоекономічної діяльності держав-членів з метою формування європейської зовнішньої політики. Європейська політична співпраця сьогодні – загальна зовнішня політика і політика безпеки Європейського союзу (ЗЗПБ). Розпочинаючи з 1975 р. держави-члени також приступили до розробки сумісних заходів по боротьбі із злочинністю та іншими правопорушеннями: співпраця поліцій та судових органів в кримінально-правовій сфері (СПСО).

Всі сфери і механізми інтеграції на засадах підписаного в Маастрихті (Нідерланди) в 1992 р. Договору про Європейський Союз (Маастрихтського договору) були об'єднані в рамках єдиної інтеграційної організації. В той же час із заснуванням Європейського Союзу створені раніше європейські товариства не припинили свого існування. Європейський Союз, ЄОВС та Євратом, разом взяті, в політико-правовій доктрині, а іноді і в офіційних документах їх називають першою “опорою” Європейського Союзу. В якості другої і третьої “опор” виступають, відповідно, загальна зовнішня політика і політика безпеки (ЗЗПБ) і співпраця поліцій та судових органів в кримінально-правовій сфері (СПСО). Таким чином, з точки зору внутрішнього улаштування Європейський союз – це організація зі складною, комплексною структурою, що складається з трьох компонентів (“опор”): європейські товариства, ЗЗПБ і СПСО, функціонування яких підпорядковується різним по характеру і змісту джерелам права Європейського союзу. Три “опори” Союзу об'єднують один з одним, перш за все, наявність єдиних цілей і принципів, закріплених безпосередньо в Договорі про Європейський союз; єдиний склад держав-членів. Важливою умовою цілісності Європейського союзу також є наявність у цієї організації єдиної системи керівних органів – інститутів Європейського Союзу. По характеру своєї компетенції Європейський Союз виступає як наддержавна (наднаціональна) організація політичної влади, на користь якої держави-члени добровільно обмежили свій

суверенітет. Сучасний Європейський Союз – це державоподібне утворення, яке поступово еволюціонувало в сторону повноцінної федерації. В той же час на сучасному етапі Європейський союз зберігає ряд загальних рис з міжнародною (міжурядовою) організацією і конфедерацією держав. Федералізація є головною тенденцією розвитку Європейських товариств і Союзу з моменту їх заснування. Найбільш принциповими досягненнями на цьому шляху являються:

- побудова загального ринку, на основі якого утворений єдиний внутрішній ринок ЄС, тобто простір без внутрішніх кордонів, в якому забезпечується вільне переміщення товарів, осіб, послуг і капіталів;
- побудова економічного і валютного союзу, основою якого слугує єдина грошова одиниця ЄС – євро (в цьому процесі поки що не приймає участь Великобританія, Данія, Швеція, які зберегли в обігу свої національні валюти, а також 10 нових держав – членів ЄС);
- побудова Шенгенського простору і введення єдиної візи для іноземців на основі Шенгенських угод;
- розробка і проведення інститутами Європейського Союзу загальної політики в різних сферах: загальної аграрної політики ЄС, політики конкуренції, імміграційної, транспортної, екологічної політики;
- формування права Європейського Союзу – самостійної правової системи, яка регулює найважливіші сфери суспільних відносин з участю держав-членів, юридичних осіб і рядових громадян;
- введення інституту громадянства Союзу як стійкого правового зв'язку громадян держав-членів безпосередньо з Європейським союзом. Новим комплексним джерелом, в якому закріплені основи правового положення громадян Союзу, виступає прийнята в 2000 р. Хартія Європейського союзу про основи права;
- прийняття законодавства про європейські акціонерні товариства – єдиної організаційно-правової форми юридичних осіб, які слід використовувати для здійснення підприємницької ді-

яльності на всій території Європейського союзу;

- розробка законодавства і прийняття організаційних заходів в кримінально-правовій сфері з метою перетворити Європейський союз в цілому в простір свободи, безпеки і правосуддя;
- перетворення Європейського союзу в самостійного учасника міжнародних відносин, встановлення союзом партнерських відносин з іноземними державами.

На початку ХХІ ст. Європейський Союз вступив в новий етап перетворень, мета яких – зробити цю організацію більш демократичною і здатною функціонувати; в 2002 р. був створений “Конвент про майбутнє союзу”; в 2004 р. була розроблена Конституція Європейського Союзу.

Європейський союз сформував наступні загальні наднаціональні чи міждержавні органи управління:

- Рада міністрів – законодавчий орган;
- Комісія Європейського Союзу – виконавчий орган;
- Суд Європейського Союзу – вищий судовий орган;
- Європейська рада, до складі якої входять голови урядів країн-членів;
- Європейська політична співпраця – комітет, до складу якого входять міністри іноземних справ країн ЄС і один член Комісії ЄС;

В своїй роботі Європейська рада і Комісія ЄС знаходять підтримку ще двох організацій, які діють в рамках ЄС: Економічної і соціальної ради і Консультативної комісії ЄС з вугілля та сталі.

Основою законодавства Європейського Союзу є п'ять принципів:

- 1) вільний торговий обмін (вільна торгівля);
- 2) вільне пересування громадян країн-членів;
- 3) свобода вибору місця проживання;
- 4) свобода надання послуг;
- 5) вільний обіг капіталів і вільний платіжний обіг (трансферт капіталів).

Законодавчі акти ЄС безпосередньо замінюють національні закони країн-членів в сфері зовнішньоторгової політики, аграрної політики, торгового і громадянського права, податкового права.

Країни-члени ЄС свідомо і добровільно відмовилися від свого суверенітету в достатньо великому масштабі, від самостійності у зовнішньоторговій політиці, ввели в компетенцію ЄС весь комплекс торгового і громадянського права, що регулює конкуренцію, а також діяльність картелів і монополій.

Для успішного розвитку економічної інтеграції вглибину необхідно було розробити і постійно здійснювати єдину для всіх політику по основним напрямкам господарської взаємодії в таких сферах, як сільське господарство, промисловість, наука, торгівля, зовнішньоекономічна діяльність, фінанси, кредитно-валютні відносини, регулювання конкуренції між західноєвропейськими і транснаціональними корпораціями, регулювання господарських відносин між різними регіонами країн ЄС, координація гуманітарної допомоги тощо.

31 травня 2004 р. Європейський Союз вступив в якісно новий етап свого розвитку. Кількість його членів розширилася за рахунок держав Центральної і Східної Європи (ЦСЄ), Південної Європи, Балтії з 15 до 25. Враховуючи відповідні геополітичні фактори, таку подію слід порівняти по значущості із створенням Спільного ринку 40 років тому. Євросоюз з 1957 по 2004 рр. пройшов п'ять етапів розширення:

- 1) Великобританія, Данія, Ірландія (1973 р.);
- 2) Греція (1981 р.);
- 3) Іспанія, Португалія (1986 р.);
- 4) Австрія, Фінляндія, Швеція (1995 р.);
- 5) країни Центральної і Східної Європи, Мальта і Кіпр (2004 р.).

Нова якість п'ятого етапу визначається перш за все тим, що в ЄС вступили країни, які 10 років назад будували соціалістичне суспільство в умовах планово-адміністративних економічних систем з переважною часткою державної і суспільної власності на основні економічні ресурси. Нова якість цього етапу визначається також і тим, що ряд країн (Естонія, Латвія, Литва) входили в склад бувшого СРСР.

Розширення ЄС на Схід буде мати як позитивні, так і негативні наслідки для України в найближчій довгостроковій перспективі.

Серед позитивних наслідків слід очікувати прискорене розширення торгово-економічних зв'язків в ЄС в його новому форматі – 28. Розширений ринок ЄС може надавати Україні можливість просувати на нього товари сировинного і паливо-енергетичного комплексу, машинобудівну продукцію.

До числа негативних наслідків слід віднести наступні. Вступ в ЄС країн Центральної і Східної Європи і Балтії викличе істотну переорієнтацію їх зовнішньоекономічної діяльності на Захід. Західноєвропейських інвесторів буде притягувати можливість інвестування своїх капіталів більше в економіку країн – нових членів ЄС, а не в економіку України. Як наслідок, в Україні може бути знижена ділова активність по відношенню до неї зі сторони членів ЄС, тому міжнародний бізнес України з країнами ЄС може попасти у важко прогнозовану ситуацію.

Північноамериканська угода про вільну торгівлю

Інтеграційний процес в Північній Америці розгортається вже декілька десятків років, але політичні інститути, які сприяють формуванню даного процесу, отримали розповсюдження відносно недавно. Це зумовлено тією обставиною, що головним ініціатором інтеграційного процесу в Північній Америці виступають США, рівень економічного розвитку яких виключно є високим (ВВП США наближається до 13 трлн. дол. в 2006 р.). До кінця 80-х рр. XX ст., США не мали необхідності в підписанні угод з будь-якими країнами. В той же час ні Канада, ні тим більше Мексика не були готові ввійти разом із США в склад учасників одного й того ж інтеграційного процесу. Проте з 1985 р. розпочалися переговори про підписання двохсторонньої американо-канадської угоди про вільну торгівлю, яка була підписана в 1988 р. Угода передбачала лібералізацію на протязі десятирічного періоду взаємної торгівлі товарами та послугами, урегулювання суперечок, що виникають між державами; забезпечення широкого доступу американського бізнесу на канадський ринок. Підписання Угоди благо приємно відобразилося на таких галузях американської економіки, як автомобілебудування, поліграфічна промисловість, сільське господарство.

В той же час американські і канадські компанії, які функціонують в добувній промисловості, металургії, судноплавстві, зіткнулися з деякими труднощами в результаті дії Угоди. Незважаючи на це, економічна взаємозалежність між США і Канадою продовжує посилюватися.

Договір про створення зони вільної торгівлі (НАФТА) між США, Канадою і Мексикою, підписана у 1994 р., являє собою новий етап у розвитку міжнародних економічних відносин на північноамериканському континенті. Це трьохсторонній договір мав метою формування єдиного економічного простору завдяки відміні митних перешкод між державами, забезпечення вільного переміщення через їх кордони товарів, послуг, капіталів і робочої сили. Відміна тарифів на товари із США, Канади і Мексики відбувається поступово, на протязі максимально допустимого періоду – 15 років. Відміна тарифів між США та Канадою, яка розпочалася ще в рамках Американсько-канадської угоди про вільну торгівлю 1988 р., була завершена у 1998 р. Для основної частини американсько-мексиканської та канадсько-мексиканської торгівлі НАФТА або повільно ліквідує існуючі митні тарифи, або встановлює на них період обмеження від 5 до 10 років, на деякі товари – до 15 років. Канада і Мексика ліквідували всі тарифні і нетарифні перешкоди у взаємній сільськогосподарській торгівлі. Канада зразу ж після підписання НАФТА звільнила Мексику від імпорتنних обмежень, що відносяться до пшениці та інших сільськогосподарських видів продукції. Крім того, були зняті обмеження і в інших секторах економіки, в тому числі автомобілебудуванні; тарифи на більшість текстильних товарів були відмінені Канадою і Мексикою 2002 р., а тарифи на одяг – у 2004 р.

Разом з тим слід відмітити, що сьогодні в НАФТА, на відміну від ЄС, як найбільш розвиненого інтеграційного об'єднання, не існує наднаціональних органів управління, які мають право приймати рішення, обов'язкові для всіх учасників Угоди; у НАФТА відсутня єдина економічна і валютно-фінансова політика. Крім того, у по-

рівнянні з ЄС, який здійснює допомогу своїм менш розвиненим країнам-членам, таким, як Греція, Ірландія, Іспанія, Португалія, НАФТА такої допомоги не передбачає. Це означає, наприклад, що Мексика самостійно повинна справлятися із своїми труднощами. Як свідчить аналіз, ефективність дії Угоди може бути виявлена лише по закінченню 10 років, що зумовлено в першу чергу масштабами економіки США у порівнянні з Канадою і Мексикою. Хоча в цілому відмічається зростання експорту та імпорту в сфері торгівлі, в першу чергу між США і Мексикою, відбувається збільшення зайнятості і рівня доходів населення США, спостерігається зростання продуктивності праці. Крім того, відбувається перенесення частини бізнесу з території США в Мексику, при одночасній міграції населення із Мексики в США. Все це слід пояснити в певній мірі позитивним впливом утворення НАФТА на міжнародну економічну співпрацю на північноамериканському континенті. Що стосується впливу НАФТА на економіку Канади, то поки що рано говорити про його вплив. Це викликано тим, що економіка Канади тісно і давно прив'язана до економіки США. Мексика ж грає поки що незначну роль в економіці Канади. В той же час утворення такого значного торгово-економічного блоку не могло не виявитися на настроях ділових кіл в інших країнах західної півкулі. Не випадково після створення інтеграційного об'єднання НАФТА бажання приєднатися до нього побажали деякі країни Південної Америки.

Інтеграційні об'єднання Латинської Америки.

Інтеграція в Латинській Америці привела до створення в 1960 р. Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі (ЛАВТ), в яку ввійшли Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Колумбія, Мексика, Парагвай, Перу, Чілі, Еквадор. Ця організація передбачає лібералізацію взаємної торгівлі, встановлення митних перешкод у відношенні третіх країн, збільшення внутрішнього товарообігу. Згідно Договору Монтевідео-II, який був підписаний у 1980 р., ЛАВТ був перетворений на Латиноамериканську асоціацію інтеграції (ЛАІ), в яку крім вищезазначених країн ввійшов Уругвай. Поступово держави Латинської Америки стали переходити від практики

створення багатосторонніх об'єднань до організації мало чисельних угруповань. Однією з них є створений у 1995 р. між Аргентиною, Бразилією та Уругваєм “Спільний ринок” (МЕРКОСУР). Пізніше в МЕРКОСУР вступив Парагвай, а про участь в ньому в якості асоційованих членів заявили Чілі і Болівія. В МЕРКОСУР 95% взаємної торгівлі не обкладаються митами, а найближчим часом планується відмінити всі тарифи.

Завдяки створенню МЕРКОСУР відбулося істотне збільшення внутрішньої торгівлі, посилилася взаємодія з іншими інтеграційними об'єднаннями (наприклад, в ЄС у 1995 р. була підписана Угода про співробітництво), збільшилась інвестиційна активність як між учасниками Угоди, так і третіми країнами. Крім того, підписана попередня угода про створення зони вільної торгівлі між МЕРКОСУР і Товариством розвитку Південної Африки. Латиноамериканські держави проявляють інтерес до формування Американської зони вільної торгівлі (АЗВТ). Про створення АЗВТ було об'явлено в грудні 1994 р. в Майамі на зустрічі голів держав і урядів 34 країн Західної півкулі, за виключенням Куби. Результатом переговорів між сторонами з'явилася домовленість про підписання Угоди по АЗВТ 1 січня 2005 р. і вступу останнього в силу 1 січня 2006 р. У випадку успішного створення Американської зони вільної торгівлі могло б бути утворено одне з найбільших у світі інтеграційних об'єднань, яке б могло зайняти провідні позиції в міжнародних економічних відносинах, відкрило б єдиний економічний простір від Канади до Аргентини для глобального розповсюдження міжнародного бізнесу. Проте ці очікування не відбулися і минулий на початку листопаду 2005 р. в аргентинському м. Мар-дель-Плата все американський самміт не приніс бажаних результатів. Президенти 34 країн так і не змогли домовитися про створення Американської зони вільної торгівлі. Підписання сумісної декларації було відмінено. Причиною цьому стала позиція Аргентини, Бразилії, Парагваю та Уругваю (всі члени блоку МЕРКОСУР), а також Венесуели, які віддали перевагу тому, щоб не поспішати з підписанням угод про створення АЗВТ. Головною перешкодою на цьому стало питання

про фермерські субсидії в США, які можуть стати загрозою сільському господарству країн Латинської Америки, коли угода про АЗВТ вступить в силу. Розкол в колі учасників самміту країн Північної і Латинської Америки привів до того, що більшість лідерів роз'їхалися ще до закінчення самміту.

Асоціація держав Південно-Східної Азії

Розпочинаючи з 80-х рр. ХХ ст., Азіатсько-Тихоокеанський регіон (АТР) привертає до себе увагу міжнародного бізнесу як зони динамічного економічного зростання. Істотним фактором розвитку економічної інтеграції в регіоні виступають посилюючі настрої на користь азіатської солідарності, пошуку загально-азіатських цінностей. В АТР склався “азіатський чотирикутник”: Японія – Китай – нові індустріальні країни (НІК) – Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН).

АСЕАН – міжнародне інтеграційне об'єднання, утворене 8 серпня 1967 р. в м. Бангкок. В це об'єднання ввійшли Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, потім Бруней-Дарусалам (в 1984 р.), В'єтнам (в 1995 р.) Лаос і М'янма (в 1997 р.), Камбоджа (в 1999 р.). Статус спеціального спостерігача має Папуа-Нова Гвінея. АСЕАН – одне з найбільших в світі інтеграційних об'єднань, сукупна частина населення якого нараховує біля 500 млн. чоловік, а сукупний ВВП країн АСЕАН досягає майже 1 трлн. дол. В якості статутних цілей Бангкокською декларацією про заснування АСЕАН були визначені сприяючі розвитку економічного і культурного співробітництва країн-членів, збереженню миру і стабільності в АТР. Задача перетворення АСЕАН в один із світових політичних і економічних центрів багатополюсного світу стимулювала це регіональне угруповання країн активно вирішувати ряд надзвичайно важких економічних задач: формування зони вільної торгівлі і зони інвестицій, введення єдиної валюти і створення розгорнутої економічної інфраструктури, формування спеціальної структури управління зовнішньоекономічною діяльністю.

Вищим органом АСЕАН являються зустрічі голів держав та урядів, керівним і координуючим органом слугують щорічні наради

міністрів іноземних справ. Поточне керівництво АСЕАН здійснюється Постійним комітетом під егідою міністра іноземних справ країн, в якій відбувається чергова нарада. В Джакарті (Індонезія) функціонує постійний Секретаріат на чолі з генеральним секретарем. АСЕАН має 11 спеціалізованих комітетів; всього в рамках Асоціації щорічно проводиться більше 300 різних нарад і заходів. Юридичною основою відносин країн АСЕАН слугує Договір про дружбу і співробітництво в Південно-Східній Азії (Балійський договір) 1976 р. На сьогодні розроблений механізм можливого приєднання до Договору про АСЕАН інших позарегіональних об'єднань. В економічній сфері країни Асоціації проводять лінію на економічну інтеграцію і лібералізацію в регіоні на основі Угоди про створення зони вільної торгівлі. АСЕАН, Рамкова угода в зоні інвестицій в АСЕАН і Базова угода про схему промислового співробітництва, У відповідності з довгостроковою програмою розвитку АСЕАН, розробленою експертною групою, передбачає досягнення рівня інтеграції в АСЕАН більш високого, ніж в Європейському союзі, тобто повне об'єднання державної банківської сфери, збройних силах і поліції, зовнішньополітичних і науково-технологічних відомствах та інших органів управління. За час свого існування АСЕАН себе зарекомендував як зріла політична організація, проте в економічному плані, незважаючи на заявлені пріоритети та результати інтеграційного процесу, вони залишаються скромними. Розповсюдження торгових преференцій на торгівлю всередині АСЕАН в загальному вигляді виявилось лише декларацією про наміри і майже не відобразилося на торгових потоках між країнами. Частка АСЕАН у всьому об'ємі зовнішньої торгівлі країн-членів не зазнає ніяких змін. Значна частина зовнішньої торгівлі приходить на країни, розташовані поза АСЕАН, – США, Японію та ін. Парадокс в тому, що, незважаючи на існування Асоціації та ряду декларацій про розвиток співробітництва, країни – члени АСЕАН розвивались в основному самостійно і взаємодоповнюваності їх економік все ж не відбулося. Країни з недостатньо розвинутою економікою, але у розпорядженні яких є необхідні сировинні

і трудові ресурси при іноземній підтримці фінансовими, технічними, науковими засобами, здатні досягти високих темпів свого економічного розвитку. Коли екстенсивне зростання за рахунок припливу іноземних інвестицій був вичерпаний, країни Південно-Східної Азії приступили до пошуку зовнішніх інтенсивних факторів економічного розвитку, наприклад за рахунок регіональної інтеграції в рамках АСЕАН, яка поки що не принесла їм бажаного ефекту, не створила широкий єдиний економічний простір для ефективного ведення міжнародного бізнесу. Так, Росія підписала декларацію про партнерство з країнами-учасниками АСЕАН, яка включає в себе в якості складової частини Комплексну програму дій по розвитку співробітництва на 2006–2015 рр. в політичній, економічній, воєнно-технічній і культурній сферах. На останньому самміті було поставлене питання про створення нової організації між країнами під назвою Східно-Азіатське співробітництво, чи як його ще називають, Клуб –16, куди відкриті двері і для інших країн СНД.

Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво

В сучасних умовах здійснюються спроби для розвитку міжнародного співробітництва в рамках форуму Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), сформульованого в листопаді 1989 р. На початковому етапі він функціонував як міністерська зустріч, а з 1993 р. проводяться регулярні зустрічі голів держав і урядів. Сьогодні учасниками форуму є 21 країна: Австралія, Бруней, В'єтнам, Гонконг (як особлива зона Китаю), Індонезія, Канада, КНР, Республіка Корея, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Росія, Сінгапур, США, Таїланд, Тайвань, Філіппіни, Чилі, Японія. Таким чином, в цьому форумі представлені країни з високим і зростаючим економічним потенціалом. По своєму складу, характеру і цілям АТЕС виглядає зовсім нетипово. Це економічне об'єднання, створене державами, які сильно відрізняються між собою умовами і рівнем господарського розвитку, структурами економік, традиціями, ідеологією і навіть психологією людей. Проте промислово розвинені країни, що розвиваються, співпрацюють як рівноправні партнери. В кра-

їнах – членах АТЕС проживають більш 2,5 млрд. людей, сукупний ВВП яких перевищує 26 трлн. дол. (2004 р.) і приходиться 50% світової торгівлі. Зберігаючи консультативний статус, АТЕС фактично перетворюється в достатньо ефективний механізм, в рамках якого виробляються і реалізуються регіональні правила ведення торгово-економічної, науково-технічної, інвестиційної діяльності та міжнародного бізнесу. В рамках цього співробітництва діє Азіатський банк розвитку (АзБР) як регіональний міждержавний банк по довгостроковому кредитуванню проектів розвитку в країнах Азії та Тихоокеанського басейну. Заснований в 1966 р. згідно з рішенням XX1 сесії Економічної і соціальної комісії ООН для Азії і Тихого океану. Кредитну діяльність розпочав в лютому 19687 р. Учасниками АзБР можуть бути країни-члени ЕСКАТО і с спеціалізованих установ ООН. На початку 80-х рр. XX ст. до нього входили 47 країн; до 2000 р. АзБР нараховував 56 членів (40 – регіональних і 16 – нерегіональних). АзБР був створений у формі акціонерного товариства, найбільшими акціонерами якого були Японія, США Китай. В АзБР голоси розподіляються пропорційно внескам в акціонерний капітал. Для мобілізації ресурсів АзБР розміщає облігаційні займи на американському і західноєвропейському грошових ринках. Офіційні цілі АзБР – сприяння економічному розвитку і зовнішній торгівлі азіатських країн, що розвиваються, сприяння їм фінансової, технічної та економічної допомоги. В контексті цього банку функціонує три спеціальних фонди: Фонд азіатського розвитку, Спеціальний фонд технічної допомоги, Японський спеціальний фонд. Вищий орган АзБР – Рада управляючих (по одному управляючому і його заміснику від кожного банку); керівництво діяльності банку здійснює Рада директорів, а штаб-квартира знаходиться в Манілі (Філіппіни).

Як свідчить аналіз, в рамках АТЕС приймаються поки що заходи декларативного характеру, а це велике угруповання не пов'язане тісною взаємодією, взаємопроникненням, взаємовпливом економік країн-учасниць. Щоб це угруповання стало інтеграційним об'єднанням з економічної точки зору, необхідні час і конкретні

справи. Україна традиційно надає особливого значення розвитку відносин з державами АТР, активізує свою співпрацю з основними інтеграційними структурами регіону, в тому числі із АТЕС.

Співдружність Незалежних Держав (СНД)

Життєву необхідність економічної інтеграції для країн – бувших республік СРСР слід пояснити рядом причин. Політична незалежність не дала цим країнам економічної самостійності. Після розпаду СРСР молоді держави стали гостро відчувати недостатній розвиток продуктивних сил, посилену залежність їх економік від Заходу. Об'єднані зусилля в боротьбі проти нерівномірного розподілу праці, екс-республіки СРСР домагаються більш справедливих економічних відносин. Після розпаду СРСР ці нові проблеми було покликано вирішити Співдружність Незалежних Держав (СНД). Важливим інтегруючим фактором в рамках СНД вважається наявність сумісно створеної, єдиної і цілісної інфраструктури (транспортної, енергетичної, комунікаційної систем). Порушення єдності існуючої в рамках СРСР інфраструктури виключає для кожної із держав пострадянського простору можливість її ефективної експлуатації. Важливе значення продовжують грати створені по єдиним техніко-економічним умовам і державним стандартам основні фонди, загальна система підготовки спеціалістів і наукових кадрів в усіх сферах економіки. Одним із головних інтегруючих факторів залишається необхідність відновлення і розвитку більш тісного торгово-економічного співробітництва в рамках СНД.

Основоположними правовими документами СНД являються Угода про створення СНД 9 грудня 1991 р., Мінськ), підписана Росією, Білоруссю і Україною, і Протокол до цієї Угоди (21 грудня 1991 р., Алма-Ата), у відповідності з яким до складу Співдружності ввійшли 8 країн – Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Молдова, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан. В грудні 1993 р. до СНД приєдналася Грузія. Україна підписала і ратифікувала Угоду про створення СНД від 8 грудня 1991 та Протокол до цієї Угоди від 21 грудня 1991р. Україна, не підписавши Статут СНД від 22.01.1993 р., де-юре не є державою – членом Співдружності,

а має статус держави – засновниці та держави – учасниці СНД. У рамках цього регіонального утворення Україна надає пріоритет економічній складовій співробітництва, насамперед, формуванню повномасштабної зони вільної торгівлі без вилучень та обмежень. 18.10.201р. низкою держав-учасниць Співдружності, у тому числі й Україною, підписано Договір про ЗВТ СНД, основні положення якого регулюють умови торгівлі України з державами Співдружності, у тому числі й з членами Митного союзу. 21.08.2012 р. Україною завершено виконання внутрішньодержавних процедур, необхідних для набуття чинності для української сторони цього документа. Так, Україна стала третьою державою (разом з РБ і РФ), для якої 20 вересня 2012 р. набув чинності Договір про ЗВТ СНД.

Статут СНД включає основні напрямки діяльності Співдружності, серед яких першочерговими являються: формування загального економічного простору на основі ринкових відносин, координація кредитно-фінансової і соціальної політики, сприяння розвитку торгово-економічних зв'язків держав-членів, створення загального інформаційного простору, здійснення сумісних природоохоронних заходів, здійснення сумісних проектів і програм в сфері науки і техніки, освіти, охорони здоров'я, культури і спорту. Правовою базою для розвитку економічних інтеграційних зв'язків в рамках СНД є Договір про створення Економічного союзу, підписаного 24 вересня 1993 р. Договір символізував усвідомлення необхідності інтеграційної взаємодії, потреби зробити пріоритетними економічні аспекти інтеграції отримати реальні результати, взаємну вигоду від тісної міждержавної співпраці. Договором було передбачено поглиблення інтеграції поетапним шляхом створення зони вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку товарів, послуг, капіталів і робочої сили, валютного союзу, що безперечно відкривало нові широкі простори для розвитку міжнародного бізнесу. Для реального функціонування Економічного союзу потрібні були конструктивні рішення, обґрунтована концепція його будівництва, яка була визначена в Перспективному плані інтеграційного розвитку СНД, прийнята 21 жовтня 1994 р. В цьому плані передбачалося як мінімум відновлення минулих господарських

зв'язків, а також формування митного і платіжного союзу.

Вищими органами СНД Рада голів держав (РГГ) і Рада голів урядів (РГУ), В повноваження РГГ входять вирішення будь-яких принципових питань, пов'язаних з загальними інтересами держав-учасників. РГУ координує співпрацю органів виконавчої влади в економічній, соціальній та інших сферах загальних інтересів. РГУ проводить чотири засідання на рік, РГГ – два. Представництво в РГГ і РГУ, як в інших органах Співдружності, здійснюється в порядку алфавіту назв держав-учасників на строк не більше року. З метою координації діяльності країн Співдружності у зовнішньополітичній сфері заснована Рада міністрів іноземних справ. Нереалізованість потенційних можливостей взаємного співробітництва в рамках СНД є однією з основних причин низької питомої ваги СНД по основним показникам провідних інтеграційних об'єднань світу.

До початку ХХІ ст. СНД не вдалося кардинально вирішити багато життєво важливих задач, в тому числі організацію якісно нових економічних відносин між суверенними державами, формування і збереження загального економічного простору. Геоекономічні особливості країн – екс-республік СРСР, культурна спільність їх народів та інші соціально-економічні природні особливості дають Співдружності можливість інтенсивного розвитку і поглиблення економічної інтеграції на загальному економічному просторі. При ефективному розвитку інтеграції в рамках СНД міжнародний бізнес може сприяти більш швидкому подоланню економічної кризи, бідності і економічного відставання у всіх країнах-учасниках, а також завоювання СНД достойного місця в світовій спільноті і світовій економіці.

Головними стратегічними задачами існуючих інтеграційних союзів в сучасних умовах є наступні:

- по-перше, забезпечення стійкого економічного розвитку країн, які входять в склад до кожного із союзів шляхом організації більш раціонального використання економічних ресурсів і створення більш благоприємних умов для ведення господарської діяльності в рамках єдиного господарського комплексу;

- по-друге, участь в міжінтеграційному економічному співробітництві з іншими союзами в умовах глобалізації і постійній готовності до реагування на її виклики;
- по-третє, формування і захист справедливого світового економічного порядку в умовах дотримання норм міжнародного права, недопущення застосування військової сили при урегулюванні конфліктних економічних проблем, вирішення суперечливих питань мирним шляхом на благо народів всіх країн світу без будь-якої дискримінації.

Висновки

1. В сучасних умовах симптоми глобалізації pojawiaються у вигляді нових можливостей і загроз, породжуваних суспільними зсувами. Першоджерело глобалізації – індустріалізм, який є історичною універсалиєю, що надає нові імпульси розвитку, набуті в ході науково-технічної революції. Індустріалізм неминуче уніфікує життя і побут народів всієї земної півкулі; розвиток глобальної економіки з її законами і новим рівнем взаємозалежності істотно змінює статус і характер участі національної держави в економічному житті суспільства. Важливий симптом глобалізації – створення єдиного світового інформаційного простору, що неминуче породжує стандартизацію всіх сторін буття. Одним із самих загрозливих наслідків глобалізації є втрата контролю над соціальними процесами, яка сама по собі не являє собою певного шляху справедливості і ні в якій мірі не гарантує, що всі її наслідки будуть носити виключно сприятливий характер. Більше того, що глобалізація може створювати як передумови глобального процвітання, так і можливість глобальних катастроф. Зокрема, глобалізація не тільки є силою, що руйнує кордони локальних формувань, але і стимулом, який провокує їх пожвавлення. Зростання націоналізму і сепаратизму – реакція на глобалізм, який стає серйозним джерелом напруги та катастроф, які загрожують

суспільному життю і життю маси людей. Глобалізація для багатьох народів, які проживають за межами зони економічного процвітання, сприймається з почуттям дискомфорту і тривоги, як тенденція, руйнівні наслідки якої сприймаються більш гостро, ніж позитивні досягнення. В суспільствах, які гостро переживають деструктивні наслідки глобалізації, реакція протесту часто приймає ідеологічну форму антизахідних чи антиамериканських мотивів. Подальше просування на шляху до нових реалій економічного, культурного і політичного життя можливе лише на шляху інтенсивного діалогу між цивілізаціями, традиційно представленими дихотомією Схід-Захід.

2. Глобальна система, що народжується в ХХІ ст., являє собою нову інформаційно-технічну, науково-політичну і соціокультурну спільноту з її специфічними структурами і процесами, що функціонують і розвиваються в рамках людства з її складним переплетінням світогосподарських і міжнародних відносин. Будучи цілісною і в той же час суперечливою, глобальна система складається із ряду підсистем, розташованих у певному ієрархічному порядку. Ці підсистеми пов'язані між собою і здійснюють відповідний вплив один на одну. Разом з тим кожна із підсистем володіє автономією і здатна функціонувати самостійно, якщо здійснюваний в рамках кожної із підсистем розвиток не чинить перепони для розвитку інших систем. У випадку дисфункціональності будь-якої системи порушується цілісність глобальної системи. Проте це порушення ще не приводить до глобальної кризи, постільки автономне існування інших підсистем хоча і отримує деякий вплив ззовні, проте не втрачає своєї самостійності. Якщо порушення в одній із підсистем вибухають всередині її структури, то відцентрові сили різноспрямованої дії є такими потужними, що здійснюють дисбаланс в інших підсистемах і приводять до хаосу всю глобальну систему як економіки, так і політики.

3. Сучасна світова економіка зазнає глибоких змін: глобалізація ринку, розвиток багатомірної конкуренції, трансформація господарських процесів виявляють застарілі принципи

та орієнтири структурування і розвитку суб'єктів світових і національних господарств. Якщо до 70-х рр. XX ст.. конкуренція особливо не виявлялася у багатьох галузях і країнах, то сьогодні масштаби її зростання і розширення виходять за межі окремих регіонів світу, загострюючи питання конкурентоспроможності національних підприємств та установ. Глобалізація і розвиток конкуренції створюють не тільки економічні проблеми, але і нові можливості для товаровиробників: постійні інновації, безпрецедентні темпи розвитку найбільш конкурентних сьогодні галузей економіки (електроніки, машинобудування тощо) Японії та інших індустріально розвинених країн зумовлюються посиленням внутрішньої і міжнародної конкуренції. Порівняльні оцінки конкурентоспроможності, з виявленням сильних сторін успішних конкурентів, дозволяють визначити слабості національних суб'єктів світового господарства та уточнити орієнтири подальшого економічного розвитку.

4. Глобальна нерівність виникає в ході процесу глобалізації і породжує транснаціональні форми нерівності. Регіональна нерівність – результат нерівномірного розвитку світової економіки, яка вже давно знаходиться у фокусі уваги політиків і аналітиків. Існує декілька теорій, які намагаються пояснити відсталість і слабкий розвиток окремих регіонів світу – класичний марксизм, теорія модернізації, теорія залежності, неомарксизм, лівоструктуралізм, постімперіалізм. Всі ці теорії не позбавлені недоліків і не змогли з достатньою мірою переконаності ні обґрунтувати причини нерівності на інтернаціональному рівні, ні висунути програми їх подолання. Слабкими сторонами цих теорій слід назвати недооцінку внутрішніх соціальних факторів бідних країн; нерозуміння взаємозалежності розвитку і недорозвинутості та унікальності історичного розвитку будь-якого суспільства; зневажання багатоманітності досвідів і різних стартових умов “третіх держав”; небажання розглядати можливі прояви нових форм суспільств, відмінних від країн першого ешелону. Формування глобального багатства і глобальної бідності

супроводжується сьогодні глобальною рестратифікацією. Зник, так званий, другий світ (це були країни соціалістичного табору). Третій світ сьогодні також змінився, так як в країнах третього світу виникли нові індустріальні країни, які успішно конкурують з першим світом, до якого відносяться високорозвинені країни. З'явилися найбідніші країни четвертого світу, тобто країни, в яких панує тотальна бідність. Всі ці зміни привели до того, що частина дослідників сьогодні говорить про бідну і багату частину людства, про бідні і багаті країни, що свідчить про те, що глобальна стратифікація глобального суспільства поки ще не створена.

Питання для самоконтролю знань

1. *Розкрити сутність і напрямки міжнародної економічної інтеграції.*
2. *Прокоментувати діяльність міжнародних інтеграційних об'єднань (за вибором).*
3. *Визначити місце і роль глобального світового господарства в умовах глобалізації.*
4. *Дати аналіз місця і ролі України в глобальному гео економічному просторі.*
5. *Дати приклади глобальної нерівності, яка виникає в ході процесу глобалізації і породжує транснаціональні форми.*
6. *Прокоментувати діяльність міжнародних інтеграційних об'єднань на регіональних просторах світу.*
7. *Дати аналіз сучасної світової економіки, яка зазнає глибоких змін в умовах глобалізації ринку і розвитку конкуренції.*
8. *Визначити головні стратегічні задачі існуючих інтеграційних союзів в сучасних умовах.*
9. *Сформулювати фактори національної конкурентоспроможності, що відбувається в контексті глобального простору.*
10. *Визначити місце і роль України в системі міжнародних інтеграційних об'єднань.*

Література

1. *Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь* / Гл. ред.: И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М. – СПб. – Н. – Й.: ИЦ “ЕЛИМА”, ИД “ПИТЕР”, 2006. – 1160 с
2. *Мировая экономика и международный бизнес: учебник/ кол. авт.; под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. В. В. Полякова и д-ра экон. наук, проф. Р. К. Щенина. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2007. – 688 с.*
3. *Восточная Европа и СНГ. Экономические связи в 2000 г.: Справочник. – М.: Бизнес-Пресс, 2001.*
4. *Международные экономические отношения: учебник для вузов / под ред. В. Е. Рыбалкина, 6-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006.*
5. *Расширение ЕС на Восток: предпосылки, проблемы, последствия ИМЭМО РАН. – М.: Наука, 2003.*
6. *Страны и регионы: Справочник / Под ред. А. С. Булатові. – М.: Проспект, 2003.*
7. *Щенин Р. К. Расширение Европейского союза на Восток: качественно новый этап европейской экономической интеграции. – М.: Изд-во ГУУ, 2002.*
8. *Щенин Р. К. Растущая роль интеграционных объединений в глобальной экономике // Торгпредство. – 2006. – № 1. – с.20–27; № 2 – с.5–13.*
9. *Щенин Р. К. Международные интеграционные объединения на региональных пространствах мира // Международная экономика. – 2005. – № 5. – с.22–33.*
10. *Політика європейської інтеграції: навчальний посібник / Під ред. д.ф.н., проф. В. Г. Воронкової. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 512 с.*
11. *Соснін О. В., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: навчальний посібник / В. Г. Воронкова, М. А. Ажажа. – Львів: “Магнолія 2006”, 2011. – 602с.*

Розділ VIII

ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА, ЛЮДИНИ І ЛЮДИНИ, ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ В МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

8.1. Формування взаємовідносин людини і суспільства в умовах глобального розвитку.

8.2. Людиноцентризм як антропологічна парадигма євроінтеграційної політики.

8.3. Формування людиноцентричної політики гуманістичного європейського менеджменту в контексті глобального розвитку.

8.4. Людина як об'єкт і суб'єкт громадянського суспільства.

8.5. Економічна антропологія як теоретична засада формування нової економічної культури та економічного мислення в умовах глобального розвитку.

Висновки

Питання для самоконтролю знань

Література

Ключові поняття та терміни

Людина і суспільство, людина і людина, людина і природа, людина і громадянське суспільство, людиноцентризм, кадрова політика, глобалізація

Завдання та цілі розділу

1. Визначити модель людини в умовах глобалізації.

2. Дати аналіз сутності людини як соціокосмічного резонатора, що репрезентує спресований в рамках конкретного індивідуума Всесвіт.

3. Визначити антропний космічний принцип В. Налімова, що затверджує привілейоване місце людини у Всесвіті.

4. Обґрунтувати голографічну модель пізнання в контексті моделювання пізнавальних процесів.

5. З'ясувати суспільство як соціум, що характеризує суспільний світ як саму абстрактну невизначену всезагальність людського суспільного буття.

6. Дати аналіз видів взаємовідносин: 1) співвідношення людини як абстрактно-субстанційного суб'єкта і соціуму; 2) співвідношення соціологічно-функціональної людини і суспільства як системно-цілісного організму; 3) співвідношення екзистенційно-індивідуальної людини та соціосвітів повсякденності.

7. Розкрити напрями людиноцентризму як антропологічної парадигми євроінтеграційної політики.

8. Визначити концепцію формування людиноцентричної політики гуманістичного європейського менеджменту в контексті глобалізації.

9. Обґрунтувати напрями оптимізації людиноцентричної кадрової політики.

10. Напрями упровадження людиноцентричної моделі кадрової політики в Україні.

8.1. Формування взаємовідносин людини і суспільства в умовах глобального розвитку

Актуальність теми дослідження взаємовідносин “людина-суспільство” в контексті глобалізації заключається в тому, що її центральною проблемою є проблема людини, яка має не тільки загальнотеоретичний, загальнофілософський смисл, а й праксеологічний. В складних і суперечливих умовах глобалізації необхідно

сформувати таку модель людини, яка б включала в себе можливості, які слугують основою для аналізу самих глибоких і різноманітних взаємозв'язків людини і суспільства. Модель людини в умовах глобалізації носить функціонально-базисний характер і є основою для дослідження цілого ряду всезагальних закономірностей у співвідношенні “людини і суспільства”.

Пошуки підходу до нового формату моделі людини приводять до трьохрівневої моделі, яка є аналогічною трьохрівневій моделі суспільного світу:

- 1) суспільства як соціуму;
- 2) суспільства як системно-структурного світу;
- 3) суспільства як соціомікро- і соціомакросвіту повсякденності.

Значний внесок у збагнення таємниці людини внесли представники російської та української думки, такі, як: Л. Анциферова, І. Єгорова, Є. Золотухіна-Аболіна, Н. Бехтерева, В. Барулін, І. Бондаревич, П. Гуревич, П. Кравчук, М. Каган, В. Межуєв, К. Момджян, О. Огурцов, М. Скворцов, Н. Семенюк, В. Стюпін, Р. Самчук. Значний внесок у збагнення таємниці людини внесли представники української вітчизняної традиції: з антропологічної точки зору – В. Табачковський; в контексті докласичної і класичної доби – А. Бичко, І. Бичко; креативно-трансцендуючої духовності – С. Кримський; атрибутивних властивостей людини в контексті саморуку універсаму – В. Бех; екзистенційних вимірів історії – М. Култаєва; комунікативної філософії – Л. Ситниченко, А. Єрмоленко; духовності і культури – Є. Бистрицький, І. Бондарчук, Г. Волинка; діалогу культур і цивілізацій – М. Попович; ментальності народу – Р. Додонов; людини як суб'єкта соціальної філософії – О. Богуславська; метафізичних вимірів людського буття – В. Воронкова. Можна виокремити таких представників української філософії, які займалися дослідженням цього феномену, як В. Г. Табачковський, В. В. Лях, К. Ю. Райда, С. Б. Кримський, Ю. В. Павленко, Ю. М. Пахомов, А. К. Бичко, Л. Т. Левчук, А. Н. Єрмоленко та багато інших. В. Г. Табачковський, В. В. Лях, А. К. Бичко, Л. Т. Левчук, А. Н. Єрмоленко, К. Ю. Райда, В. Л. Іноземцев

досліджують в першу чергу антропологічні, соціоантропологічні та етико-комунікативні аспекти процесу глобалізації в умовах інформаційного постіндустріального суспільства.

Дослідженню процесів соціальної глобалізації та проблемам активного включення України до глобалізаційних процесів інтеграції присвячені роботи Є. М. Суліми, М. І. Михальченка, О. Г. Білоруса, Д. Г. Лук'яненка, П. І. Гнатенка, Ю. В. Пахомова, С. Б. Кримського, В. Б. Огорокова, М. П. Лукашевича та інших авторів. Так, зокрема, О. Г. Білорус, Ю. В. Пахомов, С. Б. Кримський основну увагу приділяють цивілізаційним моделям сучасності та новітньому глобальному соціальному порядку. Західна філософія глобалізму та глобалістики, як новітньої міждисциплінарної сфери наукових досліджень, спирається на низку теоретичних концепцій, серед яких слід назвати роботи Р. Робертсона, М. Кастельса, І. Валлестайна, С. Гантінгтона, Е. Гідденса, М. Уотерса, У. Бека, Г. Йонаса, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями, З. Бжезинського, К. Поппера, Д. Белла, Р. Арона та інших. У більш актуалізованому відношенні, спрямованому на дослідження глобалізації в контексті постіндустріальної реальності, розроблені концепції Р. Дарендорфа, Ф. Нушелера, Д. Белла, В. Іноземцева, В. Ляха, Ю. Павленка. Найбільш відомими працями, в яких розглядаються конфліктні, національні, етнічні та цивілізаційні аспекти цього феномена, можна вважати роботи Є. Сміта, К. Гірца, С. Гантінгтона, З. Бжезинського, М. Кисельова, В. Толстих. Взаємовідносини суспільства та влади в глобалізаційному контексті піддали аналізу З. Батман, А. Макаренко, Дж. Гелбрайт, А. Толстоухов, А. Карась, Д. Медоуз, О. Панарін. Етичні аспекти глобалізації та проблеми комунікації досліджували А. Етціоні, К. Апель, А. Єрмоленко, Н. Луман, Є. Макінтайр, Ч. Тейлор, Д. Бьолер та інші.

Безперечно, що творчість В. І. Шинкарука в дослідженні людини і суспільства є багатопланою і класичною. Завдяки В. І. Шинкаруку починає зміщуватися головний акцент філософствування – з того, що не залежить від людини й людства, на те, що освоюється людиною в процесі її пізнавальної діяльності, й ширше – на світоглядне осмислення світу. В результаті акцент філософських міркувань

переноситься з “об’єктивних законів” розвитку всього на пізнавальні і світоглядні можливості суб’єкта, на пізнавальні та ціннісні регулятиви людської життєдіяльності. Саме до такої традиції повертає свій аналіз В. І. Шинкарук, використовуючи весь методологічний арсенал для розгляду проблем людини – істини, добра і краси, прагнення осмислити їх у більш широкому контексті – соціально-філософської гуманістичної рефлексії. Своєрідним маніфестом Київської філософської школи стало осмислення “антропологічної ревізії принципу діяльності” та “духу як відваги подужати трагедію індивідуального сутнісного буття”. Проблеми людини осмислювали Марія Злотіна, Вадим Іванов, Микола Тарасенко, Володимир Табачковський, Георгій Заїченко, Ігор Бичко, Мирослав Попович, Сергій Кримський, Віктора Андрущенко, Євгеній Бистрицький, Григорій Волинка. В результаті цього осмислення новітній погляд на світ людини багато в чому ґрунтується на положеннях “ренесансного гуманізму”. Так, В. Табачковський осмислював проблеми людини з точки зору філософсько-антропологічних вимірів, які є такою онтологією людини, в якій центральним є вчення про сенс людського буття і можливості його досягнення, зокрема, через розгляд колізійності людського світоставлення та феномена самотворення людини.

Так, саме екзистенційна антропологія сформувалася у межах Київської світоглядно-антропологічної школи, фундаментальним спрямуванням якої стало дослідження екзистенційних вимірів людського буття через розгляд світогляду та його теоретичних трансформацій. Фундатор цієї школи В. Шинкарук досліджує екзистенціали людського буття – “віра”, “надія”, “любов”, які знаменують вихід особистості до автентичної та людяної комунікації. І. Бичко детально аналізує такий екзистенціал, як “свобода”, який на відміну від есенційного підходу, стверджує відкритість людського буття, проблеми вибору людини, ратує за перспективи гуманістичної методології. А. Бичко розглядає проблеми людини в контексті докласичної і класичної доби української філософії, висвітлюючи основні риси українського світоглядного менталітету; Н. Хамітов,

Л. Гармаш, С. Крилова – проблеми людини в контексті відкритої системи спілкування різних типів філософствування Сходу та Заходу; С. Кримський виявляє креативно-трансцендуючий характер духовності, що вияскравлює духовність як онтологічне осердя людини; комунікативна філософія людини розглядається у творах А. Єрмоленка, Л. Ситниченко; Є. Бистрицький аналізує проблеми буття людини, культури та духовності; В. Андрущенко виявляє суперечливу палітру осягнення таїнства соціального, чинників, які детермінують; оптимальні форми та способи людського життя. Київська філософська школа представлена також визначними філософами, як Б. Головка, М. Попович, В. Пазенок; високим рівнем дослідження філософських проблем відрізняється творчість С. Канарського – про естетичну діяльність людини та І. Бондарчук – про антропологічні засади людини. Саме лекції цих філософів ще в 70–80 рр. пробудили любов до філософії як “мудрості”, яка стала смислом всього життя. На нашу думку, Київська філософська школа – це визначне явище в сучасній соціогуманітаристиці, в центрі якої людина як міра всіх речей.

Аналізуючи звернення до проблематики самості таких авторів, як Платон, О. Лосєв, Х. Когут, М. Фуко, К. Г. Юнг, М. Гайдеггер, М. Горкгаймер і Т. Адорно, Поль Рікер та інші, можемо зазначити, що визначення цього терміна розрізнене, не має концептуальної завершеності. У кожного з поважних авторів є своя концептуальна позиція, але взагалі не існує цілісного наукового розуміння самості. Однією з причин, на наш погляд, є відсутність ефективної методології, яка б дозволила досліджувати таке специфічне суміжне поняття в єдності його проявів.

Поняття про цілісність глибинного психічного шару свідомості людини і його діалогічного зв'язку з божими енергіями, а також з навколишнім світом, розуміння творчого потенціалу саме цієї цілісної структури має свої давні прояви. Однак розмаїття цих проявів має також декілька інтерпретацій, що вказує на актуальність та невичерпність до цього часу досліджень даної цілісності людини. Останнє вимагає своєї концептуалізації в окреме поняття

онтологічну самість, яке інтегрує весь спектр сенсів та інтерпретацій, містить онтологічну константу та є проявом головної якості – здатності бути формотворчою структурою у соціальному просторі.

Поняття самості на межі століть використовується в таких наукових напрямках, як філософія (онтологія, феноменологія), психологія та релігієзнавство. Поняття соціального простору, повсякденності активно використовується у соціальній філософії, соціології та має певний ступінь розробки як симулятивна реальність та гіперреальність.

Провідні дослідження даної проблематики, на нашу думку, можна класифікувати у такий спосіб:

1. Стародавні джерела: “Упанішади”, давньогрецька філософія (Платон), давньогрецький епос (“Іліада”, “Одіссея”), буддизм, “Туань Ін Цзи” “Бардо Тхьодол”, християнство, точніше ісихазм, “Добротолюб’я”, які містять в собі поняття про самість як цілісну, несамототожну структуру, ідеї онтологізації самості як ідеї синергійної співпраці людської самості з буттям, обоженими енергіями, та ідеї щодо самоорганізації, які когерентні сучасній теорії самоорганізації.

2. Соціально-психологічні, психоаналіз: З. Фрейд, К. Г. Юнг, А. Маслоу, Х. Когут, Ж. Лакан, які налають інформацію про надсвідоме, креативний потенціал інтегрованої самості, ідеї самоактуалізації особистості у соціокультурному просторі, що є когерентними теорії самоорганізації, а також про подвоєння свідомості, амбівалентність, нарцисичні розлади особистості в умовах симулятивної соціальної реальності.

3. Кожен з таких філософів двадцятого сторіччя, як М. Гайдеггер, Х. Ортега-і-Гассет, М. Бубер, Р. Сеннет, Ж. Бодрійяр, Е. Левінас, Т. Судзукі, Б. Кассен, М. Горкгаймер, Т. Адорно має особисту оригінальну концепцію щодо самості та її нівеляції в сучасному просторі повсякденності, що дозволяє створити діалог інтерпретацій. Стурбованість бездуховністю сучасного суспільства об’єднує всі теорії. Кожен з авторів виявляє в структурі сучасного простору штучну реальність, гіперреальність, безособову нарративну структуру. Дані

концепції підводять нас до висновку, що стандартизація життя є витоком бездуховності суспільства.

4. Соціальна філософія, соціологія: П. Сорокін, П. Бурд'є, К. Поппер, Ю. Габермас, Т. Парсонс. В роботах авторів даного напрямку запропоновано поняття “соціальний простір”, “абстрактне суспільство”, що є симптомом перехідного стану суспільства, “соціальні канали” та “соціальні флуктуації”, якими ми оперуємо у нашому науково-методичному дослідженні.

5. Вітчизняні філософи: Г. Сковорода, П. Юркевич, О. Лосєв, М. Бахтін, Є. Мелетинський, О. Фрейдєнберг, Л. Гумільов, С. Хоружий, М. Михальченко, В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Култаєва, В. Бех, Т. Григор'єва, І. Кузін, В. Малявін, І. Степаненко. Всі вказані автори надали різноманітну інформацію щодо самості, духовності, синтетичних типів особистості, сучасного вітчизняного соціального простору суспільства перехідного типу, а також філософських підходів, які було спрямовано на аналіз вказаних проблем.

6. Концепція самоорганізації: І. Пригожин, І. Стєнгерс, І. Добронравова, В. Василькова, Л. Горбунова, І. Предборська, Н. Кочубей, Л. Бєвзенко, В. Лутай. Стратегія самоорганізації є визначальною у спробах вивести поняття “самість” з бінарних опозицій осмислення: наприклад, суб'єкт та об'єкт, есенціальний або екзистенціальний підходи. В парадигмі самоорганізації ми розмірковуємо про поняття “онтологічна самість” як цілісно-поліваріантну структуру, що сповнена внутрішніх флуктуацій і стрімко реагує на соціальні флуктуації суспільства перехідного типу. Також ми використовуємо спеціальні поняття, наприклад, точка біфуркації.

Незважаючи на те, що існує загальнофілософська і спеціальна література, присвячена проблемі самості та її прихованого потенціалу самоорганізації, соціальному простору, гіперреальності, симулятивності, кризі духовності в сучасному суспільстві тощо, до цього часу не існує досліджень, які б безпосередньо були присвячені проблемі цілісності самості в соціальному просторі, самості й духовних аскетичних практик в парадигмі самоорганізації, тому осмислення цих проблем вимагає подальшої роботи. Проте,

життя не стоїть на місці, “все тече, все розвивається”, і проблеми людини отримали своє подальше вивчення, ці проблеми є ще дискусійними і не розділяються всіма вченими. Так, цікавою концепцією сучасності є концепція людини В. Казначеева і Є. Спіріна. На їх думку, людина як продукт довгої біологічної еволюції, відтворюючої в інформаційному аспекті еволюцію нашого Всесвіту, відображає в собі в закодованому вигляді послідовність історії нашого Космосу. Російські дослідники В. Казначеев і Є. Спірін рекомендують проводити комплексні дослідження *Homo sapiens*, спираючись на уявлення про людину як цілісне космопланетарне явище. Згідно з таким підходом, на протязі тривалого часу еволюції формування біологічних рис людини проходило при взаємодії з культурою, а етнічних, релігійних та інших звичаїв – при взаємодії з природним середовищем. Соціальне не суперечить фізичному, космічному і біологічному, так як від народження людина має тілесну організацію, яка включає в себе можливості її соціально-діяльнісного розвитку. Постільки природа людини інваріантна, то суспільство не може формувати заново в кожному поколінні людську природу. Воно “вишиває по канві” (людина як спресований Всесвіт) соціальний рисунок (особистість, яка уявляє собою мікрокосми соціуму) в залежності від набору цінностей людини. Людина, перш за все, пластична істота, яка включає в себе сліди космофізичної, біогенетичної і соціокультурної еволюції.

Людина, як соціокосмічний резонатор, репрезентує спресований в рамках конкретного індивідуума Всесвіт, який чутко реагує на зміни соціуму і Космосу. Людина як голограма Всесвіту – метафоричний вислів, що вказує на глибокий зв'язок людини і Всесвіту. В деяких моделях людини відмічається космічний вимір його екзистенційної сутності, якщо виходити з розуміння людини як космобіопсихосоціальної єдності. В цьому плані представляє собою інтерес трактування людини як голограми Всесвіту, що пов'язане з корпускулярно-хвильовим дуалізмом. Наші знання про екзистенцію людини і функціонування її мозку і психіки ще не дозволяють створити єдину науку про людину, тому багато проблем

обговорюються саме на метафоричному рівні. Функціонування центральної нервової системи людини, особливо головного мозку, цілком свідчить про голографічну парадигму.

Людина як “молекула” – метафоричний вислів, який також свідчить, що людина є найменшою частиною Всесвіту, володіє її властивостями. Вважається, що людина як “молекула” включає в себе максимум інформації про Всесвіт. Рівень організації живої матерії дає можливість чуттєвого сприйняття інших рівнів ієрархічно побудованого Всесвіту – нижчого (елементарні частки, атоми, молекули та ін.) і вищого (системи галактик, Метагалактика). Разом з тим, інтелектуальне розуміння людини охоплює широкий діапазон феноменів природи – від елементарних часток до космічних об’єктів. В цілому вважається, що людину можна визначити як макроскопічну істоту на середньому рівні структурної організації нашого Всесвіту, що користується інформацією про явища і об’єкти інших рівнів. Самоіснування людини зумовлено відносною стабільністю агрегатів колоїдів і кристалів, а також нашої планети, причому будь-який більш високий рівень стабільності включає всю інформацію попередніх рівнів і нову інформацію, характерну тільки для нього. В структурній організації Всесвіту будь-який рівень має певне число енергії: кількість цих рівнів може бути необмеженим як на макро-, так і на мегарівні. Зародження розуму на найбільш багатому в інформаційному відношенні рівні передбачає її основну властивість – усвідомити сутність Всесвіту, щоб в перспективі управляти її еволюцією. Таким чином, тіло людини включає в себе все багатство інформації, яке несуть всі рівні стабільності, що управляються квантовими законами, і одночасно чутливі до ефектів гравітаційної взаємодії, що виявляється на рівнях Всесвіту. Якщо погодитися, що біологічна еволюція в мініатюрі – космічна еволюція, то можна відмітити, що максимум інформації про Всесвіт знаходиться в основному в голові індивіда і добувається завдяки голографічній природі мислення. Слід враховувати і те, що мозок сучасної людини є результатом тривалого розвитку планетарного життя, що він саме адаптований до земних умов і не адаптований

до сприйняття і обробки інформації (в т.ч. Всесвітів), які не входять в зону його впливу. Слід враховувати і те, що мозок людини включає до 100 млрд. нейронів – приблизно стільки, скільки планет у нашій Галактиці.

Привабливою є точка зору Н. Моїсеєва, згідно з яким Всесвіт є цілісною єдиною системою, хоча цим даним не суперечить постулат про відсутність до певного часу керуючого начала в само-розвитку, самоорганізації Всесвіту, так як цій системі властиві параметри стохастичності і невизначеності, а також з точки зору її біфуркації, то вони зумовлюють незворотність космологічного універсального часу, з чим пов'язана непередбаченість еволюції суперсистеми Всесвіту та її фрагментів. Отже, навіть при відсутності цілепокладаючого начала розвиток Всесвіту характеризується деякою направленістю. В результаті відбувається безперервне зростання різноманітності і складності матеріальних утворень, а на певному часі виникає жива речовина, яка слугує основою для виникнення Розуму, ціленаправлено розвивається (у Всесвіті може бути багато таких зародків розуму). Шлях розвитку нашого світу такий: від початкового вибуху до ціленаправленого розвитку. Цей підхід не виключає положення про те, що людина в потенції вже існувала в стані зародка Всесвіту, що еволюція Космосу жорстко детермінована. Значення концепції самоорганізації суперсистеми Всесвіту заключається в тому, що вона виявляє “ефект зборки”: системи нашого світу досягають такого рівня складності, що у Всесвіті виникають нові властивості, яких нема у її елементів (до них відноситься і людина з розумом). Поскільки таких систем у Всесвіті багато, то не виключається існування в ній позаземних, космічних цивілізацій, різноманітних форм життя і розуму. Земна еволюція життя унікальна, але це не виключає існування в ній позаземних форм життя. Світ – безмежний в просторі і часі; фізичний вакуум, в якому виникають спонтанні фазові переходи, здатні дати життя новим Всесвітам.

Концепція О. Колмогорова і О. Ляпунова про “великий біологічний вибух” затверджує широке розповсюдження життя

в межах всього Всесвіту. Однією з головних проблем сучасної науки і світогляду є проблема виникнення земного життя, його зв'язку з Космосом, що передбачає обговорення масштабів поширення живої речовини у Всесвіті, в т.ч. і розумної форми у вигляді космічної цивілізації, що дозволяє розглядати земну біосферу як локальне згущення нескінченно космічного потоку живої речовини а людство – як розумну частину живої речовини нашого Всесвіту (Метагалактики). Фізик Л. Морозов висунув концепцію “великого біологічного вибуху”, згідно з якою передбачається існування великомасштабної структури живої речовини у Всесвіті. В 60-х рр. О. Колмогоров і О. Ляпунов висунули гіпотезу про функціональну організацію космічної живої речовини, а американський фізик Ф. Дайсон сформулював концепцію космічних умов існування життя. В свою чергу американський біолог і космолог К. Саган, аналізуючи проблему космологічних основ виникнення життя, постулює існування загальної космічної закономірності – у Всесвіті на протязі певного часу виникнення життя здійснюється як безперечне явище космологічної еволюції. Приватний випадок цієї закономірності – виникнення життя на Землі як виявлення загальної космологічної еволюції. Умови виникнення життя на Землі визначили її розвиток в якості цілого, тобто у вигляді біосфери, єдиного моноліту живої речовини. Це означає, що еволюція біосфери залежить від сукупності земних і космічних явищ.

Антропний космічний принцип В. Налімова – положення, що затверджує привілейоване місце людини у Всесвіті, яке виходить із існуючого взаємозв'язку світових констант, а саме, що Всесвіт – це дім людини. Цей принцип має дві версії: сильну (російський вчений В. Налімов) і слабку версію (американський космолог Б. Картер) з його афоризмом: “Я мислю, отже, світ такий, який він є”. Сильна версія антропного космологічного принципу базується на тому, що реальність Всесвіту залежить від існування людини, що біологічний відбір фундаментальних констант визначає специфіку і структуру Всесвіту, що саме виникнення Всесвіту в значній мірі детерміновано існуванням людини. В своєму крайньому вигляді

сильна версія цього принципу сформульована американським фізиком Дж. Уілером, який виходить із концепції так званого співчасного Всесвіту, тобто людина не просто спостерігає Всесвіт, а надає їй існування. Уявлення, що Всесвіт не тільки породжує життя, але і підтримує її і розвивається завдяки своїй волі, приводить до висновку: людина є не тільки мірою всіх речей, а також і її творцем. В світоглядному плані інтерпретація Уйлера антропного космічного принципу являє собою сучасне формулювання установок І. Канта про телеологічність світовлаштування. Таку інтерпретацію антропного космічного принципу розділяє російський вчений В. Налімов, який розкриває його шляхом включення ідеї про первісне існування смислів. Ці смисли лежать в основі Всесвіту і передбачені для свого розкриття людиною. Глобальний еволюціонізм, що надає розвитку як біосфері, так і ноосфері, вважається можливим тому, що на Землі в Космосі в цілому реалізувалися зовнішні умови, а в глибинах Всесвіту потенційні можливості семантичної природи, які в цих мовах розкрилися через багатоманітність живих текстів (людина і є одним із цих текстів). Людина стала виступати в єдності з цим Всесвітом, нерозривності з ним. Саме в цьому заключається смисл антропного принципу (В. Налімов). Тут смисли являються самостійною реальністю і виявляються через матерію за допомогою геометрії Світу. Фактично Налімов відроджує, хоча і в деякому модифікованому вигляді концепцію Платона про одвічне існування “ідей”, відблиском яких слугує матеріальний світ. Такий підхід передбачає, що “ідея”, чи смисл, виступає в якості кода, що включає в себе всю інформацію про еволюцію Космосу, про виникнення життя і людини. В. Налімов створив модель несвідомого, в якій поряд з фізичним вакуумом вводиться поняття “семантичної культури”, під якою розуміють невиявлене семантичне поле. В стані глибокої медитації відбувається деперсоналізація індивіда, його злиття з цілісністю світу. В цій моделі індивідуальність кожної людини описується функцією розподілу яка будується над загальним полем ознак. Ототожнення ЕГО з функцією рівномірного розподілу на всьому полі ознак сприяє розчиненню в цілісності

світу (можливо, це те, що називають досягненням нірвани). В цій моделі семантичні поля дискурсів виражають не парадигмальний досвід, а свідомість далекого минулого (міфи, символи). Звідси В. Налімов виводить гіпотезу про те, що сама культура включає не тільки свідоме, але й несвідоме, що знаходиться в підпіллі. Саме те, що віднесене до пізньої культури, і залишається нерозкритим.

Голографічна модель пізнання – моделювання пізнавальних процесів на основі їх хвильового кодування людських об'єктів зовнішнього світу. Хвильовий підхід дозволяє більш адекватно відтворити особливості різних об'єктів, чим дискретна (алфавітна) мова. Самі об'єкти в їх просторових особливостях можна розглядати як деякі системи хвильових характеристик, як розподіл амплітуд. Слід врахувати, що вже мають місце голографічні моделі світу (Всесвіту). Так як людина є породженням Всесвіту і являє собою гігантську голографічну систему, що має квантово-механічну природу, то і функціонування психіки людини повинно базуватися на голографічних і квантово-механічних принципах. Саме з цього виходить голографічна модель людської психіки і Всесвіту, розроблена К. Прібрамом і Д. Бомом. Її суть в тому, що кожна точка простору Всесвіту включає всю інформацію про світ (аналогічно справедливо і у відношенні до психіки): 1) та об'єктивною реальністю (незалежним від неї зовнішнім середовищем, яке людина намагається змінити відповідно до своїх планів); 2) між суб'єктивними реаліями різних людей (соціальних груп, спільностей) і різними аж до взаємовиключення програмами перетворення світу; 3) безперервно змінюючи світ та саму себе, людина прориває обмежений горизонт тваринного існування, залишаючись при цьому кінцевою істотою, смертною, прилучаючись до безмежності природи, культури і духу.

Суспільство як соціум характеризує суспільний світ як саму абстрактну, в певному смислі як саму невизначену всезагальність людського суспільного буття, яка охоплює весь суспільний світ без будь-яких виключень. Саме завдяки своїй абстрактності, в певній мірі невизначеності, соціум виступає як саме “чисте”, саме концентроване втілення суті суспільного буття людини.

Суспільство як системно-структурний цілісний світ – це рівень меншої абстрактності, чим рівень соціуму. В ньому втілюється сама структурність суспільного життя, обмежена цілісність цієї структури, її основні елементи, певні детермінаційні, функціональні зв'язки цих елементів, до яких слід віднести і основні тенденції розвитку і функціонування цієї системи як цілісності. Можливо найбільш влучною характеристикою цього рівня суспільства є визначення суспільства як суспільного організму, як відмічає В.П. Бех. Суспільство як соціосвіт повсякденності фіксує одинично-конкретний, безпосередньо відчутний світ суспільного буття. Це те середовище, те безпосереднє протікання суспільного життя, в яке занурюється людина, людина в своїй унікальності і неповторності. Якщо поєднати всі ці три рівні через призму зв'язку з людиною, то такий аналіз буде вкрай інноваційним. Спираючись на рівні суспільства, слід виокремити відповідно три рівні людини: 1) людина абстрактно-субстанціональна – це людина в своєму всезагально-глибинному, так би мовити, в якісно-чистому визначенні; 2) людина соціологічно-функціональна – це людина, яка взята в тих своїх якостях, які забезпечують існування і функціонування суспільства як системно-цілісного організму; 3) людина екзистенційно-індивідуальна – це людина, яка занурена у свій світ повсякденності та антропологічних вимірів буття.

Як свідчить соціально-філософський аналіз, якщо світ суспільного буття людини диференціюється на своєрідні три рівні і людина також диференціюється на три рівні, то слід зробити висновок, що між людиною і світом його суспільного буття існує три пари антропо-суспільних взаємовідносин, коли кожний рівень людини співвідноситься, корелюється з відповідним рівнем суспільного буття людини. Це наступні види взаємовідносин: 1) співвідношення людини як абстрактно-субстанційного суб'єкта і соціуму; 2) співвідношення соціологічно-функціональної людини і суспільства як системно-цілісного організму; 3) співвідношення екзистенційно-індивідуальної людини та соціосвітів повсякденності. Так як аналіз взаємовідносин “людина-суспільство” має суто методологічний

характер, то й ця мисленнева конструкція ставить своєю метою осягнути загальні принципи співвідношення людини і суспільства.

Перша сукупність взаємовідносин – це взаємовідносини абстрактно-субстанціональної людини, з однієї сторони, і соціуму, – з іншої. Тут людина виступає як самий абстрактний суб'єкт, у якого на першому плані знаходиться його всезагально-субстанціональні якості. Тут людина відходить від будь-якої конкретики, від індивідуально-екзистенціальних життєвих колізій, від своїх професійних якостей, рольових та інших особливостей. Більше того, на цьому рівні навіть плинність буття не береться до уваги, а людина тут виступає як носій самих всезагальних субстанціональних якостей; соціум розглядається в своїй всезагально-абстрактній сутності, втрачає будь-яку структурно-елементну характеристику. Соціум як такий – це абстрактно-всезагальне, абстрактно-невизначене втілення суспільного буття людини як такої, що звеличується над більш конкретними характеристиками цього буття. Адже, людина створює соціум і втілюється в ньому: соціум, який би він не був, якою б своєю межею не розкривався, завжди несе в собі будь-яке людське начало, він виражає, втілює людську суть, людську іманентність. Проте, щоб адекватно зрозуміти цей процес субстанціональної втілюваності людини у соціумі, слід зафіксувати той всебічний факт, що людина в силу своїх духовно-засадничих імпульсів, в силу своєї іманентно-активної життєдіяльності здатна до своєрідного розщеплення, роздвоєння. В силу свого потенціалу людина здатна до того, щоб свій власний зміст наділити подвійним життям, життям іманентним, життям в собі і життям зовнішньо-об'єктивованим, немов би відокремленим від себе. І вся ця іманентна здатність до роздвоєння, розщеплення себе виступає основою втілюваності людини в соціумі. Інший висновок заключається в тому, що сам соціум в даному співвідношенні являє собою як субстанціональне втілення людського начала, його самою глибокою субстанціональною основою є саме людина. Дійсно, яку б межу соціуму ми не взяли, завжди субстанціональною основою цієї межі є людська думка, людський дух, людська

життєдіяльність, будь-яке виявлення людської життєвості. Все вищесказане дає можливість визначити соціум як певне інобуття, так як соціум в певному смислі слова виступає як інше Я людини. Причому соціум в якості іншого Я людини є самим глибинним, самим дійсним Я людини, адже іншим Я людини є вона сама, проте об'єктивована, втілена в іншій формі, немов би відокремлена сама від себе і протилежна сама собі. Співвідношення людини і соціуму є своєрідною іманентною суперечливістю самої людини.

Друга сукупність взаємовідносин сприяє формуванню людини як соціологічно-функціонального суб'єкта, з однієї сторони, і суспільства як системно-структурного цілісного організму, – з іншої. Суспільство виступає тут вже не як абстрактно-субстанціональна сутність, а як субстанціональна невизначеність, як значно більш конкретний рівень суспільного буття, який володіє певною, чітко вираженою цілісністю, структурністю, зі своїми фіксованими елементами, складними взаємозв'язками між ними. Суспільство – це цілісний організм, пов'язаний з узагальненням порядків різних країн, своєрідна інтеграція суспільних форм організації людського буття. Отже, людина у даній сукупності відносин виступає не як носій абстрактно-субстанціонального начала, а у тому своєму рівневому виявленні, де виражаються його якості, пов'язані із суспільством як системно-структурним цілим. Тому і людину на даному рівні слід характеризувати як соціально-функціональний суб'єкт, чия діяльність націлена на забезпечення функціонування системно-цілісного суспільного організму в певній мірі залежить від нього і визначається ним. Людина виступає у цій сукупності відносин як член певної соціальності, колективності, як представник певної людської спільноти, як масово-колективний суб'єкт. Беззаперечно роль тут відіграє структурність суспільства як цілісності і оформлення елементів суспільства в окремі підструктури.

Постільки суспільство структурується як цілісність, постільки структуруються всі його елементи, різні підсистеми, постільки на цій основі відбувається певне структурування людей в певні групи, оформлення людей в певну соціальну колективність в рамках

суспільства. Людина на даному рівні відносин виступає як певна функціональна величина, тобто на даному рівні людина своєю життєдіяльністю забезпечує нормально-оптимальне функціонування суспільного організму, а сама його життєдіяльність виступає як функція буття, розвиток суспільних структур і підструктур. Для того, щоб існували, оптимально діяли і підтримувалися суспільні структури, необхідна постійна людська енергія, людська життєдіяльність, яка носить функціональний характер. На рівні співвідношення людини як соціологічно-функціонального суб'єкта і суспільства як системно-структурного організму є своєрідне домінування суспільства над людиною. Саме на цьому рівні суспільство являє собою силу, яка знаходиться над людиною, в якійсь мірі формує його устанавлення, орієнтації цінності. Відповідно, людина як суб'єкт залежний, підпорядкований суспільству, обслуговуючий її підсистеми, підпорядковується її вимогам. Тому в у цьому відношенні "людина-суспільство" первинною ланкою виступає суспільство, а людина – фактором залежно-вторинним.

Третя сукупність взаємовідносин – це взаємовідносини екзистенційно-індивідуальні, в контексті яких відбувається взаємозумовленість світів – соцієвіту і індивідуального світу. Людина виступає тут як індивідуальна істота, не як абстрактно-субстанціональний суб'єкт, не як арифметичний елемент людської багатоманітності націй, класу, а людина неповторна, унікальна, в яких і виявляється особливість і повнота людської екзистенції. У цій сукупності відносин людина проявляється в своїх неповторно-індивідуальних характеристиках.

В своїй життєво-буттєвій безпосередності людина, як відмічав М. Гайдеггер, укорінена у своєму бутті, в своєму домі, в своїй спільноті, первинно-буттєвих відносинах, які детермінуються значеннями, смислами, цінностями, які складають життєвий базис буття людини, в яких на передній план виходять індивідуально-неповторні характеристики людини. У цій сукупності відносин людина проявляється у формах своєї життєво-буттєвої неповторності, в яку вона вкорінена, в своє середовище, свій дім, свою безпосередню спільноту, в світ первинно-буттєвих предметів, невід'ємних від

людини і даної повсякденності, своїх смислів, значень, цінностей, які складають життєвий базис його буття, що являє світ повсякденності. З однієї сторони, екзистенційно-індивідуальне володарює над світом, формує його саме таким, яким його хоче бачити людина, пристосувавши його до себе, до своїх власних інтересів і потреб. З іншої сторони, світ повсякденності по відношенню до людини володіє такою гнітючою силою, що може переважати над людиною, втягувати його в рутину повсякденності.

Як свідчить соціально-філософський аналіз, людина по своїй суті, по відношенню до світу свого суспільного буття є нескінченно багатоманітною і у цих відносинах вона володіє сукупністю самих різноманітних якостей, які розподіляються у своїй диференціації по різних рівнях. У будь-якому разі, людина у своєму відношенні до суспільного світу не виступає як дещо одноманітне, а розкривається як всезагальна субстанція суспільного світу, як всезагальна функціональна умова збереження і розвитку цього світу, як екзистенційно-буттєвий суб'єкт, який втілюється в індивідуальному світі повсякденності. Різноманітність відношення людини до світу суспільного буття безперервно зростає, ці відмінності являють собою багатоманітність, яка є певними ланками єдності чи елементами системної єдності людського відношення до світу. Ця єдність багатоманітності розглядається як рефлексія багатомірності людини, яка вбирає в себе рівневі відмінності людського відношення до світу, спирається на ці відмінності, виростає із цієї багатоманітності і втілює її у собі. Проте аналізуючи людину як складну соціальну і цілісну істоту, необхідно схопити ці відмінності, їх внутрішній зв'язок і на цій основі досягнути складну цілісність людського відношення до світу суспільного буття.

Проведений аналіз спричиняє до виявлення тенденцій.

Тенденція перша:

а) відношення людини до світу її суспільного буття вирізняє відношення людини до соціуму і характеризується як певне творіння людиною самої себе, втілення себе у цьому світі, і в цьому смислі – в домінуванні людини;

б) людина виступає не стільки як творець суспільства, не стільки як субстанція, яка втілюється в суспільстві, а, отже, яка в певній мірі втримує існування і функціонування суспільства в цьому смислі, тобто підпорядковується його потребам і законам, а тому й виступає як сила, в певному відношенні підпорядковуюча суспільству;

в) людина виступає як творець свого соціомікросвіту повсякденності і в той же час як слуга, і як раб, що підкорюється тиранії.

В результаті дії цих трьох тенденцій відношення людини до світу суспільного буття, формується певна тріада: людина в рамках першої сукупності відносин домінує над світом; в рамках другої – підкорюється йому; в рамках третьої – проявляється своєрідний синтез – творіння людиною світу і залежності від нього, підкорення йому. Всі ці три групи взаємозалежностей відносин проявляються разом, одночасно і є нерозривними один від одного, вони складають єдину тенденцію, в основі якої закон заперечення. В контексті цієї різноманітності відносин і формується момент цілісного відношення людини до світу його суспільного буття, а ця цілісність є нерозривною і робить нерозривною зв'язок всіх складових. Людина одночасно і панує над світом свого суспільного буття, і підпорядковується йому, тому розірвати цю суперечливість людських відносин в принципі неможливо.

Тенденція друга: вона може бути охарактеризована як тенденція виокремлення феномена людського. Так, на першому рівні взаємовідносин людське начало в абстрактно-субстанціальному смислі представлено слабо, розчинено у всезагальній субстанціальності людини. У другій системі взаємовідносин воно виявляється більш виразно, проявляється більш виразно у масово-функціональному бутті, в його редуцьованості до соціальності, в його обслуговуючій ролі. Проте, на третьому рівні взаємовідносин людське розкривається найбільш наглядно, в його безпосередньо-чистому вигляді, що свідчить про те, що людське на різних рівнях взаємовідносин проявляється різними гранями, які нерозривно пов'язані між собою і створюють одну цілісність і обміну і розподілу суспільно-значимої праці, через стани втрати суб'єктивності, появи почуттів самостійності і пригніченості

Людина по відношенню до світу виступає як цілісний і багатогранний суб'єкт, багатовимірність якої є надзвичайно складною проблемою. Методологічний аналіз рівнів людини дозволяє відобразити складність цієї багатогранності, багатство відмінностей, навіть суперечностей підходів до аналізу людини як складної соціальної істоти, незважаючи на велику різноманітність підходів до людини. Багатовимірність людини має велику кількість вимірів індивіда, так як людина має космічний, фізичний, біологічний, соціальний, психологічний, культурний компонент. Людина – історична і творча істота, яка в процесі перетворюючої діяльності перетворює природу, суспільство, самого себе, розвиваючи свої фізичні і духовні потенції. Творча, перетворююча діяльність людини свідчить про систему вищої складності, багатовимірну систему. В цілому, багатовимірна людина – це така людина, яка володіє творчим мисленням і намагається самореалізувати себе як особистість.

Сучасний соціальний простір у глобальному масштабі в певних тенденціях стає згубною для особистості, для гуманізму, духовних цінностей, наративною структурою, гіперреальністю, тому що містить у собі таку ж саму безособову частку “man”, яка так само міститься у “людях”, або у одиничній особі, якщо вона підкорюється стереотипам життя у повсякденності. Саме тому сучасна людина стала вже не метою, а засобом для досягнення (владними – формальними і неформальними – структурами) будь-яких цілей (політичних, ідеологічних, економічних). Розмаїття філософських інтерпретацій теми самості та соціального простору демонструють окремі філософські концепції, які не об'єднано в єдиний напрямок. До цього часу не актуалізована релевантність поняття самості в структурі філософського знання.

Причина мінімізації людського фактору, гуманістичних цінностей в сучасній соціальній структурі полягає у відсутності цілісної самості, яка набула онтологічного статусу, і звідси виникає ситуація маніпулятивності, схильності до впливу з боку різноманітних технологій, що діють на психіку людини. Звідки взялась ця

маніпулятивність, піддатливість людського “Я” різноманітними чужорідними впливами?

Свідомість сучасної людини знаходиться в дискретному стані, що характерний як для архаїчних культур, так і для аналогічної колажної, фрагментованої свідомості у сучасному соціальному просторі. Дискретність свідомості базується на захопленості людини сучасними технологіями, які активують цю фрагментовність (комп’ютери, кіно, реклама). Цей стан близький до поняття роздвоєння свідомості, коли права рука не знає, що робить ліва. Саме це “незнання” є тим зазором, через яке здійснюється маніпуляція людською свідомістю, коли людина безвольова, невільна і мов би хвороблива, але при цьому соціально адаптована. Цей стан стійкий і його не можливо розпізнати, тому що людина при цьому є соціально інтегрованою і соціально структурованою – це процес з двобічним рухом. Психологи і соціологи описують даний стан як нарцисичний, причому нарцисизм провокується самою соціальною структурою, як механізм підтримки власної структури за рахунок інтеграції розщепленого нарцисичного суб’єкту, що втратив вищі буттєві цінності і потреби.

Таким чином, сучасна соціальна система за допомогою невидимих технологій, маніпуляцій створює нові, штучні типи особистості і розлади одночасно: людина-сенсатор, синтетичний нарцисизм, редукований до соціальної функції класу “білих комірців” – і симулятивне суспільство наповнюється людьми-симулякрами. З іншого боку, в ситуації соціальної взаємодії з цілісними, самоактуалізованими особистостями, чия самість самоорганізована згідно онтологічній тріаді Аристотеля, взагалі не йдеться про вплив подібних технологій, тому що створено свій модус буття, а також свій соціальний успіх. За умови актуалізації цього цілісного психічного пласту відбувається стабілізація свідомості (в психоаналізі), а при більш глибокій праці зі свідомістю – його онтологічна вкоріненість, а отже, постійна апеляція до глибинного шару самості дає володіння своєю трансцендентністю, і, як наслідок, особистісну свободу.

Все це робить особливо гострим питання специфіки взаємодії філософських і релігійних уявлень про унікальну сутність людини в різних дисциплінах: соціальній, філософській, психологічній, релігійній та інших. Своє вираження ця взаємодія знайшла в понятті самості як цілісному стані свідомості, унікальності людини та її онтологічному статусі одночасно. Усвідомлення цього досвіду створює можливість повернення людини до витоків свого Я, до своєї самості, що дозволяє зберегти, чи повернути, здоров'я хворому бюрократичному симулятивному соціуму, а також, завдяки здобутому в ході онто-антропологічної інтеграції ейдетичному знанню життєвого світу і соціального простору в тому числі, створити свій модус соціального буття. Таких людей ми називаємо не добре адаптованими, а таких, що самореалізуються і тому стають соціально успішними. Інша причина, що робить дану тему актуальною, стосується відсутності у науці концепції самості у всьому цілісно-поліваріативному багатстві її проявів. На сьогодні існує декілька розумінь поняття самість, але не систематизованих. В філософській науці немає жодного більш-менш стійкого визначення терміну самість, більш того, відбувається постійна диференціація і дисоціація значень, що визначаються цим терміном. При цьому, на наш погляд, це поняття зберігає свою актуальність, своє самостійне значення, та має евристичний науковий потенціал, який є затребуваним в життєвому світі, на соціальному рівні.

Людина в динаміці віртуально-комунікаційного простору

У сучасному світі людина приймає участь у великій кількості комунікацій одночасно. Велика роль у цьому процесі належить розвитку інформації, упровадження якої у повсякденність породжує нові форми реальності. Віртуальна реальність як форма предметно-соціальної симуляції відтворює умови, які є близькими до об'єктивної реальності, за допомогою яких, з однієї сторони, можливе виконання деяких дій поза предметною дійсністю, а, з іншої, – переживання у реальності відчуттів, недосяжних для повсякденного життя. Основоположник віртуалістики Н. Носов виділяв чотири специфічних атрибути віртуальної реальності –

актуальність, інтерактивність, автономність, переміщення. Віртуалізація розуміється як переміщення основних видів діяльності людини з соціального простору у віртуальний. У першу чергу це переміщення стосується інформаційної і комунікативної активності, яка масово переноситься у режим он-лайн. ЗМІ та інтерактивні технології створюють комунікативну систему, у якій реальність переноситься у штучний світ, світ віртуальних образів, які стають не просто засобами передачі інформації, а виступають певним специфічним досвідом людини. Якщо людина епохи модерну сприймала соціальну реальність як природну даність, у якій необхідно було існувати, то людина епохи постмодерну, усвідомлюючи штучність віртуального середовища, все більше починає сприймати різні артефакти віртуального середовища як можливі альтернативи соціальному середовищу.

Ще з часів І. Канта питання про простір розкривається у контексті апріорності його виникнення у свідомості людини, так як цей простір розглядався умовою можливості існування людини. Існування віртуального простору свідчить про поліонтичність буття. Тому базова ідея віртуального світогляду – поліонтизм, який передбачає аналіз психіки людини як сукупності різноманітних реальностей, які не зводяться одна до одної. Під віртуальністю розуміється ефемерний світ, який вибудовується згідно логіки об'єктивного світу з невеликими змінами, в результаті чого віртуальна екзистенція виступає як паралель існуючої. Об'єднуючи принципи дійсного світу і результати людської творчості, людина починає змінювати те, що, згідно своєму онтологічному статусу, не підлягає наявному впливу людини. Комп'ютерна віртуальна реальність з'являється як результат не тільки розвитку інформаційних технологій, але й виступає соціальною необхідністю, що дозволяє людині урізноманітнювати мультиінтерпретації повсякденності у відповідності зі своїми бажаннями. Важлива особливість цього процесу – інтерактивність, участь споживача у віртуальному континуумі, завдяки чому людина виступає як форма масової творчості, як своєрідний перформанс, учасником якого може стати будь-який бажаний.

Комп'ютерна віртуальна реальність розглядається як альтернативна сфера буття, більш приваблива, ніж об'єктивна реальність, яка породжує нові форми ескапізму, психологічної залежності індивіда від віртуального світу та нові форми “абсолютно-віртуального духу”. У цьому смислі нам корисними стають праці Г.В.Ф.Гегеля. Дослідження доробків Г.В.Ф. Гегеля про ідею Абсолютного Духу дозволяють тлумачити віртуальну реальність у тому смислі, що абсолютний дух є першопричиною всього оточуючого світу, який володіє самосвідомістю і здатністю щось творити. Абсолютний дух у процесі діалектичного відчуження проявляє себе у вигляді оточуючого світу, природи і людини. Потім, після зняття всіх протиріч, у результаті розвитку мислення і діяльності людини, закономірне протікання діалектичного розвитку повертає його до самого себе, але вже в обновленому вигляді. Конкретно це може означати інтерпретацію гегелівської категорії абсолютного духу в аспекті філософії віртуальної реальності. Гегелівський абсолютний дух може бути інтерпретований в якості константної реальності, яка породжує у процесі діалектичного відчуження світ предметної дійсності як віртуальну реальність.

Віртуальна реальність як домінанта другої природи – це соціокультурний феномен, що виходить за межі сучасності і комп'ютерної термінології. Віртуальна реальність – це сукупність всіх реальностей: тілесності, свідомості, волі, внутрішніх якостей людини, кожна з яких має подвійну природу існування – константну і віртуальну. Тому сучасна філософія представляє сучасну людину як реальну і віртуальну, реальний та ідеалізований конструкт. Це свідчить про те, що на зміну природничо-наукової чи механістичної онтології, яка умовно називається ньютонівською, приходить комунікативно-семантична чи дискурсивна онтологія, центром якої являється людина як “автономний симулякр”, різні спільноти і соціальні світи. Згідно нової парадигми пізнання світу, останній як принципово поліонтичний, існує одночасно в рамках єдиного гіпертекста, який конструюється тим же принципом, згідно якого конструюється дискурс. Віртуальна реальність має голографічну природу, у якій

одночасно поєднуються зовнішня структура дискурсу (комунікативні модифікації та їх прояви – смайлики, картинки, сленги), та внутрішня його структура (сенси, що лежать в основі спілкування). Голографічність цієї реальності проявляється в тому, що вона здається на перший погляд одновимірною для того, хто не розпізнає приховані в ній сенси, і, навпаки, є багатовимірною, так як здатна генерувати креативну інформацію і взаємовплив зовнішнього і внутрішнього середовища у свідомості учасників, втягнутих у дану реальність. Ця властивість віртуальної реальності дозволяє людині відтворювати засобами інформмоделей власний образ предметної реальності, наділеної особистісними сенсами. Отже, віртуальна реальність есплікується як штучно репродукована сфера-континуум, у якій індивід може трансформуватися, вступаючи у комунікацію з собі подібними і виступаючи у багатьох ролях – реципієнта і читача, співавтора і споглядача, конституюючи новаційно-еволюційну матрицю ментальних структур-моделей свідомості і позасвідомості, формуючи свій реальний і віртуальний світ. Тому, людина в динаміці віртуально-комунікаційного простору може модифікувати свою екзистенцію і своє буття.

8.2. Людиноцентризм як антропологічна парадигма євроінтеграційної політики

Народжена епохою індустріалізму технічна цивілізація переживає глибоку кризу своїх цільових установок, мотивів і життєвих сенсів діяльності. Людська активність прийшла у протиріччя з тоталітарною залежністю від імперативів економічної і технологічної ефективності, так як гостро постало питання про те, як примирити ідентичність з ефективністю, традиційні цінності з культурою в країнах Євросоюзу. В центрі людиноцентризму як антропологічної засади європейської інтеграції людина з усіма потребами і можливостями, інтересами і діями. Ефективність антропологічної парадигми європейської інтеграції, соціальна його

адекватність передбачають такі моральні характеристики діяльності, як чесність і справедливість, розуміння того, що в кінцевому рахунку головною цінністю є тільки людина “як міра всіх речей”. Тому проблеми людини гостро стоять в центрі всієї європейської філософії, яка осмислює взаємовідносини людини і суспільства, людини і влади, людини і природи, людини і управління.

Актуальність теми дослідження проблем людиноцентризму як антропологічної засади євроінтеграційної політики розгортається у площині взаємовідносин “людина-суспільство”, так як центральною в усій європейській філософії є людина, що свідчить не тільки про загальнотеоретичний, загальнофілософський смисл, а й праксеологічний смисл. В складних і суперечливих умовах розвитку Європейського Союзу формується така модель людиноцентризму, яка б включала в себе можливості, які слугують основою для аналізу самих глибоких і різноманітних взаємозв’язків підготовки державних службовців. Модель людини в країнах Європейського Союзу носить функціонально-базисний характер і є основою для дослідження цілого ряду всезагальних закономірностей у співвідношенні “людини і суспільства”, “людини і влади”, “людини і громадянського суспільства”. Антропологічний підхід до нового формату людиноцентризму у європейському філософському форматі приводять до трьохрівневої моделі, яка є аналогічною трьохрівневій моделі суспільного світу: 1) європейського суспільства як соціуму; 2) європейського суспільства як системно-структурного світу; 3) європейського суспільства як соціомікро- і соціомакросвіту повсякденності.

Людиноцентризм як антропологічна парадигма євроінтеграційної політики та входження України до глобалізаційних процесів інтеграції розглядається в роботах М. Михальченка, О. Білоруса, Д. Лук’яненка, П. Гнатенка, Ю. Пахомова, С. Кримського, М. Лукашевича, В. Беха, В. Воронкової, Д. Дзвінчука та інших авторів. Так, зокрема, О. Білорус, Ю. Пахомов основну увагу приділяють цивілізаційним моделям сучасності та новітньому глобальному соціальному порядку. Західна філософія глобалізму як новітньої

сфери наукових досліджень спирається на низку теоретичних концепцій, серед яких слід назвати роботи Р. Робертсона, М. Кастельса, І. Валлерстайна, С. Гантінгтона, Е. Гідденса, М. Уотерса, У. Бека, Г. Йонаса, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями, З. Бжезинського, К. Поппера, Д. Белла, Р. Арона та інших. У більш актуалізованому відношенні, спрямованому на дослідження глобалізації в контексті постіндустріальної реальності, розроблені концепції Р. Дарендорфа, Ф. Нушелере, Д. Белла, В. Іноземцева, В. Ляха, Ю. Павленка. Найбільш відомими працями, в яких розглядаються цивілізаційні аспекти цього феномена можна вважати роботи Є. Сміта, К. Гірца, С. Гантінгтона, З. Бжезинського. Взаємовідносини суспільства і влади в глобалізаційному контексті піддали аналізу З. Батман, Дж. Гелбрейт, Д. Медоуз. Етичні аспекти глобалізації досліджували А. Етціоні, К. Апель, Н. Луман, Е. Макінтайр, Ч. Тейлор, Д. Бюлер та інші. Проблеми людини осмислювали М. Злотіна, В. Іванов, М. Тарасенко, В. Табачковський, Г. Заїченко, І. Бичко, М. Попович, С. Кримський, В. Андрущенко, Є. Бистрицький, Г. Волинка. В результаті цього осмислення новітній погляд на світ людини багато в чому ґрунтується на положеннях “ренесансного гуманізму”. Так, В. Табачковський осилював проблеми людини з точки зору філософсько-антропологічних вимірів, які є такою онтологією людини, в якій центральним є вчення про сенс людського буття і можливості його досягнення, зокрема, через розгляд колізійності людського світоставлення та феномена самотворення людини. Рух за “людські відносини” зародився у відповідь на нездатність в рамках технократичного підходу усвідомити людський фактор як основний елемент ефективності організацій (Е. Мейо, В. Скотт, М. Фоллет, А. Маслоу, Д. Грегор та ін.

Проблема людиноцентризму як антропологічної парадигми євроінтеграційної політики являється однією з актуальних в соціальній філософії. Необхідність пошуку нових підходів зумовлена тим, що філософське осмислення людини і суспільства не може бути адекватним без відношення до людини як об’єкта і суб’єкта всіх процесів. Істотною відмінністю всіх європейських антропологічних

моделей виступає раціонально організована людина. В дослідженнях Дж. Локка, Б. Мандевіля, А. Фергюсона, Д. Юма, А. Сміта людина позиціонується в якості складного “поєднання різних афектів”. Виходячи з цього, вибудовується соціальна психологія, яка пояснює поведінку людей. До цієї ж антропологічної парадигми відноситься і модель “еґоїстичного індивіда”, що використовується А. Смітом в філософсько-етичному вченні і в його економічній теорії. Опис ринкових закономірностей базується на всебічному врахуванні гри інтересів всіх сторін, що приймають участь в економічному процесі: власників землі, підприємців, буржуазії, торговців і робочих. Філософія англійського сенсуалізму включає в себе ряд філософсько-антропологічних передумов антропологічної моделі homo economicus, згідно з якою людина діє з уявлень розрахунку, користі, економічності у силу своєї природи. Інше уявлення про роль раціональності в економічній поведінці і мотивації такої поведінки імпліцитно наявне у соціально-філософських теоріях континентального лібералізму (А. Сен-Сімон, Базар, Анфантен, О. Конт); сучасних теорій суспільства як єдиного соціального організму (В. Бех).

Формування людиноцентризму як антропологічної парадигми євроінтеграційної політики розпочалося ще з теорій корисності (Джевонс), теорій до найкращого задоволення своїх потреб (Менгер), у вигляді “переваг” і цілей гуманізму та антропологізму. Модель “антропологічних засад соціуму” можна знайти в маржиналістських теоріях “максимальної корисності” (Хікса, Самуельсона, Фішера, Девенпорта), які намагалися витіснити будь-які психологічні імплікації економічної науки за її межі, яку сьогодні займає інше поняття переваги чи вибору. Аналіз свідчить, що економічна діяльність повинна базуватися на антропологічних, духовно-етичних, аксіологічних засадах, що свідчить про те, що людина ніколи не виступає чистим агентом економічної діяльності, але й володіє специфічним “соціальним тілом”, яке свідчить про специфічну економічну культуру людини і суспільства. Методологічні вимоги до антропологічної моделі економічної раціональності зводяться

до наступного: а) конструктивність; б) символічність; в) ідеалізація; г) інструментальна і функціональна значущість. В антропологічній моделі економічної раціональності діють три її інваріантних компоненти: інформаційний, мотиваційний, обчислювальний. Епістемологічне припущення про характер і природу раціональності імплікований у конкретних економічних теоріях: а) раціональність як максимізація корисності (неокласичний напрямок); б) обмежена раціональність (Г. Саймон); в) практична раціональність (П. Бурдье); г) цілераціональність (М. Вебер). Базовими атрибутами економічної раціональності слід назвати: а) раціональну організацію вільної праці на підприємстві чи в організації; б) нормування чи облік господарської діяльності; в) орієнтація на товарний ринок; г) відокремлення підприємства від домашнього господарства. Антропологічні економічної діяльності являються не редукованим феноменом господарської практики. Індивід ніколи не являється чистим агентом економічної дії, він з неминучістю занурений у соціокультурне, національне та релігійне середовище життєвих звичок і певного образу дій.

Інституційні та кадрові аспекти аналізу професіоналізації державної служби в країнах Євросоюзу та “Східного партнерства” спричинили до виявлення антропологічних тенденцій людиноцентризму як домінуючої тенденції державного (публічного управління). Кінцева мета людиноцентризму як антропологічної парадигми євроінтеграційної політики – це олюднення оточуючого світу природи і суспільства з позицій розвиваючих потреб людини. Це означає, що критерієм суспільного прогресу і його кінцевою метою виступає людська особистість, можливість і перспектива її усестороннього розвитку, а також її універсалізація у масштабах культури, соціуму і природи. Проблематика сучасного світського гуманізму, по суті, об’єднує ці два вектори соціально-гуманітарного знання. Вона інтегрує у собі політичний та історичний аспекти аналізу, надаючи гуманізму дійсно глобальної перспективи.

Методологічне та загальнонаукове значення.

Методологічне та загальнонаукове значення теорії людиноцентризму як антропологічної засади євроінтеграційної політики створює передумови для формування нового світогляду – євроінтеграційного, яке може бути визначено як система поглядів на світ, що зумовлює необхідність подолання ентропійних процесів, що осмислюють умови створення гуманного суспільства, в якому повинні бути реалізовані імперативи справедливого і солідарного суспільства, створені умови для формування стратегії економічного і соціального прогресу суспільства.

Інтеграція означає зближення політичної, економічної, правової, духовно-культурної систем декількох держав і регіонів в процесі традиційної міждержавної співпраці. Глобалізація передбачає всеохоплюючий процес взаємодії і взаємовпливу практично всіх держав світу, але справа не тільки в об'ємі, але і в якості, формах і змісті такого взаємовпливу. Уявляється, що глобалізація має високий ступінь і глибину взаємопроникнення норм, ідей, правил співпраці, конкретних стандартів спілкування, проте можлива лише на високому рівні розвитку цивілізації, так як формує спільні цілі і довготермінові інтереси людства, на основі усвідомлення єдності світу перед зростаючою загрозою його виживання. Інтеграція великої кількості держав в єдину економічну систему, зростання взаємозалежності всіх країн світу і визначення загальнолюдських цінностей в якості головних орієнтирів в міждержавних відносинах не дають основ для утвердження, що на Землі встановиться світовий порядок, який характеризується однополярністю. В економічному і політичному розвитку країн зберігаються великі відмінності, які створюють перепони для налагодження співпраці промислово розвинених країн Заходу з країнами "третього світу" і країнами постсоціалістичного розвитку. Відомий політолог М. Михальченко підкреслює, що просування України в головному напрямку, тобто інтеграції з Центральною та Західною Європою, – шлях складний, але перспективний, який вимагає великих зусиль влади та народу, перебудови свідомості й способу життя людей, забезпечення умов розвитку відповідальності та свободи особистості, демократизації

держави й модернізації політичної системи суспільства та економіки. Для України привабливою є європейська модель мислення як підґрунтя для узгодження інтересів країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку та різними типами культури. Українська політика стосовно держав Західної Європи та європейських інституцій повинна стати більш інституційно-структурованою, щоб бути цілеспрямованою та ефективною. Багато буттєвих проблем неможливо адекватно оцінити і вивчити на рівні окремої країни та її міжнародних відносин з іншими країнами. Їх потрібно формулювати з погляду глобальних процесів в контексті соціально-культурної антропології. Глобальні сили (під якими розуміють транснаціональні організації, інші глобальні економічні утворення, глобальну культуру або різні ідеології глобалізації) стають настільки сильними, що ставиться під питання подальше існування окремих національних держав.

Таким чином, аналіз закономірностей становлення антропологічної парадигми людиноцентризму як основи євроінтеграційної політики, що реалізується в країнах ЄС, орієнтується на гуманістичний чинник, який розглянуто у контексті становлення соціально-орієнтованого державного управління; узагальнений комплекс засобів оптимізації державної влади на етапі трансформації України: а) підвищення рівня економічного розвитку країни в контексті побудови соціально-демократичної держави зі змішаною економікою; б) розвиток правової держави; в) систематичне вдосконалення законодавства і форм його викладу; г) становлення громадського суспільства та його інституцій; д) утвердження й розвиток соціальної відповідальності в сфері державного управління. Соціальна відповідальність визначається як інтегруючий фактор оптимізації державного (публічного) управління. Через антропологічний принцип здійснюється спроба пояснити саму людину й навколишній світ, зрозуміти людину як унікальний прояв життя взагалі, як творця історії й культури. Антропологічне вчення виводить своє розуміння людини й навколишньої дійсності із самого людського буття й через нього.

Людиноцентризм як антропологічна парадигма євроінтеграційної політики акцентує увагу на тому, що людина є не тільки економічною чи політичною клітинкою суспільства, а є соціокультурним феноменом, який вбирає в себе все раціональне, когнітивно-творче, когнітивно-пізнавальне, що переплітається з елементами – емоційно-вольовими, традиціоналістськими, національно-історичними, національно-психологічними. Але індивідуум ще не стає історичним від того, що є реальністю, яка посідає певне місце у даних просторово-часових межах. Історичне є насамперед одичне, неповторне, що пов'язане з походженням усього сущого, упевнене у своїй самосвідомості, у тому, що воно вкорінене в цьому ґрунті. Історичне, неповторно індивідуальне ніколи не може бути всезагальним. Історично особливе дозволяє просуватися в напрямі до цілісної історії як неповторного індивідуума. Будь-яка історичність завжди вкорінена в цій всеохоплюючій історичності. Демократичні перетворення сучасного українського суспільства детермінують соціальне становлення таких вартостей політичної антропології, яка зумовлена певними історичними обставинами. Йдеться про становлення такого типу соціальної держави, на прапорі якої була б людина, її високе соціальне призначення, направленість соціальної держави на людину, її добробут, щастя. Крім цього, не існує іншого способу зробити політику дійсно гуманною і людською, поєднати її з мораллю і людиною. Лише за таких умов людина не буде відчуженою від політики і влади, не “зникне в політиці”, а цивілізовані політичні відносини допоможуть людині знайти себе, подолати розірваність духу, розкрити свої сутнісні сили, вивільнитися від відчужених сторін своєї діяльності, а як онтологічна умова своєї діяльності, політика і політика за професією” здатні опікуватися про людину. Антропологія політична – філософсько-політологічна концепція, яка охоплює весь комплекс питань, що складають зміст проблеми людини у координатах універсальних законів буття та універсальних принципів людської життєдіяльності. Гуманістична основа людиноцентризму як антропологічної парадигми євроінтеграційної

політики – надання політиці гуманістичного відтінку, орієнтація на реалізацію людських інтересів і цінностей, коли кожна людина відкриває для себе шлях до особистої субстанціональності.

Людиноцентризм як антропологічна парадигма євроінтеграційної політики досліджує антропологічні засади економічної, політичної і соціальної сфери; осмислює умови створення гуманного суспільства, в якому повинні бути реалізовані імперативи справедливого і солідарного суспільства, реабілітовані такі поняття, як “гуманне суспільство”, “гуманні відносини”, “гуманна людина”, “гуманістичне управління”. У антропологічній парадигмі євроінтеграційної політики як матриці антропоцентризму використовується тотальний підхід для дослідження людини як соціо-культурної істоти, акцентується увага на формуванні суспільства, яке базується на ідеалах справедливості, солідарності, соціального консенсусу, в основі яких антропологічний модус людини, тобто формування антропологічних засад соціальної держави, сталого суспільного розвитку, подолання відставання України від високорозвинутих країн світу.

Предметом людиноцентризму як антропологічної парадигми євроінтеграційної політики є сукупність ідей, принципів, концепцій гуманізму, які становлять парадигму політичного менеджменту, накопичених західними політичними та економічними вченнями, які забезпечують регуляцію відносин в соціумах з орієнтацією на антропологічну парадигму культури та управління. Саме антропологічна парадигма як парадигма євроінтеграційної політики сприймається як така культура, яка спроможна підтримувати практично-політичне втілення загальнодемократичних цінностей, котрі сприяли б розвитку індивідуальної повноти і цілісності особистості. Йдеться, передусім, про конститутивне значення людської особистості та її досвіду для пошуку нових форм соціальних, політичних, духовних відносин, в яких людина покладається як гранична форма реалізації ідеї громадянського суспільства, діалогу (поліфонії голосів), можливості ініціювати перетворювальні процеси в мінливому і суперечливому політичному бутті. Ці проблеми стають особливо актуальними і в зв’язку

з тим, що в результаті незахищеності людини в умовах кризового соціуму, подолання деструкції особистості, нетотожності з собою, нецілісності особистості, розірваності свідомості людина стає відчуженою від усього світу суспільства, природи, самого себе. Адже, людина входить в соціальний світ не як абстрактна сутність, а як конкретна соціальна цілісність, тому політична антропологія повинна формувати такі умови, які були б гідними цілісного образу особистості, а отже, цивілізованого способу життя.

Людиноцентризм як антропологічна парадигма євроінтеграційної політики формується на основі вітчизняного й зарубіжного досвіду теорії і практики, науки, культури, освіти, включає принципи гуманізму і людиноцентризму як системи поглядів, що визначають розкриття можливостей людини як критерію оцінки ефективності держави та зрілості суспільних інститутів, та невід'ємне право кожної людини на вільний розвиток особистості та реалізацію всіх її здібностей. Постіндустріальна епоха як соціокультурний контекст сучасної діяльнісної парадигми породжує нові соціокультурні тенденції, пов'язані зі становленням нової парадигми людиноцентричних засад державного управління. Сучасні концепції формування “суспільства знань”, постіндустріального, інформаційного, когнітивного суспільства, що формуються в сучасну епоху, потребують культурологічного обґрунтування становлення і розвитку гуманітарно-орієнтованих інноваційних діяльнісних феноменів, які відмічає М. Кастельс у своїх доробках з формування глобального комунікаційно-інформаційного простору. В основі людиноцентризму державного управління лежать наступні принципи: 1) принцип антропологічної редукції як пояснення об'єктивних утворень політики, влади, культури через віднесеність їх до людини; 2) принцип органону як цілісне сприйняття сутності людини, виходячи зі створених нею об'єктивних форм культури; принцип антропологічної інтерпретації окремих явищ людського буття, в основі яких людиноцентризм, антропологізм, гуманізм; 3) антропологічні принципи, в основі яких “людина як міра всіх речей”; 4) розвиток та якнайповніше використання культурних

надбань нації у багатогранності зв'язків з іншими національними культурами, відкритість для міжкультурної взаємодії з метою забезпечення належного місця України у європейському і глобальному гуманітарному просторі; 5) взаємодія між державою та громадянським суспільством, бізнесом та владою з метою створення необхідних соціально-економічних умов для підвищення якості життя населення, створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, захисту її прав і свобод.

Людиноцентризм як антропологічна парадигма євроінтеграційної політики – це основа антропологічної парадигми державного управління – це людський вимір економіки і політики, економічна етика, діалог і толерантність як імперативи людських відносин, соціальний прагматизм та орієнтація на реальні потреби “земної людини”, що забезпечують широку соціальну базу, можливість виживання в кризовому соціумі. Істотна особливість антропологічних засад державного управління полягає у тому, що вони акцентують увагу на поєднанні індивідуальних і групових ціннісних установ, соціальних, національних та загальноцивілізаційних інтересів. Цивілізація XXI ст. з її величезним технічним прогресом і не менш вражаючими трагедіями, з одного боку, створила можливості для реалізації проектів справжнього людиноцентризму, а з другого – спричинила поглиблення дії кризових чинників, які “тотально” загрожують людству. Внаслідок цих процесів людство стоїть перед вибором, вирішальна роль у якому належить людиноцентризму і людиноцентричним європейським цінностям. За цих умов дотримання антропологічних стандартів має стати основним критерієм державного управління. У зв'язку з цим слід зазначити, що для того, щоб цілеспрямовано вирішувати стратегічні програми гуманітарного розвитку, розроблені владою, націлені на реалізацію концепції людиноцентричного розвитку. Саме постіндустріальна епоха взаємозумовлює еволюцію гуманітарних соціокультурних процесів, дозволяє зафіксувати зміну парадигми техніцистського суспільства на парадигму соціокультурного розвитку, націлену на формування “символічної людини”, породженої інформаційною

епохою (Кастельс); формування постіндустріального гуманітарного ринку; запит на пошуки нових смислів і формування нових типів діяльності і систем професіоналізації, орієнтованих на гуманітарне виробництво (виробництво людини); формування децентралізованих інноваційних професійних ідентичностей в рамках мережевого суспільства.

Людиноцентризм як антропологічна парадигма євроінтеграційної політики – це новий тип управлінської діяльності, направлений на досягнення позитивних якісних змін в контексті всіх сфер життєдіяльності суспільства засобами гуманізму, людиноцентризму, антропоцентризму, з використанням гуманітарних ресурсів і технологій. Людиноцентризм базується на концептах людиноцентризму, комунікації, професійного самовизначення, культурно-символічного капіталу, культурної політики. Людиноцентризм концептуалізований як соціокультурний і антропологічний феномен, введений у контекст постіндустріальної шкали цінностей, що базується на теоріях діяльності як окремої людини, так і влади. Людиноцентризм як тип політики формується на основі системної моделі, яка включає оціночний, дескриптивний та інструментальний кластери: 1) до оціночного кластеру належать цінності стратегічного мислення і співдіяльності, ефективної комунікації і продуктивної рефлексії, відповідальності і розвитку, підвищення якості життя; 2) дескриптивний кластер окреслений такими об'єктами антропологічного виміру державного управління, як символи, інституції, спільноти, території, простори, соціокультурні процеси, а також включає професійні спільноти гуманітарних менеджерів як суб'єктів соціокультурного простору; 3) інструментальний кластер формує такі типи ресурсів, як символічні (простір комунікації і мова професії), компетентнісні (комунікативність, рефлексивність, креативність і проектність).

В контексті аналізу парадигми людиноцентризму як антропологічна парадигми державного управління слід окреслити науковий інструментарій, який застосовується для аналізу проблем людиноцентризму, зокрема: 1) системний метод передбачає

систематизацію сукупності взаємодіючих об'єктів, виявлення їх зв'язків і взаємодії, в основі якого принцип упорядкування і систематизації; 2) структурно-функціональний аналіз виявляє зв'язки і взаємодію груп об'єктів системи гуманістичного менеджменту, включаючи зворотні зв'язки між владою і суспільством, управлінням і суб'єктами господарювання, владою і громадянським суспільством; 3) порівняльний метод (порівняльно-історичний, порівняльно-правовий) дозволяє знайти аналоги й детермінанти гуманістичного менеджменту, спостерігати в динаміці розвиток ситуацій; 4) SWOT- аналіз є методикою поєднання порівняння факторів (загроз і можливостей), які негативно/позитивно впливають на діяльність суб'єкта та об'єктивно існують як усередині суб'єкта, так і аналізі об'єкта; 5) антропологічний підхід, що формує умови гуманізації суспільства, влади, управління.

В основі формування антропологічних засад людиноцентризму в Україні закладена можливість формування елементів загальнолюдської культури, що детермінуються: 1) потребами соціальної практики, які диктують необхідність рефлексії феномена гуманістичного менеджменту в умовах глобальної трансформації; 2) необхідністю комплексного осмислення сутності, змісту, функцій, напрямів розвитку гуманістичного менеджменту в умовах соціалізації економіки особливостями гуманістичного менеджменту як цілісної соціальної системи, визначення місця й ролі основних субструктур гуманістичного менеджменту; 3) важливістю ефективного управління економічними й соціальними системами в умовах суспільств транзитивного типу, утримання стану політичної, соціальної, економічної та культурної стабільності, пов'язаної з ефективними механізмами забезпечення гуманістичного менеджменту; 4) необхідністю забезпечення всіх рівнів управлінського механізму гуманістичними науковими знаннями про сутність і характер взаємозв'язку об'єктивних умов реалізації забезпечення людиноцентричного менеджменту в організаціях, особливостями його функціонування в умовах трансформаційних процесів (транзитивних, перехідних, модернізаційних). Провідним напрямом

гуманітарного розвитку України є цілеспрямоване формування нової якості життя громадян, яка полягає у створенні умов для належної реалізації можливостей та здібностей кожного члена суспільства шляхом забезпечення можливостей для продуктивної зайнятості та отримання доходу, який відповідає значимості цієї праці для суспільства та спроможний гарантувати йому гідний рівень життя та задоволення фізичних і духовних потреб.

У сучасних умовах розбудови держави для розробки і впровадження людиноцентризму як основи державного управління необхідно здійснити: 1) аналіз об'єктивної потреби у розвитку гуманізації соціуму як єдиної соціальної і економічної соціальної системи, в контексті якої злагоджено працюють зворотні зв'язки; 2) виявлення “фундаментальних економічних та управлінських констант”, які складають стійку основу функціонування управлінської системи в умовах ринку; 3) вироблення напрямів оптимізації механізму ефективного забезпечення гуманістичного менеджменту для підготовки якісно нової управлінської еліти ХХІ ст.; 4) розробка і впровадження соціоантропологічної парадигми людиноцентричного європейського гуманістичного менеджменту, в основі якої самоорганізаційні та системні процеси. Людиноцентризм як гуманістична засада державного управління націлений на формування людиноцентричного європейського гуманістичного менеджменту як управлінської парадигми ХХІ ст., яка є мультипарадигмальною сферою знання, в основі якої кілька самостійних парадигм, які детермінуються наступними факторами: 1) практичними: гуманістичний менеджмент є практичною сферою діяльності, яка пов'язана з вирішенням практичних задач, які виникають у різних сферах життєдіяльності суспільства; 2) інституційними: гуманістичний менеджмент представляє собою сукупність інститутів, які здійснюють гуманістичну управлінську діяльність; 3) діяльними: гуманістичний менеджмент – це діяльність з управління державою; 4) нормативно-правовими: гуманістичний менеджмент виступає як нормативно-правова система, яка регулює управління державою; 5) сцієнтистськими: гуманістичний менеджмент представляє собою

сферу наукового знання, яка реалізується у діяльності держави; 6) системними: гуманістичний менеджмент повинен формуватися у вигляді системи, яка потребує системної регуляції і саморегуляції; 7) інструментальними: гуманістичний менеджмент – це сукупність інструментів управління державою і впливу держави на суспільство; 8) інноваційними: гуманістичний менеджмент виступає як важливий механізм реалізації інновацій і оновлення усіх сфер суспільства; 9) патерналістськими: гуманістичний менеджмент являється сферою централізованого розподілу ресурсів; 10) ліберальними: гуманістичний менеджмент є способом регулювання відносин між суб'єктами політики, влади, управління.

Як засвідчує аналіз, у сучасних умовах орієнтації України на євроінтеграційний вектор розвитку зміщується перехід від однієї парадигми управління до іншої: 1) від патерналістської до ліберальної, у контексті якої зміщуються акценти соціального захисту кожного громадянина задля створення умов для соціально-економічної незалежності індивіда від держави, перетворення індивіда на партнера держави; 2) відбувається активізація інструментально-прагматичного парадигмального комплексу, зумовленого зміною акцентів державного управління на соціально-орієнтоване державне управління, що здійснюється на людиноцентричних європейських засадах; 3) загальне домінування системної та синергетичної парадигм, які мають сукупність транскрипцій, в яких відчувається потреба, а саме в інноваційній, практичній та інституціональній парадигмах, які означають розуміння реформ як реальних інноваційних процесів інституційного характеру.

Аналіз парадигми людиноцентризму як євроінтеграційної політики свідчить, що методи людиноцентричного європейського менеджменту включають як методи пізнавальної діяльності, так і методи практичної діяльності, які виступають образами владного впливу на процеси соціального розвитку держави. Саме системна методологія людиноцентричних засад державного управління стає загальною методологічною основою для адекватного вирішення проблем кризового соціуму з метою переведення соціальної системи

у якісно новий соціальний стан. Як свідчить аналіз, сучасному українському суспільству властиві багатокультурність, неоднорідність, тенденції до глобалізації, плюралістичність, демократизація, що виступають визначальним полем реалізації концепцій гуманістичного менеджменту. Останніми роками багато видатних учених вважають, що суттєво новою парадигмою діяльності людства, вибору наших оптимальних рішень має стати система принципів синергетики – теорії самоорганізації складних і відкритих систем.

Один із засновників цієї теорії, лауреат Нобелівської премії І. Пригожин, говорячи про необхідність перегляду понятійного апарату науки в цій теорії, відмічав, що його кінцевою метою має стати глибше проникнення у складні механізми рішень, які характеризують виживання суспільства. Застосування системи принципів синергетичної парадигми може відіграти визначальну методологічну роль у прискоренні темпів “руху на випередження” у розвитку соціальної сутності держави і особливо ліквідації недоліків сучасного управлінського стану. Україна повинна не механічно запозичувати чужі моделі розвитку гуманістичного менеджменту, які лежать в основі соціально-орієнтованого державного управління багатьох провідних країн світу, а розробляти свої специфічні моделі, детерміновані національним менталітетом. Синергетична модель людиноцентризму дає нам надію на “виживання суспільства”, розроблення своєї унікальної концепції входження України в лоно цивілізованих країн, сприяння руху “на випередження”. Завдяки утвердженню ефективної парадигми гуманістичного менеджменту в усіх галузях суспільно-економічного життя, утвердження загальнолюдських пріоритетів Україна має зайняти гідне місце у Європі і світі, а українське суспільство рухатиметься цивілізованим шляхом до суспільства сталого людського розвитку. Системність методології антропологічного і гуманістичного менеджменту зумовлена тим, що в її основу покладені принципи порядку, упорядкування і системності. Великого методологічного значення набуває ідея багатоваріантності розвитку, в основі якого переоцінка ролі об’єкта і суб’єкта у бік розвитку суб’єкт-суб’єктного управління,

в результаті чого людиноцентричний державний менеджмент повинен сьогодні перетворитися на соціально-орієнтований державний менеджмент, прийнятий за парадигму сталого розвитку сучасного українського суспільства. Формуючи парадигму гуманістичного менеджменту ХХІ ст., більшість громадян нашої країни чекають реальних суспільних змін і конструктивних дій від демократично обраної влади. Саме тому повернення довіри до влади, консолідація суспільства та послідовне здійснення актуальних реформ відповідає прагненню громадян України, незалежно від їх регіональних ідентичностей, послідовного впровадження людиноцентричних принципів у наше життя. Перспектива українського суспільства безпосередньо залежить від того, як швидко буде усвідомлена необхідність ефективного політичного керівництва і компетентного соціально-орієнтованого державного управління, щоб просуватися Україні шляхом демократичних реформ, правової держави і вільної економіки. Існуюча в Україні соціальна система, яка є основою державного менеджменту, не відповідає потребам населення, яке опинилося за межею бідності.

8.3. Формування людиноцентричної політики гуманістичного європейського менеджменту в контексті глобального розвитку

Формування людиноцентричної політики гуманістичного європейського менеджменту в контексті глобалізації повинно бути спрямовано на реалізацію його головного призначення – створення та підтримки сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту прав, надання мешканцям територіальних громад якісних і доступних послуг сталого розвитку. Таким чином, людиноцентризм – це теоретико – світоглядний спосіб, що поєднує вчення про людину як визначальну мету і вищу цінність суспільства; осмислення всезагального. Людиноцентрична спрямованість суспільства –

це нове теоретико-світоглядне узагальнення традицій вселюдських цінностей, на основі яких формується вся система політики, культури, економіки, мислення, життєдіяльності соціальної організації; відбувається регуляція суспільних відносин, які сприяють досягненню у суспільстві стабільності, порядку, злагоди шляхом гуманізації відносин між різними суб'єктами політики. Об'єктивно суспільство зацікавлене в тому, щоб у ньому зберігався баланс політичних сил між соціальними і національними групами; відносини між законодавчою, виконавчою і судовою владою сприяли гармонізації відносин на основі врахування інтересів усіх соціальних верств населення. Врегулювання цих відносин має здійснюватися цивілізованою владою, яка регулює суспільні відносини, проявом конструктивної активності усіх політичних сил, щоб знайти ті оптимальні шляхи подальшого удосконалення суспільства, реалізації проблем людського буття на людиноцентричній основі. Становленню цивілізованого політичного і соціального буття повинна сприяти демократична політична культура і свідомість як відкрита парадигма суспільства, вираженням якої є толерантна гуманістична ідеологія, спрямована на подолання розколу духу української нації та її напряму до інтеграції. Гуманізація суспільства створює більш сприятливі умови для життєдіяльності людини і суспільства, виступає формою організації державної влади, сприяє оптимізації формування автономного самовизначення особистості.

В умовах нової суспільної ситуації людиноцентризм – це дотримання закону на всіх рівнях – від простої людини до Президента і окремого політика, розуміння політики як пошуку істини, що пов'язується з розробкою певного кола регулятивних гуманістично-формуючих ідей і принципів. Людиноцентрична парадигма політики – це здійснення влади з дозволу тих, “ким керують”; це утвердження гуманізму у всіх сферах суспільно-політичного буття, що становить соціоінтегративний чинник у становленні політичного організму країни як єдиного соціального цілого, як відмічає В. П. Бех. Адже, державне управління – це сама динамічна сфера суспільного буття, яка впливає на людину; найголовніша

сфера діяльності, від якої залежить доля людського існування. На думку М. Вебера, політика – це “упорядкування і улаштування державної влади”; це, перш за все, “мистецтво задовольняти потреби і інтереси людей”; це мистецтво управління державою. В європейському цивілізованому контексті політика – це арена соціальної справедливості, контроль за законним використанням влади та урегулювання конфліктів; поновлення власне людського існування і культури як такої. Складність в реалізації політики заключається в тому, що її суб’єктами виступають різноманітні політичні і соціальні сили: політичні партії, суспільні організації і рухи, окремі індивіди. Існує безліч сфер політики: внутрішня і зовнішня, економічна, соціальна, екологічна, національна, демократична, демографічна, культурна, науково-технічна, аграрна, інвестиційна, що поєднують політику і економіку, соціальну структуру суспільства, які по-новому сьогодні диференціюються і стратифікуються. Залежно від соціальної структури суспільства формуються політичні сили і рухи, які детермінуються внутрішніми відносинами, спонукальними мотивами поведінки політичної еліти, сутнісними детермінантами політики виступають не тільки економічні інтереси.

В сучасному суспільстві політика стає більш автономною сферою, а “управління економікою, або демократичне планування стають незалежними від капіталізму” (Д. Белл). Для України, як і для інших посткомуністичних країн, особливо гостро стоїть проблема формування нових структур влади на демократичних (людиноцентричних) засадах, забезпечення не формальної, а реальної демократії. Найважливішим засобом запобігання тоталітаризму є децентралізація влади, на основі розвинутого демократичного самоврядування. Сутнісна “матерія” людиноцентризму у її європейському вираженні направляється на забезпечення прав людини і вона тим ефективніша, чим вищий її авторитет і чим більшими моральними можливостями вона володіє. Цивілізація ХХ–ХХІ століття з її великим технічним прогресом створила можливості для реалізації проектів справжнього людиноцентризму, але разом

з тим спричинила поглиблення дії кризових чинників, які тотально загрожують людству. Внаслідок цього людство стоїть перед вибором, вирішальна роль у якому належить політиці людиноцентризму, гуманістичним цінностям, процесам духовного самовизначення людини.

Безперечно, що людиноцентризм політики – це вираз цілісності людського духу, що долає роздвоєння свідомості і духу, постає суттєвим моментом культури почуттів. Людиноцентризм політики поєднує вчення про людину як визначальну мету і вищу цінність демократичного суспільства; визначає уточнення принципів розуміння сутності людини і світу, її буття, відмову від уявлень про людину лише як “агента соціальних змін”, “елементарного продукту суспільних відносин”. Його істотною рисою є відродження “ренесансного” розуміння людини як вільної істоти, самореалізації її сутнісних сил, злитої зі світом природи, повернутої до власного тілесного і духовного розвитку “олюднення” суспільних відносин. Ідея людиноцентризму – це людський вимір економіки і політики, екологічної етики, моралі ненасильства; діалогу та толерантності як імперативу людських відносин, “позитивного екзистенціалізму”, “соціального прагматизму”, орієнтація на реальні проблеми і турботи людини. Істотна особливість політики людиноцентризму полягає в тому, що він поєднує індивідуальні та групові, колективні, соціальні, національні та загальноцивілізаційні інтереси. Відправною точкою людиноцентризму є ствердження гідності особи, її свободи ідеалів, соціальної справедливості. В основі політики людиноцентризму є погляд на історію, в центрі якої людський вимір її розгортання. Зміст історії визначається зусиллями творчої людської індивідуальності, справжньої самореалізації її сутнісних сил. Відповідно до цього обґрунтовується погляд, за яким масштаб історичного значення людини вимірюється не “шляхетністю”, давністю роду чи титулами, а власною гідністю, талантом, розумом, здібностями. Людиноцентризм виходить з того, що резерви розвитку економіки, політики, культури слід шукати в самій людині, розвитку її свідомості і духовного капіталу. Без розвитку людського

капіталу подальший розвиток і удосконалення суспільства стають неможливими. Найважливішим ресурсом людиноцентризму постає інтенсифікація людського капіталу і людської екзистенції. Людиноцентризм виступає умовою збереження людських, природних, соціальних, політичних ресурсів. В своїх змістовних характеристиках концепція людиноцентризму включає теоретико-концептуальне обґрунтування “типових” завдань гуманізації політики, економіки, екології, соціальної політики, науки, освіти, культури. Державне управління буде прогресувати тоді, коли людиноцентризм як світоглядна (регулятивна) ідея і принцип сучасної політики буде задіяний в соціальній, політичній, економічній організації суспільства і не обернеться створенням чергової політичної утопії. Людиноцентризм – це програма подолання кризової свідомості і кризового стану культури. Розкриття змісту людиноцентризму потребує врахування потенціальної можливості розвитку буття людини в свободі і через свободу, відмови від диктату Абсолюту, орієнтації на гуманістичні цінності, вміння користуватися свободами і жити в умовах громадянського суспільства в свободі і через свободу.

Людиноцентризм як антропологічна засада державного управління – це сукупність ідей, в основі яких лежить упевненість і переконаність про високі європейські ідеали і цінності – призначення людини, цінності особистості, її права на свободу; надання політиці людської направленості, використання її в інтересах особистості і всього суспільства в цілому; онтологічні умови становлення людини в політиці, розглянутої з боку цілепокладання, творчості, самостановлення. Людиноцентризм у державному управлінні як його антропологічна засада сприяє узагальненню конструктивних принципів організації людського буття, де за традицією усвідомлюється доля людського буття і існування. Людиноцентризм у державному управлінні сприяє становленню нової культури і в ній індивіда, тих умов, за яких вона може “зняти” свою попередню форму тоталітарно-авторитарного мислення і органічно перейти до цивілізованої політичної діяльності. Людиноцентризм державного управління

повинен “зняти” попередні форми політичної діяльності шляхом повернення реальному процесу життєдіяльності тих ідеалів, які вироблялись протягом всієї історії розвитку суспільства, захищаючи особистість від згубного впливу на неї нелюдського середовища, сприяючи саморозвитку особистості, самодіяльності і самореалізації. Людиноцентризм у державному управлінні – це створення таких умов, за яких людина набуває екзистенційного значення. Людиноцентризм актуалізує культ людини, намагається “прочитати” людське буття як таке, що сприяє виробленню нових, адекватних цивілізованому підходу варіантів досягнення людини, що вимагає перегляду установлених поглядів на політику, подолання тоталітарно-автократичних за своєю суттю поглядів. І доти, поки політика неспроможна поставити в центр своїх інтересів людину, вона не здатна буде вирішувати кардинальні і складні проблеми, підтримувати активність соціального суб’єкта на рівні достатньому його життєдіяльності. Саме через людиноцентризм у політиці, сенс якого визначається проблематикою людини, людиноцентричні засади державного управління пов’язуються: з онтологією (буття); етикою (моральними підвалинами в суспільстві); аксіологією (духовними цінностями в політиці); антропологією (людиною).

В умовах трансформації суспільно-політичних відносин існує реальна потреба пошуку реальних важелів задля подолання підходів до людини як “гвинтика” чи “фактора” суспільства. Людина – оскільки вона особистість – може піднятися над собою як живою істотою, і виходячи з себе, з своєї свідомості і самосвідомості, змінити обставини, зробити їх гуманістичними. Нова парадигма людиноцентризму допомагає виявити цілісну систему закономірностей руху свідомості до її європейського волевиявлення, подолання паралічу масової свідомості, руйнації моральних підвалин в суспільстві. Універсальні характеристики людиноцентризму державного управління виходять з того, що в нових умовах становлення правової держави і громадянського суспільства поновому постає і сама проблема людини, яка акцентує увагу на самовиявленні людського в людині, подоланні деструктивних явищ

в суспільстві та розірваності свідомості і буття. Нова парадигма людиноцентризму виходить з того, що людина прагне до того, щоб зрозуміти саму себе, і згідно з своїм внутрішнім світом, творити свою індивідуальність, повноту і цілісність особи, але для цього потрібно, щоб соціально-політичні умови були не розірваними, а тотожними людині.

Перед державним управлінням постають виклики, які потребують ефективного реагування: 1) економічна неспроможність переважної більшості територіальних громад здійснювати делеговані їм повноваження і бути відповідальними перед своїм населенням; 2) недостатність ресурсів у бюджетах розвитку для інвестицій в інфраструктуру міста, села, області, регіону. Важливим спрямуванням європейської політики держави повинен стати курс на якісне оновлення всього гуманітарного розвитку українського суспільства – у найширшому її розумінні. Необхідність цього пов'язана з її консерватизмом, відчутною невідповідністю новітнім процесам і явищам у світоглядному, ідейному, освітньому, культурному, інформаційному виявленні глобалізованого світу, недостатньою пристосованістю до вимог і стандартів сучасного динамічного розвитку. Зазначені негативні риси обумовлюють труднощі у справі повноцінної інтеграції України до світового співтовариства, певну неспроможність своєчасно і адекватно давати відповіді на виклики сучасного кризового розвитку, успішно користуватися позитивними можливостями, що їх створює глобалізація, і протистояти їх негативним тенденціям. Державі належить провідна роль у розвитку гуманістичного розвитку як основи людиноцентризму, тому державна гуманітарна компонента антропологічного розвитку людиноцентризму потребує оздоровлення, модернізації і систематизації, що передбачає вирішення ряду проблем, які є наслідком довготривалих суперечливих соціокультурних процесів. Реалізація цих пріоритетів неможлива поза контекстом розвинутого громадянського суспільства, формування “суспільства знань”, культурної і політичної консолідації нації. Національні пріоритети людиноцентричної політики державного управління мають бути

зорієнтовані на формування сучасної середовищепроможної нації, позбавленої замкнутості і консерватизму, готової до осмисленого і критичного освоєння всього нового, відкритої до діалогу і співробітництва зі світом.

Людиноцентризм як антропологічна парадигма євроінтеграційної політики та входження України до глобалізаційних процесів інтеграції повинна виходити з пріоритетів: 1) гармонійного поєднання інтересів людини і суспільства, орієнтації на збалансований розвиток суспільства, всіх механізмів суспільного відтворення та всебічний розвиток особистості; 2) реального плюралізму всіх форм власності; 3) широких можливостей для прояву господарської ініціативи індивідів та об'єднань; 4) підпорядкування держави громадянському суспільству; 5) відсутності монополії на знання, свободу вибору; 6) створення нових місць у суспільній системі для здійснення індивідом активної соціальної діяльності; 7) наявності дієвих механізмів компромісного розв'язання суспільних конфліктів. Йдеться, передусім, про розвиток нових суспільних, політичних і економічних відносин, становлення в них особистості, в яких людина подається як гранична форма реалізації ідей громадянського суспільства, можливості самореалізуватися в мінливому і суперечному суспільному бутті, культивувати іманентні духовному світу людини цінності. Людиноцентризм політики забезпечується складним комплексом внутрішньої самосвідомості, всією системою політичного і морального впливу, правовими засобами, стимулювання належної поведінки всіх суб'єктів політичних і соціальних відносин. Людиноцентризм державного управління повинен сприяти формуванню таких політичних відносин, які були б гідними цілісної особистості, для якої політика – це спосіб людського існування. Людиноцентризм покладається на такі принципи, як чесність, достойність, моральність, гідність.

Людиноцентризм як антропологічна основа європейського суспільства акцентує увагу на тому, що людина не є тільки “економічною і політичною клітинкою”, а соціокультурним феноменом, який вбирає в себе раціональне, творче, духовне, емоційно-вольове,

національно-психологічне, культурно-історичне. Людиноцентризм державного управління детермінує становлення такого соціуму, на прапорі якого була б людина та її високе соціальне призначення, її добробут, високі духовні і моральні цінності. Адже, не існує іншого способу зробити державне управління дійсно гуманним і людським, крім поєднання його з мораллю і людиною. Лише за таких умов людина не буде відчуженою від політики і влади, не буде “губитись в механізмах державного управління”, а цивілізовані відносини допоможуть людині знайти і реалізувати себе, подолати розірваність духу, розкрити свої суттєві сили, вивільнитися від відчужених і розірваних відносин суспільного буття. Людиноцентризм як антропологічна основа управління сприяє тому, щоб правові, політичні, соціальні, економічні інститути були зорієнтовані на індивіда. Людиноцентризм яскраво узагальнює процеси переходу родового, загальнолюдського, гуманістичного в людську детермінованість, функціонування всезагального як індивідуального і навпаки. В центрі людського виміру державного управління принцип “людина як міра всіх речей”, на якому наголошував ще античний мислитель Протагор. Проблема людиновимірного спрямування політики формується як теоретико-світоглядне узагальнення положень зарубіжної і вітчизняної думки, яка йде в руслі поглядів на людину як творчу і розумну істоту, розробкою такого політичного ідеалу суспільства, в центрі якого людина, її права і свободи, культивування духовності, подолання правового нігілізму, її високого призначення. Осьовий принцип людиноцентризму політики – це законність, правова держава і розвиток громадянського суспільства. Вектор людиноцентризму виходить з рефлексії, націленої на те, що людина повинна шукати досконалість в індивідуальному бутті, вона сама повинна себе зробити тим, ким вона є, пізнати свою індивідуальність, створити світ свого буття за законами краси. Людському виміру державного управління сприяє культура як царина символічних форм, способів життя, досягнення досконалості буття. Культура є корелятом певних суспільно-політичних відносин, які детерміновані свободою

і відповідальністю, яка виходить з того, що основним принципом є самореалізація “Я”, свого самовизначення і самоздійснення. Саме культура детермінує особистість, яка повинна постійно створювати себе, своє буття і свою сутність у процесі культурного уречевлення, звеличуючись до родової істоти. Людина націлена на іманентні своїй суті умови, подолання сурогатів своєї діяльності, виявлення ідентифікації і реалізації своєї активності. Криза ідентичності долається тоді, коли людина поборює відчуження і уречевлення, повертається сама до себе, стає дієздатною.

Державне управління XXI ст. у європейському вимірі – це перехід до цивілізованих умов життєдіяльності, нового способу життєдіяльності і соціальної організації суспільства, нового типу усвідомлення своєї особистості. В центрі людиноцентричної політики XXI ст. – людина, рівень її життя, що ставить політику у прямий зв’язок з буттєвими, а значить, екзистенційними вимірами. Якщо процесу тотожності мислення і буття буде сприяти вся сукупність соціально-політичних відносин, то буде розвиватися і накопичуватися людський, а отже, гуманістичний потенціал. В умовах трансформації економіки і з підвищенням ролі новітніх технологій у виробництві освіта є необхідною умовою та основним засобом перетворення людського потенціалу в якісний людський капітал. Освіта, що відповідає потребам суспільства та ринку праці, відіграє потужну роль у людиноцентричному розвитку, оскільки дозволяє сформувати у кожної людини здатність швидко адаптуватися до сучасних соціально-економічних реалій та забезпечувати належну якість життя. 1. Для реалізації всіх завдань концепції людиноцентризму як антропологічної основи європейського вектору країни, слід формувати еліту гуманітарних менеджерів, необхідних для роботи у державному і муніципальному управлінні, здійсненні ними соціальної і гуманітарної політики, сформувавши ключові завдання діяльності гуманітарного менеджменту у людиноцентричному напрямку: а) смисловій (семіотичній); б) особистісного зростання і діяльнісного самовизначення (антропологічний); в) територіально-просторового; г) стратегічного мислення і політичної дії.

2. Сприяти розвитку людиноцентричного світогляду державного службовця, в основі якого розвиток особистих здібностей, вміння давати різносторонню оцінку явищам людського життя, практичних умінь у прийнятті рішень, формувати гуманне ставлення до світу.

3. Сприяти розвитку людиноцентричних технологій, що являють собою сукупність науково обґрунтованих прийомів і спеціальних технік непрямого впливу на суспільство через управління соціальною поведінкою людини.

4. Сприяти модернізації людиноцентричного європейського простору України, для чого необхідно: утвердження сучасної людиноцентричної культури державного управління; формування основних принципів модерної етнонаціональної політики в Україні, яка має підпорядковуватися завданням консолідації і демократизації українського суспільства з урахуванням мовних, культурних та інформаційних інтересів та уподобань громадян, традицій і особливостей регіонів України, повноцінного входження України в інформаційний простір; уточнення політики щодо релігії і церкви з метою забезпечення свободи світогляду, думки, совісті, релігії, злагоди, толерантності в суспільстві, цілісності самої держави; формування історичної пам'яті, а саме активне осмислення досвіду минулого, політичних, культурних і моральних традицій українського народу для розуміння сучасної ситуації та стратегій розвитку; здійснення цілісної послідовної державної культурної політики; зміцнення присутності України на світовому гуманітарному просторі, для чого необхідно формувати синергетичні моделі оптимізації системи державного управління.

Людиноцентризм як антропологічна парадигма євроінтеграційної політики та входження України до глобалізаційних процесів інтеграції представляють модель розвитку, яка орієнтована на максимальне розкриття потенціалу кожної людини і соціуму в цілому, створення гідних умов для реалізації всіх інтелектуальних, культурних, творчих можливостей людини і нації. У політичному вимірі перехід до людиноцентричних засад передбачає досягнення найвищих ступенів свободи особистості і, водночас, її готовність брати відповідальність за себе, свою родину, місцеву громаду і кра-

їну. В економічному вимірі людиноцентричні засади означають постійне зростання частки інтелектуального продукту у національному продукті, утвердження інноваційності як домінуючої моделі економічної поведінки. У соціальному вимірі людиноцентричні засади – це створення умов для людини, як головного національного ресурсу, умов реалізації всіх її можливостей. Виходячи з такого підходу має формуватися політика можливостей в освіті, професійній реалізації, адресність охорони здоров'я і соціального захисту.

Людиноцентризм як антропологічна парадигма євроінтеграційної політики та входження України до глобалізаційних процесів – це формування правової, соціальної і демократичної держави, поступове повернення до загальнолюдських цінностей на принципово новій основі через зближення матеріального і духовного рухів людського розвитку. Процес людиноцентризму у державному управлінні потребує: подолання антагоністичних форм відчуження людини і влади; поступове визначення людської особистості основним багатством держави і суб'єктом громадянського суспільства; зростання значення освіти, зміни її змісту, форм і методів у напрямі широкої гуманітаризації гуманізації діяльності виконавчої влади; створення багатоступеневого механізму добору та підготовки кадрів у цій сфері суспільної діяльності; відхід від схеми домінування держави і правлячої еліти у сфері регулювання всіх суспільних відносин; відхід від формалізації державних, міждержавних та міжрегіональних форм і методів правового і політичного регулювання.

В контексті роботи РГ “Угода про політичну асоціацію та ЗВТ між Україною та ЄС: виклики та можливості для України та Закарпатської області” (18 квітня 2013р.) було вироблено наступні завдання: підтримати Цілі стратегічного планування регіонального розвитку на період до 2020 року, що відображають європейські цінності та стандарти життя, зокрема: створення рівних можливостей для всіх громадян України щодо доступу до суспільних благ; запровадження ефективного механізму вирівнювання соціального, економічного та територіального розвитку з урахуванням європейського досвіду;

створення умов для зростання конкурентоспроможності регіонів; запровадження механізмів стимулювання розвитку сучасних технологічних виробництв та модернізації застарілих виробничих потужностей; модернізувати систему управління регіональним розвитком в Україні з урахуванням європейських орієнтирів демократії, публічності, відкритості та прозорості розробки, узгодження та прийняття управлінських рішень; запровадження нових інструментів управління регіональним розвитком, зокрема, таких дієвих інструментів розвитку регіональної економіки як кластери; екологізація регіонального економічного розвитку; врахування екологічної складової при розробці та реалізації різноманітних стратегій і програм стійкого розвитку; забезпечення постійних та інституційно структурованих комунікацій між владою та громадою; запровадження ефективного механізму поліпшення соціального, економічного та територіального розвитку з урахуванням європейського досвіду. Олександр Давлетов, професор Запорізького держуніверситету, вважає, що Україна вже зараз має брати активну участь у розбудові взаємовигідних відносин з ЄС, а в майбутньому – як член Європейського Союзу, Україна зможе впливати на вироблення союзних рішень і, таким чином, на процеси, що відбуваються на європейському континенті. Разом з тим, вважає науковець, перебуваючи осторонь від процесів євроінтеграції, Україна не матиме ані економічних, ані політичних ресурсів для такого впливу і може перетворитися радше на слабкий об'єкт, ніж активний суб'єкт європейської політики. Андрій Омельченко, доцент кафедри всесвітньої історії і міжнародних відносин Запорізького національного університету, зупинився на проблемі “спільних цінностей”, які стали своєрідною відправною точкою для налагодження тісного діалогу між Україною та ЄС. Науковець висловив сумнів, що всі європейські цінності насправді є цінностями для сучасної України. Він вважає, що наша держава має прикладати більше зусиль, щоб дійсно розділити з європейцями такі цінності, як демократія, права та свободи людини, рівність громадян перед законом, недоторканість прав власності тощо.

8.4. Людина як об'єкт і суб'єкт громадянського суспільства

Громадянське суспільство в сучасному українському суспільстві ще не сформовано, знаходиться в хаотичному стані, несвідомого руху і шарахання, в якому особистісна позиція самореалізації людини ще не знаходить свого вираження у свідомій і цілеспрямованій діяльності по перетворенню і саморозвитку самого себе і суспільства в цілому. Міжособистісна роз'єднаність, зростання індивідуалістичної (егоцентричної) свідомості, порушення механізму ідентифікації зі своїм народом і культурою приводить до того, що сучасне українське суспільство не є інтегрованим началом, що об'єднує особистостей. Новітня українська практика державотворення та націостановлення беззаперечно актуалізує завдання: об'єднати націю, створити конкурентоспроможну економіку, європейський простір інтеграції, середовищеспроможну націю, громадянське суспільство. Але головне у цьому процесі – на загубити людину, тому що заради людини розбудовується суспільство, увесь уклад загальнодержавного та приватного буття нації. В Україні нині немає нічого більш невизначеного, аніж дискурс громадянського суспільства.

Громадянське суспільство розглядається як парадигма, концепт і конструкт сучасного розвитку. Термін “парадигма” у філософію вперше вводить Г. Бергман, але адекватний пріоритет у його використанні і розповсюдженні належить Т. Куну у зв'язку з диференціацією наукових проблем, ідей, принципів. У своєму доробку “Структура наукових революцій” (1962) Т. Кун говорить про можливість виявлення двох основних аспектів: епістемологічного і соціального, які й використовуються у даному дослідженні Терміни “концепт (лат. – *conceptus* – поняття)” свідчить про певним чином упорядкований та ієрархізований мінімум ідей, який створює концептуальну схему, а знаходження необхідних ідей та встановлення зв'язку між ними створює суть концептуалізації. Концепт функціонує всередині сформованої концептуальної схеми у форматі

“розуміння-пояснення”. Кожний концепт займає своє чітко визначене і обґрунтоване місце на тому чи іншому рівні концептуальної схеми, що народжує конструкти. Конструкт виступає у якості своєрідного “генератора” продукування концепту, представляючи багатогранну багатоманітність складових”, необхідну для того, щоб слугувати упорядкуванню соціальної системи, тому конструкт – це точка співпадіння його складових. На соціоантропологічному рівні, використовуючи терміни “парадигма”, “концепт”, “конструкт”, визначають функціональні дефініції громадянського суспільства, що підкреслюють його ціннісно-нормативний, знаково-комунікативний і нормативно-результативний характер.

Стрижень консолідації українського соціуму слід шукати знизу, тобто в громадських організаціях, об’єднаннях, тому громадянське суспільство як колективний суб’єкт націотворення може буде сформоване при умові подолання міжособистісної роз’єднаності, заміні суб’єкт-об’єктної взаємодії між людьми на суб’єкт- суб’єктну, в якій людина виступає як певна сукупність функцій, що буде сприяти процесу співрозвитку і саморозвитку. Громадянське суспільство як суспільство рівноправних людей, у якому людина вільно проявляє свою особистість, творчу ініціативу, суспільство рівних можливостей, вивільнене від адміністративної регламентації, оптимально поєднує людино-націо-державоцентричність на засадах паритетного захисту людини і нації. Законодавче визнання юридичної рівності на основі наділення їх правами і свободами – головна ознака і основа громадянського суспільства. На відміну від держави громадянське суспільство представляє собою систему багатоманітних зв’язків і відносин громадян, їх об’єднань, союзів, що базуються на рівності і особистій ініціативі громадян. Відмінність від попередніх досліджень полягає в екстраполяції поняття соціоантропологічної парадигми у механізм громадянського суспільства, що направлена на відтворення людини як родової істоти, на людиноцентризм, в основі якого актуалізація гуманістичних цінностей та орієнтація на свободу у контексті раціоналізації людського буття.

Проблемна ситуація у дослідженні даного соціального феномена полягає у тому, що формування системи суб'єкт-суб'єктних відносин відбувається завдяки взаємодії людини, держави і громадянського суспільства, що сприяє підвищенню ефективності всіх його складових. У нашому уявленні громадянське суспільство як система найвищої міри соціальної саморегуляції, що сама себе підтримує через суспільні підсистеми і сприяє відновленню, корекції та удосконаленню всіх підсистем, сприяє вмінню зберігати соціальну рівновагу суспільного середовища і знаходиться у ситуації постійних змін у контексті етнічного, інтеграційного та цивілізаційного векторів розвитку. Гіпотеза дослідження полягає у тому, що система громадянського суспільства являє собою складне утворення, у якому ще не сформована суб'єкт-суб'єктна взаємодія, але сумісна взаємодія двох типів відносин повинна ще формуватися, щоб забезпечити ефективну саморегуляцію і динаміку розвитку об'єкта.

В основі теоретико-методологічних підходів аналізу людини як об'єкта і суб'єкта громадянського суспільства слід виокремити наступні методи і підходи: 1. Системно-структурний метод (засновники Л. Фон Берталанфі, Н. Вінер, А. Богданов.) виокремлює загальні поняття цього методу: елемент, зв'язок, структура, субстрат (середовище, у якому існують елементи), цілісна сукупність елементів, зв'язків і субстрату, підсистема, суперсистема – сукупність систем, що використовуються для аналізу громадянського суспільства. 2. Системний метод як спосіб наукового пізнання та практичної діяльності вимагає розгляду частин громадянського суспільства у нерозривній єдності з цілим – державою, яка консолідує спільноту, є її підмогою. 3. Структурно-функціональний метод, при якому досліджуються елементи громадянського суспільства, завдяки якому відбувається вичленення в об'єкті стабільних елементів, їхніх структурних взаємозв'язків як системи, функціонально взаємопов'язаних змінних (Т. Парсонс, Істон, Р. Мертон). 4. Синергетичний метод використовується для аналізу громадянського суспільства як нелінійної системи, що розвивається в нелінійному

суспільстві та має цілу низку поліфуркаційних (біфуркаційних) можливостей для свого розвитку.

Відмінність від попередніх досліджень полягає в теоретичній рефлексії синергетичної парадигми механізмів: 1) механізмів саморегуляції; 2) механізмів саморозвитку; 3) механізмів самовідтворення систем, в результаті чого саморозгортання функцій громадянського суспільства включає динаміку переходів від одного рівня якості суспільства до іншого, саморозгортання функцій визначається як простір, в якому відбувається процес розгортання компоненти, яка сприяє формуванню нової соціальної активності. Відмінність від раніше досліджених положень полягає у мультипарадигмальній рефлексії (синергетичній, діалектичній, системній в їх поєднанні і взаємодоповнюваності) механізму громадянського суспільства, що відбувається на засадах синтезу положень теорії систем, соціальної синергетики, кібернетичних теорій – зворотних зв'язків, гомеостазису системи, авторегуляції системи громадянського суспільства, здатних подолати антиентропійні процеси і досягти стабільності громадянського суспільства.

Синергетична методологія доповнюється системним підходом і методами кібернетики, що сприяє збагаченню їх новими онтологіями і законами процесів самоорганізації. Використання принципів соціальної самоорганізації для аналізу громадянського суспільства приводить до пояснення соціальних трансформацій у суспільстві через виявлення механізмів самоорганізації системи у стані нестабільності, “режимів із загостренням”, пояснення станів економічної, фінансової, інфляційної, екологічної кризи, інтенсивної трансформації сучасних інститутів. Самоорганізаційна методологія характеризує громадянське суспільство як відкриту, нелінійну систему, що постійно змінюється і має точки біфуркації, фрактали, енергоінформаційні характеристики. Синергетична методологія аналізу вимагає пояснення механізмів самовідтворення соціосистеми в контексті протікання всіх процесів – економічних, політичних, духовних, культурних. Самоорганізаційні механізми, які включають механізми організаційні, соціального розвитку,

саморегуляції та самовідтворення, слід розуміти як механізми, які функціонують через параметри самоорганізації соціальних систем, тобто ентропійні механізми соціальної самоорганізації, які можна визначити як такі, що функціонують через параметри ентропії/негентропії соціальних систем. Адаптаційні механізми громадянського суспільства реалізують функції мінливості, спадкоємності, відбору при збереженні характерних ознак системи у рамках одного й того ж соціального організму. Біфуркаційні (розгалужені) механізми громадянського суспільства реалізують вказані функції на основі послідовної зміни якісно нових станів систем, які втрачають характерні ознаки свого попереднього розвитку, хоча й зберігають спадкоємні ознаки. Перервність і розгалуженість (варіантність) дозволяє системі на основі багатоваріантного пошуку відібрати нові, більш ефективні стани. Ці ж механізми, забезпечуючи незворотність протікання процесів, реалізують важливі якості – закріплення соціальних змін, що відбуваються, сприяють формуванню синергетично-рефлексивної моделі самоуправлінського суспільства в контексті цивілізаційного контексту.

Біфуркаційні механізми являються більш ефективними у порівнянні з адаптаційними, так як вони дозволяють збільшити темпи розвитку громадянського суспільства, поєднати всю сукупність механізмів і запустити їх у дію, в один ефективний механізм, який відповідає часу. Слід виокремити наступну сукупність механізмів, яка може бути задіяна у цьому процесі: механізм організації; механізм самоорганізації; механізм самоуправління; механізм управління; механізм формування трудової мотивації; інноваційний механізм. Якщо адаптаційні механізми ґрунтуються на негативному зворотному зв'язку і є близькими до механізмів негентропійних, то біфуркаційні механізми – до механізмів ентропійних. Перевага синергетичного підходу виражається в появі так званого нелінійного мислення, найважливішими ознаками якого є: 1) багатоваріантність та альтернативність еволюції; 2) можливість вибору її оптимальних шляхів; 3) можливість прискорення темпів розвитку, ініціювання прискореного нелінійного зростання; 4) вплив кожної особистості

на макросоціальні процеси; 5) неприпустимість нав'язування соціальним системам шляхів розвитку; 6) перебіг соціальних процесів за невизначеності, нестабільності; 7) незворотність розвитку; 8) еволюційність та цілісність світу. Громадянське суспільство вирішує чотири базові задачі: 1) забезпечення свободи (сприяння розкриттю) людини-індивіда, як головної умови самореалізації її життєвого потенціалу і креативної соціальної діяльності; 2) забезпечення свободи руху інформації та інших обмінних ресурсів по каналам (руслам) міжкомпонентного соціального зв'язку; 3) сприяння якісному відбору споживачами обмінних ресурсів; 4) узгодження темпу і ритму локальних соціальних дій. В центрі предметної сфери громадянського суспільства – екстремальні процеси соціального життя та вплив на них в умовах нелінійного мислення. Саме синергетична методологія громадянського суспільства ґрунтується на дотриманні основних принципів: обов'язковість оцінки рівня самоорганізації та взаємодії, нелінійності, альтернативності шляхів розвитку, використання і функціонування інформації, системний, комплексний, порівняльний аналіз. Таким чином, механізми громадянського суспільства повинні базуватися на: 1) соціоантропологічних засадах, в центрі яких “людина як міра всіх речей”; 2) синергетичних засадах, в основі якого нелінійне мислення як основа функціонування управління як складного соціального явища, здатного до самоорганізації в умовах непередбачуваності системи; 3) наявності альтернативних шляхів розвитку системи; 4) аналізі громадянського суспільства як відкритої системи, здатної до саморозвитку і самоорганізації; 5) необхідності оцінки конструктивної природи нестійкості і випадковості; 5) відмови від лінійного, шаблонного мислення і орієнтації на готовності суб'єкта до створення і сприйняття нововведень та інновацій. Все це дає можливість по-новому використати механізми громадянського суспільства у практичній діяльності.

Громадянське суспільство як об'єкт впливу розвивається у відповідності з тими вимогами, які держава потребує від нього (суб'єкт-об'єктне відношення), але даний рівень розвитку міжособистісної

взаємодії є ще далеким від ідеалу громадянського суспільства і не може вважатися фундаментом його побудови. Лише подолання розуміння іншої людини як об'єкта, як функції іншої людини може корінним чином змінити ситуацію, що склалася, і дозволить створити повноцінний фундамент громадянського суспільства, людей як суб'єктів громадянського суспільства, згуртованих єдністю цілей. Під громадянським суспільством слід розуміти сукупність неполітичних відносин (економічних, духовно-моральних, релігійних, культурних) громадян та їх асоціацій, заснованих на принципах, які самі себе контролюють “знизу”, самі ставлять і вирішують задачі – самодіяльності, автономії і непідпорядкованості. Саме у створенні умов і виявляються суб'єктивні якості індивідів для самовідтворення їх особистих якостей як суб'єктів самодіяльності. Громадянське суспільство виникає і самовідтворюється в сумісній індивідуальній діяльності людей, які відтворюють це суспільство своїм взаємозумовленим буттям. Модернізація економіки, інвестиційно-інноваційна, екологічна політика, розбудова соціальної інфраструктури, систем освіти, охорони здоров'я, соціального захисту повинні проводитися в рамках створення гідних людини умов як важливих складників формування громадянського суспільства. Нам для реалізації громадянського суспільства належить в економічному плані багато попрацювати, щоб Україна стала конкурентоспроможною всередині і на міжнародній арені і не лише економічно, а щоб добробут підвищувався разом з рівнем культури народу, його соціальними стандартами, інтелектуально-духовними характеристиками, показниками людського розвитку. Суб'єктність нації, субсидіарність громад і окремих особистостей підвищується тоді, коли нація стає рівноправним суб'єктом дії, яка керується власним вибором шляху розвитку, інтеграції та формування умов для досягнення конкурентоспроможності нації та не ігнорує суб'єктів розвинутого громадянського суспільства.

Суб'єкт розвинутого громадянського суспільства – це джерело цілеспрямованої активності, носій предметно-практичної діяльності, оцінки і пізнання; це люди на вищому рівні активності, що

відкривають буття і самореалізують свою самосвідомість; це єдність всіх якостей людини – природних, соціальних, суспільних, індивідуальних. Основною характеристикою суб'єкта являється переживання самого себе як суверенного джерела активності, здатного у певних межах здійснювати зміни оточуючого світу і самого себе. Суспільний суб'єкт може здійснювати свою діяльність і реалізовуватися у діяльності і у бутті кожного конкретного індивіда, визначатися через своє відношення до іншої людини; представляючи собою своє “Я”, одичне, всезагальне, колективне. Об'єкт, напроти, це те, що протистоїть суб'єкту, на що направлена предметно практична – оціночна і пізнавальна діяльність суб'єкта.

У нашому розумінні суб'єкт-об'єктна позиція являється першою сходинкою у виокремленні суб'єкта з оточуючого світу, а саме громадянського суспільства, в основі якого формування власної свідомості і самосвідомості як нації, так і окремої людини, свого власного “Я”. Суб'єктне пізнання іншого суб'єкта як об'єкта передуює суб'єктному пізнанню самого себе як об'єкта і тільки після цього на вищій ланці міжособистісного пізнання виступає як суб'єктне пізнання іншого суб'єкта як суб'єкта. На більш високому рівні самосвідомості ця протилежність, необхідна на першому рівні самовизначення у світі, повинна долатися на користь суб'єкт-суб'єктних відносин, у форматі яких інша людина виступає у ролі не стільки об'єкта впливу, скільки у ролі “значимого іншого”. Взаємодія людей може бути ефективною лише у тому випадку, якщо її учасники являються взаємно значимими. Поняття “суб'єкт-суб'єктного відношення” означає наявність прямого зв'язку між окремими індивідами чи людськими спільнотами (народами, етносами).

Власне “Я” позначається у процесі виділення суб'єкта і об'єкта, коли людина починає усвідомлювати себе окремою істотою у світі, суспільстві, своєму бутті. Колективний суб'єкт не виникає як механічне поєднання багатьох “Я”, а виникає у процесі єдиної направленості суб'єктів на певні цілі, які вони сумісно реалізують саме на цьому етапі, коли відбувається усвідомлення окремими суб'єктами своєї єдності, коли формується полі-суб'єкт чи “ми-концепція”.

І чим далі ми будемо звеличуватися по сходинкам узагальнення суб'єктів у єдиному цілє покладанні, тим більше ми будемо об'єднані і стверджуватися, виражаючи єдине "Я", де кожний з елементів цього єдиного цілого з необхідністю може впливати на іншого. Ці відносини переважно є матеріальними, тому що людина є учасником не тільки суб'єкт-суб'єктних, але й суб'єкт-об'єктних відносин, проте проявляється різними своїми сторонами. Суб'єкт-суб'єктне відношення передбачає у першу чергу взаємозв'язок і емоційно-духовну взаємодію людей, напроти, об'єкт-об'єктне відношення використовує тілесно-фізичні властивості людей. Коли людина реалізує не стільки свої інтелектуальні скільки тілесні властивості, то виступає скоріше об'єктом відносин, суб'єктних відносин необхідна обопільна спрямованість одного суб'єкта на іншого, забарвлена емоційно і як така, що передбачає взаємодію, взаємопроникнення, а не просто вплив суб'єкта на об'єкт. На духовному рівні це виражається у взаємному збагаченні, взаємному розвитку, наприклад, ідеями. Деякі вчені (І. Вапчков і І. Гріншпун), у свою чергу, виділяють серед колективного суб'єкта полісуб'єкт, як його підструктуру, в контексті якого розгортається процес єдиного розвитку внутрішніх змістів суб'єктів, що знаходяться на рівні суб'єкт-суб'єктних відносин. Полісуб'єкт розуміється як цілісне динамічне психологічне утворення, що відображає феномен єдності розвитку внутрішніх змістів реальних суб'єктів, що знаходяться в суб'єкт-суб'єктних відношеннях і об'єднаних сумісною творчою діяльністю, що проявляється у здатності до активності, дієвості, інтеграції, здатності до перетворення оточуючого світу і самого себе, здатності виступати як цілісний суб'єкт у відносинах до процесу саморозвитку і до інших полісуб'єктів. Продуктом самосвідомості полісуб'єкта являється "ми-концепція", що формується у процесі їх діяльності і розвитку. Взаємовідносини у даній концепції формуються наступним чином: "Я" переходить у систему "Ми", а потім повертається до "Я", і таким чином, виключається поглинання колективом суб'єкта і встановлюється широка взаємодія суб'єктів всередині полісуб'єкту. У зв'язку з цим слід виділити три рівня

зв'язків, завдяки яким можливо визначити, чи є дана група людей полісуб'єктом: 1) інтегративний зв'язок – підструктури об'єднані єдиною спрямованістю; 2) неінтегративний зв'язок – неантагоністичні протиріччя; 3) дезінтегративний зв'язок – антагоністичні протиріччя і нульова стадія розвитку полісуб'єкта. Тому не слід відмовлятися від свого власного “Я” на користь колективному, а слід лише правильно зрозуміти своє власне “Я” і своє місце у системі міжособистісних відносин (С. Рубінштейн). “Наше “Я” є всезагальність, яка властива всім, тобто кожному “Я”, яке своїм об'єктом має індивідуальне, приватне “Я”. У взаємовідносинах суб'єктів немає будь-якої принципової переваги приватного “Я”. Якщо суб'єкт-суб'єктна форма відносин забезпечує збереження людини у якості суб'єкта, то об'єкт-об'єктний зв'язок передбачає стійке функціонування речей, предметного середовища. І якщо буде стверджуватися суб'єкт-об'єктне відношення між людьми, то суб'єкт буде знищуватися для іншого суб'єкта і відсутність міжсуб'єктного зв'язку приведе до об'єктивації самого суб'єкта, світ людей перетвориться у низку об'єктів, де втрачається мораль, духовна цінність, істинна любов і почуття. Що стосується самовираження суб'єкта, то воно пов'язано з суспільним життям, соціумом. Тільки при умові, коли кожна людина буде бачити в другому особистість, іншого рівноправного суб'єкта, довіряти йому можлива сумісна діяльність, яка з великою ймовірністю досягне своєї цілі. Оптимальні умови для персоналізації індивіда існують в групі вищого рівня розвитку, у якій персоналізація кожного виступає у якості умови персоналізації всіх (саме у таких групах ми можемо спостерігати, як проявляються суб'єкт-суб'єктні відносини, у контексті яких кожний член групи являється значимим для іншого, коли кожний намагається бути персоналізованим за рахунок деперсоналізації інших. Відповідь заключається в тому, що людина вбачає своє буття в іншій людині, “іншобуттє” у ній і через свою пролонгованість в іншому розвивається особистість. Розвиток здійснюється “у внутрішньому просторі особистості” (Е. Ільєнков), але цей простір його зв'язків з іншими людьми (ін-

тер-індивідний, а не інтраіндивідний “простір життя”). Діяльність є основним шляхом – та єдиним ефективним способом стати особистістю, сприяти виробленню суспільних – духовно-інтелектуальних, інформаційно-мовних, релігійних та інших критеріїв середовищеспроможності нації щодо відродження автентичних якостей її співгромадян.

Для громадянського суспільства надзвичайно важливо, щоб був вироблений інтеграційний індикатор, який відображає здатність громадян (соціуму) бути націєтворчим середовищем не лише в економічному, технологічному, екологічному планах, а й в духовно-інтелектуальному, мовно-інформаційному, етнічно-культурному, демографічно-ментальному, політично-патріотичному аспектах відтворення людини. Ми вважаємо, що проблема сьогоденного суспільства заключається в тому, що відсутня сама по собі мета діяльності, яка підпорядкувала б собі всі приватні діяльності окремих суб'єктів, проблема неусвідомленості окремими людьми своєї причетності до категорії колективного суб'єкта.

Розрізненість цілепокладання властива не тільки суспільствам в цілому, але й окремим індивідам, у силу чого утруднюється міжособистісна взаємодія. Це у свою чергу приводить до розшарування всієї системи громадянського суспільства і суспільства у глобальному розумінні. У людини повинна сформуватися не тільки відповідальність за себе, але й відповідальність за себе у загальній справі та за інших людей у смислі самоактуалізації, щоб не розчинитися у системі взаємозв'язків людей у суспільстві. Отже, суб'єкт-суб'єктні відносини громадянського суспільства являються більш високою формою взаємодії, чим суб'єкт-об'єктні. Але самого високого рівня суб'єкт-суб'єктне відношення досягає саме в любові до іншої людини, а це вже являється аксіологічною стороною аналізованої нами проблеми, – це рівень морального відношення до іншої людини. Людина для об'єднання з іншою людиною, як би це не називалося – персоналізацією, суб'єкт-суб'єктним відношенням – повинна здійснити по відношенню до “іншої значимої” людини акт трансценденції, тобто акт виходу

за межі свого власного “Я”, за межі свого суб’єктивного світу, на зустріч іншій суб’єктивності в умовах нелінійності, що формує особистість нелінійного суспільства. Проаналізувавши умови, при яких людина може бути об’єктом і суб’єктом громадянського суспільства, зробимо підсумок:

– необхідно подолання суб’єкт-суб’єктних відносин і утвердження суб’єкт-суб’єктних, в контексті яких особистість знайде своє істинне вираження, розуміння і прийняття, буде являтися “значимим іншим”;

– відношення іншого “Я” до мого власного “Я” повинно виступати як умова мого існування, так як кожне “Я” постільки воно є і всезагальність “Я”, є колективним суб’єктом, тому відсутній пріоритет одного “Я” над іншим;

– для успішного функціонування особистості її предметна діяльність та її спілкування обов’язково повинні мати, крім об’єктивної доцільності, будь-який особистісний, суб’єктивний смисл, який розуміється як певний аспект “Я”;

– необхідне встановлення довіри один до одного і формування інтегративної суспільної цілі чи ідеї, яка б об’єднала і згуртувала суб’єктів приватних діяльностей;

– не можливо перетворювати людину у маску, а стверджувати існування людини у всій повноті її буття;

– людське “Я” не розчиняється у системі взаємозалежностей людей у суспільстві, а, навпроти, проявляє у ньому сили своїх дій;

– формування полісуб’єктної взаємодії між людьми, ми-концепції як фактора стабілізації своєї відповідальності за себе та іншу людину;

– повинен здійснюватися процес персоналізації суб’єкта, який би отримував ідеальну представленість в життєдіяльності інших людей, і виступати у суспільному житті як особистість.

Таким чином, єднання людей повинно включати у свою структуру суб’єкт-суб’єктний тип відносин і лише на цьому фундаменті воно здатне функціонувати як розвинуте об’єднання громадян. Реалізація даних відносин залежить від кожного з нас як суб’єктів суспільної, цілеспрямованої діяльності, від особливого образу виявлення на-

ших сутнісних сил, нашого життя в людському розумінні цього слова, а також від діяльності державних органів освіти та інших соціальних інститутів. Але активність повинна виходити від нас самих, здійснюватися у нас і тим самим перетворювати нас, а для цього повинен реалізуватися принцип співрозвитку, що лежить в основі громадянського суспільства як єдиного соціального організму. На шляху до застосування синергетичної методології громадянського суспільства сучасне українське суспільство зустрічається з негараздами ентропійного характеру, що свідчать про міру відхилення соціальної системи від еталонного (нормального, очікуваного) стану, яка виявляється у зниженні рівня ефективності інститутів державної влади, зниження темпів розвитку як економічного, так і соціального розвитку системи. Теоретичні і практичні засади саморозгортання функцій громадянського суспільства виходять на проблему соціодіагностики антиентропійних процесів у їх реалізації, які зводиться до використання трьох ключових ідей синергетичної парадигми: 1) нелінійність розвитку; 2) багатоваріантність, альтернативність розвитку (економічні системи проходять через велику багатоманітність біфуркацій, точок розгалуження; 3) здатність соціально-економічної системи до якісного стрибка. Накопичення незначних обурень у системі (флуктуацій) може викликати якісний перехід системи з одного рівня на інший, тому необхідно акцентувати увагу на поясненні організаційних змін, які у кінці ХХ століття стали однією з головних проблем сучасного розвитку і носять системний характер змін.

Сприяння розвитку громадянського суспільства як головного концепту-конструкту сучасного розвитку суспільства є однією з найважливіших умов становлення України як демократичної, правової і соціальної держави. Це насамперед передбачає налагодження ефективної взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства, що повинна базуватися на партнерстві, взаємозаінтересованості у досягненні цілей, пов'язаних з процесом демократизації усіх сфер державного управління і суспільного життя, соціально-економічним і духовним прогресом, всебічним

забезпеченням захисту прав і свобод людини та громадянина. Громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій превалюють громадянські цінності, які мобілізують творчі сили та здобутки, направлені на становлення і консолідацію українського народу як політико-етнічної спільноти і цілісної одиниці світового співтовариства.

В умовах посттоталітарного суспільства необхідний поворот до метафізичних вимірів людського буття, тобто тієї онтології, в центрі якої людина. Саме тому людина повинна пізнати саму себе, зробити себе мірилом всіх життєвих цінностей, дати їм оцінку відповідно до своєї сутності, влаштувати світ дійсно по-людськи, згідно із своєю природою. Метафізика людини як онтологія людського існування є вектором вирішення всіх проблем – онтологічних, аксіологічних, праксеологічних тощо, тобто такого існування, яке забуте, покинуте, порушене, не-автентичне, не-самодіяльне. Людина – це цілісність, “світ усередині нас” і “людина всередині світу”; людина – це світ, а світ – це людина; це оволодіння мистецтвом життя.

8.5. Економічна антропологія як теоретична засада формування нової економічної культури та економічного мислення в умовах глобального розвитку

Актуальність дослідження проблем економічної антропології зумовлено тим, що на сучасному етапі соціально-економічних трансформацій в Україні виникає необхідність у формуванні цілісного економічного мислення, яке було б підґрунтям для формування дійсно наукової політики як “мистецтва можливого”. Це сприяє самоідентифікації українського суспільства, становленню цивілізованого громадянського суспільства, правової держави,

яка могла б захистити громадянина. Гуманістична спрямованість економічної антропології як провідного соціального мотиватора суспільства ще недостатньо усвідомлюється в сучасних умовах. При цьому нереалізований особистісний потенціал може обернутися суспільною відчуженістю, авторитарністю.

Саме актуальність розробки і практичного впровадження в життя гуманістичної сутності економічної антропології об'єктивно детермінує необхідність кардинальних змін у суспільстві. Проблема філософсько-антропологічних засад економічної антропології є однією з актуальних у соціальній філософії. Економічна антропологія як науковий напрям і дисципліна виникла в 1970-х рр. на межі економічної й антропологічної наук. Труднощі методологічного обґрунтування цієї дисципліни пов'язані з тим, що остання являє собою ще недостатньо сформований дослідний напрям у рамках філософії. Ця галузь знань перебуває на стадії пошуку власних світоглядних і методологічних засад. Необхідність пошуку нових підходів зумовлена тим, що філософське осмислення людини і суспільства не може бути адекватним без залучення економічної антропології. Проте методолого-гносеологічні засади і власний предмет цієї дисципліни, а також те, у якому відношенні вона знаходиться до сучасної економічної теорії, – усе це питання, які потребують подальшого обговорення й уточнення. Труднощі в уточненні економічною антропологією методологічних засад мають, як мінімум, такі причини.

В Україні економічна антропологія з'являється тоді, коли втрачає свою силу марксистсько-ленінська соціально-економічна теорія. Немає потреби спеціально підкреслювати, що нові ринково-економічні відносини потребують нового концептуального апарату. Предмет економічної антропології – практична діяльність, що розглядається переважно в соціальному та антропологічному вимірах. Традиційне визначення людської практики потребує в сучасних умовах розширення й уточнення: у нього мають бути включені і такі важливі орієнтири практичної життєдіяльності, як користь та ефективність. Об'єктом дослідження економічної антропології слід

назвати детермінанти та закономірності господарської діяльності людини, методологічні й антропологічні презумпції економічних теорій та імпліцитно охоплюючи концепцію раціональності, що задає модель “економічної людини”, які розвиваються в контексті взаємодії економіки і культури. Істотною відмінністю всіх антропологічних моделей економічної антропології виступає раціонально організована поведінка, оскільки економіка й антропологія істотно зближують одна одну. У дослідженнях Дж. Локка, Б. Манделія, А. Фергюсона, Д. Юма, А. Сміта людина позиціонується як складне “поєднання різних афектів”. Виходячи з цього, вибудовується соціальна психологія, яка пояснює поведінку людей. До цієї ж антропологічної парадигми належить і модель “егоїстичного індивіда”, що використовується А. Смітом у філософсько-етичному вченні і в його економічній теорії. Опис ринкових закономірностей базується на всебічному врахуванні гри інтересів всіх сторін, що беруть участь в економічному процесі: власників землі, підприємців, буржуазії, торговців і робочих. Філософія англійського сенсуалізму включає в себе ряд філософсько-антропологічних передумов антропологічної моделі homo economicus, згідно з якою, людина діє з уявлень розрахунку, користі, економічності внаслідок своєї природи. Інше уявлення про роль раціональності в економічній поведінці і мотивації такої поведінки імпліцитно наявне в соціально-філософських теоріях континентального лібералізму (А. Сен-Сімон, Базар, Анфантен, О. Конт).

Для теорії “індустріалізму” А. Сен-Сімона, зокрема, характерним є всеохоплюючий “сцієнтизм”: уявлення про принципову можливість реконструкції структури держави на основі наукових інженерних принципів, прагматична концепція соціальних інститутів, своєрідний культ природничо-наукового і технічного мислення. Невід’ємною ознакою інженерного підходу до управління економічними процесами виступає свідоме планування, контроль і управління всіма без винятку соціальними процесами. Поняття “раціональності” в економічних теоріях слід простежити в контексті таких напрямів: оптимізація, усвідомленість, взаємоузгодженість

і несуперечливість системи переваг, цілеспрямованість, формалізм (нейтральність у відношенні змісту цілей) і антипсихологізм (незалежність від процесів формування вибору). Дві останні характеристики дослідники традиційно відносять до негативних елементів, які більше окреслюють межі економічного поняття раціональності, ніж його змістовні властивості. Раціональну поведінку в традиційному для соціальних наук змісті слід кваліфікувати як таку, що приводить дану систему до збереження і збільшення її гомеостазу. Аналогічних поглядів дотримується Г. Саймон у теорії “обмеженого вибору”, згідно з яким, момент рівноваги (гомеостазу) будь-якої системи та її пристосування до середовища є нейтральним відносно оптимальної поведінки, постільки рівновагомий стан ще не означає оптимального стану. Згідно з поглядами лауреата Нобелівської премії М. Але, визначення економічної раціональності формулюється таким чином, що індивід сам знає і визначає власні цілі й оптимальні способи їх досягнення. Згідно з цією теорією, евристична цінність цього поняття базується на гіпотезі, що будь-який споживач віддає перевагу тому, що вважає для себе необхідним. Інша важлива складова економічної раціональності – поведінська цілеспрямованість, яка трактується як результат свідомих цілераціональних індивідуальних дій.

Вперше ця установка була сформульована К. Менгером, і згодом набула свого розвитку у працях представників неоавстрійської школи Й. Шумпетера. Цілераціональність визнається і як прагнення до максимальної користі (Джевонс), і як прагнення до найкращого задоволення своїх потреб (Менгер), а також у вигляді “переваг” і цілей. Модель “економічної людини” можна знайти в маржиналістських теоріях “максимальної корисності” (Хікса, Самуельсона, Фішера, Девенпорта), які намагалися витіснити будь-які психологічні імплікації економічної науки за її межі, яку сьогодні займає інше поняття переваги чи вибору. Аналіз свідчить, що економічна діяльність має базуватися на антропологічних, духовно-етичних, аксіологічних засадах, що свідчить про те, що людина ніколи не виступає чистим агентом економічної діяльності, але й володіє специфічним “соці-

альним тілом”, яке свідчить про специфічну економічну культуру людини і суспільства. Методологічні вимоги до антропологічної моделі економічної раціональності зводяться до такого: а) конструктивність; б) символічність; в) ідеалізація; г) інструментальна функціональна значущість. В антропологічній моделі економічної раціональності діють три її інваріантних компоненти: інформаційний, мотиваційний, обчислювальний. Епістемологічне припущення про характер і природу раціональності імплікований у конкретних економічних теоріях: а) раціональність як максимізація корисності (неокласичний напрям); б) обмежена раціональність (Г. Саймон); в) практична раціональність (П. Бурдьє); г) цілераціональність (М. Вебер). Базовими атрибутами економічної раціональності слід назвати: а) раціональну організацію вільної праці на підприємстві чи в організації; б) нормування чи облік господарської діяльності; в) орієнтацію на товарний ринок; г) відокремлення підприємства від домашнього господарства.

В основі економічної антропології – дослідження національної та етнокультурної специфіки економічних структур і процесів (форм власності, техніки, форм обміну). Це концепція людського (соціального) капіталу. Передумови появи сучасної концепції людського капіталу в економічній антропології пов’язані, у першу чергу, з тенденціями становлення нового, постіндустріального суспільства: розвитком науково-технічного прогресу і новим етапом науково-технічної революції, соціальною, економічною і структурною перебудовою вітчизняної економіки, необхідністю виходу із фінансової кризи та зростанням якості удосконалення трудових ресурсів, прискоренням темпів нематеріального накопичення. Тому не випадково цю концепцію слід віднести до комплексу теорій постіндустріального суспільства, коли власник своєї праці стає власником “нових” економічних ресурсів – знань, кваліфікації, досвіду, інформації. Витоки концепції людського капіталу слід знайти у працях У. Петі, А. Сміта, Д. Ст. Мілля, Ж.–Б. Сея, Н. Сеніора, Л. Якоба, К. Маркса, Ф. Ліста, І.Г. фон Тюнена, У. Багхота, Г. Енгеля, Г. Сіджвіка, Л. Вальраса, І. Фішера. У. Петі ще

у XVIII ст. вперше намагався оцінити грошову вартість виробничих властивостей людської особистості. А. Якоб у Росії в 1812 р., використовуючи поняття “недоотриманого” доходу, вирахував порівняльні витрати від найму працівника і кріпосного. Сучасна теорія людського капіталу виникла у 50–60-ті рр. XX ст. в рамках Чиказької економічної школи. З-поміж її засновників – Г. Беккер, який сформував свою концепцію людського капіталу у праці “Людський капітал” (1964 р.). Одним із найбільш цікавих напрямів розвитку цієї концепції є концепція “аналізу людських ресурсів” Е. Флемхольця, М. Александера, Р. Вудрафа, Д. Боуероса. Саме ж поняття одним із перших ввів А. Сміт, який вважав, що людський капітал – це накопичення знань і вмінь членів суспільства, які дають право на отримання доходу. При цьому, А. Сміт включав у поняття фіксованого капіталу майстерність і корисні здібності людських істот. Це визначення близьке до сучасного, згідно з яким, людський капітал є сукупністю знань, практичних навичок і творчих здібностей працівників, а також моральних цінностей, культури праці і загального підходу до праці. Як вважає І. Гійот, людський капітал складається із набутих знань, навичок, мотивацій, енергії, якими наділені людські істоти і які можуть використовуватися впродовж певного періоду часу з метою виробництва товарів і послуг. Ряд дослідників виокремлюють такі види людського капіталу: а) капітал, втілений у людях, а речова частина людського капіталу (витрати на виховання до 14 років); б) не речовий капітал – не речова частина людського капіталу (загальна освіта, спеціальна підготовка, охорона здоров’я, переміщення робочої сили).

Ця класифікація базується на виокремленні базових напрямів і форм інвестування людського капіталу. До найважливіших форм вкладень в людський капітал належать витрати на освіту і накопичення професійного досвіду, підготовку на виробництві, охорону здоров’я і медичне обслуговування, забезпечення географічної і професійної мобільності, організацію пошуку інформації про ринкову кон’юнктуру, вакансії, доходи, народження і піклування про дітей. Концепція людських відносин – напрям загальної

теорії управління, що виник на початку ХХ ст. в американській емпіричній соціології, основоположником якої є Е. Мейо, який обґрунтував важливість неформальних стосунків та неформального лідерства в малих соціальних групах (хоторнський експеримент). Концептуальними засадами людських відносин теорій є людський чинник у структурі малих неформальних груп, механізми їх функціонування, стимули спільної діяльності, у центрі яких перебуває аналіз відносин людини і групи, структури мотивації поведінки, ціннісних орієнтацій індивідів у процесі спільної трудової діяльності, латентних чинників ефективної роботи трудових колективів тощо. Людина, згідно з концепцією людських (соціальних) ресурсів, є не тільки працівником, що керується матеріальною зацікавленістю, а й особистістю, зацікавленою в гарних міжособистісних стосунках, сприятливій морально-психологічній атмосфері, моральних стимулах до праці тощо.

Антропологічні й аксіологічні засади економічної діяльності є нередукованим феноменом господарської практики. Індивід ніколи не є чистим агентом економічної дії, він з неминучістю занурений у соціокультурне, національне та релігійне середовище життєвих звичок і певного способу дій. Реалії сучасного економічного життя поступово виробляють комплекс уявлень про економічну культуру, яка, згідно з рядом ознак, відрізняється від класичного (веберівського) поняття “капіталістичного духу”, оскільки, будучи багатшаровим “соціальним тілом” економічної людини, це утворення існує поза жорсткими конфесійними і національними рамками. У цьому контексті емпіричне поняття Номо економікус як психологічний образ людини в економічній теорії репродукує свій евристичний потенціал, не даючи змоги досліднику відриватися від доступних безпосередньому спогляданню економіко-культурних реалій. Наявність антропологічних передумов економічних теорій обґрунтовує методологічну своєрідність і власне предметну сферу економічної антропології, в основі якої має лежати моральна економіка чи моральна антропологія.

Система особистісних смислів зумовлюється ціннісними орі-

ентаціями, які складають смисл життя. Бути особистістю – бути стурбованою проблемами людського існування: “хто є я?”, “що я повинен?”, “на що я можу надіятися?”. Саме відповідь на ці питання можна знайти в метафізиці людини, яка майже не розроблялася в нашій соціально-філософській літературі. Метафізиці людини початку ХХІ століття характерні два принципи: 1. Меліоризм як тенденція до покращення і перетворення світу, в якому О. Введенський вбачав особливе розуміння смислу життя, подолання крайнощів песимізму і оптимізму. 2. Антропологізм, або тенденція до виправлення і вдосконалення людської природи, пізнання таємниці людини, її смертності і безсмертя. Меліоризм та антропологізм – це граничні світоглядні універсали, які сприяють розумінню і осягненню духовності, усвідомленню автентичних духовних національних ідеалів. Одухотворена таємниця майбутнього, мабуть, у тому, щоб гармонія стала головною ланкою в житті людей в усіх її гранях: у взаєминах людини з собою, людини з суспільством; людини з природою та іншими людьми. За образним висловом К. Ясперса, сучасну епоху правомірно визначити терміном: “осьовий час”, бо саме на рубежі тисячоліть закладається матриця розвитку суспільства на прийдешнє тисячоліття.

Творцем і носієм майбутнього цивілізованого суспільства повинна стати особистість, здатна подолати етнічну і соціальну замкнутість, а, отже, здатна жити у ритмі тисячоліть. (Г. Башляр). Таким чином, метафізичні виміри людського буття направлені на те, щоб осягнути кризове існування людини, проблеми зруйнованості особистості і свідомості, необхідності перебудови своєї сутності згідно з ідеалами істини, добра, краси. Самопізнання шляхів вибору індивідом себе як суб’єкта моральної, естетичної і духовної дії, націленості на вищі “метабуттєві” цінності життя становить процес самореалізації, самоудосконалення, самотворчості, який робить місточок від процесів матеріального самоствердження у бутті кризового соціуму до духовних вищих екзистенційних станів. Останні роблять людину людиною і сприяють позитивному самовизначенню, автентичному самоздійсненню і самостворенню,

процесу, від якого залежить як доля “розгубленого суспільства”, так і доля “розгубленої людини”, яка повинна повернути свою втрачену сутність, щоб стати собою – найвищою цінністю, активізуючи всі механізми цілісного осмислення себе і світу у всій їх тотальності.

“Антропологічна катастрофа” є тотальною, оскільки вона охоплює всі аспекти людської життєдіяльності – економіку, політику, духовну сферу, соціальну політику, культуру, екологію, міжнародні стосунки, сім’ю. Тому в умовах кризи починають давати тріщини і розвалюватися нежиттєздатні структури, проти-природні утворення, соціальні химери, утопічні проекти, імперії, поліетнічні утворення. Всезагальна дезінтеграція – це об’єктивний цивілізаційний процес, якому неможливо серйозно протидіяти, якщо не виробити реалістичної стратегії національного розвитку, в основі якої укріплення метафізичних вимірів людського буття.

Конструктивність, символічність, ідеалізація та інструментальний статус як методологічні вимоги до антропологічної моделі Номо есономікус, що дають змогу провести найважливішу методологічну дистинкцію – розрізнити два поняття Номо есономікус: якщо перше передбачає Номо есономікус у вигляді суто теоретичної моделі, суми антропологічних передумов і припущень, то у другому випадку мова йде про тип особистості, з відповідною поведінкою, здібностями, схильностями і ціннісними перевагами. Друге поняття є “психологізованим” варіантом висхідної моделі, яка стосується його як концептуальне поняття його емпіричної реалізації, що детермінує відмінності логічного й онтологічного статусу. Те, як дійсно працює і функціонує раціональність Номо есономікус, може розходитися з тими концептуальними умовами і теоретичними приписами, які сформульовані в рамках відповідної концепції як антропології творчості. Епістемологічні припущення про характер і природу раціональності, імліковані в економічних теоріях, при вивченні відтворюють загальну фундаментальну передумову: існує апіорна і принципова “інтелігібельність” ринкових механізмів, закономірностей і взаємозв’язків, що стосовно практичної господарської діяльності означає принципову можливість

максимально раціональної орієнтації в ринковому економічному середовищі. Суб'єктні структури раціональності, тобто правила, норми і процедури, які використовуються “економічною людиною” у процесі прийняття рішень і вибору переваг, конгруентні і корелятивні внутрішнім об'єктивним закономірностям ринкового механізму. У цьому здобуває вираження своєрідний “антропний принцип” сучасної економічної теорії. Іншими словами, базові конститутиви економічної раціональності структурно збігаються з раціональним внутрішнім облаштуванням самих матеріальних ринкових механізмів.

Саме економічна антропологія як нова навчальна дисципліна базується на чотирьох основних синтезах наукового знання, у контексті яких відбувається новий підхід до теоретичної економії, що полягає в посиленні світоглядного, філософського, соціологічного, історичного підходів та використанні таких видів синтезу: онтологічний синтез; методологічний синтез; аксіологічний синтез; прагматичний чи проблемно орієнтований синтез. Економічна антропологія включає в себе такі її підструктурні частини чи елементи: економічну онтологію; економічну гносеологію; економічну аксіологію; економічну праксеологію; економічну феноменологію.

1. Економічна онтологія звертається до проблеми економічної сутності людського буття, що розкривається через категорію економіки, яка дорівнює: а) економіка = вартість; б) економіка = вартісне господарювання; в) економіка = ринкове господарювання; г) економіка = конкурентне господарювання. Будь-яка ринкова економіка є обов'язково ринковою системою; це приватний випадок господарства, що являє собою вартісне господарство; це ведення свого дому, що включає і хримастику, орієнтовану на накопичення багатства. Іншими словами, економічна онтологія є соціальна онтологія, що розкривається через відносини господарювання і природо-користування. Вона вивчає економічне буття людини і суспільства (як сукупної людини), яке розкривається через відтворення систем життєзабезпечення, тому в контексті філософії економіки ставиться знак рівності між економікою і господарством. Іншими словами,

економіка може бути ринковою і неринковою, ціноюю і неціноюю, конкурентною і кооперативною, капіталістичною і соціалістичною, плановою і стихійною. У цьому випадку “економічна цивілізація” й “економічна формація” можуть бути названі “цінова економічна цивілізація” чи “цінова економічна формація”. У цьому випадку атрибут “економічна” і атрибут “господарювання” є синонімами. Проблеми філософсько-онтологічної онтології: взаємодія об’єкта і суб’єкта економічної діяльності; співвідношення приватизаційної та соціалізаційної тенденцій реально-практичного функціонування економіки; динаміка внутрішнього духовного світу господарюючого суб’єкта; закони взаємозв’язку з іншими сферами суспільства; формування та функціонування економічної культури; економіка і моральність; техніка – людина – суспільство.

2. Економічна гносеологія покликана розкрити особливості методології пізнання економічної реальності (економічного буття). Саме філософія економіки покликана уточнити гносеологічний інструментарій принципів економічного пізнання, доповнивши новими принципами, що пояснюють нові явища і процеси. Економічна гносеологія не тільки вивчає форми економічного пізнання, особливості економічного мислення, але й виконує функцію критики основ економічної рефлексії в тих чи інших теоріях. Питання філософсько-економічної гносеології: класифікація господарсько-економічних укладів, співвідношення приватизаційної та соціалізаційної тенденцій розвитку економіки і суспільства в цілому; зв’язок економіки з політикою, мораллю, правом; економічної свідомості з іншими формами суспільної свідомості; пізнання сутності економічних законів.

3. Економічна аксіологія вивчає природу економічних цінностей, їх місце в реальності та структурі ціннісного світу, зв’язок різноманітних цінностей поміж собою, з економічними і соціальними факторами та структурою особистості; проблеми суспільної і прагматичної вигідності, відображення економічних інтересів в ціннісних відношеннях. До економічних цінностей належать вартість, споживча вартість, корисність, ефективність тощо. Наприклад,

вартість є економічна цінність, що регулює певні відносини економічного буття, що просякнуте ціннісними відносинами, а тому є аксіологізованим буттям.

4. Економічна праксеологія досліджує прагматику в системі економічних відносин, розкриває статусність і особливості процедурного знання в економіці. Проблеми економічної праксеології відображають не тільки джерела проблем конкретної економіки, форми їх вирішення, але і місце їх у взаємодії з модусами економічного буття, що відображають більш глибинні, істотні процеси соціально-економічного розвитку. В економічній праксеології на передній план виходять проблеми економічних теорій нижчого рангу, пов'язаних з організаційними формами, регіональною специфікою, оргпроекуванням, науковою організацією праці, її стимулюванням.

5. Економічна феноменологія являє собою філософську рефлексію над особливостями організації сучасного економічного знання. Онтолого-орієнтовані економічні теоретичні системи, характерні для Сміта, Рікардо, Маркса, змінилися феноменологоорієнтованими економічними системами Кейнса, Фрідмана, Хайека та ін.

Основними масштабами, метою, суб'єктом, засобами і механізмом розвитку та реалізації економічної антропології як наукового напрямку ХХІ ст. є такі: масштабом виміру в його предметному полі виступає людина як соціалізуюча індивідуальність, особистість, здатна до реалізації творчості та персональної відповідальності в напрямі утвердження прогресивного розвитку людства; метою розвитку філософії економіки виступає розвиток людини через посередництво її свідомості і здібностей, спрямовані на створення проєктів якісного іншого буття; суб'єктом економічної антропології виступає людина як господарюючий суб'єкт, що цілісно перетворює себе і своє середовище проживання на моральних засадах; засобами філософії економіки виступають стійкий господарський розвиток і соціально орієнтоване управління, що недопускає катастрофічних сценаріїв, які базуються на коеволюції людини, суспільства і природи; механізмом (інструментом) реалізації економічної

антропології є соціальне партнерство як добровільно-свідома сумісно-розподільна участь рівноправних господарюючих суб'єктів у концептуально (цілісно) усвідомленому творчому розвитку через об'єднання своїх інтелектуально-духовних, фінансових, матеріально-трудова та інших ресурсів.

Виходячи з цих постулатів, слід визначити і предмет економічної антропології, що являє собою науку про відтворення та реалізацію духовно-інтелектуального людського потенціалу в процесі господарської діяльності, в основі якого нарощування й удосконалення соціальних зв'язків, рішень і дій лежать духовно-моральні цінності господарюючої особистості. Адже дії господарюючої особистості на основі духовно-моральних цінностей – це поле сучасних наукових досліджень, у контексті яких необхідно виробляти концептуально-стратегічні орієнтири і практичні рекомендації для національного і глобального розвитку. Тренд економічної науки в напрямі розвитку її інтегральної постнекласичної сфери – філософії економіки – уявляється тим сучасним напрямом, яке не тільки може наблизити науку до реальності, але й створити цілісну методологію пізнання сучасної реальності, обґрунтувати шляхи перетворення реальності через посередництво людської діяльності у руслі коеволуційного розвитку природи, людини і суспільства. Саме тому економічна антропологія виходить на рефлексію багатьох економічних проблем – господарства, власності, товару, грошей, економічної політики, споживацького вибору у суспільстві, що свідчить про філософський підхід до дослідження цінностей економічного фактора і поєднання його з культурою. Структурна характеристика філософії економіки свідчить, що остання є проекцією предмета філософії на економічне життя та економічні процеси. Завдяки філософії людина завжди намагалася пояснити: яким чином поєднати гармонію Космосу і господарства, природи і культури, божественного замислу та його реалізації у свободі волі індивіда. Адже тільки з її позиції можна пояснити сутність багатства, власності, ціни, грошей, праці та їх значення в досягненні сенсу життя. Економічна антропологія як наука про буття в економіці

за предмет свого дослідження виокремлює саме сферу економіки, онтологічні умови становлення людини в економіці, розглянутої з боку її творчості, цілепокладання, самостановлення.

Економічна антропологія репрезентує необхідність формування нового економічного мислення й узагальнює конструктивні принципи організації економічного буття, де за традицією усвідомлюється доля людського буття та існування. Саме економічна антропологія сприяє становленню нової економічної культури і в ній індивіда, тобто тих умов, за яких вона може “зняти” свою попередню форму тоталітарно-авторитарного мислення і органічно перейти до цивілізованої економічної діяльності. Економічна антропологія повинна “зняти” попередні форми шляхом повернення реальному процесу життєдіяльності тих ідеалів, які вироблялись протягом усієї історії розвитку суспільства, захищаючи особистість від згубного впливу на неї нелюдського суспільного середовища, має поставити перед собою дійсні проблеми людського буття. Саме економічна антропологія має розглядатися як гуманістична основа трансформації суспільно-політичних відносин в Україні, тому потребує наукової розробки й усвідомлення багатьох ефективних ідей про людину, які набули поширення у сучасній світовій філософській і економічній думці.

Пріоритетне значення має зайняти гуманістична економіка, у тому числі характер суспільного відтворення в ній людини, в усій її багатогранності, самодіяльності, самореалізації, що становить певний ступінь ідентифікації людини із суспільним цілим. Економічна антропологія як наука відтворює економічний ідеал суспільства, розглядаючи його як реалізацію гуманності в економіці, створення таких умов, за яких людина набувала екзистенційного значення. Економічна антропологія має повернути людині ті ідеали, за яких людина, як колись в античності, розумілася як “міра всіх речей” (Протагор). У центрі її уваги мають перебувати ті історичні індивідууми з їхніми різноманітними і змінними прагненнями та віруваннями, яким сприяли інтенсивно розвинуті і принципово нові політичні, соціальні, економічні відносини, які підвищували роль

та значення людини. Економічна антропологія включає органічно головні проблеми людського існування. В економіці вона вбачає прихований потенціал культивування цивілізованого осмислення світу і самої людини, активізувати механізми цілісного осмислення економічного світу, культивувати моральність в економіці, долаючи корумповані явища в сучасному політичному житті. Економічна антропологія потребує докорінної зміни держави, необхідності зламу ідеї пріоритету будь-якого Абсолюту, потребуючи автономності особистості та її вільного волевиявлення. Ще І. Фіхте свого часу геніально відзначив, що секрет політики Наполеона і взагалі будь-якої політики полягав у проголошенні того, що є під тим, що “є”, тобто мова йде про реальність, яка існує у підсвідомості людей. Економічна антропологія як гуманістична основа трансформації соціально-економічних відносин в Україні здатна осмислити і врахувати сучасні екстремальні екзистенційні колізії – фундаментальну незабезпеченість людської долі, негарантованість самої її можливості “бути” в умовах “антропологічної катастрофи” кінця ХХ ст. Не випадково ще Ж. – Ж. Руссо відзначав, що “людська доля докорінним чином пов’язана з політикою”, а ще в Давньому Китаї говорили, що “якщо народ бідний, то в цьому винні політики”. Економічна антропологія як гуманістична економіка пояснює природу економіки як творця людини і обставин, у яких вона знаходиться.

Саме людина є тим метафізичним підґрунтям, на базі якого розгортається емпірична база сучасних поглядів на економіку на шляху пошуку нових категоріальних форм антропоцентристського пізнання людини в економіці й економіки для людини, яка здатна в принципі осягнути власне “так-буття” людини й економічні ідеали суспільства. Економічна антропологія як наука про людину та її буття в політиці ставить на порядок денний розробку таких категоріальних форм політичного мислення, як розуміння політики як органону (знаряддя) пізнання і перетворення оточуючого світу, у центрі якого знаходиться людина з усіма притаманними їй потребами й інтересами. Головне філософське питання “Що таке людина?” сприймається у площині економічної антропології

як виявлення “самості” людини в контексті певних суспільно-політичних відносин. Тому економічна антропологія слугує теоретичною базою для всіх наук про людину, а також філософською рефлексією на шляху цивілізованих факторів буття, що виявляється в політиці. Економічна антропологія осмислює людське існування в усій повноті економічних, політичних, духовно-ідеологічних відносин, відповідає на питання, яке метафізичне становище займає людина серед усієї сукупності відносин, адже людина – це світ різноманітних символічних зв’язків з економічною діяльністю, світом феноменів, котрі людина робить предметом своїх інтересів. І завдяки ідеальному царству думок людина здатна завдяки цьому більшою мірою вивільнити для самого духу енергію, що дремає у витіснених потягах, і сублімувати її духовну енергію, світом якої і наповнюється економічна діяльність. Безперечно, що економічна антропологія актуалізує культ людини, намагається “прочитати” людське буття як таке, що сприяє виробленню нових, адекватних цивілізованому підходу варіантів досягнення людини, вимагає, у свою чергу, перегляду усталених уявлень про політику, тоталітарно-авторитарних за своєю суттю в минулому. І до того часу, доки економіка буде спроможною поставити в центр своїх інтересів питання про людину, вона не в змозі буде вирішувати кардинальні і складні проблеми посткомуністичного світу, не буде підтримуватися активність соціального суб’єкта на рівні достатньої його життєдіяльності. Гуманізація соціально-економічних відносин посткомуністичного світу у XXI ст. стимулює розробку широкого кола проблем, пов’язаних з людиною, її самореалізацією, суспільною активністю суб’єктів, пошуку нової парадигми політики, що виходить на цивілізоване осмислення політики і в ній людини. Саме через економічну антропологію, сенс якої цілковито визначається людиною, долається тоталітарно-авторитарне мислення, і політика пов’язується з економічною онтологією (буття в економіці), економічною аксіологією (цінності в економіці), економічною етикою (моральні підвалини в економіці), економічною антропологією (людина), історією економічної думки (економічне пізнання). Саме

через ці складові економічної антропології збуджується потенціал творчої активності людей, відбувається консолідація суспільства, його ідентифікація, мобілізуються всі сили на досягнення кардинальних змін в усіх сферах життєдіяльності соціального організму, долаються кризові явища. В умовах трансформації суспільно-політичних відносин в Україні існує реальна потреба пошуку реальних важелів задля подолання тоталітарно-авторитарних відходів до людини як “гвинтика”, “фактора” суспільства, а не реалізації дійсної сутності людини, її родової, загальноцивілізаційної сутності, реалізації вільної самоактуалізації особистості. У центрі нової парадигми економічної антропології – нові наукові завдання щодо осмислення нових явищ, пошуку радикальних змін економічного устрою, економічного режиму з переорієнтацією від кризи суспільства до її стабілізації. Людина, оскільки вона особистість, може піднятися над собою як живою істотою і, виходячи із себе, своєї свідомості і самосвідомості, змінити обставини, зробити їх гуманістичними; зробити предметом свого пізнання все, у тому числі й саму себе. Саме людина як формоутворювальний чинник усіх соціально-економічних процесів спонукає до подолання кризового стану соціуму, сприяє створенню структури нового вибудовування більш прогресивних економічних систем та адекватного їм способу життя. Нова парадигма гуманізму економічної антропології допомагає виявити цілісну систему закономірностей руху свідомості до її демократичного волевиявлення, подолання тотальної кризи і паралічу масової свідомості, загальної корумпованості і криміналізації суспільства. Сама економіка і “економіка за професією” мають повернутися до людини, щоб подолати катастрофічне зубожіння людей, руйнацію моральних підвалин суспільства. Якщо буде подоланий деструктивізм і стримана енергія розпаду, то мова буде спрямована на переосмислення проблем людини в нових дискурсах – онтологічному, аксіологічному, системному, феноменологічному, у контексті яких принципової переоцінки набуває класична модель взаємодії людини і політики, людини і держави, людини і влади, людини і природи, людини і людини, людини

та економіки. Безперечно, що соціальна потреба в обґрунтуванні історичних і теоретичних витоків економічної антропології, її автентичного аналізу спрямована на виявлення “природи економічного” як субстанційної підвалини цивілізаційних процесів у суспільстві на шляху докорінної перебудови держави й оновлення її цінностей.

Універсальні характеристики економічної антропології виходять з того, що в нових умовах становлення правової держави і громадянського суспільства по-новому порушується і сама проблема людини, особливо коли руйнації піддаються старі підвалини суспільства як тоталітарного, виявляється можливість формування нової парадигми економіки як такого типу екстеріоризації, що долає відчуження, прояви негативного у суспільстві, сприяє укріпленню моральності в політиці, акцентує увагу на самовиявленню людського в людині. Адже, як говорив М. Шелер, людина – це істота, яка перевершує саму себе і світ. Нова парадигма гуманізму економічної антропології виходить з того, що людина прагне до того, щоб зрозуміти саму себе і, згідно з своїм внутрішнім світом, творити свою індивідуальність, повноту і цілісність особи, але для цього потрібно, щоб і соціально-політичні умови не були розірваними, а тотожними людині, рівними їй. Проведення реформ в українському суспільстві, зорієнтованих на втілення ідеалів свободи, демократизму, рівності, передбачає подальше вирішення нагальних потреб в суспільстві через систему легітимних, соціокультурних інститутів, в яких спорідненими соціальними компонентами виступають гуманістичні цінності – свобода, демократія, права людини, правова держава. Саме тому економічна антропологія сприймається як культура економічного мислення, яка сприяє практичному втіленню в життя економічної антології, економічної аксіології, економічної праксеології.

Висновки. Гуманістичний тип економіки має такі ознаки: а) гармонійне поєднання інтересів людини та суспільства, орієнтація на збалансований розвиток суспільства всіх механізмів суспільного відтворення та всебічний розвиток особистості, ретельне врахування інтересів усіх соціальних верств і груп,

потреб як теперішніх, так і майбутніх поколінь; б) реальний плюралізм форм власності, посилення тенденції до поступового подолання приватної власності (тобто її усупільнення, а не одержавлення); широкі можливості для прояву господарської ініціативи індивідів та об'єднань; в) підконтрольність держави громадянському суспільству; г) відсутність монополії на знання, свобода вибору існуючих та створення нових місць у суспільній системі для здійснення індивідами активної соціальної діяльності; д) наявність дієвих механізмів компромісного вирішення суспільних конфліктів. Йдеться передусім про становлення нових соціальних, політичних і економічних відносин, у яких людина покладається як гранична форма реалізації ідеї громадянського суспільства, компромісного вирішення всіх проблем, можливості реалізувати людині свої можливості в мінливому і складному суперечливому середовищі, культивувати іманентні духовному світу людини цінності.

Висновки

Як відмічає Е. Фромм, будь-яка реальна надія на перемогу над дегуманізованим суспільством і на створення людиноцентричного соціуму базується на тому, щоб повернути знову до життя всі істинно людські традиції, щоб в суспільстві рушійну роль відігравали любов, цілісність та ідентичність. Майбутнє людства слід назвати сферою розуму (ноосферою), яке буде базуватися на науково-раціональній і морально-справедливій основі. Ноосфера являє собою соціоприродну систему, в якій планетарне гуманістичне управління реалізується морально-справедливим розумом людини і глобальним інтегральним інтелектом. Критерієм рівня розвитку і якості життя людини є гуманістичні цінності і знання людини, яка живе в гармонії з оточуючим соціальним і природним середовищем. Ноосферна духовно-екологічна асамблея світу як неурядова міжнародна організація проголошує однією із своїх цілей формуван-

ня ноосферного мислення, направленою збереження і розвиток єдиної цивілізації планети, необхідність реконструкції взаємодії між людством і всією біосферою Землі. Тому необхідно:

1. Продовжити вивчати об'єктивні та суб'єктивні процеси євроінтеграції: об'єктивну суть, що являє собою сукупність сформованих політичних, організаційних, техніко-технологічних, економічних, соціальних, правових та культурних реалій, що створюють якісно нові умови для розвитку глобальних процесів; вивчення історичного процесу створення міжцивілізаційного, міжнаціонального єдиного великого простору на основі принципів рівності, поваги національного суверенітету, узгодження інтересів усіх взаємодіючих суб'єктів, що охоплює всі сфери життєдіяльності людей; суб'єктивну суть глобалізації, направлену на використання світовим капіталом сучасних методів і засобів для протистояння кризі світової капіталістичної системи та подальшого перерозподілу на користь світової олігархії не тільки додаткової вартості, створеної у світовій економіці, але й раніше створеного людством багатства; збереження існуючого устрою світосистеми і регулювання світосистемних відносин на позиціях ринкового фундаменталізму; встановлення світового порядку на основі руйнування національної державності, суверенітету й формування світового уряду олігархів; духовно-матеріальній сфері – відмова від цінностей модерну, руйнування національних суверенітетів, цивілізаційних основ народів, десоціалізації і дегуманізації світу.

2. Розвивати ефективне співробітництво євро регіонів, що являють собою транскордонні регіональні утворення на теренах Європи, що сформувалася у межах суміжних одиниць адміністративно-територіального поділу двох і більше країн на основі реалізації спільних програм і угод, підписаних на рівні органів місцевого самоврядування, являють собою сукупність національних територій, країни, в межах яких діють загальні принципи господарювання, узгоджені єдині правила, орієнтуючись на принципи формування стратегічного партнерства України з іншими державами світу, відзначивши, зокрема, пріоритетність формування взаємовигідного партнерства

як із ЄС в цілому, так із окремими країнами-членами ЄС.

3. Слід удосконалювати систему управління державою для того, щоб вона була адекватна умовам глобалізації: суттєвою у цьому процесі є підготовка державних менеджерів, що розуміють загальні тренди світового розвитку; важливе значення при цьому буде мати наявність чіткого плану або стратегії розвитку країни, зовнішньоекономічної безпеки України, реалізація політики у сфері європейської інтеграції в регіональному аспекті, прикладних аспектах державної підтримки експортної діяльності в умовах асоційованого членства в ЄС, секторальному співробітництві України з Європейським Союзом (впровадження “пакетів лібералізації” в енергетиці), вплив зони вільної торгівлі з ЄС на торгівлю високотехнологічними товарами.

4. Удосконалювати механізми державного управління реалізацією євроінтеграційної політики, що являє собою сукупність всіх можливих практичних заходів, засобів та важелів організаційного, правового, економічного, соціального та політичного характеру, відповідних структур та регуляторів, методів управління, управлінських рішень, за допомогою яких реалізується євроінтеграційна політика, направлена на підтримку умов існування та розвитку національних держав та світової системи загалом, на необхідність встановлення горизонтальних зв'язків між українськими та європейськими регіонами, а також на перспективності міжрегіональної взаємодії українських областей з метою реалізації великих проектів у контексті плідної співпраці, розвивати регіональні виміри євроінтеграційної стратегії України та перспективи співробітництва областей – з регіонами ЄС.

5. Сприяти формуванню механізмів реалізації євроінтеграційної політики України як сукупності принципів та норм, міжнародних інструментів, методів встановлення та реалізації міжнародних відносин, а також інституційно-правових структур, створених світовою спільнотою що зумовлюють необхідність визначення стратегічних цілей, мети та завдань євроінтеграційної політики, реалізації цих механізмів за допомогою певних принципів, методів,

способів та прийомів, направлених на формування єдиного наднаціонального простору, що охоплює всі сфери життєдіяльності людства під впливом об'єктивних ринкових чинників на основі свідомого регулювання міждержавних відносин, розвиваючи і підтримуючи ініціативи регіональних адміністрацій в Україні в контексті утвердження європейських цінностей та практик в діяльності місцевих громад.

6. Удосконалювати глобальне регулювання світосистемних відносин в контексті розвитку наступних напрямів: а) вироблення і використання єдиних норм і правил в галузях міжнародної торгівлі, фінансово-кредитних та валютних відносин, комунікаційної інфраструктури; б) регіональної та галузевої економічної інтеграції; в) стабілізації кон'юнктури світових ринків; г) стандартизації і сертифікації; д) структурне реформування світової економіки; е) правила поведінки міжнародних і транснаціональних господарських суб'єктів; ж) міжнародної політики; з) соціальної та гуманітарної сфери; і) міжнародної безпеки.

7. Розвивати наукові заходи, пов'язані з упровадженням концепції стійкого розвитку, необхідної для вступу до євроінтеграційного об'єднання з метою визначення місця і роль України у глобальних вимірах стійкого розвитку: економічного розвитку, захисту природоохоронного середовища, соціального прогресу. Продовжувати розробляти методологію і методику індексів соціального виміру центру і регіонів, що включає в себе: індекс якості і безпеки життя; індекс людського розвитку; індекс суспільства, яке базується на знаннях.

8. Вивчати глобальні світоглядні трансформаційні орієнтації, що являють собою корінну зміну поглядів на розвиток суспільства, відмову від цінностей модерну (демократія, рівність, добробут, прогрес, освіта, вертикальна мобільність людей та суспільства); постмодерністське обґрунтування "об'єктивності" суб'єктивного глобалізму на основі соціального дарвінізму, дегуманізації, ринкового фундаменталізму, падіння національних суверенітетів, руйнування основ незахідних цивілізацій,

відмови від моралі та моральності у людських стосунках, права сильних і “вбраних” необмежено використовувати ресурси всієї планети.

Активним і діючим фактором розвитку антропологічної парадигми євроінтеграційного менеджменту слід вважати новий гуманізм, який враховує як цінності як традиційних релігійних спільнот, так і індивідуалістичну аксіологію індустріальної і постіндустріальної цивілізацій. Динамічна перебудова соціально-політичних та економічних структур, формування і розповсюдження морально-світоглядних цінностей, адекватних новим вимогам, до яких відносяться прискорене зростання внутрішньої різноманітності і високий рівень толерантності, виведуть сучасну цивілізацію із стану антропологічної кризи.

На основі аналізу проблем сучасного суспільства необхідно сформувати антропологічну парадигму євроінтеграційної політики, яка заключається у здійсненні антроподіагностики проблем сучасного соціуму, розкритті сучасної антропологічної основи, формуванні антропологічних засад євроінтеграційного менеджменту як чинника суспільного прогресу, формуванні стратегії економічного і соціального прогресу суспільства. Напрями і шляхи розвитку антропологічної парадигми євроінтеграційної політики:

- осмислення глобалізації як об’єктивного суспільного процесу загально планетарного масштабу, який потребує вироблення нових теоретико-концептуальних та методологічних підходів;

- формування нового соціально-філософського дискурсу філософії євроінтеграційного менеджменту, представленого розмаїттям концепцій і шкіл в європейській філософії, дослідження категоріального апарату, що осмислює складні, неоднорідні та суперечливі процеси євроінтеграційного менеджменту

- продовжити вивчення теоретичних та практичних засад впровадження проекту “Місцевий розвиток, орієнтований на громаду”.

Питання для самоконтролю знань

1. Сформувати модель людини в умовах глобалізації.
2. Розкрити, в чому проявляється сутність людини як соціокоосмічного резонатора..
3. Дати аналіз і прокоментувати антропний космічний принцип В. Налімова, що затверджує привілейоване місце людини у Всесвіті.
4. Визначити і привести приклади голографічної моделі пізнання.
5. З'ясувати сутність суспільства як соціуму, що характеризує суспільний світ.
6. Дати аналіз видів взаємовідносин: 1) людини і держави; 2) людини і влади; 3) людини і природи.
7. Обґрунтувати концепцію людиноцентризму як антропологічної парадигми євроінтеграційної політики.
8. Дати приклади людиноцентричної політики гуманістичного європейського менеджменту в контексті глобалізації.
9. Сформувати напрями оптимізації людиноцентричної кадрової політики.
10. Розкрити напрями упровадження людиноцентричної моделі кадрової політики в Україні.

Література

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство: проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К.: ТОВ “Атлант ЮЕмСІ”, 2006. – 502 с.
2. Бех В. П. Генезис соціального організму країни: монографія / В. П. Бех. – 2-ге вид., доп. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 288 с.
3. Воронкова В. Г. Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри): [Монографія] / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2008. – 254 с.
4. Воронкова В. Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри: [Монографія] /

- В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. – 272 с.
5. Воронкова В. Г. Філософія розвитку сучасного суспільства: теоретико-методологічний контекст: [Монографія] / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2012. – 262с.
 6. Воронкова В. Г. Гуманістичні засади державного управління / В. Г. Воронкова // Аналітика і влада: [журн. експерт. – аналіт матеріалів і наук. пр.]. – Ін-ту пробл. держ. упр. та місц. самоврядування Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К.: НАДУ, 2012. – № 6. – С.89–96.
 7. Політика європейської інтеграції: Навчальний посібник / [Під ред. д.ф.н., проф. Воронкової В. Г.]. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 512 с.
 8. Дзвінчук Д. І. Трансформаційні процеси в освітніх системах-вимоги ХХІ ст. / Д. І. Дзвінчук // Нова парадигма: [зб. наук пр.] – К: НПУ, 2007. – Вип. 72. – С. 76–80.
 9. Кастельс М. Информационная эпоха / М. Кастельс // Экономика, общество, культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 607 с.
 10. Куцепал С. В. Інфосфера як простір буття сучасної людини / С. В. Куцепал // Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: [зб. наук.пр.]. – К.: НАУ, 2008. – № 1 (7). – С.25–29.
 11. Предборська І. М. Проблема соціокультурної ідентичності в контексті інтеграції українського суспільства / І. М. Предборська // Нова парадигма: [зб. наук. пр.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2007. – Вип. 65. – Ч.2-. С. 246–253.
 12. Соснін О. В., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: навчальний посібник / В. Г. Воронкова, М. А. Ажажа. – Львів: “Магнолія 2006”, 2011. – 602с.
 13. Суліма Є. М. Глобальний соціальний порядок постіндустріалізму: [Монографія] / Є. М. Суліма. – Вид. 2-е, допов. – К.: Генеза, 2004. – 336 с.
 14. Черленяк І. І. Синергетичні моделі оптимізації системи державного управління: [монографія] / І. І. Черленяк. – Ужгород: Ліра, 2010. – 656 с.
 15. Українська національна ідея як духовно-інтелектуальний код соборності народу: етнічний, інтеграційний та цивілізаційний

- вектори (матеріали круглого столу) / за ред. В. С. Кравціва; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Львів, 2011. – 62 с.
16. Андрос Є. І. Проблема свободи у контексті раціоналізації людського буття / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Т. В. Лютий та ін. // *Людина в цивілізації XXI століття: проблема свободи*. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 127–174.
 17. Шавкун І. Г. Управління: сутність та генеза / І. Г. Шавкун // *Нова парадигма: [журнал наук. пр.]* / К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 45. – С. 100–115.
 18. Шавкун І. Г. Філософія менеджменту / І. Г. Шавкун. – Запоріжжя: ТандемАртСтудія. – 2007. – 261 с.
 19. Шамхалов Ф. Теория государственного управления / Ф. Шамхалов. – М.: ЗАО Изд-во “Экономика”, 2002. – 638 с.
 20. Шаронов В. В. Основы социальной антропологии / Шаронов В. В. – СПб. – Издательство “Лань”, 1997. – 192 с. – с. 178.
 21. Швець Д. Є. Концептуалізація соціально-інституційних засад управління системою вищої освіти в Україні: [Монографія] / Д. Є. Швець // *Запорізька державна інженерна академія*. – Запоріжжя, Вид-во ЗДІА, – 2012. – 314 с.
 22. Шевченко Г. М. Особливості сучасного комунікативного дискурсу: проблема відчуження / Г. М. Шевченко // *Гілея: науковий вісник: [зб. наук. пр.]*. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 40. – С. 257–164.

Розділ IX

МІСЦЕ І РОЛЬ УПРАВЛІННЯ В СТАНОВЛЕННІ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЮДСТВА

9.1. Управлінська діяльність в міжнародних системах як предмет соціально-філософської рефлексії.

9.2. Роль управління у становленні міжнародних систем сталого розвитку в умовах глобалізації.

9.3. Національні держави і ТНК як головні суб'єкти сучасного світовлаштування.

9.4. Держава як структурозумовлюючий суб'єкт світової системи: плюси і мінуси сучасного державотворення.

9.5. Проблеми управління у становленні системи сталого розвитку: вітчизняний контекст.

9.6. Інновації як основа розвитку сучасного соціуму, економічного зростання і цивілізаційного розвитку.

9.7. Управління глобальною системою в умовах нелінійного мислення, невизначеності та альтернативності.

Висновки

Питання для самоконтролю

Література

Ключові поняття та терміни

управління, міжнародна система сталого розвитку, глобалізація, інноваційний вимір управління, транснаціональні корпорації, транснаціональний капітал, геополітична ситуація світу, ризик, глобальна трансформація, нелінійне мислення, інноваційний розвиток міжнародних систем, напрями удосконалення інноваційного розвитку

Завдання та цілі розділу

- проаналізувати роль управління у становленні міжнародних систем сталого розвитку в умовах глобалізації;
- виявити взаємовідносини управління і ТНК в умовах глобалізації;
- розкрити місце і роль управління у становленні міжнародних систем сталого розвитку суспільства;
- здійснити діагностику проблем управління у становленні міжнародних систем сталого розвитку;
- проаналізувати напрями інноваційного розвитку міжнародних систем в умовах глобального розвитку;
- розкрити сутність та напрями управління соціально-політичним, соціально-економічним і соціально-культурним розвитками міжнародних систем в умовах глобального розвитку.

9.1. Управлінська діяльність в міжнародних системах як предмет соціально-філософської рефлексії

Розглядаючи проблему управлінської діяльності в міжнародних системах в умовах глобальної трансформації людства, слід проаналізувати поняття “рефлексії”. Відмітимо, що у європейській філософії вона вперше була поставлена Сократом та її висхідною формою було самопізнання. Але головне заключається в тому, що рефлексія визначально осмислювалася як спосіб обґрунтування цінностей – моральних, естетичних та ін. Тим самим був

обраний курс на онтологічне тлумачення рефлексії, який сягнув майже до Нового часу, змінивши його на гносеологічне обґрунтування. Вже в європейській філософії Середніх часів функціональне призначення рефлексії якісно змінюється, вона виступає як модус релігійних цінностей, включаючи в себе і інші. У Новий час рефлексія виступає як спосіб наукового знання, а у якості методологічного принципу за допомогою неї можна вирішувати гносеологічні проблеми. Саме у цей час формується її адекватне розуміння та іманентна сутність, що у подальшому знайшло своє втілення в управлінському процесі.

В розвитку поняття “рефлексії” виділяються два основних етапи: 1) рефлексія як спосіб обґрунтування наукового знання в індивідуальній самосвідомості (Декарт-Локк-Лейбніц); 2) рефлексія як спосіб обґрунтування наукового знання у суспільній самосвідомості (Фіхте-Шеллінг-Гегель). У критичній філософії І. Канта рефлексія відіграє подвійну роль; у некласичній філософії XIX–XX ст. рефлексія визначається як філософський метод обґрунтування самих основ духовної і практичної діяльності. Першорядна роль філософської рефлексії досліджувалася як на індивідуальному, так і на соціально-комунікативному рівнях в умовах формування управління як системи. Найбільш глибоко в індивідуальній людській діяльності її роль була виявлена феноменологією (Гуссерль, Вебер, Шюц), екзистенціалізмом (Хайдеггер, Сартр, Камю, Ясперс), прагматизмом (Пірс, Джемс, Дьюї); в соціально-комунікативній діяльності – герменевтикою (Дільтей, Хайдеггер, Рікер, Гадамер). Для нас важливим є вчення К. Ясперса, для якого філософська рефлексія є важливою для людини, яка попадає у критично-межову ситуацію. У феноменології та екзистенціалізмі визначалися відповідно предметні і ціннісні засади людської діяльності, у прагматизмі мова йшла про виявлення її оперціональних основ, в основі чого рефлексія тлумачиться як спосіб мислення. Інструментальний розвиток трактування філософської рефлексії представляв Дьюї; у герменевтиці методологічне значення рефлексії було встановлено Гадамером, який, відмічаючи діалектичний характер будь-

якої рефлексії, вбачав її природу у відображенні. На його думку, як відношення відображення, думка також рефлексивна, проте рефлексивний рух неможливо обмежити думкою. Так як рефлексія є в будь-якій діяльності, то рефлексія як відображення діяння самої справи є діяльнісною формою рефлексії. Тому в історії методологічної школи виявилось два напрями дослідження рефлексії – Г. Щедровицького, що розвивається згідно формули: “відображення-дія-відображення”, і І. Ладенка, що розвивається згідно формули “дія-відображення-дія”. Проаналізувавши прояви рефлексії, можемо відмітити, що у першому випадку рефлексія визначається як “відображення відображення”, у другому – діяльнісному, як “дія дії”, тобто шляхом подвоєння дії, що, згідно з Гадамером, розвитку поняття “рефлексії” виділяються два основних етапи: 1) рефлексія як спосіб обґрунтування наукового знання в індивідуальній самосвідомості (Декарт-Локк-Лейбніц); 2) рефлексія як спосіб обґрунтування наукового знання у суспільній самосвідомості означає “діяння самої дії”. Якщо реалізацію першого варіанту ми вбачаємо в концепції інтелектуальних систем І. Ладенка, то реалізацію другого – в системомиследіяльнісній концепції Г. Щедровицького та загальній теорії систем.

Ми прагнемо дослідити, що рефлексія є опосередкованим відображенням суб'єктом об'єкта, способом даного опосередкування являється самосвідомість суб'єкта, причому як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. В цілому рефлексію визначаємо як відображення іншого в собі, а себе в іншому. Рефлексія в той же час відіграє суттєву роль у вирішенні протиріч між суб'єктом і об'єктом, у методологічному сенсі вона є способом вирішення суперечностей між суб'єктом і об'єктом, що означає відтворення основ людської діяльності. Соціальна модель філософської рефлексії виявляє світоглядні основи людської діяльності. Граничними світоглядними основами являються предметні, операціональні і ціннісні: рефлексивна дія обертається діями відображення (рефлексії). Але у плані реалізації своєї нормативної функції прикладна методологія являється управлінською діяльністю. Постільки

прикладна філософія у своїй теоретичності і науковості є тотожною прикладній науці, управлінські функції властиві і філософській рефлексії. Це означає, що філософська рефлексія у своїй раціональній діалектичній формі, також направляє, організує і регулює людську діяльність. Можна передбачити, що діалектичний метод, будучи способом свідомого (рефлексивного) вирішення протиріч, що виникають у взаємодії суб'єкта з об'єктом, здійснює дані функції у категоріях “мета”, “засіб” і “результат”. Адже, будь-яка діяльність є цілеспрямованою, організується за допомогою засобів і регулюється на основі результатів. Тому виявляючи світоглядні основи культури, філософія формулює (організує) універсальний рефлексивний механізм як спосіб реалізації (і регуляції) всіх рефлексивних процесів у людській діяльності, формуючи управлінську діяльність як єдиний соціальний процес і організм.

Досліджуючи специфіку філософської рефлексії в управлінській діяльності, означимо, що, рефлексуючи “зсередини” даних процесів і будучи “над” ними, рефлексія тим самим ними управляє. Управлінська діяльність, що здійснюється на основі рефлексії і через посередництво рефлексії, визначається в різних формах як рефлексивне управління. Закономірна спеціалізація рефлексивного управління здійснюється у двох напрямках: 1) стосовно звичних ситуацій мова йде про самоуправління; 2) стосовно критичних ситуацій – про зовнішнє управління ними. Філософське осмислення управлінської діяльності визначально виявляється зовнішньою рефлексією. У гранично загальному світоглядному контексті філософська рефлексія ставить і вирішує проблеми управління, тобто відповідає на питання: що це таке, а в управлінському контексті вона осмислює проблеми методології управлінської діяльності, визначає концептуальні підходи до управління як такого. У методологічному контексті управлінської діяльності філософська рефлексія ставить і вирішує проблеми методологічних засад прийняття рішень – ядра і суті будь-якої управлінської діяльності в контексті саморозгортання соціального світу.

Проведений аналіз дозволяє відмітити, що рефлексія – це механізм і процес самопізнання, самовизначення, саморозвитку, самооцінки і самоорганізації керівників. Рефлексія як механізм включає механізм самозапуску, принципом якого є динамічна рівновага протилежностей. Тому рефлексивне управління – це метод підвищення ефективності діяльності організації, в основі якої – самовизначення і професійно-особистісний саморозвиток працівників організації. Рефлексуючий суб'єкт – це професійно зростаючий суб'єкт організації, для якого активність стає рушійною силою розвитку організації. Модель рефлексії розробляється кожним співробітником у рамках методологічних принципів єдності особистості, свідомості, мислення і діяльності. У цілому керівник направляє рефлексивне управління на формування єдиної управлінської команди, використовуючи всі механізми – комунікаційні, соціально-особистісні, інтелектуальні, особистісно-вольові. Рефлексивне управління виступає як управління підготовки і прийняття управлінських рішень. В самоуправлінні дану функцію бере на себе самосвідомість, яка є у той же час і центром предметної свідомості і направлена на виявлення об'єктивного у суб'єктивному смислі, що і є безкінечним процесом. Самосвідомість і є початком самостійності і відповідальності у прийнятті рішень. Розвиток управлінської рефлексії передбачає вихід за межі власної, внутрішньої її сфери у зовнішній соціокультурний контекст. У різних сферах культури вона формує універсальне відношення людини до світу і стає філософською рефлексією. З іншої сторони, разом з конкретною універсальністю філософська рефлексія набуває і реальної влади.

На нашу думку, постільки процес рефлексії має свій початок і своє завершення, системогенез її механізму у граничному вигляді має потрійний смисл: 1) нерефлексивна (дорефлексивна) стадія; 2) рефлексивна стадія (рефлексія першого порядку); 3) саморефлексивна (надрефлексивна) стадія, в контексті якої мова йде про рефлексію другого порядку і наступних порядків. Рефлексивний механізм є їх результатом. У своїй найбільш розвинутій формі,

що акумулює у знятому вигляді всі попередні стадії, він виступає просто як рефлексія рефлексії. Але ця абстракція передбачає безкінечну багатоманітність його конкретних форм: поняття поняття, мислення мислення, пам'ять пам'яті, свідомість свідомості, наука науки, кібернетика кібернетики, комунікація комунікацій, управління управлінням. Звідси виникає необхідність представляти цей механізм на конкретно-всезагальному, тобто світоглядному рівні.

Відповідно до проблеми нашого дослідження смислогенез рефлексивного механізму в його універсальному – онтологічному – смислі міжнародних систем сполучається з антропосоціогенезом, досягаючи рівноваги живих, технічних, соціальних та екологічних систем. Серед основних форм людської активності слід виділити три матеріальні системи відображення: 1) поведінську; 2) діяльнісну; 3) автокомунікативну. У процесі автокомунікації відбувається замкнення відкритої системи людської діяльності, її самоорганізація і опосередкування безпосереднього. Авторефлексія, тобто рефлексія над рефлексією немов би повертає нас назад – у неререфлексію. Способом цього відтворення уявляється позитивний і негативний зворотний зв'язок, що сприяє формуванню механізму управлінської діяльності. Авторефлексія (саморефлексія) розділяється на ту, що: 1) виробляє; 2) і ту, що відтворює, в результаті чого формується механізм зворотного зв'язку, як і механізм взаємозв'язку і механізм відбору. У гносеологічному аспекті смислогенезу філософська рефлексія виступає як спосіб виявлення унікальних пізнавальних засад рефлексивного механізму прийняття людиною рішень. Рефлексія над процесом прийняття рішень виявляє їх граничні методологічні засади, творчий характер яких найбільш глибоко проявляється у самосвідомості. Логіку усвідомлення цих засад слід уявляти як послідовність категорій: “мета-засіб-результат”, які можна уявити як способи (форми) вирішення задач закритого, відкритого і синергетичного типів. Структурування рефлексивного механізму управлінських рішень здійснюється на рівні ідей, концептів, концепцій, концептуальних підходів, теорій, парадигм в координатах управління.

Означимо, що у контексті культурогенезу філософська рефлексія виступає як універсальний спосіб усвідомлення процесів підготовки і прийняття управлінських рішень у різних сферах міжнародних систем. Відповідно буденного, теоретичного і метатеоретичного рівнів відображення можна виділити її 1) одиничну; 2) особливу; 3) всезагальну форми. На третьому, особливо філософському рівні, рефлексивний механізм управлінських рішень формується також в категоріях “мета”, “засіб” і “результат”, пов’язаних між собою. Як спосіб самовизначення людини у світі, відтворююча філософська рефлексія у методологічному аспекті управлінської діяльності виражається принципом самодетермінації. Самодетермінація у цьому плані виступає не тільки умовою її відтворюючої активності чи свободи, але і джерелом багаточисленних різновидностей “самості”. Отже, вона також є принципом самостійних управлінських рішень. Таким чином, суб’єкт виявляє висхідні умови своєї власної управлінської діяльності (самоуправління), а засади цих рішень знаходяться у різних формах рефлексивного механізму управлінських рішень в історичних формах саморегуляції управлінського процесу.

Найбільш фундаментальна, філософська інтерпретація способу управлінської діяльності в міжнародних системах уявляється: 1) як відповідне витлумачення даної ситуації; 2) як визначення у ній власної позиції суб’єкта; 3) як визначення управлінського відношення суб’єкта до об’єкта. В останньому виражається сам принцип самодетермінації суб’єкта самоуправління. Категоріальна модель управлінської ситуації, за допомогою якої здійснюється цей процес, уявляється в свідомості суб’єкта, і являється автокомунікативною системою. Наступним ланцюгом у такій системі може опинитися кожний елемент цієї управлінської системи, причому у кожному її елементі рефлексивно відображається структура цілої системи. У рефлексивному механізмі управлінських рішень також відбивається вся управлінська ситуація всієї інфосфери.

Отже, філософська рефлексія управлінської діяльності в міжнародних системах як принцип представляє собою методологічну

точку зору. В управлінській ситуації їй відповідає позиція засобів. У цьому смислі поняття “управлінська ситуація” співпадає з поняттям “проблемна ситуація”, а управлінська діяльність виступає як свідоме вирішення суперечностей у взаємодії суб’єкта з об’єктом. Таким чином здійснюється перехід від простого управлінського опосередкування до складного рефлексивного опосередкування всередині управлінської діяльності. Процес рефлексивного опосередкування суб’єкта і об’єкта, тобто процес вирішення діалектичних суперечностей між ними, передбачає наявність і послідовне виділення у категоріальній моделі трьох позицій: 1) об’єкта; 2) засобу; 3) суб’єкта. Висхідна діалектична суперечність з цих позицій розгалужується відповідно певних аспектів; відповідно, виділяються три основних типи особливих, управлінських проблем: вибору, взаємозв’язку і зворотного зв’язку. Проблема вибору виникає у відкритій системі і людської діяльності, коли проявляються різні її напрямки. У закритій системі, коли виявляються розриви (невідповідності) діяльності, виникають проблеми зв’язку. Проте, відмінності цих систем відносні: коли центр (механізм) управління знаходиться всередині системи, вона являється закритою, коли ззовні – відкритою. Проблема зворотного зв’язку виникає тоді, коли необхідно визначити своє місце у конкретній ситуації, виникає як проблема самовизначення суб’єкта управління у конкретній ситуації. Рефлексивний механізм підготовки і прийняття рішень являється достатньою умовою для принципових рішень будь-яких управлінських проблем. Саме у цьому і заключається його універсальність. Але філософська рефлексія не дає у такій формі апріорних, готових рекомендацій на всі випадки життя. Її дієвість заключається в тому, що вона формує у суб’єкта вміння самостійно приймати рішення у будь-яких конкретних управлінських ситуаціях, коли формуються доленосні рішення на етапі сучасного державотворення.

Можемо констатувати, що прикладна роль філософської рефлексії в управлінській діяльності в контексті міжнародних систем заключається у свідомому вирішенні суперечностей між суб’єктом

і об'єктом всередині управлінської діяльності. Управлінські рішення, зумовлені філософською рефлексією, відіграють значну роль у формуванні свідомості суб'єкта. Їх методологічна зумовленість філософською рефлексією проявляється на трьох рівнях: 1) на рівні визначення самого поняття “відповідальності”; 2) на дескриптивному рівні; 3) на нормативному рівнях.

У зв'язку з цим варто зауважити, що рефлексивно-філософський аналіз поняття “відповідальності” в міжнародних системах акцентує увагу на трьох найбільш загальних аспектах його зумовленості: 1) структурному; 2) функціональному; 3) розвитку. При цьому ми отримуємо відповіді на питання, хто і перед ким її здійснює, за що суб'єкт несе відповідальність, як він реалізує свою відповідальність. Як свідчить аналіз, усвідомлення відповідальності здійснюється в конкретній взаємодії суб'єкта з об'єктом, тут же криється і джерело відмінностей в її розумінні. У часовому розумінні вона розділяється на ретроспективну і перспективну: ретроспективною являється відповідальність за здійснення дій, які представляються об'єктивними, виступаючи в позитивних і негативних результатах. Перспективна відповідальність – це відповідальність за попередні дії, результати якої виражаються суб'єктивно і в конкретних цілях. Суть першої розкривається в механізмі каузальної детермінації, суть другої – в механізмі телеологічної детермінації. На їх основі виникають дві загальні концепції відповідальності: 1) дескриптивна і 2) нормативна. В дескриптивній концепції відповідальності по результатам відтворюється весь процес людської діяльності, досліджуються всі її структурні елементи. Виходячи з цього, здійснюється передбачення наслідків тих чи інших дій суб'єктів у різних умовах. В нормативній концепції мова йде про намагання суб'єктів активно приймати участь у перетворенні оточуючого світу, в результаті чого відповідальність постає як така, що пролонгується на перспективу. У даному контексті відповідальність визначається як здатність суб'єкта встановлювати зворотний зв'язок, який також може бути позитивним або негативним. В той же час, відповідальність у сфері управління і самоуправ-

ління має свої особливості, а у сфері рефлексивного управління вони є особливими.

Таким чином, основні управлінські проблеми міжнародних систем, що виникають як рух пізнання від конкретного до абстрактного (проблема зворотного зв'язку, проблема взаємозв'язку, проблема вибору), перетворюючись у діалогічну форму, предстають як питання: що робити? як робити? для чого робити? навіщо робити? Разом з тим і управлінська відповідальність отримує визначеність тільки у позитивних результатах, тобто набуває ціннісного значення. Відповідальними рішеннями є ті, що з необхідністю приводять до значущих для суб'єкта результатів. Тому підготовка і прийняття відповідальних рішень у якості необхідного обґрунтування потребує певного рівня усвідомленості суб'єкта і саме у такому відношенні рефлексивний механізм управлінських рішень являється нормативним правилом. Методологічна зумовленість відповідальних управлінських рішень філософською рефлексією дескриптивно відображає зміну підходів у формуванні концептуальних основ рефлексивного управління і самоуправління. Натуралістичному типу відповідає класичний тип прийняття рішень (Дж. Нейман, О. Моргенштерн), системослідяльній – некласичний (Г. Саймон, Ю. Козелецький), гуманітарному- постнекласичний (синергетичного типу). Перший тип зумовлює відповідальність за результати управлінських рішень, другий – за способи (засоби), третій – за їх цілі. Але ця форма включає в себе і всі інші, які генетично їй передують. Таким чином, у нормативному аспекті методологія виражає (у зворотному плані) весь рефлексивний механізм управлінських рішень. У своїй нормативній спрямованості філософська рефлексія здійснює пошук відповідей на питання: що робити? як? для чого? Ці питання являються світоглядними, так як вони є основними питаннями будь-якого світогляду.

Відповідаючи на них принципово, філософська рефлексія визначає критичну межу відповідальності будь-якого суб'єкта за свої власні управлінські рішення, так як без цих засад не може бути відповідальних рішень. Проте, як відмічав М. Хайдеггер, “відпо-

відь – це лише початок відповідальності”. Філософія відповідає на всі питання і брати на себе відповідальність за управлінський смисл світоглядних питань. Філософська рефлексія дозволяє здійснювати це свідомо. У даному випадку мова йде про свідоме підпорядкування в самоуправлінні суб’єкта об’єкту і навпаки, що особливо проявляється у процесі підготовки і прийняття рішень суб’єктом у контексті виявлення об’єктивної логіки специфічного алгоритму. Формування рефлексивної системи ми означимо як організацію, зміну її якості – на ефективну організацію, а формування у результаті зміни якості нового у системі – як самоорганізацію. Під цілеспрямованими змінами стану міжнародної системи розуміються такі процеси та операції, за допомогою яких дана управлінська система досягає нового оптимального стану, урівноваженого відносно зовнішнього середовища.

Накопичення результатів емпіричних досліджень свідчить, що об’єктивна логіка цілепокладання в управлінській діяльності, яка означена психологами, представляє собою закономірність у даній тріаді: мотив-умова-ціль. Рефлексивне відтворення даної закономірності у суб’єктивній формі, тобто у самому процесі цілепокладання, передбачає відповіді на наступні питання: що слід зробити? що можна зробити? що повинен зробити? Відповідь на перше питання визначає мотив діяльності; відповідь на друге питання визначає умови діяльності; відповідь на третє питання визначає саму ціль – орієнтир діяльності. У трьох модальностях виражаються три основних модуси ціннісного відношення суб’єкта до об’єкта, а відповідні їм процеси представляють певні стадії процесу цілепокладання: 1) переживання ситуації; 2) розуміння ситуації; 3) бачення цілей.

Таким чином, рефлексивне управління процесом цілепокладання в управлінській діяльності міжнародних систем заключається у методично сформованих відповідях на питання, що формуються на окремих етапах оцінки ситуації. У формі цих питань здійснюється конкретизація основної управлінської проблеми вибору. Рефлексивний процес породження цілі здійснюється шляхом

вибору необхідного з можливого, шляхом мисленнєвого розподілу наявних ресурсів згідно з потребами та інтересами суб'єкта. Відносна завершеність рефлексії цілепокладання заключається у тому, що у формі її ідеального продукту – цілі – знаходить своє вираження постановка проблеми, яка приводить до рефлексивного мислення, а потім управління. У контексті діалектичного методу виділяються три основних аспекти системного аналізу ситуації: 1) структурний; 2) функціональний; 3) генетичний. Послідовна реалізація проблеми на основі цих трьох підходів приводить до бажаних результатів, для чого потрібно знайти відповідні операції, алгоритми, програми, методи і способи дії.

Що стосується усвідомлення прийняття рішення як способу дії, то останній не тільки зумовлює її результат, але й зумовлюється результатом. Тому слід відмітити, що проблема прийняття рішень ідентична проблемі зворотного зв'язку. Таким чином, нами сформована мисленнєва модель зворотного зв'язку в управлінській діяльності, суть якої заключається в невизначеності. Об'єктивна логіка вирішення проблеми представляє таку закономірність: можливі результати – бажані результати – певний результат. Її рефлексивне відтворення у суб'єктивній формі, передбачає послідовність відповідей на наступні питання: 1) що буде, якщо...? 2) що буде краще? 3) бути чи небути будь-чому? Три виділені питання конкретизують практичне відношення самореалізації суб'єкта, і відповідні їм процеси представляють собою певні стадії і форми операціонального відображення управлінської ситуації: 1) передбачення результатів дії; 2) їх оцінку; 3) вольовий акт вибору результатів дії.

Таким чином, рефлексивне управління процесом прийняття рішень в міжнародних системах заключається у методично сформованих для реалізації відповідей на питання, що виникають на окремих етапах операціонального відображення ситуації. Рефлексивне передбачення результатів дії у прийнятті рішень відрізняється від передбачення варіантів вирішення проблем зв'язку. Подальший аналіз засвідчив, що основним методом у даному випадку являється екстраполяція, а прогностичний образ майбутнього забезпечує

зворотний зв'язок з можливими результатами дії. Таким чином, непередбачувані, неочікувані результати ведуть до втрати процесів управління, але для цього слід дати місце і вольовим рішенням, рішучому переходу до процесів реалізації і контролю управлінських рішень, які будуть прийняті на основі повної персональної відповідальності та зворотного зв'язку.

В цілому в результаті філософської рефлексії управлінської діяльності в міжнародних системах мають бути сформовані такі управлінські механізми, які зможуть впливати (і впливають) на виникнення нових ефективних структур соціального, економічного, політичного, духовно-ідеологічного та світоглядного порядку; привести до обмеження масштабів корупції та злочинності, локалізації причин, що зумовлюють ці явища; розробки спеціальних заходів стабілізації політичної, економічної та соціальної системи, збалансованого гуманістичного розвитку суспільства та врахування інтересів майбутніх поколінь.

9.2. Роль управління у становленні міжнародних систем сталого розвитку в умовах глобалізації

У політичній та філософській літературі справедливо відмічається, що глобалізація вносить зміни в саму концепцію цивілізації, оскільки загроза ядерної катастрофи вперше в історії ставить питання про самовиживання людства. Звідси перед всіма державами стоїть задача формування нового світового порядку (світопорядку), який забезпечував би безпеку всіх народів і країн, сприяв би їх співробітництву на принципах гармонізації національних і міжнародних інтересів. Отже, процеси глобалізації сприяють єдності держави і вносять серйозні зміни в їх внутрішню і зовнішню політику, сприяючи укріпленню світового порядку з метою вирішення глобальних проблем сучасності. Проте глобалізація несе в собі не тільки позитивні, але і негативні наслідки (Дж. Стігліц "Глобалізація та її розчарування", 2000). Велика різниця між швидко

зростаючими капіталами американських підприємців і погіршення економічного стану в країнах “третього світу”, а також в посткомуністичних країнах, слугує причиною міцного антиглобалістського руху. І хоча ряд економістів і політиків пояснюють негативні наслідки глобалізації суб’єктивними факторами, наприклад, помилками в діяльності Міжнародного валютного фонду, все ж таки ринкова економіка з її механізмами конкуренції, намаганнями добути максимально можливий прибуток, протиборством окремих корпорацій і країн, наявністю взаємовиключних інтересів, перетворює такі вимоги політики глобалізації, як скоординованого впливу на світову економіку, прозорість економічної діяльності держав. Зростання впливу глобалізації на життя всіх держав не може не впливати на внутрішні і зовнішні функції держави. В юридичній і політологічній літературі відмічається така важлива тенденція в розвитку внутрішніх функцій держави як інтернаціоналізація, тобто надання внутрішнім функціям значного міжнародного аспекту, його тісної взаємодії з внутрішнім середовищем, взаємозв’язок внутрішньої і зовнішньої політики держави.

Звідси випливає, що внутрішні функції держави не можуть розвиватися виключно на власній основі, визначатися цілями, задачами, які базуються тільки на національному інтересі без врахування інтересів міжнародної спільноти. Адже жодна держава не існує ізольовано без інших держав, всі вони взаємопов’язані узами міжнародної спільноти, необхідністю приймати участь у вирішенні глобальних проблем. Отже, повинні узгоджувати свої інтереси з загальними інтересами даної спільноти. Так, глобалізація вносить певні зміни в зміст політичної функції з точки зору обов’язків держави забезпечувати оптимальні умови для всебічного і найбільш повного розвитку інститутів демократії і демократичного управління суспільством. Слід погодитися з проф. І. І. Лукашук, що “в наш час відбувається глобалізація демократичних цінностей. Демократія вважається принципом всезагального значення. Право на неї стає глобальним правом, яке в зростаючій мірі буде підтримуватися міжнародною спільнотою в цілому.

У вітчизняній літературі утвердилася теза про те, що головну спрямованість політичної функції сучасної держави складає забезпечення народовладдя. В контексті реалізації політичної функції держави заслуговує на увагу проблема державного суверенітету, забезпечення якого складає важливий аспект аналізованої функції. Викликає заперечення теза про те, що перед вирішенням глобальних проблем відступає і суверенітет окремої держави. З'явилася навіть нова категорія “міжнародно-правовий суверенітет”, що являє собою один із негативних проявів глобалізації. Як свідчить аналіз, теза про відмовлення від державного суверенітету рівнозначно відмові від принципу територіальної цілісності. Тому глобальні інтереси не можуть привести до заперечення верховенства державної влади на своїй території. Інша справа, що сама держава, виходячи із загальнолюдських, загальнопланетарних інтересів, добровільно погоджується на самообмеження своїх прерогатив, так як неминуче силове втручання держав, які володіють економічною і військовою могутністю, в справі інших країн.

Державний суверенітет – не архаїзм минулих епох, а актуальна політична категорія нашого часу, тому міжнародна спільнота не може переступати межі державного суверенітету. Демократія базується на вільній волі народу визначати свої власні політичну, економічну, соціальну і культурні системи, на бажанні народу жити згідно своїх звичаїв, законів, релігійних норм, вибирати близький по духу державний устрій, встановлювати відповідний політичний режим, у противному разі неминуче нав'язування іншим народам свого образу життя, своїх цінностей і сприйняття світу.

Упровадження нових виробничих інформаційних технологій актуалізує проблему уточнення економічної функції сучасної держави, пошуки нових форм його економічної політики. Проте, незважаючи на зусилля в результаті економічної інтеграції транснаціональних корпорацій, продовжує залишатися зацікавленість окремих держав в стабільному розвитку національної економіки, в максимальній концентрації можливостей країни у вирішенні пріоритетних задач будівництва ефективного внутрішнього господарства. Отже,

в умовах глобалізації зберігається такий аспект економічної функції держави, як державна гарантованість економічної діяльності при загостренні конкуренції (монополізму), охорона прав споживачів від недоброякісного споживача, визначення правових основ ринку, забезпечення рівноправності всіх форм власності, правовий захист.

Сучасні процеси управлінської діяльності в умовах глобалізації істотним чином відображаються на реалізації економічної функції держави, що зумовлено тим, що глобалізація передбачає, перш за все, інтернаціоналізацію ринків, посилення впливу транснаціональних корпорацій, утвердження панування наддержавних структур, які створюються в результаті економічної інтеграції держав. Названі процеси, в свою чергу, серйозно скорочують можливості управління національною економікою зі сторони держави. Транснаціональний капітал набирає сили в регулюванні глобальної економіки і при бажанні може розвалити ринок будь-якої держави. Негативні наслідки глобалізації в сфері економіки дають підстави деяким вченим стверджувати, що процеси глобалізації вимивають основу економічної функції держав і ставлять саме існування держави як політичного інституту під сумнів. Вони виводять із сфери впливу держави значний функціональний сектор. Не можна не погодитися з тим, що глобалізація економіки різко загострила конкуренцію і подальше поглиблення міжнародного розподілу праці.

9.3. Національні держави і ТНК як головні суб'єкти сучасного світовлаштування

Головним суб'єктом сучасного світовлаштування, світових ринків, товарів, послуг і капіталів, виступають національні держави і ТНК. При цьому транснаціональний бізнес, який контролює до 60% світового товарообороту, не тільки якісно протидіє економічній могутності і впливу національних державних структур, але все більше перетворюється в самостійну самовідтворюючу економічну підсистему світової економіки із своєю власною структурою, еко-

номічними і організаційними взаємозв'язками, що обслуговують рух товарів, послуг, технологій. Ключове питання європейської геополітики в останні роки – питання, чи зможе об'єднана Європа стати на противагу США в реальному світі. Незважаючи на те, що процес інтеграції йде повільно і суперечливо, вже сьогодні очевидно, які безпрецедентні можливості інтеграція відкриває у сфері економіки, політики та оборони. Процес створення Європейського Союзу і єдиної європейської валюти дозволив зблизити основні показники економічного і воєнного розвитку європейських країн та США, проте суперечності стратегічного характеру при цьому не зникли, а навпроти, загострилися. Експерти вважають, що сукупна економічна могутність країн Західної Європи на початку XXI століття фактично зрівнялася з американськими показниками – 19,8% – світового ВВП, США – 21%. Сьогодні по рівню населення Європа перевершує США на 40%, частка ЄС в світовому експорті безперервно зростає і вже сьогодні значно перевершує частку США (37%–ЄС, 13,5% – США).

Згідно з прогнозами європейських аналітиків, сучасні тенденції свідчать про те, що США і ЄС знаходяться на порозі широкомасштабного торгового та економічного конфлікту. Це відбувається через те, що євро відволікає значні фінансові потоки з американського ринку, ускладнює дефіцит американського бюджету, стає сильним конкурентом долару в міжнародних розрахунках, послаблює США в її намірах диктувати фінансові ціни на нафту та інші сировинні матеріали. Деякі американські експерти висловлюють передбачення, що єдиний валютний союз може перетворити засновану на пануванні долара світову фінансову систему в новий дво полюсний світ “долар-європорядок”. Сучасна зона єдиної європейської валюти – найбільша в світі зона багатих країн – споживачів дорогих товарів світового ринку. В 1999 р. єврооблігації склали 44% всіх облігацій, які вийшли в світі, в той час як на долар прийшлося 43%. Європейський Союз здійснює безперервну торгову експансію, уклавши угоди про асоціації з 80 країнами.

Сфера дії транснаціонального капіталу – національні економіки, які все більше втрачають свою відтворюючу цілісність, так як з'являється інтеграційна єдність ЄС як самоутворюючої системи. Процес економічної транснаціоналізації дає можливість для гострих теоретичних дискусій щодо “зникнення” держави, перетворюється на “нічного сторожа”, до розмивання функцій національної держави в умовах глобалізації. Проте, як свідчить аналіз, держава не залишається незмінною, змінюється її стан в системі глобалізованої економіки, її внутрішньо-національні функції, взаємовідносини з іншими глобальними “гравцями”. Національно-державна відокремленість набуває нової якості під впливом глобалізації; при цьому держави активну участь приймають в глобальному процесі, формують інтеграційні союзи, на колективній основі захищають їх національні інтереси. Втягнення держав в глобальний відтворювальний процес відбувається шляхом переведення значної частини їх зовнішньоекономічних зв'язків у внутрішньогосподарський оборот транснаціональних компаній. ТНК, таким чином, здійснюють рішучий вплив на стан і функції держави в глобальній економіці. Біля 500 ТНК, які складають основу світогосподарської системи, контролюють до половини світового промислового виробництва, більше 60% світового зовнішньоторгового обороту і приблизно 4/5 ліцензій і патентів на нову техніку.

Гео економічна і геополітична ситуація сучасного світу сильно корегує функції і повноваження сучасної держави, яка є носієм неоднакових повноважень і функцій через різні їх економічні та політичні потенціали. В той же час транснаціоналізація не є процесом, який рівномірно охоплює всі держави, тому слід розрізняти вплив транснаціоналізації на економіку країн розвинених і тих, що розвиваються. Перш за все слід звернути увагу на особливий характер відокремлення транснаціонального капіталу, який йде шляхом впровадження його у відтворюючі взаємозв'язки національних економік. Внаслідок цього відбувається розрушення відтворюючої цілісності національних комплексів і формуються нові галузеві національні і глобальні пропозиції.

При цьому, глобальні взаємозв'язки транснаціональних структур створюють другу, наднаціональну сітьову економіку, не прив'язану жорстко до територій і тому рухому, змінючому, ту, що є основою глобальної економіки. Тому національна економіка, яка залишається на території будь-якої держави, вже не може називатися господарським комплексом, а включається у верхній шар транснаціональних відтворювальних зв'язків та обмінів. Світовий банк у 1997 р. опублікував звіт експертів, присвячений аналізу зміни ролі держави в розвитку економік різних країн в умовах глобалізації ("Держава в змінюючому світі"), в якому відмічається, що сьогодні значно змінилися функції держави, а без ефективної держави стійкий економічний і соціальний розвиток неможливий ("Государство в меняющемся мире. Отчет о мировом развитии. 1997. – Всемирный банк, 1997).

9.4. Держава як структурозумовлюючий суб'єкт світової системи: плюси і мінуси сучасного державотворення

Як свідчить аналіз ролі держави у становленні міжнародних систем сталого розвитку, взаємовідносин ТНК і національних держав набувають багатоскладний характер і свідчать про неспівпадання інтересів та асиметрію влади двох головних глобальних суб'єктів, в основі яких асиметрія економічних і адміністративних потенціалів сторін. Держава продовжує залишатися структурозумовлюючим суб'єктом світової системи, зберігаючи юридичні права регулювання внутрішньої соціально-економічної сфери і правосуб'єктності відносин у зовнішньоекономічній діяльності ТНК, уособлюючи економічну міцність і структурну владу глобального капіталізму, проводячи свою політику через міжнародні організації – МВФ, ВТО, Всесвітній банк.

Міжнародні інститути (МВФ, ВБ, ВТО) упроваджують в практику правила вільного обміну, підтверджуючи принципи лібералізму, добиваючись вирівнювання конкурентних умов для діючих

на глобальному ринку “акторів”. Сучасна держава слідкує за дотриманням умов справедливої конкурентної боротьби і приймає в цих цілях участь у міжнародних організаціях, заключає угоди з іншими країнами, здійснює захист внутрішнього ринку, створює більш благоприємні умови для своїх корпорацій. Останнім часом ТНК, просуваючи принципи вільного обміну, лібералізації руху капіталів, товарів, послуг намагаються отримати багаточисельні гарантії захисту власних інтересів. До них відносяться гарантії капіталовкладень і захисту прав власності шляхом стандартизації норм, що регламентують діяльність ТНК в країнах. До середини 90-х рр. країни уклали 1500 двохсторонніх угод, якими регламентувалися відносини ТНК і держав, в контексті яких основні напрямки розвитку відносин зводяться до наступного:

- подальша лібералізація режимів торгівлі та інвестицій в сфері високих технологій та послуг;
- охорона інтелектуальної власності;
- відміна обмежень в діяльності транснаціонального капіталу;
- створення спеціальної сфери послуг для прямих іноземних інвестицій;
- лібералізація ділової активності;
- встановлення однакового режиму для іноземних і вітчизняних компаній.

Під впливом конкуренції країни змушені були йти все далі по шляху лібералізації і відкриття внутрішніх ринків для іноземних інвесторів. До 1998 р. в 60 країнах було прийнято 145 змін нормативного характеру, якими регулюються іноземні інвестиції, із них 136 були направлені на лібералізацію режиму і тільки 9- на посилення державного контролю. Головна функція ТНК – це перенесення досягнень НТР і створення передумов для формування світового ринкового господарства на основі упровадження загальних стандартів, норм, вимог до якості товарів, науково-технічних послуг в країнах, що розвиваються. Тим самим, за допомогою ТНК були закладені основи інтенсивної інтернаціоналізації виробництва, на основі яких розвиваються сучасні глобальні економічні про-

цеси. До благоприємних наслідків присутності ТНК в розвинених країнах відносяться: приплив капіталу і розширення інвестицій, зростання експорту, передача передового досвіду управління, розповсюдження нових технологій, зростання кваліфікації і доходів місцевих працівників, розширення виробничої бази національних підприємств, втягнутих у кооперативні зв'язки. Проте, відносини ці далекі від гармонійних, а вплив ТНК на економіку розвинених країн через "асиметрію влади" провокує конфліктні ситуації, так як конкуренція із конкуруючої перетворюється на пригноблюючу. Діяльність ТНК в розвинених країнах не піддається державному і ринковому контролю зі сторони урядів, що використовується для отримання односторонніх вигод.

Таким чином, взаємодію ТНК і національних держав слід охарактеризувати як співробітництво та конкуренцію, в процесі яких зростає "асиметрія економічної влади" на користь ТНК, що потребує зусиль державного регулювання зовнішньоекономічного блоку національної економіки і участі держави в розробці колективних міжнародних угод по урегулюванню діяльності ТНК. При цьому необхідно враховувати, що змінюються методи, форми роботи, організаційні структури і характер конкуренції діючих на глобальному ринку великих корпорацій. Лідирують ті структури, які в найбільшій мірі, володіють гнучкістю, адаптивністю до плинних умов ринку, схильністю до інновацій; апробуються нові стратегії та організаційні структури ТНК, у т.ч. у взаємовідносинах з державою. Держава при цьому залишається "несущою" інституційною конструкцією глобальної економіки та її політичної організації; частина її функцій або відмирає, або трансформується; в наддержавні органи передаються функції по координації багатостороннього співробітництва. Із традиційних економічних функцій залишаються такі функції:

- необхідність забезпечення зовнішньоекономічної стійкості та ефективності;
- нормативно-правове регулювання;
- стимулювання структурних перетворень;

- стимулювання науково-технічного прогресу та інноваційних змін;
- розвиток охорони здоров'я, освіти, культури;
- регулювання соціальних проблем.

Проте сукупність цих функцій в розвинених країнах, що розвиваються, і можливості їх використання різноманітні.

Як свідчить аналіз, процес структурування планети навколо трьох полюсів – США, Японія та Європа – це результат діяльності транснаціонального капіталу, процес, який експерти називають “глокалізація”. Взаємодія і протистояння держави і ТНК – це вираження суперечностей між глобальним і локальним, а точніше між об’єктивною тенденцією до інтернаціоналізації суспільного життя і тенденцією до збереження національної відокремленості і культурної ідентичності країн і народів. На сучасному етапі проблема сталого економічного зростання є однією з найскладніших проблем сучасної ролі держави. Для розвитку сучасного українського суспільства стале економічне зростання є головною економічною і політичною метою, одним із основних стратегічних пріоритетів відповідно стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004–2020 роки.

Комісія ООН з розвитку та навколишнього природного середовища визначає сталий розвиток як такий, що, забезпечуючи потреби нинішнього покоління, водночас не позбавляє майбутні покоління можливості задовольняти власні життєво необхідні ресурси. Сталий економічний розвиток – стабільний, узгоджений і довготривалий розвиток економічної системи, соціальної та економічної сфер на основі довгопідтримуваного використання ресурсів для забезпечення потреб нинішнього покоління з водночас не позбавленням майбутніх поколінь можливості задовольняти власні життєво необхідні потреби. Результатом сталого економічного зростання може бути перехід економічної системи до вищого якісного стану, якщо її параметри є вищими порівняно з базовими (нормативними), а під впливом факторів сталого економічного зростання економічна система залишається цілісною і структурно

збалансованою. Довгострокове стає економічне зростання забезпечується за рахунок зменшення частки невідновлюваних природних ресурсів, що досягається більш ефективним їх використанням, переходом на відновлювані ресурси при мінімізації шкідливого впливу процесів виробництва на довкілля. Стає економічне зростання – збільшення обсягів виробництва суспільного продукту на основі розширеного відтворення та якісного удосконалення факторів виробництва при ефективному використанні ресурсів та збереженні природного середовища з метою найбільш повного задоволення економічних та соціальних потреб нинішнього та прийдешнього поколінь з урахуванням прогресивних стандартів життя людей.

Відповідно до класифікації, Еспін-Андерсен пропонує такий поділ зарубіжних країн за типами соціальної держави:

1. Ліберальні-соціальні держави – Австралія, Великобританія, Канада, США, Швейцарія, Японія.

2. Консервативні соціальні держави – Австрія, Бельгія, Німеччина, Ірландія, Італія, Нідерланди, Фінляндія, Франція.

3. Соціал-демократичні соціальні держави – Данія, Норвегія, Швеція.

Соціальний тип держави передбачає дотримання принципу соціальної справедливості через: рівність соціальних прав усіх громадян; забезпечення системи мінімальних соціальних гарантій; більшу винагороду за більшу працю, яка здійснюється соціально схвальними засобами. Таким чином, одним з пріоритетних завдань соціальної політики на всіх рівнях не залишається лише збереження рівності прав громадян та соціальний захист, а й, головне, створення умов для ефективної праці. Найбільш гострою проблемою, від розв'язання якої значною мірою залежить успішність входження нашої країни до європейської спільноти, є мінімізація економічних і особливо соціальних негараздів, які дуже болісно відбиваються на основній масі громадян. Значна частина населення нині фактично втратила конституційно закріплені базові засади свого існування (право на безкоштовне медичне обслуговування, безкоштовну вищу освіту, достойну винагороду за працю та культурний розвиток)

і пізнала бідність. Особливістю розшарування населення сьогодні є відсутність достатньо міцного прошарку середнього класу, який споконвічно виступав гарантом соціальної стабільності та прогресу і сприяв утвердженню інститутів громадянського суспільства.

9.5. Проблеми управління у становленні системи сталого розвитку: зарубіжний і вітчизняний контекст

Перед українською молодого державою стоїть надзвичайно важливе завдання: в процесі трансформаційних перетворень обрати саме ту модель розвитку, яка найбільше відповідатиме її можливостям. Але при цьому недоречні популістські загравання на соціальних потребах людей, їх декларування, не підкріплені економічною спроможністю держави, які не тільки наблизять Україну до європейської інтеграції, але й посилять недовіру народу до неї. Слід оптимізувати такі індикатори соціальної держави, які сприяють євроінтеграційному вибору України: масштаби захисту населення від стихійних ринкових сил і недостатнього рівня доходів; масштабність соціальних прав і соціальної підтримки; питома вага недержавних асигнувань на соціальні програми; масштаби індивідуального (колективного) фінансування соціальних програм; масштабні диференціації системи соціального забезпечення; масштаби гарантій забезпечення повної зайнятості населення; досягнення гідного життя людини на засадах справедливості.

Спільна стратегія модернізації соціального захисту в Україні має чотири головні цілі:

- 1) зробити систему соціального захисту більш сумісною з політикою ринку праці;
- 2) розв'язати проблему демографічного старіння;
- 3) боротися проти соціальної ізоляції;
- 4) зберегти високу якість медичного обслуговування, не збільшуючи витрат.

Модернізація європейської соціальної моделі є неодмінною умовою вирішення найважливішого завдання ЄС – перетворитися у найбільш конкурентноздатну економічну систему, яка здатна до стійкого економічного зростання з високою зайнятістю та соціальною згуртованістю. Підтримка процесу економічних перетворень в Україні зводиться до наступного: 1) ЄС зобов'язується підтримувати зусилля України у створенні середовища, сприятливого для ділової діяльності, та підтримувати Україну в здійсненні соціально-економічних реформ; 2) ЄС настійно закликає Україну посилити заходи, спрямовані на побудову функціонуючої ринкової економіки шляхом ефективніших структурних економічних та адміністративних реформ; 3) сприяти залученню та захисту внутрішніх та іноземних інвестицій, які відіграють ключову роль у розвитку України; 4) Європейський Союз та Україна поділяють зацікавленість у збереженні стабільності та безпеки у вільній та демократичній Європі.

Таким чином, глокалізація являє собою глобалізацію локального і локалізацію глобального, що виражає ідею напруги між локальними і глобальними культурами. В 90-і рр. регіональні економічні об'єднання переживали бум, який називали різними термінами: “новий регіоналізм”; “другий регіоналізм”, “блокова стратегія”, “мікрорегіоналізм”, “фрагментація світу”, “глокалізація”, “регіональна полісистемність”. Під нею слід розуміти новий характер взаємодії двох інтеграційних процесів (на глобальному і регіональному рівнях), що структурують світ, взаємодія різних інтеграційних об'єднань, а також їх вплив на положення країн, що включаються в інтеграційні союзи. Економічна диференціація країн вже привела до утворення трьох “центрів сили”, трьох макрорегіонів:

- 1) Європа з “ядром” у вигляді Євросоюзу;
- 2) Східна Азія з центром Японія;
- 3) Східна Америка (США).

Провідні макрорегіони є основними рушійними силами глобалізації в різній мірі, втягуючи в орбіту свого впливу інші держави. Структура глобальної економіки являє собою сукупність макроре-

гіонів з інститутами більшого чи меншого масштабу, що включені в глобальні економічні організації (ВТО, МВФ, ВБ), різні узгоджувальні і координуючі інститути. Функціональні тісні зв'язки цих центрів між собою утворюють “ядро” всієї глобалізованої економіки. Структура глобальної економіки складається із макрорегіонів з їх внутрішньою диференціацією, що отримала назву “локалізації”. Внутрішня нестабільність витікає з того, що глобалізація порушує співіснування територіального і функціонального принципів, що відтворюється на вищому ешелоні глобальної економіки – її “ядерних” центрах влади. Саме постіндустріальний акцент визначає технологічні, соціально-економічні, організаційні і управлінські параметри і стандарти світогосподарських та інтеграційних процесів, а концепція взаємодії національних господарських комплексів змінюється новою управлінською вертикаллю: глобальні наднаціональні інститути – регіональні інтеграційні об'єднання – національні держави – локальні внутрішньогосподарські утворення. Ця нова управлінська вертикаль породжує якісно новий рівень планетарної економічної взаємозалежності на основі використання найновіших комунікаційних технологій, лібералізації, переміщення факторів виробництва, ліквідації багатьох протекціоністських бар'єрів, підвищення ролі міжнародних економічних організацій. В дослідженні сучасних світогосподарських інтеграційних процесів переважають дві позиції:

- 1) отожднення глобалізації із всезагальним “інтегруючим” напрямком розвитку;
- 2) глобалізація аналізується в аспекті дезінтегруючих тенденцій, що породжують нерівність та суперечності;
- 3) суперечливе співіснування інтеграційних і дезінтеграційних процесів.

Взаємодія та взаємозв'язки, розповсюджуючись на все нові сфери людської діяльності, у кінцевому рахунку формують всеохоплюючий взаємозв'язок складових частин глобальної системи. В 2001 р. була розроблена концепція про асиметричність відносин країн різного рівня (Нобелівська премія з економіки за 2001 р.),

що була підкріплена аналізом не тільки кількісних показників економічної діяльності двох груп країн, але і відмінностей їх в доступі до сучасних і зверхсучасних “hi-tech” технологій, в сфері яких монопольне положення центру не тільки зберігається, але й посилюється. Асиметрична взаємозалежність поглиблюється, так як зберігається залежність індустріальних країн від поставок країн, що розвиваються, в якості ринків збуту. Ця залежність є асиметричною, так як значно слабкіша і може бути частково диференційована по географічним напрямкам або технологічно трансформована на основі досягнень науково-технічного прогресу і більш уразлива економічно, через коливання світової кон'юнктури.

9.6. Інновації як основа розвитку сучасного соціуму, економічного зростання і цивілізаційного розвитку

Теоретичні засади управління інноваційним процесом пов'язані в першу чергу з роботами Г. Тарда (Франція), Н. Д. Кондратьєва (Росія), Й. Шумпетера (Австрія, США). Існує навіть така дисципліна й наука, як “інноватика”, що являє собою напрямок в сучасній соціальній філософії та соціології, який вивчає інновації в різних сферах людської діяльності (соціальна сфера, економіка, наука, культура, політика). Об'єктом дослідження інноватики є інновації, що розглядаються як соціальний процес, а їх предметна сфера як соціальний зміст, що включає в себе наступні аспекти: інституційні особливості інноваційної діяльності (творчість, креативність, інтелектуальна власність); комунікативні особливості інноваційної діяльності (система особистісних зв'язків, рольовий статус інноватора); управлінські особливості інноваційної діяльності (прийняття інноваційних рішень, інноваційний ризик); інноваційної культури (інноваційна свідомість, виховання); інноваційних систем (на рівні суспільства, організацій); державної інноваційної політики; інноваційного потенціалу.

Проблеми інноваційного механізму в Україні розробляли такі автори, як М. Ажажа, А. Мерзляк, Б. Адамов, Г. Андрощук, Ю. Бажал, М. Гапоненко, В. Голіков, Ю. Гохбер, В. Герасимчук, М. Герасимчук, М. Данько, В. Дергачов, О. Дзьоба, М. Данилюк, В. Корольов, І. Коробейников, Н. Кухарська, П. Лоранж, І. Макаренко, Ю. Макогон, К. Мезенцев, Е. Окрут, Б. Санто, В. Соловійов, О. Соснін, І. Тимошенко, В. Ткаченко, Е. Уткін, Б. Холод, О. Чмир, Д. Шевчук, теоретичні засади яких направлені на нові форми активізації інноваційної діяльності в Україні.

Основна задача дослідження: сформувати нову концепцію управління інноваційними процесами в умовах глобалізації, в контексті якої розвивається інноваційна діяльність як самий перспективний напрямок реалізації цілей держави в умовах ринку та конкурентоспроможності економіки; визначити теоретичні засади та категоріальний апарат управління інноваційним процесом в Україні.

Основна категорія інноватики – це інновація, що означає будь-яке нововведення в певній сфері людської діяльності, відповідно якої виокремлюються різноманітні інновації – соціальні, культурні, технічні, економічні, політичні. Упровадження інновацій є результатом матеріально-предметної і духовної діяльності людей, направлених на задоволення певних потреб людей і суспільства. Здатність суспільства до упровадження інновацій визначає рівень соціального, культурного та економічного розвитку країни. Загальноновизнаними критеріями інновацій (винаходу, наукової ідеї, стратегії управління) є їх значущість і широта упровадження, тобто використання. Різні специфічні аспекти інновацій вивчаються також в рамках економіки, соціальної психології, теорії менеджменту та інноваційного менеджменту. Найбільш розповсюдженими в інноватиці являються технічні інновації (технологічні), динаміка яких, як показано Н. Д. Кондратьєвим (Росія), Й. Ф. Шумпетером (Австрія, США) та іншими дослідниками, знаходиться в основі циклічного розвитку ринкової економіки. Для виникнення технічних інновацій необхідно створення ряду умов: наявність суспільної потреби в інноваціях; велика кількість потенційних інноваторів,

тобто енергійних учасників інноваційних процесів; наявність певної інфраструктури, включаючи в себе систему освіти, систему захисту інтелектуальної власності (патенти, ноу-хау, ліцензії), інформаційні системи. Розвитку інновацій в сучасному українському суспільстві чинять перепони ряд об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Відносно технічних інновацій до числа основних об'єктивних факторів належить: розрив між науковою і технологічною базою виробництва; економічна неефективність інновацій; несприйнятливність науково-конструкторських центрів до практичних потреб виробництва; відсутність особистої зацікавленості певних груп дослідників і працівників в інноваціях; недосконалість методів менеджменту і маркетингу; невідповідність системи освіти сучасним вимогам підготовки дослідників і керівників виробництва; недоліки правового захисту інтелектуальної власності; ситуація економічної кризи (інвестиційна криза, недоступність кредитів, безробіття). Суб'єктивні фактори властиві в цілому всім сферам виробництва інновацій. До даних факторів слід віднести: відсутність адекватних уявлень про перспективи розвитку основних сфер людської діяльності; зневажливе ставлення до теоретичних знань; відсталість мислення; неприйняття нововведень; побоювання ризиків. В масштабах країни розвиток інновацій стимулюється державною інноваційною політикою, що передбачає селективність податкової, інвестиційної і кредитної політики, пряму фінансову підтримку окремих дослідницьких і технологічних програм. Соціальні результати інновацій можуть бути вирішальними і малопередбачуваними. Для країн, що демонструють собою стадію доганяючої модернізації, перевищення певної "критичної маси" інновацій, насамперед при силовому упровадженні останніх часто приводило до соціальних криз. В той же час процеси глобалізації і міжцивілізаційної взаємодії об'єктивно пов'язані з інноваційним менеджментом чи управлінням інноваціями. В сучасній ситуації глобалізації інновації стають ключовою стратегією конкуренції в ХХІ столітті, як на рівні національних економік, так і на рівні окремих підприємств. Інновації стають рушійною силою більш

продуктивного економічного зростання в умовах трансформації всіх сфер України.

В сучасній Україні орієнтація на інноваційний розвиток вимагає створення національної системи управління інноваціями, яка спрямована на підвищення сприйнятливості економіки і всього суспільства до інновацій. Інноваційний менеджмент, який слід розвивати в Україні, являє собою сукупність певних організаційно-економічних, психологічно-соціальних методів, форм і способів управління всіма стадіями інноваційного процесу на рівні не тільки первинних (фірм, компаній, корпорацій), а й інших ланок економіки – галузей, територій, суспільного господарства в цілому. Це такий спосіб дій, за якого інноваційний процес дістає сприятливих умов для свого розвитку. Інноваційний менеджмент – це управління змінами. В контексті розвитку інноваційних механізмів слід розвивати інноваційну систему як сукупність взаємопов'язаних елементів, здатних організувати і підтримати ефективний стан інноваційного процесу.

При цьому, інноваційна система має внутрішнє і зовнішнє середовище, управляючу і управлінську системи, яка в значній мірі впливає на розвиток інновацій. Елементами інноваційної системи будь-якого рівня являються: цілі та інновації, за допомогою яких досягається упровадження інновацій; інноваційний процес та його учасники, які діють по певним технологіям, відносини і зв'язки яких упорядковані організаційною структурою; необхідні ресурси, управління, що створюють і налаштовують інноваційний механізм. Інноваційне середовище – це співіснування внутрішнього і зовнішнього середовища учасника інноваційного процесу. Дальнє (макросередовище) і ближнє (мікросередовище) оточення складають умови будь-якого учасника інноваційної діяльності, що здійснюють цю діяльність, включаючи безпосередню діяльність, що розгортається в контексті сукупності умов макросередовища і мікросередовища. В якості компонентів макросередовища виступають соціальна, технологічна, економічна і політична сфери; компонентами макросередовища прийнято вважати визначені

стратегічні зони господарювання – ринок нововведень, ринок чистої конкуренції нововведень (інновацій), ринок капіталу (інноваційних інвестицій), етапи адміністративної системи, з якими безпосередньо пов'язані учасники інноваційного процесу, ланки інноваційної інфраструктури, що обслуговують інноваційний процес.

Під внутрішнім інноваційним середовищем слід розуміти внутрішньо фірмові відносини складників (фірми організації, установи), а також зв'язки, що створюються станом елементів системи фірми, які впливають на її інноваційну діяльність. Інноваційний механізм – це ринкове і (чи) адміністративне формування інноваційних потреб і попиту, з однієї сторони, та інноваційної пропозиції – з іншої. Тому сьогодні в умовах ринку необхідно створити наступне поле – “попит-пропозиція”, яке б сформувало інноваційні рушійні сили, підтримуючи ринкове інноваційне середовище, яке в напівавтоматичному режимі створювало б і регулярно відтворювало це поле або відповідне адміністративне середовище. У будь-якому випадку в контексті інноваційної діяльності повинна здійснюватися сукупність впливів – активних і достатніх для успіху інноваційного результату.

Сьогодні інноваційний менеджмент виробив механізми – ринковий, адміністративний і змішаний, які в тій чи іншій мірі упроваджуються в практику ринкового господарювання. При цьому повинен бути задіяний вплив трьох групи факторів на інноваційний процес: а) стимулювання пропозицій нововведень; б) підвищення попиту на результат інноваційного процесу; в) вплив на умови, які стимулюють нововведення. Для реалізації інноваційного механізму повинна бути задіяна інноваційна стратегія як вироблення організацією цілей отримання стійких прибутків, конкурентних переваг, а також виживання в довготривалій перспективі у відповідності зі своєю місією і динамічно плінним зовнішнім середовищем. Засобами досягнення цілей, тобто стратегіями, у цьому випадку слугує як інтенсивний розвиток всіх елементів виробничо-господарської системи підприємства, так і їх інноваційного розвитку.

Якщо перші забезпечують послідовне збільшення потенціалу і його збереження, то другі – дають можливість різко підвищити його рівень, подолати накопичений технологічний розрив, набути нові якості потенціалу. Інноваційною стратегією називають такі засоби досягнення цілей підприємства, які пов'язані з інновацією та інноваційною діяльністю. Підвищення прибутку, виживання, посилення конкурентних позицій та інші фірмові цілі часто можуть бути реалізованими лише при інноваційному розвитку, наприклад, при випуску нового продукту, переходу на нову технологію, освоєння нових методів управління, зміні керівного складу, реструктуризації (заміні старої організаційної структури на нову), нової логістики фінансових потоків. Інноваційна сфера – це система взаємодії інвесторів, товаровиробників конкурентоспроможної продукції (послуг) і розвинутої інфраструктури. Для реалізації інноваційного механізму повинна бути задіяна інноваційна мета як сукупність стратегій інноваційного розвитку організації, яка визначається видами (типами) очікуваних нововведень: виготовленням і освоєнням нових продуктів (послуг), технологій, способів організації виробництва, ринків, структури, систем управління.

Для організації процесу реалізації даних стратегій формулюються інноваційні цілі, наприклад, – розробити і оволодіти виробництвом нового продукту, перейти на нову технологію. Інноваційні цілі організації передбачають собою довгоочікуваний результат її діяльності, досягнутий на основі реалізованого нововведення (інновації) в обмежені строки і з обмеженими ресурсами, виражений в кількісному і якісному розвитку організації, в набутті певних нових якостей своєї діяльності. Організація інноваційної діяльності всіх суб'єктів передбачає структуризацію інноваційних цілей і будову “древа цілей”, що визначається видом нововведення. Таким чином, нововведення – це процес і результат дослідження і розробок, втілений в новій і удосконаленій продукції і технології, методах організації виробництва, праці і управління. З ним пов'язана технічна, організаційна і комерційна інформація, що складає секрет виробництва (ноу-хау).

Нововведення, як процес науково-технічної діяльності, включає ряд етапів: 1) маркетинг (виявлення і формування попиту на нововведення на основі аналізу проблем, які виникають у споживачів); 2) пошукове дослідження (відкриття і опис закономірностей і явищ з метою їх практичного використання); 3) прикладне дослідження (встановлення технічної можливості, соціально-економічної доцільності і способів використання результатів пошукових досліджень і задоволення попиту на нововведення); 4) техніко-економічна розробка (створення проектно-будівельної, конструкторської, технологічної і організаційної документації, виготовлення і використання досвіду зразків, необхідних для використання результатів прикладних досліджень); 5) технічне засвоєння нововведень (введення в дію виробничої системи і досягнення її проектної можливості, випуск головного промислового зразка чи серії, відповідної до технічного завдання); 6) комерційне освоєння нововведення (окупність витрат і отримання прибутку на основі досягнення проектної собівартості, рентабельності і об'єму реалізації). На ринку нововведень предметом угоди є в основному результати творчості (інтелектуальна власність). До числа об'єктів інтелектуальної власності відносяться програми для ЕОМ, бази даних, типологія інтегральних схем, ефект від нововведень може бути: економічним, соціальним, екологічним, інформаційним, радикальним, що в цілому вимагає ринкових оцінок. Поряд з традиційними критеріям (правило прибутку) використовується дисконтування інвестицій і різні невартисні оцінки (науково-технічний, соціальний та економічний потенціали та рівень виробництва).

Підприємець на ринку нововведень стикається із великою невизначеністю величини витрат, результатів і строків їх досягнення, великим розривом у часі між авансуванням витрат (інвестиціями) і отриманням фактичного ефекту. Тому тут важливе значення має страхування ризику, особливо ризикове (венчурне) фінансування, коли вкладник у випадку успіху нововведення одержує значну частку (майже половину) прибутку, а при успіху – не претендує на повернення грошей, а також лізинг – решта техніки в оренду

з платою в кредит (по мірі отримання прибутку) і правом її викупу з підсумковою вартістю.

Інновації, чи нововведення, – це створювані (освоєні) нові чи удосконалені технології, види товарної продукції чи послуг, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного чи іншого характеру, що впливають просуванню технологій, товарної продукції та реалізацію інновацій, товарної продукції чи послуг на ринок. Діяльність, що забезпечує створення і реалізацію інновацій, носить назву інноваційної діяльності. В залежності від об'єктів інноваційної діяльності на виробництві можна виокремити наступні види інновацій: 1) продуктові (нові товари та послуги); 2) маркетингові (нові ринки, способи просування товарів на ринок, збутової діяльності); 3) технічні – нові чи більш удосконалені види засобів праці; 4) технологічні – нові матеріали, технологічні процеси, прийоми і методи роботи; 5) організаційні – нові рішення в сфері організації виробництва, управління, праці; 6) соціальні – ті, що підвищують рівень соціального розвитку та соціального забезпечення працівників виробництва; 7) комплексні – нові рішення, що забезпечують комплексний підхід до розвитку і удосконалення різних елементів виробничої системи. В залежності від значущості інновацій для виробництва їх слід розділити на великі, середні та дрібні. Так, великі технічні інновації базуються на відкриттях і великих винаходах і формують нове покоління техніки; середні слугують основою для створення нових моделей і модифікації існуючої техніки, а також розширюють сферу їх застосування; дрібні покращують виробничі чи споживачькі параметри існуючої техніки на основі використання дрібних винаходів і раціоналізаторських пропозицій. Як і будь-який виробничий процес, інноваційна діяльність потребує для свого ефективного здійснення управління цією діяльністю.

Управління інноваціями на сучасному виробництві – це найважливіша складова частина управлінської діяльності взагалі, пов'язана з забезпеченням розвитку виробництва, удосконалення всіх його елементів і підсистем. Управління інноваціями передбачає

формування відповідної системи управління, тобто форм і методів управління інноваційної діяльності, які в значній мірі визначаються характером здійснюваних нововведень. Центральне місце серед останніх займають продуктові інновації, які визначають в кінцевому рахунку зміст робіт по створенню інших видів інновацій. Разом з тим, все більше і самостійне значення набувають інновації в інших сферах, перш за все в соціальній, що пов'язано з необхідністю створення “потенціалу успіху” для вирішення проблем, які можуть виникнути в майбутньому. У відповідності з етапами господарського циклу сучасного підприємства до функцій управління інноваціями (в основі яких лежать інновації продуктового циклу), нерозривно пов'язані з функціями управління виробництвом в цілому, слід віднести: аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, розробка стратегії, управління науковими дослідженнями і розробками, управління освоєнням і виробництвом, управління реалізацією (збутом, обігом). Дані функції фактично відображають інноваційний цикл сучасного виробництва, тобто комплекс робіт по створенню і реалізації нововведень.

Основний напрямок аналізу зовнішнього середовища – це дослідження ринку продукції та послуг (маркетингові дослідження); результатами такої роботи являються: формування основних якісних і кількісних вимог до продукції (послугам), визначення кола їх можливих споживачів, сфер збуту, форм і способів реалізації. На даному етапі проводиться також вивчення можливостей підприємства по виробництву необхідних товарів, тобто проведення аналізу внутрішнього середовища підприємства, розробка відповідних рекомендацій та стратегії підприємства. Під стратегією підприємства в цілому розуміється сукупність перспективних цілей його діяльності і способів їх досягнення. До складу перспективних цілей включаються як загальні показники господарської діяльності виробництва, так і інноваційні задачі, що зачіпають різні сторони діяльності підприємства, які підлягають змінам і удосконаленню.

Зміст функції “управління інноваціями” включає: 1) управління НДР і розробками; 2) технічні функції, які забезпечують вирішення

комплексу питань, пов'язаних з технічним і технологічним забезпеченням інноваційної діяльності, основним змістом яких являються конструкторська, технологічна, транспортна, складська, метрологічна та інші види підготовки виробництва; 3) економічні функції управління інноваціями, розробка планів виробництва нової продукції, що передбачають: проведення маркетингових досліджень продукції, визначення необхідного об'єму капітальних вкладень, розрахунок витрат на виробництво, розрахунок економічних норм і нормативів, доходів і прибутку, формування системи врахування випуску продукції, вирішення питань, пов'язаних з оплатою праці та її матеріальним стимулюванням; 4) організаційні функції – це вирішення питань організації виробництва нової продукції (організації робочих місць, бригад, участків, цехів, виробництв), організації праці працівників і колективів, організації управління виробництвом, кадрового забезпечення виробництва; 5) соціальні функції передбачають підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації кадрів, створення нормального соціально-психологічного клімату в колективах, покращення умов праці і побуту працівників, подолання соціально-психологічних бар'єрів, що чинять перепони нововведенням. До числа заходів фінансової підтримки нововведень на фірмах в економічно розвинутих країнах використовуються особливі форми планування бюджету виробничих підрозділів. Тільки після того, як нова продукція успішно продається на ринку на протязі двох або більше років, дані про неї включаються у звітність відповідного підрозділу, щоб не понижувати його показники на період освоєння нововведень. Організаційна підтримка інноваційної діяльності тісно пов'язана з реалізацією організаційних функцій управління нововведеннями, які можуть здійснюватися: 1) в рамках існуючої системи управління підприємством; 2) у форматі програмно-цільового призначення (розробка і реалізація цільових програм підприємства, створення цільових груп по вирішенню конкретних проблем); 3) з використанням дівізональних структур; 4) в рамках науково-виробничих об'єднань різного типу, в тому числі і мережевих; 5) з використанням дого-

вірних відносин з підприємствами, організаціями, що складають науково-виробничу інфраструктуру; 6) з використанням послуг у різних формах висококваліфікованих спеціалістів-консультантів; 7) в рамках системи управління якістю, що забезпечує реалізацію інноваційного циклу по удосконаленню конкретних видів продукції.

В основі розвитку сучасного суспільства, економічного зростання і цивілізаційного розвитку лежать хвилі базових інновацій, які реалізують наукові відкриття і великі винаходи. Зміна домінуючих поколінь техніки і технологій лежать в основі середньострокових циклів. Приблизно раз на півроку кластери базових інновацій в авангардних країнах визначають зміну технологічних чи економічних укладів при переході до наступного Кондратіївського циклу. Висока хвиля епохальних базових інновацій демонструє собою перехід до чергового зверхдовгострокового цивілізаційного циклу, нового технологічного чи енергоекологічного способу виробництва, економічного чи соціокультурного укладу, геополітичного світовлаштуванню, що змінюють облік світу.

Методологія інтегрального макропрогнозування, розроблена російськими вченими, дозволяє з високою мірою вірогідності проникнути у хвилі інновацій і попередні їх кризи, виробити стратегічні пріоритети трансформації економіки і суспільства. Цей досвід є для нас надзвичайно корисним. Ця методологія синтезує теорію передбачення і вчення про цикли, кризи та інновації М. Кондратьєва і Й. Шумпетера, цивілізаційний підхід і вчення про соціокультурну динаміку П. Сорокіна і А. Тойнбі, вчення про ноосферу і гармонійну коеволюцію природи і суспільства В. Вернадського і Н. Моїсеєва, балансовий метод прогнозування і макромоделювання В. Леонтьєва. Методологія інтегрального макропрогнозування лежить в основі інноваційно-технологічного розвитку країн з врахуванням світових тенденцій, що лежить в програмі, розробленій Кондратьєвим. З кінця ХХ ст. у світі розгортається глобальна цивілізаційна криза, яка знаменує собою занепад індустріальної цивілізації.

Світ охопили хвилі енергоекологічної, демографічної, технологічної, фінансово-економічної, геополітичної і соціокультурної

криз, що охопили весь глобальний простір і загрожують всьому людству. Ці кризи можуть бути подолані у другій третині XXI століття на основі високої хвилі епохальних і базових інновацій, результатом яких буде становлення гуманістично-ноосферної постіндустріальної цивілізації, ноосферного енергоекологічного способу виробництва і споживання, інтегрального економічного і соціоекономічного укладу, нової моделі глобалізації, багатоплярного світовлаштування, що базується на діалозі і партнерстві цивілізацій. Технологічне відставання України від авангардних країн зростає, структура економіки України залишається деформованою, багато в чому має паразитичний характер з посиленням контролю ТНК і залежності від коливань кон'юнктури світового ринку. Науково-технічний, інноваційний і кадровий потенціал країни продовжує деградувати, зростає продовольча криза і хвиля інфляції. У довгостроковому інноваційному прогнозі розглядаються два сценарії.

При інерційному сценарію, тобто при несприятливих для країни тенденціях світової кон'юнктури і слабкому впливові держави, будуть продовжуватися тенденції деградації, країна не зможе оволодіти хвилею епохальних і базових інновацій, і перетвориться на сировинний придаток і ринок збуту готової продукції, об'єкт експлуатації зі сторони більш енергійних передових цивілізацій. Подолати цю кризу країна зможе на основі вироблення та енергійної реалізації стратегії інноваційного прориву, який лежить в основі амбіційних задач підвищення економіки і соціальної трансформації на період до 2020 року. Проте цей курс легше проголосити, чим реалізувати, так як він потребує наукової діагностики тенденцій і критичних ситуацій, що склалися, вироблення надійних шляхів і вирішення і цілеспрямованої діяльності на началах партнерства держави і бізнесу, науки, освіти. У цих умовах необхідна розробка державної антикризової програми, пов'язаної з довгостроковою інноваційною стратегією. Головним обмеженням на шляху економічного зростання та інноваційної трансформаційної економіки України стає скорочення чисельності і погіршення якості трудових

ресурсів, вища освіта ще не забезпечує країну кадрами інноваторів – талановитих молодих вчених, конструкторів, інженерів, техніків, кваліфікованих робочих, менеджерів, тому для базових інновацій відсутні кваліфіковані інноваційні кадри.

Сценарій інноваційного прориву орієнтує на неодноразове підвищення продуктивності праці зайнятих на основі освоєння високоефективних технологій шостого укладу, зсувів у структурі зайнятих на користь оброблювальних виробництв за рахунок скорочення надзвичайно роздутих, паразитуючих сфер обігу і управління, рішучого повороту вищої школи до підготовки нового покоління інноваторів. Іншими обмеженнями економічного зростання у довгостроковій підготовці стає природно-економічний фактор. Практично країна живе у кредит у майбутніх поколінь, а величезні рентні доходи у малій мірі використовуються для інноваційної модернізації економіки і покращення оточуючого середовища. Інноваційно-проривний сценарій передбачає послідовне проведення курсу на енергозбереження і подолання енергомарнотратства, збереження палива з врахуванням інтересів майбутніх поколінь, великомасштабну заміну палива альтернативним, екологічно чистими джерелами енергії – воднем і паливними елементами, відтворюваними джерелами енергії, зменшити викиди газів в атмосферу, що стане важливим кроком до формування енергоекологічного способу виробництва. Потрібні програми по збереженню і ефективному використанню інших видів природних ресурсів, посиленню охорони оточуючого середовища.

Слід відмітити, що в Україні ще зберігається низка галузей економіки, конкурентоспроможних на світовому ринку – паливно-енергетичний комплекс, чорна і кольорова металургія, хімічна, деревообробна, авіаційна й аерокосмічна промисловість, приладобудування, суднобудування, окремі сфери військово-промислового комплексу, що обумовлено стійким попитом на продукцію, насамперед, на зовнішньому ринку. В передових країнах розгортається чергова технологічна революція. У 20-і рр. XXI століття шостий технологічний уклад повинен стати укладом, що визначає конкурен-

тоспроможність як виробництв, так і країн, що робить його визначальним для XXI століття. Україна ще, на жаль, безнадійно відстала в освоєнні в розповсюдженні п'ятого технологічного укладу, так як критично застаріли основні фонди, вітчизняні товари і послуги витісняються не тільки з зовнішнього, але й з внутрішнього ринків. Необхідно провести інвентаризацію вітчизняного науково-технічного і винахідницького потенціалу і визначити ті вузькі ніші, в яких Україна поки що не може стати лідером, тому необхідно сконцентрувати ресурси держави і бізнесу, щоб забезпечити інноваційний прорив України у XXI століття. Освоєння проривних технологій шостого технологічного укладу – нанотехнології, біотехнології, інформаційно-комунікаційні технології, освіта, розвиток медицини, машинобудування, високотехнологічна, ефективна енергетика, виробництво продовольства, розвиток екологічно чистого транспорту, – всі ці напрямки повинні стати стрижнем перспективної інноваційно-інвестиційної стратегії держави і великих корпорацій. Для реалізації інноваційного прориву необхідне інноваційне оновлення державної політики, неоліберальна політика держави та економіки, що повинно знайти себе у наступних першочергових кроках: 1) створення ефективного інноваційного законодавства, яке зараз практично відсутнє; 2) формування програми довгострокового прогнозування соціально-економічного, науково-технологічного і територіального розвитку України; 3) розробка і утвердження на високому рівні системи національних інноваційних програм і проєктів, у повній мірі забезпечених ресурсами; 4) дієві стимули залучення інвестицій до інноваційних проєктів шляхом податкових і митних преференцій для корпорацій, які приймають у них участь, створення міжнародної інноваційно-технологічної біржі і державної компанії відносно страхування інноваційних ризиків; 5) цільової підготовки кадрів, вчених, конструкторів, інженерів, менеджерів, державних службовців для реалізації інноваційних програм і проєктів; 6) створення цільових оргструктур для реалізації стратегії інноваційного прориву компаній по національним інноваційним програмам і проєктам, консорціумів, холдингів, стратегічних

альянсів; 7) створення об'єднаної наукової ради з прогнозування, стратегічного планування та інноваційним програмам і проектам під керівництвом Президента країни.

Концепція вітчизняної інноваційної системи потребує свого доповнення за рахунок комплексної інституціоналізації на мікро-мезо-і макрорівнях, міжнародної інноваційної стратегії, а також заходів системної зовнішньоекономічної політики, направлених на стійке інновацій не позиціювання України у світовій політиці, вирішення тактичних і стратегічних задач у сфері міжнародної інноваційної співпраці на основі інтернаціоналізації та мобілізації ресурсів, реалізації міжнародних проектів і програм. При виборі стратегії інноваційного розвитку України розглядаються наступні варіанти: 1) інтеграція в глобальні інноваційні мережі; 2) створення кластеру інноваційних технологій; 3) формування проривного інноваційного напрямку, який виступає основою міжнародної конкурентоспроможності, ефективним інструментом забезпечення адаптивності економічних систем до змін глобального середовища.

9.7. Управління глобальною системою в умовах нелінійного мислення, невизначеності та альтернативності

В умовах глобальної трансформації управління соціально-економічним розвитком набуває все більш практичної значущості, так як країни з перехідною економікою часто перебувають у стані невизначеності і важко виробити конкретні кроки по виходу країни з кризи: складним системам властива невизначеність поведінки; розмитість просторово-часових кордонів існування об'єкта-події; поліваріантність побудови їх змісту. Глобалізація світової економіки, посилення взаємозв'язків і взаємозалежності країн, необхідність пристосування національних економік до змін у світовому господарстві вимагають в той же час переходу від невизначеності та нестійкості до координації економічної політики промислово

розвинутих країн світу та запровадження дієвих методів співробітництва задля міжнародної стабільності.

Мета наукового дослідження: проаналізувати проблеми трансформації сучасного українського суспільства, що розвивається в нових умовах глобалізації, та визначити шляхи і напрямки подолання ризиків, що виникають на цьому шляху, умови досягнення стабільності українського соціуму; визначити проблеми ризиків, які є характерними для всіх країн як посткомуністичного, так розвинутого світу, так всі народи і цивілізації розвиваються у напрямку до планетарної кризи.

Специфічною формою існування цивілізації є її нестійкість. Субординованими елементами загальноцивілізаційної нестійкості по окремим сферам являються наступні: 1) екологічна нестійкість, що є рушійним елементом загальної нестійкості; 2) соціальна нестійкість, яка виражається в крайній бідності і злиднях, посилення соціальних протиріч у більшості держав; 3) воєнно-політична нестійкість, що проявляється у розповсюдженні ядерної зброї, зростанні розходів на озброєння та армію; 4) демографічна нестійкість, що породжується перенаселенням планети, в результаті чого вона не в змозі забезпечити населення достатнім харчуванням, чистою водою, повітрям, нормальними кліматичними умовами людей; 5) фінансово-економічна нестійкість, яка проявляється у виключній хиткості світових фінансових, фондових, кредитних ринків, курсів акцій, валют; гігантському боргу бідних країн; 6) міжцивілізаційна нестійкість, яка виникла в кінці ХХ століття як своєрідне протиставлення між носіями західних ліберальних і традиційних східних традицій; 7) моральна нестійкість, яка заключається в перманентному і масштабному падінні цінностей, що зводяться до корупції та інших деструктивних явищ; 8) нестійкість особистого життя, що виражається в порушенні його прав, зростанні злочинності проти особистості, збільшенні терористичних актів.

Філософською і світоглядною парадигмою розуміння соціально-економічного розвитку в умовах нестабільності сучасного соціуму є нелінійне мислення, яке засноване на відмові від традиційних для

науки Нового часу принципів простоти, редукціонізму, лінійного приближення, однозначного лапласівського детермінізму. Фундаментальну роль для нелінійного мислення грають альтернативні принципи – постулати теорії самоорганізуючих систем – відкритість, врахування нелінійних ефектів, когерентність, тобто системна самоузгодженість і коеволюція еволюційних процесів. Перевага нелінійного мислення заключається в тому, що воно в значній мірі підвищує експліцитний і прогнозний потенціал природничонаукових соціогуманітарних наукових дисциплін. В основі аналізу нелінійного мислення повинно бути суспільство глобальне як тип такого соціального простору, в якому взаємовідносини, що зв'язують індивідів, приймають всесвітній характер. Сучасна епоха характеризується радикальними соціальними змінами, в результаті яких відбувається глибоке втягнення різних сучасних суспільств в глобальну систему взаємозв'язків і взаємозалежностей. Глобалізація соціальних зв'язків перетворює простір і час сучасного існування людей. В глобальному суспільстві відбувається розширення складу його учасників. Міждержавні структури, які до недавнього часу домінували у світі, доповнюються неурядовими організаціями, рухами громадян, ТНК, світовими ринками капіталу, ЗМІ в якості активних його суб'єктів. Розвиток людства визначається технічним прогресом, універсальними законами і цінностями і рухається у напрямку все більш великих політичних і економічних утворень, що в кінцевому рахунку приводить до інтегрованого глобального простору.

Невизначеність – це характеристика буття і універсуму, що вказує на стан невиявленості референтів майбутнього, відображає тип взаємодії, який не має стійкої кінцевої форми. Об'єм і інтенсивність невизначеності корелятивні потенційній повноті всіх можливих змін в межах існуючих фундаментальних фізичних констант. Онтологізація невизначеності пов'язана з прийняттям визначальної інформаційної неоднорідності світу, нерівноважності взаємодій, ефекту нелінійності (коли локальним причинам відповідають глобальні наслідки). Невизначеності зростається

з проблемою відкритості історичного процесу, конкурує з ідеєю свідомого регулювання, тотального планування і прогнозування майбутнього. Онтологія невизначеності реалізує устремління буття до здійснення всіх його потенцій, що є джерелом новоутворень.

Управління в умовах глобальної системи в умовах нелінійного мислення є надзвичайно складним синергетичним процесом, в який втягнуті всі країни, народи, цивілізації. Глобальна система – це нова інформаційно-технічна, економіко-екологічна, науково-політична і соціокультурна спільнота з її специфічними структурами і процесами, що функціонують і розвиваються в межах людства зі складним переплетінням світогосподарських і міжнародних відносин, що виникають і змінюються по мірі перетворення людьми їх природного і соціального оточення, створення матеріальної і духовної культури, формування індивідуально-особистісних інтересів, загальнолюдських цінностей і загальнозначущих цілей розвитку. Будучи цілісною і в той же час суперечливою, глобальна система складається із ряду підсистем, що розташовані в певному ієрархічному порядку. Ці підсистеми пов'язані поміж собою і здійснюють відповідний вплив один на одну. В той же час, кожна з цих підсистем володіє автономією і здатна функціонувати самостійно, якщо здійснюваний в межах кожної з них розвиток не створює перепон для розвитку інших підсистем. У випадку дисфункціональності будь-якої підсистеми порушується цілісність глобальної системи, проте ці порушення ще не викликають глобальної кризи, постільки автономне існування кожної з підсистем хоча і має вплив ззовні, тим не менше не втрачає своєї самодостатності. Проте, як тільки порушення в одній підсистемі руйнують зсередини її структуру, відцентрові сили різнонаправленої дії є стійкими, що викликає дисбаланс в інших підсистемах, приводячи до хаосу, і загальна поведінка глобальної системи стає не очікуваною.

Глобальна система визначається нездатністю до управління шляхом примусу всіх її елементів і тому є нестійкою. Такий спосіб управління є ефективним лише в екстремальних ситуаціях і може забезпечити стійкість системи ціною значних витрат, негативно

впливаючи на можливості саморозвитку систем. Рано чи пізно настає межа зовнішньому примусу, за яким штучна стійкість системи порушується і приводить до хаосу, дисфункціональності її елементів, дезінтеграції. Природна стійкість системи передбачає таку структурування її елементів, коли їх узгоджене функціонування здійснюється на основі внутрішньої здатності до самоорганізації. У цьому випадку порушення в одній підсистемі приводять до переструктуризації окремих елементів системи, які можуть загальмувати їх розвиток, проте не порушуючи їх цілісності. Дезінтеграційні процеси руйнують стійкість соціального і економічного організму: реформи – хворобливо непопулярні і незавершені; “різногілкова влада” постійно тушить пожари і сперечається одна з одною; країна, змучена хаосом і постійно наступає на одні й ті ж граблі; держава потребує лікування всіх хвороб її організму з клінічним діагнозом – розсіяний склероз, корупційний тромбофлебіт, газово-цінована наркозалежність, судова імпотенція, земельна клептоманія, епідемія особистісного приватного підприємництва; зарплатне недокрів’я, ускладнене дихання правоохоронних органів, президентозалежність тощо.

В сучасних умовах глобалізаційних процесів посилюється глобалізація ризиків, антропологічних катастроф, різноманітних форм дестабілізації і руйнації соціуму у всіх сферах суспільного життя, що детермінується дією турбулентності, тобто хаотичного руху потоків та непередбачуваності при збереженні контрабандних схем платежів та непрозорості державного бюджету з його ручним управлінням. Соціальний хаос, в який втягується вся система, – це стан складної нелінійної соціальної системи, яка самоорганізується на шляху трансформації старих структур, які неадекватно відображають процеси і не можуть задовольнити соціальні та економічні потреби, вбираючи в себе як зародки старих економічних структур, так і формуючи нові параметри порядку, зокрема доведенням громадян до того, що вони перетворилися на “маленьких українців” і “довольствуються малым”: хто гречкою, хто мовою, хто виплатою 1000 гривень, хто перетворенням свободи

на шоу, хто боротьбою з корупцією в “низах, а не верхах”. В поняттях ризику і хаосу кристалізуються всі проблеми сучасного українського соціуму, яке є не постіндустріальним і не інформаційним, але ж постмодерним, в якому збираються в одно єдине ціле всі суперечності нашого складного ХХІ століття.

Ризик стає постійним явищем в сучасному суспільстві ризику в сучасних процесах, опосередкованих діяльністю людини. В зростає роль організаційної свідомості, так як: по-перше, людина сама повинна приймати рішення, щоб забезпечити своє місце в суспільній структурі; по-друге, в умовах антропологічної катастрофи та глобалізації ризиків виживання людини залежить від її самоорганізації; по-третє, так як катастрофи стають повсякденною реальністю та причиною людської помилки, зростає роль і місце людського фактору, який є причиною помилки чи навіть катастрофи, яка перетворюється на руйнівну силу сучасності; по-четверте, необхідно підвищення персональної відповідальності як керівної еліти, так і окремого емпіричного індивіда за все, що відбувається на мікро-макро-мезо рівнях; по-п’яте, у зв’язку з тим, що зростають різноманітні форми дестабілізації і руйнації соціуму у всіх сферах суспільного життя, для чого необхідно підвищення управлінської культури; по-шосте, у зв’язку з тим, що відбувається експансія модернізаційних ризиків, які загрожують природі, здоров’ю, харчуванню у зв’язку з появою модифікованих продуктів.

Сучасний техногенний ризик виникає як наслідок рішень і в локальному, і в регіональному, і в глобальному масштабах – при добуванні, експлуатації, збереженні і знищенні відходів природних ресурсів (нафта, вугілля, вода, повітря тощо). Ризик екологічний – ймовірність деградації оточуючого середовища чи переходу його в нестійкий стан в результаті господарської діяльності, а також надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Все це свідчить про те, що ми вступаємо в новий етап людської історії, яка характеризується співіснуванням чотирьох глобально-сумісних факторів: 1) посилення взаємозв’язку всіх частин і елементів організації; 2) накопичення організаційної складності на всіх рівнях

і в усіх сферах людської діяльності; 3) зростання невизначеності у функціонуванні і розвитку організацій всіх масштабів; 4) прискорення змін в світі і в середовищі організацій в цілому.

Ризики локальних організацій загострюють ризики глобальної оргсистеми, що приводить до тотальних ризиків. На початку XXI століття виникла ціла низка проблем, пов'язаних з загостренням дезорганізації, що потребує необхідності прийняття заходів по зниженню ризиків. Хаос в нашому суспільстві є наслідком відсутності порядку, дисципліни, організованості, відповідальності, а порушення в соціальній системі зводяться до розхитування системи, дезінтеграції, суперечності, руйнації порядку; появи патології в організаційних відносинах, патології в управлінських рішеннях, патології в управлінських командах. Ми живемо в такий час, який потребує оригінального і новаторського підходу до питань глобального управління і співпраці, відмічалось у доповіді незалежної комісії по глобальному управлінню і співпраці, підготовленої до 50-річчя створення ООН (1995 р.). Глобальне управління – це не глобальний уряд, але так як ми живемо в умовах хаотичного і дезорганізованого світу, який несе нам загрозу, то необхідно виробити таку рівновагу, при якій міжнародні справи велися б з врахуванням інтересів всіх людей планети, а глобальна організація базувалася б на загальнолюдських цінностях і відповідала реальностям глобальної багатоманітності.

Криза цивілізацій – це особливий тип кризи епохи глобалізації, так як стаючи глобальною, західна цивілізація надає глобальному процесу характер перманентної кризи. Вирішення однієї проблеми створює декілька інших, нових проблем; кожний вихід із однієї кризи досягається за рахунок загострення іншої. Так, науково-технічна революція дала вихід із замкненого кола економічних криз, але посилала екологічну кризу; вивільнення міжнародних корпорацій від національних перепон створює напругу всередині “соціального ринкового господарства” і висуває проблему всесвітнього уряду, на сьогоднішній день майже не вирішену; темпи імміграції перевищують темпи асиміляції

і створюють зростаючу етнічну напругу, а ризик переноситься на членів “концерну вісімки”.

Криза екологічна – це порушення збалансованого розвитку між природою і суспільством, в результаті чого виникають ціле направлені зміни концентрації біогенів (речовин, необхідних для життя) та інших речовин в оточуючому середовищі, а також інші її зміни, в результаті чого порушується стійкість оточуючого середовища. Проте це не тільки зміни оточуючого середовища, які відбуваються під впливом людства, в основному його господарської діяльності, але і вплив зміненої людьми природи на розвиток суспільства і здоров'я людей.

Криза сучасної цивілізації носить одночасно глобальний і парадигмальний характер: глобальний, постільки всі основні сфери і сторони людської життєдіяльності, що фіксується і підтверджується одночасно поняттями “глобальні виклики”; і парадигмальний, постільки людство переживає кризу своїх базових засад і базових цінностей всього світовлаштування, зачіпаючи всі існуючі цивілізаційні моделі. Людська цивілізація на стадії глобалізації наочно демонструє недостатність всіх вироблених нею ціннісних і раціональних форм свого життєоблаштування. Тому, не випадково ХХ століття стало століттям краху великих вчень чи утопій – і комуністичної, і ліберально-ринкової, об'явленими її ж адептами “кінцем історії”. Не можна розраховувати і на розуміння майбутнього світу як “панекономіки”, в якому панують інтереси, а не цінності, користі, а не соціальної справедливості. Якщо підтвердиться давній прогноз Й. Шумпетера, що капіталізм прийде до занепаду в результаті своїх успіхів, а не провалів (і російського філософа А. Фурова, який вважає поразку комунізму” початком краху капіталізму”), то доля глобалізації може повернутися неочікуваними результатами. Вже сьогодні люди різних орієнтацій сходяться на тому, що ринкова економіка у тому вигляді, як вона історично склалася, нездатна навіть завдяки змінам “правил гри”, забезпечити бажаний баланс інтересів, а сучасна демократія надзвичайно “хвора” (А. Міхнік), щоб розраховувати на неї як інструмент,

здатний вирішити накопичені у світі протиріччя. Тому людство знаходиться у ситуації, коли “на порозі біфуркацій” опинилися і такі цивілізаційні інститути, як ринок і демократія. Характерно, що в своїй Ганноверській декларації (1993) Римський клуб вже наполягає вже не на “межах росту”, а на необхідності зміни всієї системи цінностей, образу життя і споживання розвинутих країн як безпосередньої умови гармонічного розвитку світового порядку.

Поняття парадигмальної кризи має під собою серйозні онтологічні засади, які фіксують потребу вирішення наступних ключових, по суті, антиномічних, проблемних ситуацій: 1) біоеволюція і техноеволюція людства розійшлися між собою настільки, що виникла безпосередня загроза збереженню не тільки природи, але й самого “земного життя”, і справа не лише в одному лише “екологічному виклику”, а в кризі, що охоплює всі сторони і сфери людського буття – економіку, політику, культуру, антропологічні характеристики індивіда; 2) ні ринкова, ні централізована форми господарської діяльності (і економік) в їх історичному вигляді, як говорить В.І. Толстих, не здатні вирішити проблему масової і всезростаючої бідності, поляризації багатих і бідних країн і цілих регіонів світу, що може “підірвати його зсередини” і привести до загибелі; 3) демократична форми життєоблаштування світу і регуляції соціальних відносин, що склалася і є більш-менш ефективною в рамках національних держав, навряд чи здатна стати основою єдності і цілісності світу, подолати його розхитування і взаємну недовіру, що приводить до конфліктів і зіткнень національно-етнічного походження, що є не менш руйнівним, не говорячи вже про зростаючу силу антиглобалістських рухів.

В той же час в сучасну епоху з’являються екзистенційні ризики, так як техніка аварійна, міста стресогенні, кордони конфліктні, економіка кризова, соціум нерівноваговий, катастрофи стихійні, кризи управлінські, то й ми знаходимося між порядком і хаосом, а все вище перераховане потребує синергії (співробітництва) в епоху глобалізації. Як свідчить аналіз, загальний рівень динаміки соціальної напруги в Україні протягом усього періоду її незалежності

не досягав крайніх меж і залишається на рівні середніх показників. Водночас, результати останніх емпіричних досліджень доводять, що вести мову про стабілізацію окресленого процесу ще рано. Тому завдання політиків, учених і громадськості – інтенсивно здійснювати пошук шляхів і механізмів нейтралізації соціально напружених ситуацій, сприяти переходу від хаосу до порядку, сприяти досягненню синергетичної гармонії, виробити концепцію управління розвитком в сучасному глобалізованому суспільстві.

В умовах глобалізації соціально-економічних процесів і переходу в майбутньому до інформаційного суспільства режим управління набуває особливої значущості для досягнення стійкого розвитку і подолання екологічної катастрофи. Проблеми стійкого соціально-економічного розвитку пов'язані з управлінням станом трьох взаємопов'язаних систем – людини, біосфери і соціально-економічної системи. Ключовою компонентою їх функціонування і розвитку є людський фактор, який виступає в якості провідного суб'єкта і об'єкта змін, що відбуваються в суспільстві. Методологічна складність сприйняття концепції стійкого розвитку підсилюється таким чином, що мова йде про необхідність управління станом системного цілого (людина-природа-суспільство), зумовленого, в свою чергу, рівнями гомеостазу трьох ключових систем: 1) організму людини; 2) біосфери; 3) економіки. Для того, щоб триєдине системне ціле зберегло свою стійкість, необхідна підтримка стійкості кожної з перерахованих систем. Для формування стійкості соціально-економічних систем необхідно: 1) досягнення конкурентоспроможності країн, до яких відносяться високорозвинуті країни; 2) досягнення високого рівня концентрації економіки, якої можуть досягнути країни з високою конкурентоспроможністю; 3) формування інтегрованих структур бізнесу, яких можуть досягнути країни з високою концентрацією економіки, на які впливають процеси глобалізації товарних і фінансових потоків.

Таким чином, управління соціально-економічним розвитком та досягнення стабільності в українському соціумі пов'язано з формуванням факторів: 1) політико-правових; 2) економічних;

3) соціокультурних; 4) технологічних. Умови досягнення стабільності в українському соціумі пов'язані з підвищенням ролі економічного фактору, який здійснює значний вплив на процес демократизації суспільства. Демократизація в суспільстві стає можливою у тому випадку, коли економічні зміни приводять до важливих змін в стратифікаційній системі суспільства, впливають на зменшення поляризації суспільства, сприяють економічному добробуту держави. Поняття стабільності означає формування високого рівня інституціоналізації, тобто формування і утвердження демократичних політичних інститутів, консолідацію демократії, співпрацю еліт, подолання кризи в суспільстві – кризи ідентичності, кризи легітимності, кризи участі, кризи проникнення, кризи вирішення конфліктів; подолання нестійкості – економічної, військово-політичної, демографічної, фінансово-економічної, міжцивілізаційної, моральної, що в цілому повинно привести до єдності, цілісності, конструктивності, ефективності, послідовності. Існуючі сьогодні соціокультурні інститути і технології управління повинні бути радикально реконструйовані, так як на наших очах народжується світ глобальної конкуренції, виникає нова хвиля міжетнічних і геополітичних зіткнень. О. Тоффлер в доробку “Метаморфози влади” відмічає, що на сьогодні важливо найшвидше адаптуватися до стрімких змін. Проте як досягти стабільного розвитку? Нинішнє суспільство – це інформаційне суспільство, яке викликане повсюдним розповсюдженням комп'ютерів, турбореактивної авіації, гнучких технологій. В інформаційному суспільстві формуються нові види сімей, стилі життя, нові форми політики, економіки і свідомості. Світ здається машиною, заповнюється нововведеннями, для сприйняття яких необхідний постійний розвиток пізнавальних здібностей. Символи “Третьої хвилі” – цілісність, індивідуальність і чиста, людська технологія. Провідну роль у цьому суспільстві набуває сфера послуг, наука і освіта, що сприяє народженню нової цивілізації, в якій комунікаційний зв'язок створює нові умови для повної життєдіяльності. Зверхновий час покликав до життя новий ресурс – інформацію, яка у ХХІ столітті стає визначальною.

З'явилося нове поняття “мережа”, що сприяло виникненню мережевої економіки, мережевої логіки, нейтронної мережі, мережевого інтелекту, мережевого графіку.

Останнім часом виник новий термін “дезорганізований капіталізм”, який використовується деякими дослідниками для характеристики сучасної стадії розвитку капіталістичних країн “першого” світу. Дезорганізація і децентралізація економічного, політичного і культурного життя стає сутнісною рисою глобалізованого світу: руйнуються традиційні національні ідентичності і культурні цінності; підсилюється культурна різноманітність меншин; зростає дезурбанізація і деіндустріалізація; відбуваються корінні зміни економічних відносин. Гігантські підприємства уступають місце невеликим децентралізованим фірмам, їх робота регулюється субпідрядними і привелійованими угодами, упроваджуються гнучкі форми організації праці. Завдяки сучасним інформаційним технологіям і комунікативним мережам штаб-квартири і комп'ютерні центри мегафірм ефективно координують діяльність сотень своїх підприємств по всьому світу, а глобальні виробничі процеси розширюються згідно світового розподілу праці: створення високих технологій і сервісних послуг – в “першому” світі, розміщення трудоємних виробництв з рутинною, монотонною, загрозливою і шкідливою роботою – на периферії, в донедавна індустріалізованих економіках. Нерівність доходів і станів прогресує: доходи великих корпорацій і навіть окремих сімей перевищують сьогодні доходи цілих держав, а положення трьох самих багатих людей планети, згідно з підрахунками ООН, більше сукупного ВВП 48 самих бідних країн з населенням 600 млн. людей. Зростання світового ринку ставить межі управлінню економічного розвитку в масштабах держави, минулі методи державного регулювання втрачають свою дієвість. Подібна дезорганізація взаємовідносин держави і капіталу, держави і бізнесу слугує показником необхідності розробки і упровадження нових способів управління.

В основі дезорганізованого капіталізму лежить криза керування як один із наслідків глобалізації, викликаний непристосуванням

управлінських систем до умов масового і хаотичного формування свідомості. В сучасних умовах виникають загрози для всього людства: 1) самопрограмування є першою загрозою, пов'язаною із перетворенням формування свідомості на найбільш ефективний бізнес, так як керовані системи просто можуть втратити адекватність у масштабах всього розвинутого світу, що може привести до непередбачуваним, але і сумним наслідкам для всього людства; 2) зниження персональної відповідальності керованих систем за все, що відбувається у світі; 3) спотворення чи звуження дії самої демократії, яка перетворюється на квазідемократію, варварську демократію чи взагалі на її відсутність як такої, пов'язаної з послабленням функцій держави, яка є несущою опорою сучасних демократій; 4) відривом еліти від маси, яка розвивається по своїм власним законам і самозмкнулася сама на собі, так як спосіб мислення і світогляду еліти істотно відрізняється від найбільш прийнятих у суспільстві, в результаті чого вона втрачає свою ефективність; 5) ідеї і уявлення, що народжені в низах суспільства вже не дифундують наверх по капілярним системам суспільства і не сприймаються елітою. В результаті потенціал демократії зменшується до надзвичайно невеликих розмірів самої еліти, так як еліта інформаційного суспільства значно вужче еліти традиційного суспільства, що викликано її мобільністю і концентрацією ресурсів в її руках (наприклад, фінансова еліта здатна за короткий проміжок часу змінити фінансову ситуацію у світі). Ще однією проблемою залишається розвиток мультикультуралізму як нового соціального явища.

Таким чином, необхідно зробити висновки: 1. В основу ефективного управління соціально-економічними і соціально-культурними процесами в умовах ринку повинна бути оптимізація як процес вибору найкращого варіанту із можливих, що розвивається в певних темпоральних кордонах. Оптимізація – це приведення системи в найкращий (оптимальний) стан; результат (оптимум) залежить від даного критерію оптимальності, а також від обмежень на змінні і від зв'язків між ними. В ринкових умовах задача оптимізації

набуває також складової гри, того економічного оптимуму, який є динамічною урівноваженою системою, кожна із яких прямує до своєї цілі. Проблема стійкого розвитку на Землі зумовлена загрозливим зростанням негативних явищ і тенденцій в житті світової спільноти: нерівномірним економічним розвитком держав і регіонів, демографічним вибухом, розширенням зон воєнних конфліктів на основі національного і етнічного антагонізму, екологічними катастрофами. Вирішення проблеми стійкого розвитку лежить у напрямку багатокритеріальної задачі пошуку оптимальної організації міждержавних відносин і переходу до них.

2. Процеси глобалізації привели до конфлікту “загальнолюдських цінностей” з святинями національних культур, до зникнення рідного ґрунту. При цьому провідні мислителі ще ХХ століття (А. Швейцер, А. Тойнбі, Е. Фромм, М. Бердяєв) підкреслювали формалізм ліберальних цінностей, їх орієнтацію не на утвердження смислу життя, а на закріплення світового порядку, який є вигідним для провідних держав світу. Соціально-філософський аналіз провідних умонастроїв Заходу свідчить, що страх перед майбутнім не покидає людей; загроза екологічної катастрофи, мілітаризм, подорожчання життя, багатократне збільшення її темпів ніяк несприяє її стабільному розвитку. В сучасній суспільно-політичній думці оптимістичні риси носять переважно доктрини прихильників глобалізму, в той час, як філософія, яка спирається на традиційні цінності культури, прирікає людство на серйозні потрясіння.

3. Політиці, що охоплює всі сфери людської діяльності, а не тільки владу і економіку, властивий основний закон, який слід було б сформулювати наступним чином: забезпечення оптимального функціонування і самореалізації даного соціального суб’єкта у відповідності з об’єктивними тенденціями шляхом свідомого впливу на об’єктивні процеси з метою перетворення існуючої можливості в дійсність. Із цього слід зробити висновок, що в політиці, для того, щоб не помилятися, слід знати і володіти тими тенденціями, які ведуть до цілі.

4. Для успішного управління соціально-економічними системами необхідно здійснити: порівняльний аналіз основних соціокуль-

турних цінностей світових цивілізацій, які визначають ціннісні виміри політичного діалогу в глобальному світі: становлення нового універсаму через усвідомлення “квітучої складності” планетарного буття; розробка ідеї гуманістичного глобалізму як альтернативи уніформізму і гегемонізму у глобальному світі; обґрунтування нової концепції гуманітарного консенсусу як процесу узгодження цінностей різних цивілізацій; обґрунтування нових проблем формуючого глобального політичного часу і простору; дослідження можливих деформацій розвитку в процесі глобалізації; порівняльний аналіз можливих альтернативних шляхів глобалізації з позицій постнекласичної концепції прогресу.

Висновки

1. Інноваційний цикл в сфері управління передбачає проведення наукових досліджень, розробок, їх реалізацію і контроль за результатами застосування. При цьому можливо використання самих різноманітних форм розвитку цієї діяльності: 1) функціонального управління (форм і методів роботи керівного персоналу підприємства, окремих управлінських підрозділів); 2) цільового управління (цільових підсистем управління: персоналом, інноваціями, якістю, ресурсами); 3) системи управління в цілому (комплексна раціоналізація управління). Сьогодні на фірмах і в корпораціях розвинутих країн все більша увага приділяється інноваційному менеджменту як сучасній формі управління інноваційною діяльністю. Під інноваційним менеджментом розуміється управління інноваціями у всіх сферах діяльності, комплексне обґрунтування інноваційних рішень; управління творчою активністю працівників. Інноваційний потенціал – науково-технічний потенціал країни у вигляді науково-дослідних, проектно-конструкторських, технологічних організацій, експериментальних виробництв, дослідних полігонів, навчальних закладів, персоналу і технічних заходів цих організацій. Інноваційна діяльність – це діяльність, спрямована

на пошук можливостей, що забезпечують практичне використання наукового, науково-технологічного результату та інтелектуального потенціалу з метою одержання нового чи поліпшення продукту, способу його виробництва і задоволення суспільних потреб у конкурентоспроможних товарах і послугах; форма діяльності, що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу. Вона включає випуск і поширення принципово нових видів техніки та технології; прогресивні міжгалузеві структурні зрушення; реалізацію дострокових науково-технічних програм з великими строками окупності витрат; фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін у стані продуктивних сил; розробку та впровадження нової, ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення соціального та економічного становища; діяльність, зумовлену результатами маркетингових досліджень, що охоплює науково-технічні розробки, інженерну підготовку виробництва; технічні, організаційні та інші нововведення; формування інноваційної політики та реальне інвестування інвестицій у новачі та нововведення.

2. Сучасна держава може стійко розвиватися тільки при умові, якщо його інноваційна політика направлена на підвищення рівня і якості життя громадян, розширення їх можливостей формувати своє майбутнє. Високу якість і рівень життя населення, головну мету економічного розвитку будь-якої держави може забезпечити тільки її висока конкурентоспроможність. Разом з тим, тільки ефективна інноваційна політика та інноваційна діяльність можуть забезпечити конкурентоспроможність країни, щоб вийти на світовий рівень, забезпечивши її високу інтеграцію, визначення взаємодії інтегрованих структур бізнесу на конкретних товарних ринках. В практиці світового господарювання не було практично жодного уряду, яке б не проголосило підвищення конкурентоспроможності країни однією з основних задач своєї інноваційної політики. Дослідження свідчать, що для підвищення конкурентоспроможності країн необхідно стимулювати і підтримувати інноваційні процеси,

направлені на концентрацію суб'єктів господарювання, створення транснаціональних корпорацій, фінансово-промислових груп і стратегічних альянсів. В умовах глобалізації держава повинна сприяти створенню механізмів оптимізації інноваційної діяльності з метою виходу конкурентоспроможної продукції на міжнародні ринки; використанню міжнародних трансферів та інноваційних продуктів в різних галузях, створюючи науково-дослідні і проектно-конструкторські структури малого і середнього бізнесу, здатні генерувати високі інноваційні ідеї; забезпечувати матеріальне наповнення інвестиційного ринку, перш за все, прогресивними технологіями, направлене на використання інноваційного потенціалу науки та високих технологій; сприяти створенню науково-виробничих інноваційних комплексів, головною метою яких є перехід на якісно новий рівень інноваційного розвитку країни, "... який має забезпечити трансферт технологічних інновацій у всі сфери життєдіяльності соціального організму країни з метою створити наукову парадигму інноваційного розвитку України, яка б розвивалася в контексті інтеграції науки, освіти, виробництва, бізнесу та визначення пріоритетів діяльності з врахуванням проблем”.

3. Необхідно розвивати конкуренцію соціально-відповідальної глобалізації, глобалізації з “людським обличчям”, а саме розвиток гуманістичного інноваційного менеджменту, в центрі якого була б людина як “міра всіх речей”, щоб перейти до “економіки знань” та “нової інноваційної економіки” до регіонального стабільного розвитку. Концепція інноваційного розвитку країни в контексті глобалізації повинна включати: перехід вітчизняного виробництва на інноваційний шлях розвитку; інтенсифікацію процесу оволодіння науковими знаннями, новими інноваційними технологіями та їх практичним використанням, підвищення ролі наукових і технологічних факторів у подоланні кризових явищ у соціально-економічному розвитку та в сфері технологічного розвитку. Невід’ємною частиною державної політики має стати удосконалення механізму інноваційного розвитку, сформувавши систему місцевих фінансових джерел та іноземних інвестицій для інноваційного розвитку.

Технічний прогрес в умовах розвитку інформаційного суспільства приводить до того, що людський ресурс стає новим параметром конкурентоспроможності підприємств, забезпечення безперервної підготовки “професійного ресурсу”, рентабельного використання інноваційного потенціалу в умовах глобалізації.

4. У зв’язку з формування нової концепції інноваційно-інвестиційного розвитку необхідно розвивати: конкуренцію робочого персоналу; конкуренцію персоналу управління; конкуренцію ділової репутації та ініціативи; конкуренцію досягнень; конкуренцію якості; конкуренцію споживачів продукції; конкуренцію інформаційного забезпечення; конкуренцію фінансових та ресурсних послуг. Україна може вийти на передові рубежі інноваційного розвитку завдяки залученню передових технологій; відтворенню власних наукових і технологічних досягнень; державного і ринкового регулювання; державного і приватного фінансового забезпечення модернізації вітчизняної економіки. Успіхам в модернізації економіки і досягнення високих результатів в інноваційному розвитку середовища має сприяти національний дух українського народу; моральні засади; розвиток науки, освіти, культури; патріотизм українського народу. Досвід, накопичений під час реформування, зводиться до наступного: реформи, розвиток і стабільність, регулювання відносин між центром і регіонами; вироблення активної інноваційної стратегії для забезпечення стабільного економічного зростання; формування нового абрису інноваційної економіки, в основі якої інформація та інтелектуальна праця, всебічний технологічно-інноваційний процес, стрімкий розвиток освіти, інтелектуалізму, науки, інформаційних технологій, інформації як головного інтелектуального ресурсу інноваційно-інвестиційної політики.

5. Необхідно формувати інтелектуальні підприємства, а також прогресивні механізми оволодіння капіталом і владою; проектувати комплексні інноваційні програми регіону з метою управління соціально-економічними системами різної природи – і масштабів – від підприємства і корпорації до держави і світової спільноти.

Українська ідея епохи глобалізації заключається в побудові високоінтелектуальної цивілізації, яка повинна об'єднати інтелектуальну економіку, патріотичну інтелектуальну творчу спільноту і інтелектуальну просвітницьку еліту. Для цього необхідно проаналізувати весь комплекс проблем, пов'язаних із характеристикою суті та структури інноваційно-інвестиційних ресурсів; розробити випереджаючі заходи, які були б достатніми для мобілізації інноваційних національних джерел соціально-економічного зростання економіки в глобальному ареалі господарювання в умовах ринку та конкурентоспроможності; накопиченню критичної маси та її використання з метою економічного зростання та досягнення стабільного розвитку як країни, так і регіонів; створити базу інноваційно-інвестиційного процесу, що є основним фактором цивілізаційного зростання.

Питання для самоконтролю знань

1. Дати аналіз ролі державного управління у становленні держави сталого розвитку в умовах глобалізації.
2. Показати вплив глобалізації на реалізацію економічної функції держави.
3. Розкрити на конкретних прикладах взаємовідносини державного управління і ТНК в умовах глобалізації.
4. Дати компаративний аналіз місця і ролі державного управління у становленні сталого розвитку суспільства (на прикладах окремих країн).
5. В контексті кроскультурного аналізу здійснити діагностику проблем державного управління у становленні держави сталого розвитку.
6. Обґрунтувати теоретичні і практичні засади інноваційного виміру державного управління в умовах глобалізації.
7. Виявити напрями управління соціально-політичним, соціально-економічним і соціально-культурним розвитком сучасного соціуму в умовах нелінійного мислення.

8. Дати аналіз інноваційної парадигми сучасної держави та показати вплив на неї державного управління.
9. Розкрити на конкретних прикладах умови становлення держави сталого розвитку.
10. Виявити приклади конкуренції соціально-відповідальної глобалізації, глобалізації з “людським обличчям”, а саме розвиток гуманістичного інноваційного менеджменту.

Література

1. Василенко І. А. Геополітика сучасного світу. – М.: Гардарики, 2006.
2. Воронкова В. Г. Глобалістика як наука про сучасний світ // Збірник наукових праць. Гуманітарний вісник запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя: ЗДІА, 2004. – № 17. – С. 5–23.
3. Бжезинський З. Велика шахматна дошка. – М.: Міжнародні відносини, 1999. – 256 с.
4. Бех В. П. Генезис соціального організму країни: Монографія. – 2-е вид., доп. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 288 с.
5. Воронкова В. Г. Роль держави в суспільстві, що змінюється, та її вплив на становлення сталого розвитку // Збірник наукових праць. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя: ЗДІА. – Випуск 26. – 2006. – с.16–29.
6. Воронкова В. Г. Умови подолання ризиків та досягнення стабільності в українському соціумі. – Гуманітарний вісник Запорізької державної академії: Збірник наукових праць. / Гол. ред. В. Г. Воронкова. – Вип..29. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2007. – с.18–30.
7. Соснін О. В., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: навчальний посібник / В. Г. Воронкова, М. А. Ажажа. – Львів: “Магнолія 2006”, 2011. – 602с.
8. Суліма Є. М. Глобальний соціальний порядок постіндустріалізму: [Монографія] / Є. М. Суліма. – Вид. 2-е, допов. – К.: Генеза, 2004. – 336 с.

9. Атаманчук Г. В. Государственное управление (организационно-функциональные вопросы): учебное пособие:- М.: ОАО НПО “Экономика”, 2000. – 302 с. – (Энциклопедия управленческих знаний).
10. Бех Ю. В. Саморозгортання соціального світу: монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2007. – 248 с.
11. Воронкова В. Г. Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри). Монографія / Воронкова Валентина Григорівна. – Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2008. – 254 с.
12. Сурмін Ю. П. Проблеми та ризики державно-управлінських реформ / Ю. П. Сурмін // Аналітика і влада: журн. експерт. – аналіт матеріалів і наук. пр.. Ін-ту пробл. держ. упр. та місц. самоврядування Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – К.: НАДУ, 2012. – № 6. – С. 119–125.

Розділ XX

УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

10.1. Україна в контексті європейської інтеграції та глобалізації.

10.2. Плюси і мінуси вступу України до НАТО.

10.3. Місце і роль України в глобалізаційних процесах.

10.4. Роль самоорганізаційних процесів в євроінтеграції.

10.5. Основні напрями та механізми підвищення ефективності євроінтеграційної політики.

10.6. Формування ноосферної концепції регіону в умовах глобального розвитку.

Висновки

Питання для самоконтролю знань

Література

Ключові слова та терміни

Європейська інтеграція, глобалізація, ЄС, НАТО, ідея європейського дому, інтернаціоналізація, вектори української політики, міжурядові організації, Україна- НАТО, Україна- ЄС, самоорганізація, синергетика

Завдання та цілі розділу

– проаналізувати місце і роль України в контексті європейської інтеграції та глобалізації;

– дати компаративний аналіз плюсів і мінусів вступу України до НАТО;

- на конкретних прикладах розкрити місце і роль України в глобалізаційних процесах;
- визначити роль самоорганізаційних процесів в євроінтеграції;
- обґрунтувати основні напрями та механізми підвищення ефективності євроінтеграційної політики.

10.1. Україна в контексті європейської інтеграції та глобалізації

Європейська інтеграція – політичний та інституціональний процес, що протікає з метою об'єднання Європи. Її ідеологічним обґрунтуванням є переконання, що Європа (більш як політико-культурне поняття, чим як континент чи географічне визначення) єдина політично з часів Римської імперії і релігійно – з тих пір, коли християнство стало провідною суспільно-політичною силою в цій імперії на протязі IV ст. н.е. Після фактичного зникнення Західної Римської імперії в V ст. імперська єдність, що зберігалася у Візантії (Східній Римській імперії), поступово зменшилася. Римська імперія зберігалася як основа політичної стабільності в Західній і Центральній Європі, поки Наполеон не розпустив її в 1806 р. і в ході поступової модернізації Європа була розділена на все зростаючу кількість національних держав, не об'єднаних наднаціональним центром подібним до Римської імперії. Цей процес був завершений з розпадом СРСР, Чехословаччини, Югославії. Останні два століття були століттями націоналізму, який прихильники європейської інтеграції, що визначилися як період розпорошення держав в європейській спільноті. Відповідальність покладалася на відсутність єдності, яка детермінована націонал-соціалізмом і радянським тоталітаризмом. Ф. Наумані, член німецького парламенту, запропонував створити політико-економічний союз Mitteleuropa (Центральної Європи) в той час, коли Німецька імперія під час Першої світової війни (1915 р.) знаходилася у близькому Союзі з Австро-Угорщиною і була сучасною емульсією Римської імперії.

Ідея Європейського дому – політична концепція, що, перебуваючи у стадії постійного розроблення, визначає утвердження на європейському континенті безпечної системи життя народів на основі розуміння спільності їх долі. Ідея європейської спільноти неодноразово висувалась в історії економічної думки. Так, французький політичний діяч П. Дюбуа ще на початку XIV ст. відмічав про можливість створення союзу європейських держав. На початку XV ст. польський юрист П. Влодковіц проголосив ідею мирного співіснування між усіма європейськими народами. В 1693 р. англійський політичний діяч В. Пенн у своїй праці “До теперішнього і майбутнього миру в Європі” висунув ідею створення Європи від Атлантики до Уралу з єдиним парламентом (представництво, пропорційне до населення кожної із європейської країн). Мислителі наступних часів також зверталися до “Європейського дому ідеї”, так чи інакше зосереджувались на потребі реорганізації європейського співтовариства, необхідності для всіх європейських народів докласти зусиль і засобів для створення єдиного європейського простору при збереженні національної незалежності. Вищеназвані ідеї продовжують впливати на динаміку суспільно-політичного розвитку Європи. Саме на ідею європейської спільноти, що висувалася в різні часи, спирається концепція “єдиного європейського дому”, яка припускає, що весь накопичений морально-гуманістичний потенціал може бути використаний задля благополуччя всіх європейських народів. Ця ідея спрямована на створення європейської системи безпеки невоєнними методами, розвиток співробітництва в усіх сферах діяльності, формування загальноєвропейської свідомості. Визначні політики нашого часу (Ш. де Голль, В. Брандт, Г. Вільсон) мислили категоріями відмови від стереотипів “холодної війни”, створення “Європи від Атлантики до Уралу”, стверджуючи, що формула Клаузевіца “війна є продовження політики іншими засобами” не відповідає більше військово-стратегічним реаліям. Провісниками нового європейського мислення стали історичні документи Гельсінського Заключного акта, НБСЄ та ін. Щодо поняття “ідея європейського дому” існує дві точки зору: згідно

з однією, “Європейського дому ідея” відображає абстрактне прагнення до єдності й безпеки; згідно з другою – “європейський дім” становить сукупність аспектів, які взаємодіють між собою (економічних, військових, політичних, екологічних, гуманістичних, геополітичних). Багато західних політологів (Ж. Мінк, А. Тираскольські, Ж. – М. Дайє, П. Мейсснер, П. Шеффер) розглядають ідею “загальноєвропейського дому” як алегорію, яка порушує багато питань – економічних і політичних. Е. Еплер вважає, що це поняття відповідає довгостроковим інтересам Західної Європи, так як ця концепція привела до взаємного відкриття суспільно-політичних систем, означає кінець розколу Європи, що європейська спільнота повинна існувати всупереч ідеологічним розбіжностям. Л. Алмон наголошує на приматі загальнолюдських цінностей: вільний дім – це такий дім, де існує вільна комунікація між жителями окремих квартир, а поки цього немає, не може бути і мови про таку спільноту. Представники малих і середніх народів вважають, що ідею європейського дому слід приймати з великим застереженням, тому що логіка зверхності все одно виявить себе.

Американські політологи (З. Бжезінський, Г. Кіссінджер, Є. Венс) вважають, що це призведе до відриву Західної Європи від США, в ній може бути завуальована ідея нової політики щодо Німеччини. Радикальні перетворення в Центральній та Східній Європі, розпад Радянського Союзу та виникнення нових незалежних держав докорінно змінили геополітичну ситуацію. Нові реалії поставили на порядок денний необхідність переходу від однієї соціально-економічної моделі до якісно іншої, з метою адекватного політичним реаліям розв’язання проблем міжнародної безпеки. “Європейського дому ідея” активно розвивається РБСЄ, Європейським Союзом, Радою Європи, Європарламентом, вона має майбутнє і стає все конкретнішою. Європейське співтовариство вже сьогодні активно розвивається в сфері культури, захисту прав людини, охорони навколишнього середовища. Джерелами європейської політико-правової і суспільної традиції в Україні являються:

- 1) державно-правові системи європейських країн;
- 2) конституції європейських держав;
- 3) теоретичні напрацювання європейських політико-правових шкіл.

Слід акцентувати увагу на тому, що інтеграція – це об'єднання в ціле будь-яких частин чи елементів; поняття теорії систем, що означає стан поєднання окремих диференційованих частин в ціле, а також процес, що веде до такого стану. Інтеграція господарства і політичного життя виникла після Другої світової війни, яка виступає як об'єктивний процес переплетення національних господарств і проведення узгодженої міждержавної економічної політики, включаючи розвиток виробничої і науково-технічної кооперації, торгово-економічних і валютно-фінансових зв'язків, створення різних міждержавних об'єднань політичного і економічного характеру, регіональних економічних угруповань, зон вільної торгівлі, митних союзів, економічних і валютних союзів.

Слід відмітити, що в цьому плані суттєвий вклад внесли роботи Р. Робертсона, М. Валлерстайна, З. Бжезинського, Е. Гідденса, М. Кастельса, У. Бека, А. Уткіна, Ф. Касседі, С. Хантінгтона, М. Чешкова, В. Бека, В. Андрущенко, Ю. Яковця, О. Дергачова, С. Пирожкова, В. Кириченка.

Український етнос завжди був органічною складовою європейської спільноти не тільки з огляду на своє географічне положення, а й завдяки особливостям культури, тісним взаємозв'язкам зі східноєвропейськими країнами, які нині відроджуються на цивілізованій основі.

Інтеграція – це процес уніфікації, злиття структур державучасників:

– інтеграція військово-економічна – процес взаємодії і зближення національних військових економік, що здійснюється в інтересах підвищення військового потенціалу держав та їх союзів у відповідності з військовою і політичною доктринами;

– інтеграція політична – внутрішній стан суспільства, держави, міждержавних відносин, що характеризується великим об'ємом і високою інтенсивністю взаємозв'язків;

– інтеграція економічна – процес взаємного зближення, пристосування і об'єднання підприємств, галузей і навіть національних економік різних країн, що забезпечується концентрацією і переплетенням капіталів, проведенням узгодженої економічної політики.

Основою інтеграції є інтернаціоналізація, яка дозволяє дати конкретно-історичну характеристику становлення і розгортання процесу глобалізації, що означає часові і просторові межі даного феномена. Як продукт епохи індустріалізму, індустріалізація фіксує появу міжнародної взаємодії і взаємопроникнення господарських, економічних і торгових інтересів, зв'язків і відношень, які в кінці XIX – на початку XX ст. набувають інтенсивного і цілеспрямованого характеру. В ході індустріальної революції вона привела до формування єдиного світового господарства, інтеграції промислового і фінансового капіталу, поглиблення і розвитку міжнародного розвитку праці. Якщо інтернаціоналізацію визначають як процес інтенсифікації міжнародних зв'язків і обмінів, то це означає переростання цього процесу в становлення цілісного (інтегрального) світу, в межах якого окремі суспільства, країни і регіони все більше набувають риси частин єдиного цілого.

До реальних, фактичних результатів інтернаціоналізації, які стали безсумнівними в останні десятиріччя XX століття і зумовили перехід до стадії глобалізації, слід віднести: 1) світовий характер господарських зв'язків, поява адекватної їм системи транспортних і комунікаційних засобів; 2) всезагальна лібералізація ринкових зв'язків: сфери торгівлі – з обмеженнями, в сфері вільного руху капіталів – майже без перешкод; 3) усвідомлення економічної кризи як загальнолюдської, планетарної проблеми, що поставила світ на межу виживання, а діючу економічну політику – під сумнів. На відміну від інтернаціоналізації, яка вже відбулася і сьогодні охопила майже весь світ, глобалізація ще не стала таким всеохоплюючим процесом і явищем. Більшості країн і регіонів поки що не до глобалізації – їм ще треба пройти стадію своєї локальної модернізації, а лідерам глобалізації – рахуватися із зростаючим опором антиглобалістських сил. Проте, ще більш вирішальним

фактором і перешкодою на шляху самоутвердження глобалізації є те, що залишилося від попередньої стадії інтернаціоналізації, яку дослідники назвали формулою “асиметричного взаємозв’язку”.

Як свідчить практика розвитку цих зв’язків, інтеграція Європи в свою чергу дала стимул створенню Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА) і організації Тихоокеанської економічної інтеграції (АПЕК). При цьому азіатська криза 1998 р. не привела до зміни поставленої в м. Осака в 1995 р. мети – зняти бар’єри між країнами-учасниками до 2020 р. В м. Богора в 1994 р. США домовилися про створення між країнами-членами Азіатсько-Тихоокеанської економічної асоціації зони вільної торгівлі до 2010 р. серед розвинутих країн АТЕС, а до 2020 р. – для всіх країн регіону.

Особлива зацікавленість в глобалізації характерна для лідерів світової економічної ефективності – 30 держав-членів Організації економічної співпраці і розвитку (ОЕСР), в яких проживає більше десятиї частини людства, але які володіють двома третинами світової економіки, міжнародної банківської системи, домінують на ринку капіталів, володіють можливістю втручання в будь-якій точці земної кулі, контролюють міжнародні комунікації, виробляють найбільш складні технологічні розробки, визначають процес технічної освіти.

Глобалізація виступає як перехід до домінування в політиці наднаціональних установ (ООН, НАТО, “Велика вісімка”), в економіці – транснаціональних корпорацій і наднаціональних органів (Всесвітній банк, Всесвітня торгова організація), формування глобальної культури, вироблення переважно одноманітного глобального образу життя.

Європейський Союз – це інтеграційна організація, головною метою якої є побудова більш тісного союзу європейських народів. Формування здійснюється поступово, по мірі укріплення інтеграційних процесів між державами і народами. Сучасний ЄС виступає як наддержавна організація політичної влади, на користь якої держави-члени добровільно обмежують свій суверенітет. Сучасний ЄС – це державоподібне утворення, що поступово еволюціонує

в бік повноцінної федерації. В той же час на сучасному етапі ЄС зберігає ще ряд загальних, аналогічних до міжнародної організації і конфедерації держав.

Сучасний світ є надзвичайно складним і динамічним, так як визначальним для цього процесу є посилення глобалізації, збільшення взаємодії економічних, політичних, соціальних, культурних, правових та інших чинників глобалізації. Під терміном “глобалізація” розуміється взаємозв’язок процесів інтернаціоналізації економіки, розвитку єдиної системи світового порядку, ослаблення функцій національної держави, активізації діяльності транснаціональних недержавних утворень як нових політичних акторів, формування спільної системи цінностей і принципів міжгрупових відносин. Під глобалізацією слід розуміти поступову трансформацію світового простору до єдиної зони, в якій вільно переміщуються капітали, товари, послуги, поширюються ідеї і пересуваються їх носії, стимулюючи розвиток сучасних інститутів та шліфуючи механізми їхньої взаємодії. Дати чітке і єдине визначення глобалізації складно, різні питання цього процесу є предметом вивчення багатьох наук, кожна з яких має свій науковий дискурс.

Поняття глобалізації ширше, чим поняття інтеграції. Якщо інтеграція означає зближення політичної, економічної, правової, духовно-культурної систем декількох держав і регіонів в процесі традиційної міждержавної співпраці, то глобалізація передбачає всеохоплюючий процес взаємодії і взаємовпливу практично всіх держав світу, хоча справа не тільки в об’ємі, але і в якості, формах і змісті такого взаємовпливу. Уявляється, що глобалізація має високий щабель і глибину взаємопроникнення норм, ідей, правил співпраці, конкретних стандартів спілкування, проте можлива лише на високому рівні розвитку цивілізації, так як формує спільні цілі і довготермінові інтереси людства на основі усвідомлення єдності світу перед зростаючою загрозою його виживання. Оцінюючи буття української людини у сучасному глобалізованому світі, необхідно враховувати різні фактори цього процесу, виходячи з перспективи. Послідовна реалізація курсу України на інтеграцію

до Європейського Союзу забезпечуватиме гарантії верховенства права, плюралістичної демократії, дотримання прав людини, розвиток громадянського суспільства, побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки, формування національної ідентичності. Домінантою глобалізаційних економічних перетворень сучасного українського суспільства має стати широкомасштабна, всеохоплююча модернізація всіх сфер суспільно-економічного життя як консолідуюча основа розбудови незалежної, суверенної держави, в якій гармонійно поєднуються інтереси громадян українського суспільства та світової спільноти. Місце й роль України в глобалізаційних процесах залежить від багатьох факторів, серед яких визначальними є її природно-ресурсний і людський потенціали, рівень економічного і науково-технологічного розвитку, напрямок спеціалізації (в регіональному і світовому масштабі), стан інституціональної системи та зовнішньоекономічної інфраструктури.

В умовах сучасної глобалізації в деяких країнах змінюється тип держави. Істотно трансформується роль держави при включенні країн в регіональні інтеграційні об'єднання. Наприклад, Європейський Союз поступово перетворюється на конфедерацію – постійний союз держав, які зберігають незалежність, суверенне існування, об'єднане з метою координації своєї діяльності. На зміну національній державі приходить поняття загальноєвропейський простір, який має міжнародні владні інститути (ЄС, Рада міністрів ЄС, наддержавний виконавчий орган ЄС – Комісія ЄС, Європейський парламент, Суд ЄС, Економічний і соціальний комітет – консультативний орган підприємців, профспілок. Ці структури не тільки об'єднують інтереси держав-членів ЄС, але і виконують наднаціональні об'єднуючі функції. В цих умовах замість національно-державних інтересів на передній план висуваються регіональні інтереси, а суверенітет стає чимось відносним.

Таким чином, повноцінна участь України у глобалізаційних світогосподарських процесах стане можливою лише за умови якісного вдосконалення всіх складових, які визначають становище країни у світовій економіці і міжнародних економічних відноси-

нах, зокрема в євроінтеграційних процесах, у виборі оптимальної моделі взаємодії економіки України зі світовим господарством у таких вимірах, як геостратегічний, ринково-товарний, фінансово-інвестиційний, інституційний, культурний та ін. Хоча Україна є європейською державою (Центрально-європейський регіон), вона має певне коло інтересів поза межами регіону (насамперед Росією, Білоруссю, країнами СНД). Відомий політолог М. Михальченко підкреслює, що просування України в головному напрямку, тобто інтеграції з Центральною та Західною Європою, – шлях складний, але перспективний, який вимагає великих зусиль влади та народу, перебудови свідомості й способу життя людей, забезпечення умов розвитку відповідальності та свободи особистості, демократизації держави й модернізації політичної системи суспільства та економіки. Для України привабливою є європейська модель мислення як підґрунтя для узгодження інтересів країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку.

10.2. Плюси і мінуси вступу України до НАТО

Орієнтація України до Європи і аналогічно до НАТО відкриває перед Україною кращі перспективи в плані формування в ній процесів, які забезпечують перехід суспільства від індустріального до постіндустріального розвитку, а також входження її до сучасної глобальної системи міжнародного поділу праці. Інтеграція до Європи – це інтеграція до найрозвиненішої на сьогодні євроатлантичної структури колективної безпеки, на шляху до якої можна утвердити мир і демократію. Для України, щоб стати дійсно європейською державою, необхідно докорінно реформувати свій господарський комплекс, змінити засади його функціонування, забезпечити конкурентоспроможність своєї економіки на європейському ринку, європейські стандарти виробництва і рівня життя, побудувати демократичне громадянське суспільство, змусити владу поважати громадян. НАТО є не лише військовою, а й потужною

економічною структурою. Економічне співробітництво в рамках НАТО ґрунтується на розумінні того, що тривалий політичний консенсус несумісний з економічним протистоянням і що усі члени Альянсу повинні прагнути взаємодії в економічній і політичній сферах і проводити консультації з усіх питань, які стосуються їхніх спільних інтересів. Економічне і військове співробітництво України з НАТО є взаємовигідним для обох сторін. Нині НАТО є найбільш надійним і налагодженим інструментом європейської безпеки. Саме з усвідомлення цього слід будувати стратегію партнерства України і НАТО.

Правові засади НАТО визначає Північноатлантичний договір (Вашингтонський договір) від 4 квітня 1949 року, який було підписано 12-ма країнами відповідно до ст. 51 Статуту ООН, що декларує невід’ємне право незалежних держав на індивідуальну або колективну оборону. Вашингтонський договір підписали Бельгія, Велика Британія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сполучені Штати та Франція; у 1952 р. до Договору приєдналися Греція і Туреччина, Німеччина вступила до НАТО у 1955 р., а Іспанія – у 1982 р. Сьогодні 28 держав є членами НАТО.

Головною метою НАТО є захист свободи і безпеки всіх її членів політичними та військовими засобами відповідно до Статуту ООН. Головними органами НАТО, які виробляють та приймають рішення і через які здійснюється співпраця в усіх галузях діяльності Альянсу є: Північноатлантична рада; Комітет оборонного планування; Група ядерного планування; Основні комітети НАТО (Політико-військовий комітет програми “Партнерство заради миру”, Політичний комітет, Група координації політики, Науковий комітет, Комітет з проблем сучасного суспільства, Вища рада з ресурсів, Група високого рівня, Економічний комітет, тощо).

НАТО є міждержавною організацією, кошти для якої виділяються державами-членами НАТО. Переважна частина збройних сил та ресурсів НАТО, за винятком обмеженої кількості постійних штабів та невеликого контингенту постійних збройних сил, перебувають

під командуванням і контролем своїх держав. У разі необхідності національні збройні сили частково або повністю можуть бути підпорядковані НАТО для виконання конкретних завдань. Кожна держава-член НАТО утримує дипломатичне та військове представництва в штаб-квартирі НАТО, а також цивільні та військові представництва в різних комітетах та командних структурах НАТО. Головний принцип діяльності НАТО полягає у визнанні усіма суверенними державами-членами необхідності співпрацювати задля безпеки кожного з членів. Солідарність серед членів Альянсу забезпечує те, що жодна з країн-учасниць не покладається тільки на власні зусилля у розв'язанні основних проблем своєї безпеки, НАТО дає змогу країнам-членам досягти власних цілей в питаннях національної безпеки через колективні зусилля. НАТО зобов'язує кожну державу-члена НАТО взяти на себе частину ризику і відповідальності, пов'язаних із спільною безпекою, водночас надаючи кожному з членів Альянсу можливість користуватися перевагами спільної безпеки.

Відносини “Україна-НАТО” формуються на рівні переговорів і консультацій: НАТО висуває параметри, досягнувши яких Україна, щоб стати тільки кандидатом у члени НАТО, має шанси в найближчому майбутньому вирішити такі завдання:

- орієнтованою датою було визначено 2008 рік, проте багато залежить від нас самих, від проведення реформ, що відбуваються в політичній та військовій сферах;

- Україна на шляху до НАТО повинна реалізувати дві групи євроатлантичних принципів і задовольнити спеціальну програму вимог до країн-кандидатів в члени НАТО:

- а) перша група євроатлантичних принципів – цінності ефективної ліберальної економіки, спроможність витримувати конкуренцію з іншими ринковими силами всередині НАТО, спроможність взяти на себе зобов'язання, яких вимагає політичний, економічний і валютний союз; демократії, свободи слова; верховенства права; свободи торгівлі; дотримання прав людини і громадянина; захист прав меншин;

- б) друга група принципів політичної взаємодії – це відомі 10 принципів Гельсінської угоди країн-учасниць ОБСЄ, підписані

в 1975 р., які є обов'язковими для країн-членів НАТО. Для реалізації всіх цих принципів необхідно 10–15 років.

Головні завдання України по шляху до вступу в НАТО:

- створення професійної армії (це має бути армія нової якості, армія, яка має захистити державу);
- прозорість військового бюджету країни та виконання фінансових зобов'язань щодо розбудови збройних сил і внесків в бюджет НАТО;
- впровадження інформаційних технологій і високоточної зброї, стандартизація зброї і обладнання з метою взаємосумісності країн-членів НАТО;
- регулярний обмін секретною інформацією між країнами-учасницями та їх захист відповідно до вимог НАТО;
- виконання угод, на яких ґрунтується Стратегічна концепція Альянсу;
- боротьба з корупцією, клановістю, бюрократизмом;
- наближення практики українського внутрішнього життя до стандартів ЄС.

На шляху України до НАТО багато проблем:

- переозброєння армії і включення її до спільного військово-промислового комплексу;
- конфлікти між ЄС і НАТО відносно того, хто може стати лідером в XXI столітті – Росія, Китай, Європа, Японія;
- згортання співробітництва з Росією;
- вибір між типами цивілізації та типами культур – європейською і євразійською;
- позиціонування держави як реального кандидата вступу до НАТО.

Шляхи і напрями оптимізації вступу України до НАТО:

- створити умови, за яких модернізація в сучасному українському суспільстві не буде мати зворотного характеру;
- оптимально захистити державні інтереси України;
- поєднувати розвиток внутрішнього життя країни із зовнішнім, щоб сприяти підвищенню конкурентоспроможності держави;

- шукати опорні точки в історії і сучасності, які відповідають менталітету українського народу;
- провести реформи в сфері державного управління, які б сприяли підвищенню ефективності гілок влади відповідно до стандартів ЄС;
- сприяти розвитку таких інституцій, як місцева демократія, громадянське суспільство, розвиток середнього класу;
- сприяти створенню стабільних умов для економічного розвитку й подоланню відставання України від розвинутих держав Європи;
- сприяти удосконаленню політико-правового форматування відносин Україна-НАТО.

Як свідчить соціологічний аналіз, Україна є державою, яка модернізується, проте ідея вступу до 2014 р. НАТО сприймається неоднаково:

- 51% – заперечує доцільність вступу до Альянсу;
- 32% – підтримують ідею вступу до Альянсу у перспективі на протязі 5–15 років;
- 39,3% – провідною організацією у процесі забезпечення безпеки в Європі вважають ООН; 24,8- ОБСЄ; 15,2% – ЄС; 4,1% – НАТО. 52% вважають за потрібне якнайвище вступити до ЄС. Зараз дані кардинально змінені.

На думку переважної більшості респондентів, Україна повинна прагнути досягнення амбіційних цілей: увійти в “двадцятку найбільш економічно розвинутих країн світу – 31,4% або стати політичним і економічним лідером у своєму регіоні – 33,4%.

Сьогодні мова має йти про нове позиціонування України в гео-економіці з тим, щоб в результаті була змінена сама якість участі країни в міжнародних економічних процесах, враховуючи нову розстановку сил у світовій економіці. У період з 1970-х-1990-х рр. характерною рисою розвитку світового господарства у цілому було постійне зниження темпів приросту ВВП. З 4,6% у 1960-і рр. цей показник знизився до 3,5% у 1970-і роки, 2,9% – у 1980-і та 2,6% в 1990-і рр. Ще нижчими були темпи зростання в розвинених країнах світу. У 2006 р. на частку провідних індустриальних країн Заходу – “великої вісімки” – припадало 41% світового ВВП, тоді

як 50 років тому – 51%. Зниження питомої ваги “сімки” у світовій економіці на 10 відсоткових пунктів, або на 1/5, не було різким, але ж воно відбулося навіть при тому, що за вказаний період припало “економічне диво” у ФРН і Японії, а Італія і Франція за темпами зростання не відставали. Отже, в перспективі лідерство Заходу в геоekonomіці не гарантоване. З кінця 1980-х рр. до початку XXI ст. в результаті перемоги Заходу в “холодній війні” спостерігалось економічне, ідеологічне та геополітичне лідерство країн ліберально-демократичного капіталізму. Воно супроводжувалося перерозподілом на користь Заходу економічних, фінансових, людських та інтелектуальних ресурсів, які в масовому порядку перетікали в США і Західну Європу. Водночас під час розширення ЄС починає давати збої європейський проект. Даються взнаки прогресуюче старіння населення й агресивне небажання численних емігрантів з колишніх колоній асимілюватися в європейському культурному середовищі. Спроби прийняти Конституцію ЄС були заблоковані громадянами Нідерландів і Франції, а намагання виробити єдину зовнішню політику за найменшим спільним знаменником призводить до відносного послаблення об’єднаної Європи. Обмеженість ресурсів для підтримки розвитку в нових країнах-членах ЄС все більше орієнтує їх на використання національних ресурсів розвитку для скорочення свого відставання від країн – лідерів світу.

Слід також відмітити, що західна цивілізація не монолітна: між країнами Заходу, до яких часто відносять не тільки США і Європу, але й Японію, Австралію та інші держави, існують об’єктивні геополітичні та економічні неузгодження. Однак, при цьому, Захід намагається виступати як відносно єдина геоekonomічна і воєнно-політична реальність сучасного світу. Фундаментом цієї єдності є те, що Захід є коаліцією країн, об’єднаних ідеєю підтримання та утримання власного глобального лідерства. Однак поступово ситуація змінюється: донедавна багатьом здавалося, що Сполучені Штати приречені на одноосібне лідерство і навіть гегемонію у світі, але в 2006 р. частка Євросоюзу у світовому ВВП вперше перевищила частку США.

З виходом глобалізаційних процесів за рамки західної цивілізації конкуренція набула загального характеру, а її предметом стали різні ціннісні орієнтири і навіть моделі розвитку, що створило фундаментальний виклик для усіх. На поверхню виходить такий напрям гострої конкуренції, як боротьба між двома моделями розвитку глобального капіталізму – ліберально-демократичним капіталізмом традиційного Заходу і авторитарним капіталізмом, флагманами якого завжди виступали азійські “тигри” і “дракони”. Стрімкий прогрес країн Південно-Східної Азії, Південної Кореї вважали скоріше винятком, ніж правилом. Проте бурхливе зростання Китаю не дозволяє більше займатися ескапізмом.

З відкриттям ринків Китаю та Індії, республік колишнього СРСР та арабських країн пропозиція на ринку робочої сили зростає на 3 млрд. осіб, тобто практично подвоїлася, а це – безпрецедентне зростання. Ці країни стали органічною країною світової економіки, однак основою модернізації цих країн залишається індустріалізація. У 2001–2005 рр. темпи зростання промислового виробництва випереджали збільшення обсягу вироблених послуг у Китаї, Індії, Малайзії, Монголії, В’єтнамі, Лаосі, Камбоджі, Таїланді, Туреччині, Ірані, Пакистані, Бангладеш, Узбекистані і Туркменістані. В Сінгапурі, на Філіппінах, в Індонезії та Республіці Корея промислове зростання за темпами незначно поступалося динаміці третинної сфери. На відміну від нових індустріальних країн і країн, що розвиваються, таких, як Бразилія, Росія, Індія і, особливо, Китай, Україна поки що не змогла пробитися на широкий світовий ринок і зайняти на ньому власні на дійні ніші з постачання готової, а не сировинної промислової і сільськогосподарської продукції.

Так, на 1 січня 2007 р. внутрішня поточна дебіторська заборгованість становила 357,5 млрд. грн., кредиторська – 416,8 млрд. грн. В Україні, на відміну від західних держав, де помітна тенденція до зниження рівня національних заощаджень, валові заощадження становлять не менше 25% ВВП, чисті – 14–15% ВВП, що є великим, але ще не мобілізованим ресурсом розвитку. В Україні у структурі реальної економіки на споживчий сектор до 2014 р. припадало 19,7%,

інвестиційно-інноваційний – 18,2%, енергосировинний – 23,8%, інфраструктурний – 19,7%. Що стосується світової економіки, зокрема розвинутих країн, то в них на споживчий сектор припадає до 50% ВВП, інвестиційно-інноваційний – до 20%, енергосировинний – до 7%, сектор інфраструктури – до 30%. Відставання України обумовлено надто низькими частками споживчого сектора та сектора інфраструктури, надто великою часткою енергосировинного сектора; проте найбільші проблеми – в інвестиційно-інноваційному секторі. В Україні відсутній ефективний механізм конвертації заощаджень в інвестиції, тому актуальним залишається перехід від факторної до інвестиційної моделі з наступним розширенням інноваційних факторів розвитку. Якщо економіка залишиться сировинною (за підсумками 1 півріччя 2007 р. частка сировинної продукції в обсязі реалізованої продукції добувної та переробної промисловості склала 68,5%, а інвестиційної – лише 14%), то економічне зростання ніколи не зможе перетворитися на економічний прогрес. Проте в Україні є необхідні передумови не тільки для економічного зростання, але й для економічного і соціального процвітання. Насамперед це значні людські, технологічні, виробничі і природні ресурси: підприємливі та освічені люди нового покоління, виробничий і науково-технічний потенціал, що слугує стартовим майданчиком переходу до зростання, яке створює конкурентну основу економіки. Ключове завдання – перехід від експортно-сировинного до інвестиційно-інноваційного типу економічного розвитку.

Навколо вступу України до НАТО ведуться гарячі дискусії:

1) Політика України відносно НАТО не відповідає інтересам України, що місце України в лоні країн СНД, перш за все з Росією: збалансовані і гармонічні відносини з Росією Україна розглядає як невід'ємну частину інтеграції до Європейського Союзу;

2) Європейська політика США направлена на послаблення монолітності Євросоюзу: вступ України в НАТО, за яке виступає Вашингтон, слугує не інтересам укріплення безпеки України, розширення воєнної присутності в Європі; після завершення холод-

ної війни воєнний характер НАТО залишився таким, яким і був: пропагуючи стабілізацію в регіонах реальних (Балкани) і уявних (країни Балтії, Польща) конфліктів в Європі він слугує засобом забезпечення гегемонії США над Європою і запобігання створення власних потужностей Європейського Союзу в рамках загальної політики в сфері безпеки і Оборони (ОПБО);

3) Більшість визначних політиків вбачає місце України в Євро-союзі, так як Україна як єдина європейська держава у порівнянні з Росією і Молдовою може розглядатися як кандидат на членство в Євросоюзі;

4) Вступ України в НАТО більшість населення розглядає: а) як нову хвилю розширення НАТО на Схід; б) як геостратегічну ініціативу США, направлену проти Росії.

Таким чином, до вступу України до НАТО слід відноситися діалектично: 1) якщо цей вступ буде на користь Україні, то такий вступ буде довгоочікуваний для України; 2) якщо вступ України до НАТО буде суперечити внутрішнім і зовнішнім інтересам України, то цей вступ буде одіозним (небажаним). Але ж давайте замислимося над тим, що в 2003 році у НАТО були прийняті 7 держав Центральної і Східної Європи – Болгарія, Румунія, Словачія, Словенія, Латвія, Литва і Естонія.

10.3. Місце і роль України в глобалізаційних процесах

Сучасний світ надзвичайно складний і динамічний, так як визначальним для цього процесу є посилення глобалізації, збільшення взаємодії економічних, політичних, соціальних, культурних, правових та інших факторів. Під терміном “глобалізація” розуміється взаємозв’язок процесів інтернаціоналізації економіки, розвитку єдиної системи світового порядку, зміни й ослаблення функцій національної держави, активізації діяльності транснаціональних недержавних утворень як нових політичних акторів, формування спільної системи цінностей і принципів міжгрупових відносин.

Під глобалізацією слід розуміти поступове перетворення світового простору в єдину зону, в якій безперешкодно переміщуються капітали, товари, послуги, вільно поширюються ідеї і пересуваються їх носії, стимулюючи розвиток сучасних інститутів та шліфуючи механізми їхньої взаємодії. Дати чітке і єдине визначення глобалізації складно, різні питання цього процесу є предметом вивчення багатьох наук, кожна з яких має свій науковий дискурс. Крім того, необхідно прийняти до уваги, що глобалізація є історичним процесом, що розвивається протягом сторіч, і цей процес ще незавершений. Поняття глобалізації ширше, чим поняття інтеграції. Якщо інтеграція означає зближення політичної, економічної, правової, духовно-культурної систем декількох держав і регіонів в процесі традиційної міждержавної співпраці, глобалізація передбачає всеохоплюючий процес взаємодії і взаємовпливу практично всіх держав світу, хоча справа не тільки в об'ємі, але і в якості, формах і змісті такого взаємовпливу. Уявляється, що глобалізація має високий ступінь і глибину взаємопроникнення норм, ідей, правил співпраці, конкретних стандартів спілкування, проте можлива лише на високому рівні розвитку цивілізації, так як формує спільні цілі і довготермінові інтереси людства на основі усвідомлення єдності світу перед зростаючою загрозою його виживання. Оцінюючи буття української людини у сучасному глобалізованому світі, необхідно враховувати різні фактори, виходячи також із перспективи. Неухильна реалізація курсу на інтеграцію до Європейського Союзу забезпечуватиме гарантії верховенства права, плюралістичної демократії, дотримання прав людини, розвиток в Україні громадянського суспільства, побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки, формування національної ідентичності.

Домінантою глобалізаційних економічних перетворень сучасного українського суспільства має стати широкомасштабна, всеохоплююча модернізація всіх сфер суспільно-економічного життя як консолідуюча основа розбудови незалежної, суверенної держави, в якій гармонійно поєднуються інтереси громадян українського суспільства та світової спільноти. Місце й роль України в глоба-

лізаційних процесах залежить від багатьох факторів, серед яких визначальними є її природно-ресурсний і людський потенціали, рівень економічного і науково-технологічного розвитку, напрямок спеціалізації (в регіональному і світовому масштабі), стан інституціональної системи та зовнішньоекономічної інфраструктури. Повноцінна участь України у глобалізаційних світогосподарських процесах стане можливою лише за умови якісного вдосконалення всіх складових, що визначають становище країни у світовій економіці і міжнародних економічних відносинах, зокрема в євроінтеграційних процесах, у виборі оптимальної моделі взаємодії економіки України зі світовим господарством у таких вимірах, як геостратегічний, ринково-товарний, фінансово-інвестиційний, інституційний, культурний та ін.

Хоча Україна є Європейською державою (Центральноевропейський регіон), вона має певне коло інтересів поза межами регіону (насамперед, Росією, Білоруссю, країнами СНД). Відомий політолог М. Михальченко підкреслює, що просування України в головному напрямку, тобто інтеграції з Центральною та Західною Європою, – шлях складний, але перспективний, який вимагає великих зусиль влади та народу, перебудови свідомості й способу життя людей, забезпечення умов розвитку відповідальності та свободи особистості, демократизації держави й модернізації політичної системи суспільства та економіки. Для України привабливою є європейська модель мислення як підґрунтя для узгодження інтересів країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку та різними типами культури. Українська політика стосовно держав Західної Європи та європейських інституцій повинна стати більш інституційно-структурованою, щоб бути цілеспрямованою та ефективною. Саме орієнтація на передові європейські держави та інституції, використання європейської моделі розвитку суспільства дають Україні шанс увійти до кола розвинутих держав світу. У зв'язку з адаптацією України до європейських реалій, перетворення інтеграції на потужний генератор системних змін у державі необхідно досягти сумісності цінностей, норм і принципів внутрішнього

політичного та соціального життя України з нормами і принципами євроспільноти.

В умовах світової глобалізації досягнути високого рівня життя неможливо без забезпечення інтеграційних процесів із світовою спільнотою. При цьому інтеграційні зусилля слід спрямовувати до більш досконалих соціальних і технологічних систем, тому членство України в ЄС стає необхідною умовою для подальшого високого рівня розвитку держави та громадянського суспільства. Багато буттєвих проблем неможливо адекватно оцінити і вивчити на рівні окремої країни та її міжнародних відносин з іншими країнами. Їх потрібно формулювати з погляду глобальних процесів в контексті соціально-культурної антропології. Глобальні сили (під якими розуміють транснаціональні організації, інші глобальні економічні утворення, глобальну культуру або різні ідеології глобалізації) стають настільки сильними, що ставиться під питання подальше існування окремих національних держав.

Місце й роль України в глобалізаційних процесах залежить від багатьох факторів, серед яких визначальними є її природно-ресурсний і людський потенціали, рівень економічного і науково-технологічного розвитку, напрямок спеціалізації (в регіональному і світовому масштабі), стан інституціональної системи та зовнішньоекономічної інфраструктури. Повноцінна участь України у глобалізаційних світогосподарських процесах стане можливою лише за умови якісного вдосконалення всіх складових, що визначають становище країни у світовій економіці і міжнародних економічних відносинах, зокрема в євроінтеграційних процесах, у виборі оптимальної моделі взаємодії економіки України зі світовим господарством у таких вимірах, як геостратегічний, ринково-товарний, фінансово-інвестиційний, інституційний, культурний та ін.

Модернізація європейської соціальної моделі є неодмінною умовою вирішення найважливішого завдання ЄС – перетворитися у найбільш конкурентноздатну економічну систему, яка здатна до стійкого економічного зростання з високою зайнятістю та соціальною згуртованістю. Підтримка процесу економічних пере-

творень в Україні зводиться до наступного: 1) ЄС зобов'язується підтримувати зусилля України у створенні середовища, сприятливого для ділової діяльності, та підтримувати Україну в здійсненні соціально-економічних реформ; 2) ЄС настійно закликає Україну посилити заходи, спрямовані на побудову функціонуючої ринкової економіки шляхом ефективніших структурних економічних та адміністративних реформ; 3) сприяти залученню та захисту внутрішніх та іноземних інвестицій, які відіграють ключову роль у розвитку України; 4) Європейський Союз та Україна поділяють зацікавленість у збереженні стабільності та безпеки у вільній та демократичній Європі.

Економічна диференціація країн вже привела до утворення п'ятьох “центрів сили”, чи п'ятьох макрорегіонів;

- 1) Європа з “ядром” у вигляді Євросоюзу;
- 2) Східна Азія з центром Японія;
- 3) Східна Америка (США).

Провідні макрорегіони є основними рушійними силами глобалізації в різній мірі, втягуючи в орбіту свого впливу інші держави. Структура глобальної економіки являє собою сукупність макрорегіонів з інститутами більшого чи меншого масштабу, що включені в глобальні економічні організації (ВТО, МВФ, ВБ), різні узгоджувальні і координуючі інститути. Функціональні тісні зв'язки цих центрів між собою утворюють “ядро” всієї глобалізованої економіки. Структура глобальної економіки складається із макрорегіонів з їх внутрішньою диференціацією, що отримала назву “локалізації”. Внутрішня нестабільність витікає з того, що глобалізація порушує співіснування територіального і функціонального принципів, що відтворюється на вищому ешелоні глобальної економіки – її “ядерних” центрах влади. Саме постіндустріальний акцент визначає технологічні, соціально-економічні, організаційні і управлінські параметри і стандарти світогосподарських і інтеграційних процесів, а концепція взаємодії національних господарських комплексів змінюється новою управлінською вертикаллю: глобальні наднаціональні інститути – регіональні інтеграційні об'єднання – національні

держави – локальні внутрішньогосподарські утворення. Ця нова управлінська вертикаль породжує якісно новий рівень планетарної економічної взаємозалежності на основі використання найновіших комунікаційних технологій, лібералізації, переміщення факторів виробництва, ліквідації багатьох протекціоністських бар'єрів, підвищення ролі міжнародних економічних організацій. В дослідженні сучасних світогосподарських інтеграційних процесів переважають дві позиції:

- 1) отожднення глобалізації із всезагальним “інтегруючим” напрямком розвитку;
- 2) глобалізація аналізується в аспекті дезінтегруючих тенденцій, що породжують нерівність та суперечності;
- 3) суперечливе співіснування інтеграційних і дезінтеграційних процесів.

Взаємодія та взаємозв'язки, розповсюджуючись на все нові сфери людської діяльності, у кінцевому рахунку формують всеохоплюючий взаємозв'язок складових частин глобальної системи. В 2001 р. була розроблена концепція про асиметричність відносин країн різного рівня (Нобелівська премія з економіки за 2001 р.), що була підкріплена аналізом не тільки кількісних показників економічної діяльності двох груп країн, але і відмінностей їх в доступі до сучасних і зверхсучасних “hi-tech” технологіям, в сфері яких монопольне положення центру не тільки зберігається, але й посилюється. Асиметрична взаємозалежність поглиблюється, так як зберігається залежність індустриальних країн від поставок країн, що розвиваються, в якості ринків збуту. Ця залежність є асиметричною, так як значно слабкіша і може бути частково диференційована по географічним напрямкам або технологічно трансформована на основі досягнень науково-технічного прогресу і більш уразлива економічно, через коливання світової кон'юнктури.

10.4. Роль самоорганізаційних процесів в євроінтеграції

В умовах глобалізації відбуваються самоорганізаційні і інтеграційні процеси, що призводять до формування єдиного всесвітнього простору. Ці процеси охоплюють майже усі сфери життєдіяльності. Глобальна економіка характеризується формуванням єдиного ринкового господарства. Після розпаду Радянського Союзу зникло протистояння між двома системами (капіталістичною та соціалістичною) і відбулось укріплення позицій США. Відповіддю на посилення економічних і політичних позицій США було створення ЄС, як конфедерації Європейських держав, яка поступово перетворюється у федерацію. Нині ведуться дискусії щодо визначення ЄС: одні вважають, що ЄС представляє собою конфедерацію держав, інші – федерацію, але нового типу.

Хоча Європейський Союз офіційно не визнається федеративним утворенням, але існують певні ознаки федерації. В умовах глобалізації, інтеграції, уніфікації, з одного боку, і намагань зберегти національну і регіональну ідентичність, іншого боку, європейський федералізм дуже важливий, так як він може примирити ці різнонаправлені тенденції. Різні політичні сили по-різному ставляться до ідеї федералізації. Лівоцентристи – соціал-демократи, соціалісти і ліберали, християнські демократи виступають за федеративний устрій ЄС. Крайні політичні партії – комуністи, праві націоналісти, консерватори Великобританії і скандинавських країн – навпаки, є противниками наднаціональних форм інтеграції, вони виступають за співробітництво суверенних держав.

Прихильники федеративного устрою вважають, що принцип субсидіарності, який покладений в основу цього об'єднання, перешкоджатиме централізації влади в рамках ЄС. Існує думка, що реалізація принципу субсидіарності в рамках ЄС сприятиме наближенню влади до громадян, для яких сьогодні характерна певна дистанційованість від політики, але федералізм суперечить класичній юридичній доктрині, яка надає перевагу національному суверенітету. Дослідження громадської думки “Євробарометром”

свідчать: більшість європейців вважає, що в сфері діяльності національної держави має залишитись народна освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення.

В ЄС існує своєрідний дуалізм суверенітетів. Д. Сиджанські вважає, що в федеративних державах, що мають тенденцію до посилення центральної влади, головне завдання полягає в гальмуванні зростаючої централізації, а в ЄС, навпаки, потрібне посилення влади інститутів Співтовариства, поки що надто слабких порівняно з органами влади держав-членів. Нині в ЄС існує багато суверенітетів, а це веде до того, що люди мають різні ідентичності. Існування різних ідентичностей може бути серйозною перешкодою на шляху інтеграції.

Вже сьогодні Європа одночасно є супердержавою із глобальною сферою інтересів, і регіональною наддержавою, що проводить на своїх зовнішніх кордонах політику, яка не має аналогів. Європейський союз є могутньою соціальною силою, що не має аналогів, і могутню соціальну силу, що радикально змінює звичні уявлення про інститути громадянського суспільства. Євроінтеграційні процеси можна визначити як цілком закономірні, їх описує теорія нелінійних динамічних систем, також відома як теорія хаосу, а в нашій країні як синергетика. Синергетика – це методологія природничих й соціальних наук, яка інтенсивно розвивається з кінця ХХ сторіччя.

Суспільство складається з окремих людей, поведінку яких хоча і можна передбачити, вивчаючи їхній характер, менталітет, психологічні реакції на певні подразники, потреби й інтереси (як вітальні, так і соціальні), але такий прогноз вимагає значних зусиль. Якщо ж намагатися вивчати суспільство, аналізуючи поведінку кожної окремої людини, то для такого аналізу потрібно багато часу і зусиль. Однак, реакція великих груп людей на тривалі соціально-економічні стимули може стати об'єктом точного статистичного аналізу.

Доречно зауважити, що чим більш об'ємна за своїм "людським наповненням" є соціальна інституція, тим виразнішими в ній є зв'язки й стосунки лінійності, і навпаки, у малих соціальних

групах (сім'я, сільська община тощо) ознаки лінійності менш помітні й, відповідно, наростають тенденції до нелінійних комунікацій. У синергетичній теорії йдеться про нециклічну, неалгоритмічну поведінку нелінійних динамічних систем, яка не піддається керуванню традиційними лінійними методами.

Тенденції до урізноманітнення (диверсифікації) й непередбачуваності соціальної поведінки як індивідів, так і цілих соціальних груп, які протистоять протилежним “лінійним” тенденціям до універсалізації й уніфікації можна розглядати як динамічний хаос. Саме такий стан зараз спостерігається на європейському просторі. Європа існує в рамках єдиної по відношенню до решти світу західної цивілізації. Але європейська культура може вважатися єдиною тільки при абстрактному погляді на неї; всередині неї існують романська, німецька і британська соціальні моделі з їх різними цінностями і принципами, діалог між якими може продовжуватися впродовж життя багатьох поколінь і не повинен форсуватися політичними засобами. Європі належить пройти складний шлях утворення єдиної політичної системи, спираючись на одвічно європейські традиції громадянського суспільства.

Динамічний хаос – стан надмірної залежності системи від початкових параметрів: малі причини – великі наслідки, відомий ще як ефект “метелика”. До подібного “хаосу” відносяться різні прикрі випадковості, починаючи від капризів погоди і спалаху епідемій й закінчуючи фінансовими кризами й соціально-політичними революціями. Тому Європа не експортує економічні, соціальні й політичні технології, європейська ідентичність формується природним чином, її становлення не вимагає прискорення, а вплив Європи на зовнішній світ виявляється позитивним, комплексним і ненасильницьким.

Європа сьогодні є справжнім новатором в багатьох сферах людської життєдіяльності. Під впливом самоорганізаційних процесів формується єдиний для країн Європейського союзу інститут громадянства, йде процес формування наднаціонального громадянського суспільства за допомогою самоорганізаційних

процесів і створення відкритого суспільства в масштабах всієї Європи. Міждержавні коаліції типу ООН або НАТО набувають ситуативних рис, трансформуючись “під проблему”.

Слід усвідомити, що інтеграційні процеси в Європі багато в чому носять політичний характер, точніше, спираються на політичні рішення, що випереджають економічну потребу. Але ці політичні ініціативи й угоди були б приречені на провал, якби не відповідали економічним інтересам, в першу чергу господарюючих суб’єктів, якби вони заважали самоорганізаційним процесам, що відбуваються в Європі. Економіка немов би наздоганяла політичні рішення, а останні, в свою чергу, корегувалася залежно від успіхів або невдач в процесі співпраці.

Таким чином, можна зазначити, що напрямки організаційних і самоорганізаційних процесів в утворенні Євросоюзу співпадали.

Складний і суперечливий економічний і геополітичний розвиток світового співтовариства, ті самоорганізаційні процеси, які його обумовлюють, супроводжується час від часу загостренням кризових соціальних та економічних процесів. Посилюється транснаціоналізація економіки.

На підставі сказаного, можна зазначити, що соціальні формації в своєму історичному розвитку здійснюють фазові переходи, або, об’єднуючись і стаючи єдиною системою, або розпадаючись на складові підсистеми. Так із інституту сім’ї під впливом самоорганізаційних процесів виникає община, яка перетворюється на державу. Виникнення стабільних суспільних утворень можна порівняти з центрами конденсації, навколо яких утворюється краплина рідини. Таким чином, сильний центр приєднує до себе периферійні утворення.

Держава, яка має сильну владу, і підтримує суспільний порядок, розширює свої кордони. В тому випадку, коли на периферії держави виникають порівняно сильні організаційні утворення, між ними і центром може виникнути напруга, яка призводить до флуктуацій й турбулентності і може викликати розпад системи. В сучасному світі в якості об’єднуючих центрів виділяються

територіальні ядра економічного розвитку. Економічні центри для збереження регулюючого статусу розширюють і посилюють сферу свого впливу, залучаючи до своїх систем нові країни на вигідних для них умовах або відмовляючи новим країнам-кандидатам у такому союзі у зв'язку з можливою потенціальною загрозою для власного добробуту. Вони залишають їх як резерв впливу в майбутньому і використовують своє монопольне гео економічне становище для експансії у ці країни.

Слід відмітити, що навіть в близьких за господарським і політичним порядком країнах Західної Європи єдиний ринок утворювався протягом десятиліть, проходячи певні етапи і поступово втягуючи в себе всі нові території. Його створення демонструє ефективність самоорганізаційних процесів в Євроінтеграції. Та і сьогодні не можна ще сказати, що створення єдиного ринку в ЄС (навіть в рамках старих країн-членів) остаточно завершено. Національні економіки все ще володіють чималою специфікою, що породжує нерівність господарських умов при формальній свободі переміщення товарів, послуг, капіталів і людей. Разом з тим навряд чи хтось стане стверджувати, що формування єдиного економічного простору в Західній Європі не вдалося.

Однак, незважаючи на успіх саморганізаційних процесів, в даний час не існує і в найближчому майбутньому не передбачається поява повністю інтегрованого, відкритого світового ринку праці, технологій, товарів і послуг до тих пір, поки існують окремі держави (або альянси декількох держав, такі, як Європейський Союз) з урядами, покликаними захищати інтереси власних громадян і фірм, що знаходяться під їх юрисдикцією, в умовах глобальної конкуренції. Більше того, державна приналежність корпорації цілком співвідноситься з корпоративною поведінкою. Європейські компанії систематично одержували допомогу як від власних урядів, так і від Європейського Союзу у сфері технологій і захисту ринків.

В умовах глобальної ринкової держави в “цивілізованому” західному варіанті дедалі більше перетворюються на орган обслуговування

економічно найефективніших верств населення й далеко меншою мірою турбуються щодо аутсайдерів та маргіналів.

В умовах глобалізаційних процесів групи високоосвічених фахівців, що говорять на одній мові відносно технології, ринкових відносин, професій, і які поділяють однаковий стиль життя, матимуть між собою набагато більше спільного, ніж з бідними людьми власної країни, іншими за своєю психологією, звичками і матеріальним добробутом. Соціальні суперечності і нестійкість в сучасному світі істотні. Ще більш вони загострюються зміною демографічної ситуації. Якщо в 1950 р. населення Землі складало близько 2,5 млрд. чоловік, то в 2000 р. воно зросло до 6 млрд. чоловік. Прогнози демографічної ситуації хоча й різняться досить радикально, єдині в головному – населення Землі буде зростати.

Багата Європа, в якій існує майже найвищий рівень життя, характеризується негативним приростом населення, що обумовлений, в першу чергу, орієнтацією як чоловіків, так і жінок на кар'єру, в результаті чого вік, в якому молоді люди вступають у шлюб, наближається до 30 років, до того ж є необхідність не лише прогодувати дитину, а й дати їй відповідну освіту (що теж не дешево), без якої неможливо зайняти в розвиненому суспільстві високого статусу.

В той же час Європа оточена країнами з низьким рівнем життя (а саме Африки та Азії, бо на пострадянському просторі незважаючи на зниження рівня життя продовжує діяти Європейська демографічна модель), в яких жінки виходять заміж у 14–15 років, традиційно прийнято в родині мати багато дітей (це пов'язано з високим рівнем дитячої смертності, яке мало місце до принесення в ці країни західної медицини, а також з тим, що в примітивному суспільстві мати багато дітей є економічно вигідним, бо вони дуже рано починають допомагати по господарству). В цих країнах зростає чисельність населення, саме тому за законами самоорганізації спостерігається неминуча міграція бідного населення із зон високого демографічного тиску, в зони низького демографічного тиску. В Євросоюзі можуть різко загостритися внутрішні протистояння між багатством і бідністю, елітами і маргіналами, а також зовнішні

протиріччя: наслідком економічного процвітання центру стають зростаюча залежність та знедолення народу периферії.

Інтереси економічних центрів не мають ні просторових, ні галузевих меж, вони проникають в усі сфери суспільної діяльності інших країн (економіку, мораль, спосіб життя та ін.), не враховуючи інтересів периферії. Це призводить до того, що збільшуються диспропорції у виробництві та рівні життя людей, а також все більше послаблюються механізми самозахисту окремих найбільш розвинутих країн та регіонів. Природно, що у відповідності до законів самоорганізації, фінансові ресурси іноземних інвесторів направляються переважно у високоприбуткові сфери з найшвидшим оборотом капіталів. Це забезпечує швидке повернення капіталів і процентів, і сприяє росту економічної могутності розвинутих країн. Нав'язані насильницьким чином слаборозвинутих країнам галузі і сфери економічної діяльності за допомогою певних систем опитування, збуту продукції та інших механізмів призводять до зростання відставання цих країн від економічних центрів, підпорядкування їх економіки.

Суспільство представляє собою складну дисипативну систему, яка містить і детерміністичні, і стохастичні елементи. Детерміністичними елементами суспільства виступають соціальні інститути, які мають доступ до влади та завдають організуючого впливу, спрямованого на свідоме підтримання стабільності всієї системи. Стохастичні елементи соціальної системи – це окремі особистості в процесі їх самореалізації, першоджерелом якого є суперечність між бажаним та існуючим і які, будучи реальним включенням людини в соціальні процеси, в певні періоди нестійкості суспільства здатні спричинити зміни на макрорівні.

Україна, з одного боку, географічно розташована в Європі, має високий інтелектуальний і технологічний потенціал, а з іншого, має майже непрацюючу економіку й низький рівень життя. Низькі показники конкурентоспроможності України не дозволяють приймати на рівних участь у глобалізаційному та євроінтеграційному процесі. Як показує досвід країн Латинської Америки, що

розбухають за критеріями ВВП, але вони, як і раніше, жебракують, без успішного входження в глобальну економіку. Ці країни втрачають головне – можливість використовувати плоди економічного зростання для підвищення життєвого рівня народу.

Що стосується політичного устрою в Україні, слід відмітити, що олігархія в політиці “проростає” з ієрархічної структури українського соціуму і є своєрідною формою його самоорганізації. Зрозуміло, що за таких обставин реальний демократичний розвиток України та її інтеграція в ЄС серйозно ускладнюються. Але, як свідчить досвід Італії, Іспанії, Португалії, Греції, типологічно подібні різновиди плюралістичної олігархії можуть згодом успішно адаптуватися до вимог демократичного розвитку.

Власники українського капіталу виконують більше роль рантьє, продаючи на Захід сировину і не вкладаючи коштів у розробку наукомістких технологій, які дають конкурентні переваги на світовому ринку. Немає сумніву, що українська продукція взагалі не зможе конкурувати на світовому ринку без розвитку фундаментальної науки і форсування на цій основі наукомістких технологій. Це породжує замкнуте коло: велика наука – це доля лише декількох країн, найбільш економічно розвинених, а без прогресу науки і наукомістких технологій Україна залишається неконкурентоспроможною.

Не вирішуються питання активізації українського капіталу і при формуванні спільних підприємств із зарубіжними суб'єктами, тому що найбільш активну роль в економічному процесі у такому випадку відіграє іноземний вільний капітал. Це забезпечує перерахування за кордон процентів на капітал завдяки економічному зростанню спільних підприємств. Такий характер співробітництва з монополіями згубно впливає на платіжний баланс України, на процес нагромадження в цілому, стримує можливості розвитку їх науково-технічного і технологічного прогресу, ресурсного забезпечення. Усе це посилює залежність від зовнішніх інвесторів, негативно позначається на здатності самостійного вибору.

Відповідно до самоорганізаційних процесів, що відбуваються в Європі, просування в напрямі європейської інтеграції – най-

кращий зовнішній легітимізатор внутрішньої ситуації в Україні і, зокрема, особливого становища фінансово промислових груп. Проте, для того щоб українські ФПГ стали визнаною Європою формою самореалізації приватного та корпоративного капіталу, останнім потрібно пройти ще значний шлях, який передбачає внутрішню модернізацію, налагодження принципово нових форм взаємовідносин із державою, оптимізацію власної присутності в політиці, встановлення ефективної системи вирішення корпоративних конфліктів і, зрештою, демонстрацію західним партнерам амбіцій та потенціалів, здатних сприяти модернізації української економіки, суспільства в цілому.

Сьогодні передові країни будують соціальну ринкову економіку, але не ринкове, а справедливе суспільство, законами світового розвитку стають самоорганізаційні закони, згідно з якими здійснюється глобалізація та євроінтеграція. Проте в соціумі ще існує феномен хаосу, який в суспільному й міжнародному житті зовсім не означає щось недетерміноване, неконтрольоване і непередбачуване, нестабільне й безладне. Трансформації в Україні не були синхронізовані, органічно пов'язані, інтегровані з глобальними трансформаціями. Це парадоксально допомогло Україні уникнути ряду глобальних ударів. Глобальні трансформації мають характер рушійної сили, яка потенційно могла б використовуватись і в Україні.

Важливим аспектом цього “порядку в хаосі” є перманентна трансформація “правил гри” – актуальних кодів керування світовими процесами. Нові цінності, організаційні схеми і принципи підривають колишні старі інституції, знецінюючи звичні коди влади.

Українські державні лідери не зуміли зрозуміти характер і суть величезної метаструктури розвитку, якою є процес світової глобалізації і інтеграції. Тому наші внутрішні трансформації були і тепер є злоякісними і негативними для України, їх називають “радикальними реформами” лише ті, кому це вигідно і хто сьогодні цинічно гордиться тим, що він є олігархом.

Процеси переходу від порядку до хаосу відбувалися в Україні, коли вона після проходження точки біфуркації, якої можна вважати

проголошення незалежності, і потрапила у атрактор, який мав ознаки “дикого” капіталізму і приводить до створення кланово-олігархічного правління. Протилежності порядку й хаосу однаково згубні для людини й людства. Усе нове народжується через хаос, який у кризовій біфуркаційній зоні надає можливість відійти від попередньої траєкторії розвитку й переключитися на якісно новий атрактор. Самоорганізаційні процеси відбуваються, таким чином, що Україна вступає до нового атрактору, до нового порядку, і найбільш ймовірно, що цей атрактор приведе Україну до вступу в Євросоюз.

Таким чином, можна зазначити, що в основі євроінтеграції лежать самоорганізаційні процеси; економічні центри для збереження регулюючого статусу розширюють і посилюють сферу свого впливу, залучаючи до своїх систем нові країни; відповідно до самоорганізаційних процесів, що відбуваються в Європі, просування в напрямі європейської інтеграції – найкращий зовнішній легітимізатор внутрішньої ситуації в Україні і, зокрема, особливого становища фінансово промислових груп; Україна вступає до нового атрактору, який, найбільш ймовірно приведе Україну до вступу в Євросоюз.

10.5. Основні напрями та механізми підвищення ефективності євроінтеграційної політики

Важливим сегментом системи регулювання діяльності економіки країни є механізм регулювання підприємницької діяльності в Європейському Союзі. Цей механізм охоплює такі основні ланки:

- регулювання економічної політики, що забезпечує функціонування єдиного внутрішнього ринку ЄС;
- регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- створення умов для підприємницької діяльності на основі дотримання положень антимонопольного законодавства.

Метою зазначеного механізму є створення та забезпечення функціонування такої системи, яка б зміцнювала тісний взаємозв'язок

і взаємодію між господарськими суб'єктами країн-членів ЄС, сприяла підвищенню ефективності розвитку підприємництва, заохочувала вирішення проблем економічної інтеграції – функціонування єдиного внутрішнього ринку, економічного та валютного, митного союзу.

Головними напрямками регулювання підприємницької діяльності в цілому та функціонування країни зокрема ЄС визначає:

- організаційно-правове регулювання утворення й діяльності компаній;
- сприяння транснаціоналізації господарських зв'язків та утворенню “європейських компаній”;
- проведення єдиної промислової політики;
- уніфікацію законодавства у сфері міжфірмових господарських зв'язків та ділової практики.

Основними типами законодавчих актів ЄС, що встановлюють правила функціонування компаній у країнах Європейського Союзу, є:

- регламент (постанова) – норма прямої дії, яка набирає сили автоматично в усіх країнах-членах ЄС і має пріоритет над національними законами. За своєю суттю регламенти є правовими нормами, що мають законну силу в усіх країнах ЄС;
- директиви – законодавчі акти, в яких наведені загальні положення, які повинні конкретизуватися країнами-членами ЄС у їх спеціальних постановах чи національних законах. Незважаючи на обов'язковий характер поставленої мети, директива передбачає вільний вибір форм і засобів її досягнення країнами-членами;
- рішення Ради і Комісії ЄС, що є обов'язковими для тих, кому вони адресовані;
- рекомендації Ради і Комісії ЄС, що не мають обов'язкового характеру.

Протягом останніх десятиріч у ЄС здійснено значну роботу з гармонізації умов підприємницької діяльності фірм з метою усунення всіх обмежень щодо створення компаній у зоні ЄС. Ця гармонізація безпосереднім чином стосувалася різних аспектів

діяльності транснаціональних компаній та утворення їх філіалів, дочірніх компаній у країнах регіону, що приймають.

Для встановлення єдиних норм, що регулюють діяльність фірм на території ЄС, були розроблені 13 директив. Більшість із них (10) уже прийняті Радою ЄС. У табл. 6.1 наведено перелік директив та зазначено їхню спрямованість.

Директиви Ради ЄС

Перша – про реєстрацію компаній – визначає порядок реєстрації акціонерних компаній у країнах-членах ЄС, містить основні вимоги щодо обов'язків акціонерних компаній перед акціонерами (1968).

Друга – про мінімальний капітал – уточнює правила функціонування акціонерних компаній: мінімальний розмір статутного фонду, контроль за виплатою дивідендів, правила випуску акцій і т.і. (1976).

Третя – про злиття – сприяє процесам злиття та захищає інтереси акціонерів, кредиторів, працівників (1978).

Четверта – про бухгалтерську звітність – визначає вимоги організації бухгалтерської звітності (1978).

П'ята – про структуру організації, участь робітників – визначає структуру акціонерних компаній, повноваження керівних органів, регламентує участь працівників в управлінні (1980).

Шоста – про поділ компанії – уточнює положення Третьої директиви. Регулює процедуру поділу публічної компанії у разі припинення її існування (1982).

Сьома – про консолідовану бухгалтерську звітність – гармонізує правила ведення бухгалтерської звітності групи компаній, визначає випадки надання консолідованої звітності (1983).

Восьма – про кваліфікацію аудиторів – встановлює вимоги до підготовки та навчання аудиторів (1983).

Дев'ята – про відносини між батьківською та дочірніми компаніями – регулює відносини між головною (батьківською) холдинговою компанією та дочірніми підприємствами (1984).

Десята – про міжнародні злиття – гармонізує правила транскордонного об'єднання компаній (1985).

Одинадцята – про правила подання відомостей про філіали – визначає вимоги до закордонних філіалів, що розташовані в інших країнах ЄС, щодо батьківської компанії (1989).

Дванадцята – про одноосібні компанії – встановлює порядок утворення компаній однієї особи у вигляді товариства з обмеженою відповідальністю (1989).

Тринадцята – про процедуру передачі акцій -регулює біржові транзакції купівлі контрольних пакетів акцій. Визначає правові механізми процесів концентрації капіталу (1990).

Хоча кілька директив Ради ЄС лишаються не прийнятими, процес гармонізації умов підприємницької діяльності вже набув значної зрілості.

З метою усунення суперечностей між країнами, що приймають, і європейськими транснаціональними компаніями Європейський парламент ухвалив у 1999 р. резолюцію про Кодекс поведінки для європейських підприємств, що діють у країнах, які розвиваються (European Union Code of Conduct for European Enterprises Operation in Developing Countries).

Цей Кодекс містить такі головні елементи:

- заохочення впровадження компаніями на добровільній основі правил поведінки;
- пропозицію щодо розробки європейського багатостороннього механізму регулювання всесвітніх операцій компаній на основі міжнародних стандартів;
- ініціативу про надання країнам, що розвиваються, технічної та фінансової допомоги з метою сприяння включенню міжнародних стандартів у їх законодавство;
- пропозицію про поліпшення механізмів консультації та моніторингу за операціями транснаціональних компаній ЄС у третіх країнах;
- рекомендацію про включення в інвестиційні угоди між членами ЄС та країнами, що приймають, не тільки прав ТНК, але й їхніх зобов'язань у галузі екології, трудових відносин та прав людини.

Майбутнє розширення ЄС означає для України важливі зміни в режимі інвестування. Запровадження в Україні розвинутих інститутів ринкового регулювання, згідно із стандартами Євросоюзу, справлятиме позитивний вплив на інвестиційний процес між Україною і країнами ЄС. Як показує практика, активізація процесу інтеграції до ЄС колишніх країн РЕВ дала потужний інвестиційний поштовх для розвитку національних економік. Європейський Союз протягом останніх трьох десятиріч розробив низку заходів щодо регулювання експорту прямих іноземних інвестицій в інші країни. Ці заходи спрямовані на стимулювання діяльності європейських транснаціональних компаній у різних регіонах світу, зокрема надання їм рівних з місцевими фірмами умов функціонування, захисту від політичних ризиків і т. ін. Переважна частина цих заходів реалізується в межах регіональної політики ЄС.

Система регулювання та експорту прямих іноземних інвестицій з країн-членів ЄС постійно вдосконалюється і доповнюється новими заходами. Останніми роками вагоме місце у цьому відводиться наступним механізмам:

- діяльності Європейського інвестиційного банку (ЄІБ), який відіграє велику, постійно зростаючу роль у співробітництві з країнами-партнерами ЄС у Центральній та Східній Європі, у країнах АКТ, Латинській Америці та Азії. До головних завдань цього підрозділу ЄС у сфері розвитку прямого іноземного інвестування у відповідних регіонах належить переважно фінансування розбудови інфраструктури та галузей промисловості. При цьому пріоритетне значення надається представникам ділових кіл країн ЄС;
- утворенню спеціальних інформаційно-консультаційних центрів у окремих регіонах або країнах (центри ділового співробітництва, центри ділової інформації”). Ці інституції надають допомогу як європейським ТНК, так і місцевим фірмам у розвитку інвестиційного співробітництва.

Міжнародний механізм є складною системою, що охоплює не тільки багатосторонні відносини між урядами держав, а й регу-

лювання міжнародних економічних відносин на рівні економічних суб'єктів ринкової діяльності, тобто міжфірмове регулювання, що здійснюється міжнародними неурядовими організаціями (міжнародні асоціації підприємців, регіональні організації, банки, фонди і т.п.).

В умовах світової глобалізації досягнути високого рівня життя населення неможливо без забезпечення інтеграційних процесів із світовою спільнотою. При тому інтеграційні зусилля слід спрямовувати до більш досконалих соціальних і технологічних систем. Членство України в ЄС стає необхідною умовою для подальшого високого рівня розвитку держави та громадянського суспільства.

Визначальним критерієм інтеграції України в ЄС повинен стати принцип повної відповідності внутрішніх перетворень фундаментальним основам розвитку ЄС, особливо тим, що визначатимуть політико-правові основи української держави. Україна має максимально використовувати можливості, закладені в “Європейській політиці сусідства” (ЄПС), а ЄПС розглядати як перехідний етап від партнерства до асоційованих відносин з перспективою членства. Протягом цього етапу має бути виконаний комплекс заходів (План дій), спрямованих на інтеграцію України в єдиний ринок ЄС.

Досвід інтеграції в ЄС країн вказує, що менш розвинуті країни, ставши членами ЄС, розвиваються і модернізуються більш швидким темпом. В середині ЄС відбувається процес вирівнювання. Характерним є приклад Ірландії, яка на момент приєднання до Євросоюзу належала до недорозвиненої периферії Європи і потребувала допомоги. На даний час вона перетворилася на країну, що має найвищу серед усіх держав – членів ЄС частку високотехнологічного виробництва. Отже, інтегрування економіки до структури ЄС здатне стимулювати прискорений темп розвитку та економічної модернізації.

З урахуванням того, що в 2004 році до ЄС приєдналася велика група країн, з якими Україна має добрі торгівельні стосунки, можна очікувати, що ЄС перетвориться для України на головне місце для збуту експортних товарів, потіснивши з цієї чільної позиції країни-члени СНД.

Для вступу України в ЄС необхідно виконати основні завдання:

1. Забезпечення поетапної реалізації стратегічної цілі вступу до ЄС.

- набуття Україною членства в СОТ;
- підписання Угоди про асоціацію України до ЄС;
- створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС;
- створення Митного союзу між Україною та ЄС;
- вступ до Економічного та монетарного союзу ЄС.

2. Інституційне забезпечення інтеграції до ЄС.

- створення Міністерства європейської інтеграції;
- активізація роботи Центру європейського та порівняльного права;
 - створення Національного Конвенту з європейської інтеграції, до участі в якому запросити неурядові організації, що працюють за відповідними напрямками.

3. Входження до спільного освітнього та наукового технологічного простору.

- підготовка окремого Плану дій Україна-ЄС у галузі науки і технологій;
- підписання Болонської декларації з вищої освіти.

Критерії європейської інтеграції:

- наявність у країні стабільних інституцій, які б гарантували демократію та верховенство права;
 - дотримання прав людини та захист прав меншин;
 - формування ефективної ринкової економіки та спроможності витримувати конкуренцію з іншими ринковими силами всередині ЄС;
 - спроможність на себе взяти зобов'язання члена Союзу, зокрема таких, яких вимагає ЄС;
 - політичний союз;
 - економічний союз;
 - валютний союз;
 - наявність та безперешкодний розвиток громадянського суспільства та всіх його інституцій;

– створення надійних та стабільних умов для економічного розвитку й подолання відставання України від розвинених держав Європи.

Європейська інтеграція відповідає життєво важливим інтересам українського народу, вона є визначальним чинником як міжнародної діяльності України, так і в її внутрішньої політики на тривалу перспективу, зміцнює безпеку країни та позитивно впливає на відносини України з усіма державами світу.

Критерії вступу до ЄС:

Перша група критеріїв (політичні):

– забезпечення свободи парламентських, президентських виборів і виборів до місцевих органів лади;

– створення та розширення діяльності демократичних інституцій, неурядових організацій;

– прийняття законодавства, що надійно захищає права меншин і створення відповідних установ;

– посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією;

– вирішення питань правового забезпечення та посилення спроможності боротьби з відмиванням коштів;

– створення надійно діючих інститутів у сфері юстиції і внутрішніх справ;

– здійснення заходів з протидії дискримінації у всіх сферах суспільного життя;

– гарантії незалежності судової влади, покращення функціонування судів;

– захист особистих свобод.

Друга група критеріїв (економічні):

– макроекономічна стабільність;

– здійснення адміністративної реформи та структурних реформ;

– наявність ринкових інститутів;

– лібералізація торговельного режиму;

– відповідне правове забезпечення ринкових перетворень;

– поліпшення умов конкуренції;

– створення середовища, сприятливого для підприємницької діяльності;

- створення сприятливого інвестиційного клімату;
- підвищення кваліфікації робочої сили;
- поліпшення структури та диверсифікація експорту;
- здійснення промислової політики, спрямованої на зниження матеріало та енергомісткості продукції.

Третя група індикаторів (“членські”):

- визнання та включення до національного законодавства “спільного доробку” ЄС (*acquis communautaire*), тобто сукупності правових документів, напрацьованих Співтовариством (договори, постанови, директиви та інші акти);

- забезпечення дійового застосування *acquis* через відповідним чином пристосовані адміністративні та судові структури.

Критерії конвергенції – це умови, виконання яких дає державам-членам право вступу до Економічного та монетарного союзу та які стосуються цінової стабільності, дефіциту бюджету, державного боргу, стабільності національної валюти та відсоткових ставок.

- відношення державного дефіциту до валового внутрішнього продукту не повинно перевищувати 3%;

- відношення державного боргу до валового внутрішнього продукту не повинно перевищувати 60%;

- достатній рівень стабільності цін та сталість середніх темпів інфляції протягом одного року до проведення такого дослідження. Причому, цей рівень не повинен перевищувати більш ніж на півтора відсоткових пункти три кращих показники рівня стабільності цін країн-членів;

- довгострокова номінальна відсоткова ставка не повинна перевищувати більш ніж на два відсоткових пункти три кращих показники стабільності цін країн-членів;

- протягом щонайменше двох років і без значного напруження з боку відповідної країни нормальне відхилення величини обмінного курсу не повинно виходити за граничні значення, передбачені механізмом обмінного курсу країн-членів.

Крім того, критерії конвергенції повинні забезпечити збалансованість економічного розвитку в економічному та монетарному

союзи та не допускати виникнення ані найменшого напруження між державами-членами.

Найважливішим новим елементом механізму співробітництва ЄС із “сусідніми країнами” в комунікації “Ширша Європа – сусідство” визначено національні та регіональні плани дій, які міститимуть диференційований підхід до окремих партнерів ЄС або їх груп. Взаємовигідну ефективність такого Плану у перспективних відносинах між Європейським Союзом і Україною можна буде забезпечити лише за максимального врахування інтересів та можливостей кожного з партнерів, в тому числі на базі реальної оцінки вагомості потенціалу нашої країни в контактній зоні між розширеним ЄС та всім масивом держав СНД з його різними субінституційними структурними формуваннями.

Згода керівництва України на участь в ЄЕП в межах режиму зони вільної торгівлі та збереження при цьому стратегічного курсу на інтеграцію в ЄС свідчить про складність тих геоекономічних та геополітичних проблем в їх зв'язку із внутрішніми економічними і політичними реаліями, які висуваються перед нашою державою в сучасних умовах. Вибір шляху їх розв'язання з урахуванням стратегічної самоідентифікації України в системі європейських і світових координат, безперечно, насамперед залежить від неї самої, але не менше й від реальних кроків назустріч врахуванню її національних інтересів з боку стратегічних партнерів на Заході та Сході.

10.6. Формування ноосферної концепції регіону в умовах глобального розвитку

Ноосферна концепція регіону ставить своєю метою реалізувати ідею В. Вернадського про розвиток гармонійних відносин в онто-соціо-природних процесах людської життєдіяльності на основі знання, релігії і філософії. Ноосферна концепція осмислює уявлення про особливу роль людини у Всесвіті як єдиного носія розуму

і направлена на формування діалогу (полілогу) між людьми різних культурних традицій, національностей, релігійних конфесій, поколінь і гендерних відмінностей і визначена у Декларації тисячоліття ООН". У соціальному організмі регіону як світі-онтосі-континуумі повинна сформуватися здоровою кожна клітинка організму, яка повинна бути стійкою до динаміки космічного життя, ментальних вихрів, силового впливу зі сторони інших цивілізацій. Ноосферний погляд вселяє віру в те, що "на вершині свого розвитку людина буде у змозі творити світ паралельно з природою, не руйнуючи світу, створеного ним". Ноосферу слід визначити як сферу розуму, яка сприяє гармонічній взаємодії всіх життєвих факторів, що забезпечують необмежений за часом розвиток Людства з його абсолютними функціями – пізнанням Всесвіту, продукуванням життя і розвитком людського потенціалу, що постійно розвивається.

Проте без повернення людині праці її трудової гідності, без активної участі людини у всіх процесах взаємодії економіки і природи, еколого-охоронного господарського природокористування, ноосферна економіка не може бути реалізованою. Ноосферна економіка регіону є планово-ринковою, інтелектуальною, наукоємною, освітоємною, квалітативною економікою, що формує світ-соціум-екологію з точки зору соціальної чи гуманітарної політики, у центрі якої людина як творець всього суцього. Економіка, з поступовим переходом до прибутку, як провідного функціоналу ринку і управління, повертається до функціоналу якості життя на планових началах управління сучасним соціумом. Прогрес ноосферної якості життя як провідний показник ноосферно-економічного прогресу допомагає управлінцю результативно вирішувати проблеми, здійснювати раціональний вибір, генерувати інноваційні матриці культури. Ноосфера як глобальна оптимізована соціально-економічна система уявляється як комплекс чотирьох взаємопов'язаних підсистем: 1) природної (вода, повітря, клімат, флора, фауна); 2) економічної (населення, промисловість, сільське господарство, транспорт); 3) соціокультурної (наука, мистецтво, охорона здоров'я, освіта, релігія); 4) етносоціальної (побут, традиції, звичаї, мова).

Ноосфера – це безперервно розширяюча у просторі і часі сфера розуму і духу, сфера, на якій базується життєдіяльність сучасної цивілізації, ядром якої слугує історична біосфера Землі. Необмежена у часі життєдіяльність Земної цивілізації досягається гармонійною взаємодією людства і біосфери, регламентованим індексом стійкості розвитку (менше одиниці), і гармонійним розвитком всередині самого суспільства, що визначається індексом соціально-економічної дисгармонії (менше 10–15).

Ноосферна економіка регіону як “економіка суспільного інтелекту” представляє собою освітню економіку, у якій освіта виступає “базисом базису” матеріального і духовного відтворення якості людини, якості освітніх послуг у суспільстві, якості суспільного інтелекту. Ноосферна економіка регіону – це економіка, яка спирається на ноосферо-технологічний базис, який залучає суб’єкта до соціокультурних процесів даного соціуму. Ноосферна економіка як економічна і соціально-філософська наука включає у свої закони закони соціально-економічного розвитку окремих регіонів, з врахуванням дії закону енергетичної вартості, специфічних умов взаємодії господарсько-природно-ноосферної системи з регіональними особливостями виявлення гомеостатичних механізмів Біосфери і Планети Земля. Ноосферна економіка є економіко-господарською основою соціоприродної еволюції на основі суспільного інтелекту і освітянського суспільства”.

Суспільство як відкрита система, виявляючи свої іманентні сили розвитку, сприяє відтворенню своїх складових компонентів суспільного організму, формуванню загальнолюдської парадигми культури і цінностей. Розвиток чи еволюція відкритих систем (у тому числі, складноорганізованих систем, як людська свідомість чи суспільство в цілому) відбувається за загальними для всього Космосу об’єктивними законами. Знаючи космічні закони, що регулюють світ, можна пройти через кризи з найменшими втратами до розвитку суспільного цілого. Такими законами розвитку відкритих систем являються закони самоорганізації і вільної волі у точці біфуркації при режимах із загостренням. Розвиток ноосферної економіки

сприяє коеволюції (тобто узгодженої еволюції), яка означає, що гармонічно організоване суспільство виникає тоді, коли стратегія розвитку Природи і стратегія розвитку людства не суперечать один одному, а співпадають. Коеволюція – це співрозвиток взаємодіючих елементів однієї системи, яка розвивається і зберігає свою цілісність. Найбільш перспективними є типи співрозвитку, які передбачають зближення двох взаємопов'язаних еволюціонуючих систем, а не рух до конвергенції. Останнє означає взаємну адаптацію, тобто коли зміни, що відбулися в одній з систем, ініціюють такі зміни в іншій системі, які, як мінімум, не приводять до небажаних чи тим більше неочікуваних наслідків. При аналогічних взаємодіях обов'язковою є деяка відносна симетрія, що означає рівнозначність коеволюціонуючих систем, що передбачає у кожній з них наявність набору потенційно можливих змін. Коеволюція сприяє збереженню різноманітності у системі, елементи якої коеволюціонують, що визначає безумовну коеволюцію системи перед конфліктним розвитком. Згідно з В. І. Вернадським, наша планета і Космос уявляються як єдина система, у якій життя як жива речовина зв'язує у єдине ціле процеси, що протікають на землі, з процесами космічного походження. Сучасні досягнення науки вже сьогодні дозволяють зробити кроки у формуванні принципу єдності енергоінформаційної взаємодії природи і суспільства і на цій основі створити ряд нормативних і законодачих актів, які можуть стати визначальним вектором космічного мислення і світогляду, які будуть сприяти розвитку цивілізації XXI століття.

Вже сьогодні активно розвивається ноосферне мислення, що представляє собою ключовий фактор ноосферогенезу, всієї концепції ноосфери. Ноосферогенез переживає самий складний етап, на якому відбувається вибір основного напрямку розвитку. У межах біосфери відбувається боротьба самих різноманітних стратегій, одна з яких являє собою формування ноосферної оболонки, квазірівновагомий подальший розвиток людства. Проте, цій стратегії протистоять інші, у тому числі і руйнівні, в результаті чого ноосфера може і не відбутися, тому так важливим є формування

ноосферного мислення і світогляду. У ноосферному мисленні слід виділити декілька основних напрямків: планетарне мислення, формування нообіогеоценозів, усвідомлення ноосферогенезу в цілому. Людина не може поки що охопити своєю свідомістю всі аспекти ноосфери: її багатомірність, складне ієрархічне об'єднання і саморозвиток. Першою фундаментальною задачею у процесу становлення ноосфери являється формування планетарного мислення. Ноосферна економіка як найбільш широкий синтез економічного і гуманітарного знання, покликана розкрити принципи і закони ноосферного господарювання у регіоні, діючого у просторі гомеостатичних механізмів біосфери і планети земля. Ноосферна економіка структурує конструкції духовної економіки, у якій економічна поведінка “економічної людини” повинна включати примат духовних потреб над матеріальними потребами. Про те, що господарство являє собою явище духовного життя, говорив С. Булгаков, і таким його робить його саме свобода творчості. Ноосферно-духовна концепція регіону проголосила однією з головних цілей – формування мистецтва управління, що являє собою сукупність державних (публічних цілей), направлених на вироблення ефективних і якісних управлінських рішень. Головна функція ноосферного мислення – це забезпечення інтегральної цілісності, єдності, безпеки і добробуту своїх громадян, що забезпечується за рахунок вмілого керівництва та ефективного управління. Так як регіону завжди доводиться долати постійно дисипативні структури, повинен бути вироблений адаптаційний механізм самоорганізуючої системи за рахунок кооперативних зв'язків, організації регіонального простору для того, щоб не тільки виживати при різних ідеологічних впливах, але й протистояти руйнації усталеного, формуючи єдиний соціальний організм.

Ноосферне адміністрування означає сукупність таких процесів, у яких поєднуються три види еволюції – природна, соціальна і власне діяльнісна. Перш за все ноосферне мислення формується на основі наукового менеджменту, виходить з синергетичного і нелінійного бачення шляхів подолання загальноцивілізаційних проблем.

У контексті моделі останньої можливий альтернативний перехід від техногенної моделі розвитку, у якій людина протиставляється природі, до коеволюційної моделі існування людства, модель якої акцентує увагу на формуванні ноосоціогенезу.

Ноосферна концепція управління регіоном означає, що політика визначається сферою розуму (ноосферою), моралі і справедливості, базується на науково-раціональній і морально-справедливій основі, на ноосферних підходах до розвитку суспільства. Ноосфера регіону представляє собою таку гуманістичну сферу управління, в якій управління реалізується морально-справедливим розумом і глобальним інтегральним інтелектом. Критерієм рівня розвитку і якості життя людини є гуманістичні цінності і знання людини, яка живе в гармонії з оточуючою природою і природним середовищем. В контексті вироблення ноосферних функцій управління регіоном враховуються: 1) екологічні особливості, потенціал території населення, оцінка стану соціоприродних ресурсів країни в біосфері Землі (еко-); 2) екологічні обмеження (норми) у способах взаємодії з природою – екологічність території земельного, водного, лісного, містобудівного господарства (техно-); 3) врахування критеріїв безпеки території в оцінці стану середовища життя населення (паспорт території) і функцій інститутів суспільства, що регулюють взаємодію з природою (-поліс).

Досвід людства свідчить, що ноосферні функції органів влади як гаранта збереження оточуючого середовища, екологічної безпеки населення реалізуються в екотехнополісі територіальних поселень держави – інституційній моделі біосферо-сумісного ведення господарства у певних умовах планети. У світоглядному контексті екотехнополіс – це ноосферна функція інститутів стійкого життєзабезпечення населення, безпечної життєдіяльності суспільства і стійкості господарства регіону і держави. Практично екотехнополіс – це ноосферна функція гармонізації взаємодії населення з середовищем життєдіяльності у регіоні. Вона охоплює весь комплекс знань про ноосферу, закони і тенденції її становлення і розвитку, включаючи концепції про перехід цивілізації

до “стійкого суспільства” і “стійкої держави”. Ноосферологія мислиться як та частина майбутнього, яка акцентує увагу на виживанні людства шляхом розвитку морального гуманізованого та екологізованого розуму, становлення ноосферного колективного інтелекту на основі засобів інформатики. Забезпечення безпеки є основою стійкого розвитку у ході становлення ноосфери, що здійснюється головним чином за допомогою раціональних заходів, найновіших інформаційно-інтелектуальних технологій. З однієї сторони, мова йде про використання природних механізмів (типу природної безпеки, біологічної стабілізації і регуляції оточуючого середовища), які необхідно включати у сферу взаємодії природи і суспільства. З іншої сторони, гармонізація цієї взаємодії повинна досягатися за допомогою раціонально-духовних механізмів, що оптимально організують соціальну діяльність і переводять її на інтенсивно-коєволюційний шлях розвитку, що у сукупності забезпечує всезагальну безпеку і стратегічну стабільність. Саме у ноосфері досягається системно-синергетичний синтез всіх складових стійкого розвитку, причому не тільки у самому соціумі, який виступає як ноосферо-глобальне ціле, але і в його взаємовідносинах з природою, як земною, так і космічною. Причому у відношенні космосу також у перспективі повинна бути забезпечена безпека у результаті становлення космоноосфери, в контексті якої глобальна безпека забезпечується у її зовнішньому, геокозмичному і власне космічному варіантах, про які мріяв К. Ціолковський в контексті взаємодії людини і Всесвіту.

Проте зауважимо, що поки що Україна є далекою від ноосферного економічного розвитку і мислення. Досить назвати окремі цифри, які свідчать про розвиток України: Україна займає 76 місце по індексам людського розвитку із 176 країн; 110 місце із 122 країн згідно з розвитком Індексу екологічної стійкості, визначеному у 2001 р. на Всесвітньому економічному форумі у Давосі; 137 місце із 142 країн з цього ж Індексу екологічної стійкості (у п'ятірку лідерів увійшли Фінляндія, Норвегія, Канада, Швеція і Швейцарія); 138 місце щодо привабливості бізнесу; 13 місце у рейтингу росту зовнішнього боргу.

За даними світового банку, Україна посідає четверте місце у світі за кількістю прийнятих мігрантів. Все це свідчить, що управління складними сучасними системами в умовах ринкової економіки є надзвичайно складним процесом, який повинен враховувати багато факторів – економічних, політичних, міжнародних, глобалізаційних, екологічних, що породжують безліч ризиків. Україна як самостійна держава, маючи великий природний, економічний, культурний та інтелектуальний капітал, зацікавлена в удосконаленні європейської архітектури безпеки. В умовах глобалізації країна стикається з більш складними проблемами, які пов'язані з нестійкими рівноважними станами у політиці, економіці і суспільстві. Хаос, порядок і самоорганізація, як у природі, так і у суспільстві, виникають у відповідності з законами складних динамічних систем. Тому слід враховувати в управлінні складними соціально-економічними системами ноосферного мислення: перехід від лінійної до нелінійної динаміки; самоорганізацію і динаміку у природі і суспільстві; самоорганізацію і динаміку в економіці і суспільстві; самоорганізацію і динаміку в комп'ютерних, інформаційних і комунікативних системах; самоорганізацію і динаміку в управлінні підприємствами і адміністративними системами; самоорганізацію і динаміку у глобалізаційну епоху. Країни і нації також представляють собою складні соціально-економічні і соціально-культурні системи, розвиток яких підпорядковується законам нелінійної динаміки. Нелінійна динаміка означає, що цими процесами у всіх деталях неможливо управляти централізовано. Тому, необхідно своєчасно розпізнавати моменти нестійкості і можливі параметри порядку, які можуть домінувати у глобальних тенденціях розвитку. Вчені засвідчують, що в наших силах впливати на нелінійну динаміку і нелінійні процеси. В умовах нелінійного динамічного розвитку вільних ринків організації і підприємства повинні перебудовуватися, а самоорганізація необхідна для того, щоб справитися із зростаючою складністю нелінійного розвитку.

В управлінні складними соціально-економічними системами слід виділити шість найбільш перспективних напрямів розви-

тку технологій, які будуть сприяти підвищенню ефективності наукової компоненти суспільства сталого розвитку: комп'ютери (програмування, Інтернет та макросхеми), телекомунікації, біотехнології, аерокосмічні, нанотехнології та альтернативна енергетика. Це ті напрями розвитку "суспільства знань" чи ноосферної економіки, що можуть привести до швидкого росту економіки, уникаючи згубного впливу на навколишнє середовище, тому, потрібно зробити ці напрямки пріоритетними для української економіки. В Україні є всі можливості стати провідною науково-розвинутою державою, але для цього потрібно докласти зусиль не тільки науковцям, а й владі і суспільству в цілому. Необхідно сформувати ноосферні індикатори безпеки поколінь, виокремлюючи регіональні критерії випереджаючого стратегічного планування та управління, адаптовані до соціально-економічних умов кризових (чи депресивних) регіонів.

Під індикатором (лат. indicator – указатель) ми розуміємо доступну спостереженню і визначенню характеристику якості середовища життя населення; під індексом (лат. index – показник) – комбінацію індикаторів, що виражають міру чи критерій розумності взаємодії суспільства з середовищем проживання. Вчені опинилися перед практичною відсутністю праць, присвячених дослідженню розвитку сучасного українського суспільства, його перспектив, тенденцій, закономірностей, що формуються на наших очах. Е. Ласло, С. Гроф і П. Рассел ("Революція свідомості") закликають до пробудження совісті і свідомості і вважають, що слід розраховувати на те, що поступово сформується нова, більш адаптована до природи цивілізована культура, а еволюція нашої свідомості являється ключем до досягнення миру і нашого індивідуального і колективного виживання та розвитку. Рекомендації до зміни пріоритетів соціальної політики: 1) здоров'я нації і вирішення демографічних проблем; 2) виховання покоління з позитивним модусом свідомості через зміну парадигми освіти у контексті гармонії системи "Людина-Природа"; 3) відмова від воєнної експансії і використання засобів задля вирішення соціальних проблем.

Філософія ноосферного управління як нова парадигма управління розвитком сучасного соціуму розуміється як особливий тип свідомої діяльності людини, духовної практики, творчий процес, вища форма свідомого розвитку, що є доступною людині. У цьому смислі розвиток не може бути вписаним у систему детерміністських зв'язків типу “стимул-реакція”, не може спиратися на принципи детермінізму чи біхевіоризму. Для онтології ноосферного управління і розвитку принципове значення мають два питання: 1) співвідношення штучної і природної компонент; 2) суб'єкта і суб'єктності в цілому. Онтологічні аспекти ноосферного управління розвитком тісно пов'язані з аксіологічними чинниками, що передбачає перехід від наявного стану соціуму до належного. Протиріччя між наявним і належним змушує звернутися до поняття “цінності”. Управлінню розвитком властива особлива форма цілепокладання – конструювання “образу майбутнього”, побудовою суб'єктно орієнтованого і проектно усвідомленого світу. Та сфера, у якій можливий передбачуваний у практиці управління розвитком перехід з ідеального стану у реальний, є сфера суб'єкт-об'єктна, сфера діяльності, причому діяльності усвідомленої, в контексті якої керований розвиток – це усвідомлений розвиток, що базується на принципах і методах наукового (державного) менеджменту.

Філософія ноосферного управління як нова парадигма управління розвитком сучасного соціуму включає таку категорію, як якість управління соціумом, так і якість самого соціуму. Теоретичні основи якості управління направляють дослідника до того, щоб виявити необхідні риси, ознаки, які, з однієї сторони, виражають універсальні зв'язки речей і явищ розвитку сучасного соціуму, а, з іншої, дозволяють зрозуміти смислові відтінки різних ситуацій, які ще далекі від якості управління соціумом (деструктивні явища і процеси). Так, одна група вчених дотримується думки, що якість управління – це результат управління, що виражається в досягненні поставленої цілі, інші управлінці вважають, що якісне управління – це прийняття якісних рішень; на якість управління

впливають глобалізовані процеси, що розгортаються в сучасному світі. Місце і роль глобалізації не можуть бути адекватно зрозумілими без аналізу того впливу, який вона здійснює на ментальність, соціальну поведінку, “життєві світи” людей, “суб’єктів” чи “об’єктів”, що приймають участь у цьому процесі. І від того, як змінюються мотиви і цінності, орієнтації людей, соціально-типові властивості особистості та її відносини з суспільством, у кінцевому рахунку залежить історичний розвиток людства. Одним з параметрів глобалізації являється розширення соціальних зв’язків, у які включений індивід, що супроводжується зростаючою дестабілізацією цих зв’язків і часто – розпадом стійких людських спільнот, здатних озброювати індивіда сукупністю чітких норм, цінностей, мотивів. Зіткнення розширення інформаційних горизонтів, які підсилюють тенденцію до імітації життєвих стандартів, що потрапляють у ці горизонти, і соціально-психологічної індивідуалізації, – здійснює потужний вплив на потреби.

В контексті філософії ноосферного управління як нової парадигми управління розвитком сучасного соціуму виділяється поняття “когнітивне управління”, що використовується для посилення зворотних зв’язків суб’єкт-суб’єктного управління, постільки необхідно постійно відслідковувати, як проектні зміни впливають на підвищення ефективності всього управлінського організму. Управління у цьому процесі виступає як інформаційний вплив, в контексті якого інформація несе в собі не тільки готове рішення, а де термінується всією внутрішньою структурою того виду діяльності, який виконує функцію управління. У професійній практиці управлінців розробляється достатньо велика кількість технологій технологічного рівня, але вони, не маючи під собою будь-яких категоріальних засад, дають лише мозаїчну картину і знаходяться на рівні дослідницьких технологій та індуктивних знань. Слід виділити деякі групи технологій когнітивного управління:

- 1) рефлексивне управління регіоном, що включає рекламу, брендинг і формування культурних зразків переважно через візуальне сприйняття;

2) управління знаннями, що об'єднує нові типи знань (тести, бази даних) і традиційні знання (факти, методики, моделі, проблеми, задачі);

3) управління через спільноти (партії, суспільні організації, молодіжні рухи, Інтернет-спільноти);

4) інфраструктурне управління, яке включає різні соціальні структури освіти, фізичної культури, мистецтва, форм дозвілля, корпорації, мережі;

5) нормативне управління, у тому числі законодавство, релігійні і моральні приписи, стандарти освіти, бізнесу, організаційні схеми і стратегії.

Якщо традиційні методи впливу на свідомість людей базуються на спробах контролювати інформацію, яка поступає ззовні, то когнітивні методи не змінюють суті самої інформації, але створюють умови, які сприяють тому, що вона отримує інший смисл і перетворюється на інше знання. При цьому враховуються наступні типи когнітивних факторів: базові механізми сприйняття, пов'язані з психофізіологічними особливостями; образна мова – метафори, порівняння і фігури мови; парадигми і міфи.

Як свідчить аналіз сучасних знань з менеджменту, логіко-смилова методологія управління суспільними системами підводить до правомірності визнання поряд з принципами натуроцентризму, політикоцентризму, економцентризму принципу культуроцентризму і визначення його гносеологічного статусу. Самодостатність принципу культуроцентризму підтверджується історико-культурним екскурсом, а евристична значущість відтворюється на фоні вітчизняної традиції соціального управління і пошуками шляхів виходу з проблемної ситуації, яка вбачається у наявності протиріччя між необхідністю подолання кризових симптомів в управлінській практиці сучасної України і відсутністю дослідницького підходу, що дозволяє створити відповідну теоретичну модель управління. При виявленні протиріччя виявляються дві взаємопов'язані проблеми: 1) предметна – заключається у концептуальному осмисленні управління як феномена культури і фактора продукування

соціального і культурного, його суб'єкт-об'єктних складових; 2) процедурна проблема – вимагає рефлексивно-методологічного аналізу управлінської діяльності, виділення її основного принципу, конкретизованого у принципах, нормах, установках, правилах і механізмах.

Щоб визначити ефективність тих чи інших моделей ноосферного управління регіоном, необхідно зробити вибір існуючих варіантів і співвіднести існуючі у суспільстві базові цінності (менталітет, культура, стереотипи управління і мислення) з тими засадами, на які орієнтувалися при розробці альтернативних моделей управління. Ми орієнтуємося на модель психосоціокультурного механізму публічного адміністрування як системоутворюючого чинника нових соціокультурних реалій. Очевидно, що історичних змін відчуває і людська ідентичність, яка являється ключовим елементом суб'єктивної реальності і знаходиться в діалектичному взаємозв'язку з суспільством та його інститутами. На зміну єдності соціально-матеріального світу епохи модерну приходять єдність постмодерного психосоціального світу з його свідомими і несвідомими (символічними) формами існування. Обидва модули ідентичності (соціальна і соціетальна) супроводжують будь-яку суспільно-історичну епоху, проте домінування соціального і соціетального модулю ідентичності визначає характер тієї чи іншої епохи. У більш широкому суспільно-історичному контексті соціальний і психосоціальний фактори відображають всі суперечності соціального світу в умовах трансформації і сучасного українського суспільства. В основі глобалізації лежить космічний процес еволюції біосфери, яка, удосконалюючись у своєму творчому розумному соціальному бутті, стає геологічною силою (В. І. Вернадський), перетворюється поступово у ноосферу в інтересах розумного людства як єдиного цілого.

Ноосфера є відповідність об'єктивній реальності, що характеризує стан розуму як системну завершеність, і характеризується оптимальною відповідністю його негентропійної ролі у Всесвіті. Криза сучасного людства свідчить, що “західна” модель глобалізації

не відповідає сучасним ноосферним параметрам. Класичні способи регулювання соціальних процесів є недостатніми у ситуації глобальних трансформацій. У цілому сьогодні формується комплекс проблем і викликів, пов'язаних з необхідністю упровадження у механізм регулювання соціальних процесів – “глокаперсоналізації” – розгортання і узгодження глобальних, локальних і соціальних регулятивів. Так як сьогодні відсутня цілісна філософська концепція розвитку сучасного соціуму, здатна виробити адекватний світогляд, ми пропонуємо сформувати філософію ноосферного управління, що базується на ноосферних засадах, – філософію публічного управління і адміністрування на всіх рівнях – від регіону – до центру; концепцію, здатну обґрунтувати стратегію виходу з глобальної проблемної ситуації і сформувати концепцію інноваційного розвитку сучасного українського суспільства з його переходом на шостий технологічний уклад, на формування патріотичної національної еліти, яка стане аттрактором ноосферного мислення і світогляду.

Філософія ноосферного публічного управління являється новою галуззю філософського знання і сприяє підвищенню ефективності розвитку сучасного соціуму в усіх його сферах, поява якої викликана визначальною роллю управління у житті суспільства і окремого індивіда в контексті нових викликів глобалізації. Філософія ноосферного публічного управління, будучи синтезом науки і мистецтва, знання і досвіду, філософії та етики представляє собою широке дослідницьке поле для вивчення сучасного соціуму, розуміння його природи у різних ситуаціях, постільки управління пронизує всю систему взаємовідносин у суспільстві. Специфікою філософії ноосферного публічного управління являється його міждисциплінарний характер, наявність сучасних теоретичних концепцій з орієнтацією на вирішення гуманістичних задач соціуму. Філософія ноосферного публічного управління занурюється в культуру, яка детермінує розвиток управлінських начал, аналізується у форматі аксіологічних, гносеологічних і методологічних принципів, що переломлюються через гуманістичні та аксіологічні чинники управління. Філософія ноосферного публічного управ-

ління – особливий тип свідомої діяльності людини, вища форма управлінської діяльності, в центрі якої людина.

В основі філософії ноосферного публічного управління – суб'єкт-суб'єктне усвідомлене управління (В. Мартиненко), що пов'язане з формуванням суб'єкт-орієнтованого світу, детермінованого засадами гуманістичного менеджменту. В основі філософії ноосферного публічного управління – якісні гуманістичні характеристики управлінського процесу, перехід на вищий щабель, що демонструє загальноцивілізаційний рівень, виражає універсальні зв'язки і явища, що демонструють якісний розвиток сучасного соціуму в усіх сферах життєдіяльності – економічній, політичній, соціальній, духовній. Філософія ноосферного публічного управління розвивається у темпоральному вимірі, що враховує простір і час, детермінованих ментальністю, в основі якого “життєвий світ” народу і людини. Як засвідчує аналіз, в умовах глобальної трансформації людства змінюються мотиви поведінки, ціннісні орієнтації, соціально-психологічні властивості людини та її відношення до людини, соціуму, природи, самого себе. Глобалізація впливає на розпад стійких соціальних зв'язків, в результаті чого посилюються імміграційні тенденції, неадаптованість сучасної людини до викликів сучасності, що приводить до зростаючої дестабілізації сучасного соціуму, падіння життєвих стандартів, соціально-психологічної дезадаптації сучасної людини. Філософія ноосферного публічного управління повинна базуватися на науковому менеджменті і когнітивному управлінні, постільки кожного разу слід відслідковувати, як впливає ноосфера на природні та господарські процеси управлінські парадигми.

Вчені розробили соціальні технології когнітивного управління, що знаходиться в основі філософії публічного управління і включає: 1) рефлексивне управління; 2) управління знаннями; 3) управління через спільноти (мережеві товариства, Інтернет-спільноти); 4) управління через громадянське суспільство (партії і суспільні рухи); 5) інфраструктурне управління (соціальні структури освіти, науки, молоді і спорту); 6) нормативне управління

(через законодавство); 7) управління змінами; 8) управління організаційним розвитком; управління інформаційними системами. Адже використання неадекватної інформації (теорії) приводить до неадекватної практики публічного управління і неадекватного прийняття управлінських рішень в умовах інформаційного суспільства і глобалізації.

В основі філософії модусів-приймів ноосферного публічного управління – рефлексивне управління, що означає механізм самозапуску організації (соціуму), принципом якої є динамічна рівновага протилежностей, принциповий діалектизм і синергія, направлених на підвищення ефективності діяльності організації за рахунок самоорганізаційних механізмів, самовизначення і професійно-особистісного розвитку співробітників. Рефлексуючий суб'єкт – це професійно зростаючий суб'єкт організації, який стає рушійною силою розвитку в умовах глобалізації. Модель рефлексії (підвищення своєї самосвідомості і самоаналізу) розробляється кожним співробітником у рамках реалізації методологічних принципів єдності свідомості і самосвідомості (саморефлексії), мислення і діяльності особистості.

В основі рефлексивного управління – вирішення проблем копінг-поведінки (Р. Лазарус), що розуміється як устремління до вирішення проблем, які виявляє індивід у ситуації, пов'язаних зі стресом, невдачами чи ситуацією успіху, що потребує активізації адаптивних можливостей людини з метою збереження фізичного, особистісного і соціального благополуччя. Філософія ноосферного публічного управління представляє собою високоінтелектуальний продукт діяльності органів державного управління і місцевого самоврядування, направлений на суб'єкт-суб'єктне управління. Сьогодні зростає інтерес до іншого типу ноосферного публічного адміністрування як “рецептивного”, збагаченого теоріями демократичного управління, що трансформують теорії “керівного менеджменту”. Публічне адміністрування повинно бути рецептивним, керуватися інтересами і потребами громадянського суспільства, а управлінці повинні мислити стратегічно, діяти

демократично, визнати значущість і цінність людини як суб'єкта громадянського суспільства.

Філософія ноосферного публічного адміністрування означає сукупність таких процесів, у яких поєднуються три види еволюції – природна, соціальна і власне діяльнісна, у центрі якої людина як міра всіх речей. Перш за все, ноосферне мислення повинно виходити з синергетичного і нелінійного бачення шляхів подолання загальноцивілізаційних проблем, у контексті яких можливий альтернативний перехід від техногенної моделі розвитку, у якій людина протиставляється природі – до коеволюційної моделі існування соціуму, яка акцентує увагу на формуванні ноосоціогенезу. Отже, філософія ноосферної концепції публічного управління означає те, що політика, влада і управління визначаються сферою розуму (ноосферою), моралі і справедливості, базуються на науково-раціональній і морально-справедливій основі, на ноосферних підходах до розвитку суспільства.

Критерієм рівня розвитку і якості життя людини є гуманістичні цінності і знання людини, яка живе в гармонії з оточуючою природою і природним середовищем. В контексті ноосферних функцій управління соціумом слід виділити: 1) екологічні особливості, потенціал території населення, оцінку стану соціоприродних ресурсів країни в біосфері Землі (еко-); 2) екологічні обмеження (норми) у способах взаємодії з природою – екологічність території земельного, водного, лісного, містобудівного господарства (техно-); 3) врахування критеріїв безпеки території в оцінці стану середовища життя населення (паспорт території) і функцій інститутів суспільства, що регулюють взаємодію з природою (-поліс). В ноосферному управлінському організмі соціуму повинна сформуватися здоровою кожна клітинка організму, яка повинна бути стійкою до динаміки космічного життя, ментальних вихрів, силового впливу зі сторони інших цивілізацій.

Висновки

Європейський вибір є невід'ємною частиною не тільки економічного, політичного, соціального, культурного, правового, а й громадського виміру існування України. Чітка і пріоритетна інтеграція до ЄС, набуття асоціації, а згодом повноправного членства в ЄС розглядаються як основа економічного та соціального розвитку держави на наступні 10 років і більш на віддалену перспективу. У зв'язку з цим посилюється увага до послідовного виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, дотримання не тільки економічних, соціальних, а й політичних критеріїв – розширення діяльності демократичних інститутів, захист особистих прав і свобод громадян, гарантії незалежності судової влади, гармонізації ЄС національного та європейського законодавства.

1. Необхідний інтенсивний підхід до інтеграції по кількох пріоритетних напрямках, а саме:

- розробка національної стратегії європейської інтеграції, досягнення сумісності цінностей, норм і принципів внутрішнього політичного та соціального життя України з нормами й принципами євро спільноти;
- пошук стратегічного партнера серед європейських держав;
- створення умов до залучення європейських інвестицій. Слід не лише підкреслювати геополітичне значення поглиблення двосторонніх зв'язків України з державами Європейського континенту, посилення інтеграційних процесів, а й демонструвати практичну корисність такої співпраці, перспективи адаптації європейського досвіду на українських теренах.

2. Звідси необхідність створення недержавних інституцій, сприяння євроінтеграційному розвитку на рівні об'єднань підприємців, профсоюзів, громадянських організацій, творчих колективів, необхідно використати механізми активного залучення регіонів України до формування і реалізації політики інтеграції в структурі ЄС. Здійснення інтеграційних заходів потребує механізму цільового фінансування адаптації України до міжнародних стандартів; воно

повинно бути багатоканальним і втілюватися як в державних, так і в місцевих бюджетах, позабюджетних фондах, здатних залучати кошти вітчизняних підприємців. Ефективна євроінтеграція потребує перш за все консолідації внутрішніх зусиль для забезпечення умов стабільного демократичного розвитку суспільства, становлення конкурентноздатності національної економіки як основи взаємовигідної співпраці і партнерства.

3. Цей союз являє собою крихке державне об'єднання, в якому немає ефективної системи управління, межі владних повноважень центральних органів є неясними, немає чіткого розподілу повноважень між законодавчою виконавчою і судовою гілками влади, нема системи стримувань і протидій, Вищий законодавчий орган Євросоюзу – Європейський парламент у порівнянні з національними парламентами грає другорядну роль в процесі законотворчості. Загальноєвропейське законодавство теоретично має пріоритет над національними законами, але на самому ділі не дотримуються. Суди продовжують керуватися національними кодексами і нормами: Англія не визнає сумісно виробленої Шенгенської угоди про візовий режим; Швеція, Англія і Данія відмовилися ввійти у валютні союзи і ввести єдину європейську валюту євро; об'єм владних повноважень Комісії чітко не визначений, тому Рада міністрів, що періодично збирається на свої наради, може в будь-який момент стримувати Комісію. Вищий координаційний орган ЄС – Рада міністрів, який переходить з країни в країну, з головою що збирається на 6-місчний строк, не може замінити собою дійсного уряду. Всі ці негативні наслідки євроінтеграції потребують часу і визрівання в середовищі євро спільноти.

4. Україна як повноцінна європейська держава може відбутися лише за умови адекватного сприйняття наявних європейських реалій у всіх їх багатоманітності та стрімкій динаміці. Ми маємо всі підстави вважати, що Україна може перетворитися на соціокультурний центр східнослов'янських народів, адже вітчизняна “філософія серця” не раз допомагала обирати гідний шлях духовного самозбереження нації у надзвичайно складних історичних

умовах. Завдяки реалізації інформаційного забезпечення політики європейської інтеграції необхідно:

- довести до Європейської громадськості широку інформацію та відомості про Україну, що сприятиме більшій обізнаності світового співтовариства про можливості та наміри нашої країни;
- переконати Європейське співтовариство, що Україна може стати перспективним і привабливим партнером;
- створити позитивний імідж України за кордоном;
- завоювати прихильників європейської інтеграції України серед європейської громадськості.

5. Багатовекторність громадської думки ще не трансформована на користь європейського вибору в свідомості населення. Євроідея все ще не набула загального об'єднувачого розмаху. Неготовність українського суспільства прийняти євроінтеграцію може стати внутрішнім чинником стримування євроінтеграційних прагнень України, а від ступеня інформованості суспільства про політику європейської інтеграції залежать як досягнення сучасних економічних, життєвих стандартів особистої безпеки, гарантованих прав і свобод громадян, так і зусилля керівництва нашої держави, спрямовані на входження України до ЄС.

6. Вищою цінністю ноосферного (антропокосмічного) світогляду являється гармонія суспільства і природи, особистості і суспільства, що втілюються в ідеалі ноосферної єдності. Деструктивно-споживацьке відношення до природи, ідеологія максимуму змінюється на оптимальний діалог і співтворчість людини зі світом. Антропоцентризм уступає місце антропокосмізму. У суспільстві пріоритети особистості (лібералізм) чи суспільства (тоталітаризм) знімаються у єдності їх паритетності і взаємного визнання самоцінності один одного.

Питання для самоконтролю знань

1. *Обґрунтувати стратегію зовнішньоекономічної діяльності України в умовах глобалізації.*

2. *Визначити ефективність вітчизняного і зарубіжного досвіду державного управління в контексті європейської інтеграції.*
3. *Визначати пріоритетні напрями розвитку держави, застосовуючи комплексний підхід до аналізу державної політики.*
4. *Проаналізувати сучасну політику світової та європейської інтеграції України в умовах глобалізації.*
5. *Виявити основні проблеми співробітництва України з міжнародними організаціями в умовах глобалізації.*
6. *На конкретних прикладах продемонструвати навички аналізу процесу прийняття рішень щодо політики європейської інтеграції.*
7. *Обґрунтувати основні компоненти правового та інституційного устрою ЄС та проблеми законодавства України.*
8. *Виявити ключові аспекти теорії та стратегії європейської інтеграції та сучасні дискусії щодо стратегічного бачення майбутнього Європи.*
9. *Дати аналіз основ аналізу політики європейської інтеграції в контексті глобалізації.*
10. *Проаналізувати переваги та недоліки різних моделей інституційного забезпечення політики європейської інтеграції в умовах глобалізації.*
11. *Визначити сутність ноосферної концепції управління.*

Література

1. *Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. – М.: Издательство “Весь Мир”, 2004. – 188 с.*
2. *Белл Д. Социальные рамки информационного общества. // Новая технократическая волна на Западе. / под ред. Гуревича П. С. – М.: Прогресс, 1986. – 450 с.*
3. *Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. – М.: Издательство “Весь Мир”, 2004. – 188 с.*
4. *Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну / У. Бек. – М.: 2000. – 384 с.*
5. *Бек У. Что такое глобализация? / Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника; Общая редакция и послесл. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.*
6. *Воронкова В. Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні,*

- соціоекономічні та соціокультурні виміри: [Монографія] / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. – 272 с.*
7. Воронкова В. Г. Місце і роль України в глобалізаційних процесах сучасності / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2009. – Вип. 37. – С.16–32.
 8. Воронкова В. Г. Становлення національного державотворення як європейський вибір України / В. Г. Воронкова // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції “Зародження та розвиток українського цивілізаційного простору: проблеми національного державотворення, духовної та культурної самобутності українського народу”, (Ужгород, УУБА, КаУ, 11–12 листопада 2011 року). – Ужгород: інформаційно-видавничий центр УУБА-Кау, 2012. – С.177–191.
 9. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. – Пер. с англ. / Э. Гидденс – М.: Издательство “Весь Мир”, 2004. – 120 с.
 10. Глобализация. Конфликт или диалог цивилизаций? – М.: “Издательский Дом “НОВЫЙ ВЕК”, – Институт микроэкономики, 2002. – 364 с.
 11. Шавкун І. Г. Управління: сутність та генеза / І. Г. Шавкун // Нова парадигма.: [журнал наук.пр.] / К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 45. – С.100–115.
 12. Шавкун І. Г. Філософія менеджменту / І. Г. Шавкун. – Запоріжжя: ТандемАртСтудия. – 2007. – 261с.
 13. Шамхалов Ф. Теория государственного управления / Ф. Шамхалов. – М.: ЗАО Изд-во “Экономика”, 2002. – 638 с.
 14. Глазьев С. Ю., Чушкин В. И., Ткачук С. П. Европейский Союз и Евразийское экономическое сообщество: сходство и различие процессов интеграционного строительства. / С. Ю. Глазьев, В. И. Чушкин, С. П. Ткачук. – М.: ООО “ВИКОР МЕДИА”, 2013. – 240с.
 15. Волков С. Д., Кокушкина И. В. Особенности экономической интеграции на постсоветском пространстве / И. В. Кокушкина // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2012. – № 12.
 16. Глазьев С. Стратегия опережающего развития России в условиях глобального кризиса / С. Глазьев. – М.: Экономика, 2010.

Розділ XXI

МІЖНАРОДНІ СИСТЕМИ, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ І МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

11.1. Міжнародна система у широкому і вузькому смислі слова.

11.2. Сутність та основні параметри міжнародних відносин і міжнародної політики.

11.3. Основні тенденції розвитку сучасної міжнародної політики.

11.4. Зовнішня політика держави: зміст та фактори впливу.

11.5. Україна в системі міжнародних відносин.

11.6. Європейський Союз і Євразійський економічний Союз: схожість і відмінність інтеграційного будівництва в концепції С. Ю. Глазьева, В. І. Чушкіна, С. П. Ткачука.

Висновки

Питання для самоконтролю

Література

Ключові поняття та терміни

міжнародна система, міжнародні відносини, міжнародна політика, зовнішня політика, внутрішня політика, види міжнародних систем, глобалізація, глобалістика, глобальні ринки, глобалізація економіки, зіткнення цивілізацій, тенденції міжнародної політики, країни “великої вісімки”

Завдання та цілі розділу

– проаналізувати сутність міжнародної системи у широкому і вузькому смислі слова;

- виділити етапи становлення міжнародних систем;
- обґрунтувати сутність та основні параметри міжнародних систем і міжнародної політики;
- визначити основні тенденції розвитку сучасної міжнародної політики в умовах глобального розвитку;
- визначити сутність зовнішньої політики держави та розкрити основні вектори її політики;
- викрити напрями розвитку України як суверенної держави в системі міжнародних відносин;
- виявити плюси і мінуси Європейського Союзу і Євразійського економічного Союзу та показати схожість і відмінність інтеграційного будівництва.

11.1. Міжнародна система у широкому і вузькому смислі слова

Міжнародна система у широкому смислі представляє собою цілісну сукупність, яка включає: 1) самих різноманітних суб'єктів міжнародної системи: суверенні держави, об'єднання держав, які не є суб'єктами міжнародного права (наприклад, рух неприєднання, "Група 77", держави, які не мають виходу до моря та ін.); 2) нації і народи, які борються за свободу, незалежність і створення власної державності (наприклад, арабський народ Палестини, народ Західної Сахари, курди); 3) універсальні і регіональні міжнародні міждержавні організації (наприклад ООН, Міжнародна організація праці, ліга арабських держав); 4) державо-подібні утворення (наприклад, Ватикан, у минулому вільні міста Краків і Данциг, Вільна територія Трієст, Західний Берлін); 5) багаточисленні міжнародні неурядові організації (наприклад, Міжнародна асоціація юристів-демократів, "Грінпіс", молодіжні, жіночі, студентські, ветеранські організації); 6) міжнародні конференції, комітети і комісії, міжнародні суди і трибунали, транснаціональні корпорації, фізичні і юридичні особи різних держав; 7) різноманітні відносини між

суб'єктами міжнародної системи – політичні, економічні, торгові, науково-технічні, культурні, конфесійні, інші відносини матеріального і нематеріального характеру у всій їх різноманітності; 8) сукупність правових систем, у тому числі національних, к рамках яких здійснюються різноманітні відносини між суб'єктами міжнародної системи. Умовно міжнародною системою у широкому смислі слід назвати всю земну людську цивілізацію у всій багатоманітності її виявлення, взаємодії і співпраці у рамках існуючих правових систем. Разом з тим, не всі суб'єкти міжнародної системи являються суб'єктами міжнародного права, рівно як і не всі відносини між суб'єктами міжнародної системи можна назвати міжнародними відносинами. До того ж міжнародне право регулює не всі різноманітні відносини між суб'єктами міжнародної системи, а тільки лише особливий вид публічно-правових відносин між обмеженим колом суб'єктів міжнародної системи.

Міжнародна система у вузькому смислі представляє собою цілісну сукупність, яка включає: 1) суверенні держави; нації і народи, що борються за свою свободу, незалежність і створення власної державності; 2) міжнародні, міжурядові організації; 3) державо-подібні утворення – суб'єкти міжнародного права; 3) відносини між суб'єктами міжнародного права – міжнародні відносини; 4) особливу правову систему, що діє в публічно-правових відносинах між суб'єктами міжнародного права, – міжнародне публічне право. Складовими частинами, чи компонентами, міжнародної системи, є: 1) суб'єкти міжнародного права;

- 2) міжнародні відносини між суб'єктами міжнародного права;
- 3) саме міжнародне право.

“Велика Вісімка” або G8 (від англ. Group of Eight, у минулому G6 (Група Шести) та G7 (Група Семи) – група із семи економічно високорозвинених країн світу (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада) та Росія, економіку якої Міжнародний валютний фонд станом на квітень 2012 року відносить до числа тих, “що розвиваються”. Лідери цих країн регулярно зустрічаються для обговорення спільних економічних проблем

і намагаються узгоджувати свою економічну політику. Крім них у зустрічах бере участь і Європейський Союз, проте він не має права голосувати та проводити щорічні збори. Щороку група проводить зустріч глав урядів та численні допоміжні зустрічі і політичні дослідження. Міністри країн G8 зустрічаються протягом року. Зокрема, міністри фінансів G8 проводять зустрічі чотири рази на рік. Також мають місце щорічні зустрічі міністрів з питань зовнішньоекономічної політики та міністрів з питань охорони навколишнього середовища. Країна-президент групи змінюється щороку у наступному порядку: Франція, Сполучені Штати, Великобританія, Росія, Німеччина, Японія, Італія та Канада. Головуюча країна приймає на своїй території учасників щорічних зборів та оголошує порядок денний. Останнім часом Великобританія та Франція, висловлюють бажання розширити групу та включити до неї п'ять країн, що розвиваються, так звану "Групу +5": Бразилію, Китай, Індію, Мексику та Південну Африку. Це обумовлено ростом політичного впливу цих держав, який вже не можна ігнорувати. Ці країни у попередніх зустрічах брали участь у якості гостей, такі зустрічі називають "G8+5". Але станом на 2012 рік жодна з них не було приєднана до G8. Через що вплив "Великої вісімки" вже не має того значення як колись. Натомість все частіше проводяться зустрічі "Великої двадцятки", яка більш реально відображає стан політико-економічного життя світу.

11.2. Сутність та основні параметри міжнародних відносин і міжнародної політики

Міжнародні відносини – сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних та інших зв'язків між державами й системами держав, між головними соціальними, економічними, політичними силами, організаціями й громадськими рухами, які діють на світовій арені.

Основними суб'єктами міжнародних відносин є народи, держави, міждержавні об'єднання, регіональні та всесвітні політичні, економічні та інші урядові і неурядові організації та заклади. Вступаючи у стосунки з різними країнами та народами, кожен суб'єкт міжнародного права переслідує головну мету – створити сприятливі умови для свого розвитку. Досягнення її залежить від наявності у неї економічних факторів, збройних сил, потенціалу союзників та суперників, міжнародної ситуації та інших факторів.

Міжнародні відносини проявляють себе в різних типах, видах, станах. У радянській і східноєвропейській літературі їх класифікували, виходячи із класового критерію, розділяючи на такі типи: відносини панування й підкорення (у рабовласницькому, феодальному й капіталістичному суспільстві); співробітництва й взаємодопомоги (між “соціалістичними” країнами); перехідні відносини (між країнами, які розвиваються). Реальне міжнародне життя не вписувалося в таку схему, адже між капіталістичними країнами існували й існують відносини справжнього співробітництва, а між деякими “соціалістичними” країнами виникали серйозні протиріччя, навіть збройні конфлікти.

Нині більшість фахівців розділяє міжнародні відносини на два типи: 1) відносини, які ґрунтуються на балансі сил; 2) відносини, які спираються на баланс інтересів. Види міжнародних відносин розрізняють за суб'єктами, що приймають у них участь – міждержавні, міжнаціональні, міжблокові, міжпартійні, приватні та ін. За масштабом охоплення учасників – двосторонні, що виявляються у зовнішній політиці двох держав. За сферами суспільного життя – стратегічні, політичні, економічні, соціальні, культурні, дипломатичні, правові, ідеологічні, військові та ін. За характером протікання – співпраця, стабільні (нестабільні) зв'язки, ворожнеча, конфлікт, війна або мирне співіснування.

Міжнародні відносини розрізняють також за ступенем їхнього розвитку – високий, середній, низький. Рівні розвитку міжнародних відносин іноді визначають через такі поняття, як “регіональні”, “локальні”, “глобальні”. Регіональні – ті, що проявляються

в особливостях розвитку держав окремих континентів та інших територіальних об'єднань. Локальні – такі, що охоплюють частину країн певного регіону. Глобальні (загальнопланетарні) – відбивають тенденції розвитку світового співтовариства. Крім того, з погляду принципу побудови міжнародних відносин деякі науковці виділяють – роз'єднаності народів та панування фізичної сили (стародавній світ та середні віки), політичної рівноваги у міжнародних відносинах, панування національності і права у міжнародних відносинах.

Стрижневим елементом міжнародних відносин є політичні відносини, які, взаємодіючи з іншими відносинами, своєрідно направляють їх. Головним суб'єктом міжнародних відносин є держава. У сучасних умовах на міжнародній арені все активніше виступають і недержавні, неурядові організації, суспільно-політичні рухи, але їхня роль не може порівнюватись з роллю держав у міжнародних відносинах, особливо в політичних. Міжнародна політика – це дії суб'єктів політики щодо реалізації своїх інтересів на міжнародній арені.

Держави репрезентують на міжнародній арені суспільства в цілому, а не окремі соціальні групи або політичні організації. Такі важливі питання, як суверенітет, безпека, територіальна цілісність вирішує через свої структури тільки держава. Вона – єдиний загальнонаціональний інститут, що має легітимні повноваження здійснювати політику на міжнародній арені: укладати двосторонні й багатосторонні договори про співробітництво в певних сферах, оголошувати війну і т.п. Сукупна зовнішньополітична діяльність суверенних держав визначає всю світову політику.

Світова політика – це сукупна діяльність всіх суб'єктів міжнародного права стосовно владного забезпечення їх інтересів при вирішенні проблем, що виникають у сфері міжнародних відносин. Головним пріоритетом світової політики є вирішення глобальних проблем людства та збереження людської цивілізації.

Структурними елементами міжнародної політики є наступні:

1) Суб'єкти міжнародної політичної діяльності – національні держави, що мають легальні повноваження на проведення зовнішньої

політики; міжнародні об'єднання регіонального, міжрегіонального та міждержавного характеру (СНД, ЄС, НАТО); міжнародні урядові організації та їх органи – ООН; політичні партії і між партійні об'єднання (Соцінтерн); суспільно-політичні організації та рухи.

2) Інтереси суб'єктів міжнародної політичної діяльності, які можуть співпадати, бути протилежними або не перетинатись, формуючи при цьому різні моделі взаємодії – співпраці, конфронтації, нейтралітету.

3) Міжнародні політичні відносини, механізм формування і функціонування яких включає три елементи – взаємовідносини суб'єктів і учасників, процес прийняття ними зовнішньополітичних рішень, способи вирішення міжнародних спорів та конфліктів. За характером виявлення спори можуть бути юридичними або політичними. За ступенем загрози – такі, що загрожують міжнародній безпеці або такі, що не загрожують міжнародній безпеці та миру. Врегулювання їх здійснюється або мирними засобами (переговори, посередництво, узгодження, арбітраж, судове вирішення та ін.) або із застосуванням політичної, економічної та військової сили.

4) Інститути принципи та норми, прийняті міжнародним співтовариством як регулятор поведінки та діяльності суб'єктів політики. Основними інститутами міжнародної політики вважаються органи центральної влади незалежних держав, їх міністерства закордонних справ, органи міжнародних зв'язків регіональних міждержавних і суспільних структур (союзів, коаліцій, блоків), Генеральна асамблея ООН, Рада безпеки та інші структури ООН, керівні органи партійних альянсів, наукових та релігійних організацій.

5) Міжнародна влада – специфічний вид впливу одних суб'єктів міжнародної політики на інші для реалізації своїх інтересів та блокування інтересів і дій інших. Її мають ООН, військово-політичні союзи, блоки та коаліції держав, суспільно-політичні рухи. Вона проявляється у формі здійснення міжнародного контролю за діяльністю різних суб'єктів міжнародного права; припинення їх небажаних дій умовами договорів та угод;

пріоритетного розподілу фінансових та інших ресурсів; примус і покарання агресорів.

Спроби виявлення сутності міжнародної політики призвели до формування низки концепцій та підходів: силова концепція (Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше, Г. Моргантау), прибічники якої вважають, що вона, як і будь-яка інша, виявляється у боротьбі за владу та політичне панування; концепція біологічної природи міжнародної політики (Платон, Т. Гоббс, Г. Бутель) акцентує увагу на егоїстичній природі людини, на її прагненні багатства, слави, на невідворотній політичній агресивності держав через вроджену агресивність людини; геополітична концепція (Р. Челлен, Ф. Ратцель, К. Хаусхофер, Х. Макіндер, А. Мехен, Л. Мечніков, М. Данилевський та ін.); концепція обумовленості міжнародної політики економічними та соціальними факторами передбачає визначальну роль у визначенні міжнародної політики існуючого способу виробництва та інтересів пануючого класу суспільства (марксизм); багатофакторна концепція дозволяє більш достовірно судити про природу та зміст міжнародних політичних процесів.

Таким чином, міжнародні відносини являють собою те середовище, де реалізуються різнобічні інтереси народів, держав та інших суб'єктів світової політики. У свою чергу, світова політика визначається умовами конкретної історичної ситуації, в якій перебуває світове співтовариство і здійснює суттєвий вплив на зміст міжнародних відносин.

11.3. Основні тенденції розвитку сучасної міжнародної політики

Послідовна зміна станів міжнародного політичного життя обумовлена особливостями світового політичного процесу, що є результатом взаємодії всіх політичних інститутів і сил, задіяних у міжнародному житті. У цій взаємодії зіштовхуються різноманітні, іноді цілком протилежні інтереси, ідеологічні позиції, цілі

й наміри суб'єктів міжнародного політичного життя, насамперед, держав. Значну роль відіграє й те, що світ розділений на зони політичного впливу держав, об'єднань держав, блоків, які, дбаючи лише про свої інтереси, нерідко суперничають із іншими. Тому, результат взаємодії суб'єктів міжнародного політичного життя може виявлятися в різних тенденціях світового політичного процесу: у тенденціях пом'якшення клімату на міжнародній арені або загострення, протистояння, конфронтації й т.п. У цьому полягає суперечливість і нерівномірність розвитку світового політичного процесу, що ілюструє зміни в міжнародних відносинах після Другої світової війни між капіталістичною й "соціалістичною" системами. Основними тенденціями, які відзначають науковці у розвитку сучасних міжнародних відносин є такі:

1. Зростання національної самосвідомості народів та посилення економічної, соціальної та духовної неоднорідності світу, розпорошеність політичної влади.

2. Збільшення взаємозв'язків та взаємозалежності учасників міжнародних відносин, посилення інтернаціоналізації та цілісності світу.

3. Підвищення конфліктності у міжнародних відносинах та зміна джерел протиріч та війн. Розвиток процесу суверенізації держав призводить до виникнення "гарячих точок" переважно через етнічні конфлікти. Крім національних, соціальних та ідеологічних джерел конфліктів, на думку дослідників, найсуттєвішими стануть культура та релігія.

4. Виникнення глобальних проблем людства (збереження миру, захист навколишнього середовища), вирішення яких можливе лише за умови успішної співпраці народів всього світу.

5. Все більше усвідомлення політиками і народами того факту, що ядерна війна не може бути засобом досягнення політичних, економічних та інших цілей держав, що нині потрібні гуманні підходи до вирішення міжнародних проблем.

6. Формування у людей нового уявлення про шляхи національної безпеки, оскільки в сучасних умовах проблема забезпечення безпеки

окремої держави нерозривно пов'язана з проблемою створення умов для всезагальної безпеки.

7. Зростання ролі політичних засобів у вирішенні міжнародних конфліктів, протиріч та проблем, становлення нового світового устрою на принципах демократизації, демілітаризації та гуманізації партнерських стосунків держав.

Надзвичайної актуальності набуває екологічна проблема, обумовлена важливим погіршенням природного середовища. Екологічна криза пов'язана з небаченим прискоренням економічного й технічного розвитку, наслідком чого є посилення експлуатації природних ресурсів, руйнування гармонійних природних зв'язків, отруєння природного середовища. Фахівці висловлюють думку, що за таких темпів зростання природоруйнуючої діяльності людство почне згасати вже з 2030 року.

Небезпечним є колосальний розрив у рівні економічного й соціально-культурного буття між розвиненими й відсталими країнами. Вимагає рішення й продовольча проблема через зростання чисельності населення на планеті взагалі. У дослідженнях експертів відзначається, що в країнах, що розвиваються (проблема голоду там найбільш актуальна), населення зростає швидкими темпами, тоді як економічно розвинені країни перебувають у стані демографічної кризи.

Серед проблем глобального масштабу – боротьба зі СНІДом, наркоманія, міжнародний тероризм. Ці проблеми дали підстави членам Римського клубу (міжнародній неурядовій організації, що виникла в 1968 р. і об'єднує вчених різних країн, які присвятили себе вивченню глобальних проблем) дійти висновку про “кризу цивілізації”, вихід з якої вимагає єдності всіх країн.

Отже, світ перебуває в досить суперечливому стані, якщо тенденція до утвердження нового порядку, безпеки й мирного розвитку країн натрапляє на протидію тенденції до застосування силових засобів у політиці й відносинах з іншими державами. Треба сподіватися, що прагнення людства до самозбереження буде сприяти остаточній перемозі першої тенденції, гармонізує політичне мислення світового співтовариства з новими реаліями.

11.4. Зовнішня політика держави: зміст та фактори впливу

Зовнішня політика – загальний курс держави в міжнародних справах, який регулює взаємовідносини з іншими державами та інститутами відповідно до потреб, принципів і цілей її внутрішньої політики. Дипломатія є основним засобом здійснення зовнішньої політики як у двосторонніх, так і багатосторонніх відносинах. Загальновизнаними нормами і принципами зовнішньої політики, які закріплені в Статуті ООН та підтвердженні в її резолюціях, Гельсінському Заключному акті, інших міжнародних документах, є принципи рівноправності, поваги прав людини, невтручання у внутрішні справи іншої держави, незастосування сили чи погрози силою, розв’язання спорів мирними засобами та ін.

Історія виробила низку різних засобів, форм і методів впливу держави на інші країни, а також систему міжнародних відносин загалом. Дипломатичні засоби забезпечують безпосередній інформаційний вплив на уряд іншої держави. Вплив може здійснюватись також засобами зовнішньополітичної пропаганди, економічними засобами, каналами зовнішньоторговельного обміну, економічно-фінансової допомоги, науково-технічного співробітництва. В арсеналі економічних засобів тиску – ембарго на торгівлю та економічна блокада, які здатні примусити уряд держави, до якої вони застосовуються, змінити свою позицію з того чи іншого зовнішньополітичного питання. Практика сучасної зовнішньополітичної діяльності кожної держави потребує ґрунтовного опрацювання комплексу теоретичних і прикладних проблем, які пов’язані з розвитком усієї системи міжнародних відносин, з метою найбільш повного використання міжнародного становища для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей згідно з національними інтересами держави.

Кожна держава, проводячи зовнішню політику, дбає лише про свої інтереси. Категорія “національний (державний) інтерес” – головна в теорії міжнародних відносин, що визначає зовнішню

політику держав. Національний інтерес охоплює проблеми збереження нації незалежної держави, безпеки від зовнішньої погрози, зростання добробуту населення держави, захисту її економічних і політичних позицій у відносинах з іншими державами, збереження й розширення її впливу у світовій політиці. Він реалізується в зовнішньополітичному курсі держави, у політиці її уряду, що визначає конкретні цілі щодо інших держав і шляхи їх досягнення.

Формування зовнішньополітичного курсу держави – складний, суперечливий процес. У боротьбі за владу в країні різні політичні сили демонструють своє бачення національного інтересу й зовнішньополітичного курсу, що не завжди відповідає внутрішнім і зовнішнім умовам його реалізації, не завжди адекватний національним інтересам. У своєму зовнішньополітичному курсі держава повинна враховувати своє геополітичне положення, спиратися на свій економічний, демографічний, військовий, науково-технічний і культурний потенціал. Цей потенціал обумовлює зовнішньополітичні можливості держави, визначає пріоритети в рішенні конкретних зовнішньополітичних проблем. Отже, зовнішня політика держав формується під впливом багатьох обставин, але найбільш суттєві з них пов'язані з внутрішнім розвитком держав. На проблему співвідношення внутрішньої та зовнішньої політики існують три різні погляди. Перший – сутність міжнародної політики ідентична внутрішній політиці і полягає у боротьбі за владу (Г. Моргентау). Другий – зовнішня політика визначає внутрішню (Л. Гумплович), оскільки головним фактором соціального життя є боротьба за існування. Л. Гумплович сформулював три закони міжнародної політики: 1) закон постійної боротьби між державами-сусідами через лінію кордону; 2) будь-яка держава має перешкоджати посиленню могутності сусіда, турбуватись про політичну рівновагу та прагнути до вигідних надбань; 3) внутрішня політика повинна бути підпорядкована цілям нарощування військової сили, за допомогою якої забезпечується виживання держави. Третій – зовнішня політика визначається внутрішньою і є відображенням і продовженням внутрішніх суспільних відносин.

Для реалізації зовнішньої політики держави повинні виконувати певні функції. А саме: охоронну, представницьку, інформаційну, переговорно-організаційну та ін. При цьому умовою збереження суверенної держави і примноження її матеріальних та духовних цінностей є забезпечення національної та всезагальної безпеки. Національна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність останньої зберігати свій суверенітет і територіальну цілісність, виступати суб'єктом міжнародного права. Укріплювати свою безпеку держава може як за допомогою внутрішньополітичних дій, так і міжнародних, таких як: створювати власні потужні збройні сили та не зв'язувати себе союзами з іншими державами; приймати участь у союзах проти спільного ворога та підтримувати систему рівноваги сил; приймати участь у створенні системи колективної безпеки та ін. Досягти всезагальної безпеки можна лише на принципах непорушності безпеки всіх національних держав. Міжнародні угоди орієнтують національні держави дотримуватись у своїй зовнішньополітичній діяльності ідей та принципів мирного співіснування, колективної безпеки, територіальної недоторканості та політичної незалежності всіх держав, відповідальності агресора, рівноправ'я та самовизначення народів та націй, поваги їх прав, а також прав і свобод людини і громадянина.

Взагалі, у науці, розрізняють чотири типи зовнішньої політики держав: активна зовнішня політика – характеризується інтенсивним пошуком державою балансу між внутрішньою і зовнішньою політикою та її успішною діяльністю щодо забезпечення інтересів країни й виконання міжнародних зобов'язань; пасивна – властива невеликим та слабким у політичному, економічному та військовому відношенні державам, які прагнуть пристосуватись до міжнародного середовища шляхом переведення своєї зовнішньої політики на позиції інших країн, що фактично означає відмову від власного суверенітету; консервативна – характерна для колишніх “великих” держав, які здійснюють енергійні дії щодо збереження свого впливу

на міжнародній арені; агресивна – властива державам імперського типу і супроводжується їх втручанням у внутрішні і зовнішні справи інших країн.

Аналіз міжнародних відносин дозволив дослідникам виявити дві закономірності: 1) національні зовнішньополітичні інтереси набувають більшої значущості та масштабного характеру мірою зростання потенційної сили держави; 2) об'єктивно певні національні інтереси стимулюють процес нарощування державою своєї сили. Реальними компонентами, які формують силу держави є наступні: географічне положення держави, демографічні ресурси, природні ресурси, промисловий потенціал, кількісний і якісний склад збройних сил, національний фактор (етнонаціональний склад населення), національна мораль (рівень загальної та політичної культури громадян, менталітет, домінуючі правові і моральні принципи тощо), якість дипломатії, рівень державного управління, воля народу щодо реалізації визначеної зовнішньої політики держави, міжнародний імідж держави.

Організація і контроль за здійсненням зовнішньої політики покладені на спеціальні органи держави, які складаються з двох рівнів – центральні органи влади і управління держави, до яких належать органи загального політичного керівництва (глава держави, парламентські комітети з питань зовнішньої політики, міністерство закордонних справ (зовнішніх зв'язків)); закордонні органи зовнішньої політики держави (посольства, представництва в інших державах, наукові й культурні центри за кордоном, офіційні й напівофіційні місії і т.п.).

Сутність концепції та самої зовнішньої політики України викладені в “Основних напрямках зовнішньої політики України”, затверджених ВРУ в липні 1993р. Це – рівноправність, добровільність спілок, взаємоповага, невтручання у внутрішні справи інших країн, невикористання сили або погрози силою, дотримання прав людини. Україна прагне співробітництва, але уникає залежності від інших держав, забезпечує власну безпеку через безпеку інших, проголошує пріоритет права у зовнішній політиці та безумовне

виконання міжнародних зобов'язань, засуджує “подвійні стандарти” в міжнародних відносинах, виступає проти розміщення іноземних військ на території інших держав і готова використати власні військові сили у випадку агресії проти неї. Найважливішими завданнями МЗС України бачить необхідність активізації та прагматизації зовнішньої політики, пристосування її до сьогодення, деідеологізації, сприяння інтеграції та дотримання єдиного курсу. Цей курс полягає в тому, щоб допомогти національній економіці забезпечити територіальну цілісність, захистити народ від зовнішнього вторгнення та сприяти зміцненню взаємовигідних відносин з іншими країнами. Пріоритетними у зовнішній політиці України є: Росія, країни Центральної та Східної Європи, сусідні регіони, а також “сімка” найбагатших країн світу.

Таким чином, зовнішня політика держави відіграє значну роль у здійсненні її інтересів на міжнародній арені.

11.5. Україна в системі міжнародних відносин

Український народ має давню історію відносин з іншими державами і народами – з часів Київської Русі. Відомо, що зовнішньополітична діяльність України під час її перебування в складі СРСР була істотно обмежена, оскільки права союзних республік на здійснення відносин з іноземними державами були передані загальносоюзним зовнішньополітичним органам. Щоправда, на початку існування СРСР Україна мала певні можливості впливати на формування зовнішньополітичного курсу Союзу (через своїх представників у союзних законодавчих і виконавчих органах влади, у дипломатичних місіях багатьох країн), але з 30-х років, коли Радянський Союз фактично перетворився на унітарну державу з надцентралізованою владою, Україна, як і інші союзні республіки, була їх позбавлена. Але і в цих умовах вона приймала участь у створенні ООН, розвивала економічні й культурні відносини з країнами світу.

Внаслідок розпаду СРСР Україна стала незалежною державою і вийшла на міжнародну арену в якості самостійного суб'єкта світової політики. Цьому сприяли прийняття “Декларації про державний суверенітет України” (16 липня 1990р.) та “Акту проголошення незалежності України” (24 серпня 1991р.), а також його підтвердження всенародним референдумом в грудні 1991 р.

Україна проводить відкриту зовнішню політику на основі десяти принципів міжнародних відносин, які складені учасниками Народи з безпеки і співпраці в Європі в 1975р. Прагне адаптуватись до Європи на основі Паризької хартії для нової Європи (1990 р.), декларації “Виклик часові змін”, прийнятої в липні 1992 р. на зустрічі лідерів країн-учасниць Гельсінського процесу, у якій брала участь і Україну. Такий зовнішньополітичний курс закріплений ст. 18 Конституції України.

Зовнішня політика України носить системний характер. Її структурними елементами є інтереси, цілі, задачі, методи і напрямки зовнішньополітичної діяльності. Основні цілі, пріоритети та напрямки зовнішньої політики України сформульовані в “Декларації про державний суверенітет України” та у зверненні Верховної Ради України “До парламентів і народів світу” (від 5 грудня 1991р.). Вищим національним інтересом України є її розвиток як незалежної, могутньої, впливової держави, яка здатна відігравати важливу роль у забезпеченні політико-економічної стабільності в Європі та вирішенні глобальних проблем. Головні цілі зовнішньої політики України – забезпечення суверенітету країни як суб'єкта міжнародного права, гарантія національної безпеки, створення сприятливих умов для політичного, соціально-економічного й духовного розвитку українського суспільства та його громадян. Досягнення цих цілей передбачає вирішення низки зовнішньополітичних завдань: забезпечення стабільності міжнародного становища України; збереження територіальної цілісності та непорушності кордонів; встановлення взаємовигідного співробітництва із всіма зацікавленими країнам; захист прав та інтересів українських громадян та юридичних осіб за кордоном; створення умов для підтримання контактів з укра-

їнською діаспорою; присутність на міжнародній арені в якості надійного партнера. В ній також було проголошено, що Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру й міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі і європейських структурах, визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

Пріоритетними напрямками України визначила наступні:

Європейська інтеграція – як ключовий пріоритет, який акумулює в собі цілий комплекс внутрішньо- та зовнішньополітичних зусиль України з метою наближення до ЄС та створення необхідних передумов для вступу до Європейського Союзу у майбутньому. Органічною частиною євро інтеграційного курсу України є забезпечення дипломатичної підтримки завершення процесу приєднання України до СОТ. Європейський Союз, який об'єднує 27 держав-членів (у липні 2013 р. його 28-м членом офіційно стала Хорватія) пройшов всі етапи інтеграційного будівництва –зону вільної торгівлі, митний союз, політичний союз – і став найбільшим у сучасному світі політико-економічним творенням з самим великим валовим внутрішнім продуктом, який досяг у 2011 р. 12, 65 трлн. євро, чи 25,2 тис. євро (33.5 тис. дол.) на душу населення, загальна чисельність якого складає 503 млн. людей. ЄС займає перше місце у списку як світових експортерів товарів і послуг (32,9% об'єму світового експорту у 2011 р.), так і світових імпортерів (33,5% об'єму світового імпорту). Успішність, безпосередня близькість і значущість ЄС для пострадянських держав визнали використання європейської моделі у євразійському інтеграційному будівництві.

Євроатлантична інтеграція – захист безпекових інтересів України, участь у створенні євроатлантичного простору стабільності та безпеки, поступова інтеграція до НАТО. Реалізація цієї мети має бути досягнута через використання механізмів співробітництва з НАТО, зокрема Плану дій та щорічних Цільових планів, а також приєднання до Плану дій щодо набуття членства.

На двосторонньому рівні Україна прагне використовувати увесь потенціал стратегічного партнерства на основі взаємного інтересу та спільних підходів до розвитку відносин з США, Росією та Польщею; досягти та підтримувати добрі відносини з країнами-сусідами в атмосфері поваги до суверенітету та територіальної цілісності. Україна досягатиме мети з просування в регіоні європейських цінностей, зокрема шляхом активної участі у розв'язанні заморожених конфліктів.

Україна проводить активну багатосторонню політику в рамках універсальних та регіональних міжнародних організацій. Участь в ООН спрямована, перш за все, на просування інтересів України у процесі прийняття найважливіших для всієї світової спільноти рішень. Діяльність в рамках ОБСЄ залишатиметься важливим чинником доповнення та розширення регіональної та загальної стабільності і безпеки в Європі.

Важливим пріоритетом для забезпечення стратегічних інтересів України є економічна експансія як на традиційних, так і нових ринках для українських товарів та послуг на Близькому Сході, в Латинській Америці, Азії та Африці.

Постійним пріоритетом зовнішньої політики та сферою особливої уваги дипломатичних та консульських установ України є захист громадян України за кордоном та прав української діаспори, які постійно знаходяться в центрі уваги.

Не переслідуючи агресивних цілей, Україна підтвердила дотримання умов договору 1991 р. між США й СРСР про обмеження й скорочення стратегічних ядерних наступальних озброєнь, намір у майбутньому стати без'ядерною й нейтральною державою. Україна дотримується угоди про звичайні сили в Європі 1990 р. і формує свій військовий потенціал у межах мінімуму, необхідного лише для оборонних цілей. Така зовнішньополітична стратегія обумовила активне визнання України багатьма державами, встановлення з нею дипломатичних відносин.

Обнадійливим є розвиток відносин України із західноєвропейськими країнами, які є наслідком визнання її важливого геополі-

тичного положення. В інтересах України відновлення колишніх і налагодження нових економічних зв'язків з пострадянськими країнами, насамперед з Росією. Відносини між країнами СНД складаються непросто. Певні проблеми є й у російсько-українських відносинах. До того ж різної політичної сили в Україні неоднаково уявляють собі її зовнішньополітичну стратегію. Одні пріоритетною вважають орієнтацію України на Захід, відмежування від Росії, інші віддають перевагу орієнтації на схід, насамперед на Росію. Одні виступають за нейтралітет України, інші – за її активну участь у колективних зусиллях на підтримку миру і безпеки у світі. Геополітична орієнтація України на Європу не означає ізоляцію від Росії. Реальне становище України вимагає спрямування зовнішньополітичних зусиль туди, де можна забезпечити свої національні інтереси. Важливо також визначити, якою мірою її участь у процесах, які відбуваються в Європі, в Росії, інших країнах СНД узгоджується з цими інтересами.

Факторами впливу української держави на міжнародні справи є наступні: географічне положення України – вона має внутрішньо об'єднану територію, вихід до моря, налагоджені канали зв'язків з багатьма країнами Європи та Азії; багатомільйонне населення ставить Україну в ряд великих держав світу; багаті залежи вугілля, залізної та марганцевої руди, плодоносні чорноземи, значні запаси прісної води, сприятливий для здоров'я клімат; розвинена енергетика, металургійна та машинобудівна галузі промисловості, могутній потенціал літакобудування, космічної та військової галузей; боєздатні військові сили; відсутність гострих міжнаціональних конфліктів; визнання українським суспільством в якості пріоритетних загальнолюдських цінностей та засудження подвійних стандартів; поступовий розвиток демократичної політичної системи; бажання більшості населення бачити українську державу міцною та процвітаючою; зростаюча популярність України в усіх сферах суспільного життя у світовому співтоваристві тощо.

Разом з тим, існують і такі фактори, які послабляють впливовість України: близькість України до країн, під експансією яких

перебувала її територія; виникнення тенденції до скорочення приросту населення; відсутність необхідної кількості нафти, газу, бавовни та інших природних ресурсів; послаблення економіки країни конверсією виробництва, зміною структури його галузей та ринку збуту продукції, зростанням тіньового сектору, великим фінансовим боргом перед зарубіжними державами; спроби деяких країн проводити спробу неоколоніалізму щодо України шляхом встановлення нерівноправних цін, економічного тиску, нав'язування не вигідних угод з метою обмеження її політичного суверенітету; відсутність міцної соціально-політичної, національної, ідеологічної та релігійної єдності народу України; існування в його середовищі пан українських, проросійських, проамериканських та інших настроїв і навіть сепаратистські дії. Все це підтвердження того, що Україна молода держава. Її зовнішньополітичний курс, геополітичні орієнтації ще виробляються й конкретизовуватимуться відповідно до міжнародної ситуації. Але принципи, які в основі цього курсу, відповідають прогресивним тенденціям сучасного світового політичного процесу і сприятимуть позиціонуванню України в якості повноправного члена світового співтовариства.

11.7. Європейський Союз і Євразійський економічний Союз: схожість і відмінність інтеграційного будівництва в концепції С. Ю. Глазьева, В. І. Чушкіна, С. П. Ткачука

Одним з факторів успішного і швидкого формування Митного Союзу Білорусі, Казахстану і Росії (МС) вважається наявність багатого міжнародного досвіду регіональної економічної інтеграції, найбільш наявним прикладом якої являється Європейський Союз. Дійсно, наявність цього досвіду допомогло виробити правильну послідовність проходження етапів інтеграційного процесу, який зараз слід вважати близьким до класичного: від зони вільної торгівлі через митний союз до єдиного економічного простору. Разом з тим процес євразійської економічної інтеграції має і істотні відмінності

від євроінтеграційного, зумовленого політичними, історичними, економічними факторами. Після створення Комісії Митного союзу (2008) поступово створилося інтеграційне “ядро” у складі Росії, Білорусі і Казахстану, що охопило 90,4% території, 59,7 – населення і 84,1 економіки пострадянського простору. До нього приєднуються такі країни, як Киргизія і Таджикистан, що входять до Євразійського митного Союзу (ЄврАзЕС), створений у 2000 р. для цілей формування МС і ЄЕП. Торгово-економічні відносини між ядром євразійської інтеграції та її останніми учасниками базуються на основі режиму вільної торгівлі, закріпленого у 2011 р. у відповідній багатосторонній угоді у рамках СНД. На сьогоднішній день визначені плани формування ЄЕП до 2015р., після чого планується перехід до наступної фази інтеграції – до ЄЕП.

Таким чином, процес євразійської інтеграції проходить ту ж фазу, що і ЄС у 1957–1992 рр. Та чи піде ЄЕП тим же шляхом, що і ЄС, покаже практика. Труднощі, з якими зіткнувся ЄС, а саме проблеми монетарного плану, викликають сумніви у доцільності переходу на єдину валюту. Як свідчить накопичений європейський досвід, необхідною умовою такого переходу є податково-бюджетний союз, до формування якого зацікавлені сторони ЄС із запізненням приступили лише після того, як зіштовхнулися з борговою кризою ряду країн. Пострадянським країнам, які стали на шлях інтеграційної взаємодії, як відмічають автори вказаної концепції, корисно не тільки орієнтуватися на позитивний досвід інтеграційного будівництва в Європі, на досягнуті результати в економічному розвитку, але й враховувати ті колізії, які європейським країнам приходилося вирішувати. Вивчення як сильних, так і слабких сторін європейської інтеграції покликане допомогти вибудувати оптимальні форми наднаціональних інститутів. Останні повинні відповідати національним конституціям, органічно сполучатися з національним законодавством і забезпечувати ефективне державне регулювання.

Пострадянські держави серйозно відрізняються як своїм конституційним ладом, так і процедурами взаємодії. Всі три держави,

які утворюють ядро євразійського інтеграційного процесу, суть президентські республіки. Міждержавний характер ініціювання і підготовки регулюючих норм, встановлюється наддержавним органом, що дозволяє запобігти бюрократичних процедур, характерних для ЄС. Разом з тим при формуванні інститутів Євразійського економічного Союзу слід прийняти до уваги багаторівневість системи європейського управління, включаючи принцип субсидіарності, що забезпечує пропорційний розподіл владних функцій між всіма “етажами” багаторівневої системи управління. Процес євразійської економічної інтеграції вступив в *terra incognita*, де чужий досвід зберігає певне значення, проте не слугує дороговказом на майбутнє. Власний, історичний досвід свідчить, що інтеграція на нашому просторі ніколи не проходила на началах міжнародного права при дотриманні демократичних норм і політичної рівноправності. Тому ця концепція повинна бути привабливою для всіх її учасників і в цьому – позитивний урок європейського досвіду.

Як відмічають автори вказаної концепії, сьогодні євразійський економіко-інтеграційний процес проходить з визначеними етапами, планами і строками завершення формування Єдиного економічного простору, проте потребує свого розширення і поглиблення. Робиться спроба виявити загальні закономірності процесів регіональної економічної інтеграції, але й виявити глибинні відмінності двох інтеграційних моделей, зумовлених історичною, політичною та економічною специфікою держав, які приймають у цих процесах участь. Євразійський інтеграційний процес відбудеться тоді, коли він стане стійким і незворотним для 170 млн. громадян ЄЕП і в ньому всі будуть відчувати свою зацікавленість. Після створення механізму контролю і забезпечення прозорості діяльності ЄЕК стане можливим наділення її повноваженнями вироблення самостійних рішень, формування союзних інститутів регулювання, перехід до цілеорієнтованої бюджетної політики. Ці кроки щодо поглиблення інтеграції повинні супроводжуватися наповненням змістовними задачами соціально-економічного

розвитку, формування єдиної промислової, сільськогосподарської, науково-технічної, структурної та антимонопольної політики.

При всіх особливостях євразійського економічного процесу він відбувається у рамках, які, з однієї сторони, детерміновані правилами ВТО.

(Organisation mondiale du commerce (ОМС), вик. Organización Mundial del Comercio) – міжнародна організація, Organisation mondiale du commerce (ОМС), вим. Organización Mundial del Comercio) – міжнародної організації, створеної 1 січня 1995 р. з метою лібералізації міжнародної торгівлі і регулювання міжнародної торгівлі згідно з правилами лібералізму. Офіційно ВТО створена на конференції в Марракеше у квітні 1994 р., тому Угоду про створення ВТО також називають Марракешською угодою. Якщо ГААТ займалася тільки регулюванням торгівлі товарами, то сфера діяльності ВТО більш широка: крім торгівлі товарами вона регулює також торгівлю послугами і торгові аспекти інтелектуальної власності. ВТО має юридичний статус спеціалізованої установи системи) Першочергово до ВТО вступило 77 держав, але до середини 2003 р. її членами були вже 146 держав – розвинутих, тих, що розвиваються і пострадянських. Діяльність: контроль за виконанням угод, вирішення торгових суперечок, технічне сприяння, співпраця з міжнародними спеціалізованими організаціями, моніторинг торгової політики. Задачі: лібералізація міжнародної торгівлі та регулювання торгово-політичних відносин держав-членів розповсюдженої ідеї вільної торгівлі.

Критерій рівня розвитку ЄСП може бути визначений як сполучення показників рівня економічного розвитку, рівня технічного розвитку і рівня людського потенціалу. Поряд з універсальними елементами і конструкціями, що схарактеризовані вище, “споруда” євразійської інтеграції може будуватися на основі сполучення найбільш вдалих національних інститутів регулювання і механізмів розвитку з врахуванням закономірностей сучасної міжнародної конкуренції, на основі яких певний вплив здійснює розгортання глобальної кризи. Економічним змістом інтеграції є об’єднання

національних економік у єдиний відтворювальний комплекс. Це передбачає не тільки подолання міждержавних митних бар'єрів, але й узгодження між зацікавленими сторонами завершальних цілей соціально-економічного розвитку, вироблення узгоджених напрямів структурної, інноваційної, інвестиційної, зовнішньоекономічної і соціальної політики. Ця робота повинна проводитися, виходячи з критеріїв підвищення рівня розвитку, згідно з якими відбувається “заточення” інтеграційних інструментів.

Як відмічає С. Ю. Глазьев, процес євразійської економічної інтеграції досяг фази зрілості, при якій змістовне наповнення єдиного економічного простору сумісними видами складної господарської діяльності стає не менш важливим, чим поглиблення і розширення інтеграційних форм. Економічний потенціал інтеграції розкривається у розвитку трансграничної виробничо-технологічної кооперації, формування сумісних корпорацій, сполученні порівняльних національних переваг у виробництві технологічно складних виробів. Самого по собі внутрішнього ринку для цього недостатньо. Потрібні загальні стратегії розвитку, що реалізуються на началах приватно-державного партнерства, сумісні програми і проекти рішення. При відсутності загальних стратегій розвитку створюваний у рамках ЄЕП загальний ринок може стати лише простором для освоєння транснаціональних корпорацій. Норми ВТО лише детермінують певні межі державного втручання в економіку. Навпаки, подолання цих меж за рахунок формування відповідних інститутів розвитку, як свідчить досвід Китаю, Японії, США і ЄС, являється невід'ємним елементом політики розвитку провідних країн світу. Тому, діючи у рамках ЄЕП угода, яка обмежує застосування субсидій, норм валютного регулювання і передписує гармонізацію макроекономічної політики, повинна застосовуватися досить обережно, без характерного для МВФ та її adeptів доктрини Вашингтонського консенсусу фанатизму ринкового фундаменталізму.

Тому, оптимізація процесу євразійської інтеграції, як свідчать автори концепції євразійської інтеграції С. Ю. Глазьев, В. І. Чушкін і С. П. Ткачук та сформовані у її рамках інститути повинні

упроваджуватися, виходячи з реальних результатів їх застосування з врахуванням особливостей їх функціонування у різноманітному економічному середовищі. Зокрема, це виключає використання рівня лібералізації економіки як деякого показника її розвитку, що означало б підміну критерію оптимізації.

Досвід ЄС визначає обмеження ефективної інтеграційної політики. Зокрема, об'єднання грошових систем передбачає уніфікацію податково-бюджетних систем, може мати неефективну політику для ряду національних механізмів підтримки економічного розвитку, як це відбувалося з Грецією та Іспанією. За два десятиріччя самостійності пострадянські держави сформували податково-бюджетні системи, уніфікація яких може бути хворобливою і малоефективною. Враховуючи європейський досвід, керівники держав-членів ТС не планують в перспективі об'єднання грошових систем і обмежуються поступовою гармонізацією податково-бюджетних систем.

На відміну від універсальних форм, які були запроваджені швидко на основі відповідних міжнародних договорів, оптимізації форм, механізмів та інструментів інтеграції – тривалий процес оцінки, відбору і і формування відповідних інститутів Разом з тим, при необхідності збереження можливостей проведення самостійної промислової, сільськогосподарської, інвестиційної, інноваційної та інших складових національної політики розвитку необхідно враховувати важливість синергетичного ефекту інтеграції, який може бути досягнутий при їх узгодженні у рамках єдиної стратегії розвитку всього ЄЕП. Розробка і реалізація останньої може здійснюватися через посередництво міждержавних програм, що фінансуються з бюджету ЄЕК, який з часом може сформуватися за рахунок імпортного мита єдиної Податкової системи, а також за допомогою національних і міжнародних інститутів розвитку.

Як відмічає С. Ю. Глазьев, загальна стратегія розвитку ЄЕП повинна будуватися, виходячи з розуміння закономірностей довгострокового економічного ровику, а також з врахуванням природи глобальної кризи, яка буде ще тривати 3–5 років після чого відбудеться структурна перебудова світової економіки на основі

нового технологічного укладу, що супроводжується зміною укладу провідних компаній, країн та управлінських практик. При правильній політиці у ході кризи держави ЄврАзЕС могли б істотно покращити свій стан у світовій економіці, добитися багаторазового підвищення міцності вітчизняної банківсько-інвестиційної системи, випереджаючого становлення нового технологічного укладу і підйому економіки на довгій хвилі зростання.

Висновки

1. Умовно міжнародною системою у широкому смислі слід назвати всю земну людську цивілізацію у всій багатоманітності її виявлення, взаємодії і співпраці у рамках існуючих правових систем. Разом з тим, не всі суб'єкти міжнародної системи являються суб'єктами міжнародного права, рівно як і не всі відносини між суб'єктами міжнародної системи можна назвати міжнародними відносинами. До того ж міжнародне право регулює не всі різноманітні відносини між суб'єктами міжнародної системи, а тільки лише особливий вид публічно-правових відносин між обмеженим колом суб'єктів міжнародної системи.

2. Стрижневим елементом міжнародних відносин є політичні відносини, які, взаємодіючи з іншими відносинами, своєрідно направляють їх. Головним суб'єктом міжнародних відносин є держава. У сучасних умовах на міжнародній арені все активніше виступають і недержавні, неурядові організації, суспільно-політичні рухи, але їхня роль не може порівнюватись з роллю держав у міжнародних відносинах, особливо в політичних. Міжнародна політика – це дії суб'єктів політики щодо реалізації своїх інтересів на міжнародній арені.

3. Формування зовнішньополітичного курсу держави – складний, суперечливий процес. У боротьбі за владу в країні різні політичні сили демонструють своє бачення національного інтересу й зовнішньополітичного курсу, що не завжди відповідає внутрішнім

і зовнішнім умовам його реалізації, не завжди адекватний національним інтересам. У своєму зовнішньополітичному курсі держава повинна враховувати своє геополітичне положення, спиратися на свій економічний, демографічний, військовий, науково-технічний і культурний потенціал. Цей потенціал обумовлює зовнішньополітичні можливості держави, визначає пріоритети в рішенні конкретних зовнішньополітичних проблем. Отже, зовнішня політика держав формується під впливом багатьох обставин, але найбільш суттєві з них пов'язані з внутрішнім розвитком держави.

4. Україна проводить відкриту зовнішню політику на основі десяти принципів міжнародних відносин, які складені учасниками Наради з безпеки і співпраці в Європі в 1975р. Прагне адаптуватись до Європи на основі Паризької хартії для нової Європи (1990 р.), декларації “Виклик часові змін”, прийнятої в липні 1992 р. на зустрічі лідерів країн-учасниць Гельсінського процесу, у якій брала участь і Україну. Такий зовнішньополітичний курс закріплений ст. 18 Конституції України.

5. Теоретична розробка і реалізація національних конкурентоспроможних, глобально орієнтованих стратегій розвитку сьогодні є найактуальнішим питанням. Оцінюючи місце України у сучасному світі, ми повинні враховувати різні фактори, виходячи також із перспективи. Отже, слід враховувати, що ставлення до нашої держави з боку інших визначається їхнім бажанням не порушити певний баланс сил; при цьому Україна часто сприймається як буферна держава між ЄС та Росією. Важливо також більше покладатися на власні сили, оскільки історія минулих століть і наші дні підтверджують ілюзорність надії, що всі наші проблеми будуть вирішені Заходом чи Сходом. Європейська інтеграція відповідає життєво важливим інтересам українського народу, вона є визначальним чинником як міжнародної діяльності України, так і її внутрішньої політики на тривалу перспективу, зміцнює безпеку країни та позитивно впливає на відносини України з усіма державами світу. Неухильна реалізація курсу на інтеграцію до Європейського Союзу забезпечуватиме гарантії верховенства

права плюралістичної демократії, дотримання прав людини, розвиток в Україні громадянського суспільства, побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки.

6. Світова криза системи глибоко зачепила регіональні інтеграційні процеси. Про це, зокрема, наочно свідчить макроекономічні показники держав ЄС і ЄврАзЄС, навпаки, він стимулює зростання числа і впливу прихильників інтеграції. Найважливішою причиною уразливості наших економік від коливань світової фінансової кон'юнктури стала їх надзвичайна орієнтація на експорт сировини, послаблення і руйнацію внутрішніх кооперативних зв'язків, стиснення внутрішнього ринку, розриву технологічних ланцюжків з виробництва складних видів продукції, розділених митними кордонами. Для забезпечення стійкого розвитку необхідно відновлення ємного внутрішнього ринку, глибока модернізація і підвищення конкурентоспроможності економіки на новій технологічній основі. Дані про динаміку економічної активності свідчать про позитивний вплив ємності, глибини і захищеності внутрішнього ринку відносно антикризової стійкості, виробничої та інвестиційної діяльності у різних країнах. Таким чином, євразійський інтеграційний процес ст. ане стійким тілки у тому випадку, коли 170 млн. громадян ЄЕП відчують в ньому свою особисту зацікавленість. Європейський Союз пройшов цей непростий шлях, і вивчення отриманого ним багатого досвіду уявляється корисним для успішного розширення і поглиблення євразійської інтеграції.

Питання для самоконтролю знань

- 1. Дайте визначення поняття “міжнародні відносини та хто є основними суб'єктами міжнародних відносин.*
- 2. Які існують типи міжнародних відносин та наведіть класифікацію міжнародних відносин за різними критеріями.*
- 3. Що таке міжнародна політика, порівняйте поняття “міжнародні відносини” і “світовий політичний процес”.*
- 4. Назвіть структурні елементи міжнародної політики та які*

існують концепції та підходи щодо визначення сутності міжнародної політики?

5. Назвіть основні тенденції у розвитку сучасних міжнародних відносин.
6. У чому полягають особливості світового політичного процесу?
7. Що є засобом здійснення зовнішньої політики?
8. Сформулюйте поняття “національний інтерес” та поясніть що є національним інтересом для України.
9. Що представляє собою національна безпека?
10. Сформулюйте фактори впливу української держави на міжнародні справи.
11. Назвіть фактори, які послабляють впливовість України на інші суб’єкти світової політики.

Література

1. Абаніна Н. С. Соціальний опір як фактор сталого розвитку: самоорганізаційний аспект / Н. С. Абаніна // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2009. – Вип. 36 – С.126–135.
2. Аршинов В. И., Буданов В. Г. Синергетика: эволюционный аспект / В. Г. Буданов // Самоорганизация и наука: опыт философского осмысления. – М.: Арго, 1994. – 296с.
3. Бех Ю. В. Ідеологія як семантичний фільтр філософського аналізу загальної теорії управління / Ю. В. Бех // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2012. – Вип.51. – С.199–204.
4. Білорус В. С. Синергетика і самоорганізація в економічній діяльності: Навч. посіб. / В. С. Білорус. – К.: КНЕУ, 2007. – С.300–377.
5. Воронкова В. Г. Глобалистика как наука о современном мире/ В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2004. – Вип.17. – С. 5–23.
6. Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Концепція сталого економічного та політичного розвитку: соціально-філософський аналіз / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної

- академії: [зб. наук. пр.]. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2007. – Вип. 29. – С.18–30.
7. Воронкова В. Г. Політика євроатлантичної інтеграції України: методика антропологічної експертизи / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2009. – Вип. 39. – С. 21–36.
 8. Воронкова В. Г. Формування і розвиток економічної парадигми в умовах глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2011. – Вип. 47. – С. 5–16.
 9. Воронкова В. Г. Формування ноосферної концепції регіону в умовах глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2013. – Вип. 52. – С. 15–25.
 10. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. – Пер. с англ. / Э. Гидденс – М.: Издательство “Весь Мир”, 2004. – 120 с.
 11. Горбатов В. М. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса: [Монография] / В. М. Горбатов. – Х.: ИД “ИНЖЭК”. 2006. – 592с.
 12. Дзвінчук Д. І. Трансформаційні процеси в освітніх системах-видами XXI ст. / Д. І. Дзвінчук // Нова парадигма: [зб. наук. пр.] – К: НПУ, 2007. – Вип. 72. – С. 76–80.
 13. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми / [за ред. В. П. Горбатенка]: [Монографія]. – К.: ТОВ “Вид-во “Юридична думка”. – 2006. – 332 с.
 14. Кіндратець О. М. Такий далекий і важкий шлях до Європи / О. М. Кіндратець // Політика і час. – 2004. – № 4. – С. 63–70.
 15. Козловець Микола. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: [Монографія] / М. Козловець. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558с.
 16. Лепський М. А. Соціальний опір: проблема індиферентності і протидії / М. А. Лепський // Людина і політика: [Укр. соц. – гум. журнал]. – 2002. – № 1 (19). – С. 66–74.
 17. Ожиганов Э. Н. Стратегический анализ политики: Теоретические основания и методы: Учеб. пособие для студентов вузов/ Э. Н. Ожиганов. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 272 с.

18. Попов С. М. Зворотний зв'язок у систем і соціального менеджменту/ Сергій Попов. – Запоріжжя: Просвіта, 2010. –444с.
19. Попов С. М. Зворотний зв'язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем: теоретико-методологічний аналіз: [монографія] / Сергій Попов. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. –412 С.
20. Глазьев С. Ю., Чушкин В. И., Ткачук С. П. Европейский Союз и Евразийское экономическое сообщество: сходство и различие процессов интеграционного строительства. / С. Ю. Глазьев, В. И. Чушкин, С. П. Ткачук. – М.: ООО “ВИКОР МЕДИА”, 2013. – 240с.
21. Волков С. Д., Кокушкина И. В. Особенности экономической интеграции на постсоветском пространстве / И. В. Кокушкина // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2012. – № 12.
22. Глазьев С. Стратегия опережающего развития России в условиях глобального кризиса / С. Глазьев. – М.: Экономика, 2010.
23. Глазьев С. Ю. Реальное ядро постсоветской экономической интеграции: итоги создания и перспективы развития Таможенного Союза Белоруссии, Казахстана и России / С. Ю. Глазьев // Российский экономический журнал. 2011. – № 6.
24. Глазьев С., Клоцвог Ф. Перспективы экономического развития СНГ при интеграционном и инерционном сценариях взаимодействия стран-участниц / Ф. Клоцвог. – Российский экономический журнал. – 2008. – № 7/8.
25. Глазьев С., Ткачук С. Перспективы развития евразийской экономической интеграции: от ТС-ЕЭП к ЕЭС (концептуальный аспект). – Российский экономический журнал. – 2013. – № 1.
26. Глазьев С. Снова к альтернативной системе мер государственной политики модернизации и развития отечественной экономики (предложения на 2013–2014 гг./ С. Глазьев. – Российский экономический журнал. – 2013. –№ 3.
27. Глазьев С. Таможенный Союз Белоруссии, Казахстана и России: запуск механизмов / С. Глазьев. – Российский экономический журнал. – 2009. – № 11–12.
28. Глазьев С. Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / С. Ю. Глазьев. – М.: Владар, 1993.
29. Глазьев С. Ю. Уроки очередной экономической революции: крах либеральной утопии и шанс на экономическое чудо / С. Ю. Глазьев. – М.: Экономическая газета, 2011.

30. Глазьев С. Ю. *Экономическая теория технического развития / С. Ю. Глазьев.* – М.: Наука, 1990
31. Глазьев С. Ю., Митяев Д. А., Батчиков С. А. *Три шага либеральных миссионеров или будущее – по этапам / Д. А. Митяев, С. А. Батчиков.* – М.: *Экономические стратегии*, 2000. – № 6.
32. Глазьев С. Ю. *О целях, проблемах и мерах государственной политики развития и интеграции / С. Ю. Глазьев.* – М., 2013.
33. Доклад “К устойчивому росту через справедливый мировой экономический порядок / под. ред. Глазьева С. Ю., Байзакова С. Б., Ершова М. В., Митяева Д. А., Фетисова Г. Г. – М. 2012.
34. *Евразийский интеграционный барометр. Центр интеграционных исследований Евразийского банка развития.* – М, 2012.
35. *Комплексная оценка макроэкономического эффекта различных форм глубокого экономического сотрудничества Украины со странами таможенного Союза и Единого экономического пространства в рамках ЕврАзЭС // Центр интеграционных исследований Евразийского банка развития, 2012.*

ПІСЛЯМОВА

Сучасний світ надзвичайно складний і динамічний. Визначальним є посилення процесу глобалізації, тобто збільшення взаємодії економічних, політичних, соціальних, культурних, правових та інших факторів. Зміст глобалізації зводиться до неминучості повної планетарної інтеграції, переходу від безлічі держав, народів, націй і культур до єдиної світової держави. По суті, під терміном “глобалізація” розуміється взаємозв’язок процесів інтернаціоналізації економіки, розвитку єдиної системи світового зв’язку, зміни й ослаблення функцій національної держави, активізації діяльності транснаціональних недержавних утворень, у тому числі таких, як етнічні діаспори, релігійні рухи, мафіозні групи. Основна мета даної наукової монографії – вияснити парадигму глобалізації в контексті сучасних процесів – економічних, політичних, соціальних, культурних. Тому підходи до аналізу глобалізації будуть самі найрізноманітніші – онтологічні, феноменологічні, антропологічні, аксіологічні, метафізичні тощо.

Парадигма – це 1) поняття античної і середньовічної філософії, що характеризує сферу вічних ідей як первообраз, зразок, у відповідності з яким бог-деміург створює світ суцього; 2) у сучасній філософії науки-система теоретичних, методологічних та аксіологічних установлень, що сприймаються в якості зразка вирішення наукових задач, які розділяються всіма членами наукової спільноти. Термін “парадигма” в філософію науки в філософію вперше вводить позитивіст Г. Бергман, але адекватний пріоритет у його використанні і розповсюдженні належить Т. Куну. У своєму доповідку “Структура наукових революцій” (1962) Т. Кун говорить про можливість виявлення двох основних аспектів: епістемологічного;

соціального. В епістемологічному плані парадигма являє собою сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, які виступають в якості зразка наукової діяльності, в соціальному – характеризуються через конкретну наукову спільноту, що розподіляє певні наукові погляди, цілісність і межі якою вона розділяє. Існування парадигми, згідно з Т. Куном, пов'язано з періодом нормальної науки, в межах яких вони виконують проектно-програмну і селективно-заборонену функції. Зміна парадигми здійснюється через наукові революції, що пов'язано із своєрідним переключенням наукової спільноти на нову систему світобачення і цінностей. Критика надмірного психологізму в розумінні парадигми спонукало Т. Куна конкретизувати свою позицію через посередництво поняття “дисциплінарної матриці”, синонімічно епістемічному контексті парадигми. В структуру дисциплінарної матриці євроінтеграційної парадигми входять: символічні узагальнення, що складають формальний апарат і мову, характерну для конкретної наукової дисципліни; метафізичні компоненти, що визначають найбільш фундаментальні теоретичні і методологічні принципи світорозуміння; цінності, що детермінують панівні ідеали і норми побудови і обґрунтування наукового знання. Поняття парадигми в пізніших доробках Т. Куна пов'язано в більшій мірі з характеристикою інтегральних соціально-психологічних аспектів наукової спільноти. Разом з тим в контексті сучасної соціальної філософії поняття парадигми є більш продуктивним при опису еталонних теоретико-методологічних засад наукового пошуку. В сучасну парадигму євроінтеграції буття входять наступні її різновиди: 1) фактуалістська парадигма (структурний функціоналізм теорій соціального конфлікту); 2) дефіціоністська парадигма (символічний інтеранціонізм, феноменологія, етнологія); 3) парадигма соціального біхевіоризму (соціального обміну концепції). Для теорій Т. Куна характерно, що стара і нова парадигми не сумісні: нова парадигма не продовжує відбутися розрив, так як нова парадигма повинна підпорядкуватися новим принципам, законам, тенденціям.

Парадигма глобального розвитку зводиться до наступного: виявлення сутності, природи і основних характеристик глобалізації, яка являє собою процес універсалізації; становлення єдиних для всієї планети Земля структур, зв'язків і відносин в різних сферах життя суспільства; глобалізація має складний багаторівневий характер розгортання як соціально-історичного процесу сучасності загальнопланетарного масштабу: в межах глобалізації, як об'єктивного і всеохоплюючого інтеграційного процесу, відбуваються: інтеграція та диференціація; універсалізація (морально-етичних цінностей) та уніфікація (у вигляді “вестернізації” у площині масової культури та стандартизації життя); інформатизація та нові аспекти дезінформації (через формування “бажаної” громадської думки) суспільства; зростання взаємозалежності (політичної, економічної, в питаннях безпеки існування) всіх учасників постіндустріального дискурсу, а разом з тим – і рівня напруженості у світі, яка проявляється в антиглобалізаційних виступах та рухах, появі організованого “світового тероризму”, з одного боку, та створення образу ворога за “вісцю зла”, – з іншого. Нерівномірність економічного розвитку країн та розвиненості демократично-правових і громадянських інститутів у різних суспільствах спричиняють як до принципового несприйняття західних цінностей ліберальної демократії та громадянського суспільства менш розвиненими країнами та спільнотами. Зростання темпу життя та ефективності використання часу (в тому числі й тривалості життя окремого індивіду) у якості негативних наслідків спричиняє до ефекту “футурошоку”, конформізму кризи самоідентифікації та фрагментарності світосприйняття. Глобалізація, як процес, який з кожним наступним обертом викликає гострі суперечності, а відтак спричиняє опір самому собі, перетворюючись на практичну й теоретичну проблему, у якості історичної альтернативи може або: 1) спричинити до принципово нового етапу поступального розвитку людства; 2) або ж призвести до крайньої форми загострення протистояння її учасників, “війни всіх проти всіх” і, зрештою, до світової катастрофи. Попри весь драматизм даного твердження, бажано, щоб глобалізація відбувалася тільки в гуманітарному вимірі,

а за всіх інших неоімперських варіантів розділення загальнолюдської спільноти за будь-якими факторами та критеріями нерівності, вона рано чи пізно призведе до краху та катастрофи. З кола тих протиріч, які, з одного боку, уможливають подальший розвиток глобалізації як динамічного процесу, а з іншого, – є постійною загрозою стабільності та безпеці існування в світі, можна виокремити їхні три основні рівні: а) протиріччя на рівні суб'єктів міжцивілізаційних відносин та контактів (найбільше напруження спостерігається між західною та ісламською цивілізаціями); б) загострення та наростання протиріч в межах самої глобалізації як всеохоплюючого інтеграційного процесу; зокрема йдеться про зростання невдоволення в свідомості європейців порушенням прав і свобод людини в економічній та соціальній сфері, з відповідним акцентуванням уваги на цінностях соціальної справедливості – як в традиційному контексті, так і з огляду на сучасні міжнародні конфлікти у їх “глобалістському” вимірі несправедливості; в) протиріччя, пов'язанні з фрагментарністю світосприйняття у свідомості, збільшення темпу життя та кризою самоідентифікації як на особистісному рівні, так і на рівні окремих спільнот (Мозговий О. Л.).

За визначенням ООН, глобальний розвиток – це загальний термін, що позначає усе більш складний комплекс трансграничних взаємодій між фізичними особами, підприємствами, інститутами і ринками, що виявляється в розширенні потоків товарів, технологій і фінансових засобів, у неухильному зростанні й посиленні впливу міжнародних інституцій, громадянського суспільства, у глобальній діяльності транснаціональних корпорацій, у значному розширенні масштабів трансграничних комунікаційних та інформаційних обмінів, насамперед через Internet, у трансграничному перенесенні захворювань і екологічних наслідків і в усе більшій інтернаціоналізації певних типів злочинної діяльності. Під глобалізацією можна розуміти поступове перетворення світового простору в єдину зону, де безперешкодно переміщуються капітали, товари, послуги, вільно поширюються ідеї і пересуваються їхні носії, стимулюючи розвиток сучасних інститутів, шліфуючи механізми їхньої взаємодії.

Інституції глобального розвитку – це утворення міжнародного правового і культурно-інформаційного поля, інфраструктури міжрегіональних, у тому числі інформаційних обмінів. Сьогодні дати чітке і єдине визначення глобалізації складно, різні питання цього процесу є предметом вивчення багатьох наук, кожна з яких має свій дискурс. Крім того, необхідно прийняти до уваги, що глобалізація є історичним процесом, що розвивається протягом сторіч і цей ще незавершений.

Особливостями глобального розвитку в умовах XXI ст. є кілька основних факторів, серед яких слід виділити наступні: 1. Системна цілісність світу як посилення взаємозв'язку між центром і периферією та посилення впливу сильних держав. 2. Зростаюча глобальна стратифікація, що пов'язана з поділом світу на багаті (28) та бідні (160) держави, серед яких більше мільярда людей використовують менше одного долара на день, 826 мільйонів недоїдають, майже мільярд не має доступу до чистої води. 3. Технологічна диференціація, що розвивається в умовах постіндустріального, індустріального та інформаційного суспільства. 4. Системна вестернізація, яка охоплює всі сфери життя, поширюючи швидкими темпами явища “макдональдизації”, західного способу життя та гомогенізації культур. 5. Значне зростання прямих інвестицій. Глобальні трансформаційні процеси, зокрема в країнах з перехідною ринковою економікою, надзвичайно посилили роль теорії, яка адекватно відображала б складність радикальних змін, що відбуваються у світовому господарстві.

У зв'язку з глобальним розвитком було розроблено Цілі Розвитку Тисячоліття – перелік цілей в сфері розвитку людства, сформульовані в Декларації Тисячоліття, складаються із 8 цілей, 18 задач і 48 індикаторів, які дозволяють фіксувати виконання задач і досягнення цілей. В Декларації вказуються конкретні строки (2015, 2020, 2025), в контексті яких повинні бути досягнуті поставлені цілі в сфері боротьби з голодом, бідністю, хворобами, погіршенням стану оточуючого середовища, неграмотністю, дискримінацією у відношенні жінок. В Декларації перерахований цілий ряд обов'язків в сфері захисту прав людини, розумного правління і демократії.

Цілі Розвитку Тисячоліття в умовах глобального розвитку:

- 1) ліквідація крайньої бідності і голоду до 2025 р.;
- 2) забезпечення можливості дітям пройти повний курс початкової середньої освіти до 2015 р.;
- 3) ліквідація нерівності в сфері початкової і середньої освіти між чоловіками і жінками;
- 4) скорочення дитячої смертності;
- 5) покращення охорони материнства;
- 6) боротьба з Снідом, малярією та іншими захворюваннями;
- 7) забезпечення екологічної стійкості;
- 8) формування глобального партнерства в цілях розвитку.

Міждержавна координація та регулювання міжнародних відносин полягає в добровільному прийнятті різними країнами зобов'язань і загальних правил у галузі економічних зв'язків. Розвиток світового господарства засвідчує, що основними передумовами становлення та розвитку системи координації міжнародних економічних відносин стали такі фактори:

- 1) необхідність лібералізації міжнародної торгівлі через зниження митних тарифів;
- 2) розпад колоніальної системи та забезпечення економічного розвитку колоніальних країн, які зумовили перебудову світогосподарських відносин, встановлення нового економічного порядку;
- 3) глобалізація світової економіки, посилення взаємозв'язків і взаємозалежності країн, необхідність пристосування національних економік до змін у світовому господарстві, запровадження дієвих методів співробітництва задля міжнародної стабільності;
- 4) посилення ролі ТНК, діяльність яких виходить за національні межі;
- 5) інтенсивний розвиток процесів регіональної економічної інтеграції;
- 6) інтенсивний розвиток економічних відносин між юридичними особами різних країн;
- 7) загострення глобальних проблем розвитку людської цивілізації.

Всі ці проблеми повинні вирішити національні уряди, які повинні впливати на детермінанти національної конкурентоспроможності, які являють собою комплексну систему, яка знаходиться в постійному розвитку і впливають один на одного.

Глобальний розвиток вносить зміни в саму концепцію цивілізації, поскільки загроза ядерної катастрофи вперше в історії ставить питання про самовиживання людства. Звідси перед всіма державами стоїть задача формування нового світового порядку (світопорядку), який забезпечував би безпеку всіх народів і країн, сприяв би їх співробітництву на принципах гармонізації національних і міжнародних інтересів. Отже, процеси глобалізації сприяють єдності держави і вносять серйозні зміни в їх внутрішню і зовнішню політику, сприяючи укріпленню світового порядку з метою вирішення глобальних проблем сучасності. Проте, глобалізація несе в собі не тільки позитивні, але і негативні наслідки (Дж. Стігліц “Глобалізація та її розчарування”, 2000). Велика різниця між швидко зростаючими капіталами американських підприємців і погіршення економічного стану в країнах “третього світу”, а також в посткомуністичних країнах, слугує причиною міцного антиглобалістського руху. І хоча ряд економістів і політиків пояснюють негативні наслідки глобалізації суб’єктивними факторами, наприклад, помилками в діяльності Міжнародного валютного фонду, все ж таки ринкова економіка з її механізмами конкуренції, намаганнями добути максимально можливий прибуток, протиборством окремих корпорацій і країн, наявністю взаємовиключних інтересів, перетворює такі вимоги політики глобалізації, як скоординованого впливу на світову економіку, прозорість економічної діяльності держав. Зростання впливу глобалізації на життя всіх держав не може не впливати на внутрішні і зовнішні функції держави.

Головним суб’єктом сучасного світовлаштування, світових ринків, товарів, послуг і капіталів, виступають національні держави і ТНК. При цьому транснаціональний бізнес, який контролює до 60% світового товарообороту, не тільки якісно протидіє економічній могутності і впливу національних державних структур, але все

більше перетворюється в самостійну самовідтворюючу економічну підсистему світової економіки із своєю власною структурою, економічними і організаційними взаємозв'язками, що обслуговують рух товарів, послуг, технологій. Ключове питання європейської геополітики в останні роки – питання, чи зможе об'єднана Європа стати на противагу США в реальному світі. Незважаючи на те, що процес інтеграції йде повільно і суперечливо, вже сьогодні очевидно, які безпрецедентні можливості інтеграція відкриває у сфері економіки, політики та оборони. Процес створення Європейського Союзу і єдиної європейської валюти дозволив зблизити основні показники економічного і воєнного розвитку європейських країн та США, проте суперечності стратегічного характеру при цьому не зникли, а навпроти, загострилися.

Міжнародні інститути (МВФ, ВБ, ВТО) упроваджують в практику правила вільного обміну, підтверджуючи принципи лібералізму, добиваючись вирівнювання конкурентних умов для діючих на глобальному ринку “акторів”. Сучасна держава слідкує за дотриманням умов справедливої конкурентної боротьби і приймає в цих цілях участь у міжнародних організаціях, заключає угоди з іншими країнами, здійснює захист внутрішнього ринку, створює більш благоприємні умови для своїх корпорацій. Останнім часом ТНК, просуваючи принципи вільного обміну, лібералізації руху капіталів, товарів, послуг намагаються отримати багаточисельні гарантії захисту власних інтересів.

Перед українською молодіжною державою стоїть надзвичайно важливе завдання: в процесі трансформаційних перетворень обрати саме ту модель розвитку, яка найбільше відповідатиме її можливостям. Але при цьому недоречні популістські загравання на соціальних потребах людей, їх декларування, не підкріплені економічною спроможністю держави, які не тільки наблизять Україну до європейської інтеграції, але й посилять недовіру народу до неї. Слід оптимізувати такі індикатори соціальної держави, які сприяють цивілізаційному вибору України: масштаби захисту населення від стихійних ринкових сил і недостатнього рівня доходів; масштабність соціальних

прав і соціальної підтримки; питома вага недержавних асигнувань на соціальні програми; масштаби індивідуального (колективного) фінансування соціальних програм; масштабні диференціації системи соціального забезпечення; масштаби гарантій забезпечення повної зайнятості населення; досягнення гідного життя людини на засадах справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bartelson J. Three Concepts of Globalization // Intern. Sociology. L., 2000. – Vol. 15. – P. 181–201.
2. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. – N. Y., 1964. – P. 5.
3. Developments in the European Union /edited by Laura Cram, Desmond Dinan and Neil Nugent. – St. Martin Press, New York, 1999. – 380 p.
4. Education, Training and Research in the Information Society. A National Strategy for 2000–2004. Ministry of Education, 1999; Education and Research 1999–2004. Development Plan. Ministry of Education, Helsinki 2000.
5. Fisher Irving. “Senses of Capital”, Econ. J., VII (June, 1897), pp. 201–202; він же, The Nature of Capital and Income. London: Macmillan & Co., 1927, pp. 5, 51–52, 68; він же, The Theory of Interest. New York: Augustus M. Kelley, 1965, pp.12–13).
6. George S. Supranational Actors and Domestic Politics: Integration Theory Reconsidered in the Light of the Single European Act and Maastricht // Sheffield. – 1994. – S. 17–23.
7. Goldman A. I. Toward a Theory of Social Power // Philosophical Studies. – 1972. – Vol. 23, № 4. – P. 221–268.
8. Haas E. B., Mitrani D. Limits and problems of European integration. The Conference of May 30-June 2, 1961, The Hague: Nijhoff, 1963. – 144 p.
9. Huebner S. S.”The Human Value in Business Compared with the Property Value,”Proc. Thirty-fifth Ann.Convention Nat. Assoc.Life Underwriters (July, 1914) pp.18–19.
10. Human development report 2002 / report 2001. – New York: Oxford University Press, 2001. – 264 p.
11. Lindberg L. The Political Dynamics of European Economic Integration. – Oxford: Oxford University Press, 1963. – 367 p.
12. Mayo-Smith, Richard. Emigration and Immigration. New York: Charls Scribner’s Son, 1901. – C. 62.
13. McCullox J. R. The Principles of Political Economy. Alex Murrey @ Son, 1870, p. 57,66,67.17, 213.

14. Mitrany D. A Working Peace System. An Argument for the Functional Development of International Organization. – London, 1995. – 362 p.
15. Moravcsik A. Preferences and power in the European Community: A Liberal Intergovernmental Approach // Journal of Common Market Studies. – 1993. – vol. 31. – № 4. – P. 473–524.
16. Nandi P. K., Chadid M. Chadidullah. Globalization and the evolving World Society. Leiden; Boston; Koln: brill, 1998. – P. 7–17.
17. Parsons T. The Social System. – Glencoe, 1951
18. Picot G. Building Community in the Workplace // The Community of the Futur. San Francisco, 1998. P. 99–135.
19. Rowley Ch., Benson J. Globalization and Labour in the Asia Pasific Region. London, Portland, Or., 2000. – P. 3–15.
20. Schultz T. Jnvestment in Human Capital/ – the Role of Education and of Research. H.Y., 1971. P. 62.
21. Senior, Nassay William. An Outline of the Science of Political Economy. New York: Farrar Rincart, 1939, pp. 68–69, 204–226.
22. Shultz T. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities // Human Resources: Fiftieth Anniversary Colloquium VI. – N. Y., 1975. – P. 64–65.
23. Taylor P. International Organization in the Modern World: The Regional and the Global Process. – London: Pinter, 1993. – 262 p.
24. Taylor P. The Limits of European Integration. – London: Croom Helm, 1983. – 284 p.
25. Thunen, Iohann Heinrich von. Der isolierte Stadt. Vol.11, Part 11. Translated by Bert F. Hoselitz. Chicago: Corporative Education Center, Univ. Of Chicago; originally published 1875, p.p. 5–10.
26. Tranholm-Mikkelsen J. Neo-functionalism: Obstinate of Obsolete? A Reappraisal in the Light of the New Dynamism of the EC // Millenium: Journal of International Studies. – 1991. – vol. 20. – P. 1–22.
27. Walsh, John R. “Capital Concept Applied to Man,” Q.J.E., XLIX (February, 1935), pp. 255–85.
28. Абаніна Н. С. Соціальний опір як фактор сталого розвитку: самоорганізаційний аспект / Н. С. Абаніна // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2009. – Вип. 36 – С.126–135.
29. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336с.

30. Агацци Э. Моральное измерение науки и техники / Э. Агацци. – М.: Московский философский фонд, 1998. – 344 с.
31. Ажажа М. А. Державні цільові програми регіону як інструмент його соціально-економічного розвитку: [Монографія] / М. А. Ажажа // Просторова економіка: концепції, моделі та регіональні аспекти: Монографія / [За ред. П. В. Захарченка, Т. П. Несторенко]. – Бердянськ: Видавець Ткачук, 2012. – С.217–226.
32. Ажажа М. А. Інноваційний потенціал як фактор інтелектуалізації економіки в умовах глобалізації // М. А. Ажажа // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: Збірник наукових праць. – Маріуполь: ДВНЗ “ПДТУ”, 2013.0- Вип.1, Т 2. – 348с. – С.49–52.
33. Ажажа М. А. Моніторинг як інструмент забезпечення якості державних та муніципальних послуг/ М. А. Ажажа // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2012. – Вип.50. – С.270–277
34. Ажажа М. А. Соціально-психологічний портрет майбутнього менеджера соціальної служби / М. А. Ажажа // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2010. – Вип.42. – С.236–246.
35. Ажажа М. А. Структура механізму органів публічного врядування Становлення публічного адміністрування в Україні / Матеріали 1У Всеукраїнської міжвузівської конференції студентів і молодих вчених 1 квітня 2013 року / За ред. д.ф.н., проф. В. Г. Вікторова. – Дніпропетровськ, ДРІДУ НАДУ, 2013. – 129с. – С.5–7.
36. Ажажа М. А. Методологічні засади оцінки ефективності державного управління / М. А. Ажажа // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону: Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Красноармійськ, 20 грудня 2012 року) / Корасноармійський індустріальний інститут ДонНТУ. – В 2-томах. – Т. 2. – Донецьк: “світ книги”, 2012. – 343с. – С.202–206.
37. Ажажа М. А. Теоретичні засади аналізу інноваційного підприємництва / М. А. Ажажа // Менеджмент предпринимательской деятельности: материалы одиннадцатой научно-практической конференции студентов, аспирантов и докторантов / Таврический нац. ун-т имени В.И. Вернадского. – Симферополь: ДИАИПИ, 2013. – 346с. – С.132–133.

38. Азроянц Э. А. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? Современные тенденции мирового развития и политические амбиции / Э. А. Азроянц. – М.: Издательский дом “Новый век”, – 2002. – 416 с.
39. Айдукевич Казимеж. Картина мира и понятийный аппарат / Казимеж Айдукевич // Философские науки. – М.: Рос.Академия наук, 1996. – Вып.2: Гносеологические и логико-методологические проблемы. – М.: Рос. академия наук, 1996. – С.231–253.
40. Американская социологическая мысль: тексты / под ред. В. И. Добренькова. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 496 с.
41. Амоша О., Новікова О. Проблеми та шляхи забезпечення соціальної орієнтації економіки України // Журнал європейської економіки. – Том 4. (№ 2). – червень 2005 р. – С. 173–184.
42. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 339 с.
43. Андрос Є. І. Проблема свободи у контексті раціоналізації людського буття / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Т. В. Лютий та ін. // Людина в цивілізації ХХІ століття: проблема свободи. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 127–174.
44. Андрущенко В. П. Організоване суспільство: проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К.: ТОВ “Атлант ЮЕМСІ”, 2006. – 502 с.
45. Антипов Г. А. Проблемы методологии исследования общества как целостной системы // Кочергин А. Н. Новосибирск: Наука, 1988. – 258 с.
46. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами. 8-е издание / Пер. с англ. под ред. С. К. Мордовина. – СПб.: Питер, 2004. – С. 71–72
47. Аршинов В. И., Буданов В. Г. Синергетика: эволюционный аспект / В. Г. Буданов // Самоорганизация и наука: опыт философского осмысления. – М.: Арго, 1994. – 296с.
48. Аршинов В. И. Синергетика / В. И. Аршинов // Современная научная картина мира: словарь. – М.: Прогресс, 1997. – 220 с.
49. Атаманчук Г. В. Государственное управление (организационно-функциональные вопросы): учебное пособие/ Г. В. Атаманчук. – М.: ОАО НПО “Экономика”, 2000. – 302 с. – (Энциклопедия управленческих знаний).

50. Атаманчук Г. В. Некоторые проблемы познания государственного управления // 36. наук. пр. УАДУ. – Випуск 1. – К.: 2003. – С. 10.
51. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
52. Ахиезер А. С. Дезорганизация как категория общественной жизни / А. С. Ахиезер // Общественные науки и современность. – 1995. – № 6. – С. 42–52.
53. Базалук О. А. Философия жизни: от волюнтаризма к экзистенциализму (компаративистский анализ): [Монографія] / О. А. Базалук. – Вінниця: О. Власюк, 2006. – 292 с.
54. Базалук О. А. Происхождение человечества: новая космологическая концепция: [Монографія] / О. А. Базалук. – Днепропетровск: Пороги, 2003. – 142с.
55. Базалук О. А. Сущность человеческой жизни: [Монографія] / Олег Александрович Базалук. – К.: Наукова думка, 2002. – 270 с.
56. Бакуменко Валерій, Князев Володимир, Сурмін Юрій. Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого розвитку. // Вісник УАДУ при Президенті України. – 2003. – № 2. – С. 316.
57. Барковский П. В. Феномен понимания. Контуры современной герменевтической философии / П. В. Барковский. – Минск: Экономпресс, 2008. – 176с.
58. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
59. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну / У. Бек. – М.: 2000. – 384 с.
60. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. / Даниел Белл; пер. с англ. – М.: Academia, 2004. – 788 с.
61. Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман; [пер. с англ. Е. Руткевич]. – М.: Медиум, 1995. – 322с.
62. Берталанфи Л. История и статус общей теории систем / Л. Берталанфи // Системные исследования. – М., 1979. – С.20–38
63. Берталанфи Л. Общая теория систем – обзор проблем и результатов / Л. Берталанфи // Системные исследования. Ежегодник 1969 г. – М.: Наука, 1969. – 424 с.

64. Бех В. П. Генезис соціального організму країни: [Монографія]. – 2-е вид. доп. / В. П. Бех. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 288 с.
65. Бех В. П. Социальный организм: философско-методологический анализ: [Монография] / В. П. Бех. – Запорожье.: “Тандем-У”, 1998. – 186 с.
66. Бех В. П. Философия социального мира: гносеологический анализ: [Монография] / В. П. Бех. – Запорожье.: “Тандем-У”, 1999. – 284 с.
67. Бех В. П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ: [Монография]. – 2-е изд. доп./ В. П. Бех. – Запорожье: Просвіта, 2004. – 148 с.
68. Бех В. П., Гашенко А. В. Фірма в дискурсі організаційної ідеї: [Монографія] / А. В. Гашенко. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006. – 376 с.
69. Бех В. П., Малик І. В. Технократизм у дискурсі проблем вищої школи: [Монографія] / За ред. В. П. Бека / І. В. Малік. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 263 с.
70. Бех В. П., Семенов Л. М. Саморегуляція соціального організму навчального закладу / Л. М. Семенов. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 330 с.
71. Бех В. П., Токар О. М. Організаційна свідомість: питання, припущення, гіпотези / О. М. Токар // Нова парадигма. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – Випуск 36. – С.36–46.
72. Бех В. П., Шалімова Є. О. Функціональна модель особистості: пошуки полікультурних детермінант поведінки: [Монографія] / Є. О. Шалімова Є. О. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 255 с.
73. Бех Ю. В. Ідеологія як семантичний фільтр філософського аналізу загальної теорії управління / Ю. В. Бех // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2012. – Вип.51. – С.199–204.
74. Бех Ю. В. Саморозгортання соціального світу: [Монографія] / Ю. В. Бех. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 248 с.
75. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. – М.: Междунар. Отношения, 1999. – 256с.
76. Білогур В. Є. Світоглядні орієнтації студентів: тенденції змін у трансформаційному суспільстві: [Монографія] / В. Є. Білогур. – Дніпропетровськ: Пороги, 2011. – 311с.

77. Білорус В. С. Синергетика і самоорганізація в економічній діяльності: Навч. посіб. / В. С. Білорус. – К.: КНЕУ, 2007. – С.300–377.
78. Богданов А. А. Всеобщая организационная наука. Тектология: в 2-х т. / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Т. 2. – 351 с.
79. Богданов А. А. Всеобщая организационная наука. Тектология: в 2-х т. / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Т. 1. – 304 с.
80. Богуславська О. Г. Управлінське лідерство: колективна монографія / за заг. ред. В. В. Токованова. – Розділ 2.4 Уверенное поведение как основа эффективного лидерства // Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2013. – 600с. С.205–212.
81. Бойченко І. В. Суспільні закони та їх дія / Куценко В. І., Табачковський В. Г. – К.: Наукова думка, 1995. – 212 с.
82. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії: [Монографія] / М. А. Бойчук. – К.: ТОВ “Атлант ЮЕМСІ”. – 2007. – 207 с.
83. Бойчук М. А. Демократія як народовладдя: становлення та розвиток в Україні в період утвердження незалежності: [Монографія] / М. А. Бойчук. – К.: Генеза, 2012. – 240с.
84. Бондаревич І. М. Духовна цілісність особистості: дійсність і перспектива: [Монографія] / І. М. Бондаревич. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2008. – 162 с.
85. Боришполец К. П. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов / К. П. Боришполец. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 221 с.
86. Бородіна О. Людський капітал як основне джерело економічного зростання // Економіка України. 2003. – № 7. – С.48–54.
87. Бородкин В. В. Противоречия и два способа организации социальных систем // Самоорганизация: кооперативные процессы в природе и обществе: в 2 ч. / отв. ред. Г. И. Рузавин. – Ч.1. / В. В. Бородкин. – М.: Ин-т философии АН СССР, 1990. – с.69–90.
88. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Пер. с англ. Л. Н. Ковалик. – СПб.: Питер, 2001. – С. 86.
89. Буданов В. Г. Методология и синергетика в постнеклассической науке и в образовании / Владимир Григорьевич Буданов. – М.: Либраком, 2009. – 240 с.
90. Булдаков С. К. Философия и методология образования: [Монография] / А. И. Субетто. – СПб: Астерион, 2002. – 407 с.

91. Бурега В. В. Социально-адекватное управление: концептуализация модели: Монография. – Донецк, 2005. – 171 с.
92. Бушуев В., Голубев В. Индекс качества жизни: Россия и СНГ // Стратегия России. – 2006. – № 4. – С. 54.
93. Вагурин В. А. Синергетика эволюции современного общества / Владимир Афанасьевич Вагурин. – Луганск: Копицентр, 2005. – 2000с.
94. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации) / В. В. Василькова [оформл. обложки С. Шапиро, А. Олексенко]. – СПб.: Издательство “Лань”, 1999. – 480 с. (Серия: “Мир культуры, истории и философии”).
95. Вашкевич В. М. Исторична свідомість сучасної молоді: до методології дослідження / В. М. Вашкевич // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С. 74.
96. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер [пер. с англ. Ю. Н. Давыдов]. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с. – (Социологическая мысль Запада).
97. Веблен Т. Теория праздного класса. Экономическое исследование институтов / Т. Веблен. – М., 1984. – 368 с.
98. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / Владимир Иванович Вернадский // Мысли о ноосфере. – М.: Наука, 1989. – 261с.
99. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере. В сб. Антология философской мысли. Русский Космизм. М.: Педагогика-Пресс., 1993.
100. Вернадский В. И. Бисфера и ноосфера / Владимир Иванович Вернадский. – М.: Айрис Пресс, 2007. – 576 с.
101. Винер Н. Кибернетика / Норберт Винер. – М.: Современное радио, 1968. – 325с.
102. Винер Н. Человек управляющий / Норберт Виннер. – СПб.: – Питер. – 2001. – 288с
103. Власть: кратологический словарь. – М.: Республика, 1997. – 304 с.
104. Воловик В. І. Ідеологія державотворення і основні фактори її розвитку / В. І. Воловик / Культурологічний вісник: [наук. – теорет. щорічник Нижньої Наддніпряни]. – Запоріжжя: 2001. – Вип.7. – С.62–65.
105. Воловик В. І. Соціальна філософія: Монографія / В. І. Воловик, М. А. Лепський, Т. І. Бутченко, О. В. Краснокутський. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – 376с.

106. Воловик В.І. Філософія історії [Текст]: курс лекцій / В.І. Воловик. – Запоріжжя, Просвіта, 1999.
107. Воронкова В.Г. Теоретико-методологічні засади розвитку сучасного соціуму в контексті синергетичної глобалізації / В.Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: – 35.? Воронкова В. Муниципальный менеджмент: навчальний посібник / Валентина Воронкова. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 248 с.
108. Воронкова В. Філософія: навчальний посібник / Валентина Воронкова. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 464 с.
109. Воронкова В.Г. Управленческая деятельность как предмет социально-философского анализа / В.Г. Воронкова /// В.Г. Воронкова // Na pograniczu. Studia z filozofii religii. Wydawnictwo Naukowe Mega Plast dla: Wyzszej Szkoły Finansow i Zarzadzania w Warszawie. –2012.
110. Воронкова В. Г. Алгоритмы кросскультурного анализа межкультурной коммуникации / В. Г. Воронкова // Материалы У всероссийской научно-практической конференции с международным участием “Профессионально компетентная личность в мировом образовательном пространстве. “Кросскультурная коммуникация в аспекте информационного межсубъектного взаимодействия”. – Новосибирск: Сибмедиздат: НГМУ, 2012. – С.58–61.
111. Воронкова В.Г. Глобалістика як наука о современном мире/ В.Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2004. – Вип.17. – С. 5–23
112. Воронкова В. Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою та ринком / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2008. – Вип. 35. – С.15–35.
113. Воронкова В. Г. Глобальна інформатизація як головна тенденція соціоприродної еволюції людства / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2012. – Вип.51. – С.14–26.
114. Воронкова В.Г. Гуманістичні засади державного управління / В.Г. Воронкова // Аналітика і влада: [журн. експерт. – аналіт матеріалів і наук. пр.]. – Ін-ту пробл. держ. упр. та місц. само-

- врядування Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К.: НАДУ, 2012. – № 6. – С.89–96.
115. Воронкова В. Г. Деконструкція гуманізму в умовах постмодерністської глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2010. – Вип. 40. – С. 14–34.
116. Воронкова В. Г. Духовність як спосіб самобудівництва особистості в контексті єдності антропологічних засад зовнішнього і внутрішнього світу/ В. Г. Воронкова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Вип. 95. / Треті Всеукраїнські Кулішеві читання з філософії етнокультури, присвячені пам'яті С. Б. Кримського; За ред. проф. В. А. Личковаха / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів: ЧНПУ, 2011. – С.12–14.
117. Воронкова В. Г. Істина, добро, краса як оптимум буття Гуманізм. Людина. Екзистенція: Матеріали 25-х Міжнародних люднознавчих філософських читань (Дрогобич, 2013р.) / Редкол. В. С. Возняк (головний редактор), О. А. Ткаченко, В. В. Лімонченко. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 297с. –С.121–127.
118. Воронкова В. Г. Концептуальні засади філософії геополітики як нового соціально-філософського напрямку XXI століття / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] -Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2010. – Вип. 41. – С.18–29.
119. Воронкова В. Г. Концепція сталого економічного та політичного розвитку: соціально-філософський аналіз / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної академії: [зб. наук. пр.]. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2007. – Вип. 29. – С.18–30.
120. Воронкова В. Г. Менеджмент у державних організаціях: навч. посібник / В. Г. Воронкова. – К.: Професіонал, 2004. – 256 с.
121. Воронкова В. Г. Метафізичні виміри людського буття (проблеми людини на зламі тисячоліть): [Монографія] / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: Павел, 2000. – 176 с.
122. Воронкова В. Г. Місце і роль синергетики у пізнанні соціальних процесів та розвитку сучасного суспільства / В. Г. Воронкова //

- Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2012. – Вип.48. – С.5–24.
123. Воронкова В. Г. Місце і роль України в глобалізаційних процесах сучасності / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2009. – Вип. 37. – С.16–32.
124. Воронкова В. Г. Нова парадигма філософії економіки XXI століття / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2011. – Вип. 46. – С.19–32.
125. Воронкова В. Г. Політика євроатлантичної інтеграції України: методика антропологічної експертизи / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2009. – Вип. 39. – С. 21–36.
126. Воронкова В. Г. Роль держави в суспільстві, що змінюється, та її вплив на становлення сталого розвитку / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: ЗДІА, 2006. – Вип.26. – С.16–29.
127. Воронкова В. Г. Синергетически – рефлексивная модель управления как единого социального организма / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: ЗДІА, 2005. – Вип. – С.8–19.
128. Воронкова В. Г. Синергетична методологія аналізу соціального управління / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2009. – Вип. 36. – С.26–46.
129. Воронкова В. Г. Соціально-економічне прогнозування: навчальний посібник – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 288с.
130. Воронкова В. Г. Співвідношення людини і соціуму як своєрідна іманентна суперечливість самої людини / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2010. – Вип. 42. – С. 14–24.
131. Воронкова В. Г. Теоретико-праксіологічні засади формування парадигми гуманістичного менеджменту в Україні / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2011. – Вип. 45. – С. 5–11.

132. Воронкова В. Г. Управление как единый социальный организм / В. Г. Воронкова // Нова парадигма: [Альманах наукових праць]. – Запоріжжя, 1999. – Вип.10. – С.8–19.
133. Воронкова В. Г. Управління державною власністю на регіональному рівні в контексті соціологічного аналізу / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2007. – Вип.30. – С.161–174.
134. Воронкова В. Г. Управління соціально-економічним розвитком та шляхи досягнення стабільності в сучасному соціумі / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: ЗДІА, 2008. – Вип.32. – С.20–32.
135. Воронкова В. Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри: [Монографія] / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. – 272 с.
136. Воронкова В. Г. Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри): [Монографія] / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2008. – 254 с.
137. Воронкова В. Г. Філософія державного управління у становленні суспільства сталого розвитку в умовах глобалізації / В. Г. Воронкова // Координати управління: [зб.наук. пр.] -Франківськ: Воронкова В. Г. Філософсько-антропологічні та аксіологічні засади економічної антропології як “економіки для людини” / В. Г. Воронкова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії і практики: [зб наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2012. – № 51. – С.351–363.
138. Воронкова В. Г. Формирование духовной культуры как основы профессионального мастерства педагога в условиях культурной глобализации / В. Г. Воронкова // Na pograniczu. Studia z filozofii Plast dla: Wyszzy Szkoły Finansow i Zarzadzania? Воронкова В. Г. Формирование концепции нового мировоззрения, нового человека, нового общества будущего в условиях глобальной трансформации // Воронкова В. Г.// Культура и образование. – Декабрь 2013. – № 4 [Электронный ресурс]. URL: <http://vestnik-rzi.ru/2013/12/1116>
139. Воронкова В. Г. Формування антропологічної парадигми політичного менеджменту в умовах глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2008. – Вип.34. – С.31–50.

140. Воронкова В. Г. Формування і розвиток економічної парадигми в умовах глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2011. – Вип.47. – С.5–16.
141. Воронкова В. Г. Формування концепції солідаризму в контексті соціологічного аналізу / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2007. – Вип.31. – С.132–144.
142. Воронкова В. Г. Формування постнекласичної парадигми сучасного менеджменту в умовах глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2009. – Вип. 38. – С.13–29.
143. Воронкова В. Г. Формування синергетично-рефлексивної моделі самоуправлінського суспільства: цивілізаційний контекст / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2012. – Вип. 49. – С.17–28.
144. Воронкова В. Г. Метафізичні виміри людського буття / В. Г. Воронкова // Філософія як культурна політика сучасності. Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції. – Острог. – Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2013. – 122с. С.3.
145. Воронкова В. Г. Пути повышения качества инновационного образования в условиях становления и развития информационного общества / В. Г. Воронкова // Малышевские чтения: Материалы Всероссийской научной конференции в 2-х томах. Т. 2 / Старооскольский филиал ФГБОУ ВПО МГРИ-РГГРУ/ ИПК “Кириллица”. – Старый Оскол, 2013. – 432с. – С.208–214.
146. Воронкова В. Г. Теоретичні і практикологічні засади формування концепції менеджменту проектів як ефективного ресурсу ринкової економіки / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2013. – випуск № 55. – 284с. – С.19–32.
147. Воронкова В. Г. Формування ноосферної концепції управління регіоном в умовах глобалізації / В. Г. Воронкова // Запорожье и Запорожская область на пути к ноосферной цивилизации. / В. Г. Воронкова // Материалы научно-практической конференции

- 23–25 ноября 2012 г. / под ред. канд. истор. н., проф. Ж. Д. Малаховой – Москва-Запорожье, 2012. – 338с. – С.48–53.
148. Воронкова В. Г., Кіреєва О. М. Філософія американської школи державного управління: еволюція розвитку та основні характеристики // Кіреєва О. М. // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2013. – випуск № 54. – 292с. – С.5–18.
149. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Сучасна геокультура як соціокультурний феномен культурної глобалізації / Нікітенко В. О. // Гілея: науковий вісник: [зб. наук.пр.]. – К.: Вид-во УАН ТОВ “НВП” “ВІР”, 2013. – Випуск 72. – С. 487–492.
150. Воронкова В. Г., Ткаченко А. М. Філософія економіки: [Монографія] / А. М. Ткаченко. – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2011. – 280с.
151. Воронкова В. Г., Трубіна М. А. Методологія пізнання інноваційно-креативного вектору сучасного українського суспільства / М. А. Трубіна // Регіональний розвиток основа розбудови української держави: матеріали Міжнародної науково – практичної конференції (Секція 3. Проблеми управління регіональним розвитком). – 25 квітня 2012р., Донецьк, Донецький державний університет управління. – Донецьк: ДонДУУ, 2012. – С.43–53.
152. Воронкова В. Г., Фурсін О. О., Сапа Н. В. Соціально-орієнтоване державне управління: [Колективна монографія] / О. О. Фурсін, Н. В. Сапа; [під ред.. д.ф.н., проф.. Воронкової В. Г.] / Запоріжжя, ЗДІА, 2011. – 256с.
153. Воронкова В. Г. Формирование нового мировоззрения, нового человека, нового общества будущего: [Монография] / В. Г. Воронкова / Кого и как воспитывать в подрастающих поколениях // Под ред. О. А. Базалука. – К.: Издательский дом “Скиф”. – 2012. – Т. 2. – С.134–152.
154. Воронкова В. Г. Синергетика про пізнання соціальних процесів та розвиток сучасного суспільства / В. Г. Воронкова В. Г. // Гілея: науковий вісник: [зб. наук.пр.]. – К.: Вид-во УАН ТОВ “НВП” “ВІР”, 2012. – Випуск 59. – С. 286–296.
155. Воротін В. Є. Формування системи державного регулювання національної економіки в умовах глобальних ринкових трансформацій: Дис. ... доктора наук з держ. управління: 25.00.02; – Захищена 10.10.2003. – К., 2003. – 461 с.: іл. – Бібліогр.: с. 397–422.

156. Высоцкий Л. Л. Основы эволюционного менеджмента / Л. Л. Высоцкий. – Новосибирск: СибАГС, 2001. – 194 с.
157. Гадамер Ханс Георг. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Ханс Георг Гадамер; пер. с нем.; общ. ред. Б. Н. Бессонова. – М.: Прогресс, 1988. – 699 с.
158. Гаевський Б. А., Ребкало В. Культура державного управління: Організаційний аспект: Монографія. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 144 с.
159. Галаева Е. В. Исследование человеческого капитала в зарубежной литературе (реферат книги Орда Нордхога “Человеческий капитал в организациях”) // Общество и экономика. – 1997. – № 7–8. – С. 244–255.
160. Ганиев Р. М. Философско-культурологическое мировоззрение: трансцендентальный субъект / Роберт Маликович Ганиев. – Владикавказ: изд-во СОГУ, 2006. – 229 с.
161. Гегель Георг. Феноменология духа: сочинения/ Георг Гегель: и.о. АН СССР, Ин-т философии; пер. Шпет Г. – М.: Изд-во АН ССР, 1959. – Т. 4. – Ч.1. – 1959. – 440с.
162. Герасимова Е. М. Економічне знання у дискурсі становлення глобалізованого світу: соціально-філософський аналіз: [Монографія] / Е. М. Герасимова. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2008. – 336с.
163. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. – Пер. с англ. / Э. Гидденс – М.: Издательство “Весь Мир”, 2004. – 120 с.
164. Гирц Клиффорд. Интерпретация культур / Клиффорд Гирц; пер. с англ. Барсукова О. В. – М.: РОССПЭН, 2004. – 560 с. – (Культурология. XX век).
165. Глазунов В. В. Олигархические трансформации: [Монография] / В. В. Глазунов. – Запорожье: КПУ, 2011. – 363с.
166. Глобализация. Конфликт или диалог цивилизаций? – М.: “Издательский Дом “НОВЫЙ ВЕК”, – Институт микроэкономики, 2002. – 364 с.
167. Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь: / Гл. ред.: И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М. – СПб. – Н. – Й.: ИЦ “ЕЛИМА”, ИД “Питер”, 2006. – 1160.
168. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности: сборник / пер. с англ., фр.; сост. Василенко Л. И., Ермолаева В. Е. – М.: Прогресс, 1997. – 495 с.

169. Гойло С. Интеллектуальный капитал // МЭ и МО. – 1998. – № 11. – С. 68–76.
170. Голицын Г. А. Информация, поведение, язык, творчество / Герман Алексеевич Голицын, Владимир Михайлович Петров. – М.: Изд-во “ЛКИ”, 2007. – 224 с.
171. Голюкова Н. В. Людський капітал – ключовий фактор економічного зростання // Інноваційний фактор сталого економічного зростання: Зб. наук. пр. Ін-ту економіки НАН України – К., 2002. – С. 32–35.
172. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі: [Монографія] / О. Гомілко. – К.: Наук. думка, 2001. – 340с.
173. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика / В. П. Горбатенко. – К.: Генеза. 2006. – 320с.
174. Горбатов В. М. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса: [Монография] / В. М. Горбатов. – Х.: ИД “ИНЖЭК”. 2006. – 592с.
175. Горелов М. Є., Моця О. П., Рафальський О. О. Цивілізаційна історія України / О. П. Моця, О. О. Рафальський. – К.: ТОВ УВПК “ЕксОб”, 2005. – 632 с.
176. Горский Ю. М. Гомеостатика: модели, свойства, патологии // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем / Ю. М. Горский. – Новосибирск: Наука, Сиб. отд., 1988. – 322 с.
177. Грамлевич Марек. Избранные проблемы социальной работы: [Монография]; отв. ред. проф. В. Н. Вандышев / Марек Грамлевич. – Сумы: Сумский государственный университет, 2012. – 198с.
178. Грейсон Дж. К. мл., О’Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI века: Пер. с англ. – М.: Экономика, 1991. – С. 196.
179. Грицяк І. А. Європейське управління: теоретико-методологічні засади: [Монографія] / І. А. Грицяк. – К.: Вид “К.І.С.”, 2006. – 398 с.
180. Грядущее информационное общество / ред. А. А. Лазаревич, А. В. Ханкевич, Д. И. Широканов. – Минск: Белорусская наука, 2006. – 392 с.
181. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
182. Губин В. Д. Философская антропология: Учебное пособие для вузов / Валерий Дмитриевич Губин, Елена Николаевна Некрасова. – М.: Форум, 2008. – 400с.

183. Гуманізм. Людина. Пам'ять (Пам'яті професора Валерія Григоровича Скотного): Матеріали 24-х Міжнародних людинознавчих філософських читань (Дрогобич, 2012 р.) / Ред. колегія: В. С. Возняк (головний редактор), О. А. Ткаченко, В. В. Лімонченко. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – 270 с.
184. Гусинский Э. Н. Введение в философию образования / Эрнст Натанович Гусинский, Юлия Иосифовна Турчанинова. – М.: Логос, 2001. – 223с. – (учебник XXI века).
185. Гэлбрейт Джон Кеннет. Новое индустриальное общество / Джон Кеннет Гэлбрейт; пер. с англ. – М. – СПб.: АСТ, Транзит книга, 2004. – 602 с.
186. Декларация тысячелетия ООН // Московский журнал международного права. – 2001. – № 1. – С. 257–269.
187. Демідас О. О. Побудова мережної освіти як інновація в сучасному освітньому менеджменті / Демідас О. О. // Гілея: науковий вісник. [зб. наук. пр.].. – К.: ВІР УАН, 2011. – Вип. 52. – С.384–388.
188. Державне регулювання економіки: Навч. посібник / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 316 с. – С. 14–15.
189. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади: Навч. посіб. / За ред. Н. Р. Нижник та В. М. Олуйка. – Л.: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2002. – 352 с. – С. 56.
190. Дегтяр А. О., Самофалова Т. О. Організаційне забезпечення інноваційно-інвестиційного відтворення на регіональному рівні. – Запоріжжя: Наукова-виробничий журнал “Держава та регіони”, № 1. – 2007. – С. 52.
191. Дзвінчук Д. І. Трансформаційні процеси в освітніх системах-вимоги XXI ст. / Д. І. Дзвінчук // Нова парадигма: [зб. наук. пр.] – К: НПУ, 2007. – Вип. 72. – С. 76–80.
192. Дікон, Боб та інші. Глобальна соціальна політика / Міжнар. орг. й майбутнє соц. добробуту / Б. Дікон, М. Халс, П. Стабс; Пер. з англ. А. Олійник та інші. – К.: Основи, 1999. – 346с..
193. Дмитриева М. С. Синергетика в науке и наука языком синергетики: [сб. статей]. / М. С. Дмитриева. – Одесса: Астропринт, 2005. – 184 с.

194. Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления: [Монография] / И. С. Добронравова. – К.: Лыбидь, 1990. – 152 с.
195. Додонов Р. А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов: [Монография] / Р. А. Додонов. – Запорожье: РА “Тандем-У”, 1999. – 264 с.
196. Додонов Р. А. Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования: [Монография] / Р. А. Додонов. – Запорожье: РА “Тандем-У”, 1998. – 191 с.
197. Додонова В. І. Постнекласичний дискурс соціальної раціональності: [Монографія] / В. І. Додонова; ДонНУ. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2011. – 340с.
198. Доклад о развитии человека 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех. / Пер. с англ.; ПРООН. – М.: Изд-во “Весь мир”, 2011. – 188с.
199. Доклад о развитии человеческого потенциала в Российской Федерации в 2000 г. / под общ. ред. проф. С. Н. Бобылева. – М.: Права человека, 2001.
200. Донникова И. А. Культурогенная сущность социальной самоорганизации: [Монография] / Ирина Анатольевна Донникова. – Одесса: Печатный дом, 2011. – 280с.
201. Дорофиенко В. В. Региональное управление научно-техническим потенциалом в условиях рыночной трансформации экономики: Дис. ... доктора экон. наук: 25.00.04. – Донецк, 1997. – 485 с.: ил. – Библиогр.: с. 375–396.
202. Дорофієнко В. В. Управління персоналом [текст]: навч. вид. у 2-х кн./ В. В. Дорофієнко, Ю. М. Комар, Н. Л. Сапельнікова; за заг. ред. С. Ф. Поважного; ДонДУУ. – Донецьк: СПД Купріянова В. С., 2010, Кн.1 [текст], 2010. – 425с.
203. Драгомирецька Н. М. Теоретичні підходи до соціокультурного проектування на регіональному рівні / Н. Драгомирецька // Актуальні проблеми державного управління: [зб.наук.пр.] – Дніпропетровськ: Вид-во ДРІДУ НАДУ, 2009. – Вип.1 (35). – С.291–297.
204. Друкер П. Ф. Практика менеджмента: [пер. с англ.]. – М.: Издательский дом “Вильямс”, 2000. – 398 с.
205. Дугин А. Г. Эволюция парадигмальных оснований науки / Александр Гельевич Дугин. – М.: Арктогея-Центр, 2002. – 418с.

206. Дупин П. Г. Потенциал духовных ценностей в консолидации украинского общества: [Монография] / П. Г. Дупин. – Николаев. – ТОВ: Фирма “Илион”, 2009. – 370с.
207. Европейская социальная хартия: [пер. с франц.]. – М.: Междунар. Отношения, 2002. – 264 с.
208. Евстигнеева Л., Евстигнеев Р. От стандартной экономической теории к экономической синергетике/ Р. Евстигнеев. // Вопросы экономики. – 2001. – № 10. – С.24–39.
209. Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности: (Концептуальная модель): [Монография] / Ирина Викторовна Ершова-Бабенко. – Винница: Nova KNYHA, 2005. – 360 с.
210. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми / [за ред. В. П. Горбатенка]: [Монографія]. – К.: ТОВ “Вид-во “Юридична думка”. – 2006. – 332 с.
211. Єдинак Станіслав В. Філософія: онтологія, теорія пізнання, логіка, етика: Конспект лекцій / [Науковий редактор-укладач проф. В. М. Вандишев]; Пер. з польської В. М. Вандишева і О. М. Кобякова. – Суми: Вид-во СумДУ, 2007. – 92с.
212. Єременко В. Г. Про науку і курс “соціальної економіки” / В. Г. Єременко // Економіка України. – 1996. – № 5. – С.52–65.
213. Заблоцький В. Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія / Віталій Заблоцький. – Донецьк: Янтра, 2001. – С. 181–183.
214. Заблоцький В. Українська мрія: ліберальний вимір / В. Ляшенко // Схід. – 1995. – № 2. – С.3–5.
215. Зайцев М. О. Особистісне буття в смисловому полі європейської культури: [Монографія] / М. О. Зайцев. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – 200с.
216. Залужна А. Є. Морально-естетичні засади життєвого світу людини: [Монографія] / А.Є Залужна. – Рівне: НУВГП, 2012. – 238с.
217. Згуровський М. З. Загальні тенденції розвитку інформаційного суспільства у глобальному контексті: трансформації світового устрою // Інформаційне суспільство. Шлях України. – К., 2004. – С. 104.
218. Згуровський М. З. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку // Дзеркало тижня. – 2006. – № 19. – С. 14.

219. Зоська Я. В. Суспільство споживання та соціальні практики споживачів в Україні: [Монографія] / Я. В. Зоська. – Запоріжжя: КПУ, 2011. – 352с.
220. Ивакин А. А. Диалектическая философия / Алексей Аркадьевич Ивакин. – Одесса: Феникс; Сумы: Университетская книга; М.: Транслит, 2007. – 440с.
221. Ильенков Э. В. Философия и культура: [сборник] /Эвальд Васильевич Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 462 с.
222. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И. П. Ильин. – М., 1998. – С. 28.
223. Иноземцев В. Расколота цивилизация / В. Иноземцев. – М.: Академия-Наука, 1999–724 с.
224. Интеллектуальний потенціал та науково-технічна політика / За ред. М. І. Долішнього. – Л.: ІРД НАН України, 1999. – 234 с.
225. Інформаційне суспільство. Шлях України / [авт. – укл. А. В. Колодюк, Л. В. Березовець]. – К: Бібліотека інформаційного суспільства, 2004. – 289 с. – (Фонд “Інформаційне суспільство України”).
226. Інформаційне суспільство. Шлях України / [авт. – укл. А. В. Колодюк, Л. В. Березовець]. – К: Бібліотека інформаційного суспільства, 2004. – 289 с. – (Фонд “Інформаційне суспільство України”).
227. Кавалеров А. А. Соціальна адаптація: феномен і прояви: [Монографія] / А. І. Кавалеров, А. М. Бондаренко. – Одеса: Астропринт, 2005. – 112с.
228. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації: [Монографія] / Анатолій Анатолійович Кавалеров. – Одеса. – Астропринт, 2001. – 224с.
229. Казначеев В. П. Феномен человека: космические и земные истоки / В. П. Казначеев. – Новосибирск: Новосибирское книжное изд-во, 1991. – 128 с.
230. Карась А. Ф. Громадянське суспільство і національна культура/ Гуманізм за утвердження громадянського суспільства в Україні / А. Ф. Карась. – Вісник Львівського університету. – 1995. – Вип.32. – С.11–18.
231. Карташев В. А. Система систем / В. А. Карташев. – М.: Прогресс-Академия, 1995. – 325 с.
232. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. под науч. Ред. О. И. Шкаратана / М. Кастельс. – М.: ГУВШЭ, 2000. – 608 с.

233. Кастельс Мануэль. Становление общества сетевых структур / Мануэль Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе: [Антология] / под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С.494–505 с.
234. Катаев С. Концепция общества устойчивого развития: синергетическая интерпретация. Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 4. – С.3.
235. Кемпбэл Э., Саммерс Лаче К. Стратегический синергизм. 2-е изд. / Лаче К. Саммерс. – СПб.: Питер, 2004. – 416 с.
236. Кирилюк О. С. Світоглядні категорії граничних підстав в універсальних вимірах культури / Олександр Сергійович Кирилюк. – Одеса: ЯГО НАНУ / Автограф, 2008. – 416с.
237. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології / Ф. М. Кирилюк. – К.: Учбова література, 2009. – С.24.
238. Кислицын С. А., Ашин Г. К., Понеделков А. В., Старостин А. М. Основы политической элитологии: Учебное пособие / Г. К. Ашин, А. В. Понеделков, А. М. Старостин. – Рн/Дону: ОАО “Дониздат”, 2012. – 608с.
239. Кіндратець О. М. Політичні детермінанти сталого розвитку. Монографія. – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2007. – С. 167.
240. Кіндратець О. М. Такий далекий і важкий шлях до Європи / О. М. Кіндратець // Політика і час. – 2004. – № 4. – С. 63–70.
241. Клепко С. Ф. Інтегративна освіта і поліморфізм знання: [Монографія] / С. Ф. Клепко. – Київ-Полтава-Харків: ПОІПОПП, 1998. – 328с.
242. Клочков В. В. Человеческий капитал и его развитие // Экономическая теория. Трансформирующаяся экономика / Под ред. И. П. Николаевой. – М.: ЮНИТИ, 2004. – С. 403.
243. Князева Е. Н. Сложные системы и нелинейная динамика / Е. Н. Князева. – // Вопросы философии. – 1998. – № 4. – С. 138–143.
244. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Антропный принцип в синергетике / С. П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С. 62–79.
245. Князев В., Бакуменко В. Філософсько-методологічні засади державно-управлінських рішень // Вісник УАДУ. – 2000. – № 2. – С.341–358.
246. Козловець Микола. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: [Монографія] / М. Козловець. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.

247. Козловски П. Культура постмодерна: Обществовно–культурные последствия технического развития / П. Козловски. – М.: Республика, 1997. – 240с.
248. Козловська Г.В. Організаційна свідомість: індивідуальне і суспільне: [Монографія] / Г.В. Козловська. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова., 2007. – 203 с.
249. Колот А. Глобалізація економіки та її вплив на соціально-трудову сферу // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 3. – С.23–29.
250. Конверский А. Е. Теория и ее обновление / А. Е. Конверский. – К., 2000. – 179с.
251. Концептуальні засади стратегії європейського вибору України в умовах глобалізації / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю 22–23 жовтня 2009 року. – Запоріжжя, Вид-во ЗДІА, – 2009. – 184 с.
252. Концепции самоорганизации: становление нового образа научного мышления. – М.: Наука, 1994. – 207 с.
253. Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. N 1035-р.
254. Корабльова Н. С. Багатомірність ролі в реальності: ролі і маскi – лик і личина. – Харків: ХНУ, 2000. – С. 36–39.
255. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: [Монографія] / М. Х. Корецький. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – С. 16.
256. Корженко В. В. Політична система України: минуле, сучасне, майбутнє (порівняльний огляд) // Актуальні проблеми державного управління: Зб.наук.пр. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”. – № 2 (13). – 2002. – С. 124–132.
257. Кочетов Э. Г. Глобалистика: Теория, методология, практика: Учебник для вузов / Э. Г. Кочетов. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА), 2002. – 672 с.
258. Кремень В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. Навч. посіб. / В. Кремень, В. Ткаченко. – К.: Видавничий центр “Друк”, 1998. – 622 с.
259. Кримський С. Б. Філософія як шлях людяності і надії / С. Б. Кримський. – К., 2000. – 254 с.

260. Кримський С. Б. Запити філософських смислів: [монографія] / Сергій Борисович Кримський. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240с.
261. Критский М. М. Человеческий капитал. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. – 120с.
262. Крохмаль Н. В. Історичні форми саморегуляції соціального процесу:: [Монографія] / Н. В. Крохмаль. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – 144с.
263. Кун Томас. Структура научних революцій / Томас Кун; [пер. с англ. Налетова И. З.]. – М.: АСТ, 2002. – 608 с.
264. Куценко В. Україна в лабіринті соціальних проблем: шляхи їх розв'язання / В. Куценко // Регіональна економіка. – 2000. – № 4. – С.16–26.
265. Куценко В. І. Розвиток соціального комплексу України у контексті ринкових трансформацій // Науково-теоретичний економічний журнал “Продуктивні сили України” № 1 (001). – 2006. – С. 72–88.
266. Куцепал С. В. Французька філософія другої половини ХХ століття: дискурс із префіксом “пост-”: [Монографія] / С. В. Куцепал. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – 324 с.
267. Куцепал С. В. Інфосфера як простір буття сучасної людини / С. В. Куцепал // Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: [зб. наук.пр.]. – К.: НАУ, 2008. – № 1 (7). – С.25–29.
268. Куцепал С. В. Освіта в глобалізаційно-інформаційному континумі: необхідність трансформації / С. В. Куцепал // Філософські обрії. – Вип.15. – Київ; Полтава, 2006. – С.27–40.
269. Куцепал С. В. Ризоматичні варіації сучасної французької філософії / С. В. Куцепал. – Вип.11. – Київ; Полтава, 2003. – С.35–48.
270. Куцепал С. В. Складка – нова доктрина мислення Ж. Дельоза / С. В. Куцепал // Наук. вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія “Гуманітарні науки”, 2004. – № 3. – Полтава, 2006. – С.32–35.
271. Кучера Т. М. Проблеми формування соціокультурної консолідації: соціально-філософський аналіз / Т. М. Кучера // Нова парадигма: [журнал наук. пр.. / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова [творче об'єднання “Нова парадигма”]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Випуск 98. – С. 133–139.
272. Лагутін В. Д. Людина і економіка: Соціоекономіка: Навч. посіб. – К.: Просвіта, 1996. – 335 с.

273. Лазаревич А. А. Глобальное коммуникативное тобщество /Ана-толий Аркадьевич Лазаревич. – Минск: Белорусская книга, 2008. – 350с.
274. Лакатос Имре. Методология научных исследований / Имре Ла-катос; [пер. с англ]. – М.: АСТ: Ермак, 2003. – 380с.
275. Леви-Строс К. Структурная антропология: пер. с фр. – М.: Наука, 1983. – С. 450.
276. Лепський М. А. Соціальний опір: проблема індиферентності і протидії / М. А. Лепський // Людина і політика: [Укр.соц. – гум. журнал]. – 2002. – № 1 (19). – С.66–74.
277. Линовицька О. В. Соціокультурна відповідальність освіти: моно-графія / О. В. Линовицька. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгома-нова. –2011. – 373с.
278. Лиотар Ж. – Ф. Состояние постмодерна: Трактат о знании / Ж. – Ф. Лиотар; [пер. з фр. Н. А. Шматко] – М.: Институт экспериментальной социологии; Спб: Алетейа, 1998. – 160 с.
279. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В., Мороз О.Я. На-уковий світогляд на зламі століть: [Монографія] / О.М. Кравченко, Л.В. Озадовська, О.Я. Мороз. – К.: ПАРПАН, 2006. – 288 с.
280. Лук'янець В.С., Соболь О.М. Філософський постмодернізм / О.М. Соболь.. – К.: Абрис, 1998. – 352 с.
281. Лукашевич В.М. Глобалистика: учебное пособие / Виталий Мат-веевич Лукашевич. – Львов: Новий світ- 2000, 2006. – 540с.
282. Луман Никлас. Общество как социальная система / Николас Луман; [пер. с нем. А. Антоновский]. – М.: Логос, 2004. – 232 с.
283. Луман Николас. Власть / Николас Луман; [пер. с нем. А. Ю. Ан-тоновский]. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.
284. Лях В. В. Трансцендентний вимір людського буття (від свободи вибору до самоактуалізації). – / В.В. Лях. – Генеза. –1996. – С.14–23.
285. Максименюк М. Ю. Етнонаціональні та регіональні конфліктні ситуації: мделі, стратегії і методи урегулювання в умовах сучасних цивілізаційних тенденцій // М. Ю. Максименюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология, Политология. Социология. Том 24 (65) № 3. – С.341–352.
286. Максименюк М. Ю. Напрями подолання конфліктів в умовах поліетнічного соціуму / М. Ю. Максименюк // Гілея: науковий

- вісник: [зб. наук. пр]. – К.: Вид-во УАН ТОВ “НВП” “ВІР”, 2012. – Вип. 56 (1). – С.386–394.
287. Максименюк М. Ю. Фактори і стратегії урегулювання конфліктів в умовах становлення інформаційно-культурної єдності світової спільноти / М. Ю. Максименюк // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії і практики: [зб. наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2012. – Вип. 51. – С.374–386.
288. Максименюк М. Ю. Преодоление межнациональных конфликтов как фактор развития полиэтнического социума: социально-философский контекст / М. Ю. Максименюк // Малышевские чтения: Маатериалы Всероссийской научной конференции в 2-х т. Т. 2 / Старооскольский филиал ФГБОУ ВПО МГРИ-РГГРУ/ ИПК “Кириллица”. – Старый Оскол, 2013. – 432с. – С.244–250.)
289. Малахова Ж. Д. Экономические основы социальной сферы: [Монография] / Ж. Д. Малахова. – Запорожье, КПУ, 2011. – 220с.
290. Маритен Ж. Человек и государство: пер. с англ/ Ж. Маритен. – М.: Идея-Пресс. 2000. – 196 с.
291. Марков Б. В. Философская антропология / Борис Васильевич Марков. – СПб: Форум, 2008. – 352 с.
292. Мартиненко В. М. Державне управління: шлях до нової парадигми (теорія та методологія): [Монографія] / В. М. Мартиненко. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2003. – 220с.
293. Мартинюк С. Є. Генезис інформаційної цивілізації: [Монографія] / С. Є. Мартинюк. – Запоріжжя: Просвіта: 2003. – 192с.
294. Марчук М. Г. Ціннісні потенції знання / М. Г. Марчук. – Чернівці: Рута, 2001. – 319с.
295. Мельник В.В. Формування концепції інформаційного менеджменту: сутність, задачі, основні напрями розвитку / В. В. Мельник // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2012. – Вип.49. – С. 122–134.
296. Мельник В. В. Вплив глобалізації на соціокультурні процеси в сучасній Україні / В. В. Мельник // Координати управління: [зб.наук. пр.]. – Івано-Франківськ: “Місто НВ”. – 2012. – Вип.2. – С.158–165.
297. Мельник В. В. Культурна глобалізація як рушійна сила розвитку сучасного соціуму/ В. В. Мельник // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії і практики: [зб. наук. пр..] / Класичний приватний університет. – Вип.54. – 2012. – С. 184–196

298. Мельник В. В. Соціально-філософський аналіз взаємовпливу і взаємодії особистості і глобалізованого соціуму / В. В. Мельник // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2011. – Вип.46. – С. 96–108.
299. Мельник В. В. Формування морально-світоглядних і культурних засад національної самосвідомості українського народу / В. В. Мельник // Гілея: науковий вісник: [зб. наук.пр.] – К.: Вид-во УАН ТОВ “НВП” “ВІР”. – 2011. – Вип.58 (3). – С.315–326.
300. Мельник В. В. Формування постмодерністської цивілізації як результат розвитку хвиль глобалізації та глобальної історії / В. В. Мельник / Гілея:: науковий вісник: [зб. наук.пр.] – К.: Вид-во УАН ТОВ “НВП” “ВІР”. – 2011. – Вип.50. – С.321–328.
301. Мельник В. В. Концепції взаємодії людини і суспільства в контексті соціокультурних засад: теоретико-методологічні виміри / В. В. Мельник//Гілея:: науковий вісник: [зб. наук.пр.] – К.: Вид-во УАН ТОВ “НВП” “ВІР”. – 2012. – Вип.65. – С.246–254.
302. Мерзляк А. В. Механізми державного управління іноземними інвестицій: регіональний аспект: Моногр. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 300 с.
303. Мерзляк А. В. Тенденції і закономірність формування та використання внутрішніх джерел інвестиційних ресурсів регіону // Зб. наук. пр. УАДУ. – 2002. – № 3. – С. 108–118.
304. Месарович М. Общая теория систем. Математические основы / Я. Тахакира. – М.: Мир, 1978. – 110с.
305. Механізми прийняття управлінських рішень органами державної влади щодо соціально-економічного розвитку регіонів: Монографія / За ред. А. О. Дегтяря. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2006. – 300 с.
306. Михальченко М. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы / М. И. Михальченко. – К., 2001. – 440 с.
307. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – 488 с.
308. Моисеев Н. Н. Алгоритмы развития / Никита Николаевич Моисеев. – М.: Наука, 1987. – 307 с.

309. Моисеев Н. Н. Информационное общество: возможность и реальность / Никита Николаевич Моисеев. // Информационное общество. – М.: АСТ, 2004. – 507с.
310. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера / Никита Николаевич Моисеев. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 351 с.
311. Мокляк Н. Н. Социальные отношения: структура и формы проявления / Микола Миколайович Мокляк. – К.: Наукова думка, 1986. – 208 с.
312. Молодиченко В. В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти (філософський аналіз) / В. В. Молодиченко. – К.: Знання України, 2010. – 383с.
313. Моль Абраам. Социодинамика культуры / Абраам Моль; [пер. с фр.]. – М.: Прогресс, 1973. – 406с.
314. Мордвінов О. Г. Державне управління аграрним природокористуванням України в умовах ринкової трансформації: Дис... доктора наук з держ. управління: 25.00.05; – Захищена 14.06.2001. – К., 2001. – 411 с.; іл. – Бібліогр.: с. 350–369.
315. Мороз О. С. Соціальний діалог з розбудови умов оплати праці найманих працівників (на прикладі металургійної галузі України) Менеджмент і логістика – перспективні напрями розвитку економіки: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м.Київ, 20–21 вересня 2013 р.). – К.: ГО “Київський економічний науковий центр”, 2013. – 85–87 с.
316. Мосионжник Л. А. Антропология цивилизаций / Леонид Авраамович Мосионжник. – Кишенев: Высшая Антропологическая школа, 2006. – 468с.
317. Муляр В. І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). – Житомир: ЖІТІ, 1997. – 214с.
318. Надібська О. Я. Пріоритети як предмет соціального пізнання: [Монографія] / О. Я. Надібська. – Одеса, Друкарський дім, Друк Південь, 2010. – 456с.
319. Надолішній П. Організаційно-функціональна структура державного управління: поняття і соціальна практика // Вісник НАДУ. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – Вип. 3. – С. 31–43.
320. Найдорф М. И. Структурирование модели в самоорганизации общества: дис. канд..философ. наук: 09.00.03 / Найдорф Марк Исаакович. – Одесса, 1996. – 185 с.

321. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття / Авт. кол.: В. Литвин, В. Андрущенко, А. Гуржій та ін. – К.: Навч. книга, 2004. – С. 406–447.
322. Нейсбит Джонг. Мегатренды / Джон Нейсбит; [пер. с англ. М. Б. Левина]. – М.: АСТ, 2003. – 384 с.
323. Нейстик Т. Культурный, социальный и символический капиталы // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 124–147.
324. Нестеренко Г. О. Особистість у нелінійному суспільстві: [Монографія] / Г. О. Нестеренко. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – 140с.
325. Нестеренко Г. О. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення: [Монографія] / Г. О. Нестеренко. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 360с.
326. Нижник Н., Пашко Л. Наукові підходи до управління людськими ресурсами: історичний екскурс // Вісник НАДУ при Президентіві України. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – Вип. 2. – С. 28–35.
327. Нікітенко В. О. Загальнолюдські цінності як геоцінності планетарного масштабу: антропологічні виміри / Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2013. – випуск № 55. – 284с. – С.131–138..
328. Нікітенко В. О. Геокультурні цінності в умовах сучасного світового розвитку: соціально-філософський вимір / Нікітенко В. О. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2013. – випуск № 54. – 292с. – С.266–280.
329. Образ человека будущего: Кого и как воспитывать в подрастающих поколениях: [Монография] / Под ред. О. А. Базалука. – К.: Издательский дом “Скиф”. – 2012. – Т. 2. – 408с.
330. Ожиганов Э. Н. Моделирование и анализ политических процессов: учеб.пособие / Э. Н. Ожиганов. – М.: Изд-во РУДН, 2006. – 189 с.
331. Ожиганов Э. Н. Стратегический анализ политики: Теоретические основания и методы: Учеб. пособие для студентов вузов/ Э. Н. Ожиганов. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 272 с.
332. Окинавская хартия глобального информационного общества [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.iis.ru/events/okinawa/charter.ru.html>.
333. Осипов А. И. Философия и методология науки / Анатолий Иванович Осипов. – Минск: Изд-во “Институт подготовки научных кадров НАН Беларуси”, 2007. – 243с.

334. Основи демократії: навч. просіб. для студентів вищ. навч. закладів / [авт. кол.: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарчук [та ін.]; за заг. ред. А. Колодій.]. – К.: Вид-во “Ай Бі”, 2002. – 684 с.
335. Основи стратегічного прогнозування політичних ситуацій та процесів: навчальний посібник [Воловик В.І., Лепський М. А., Гутнін Е. А. та ін.]; за заг. ред. М. А. Лепського. – Запоріжжя: КСК – Альянс, 2012. – 468с.
336. Особистість у дискурсі саморозгортання інформаційної цивілізації: монографія / [колектив авторів; редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заступник голови)]; Мін-во освіти і науки, молоді і спорту, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 786с.
337. Палагута В. Самоидентификация социального субъекта в дискурсивных пространствах / В. Палагута. – Днепропетровск: Инновация. 2010. – 440с.
338. Пантин В. И. Философия исторического прогнозирования: ритмы истории и перспективы мирового развития / Владимир Игоревич Пантин, Владимир Валентинович Лапкин. – Дубна: Феникс+, 2006. – 448 с.
339. Параметрическая общая теория систем и ее применения. – Одесса: Астропринт, 2008. – 248 с.
340. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – [Изд. 2-е.] – М.: Академический проект, 2002. – С.415–462.
341. Парсонс Т. Социальная система / Т. Парсонс // О социальных системах / [под общ. ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского]. – М.: Академический проект, 2002. – С.73–520.
342. Парсонс Т. Функциональная теория изменения// Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред.. В. И. Добренькова. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – С. 464–480.
343. Пашко Л. Управління людськими ресурсами в державному управлінні як пріоритет та вимога сьогодення // 36. наук. пр. УАДУ: Сучасні проблеми державного управління / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2003. – Вип.1. – С. 258–265.
344. Петрушенко Л. А. Единство системности, организованности и самодвижения / Л. А. Петрушенко. – М.: Мысль, 1975. – 286 с.
345. Пилипенко В. Е., Поддубный В. А., Черненко И. В. Социальный морфогенез: эволюция и катастрофы (Синергетический подход) / В. А. Поддубный, И. В. Черненко. – К.: Наукова думка, 1993. – 98 с.

346. Пирожков С.И. О концепции трудового потенциала населения // Современная концепция трудового потенциала. – Киев, 1990. – С. 4–21.
347. Політика європейської інтеграції: Навчальний посібник / [Під ред. д.ф.н., проф. Воронкової В.Г.]. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 512 с. – С. 30–32.
348. Попов С.М. Зворотний зв’язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем: теоретико-методологічний аналіз: [монографія] / Сергій Попов. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – 412 С.
349. Попов С.М. Зворотний зв’язок у системі соціального менеджменту / Сергій Попов. – Запоріжжя: Просвіта, 2010. – 444с.
350. Попов С.М. Наукова парадигма суб’єкт-суб’єктного управління в умовах сучасного континууму / С.М. Попов // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2010. – Вип. 43. – С.166–175.
351. Портер Майкл Э. Конкуренция: учеб пособие / Майкл Э. Портер // Пер. с англ. – М.: Издательский дом “Вильямс”, 2001. – 495с.
352. Почепцов Г.Г. Стратегический анализ. Стратегический анализ для политики, бизнеса и военного дела / Г.Г. Почепцов. – К.: ПП Издательство “Дзвін”, 2004. – 333 с.
353. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / [Братимов О.В., Горский Ю.М., Делягин М.Г., Коваленко А.А.]. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 344с.
354. Предборская И. М. Влияние синергетических идей на становление неравновесной социодинамики / И.М. Предборская // Практична філософія. – 2003. – № 1. – С.113–118.
355. Предборська І.М. Проблема соціокультурної ідентичності в контексті інтеграції українського суспільства / І.М. Предборська // Нова парадигма: [зб. наук. пр.]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2007. – Вип. 65. – Ч.2-. С. 246–253.
356. Предборська І.М. Мінливість, соціум, людина: [монографія] / Предборська Ірина Михайлівна. – Суми: Видавництво “Слобожанщина”, 1995. – 136 с.
357. Предборська І.М. Теорія соціальної зміни: соціально-філософський аналіз: Дис... д-ра філософ. наук.: 09.00.03 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 385с.
358. Пригожин И. Философия нестабильности / И. Пригожин // Вопросы философии. – 1991. – № 6. – С.46–57.

359. Пригожин И. Р., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Стингерс. – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
360. Принципы самоорганизации социальных систем: теория и практика / под ред. М.И. Сетрова. – К. – Одесса: Вища школа, 1988. – 242 с.
361. Прокофьев Ф.И., Гугнин А.М. Социум: сущность, развитие, прогнозирование / А.М. Гугнин. – Днепропетровск, 1992. – 59 с.
362. Пунченко О.П. Философский анализ структуры научного метода как гносеологической реалии / Олег Петрович Пунченко // Перспективы. – 2000. – № 1. – С.3–8.
363. Радиш Я.Ф. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генезис та тенденції розвитку: Дис. ... доктора наук з держ. управління: 25.00.01; – Захищена 18.06.2003. – К., 2003. – 455 с.: іл. – Бібліогр.: с. 345–389.
364. Рапопорт А. Различные подходы к общей теории систем / А. Рапопорт // Системные исследования. – М.: Наука, 1969. – С.55–79.
365. Ребкало В.А., Валевський О.Л. Вплив середовища на аналіз та формування державної політики // Актуальні проблеми державного управління: зб.наук.пр. – Харків: ХарПІ УАДУ, 2001. – № 3(1).
366. Рижко Л.В. Топологія науки / Л.В. Рижко. – К.: ЦДПіН ім. Г.М. Дობрова, 2009. – 512 с.
367. Романов В.Л. Социальная самоорганизация и государственность. – 2-е изд., пераб. и доп / В.Л. Рапопорт. – М.: Изд-во РАГС, 2003. – 236 с.
368. Русинов Ф.М., Никлин Н.Ф., Фаткин Л.В. Менеджмент и самоменеджмент в системе рыночных отношений: Учебное пособие / Н.Ф. Никлин, Л.В. Фаткин. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 352 с.
369. Рябенко Є.М. Освіта як чинник розбудови соціальної держави: соціально-філософський аналіз: [Монографія] / [за науковою ред. проф. В.П. Беха.] – Запоріжжя: ТОВ НВК "Інтер-М". – 2011. – 200с.
370. Рябенко Є.М. Освіта як чинник розбудови соціальної держави: соціально-філософський аналіз: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: 09.00.10 – філософія освіти. – Київ: 2011. – 20с.
371. Рябенко Є.М. Соціальна держава: поняття і характерні ознаки / Є.М. Рябенко // Гілея (науковий вісник): [Зб. наук. пр.]. – К., 2010. – Вип. 30. – С.407–415. Саморегуляція соціального організму

- країни: [Монографія] / [за наук. ред. В. П. Беха; В. П. Бех (голова), Н. В. Крохмаль, Г. О. Нестеренко]; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 652 с.
372. Самоорганізація: психо- и соціогенез / под ред. д. ф. н., В. Н. Келасьева. – СПб.: Изд-во С. – Петербургского ун-та, 1996. – 197 с.
373. Сапа Н. В. Правові аспекти антикризового державного управління / Н. В. Сапа // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції “Зародження та розвиток українського цивілізаційного простору: проблеми національного державотворення, духовної та культурної самобутності українського народу”, (Ужгород, УУБА, КаУ, 11–12 листопада 2011 року). – Ужгород: інформаційно-видавничий центр УУБА-КаУ? 2012. – С.261–266.
374. Сапа Н. В. Теоретико-методологічні засади аналізу теорій самоорганізації / Н. В. Сапа // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2010. – Вип. 41-. С.65–82.
375. Сапа Н. В. Особливості антикризового регіонального управління в Україні / В. Г. Воронкова // Науковий вісник молодих вчених Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя, Вид-во ЗДІА, 2010. – Вип. 1 (1). – С.201–211.
376. Сапа Н. В. Теоретико-методологічні засади аналізу теорії циклів в контексті антикризового державного управління / Н. В. Сапа // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2010. – Вип. 40. – С.155–171.
377. Семиноженко В. Україна: шлях до постіндустріальної цивілізації: Збірник статей і виступів / В. Семиноженко. – Х.: Константа, 2005. – с.198.
378. Сергієнко Т. І. Соціодіагностика перспективного процесу сучасного українського державотворення / Т. І. Сергієнко // Суспільні науки: Сучасні тенденції та фактори розвитку”. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 01–02 лютого 2013 року). – Одеса: ГО “Причорноморський центр досліджень проблем суспільства”, 2013. – 120с. С.110–112.
379. Сидоренко С. В. Теоретико-методологічні засади глобального громадянського суспільства / С. В. Сидоренко // Наукові записки КУТЕП: [зб. наук. пр.], 2012. – Вип.13. – С.127–140.

380. Сидоренко С. В. Теоретичний аналіз явища глобального громадянського суспільства як соціополітичного феномена / С. В. Сидоренко // Гілея: [зб. наук. пр.]. – Київ: Вид-во Нац. пед. ун-та імені М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 62. – С. 246–250.
381. Сидоренко С. В. Формування концепції глобального громадянського суспільства в сучасних умовах: теоретико-методологічні виміри / С. В. Сидоренко // Гілея: науковий вісник [зб. наук. пр.]. Київ: Вид-во Нац. пед. ун-та ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 65. – С. 268–277.
382. Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 584 с.
383. Скворцов Л. Я. Культура самосознания: человек в поисках истины своего бытия / Л. Я. Скворцов. – М.: Политиздат, 1989. – 317 с.
384. Скотна Н. В. Особа в розколотій цивілізації: світогляд, проблеми освіти і виховання: автореф. на здобуття наук. ступеня доктора філософ. наук: спец. 09.00.10 – філософія освіти / АПН України; Інститут вищої освіти. – К., 2005. – 46с.
385. Скубашевська О. С. Філософія інноваційного розвитку освіти інформаційного суспільства (світоглядно-філософський аналіз: [Монографія] / О. С. Скубашевська. – К.: Вид-во Нац. пед. ун-та імені М. П. Драгоманова, 2010. – 315с.
386. Скуратівський В. Соціогуманітарна сфера українського суспільства: стан та пріоритети розвитку // Вісник НАДУ. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – Вип. 3. – С. 414–418.
387. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Знание, 1962. – 135с.
388. Соловьев В. С. Теория стратегического управления социальными организованными системами: [Монография] / В. С. Соловьев. – Новосибирск, СибАГС. 2000. – 500 с.
389. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Александрович Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
390. Соснін О. В., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: навчальний посібник / В. Г. Воронкова, М. А. Ажажа. – Львів: “Магнолія 2006”, 2011. – 602с.
391. Социальная политика: учебник / [Под общ. ред. д.э.н., проф. Н. А. Волгина]. – М.: Экзамен, 2004. – С.72–84.

392. Социальное управление: словарь / [под ред. В. И. Добренькова, И. М. Слепенкова.] – М.: МГУ, 1994. – 208 с.
393. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебник / [Под ред. Проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия)] / – Сумы: ИТД “Университетская книга”, 2007. – 1120 с.
394. Спиця Н. В. Особливості взаємодії хаосу і порядку в самоорганізаційних процесах суспільства: проблеми категорії міри в контексті дослідження Є. Сєдова / Н. В. Спиця // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2010. – Вип. 43. – С.152–165.
395. Степин В. С. Синергетика: перспективы, проблемы, трудности: Материалы круглого стола / Вячеслав Семенович Степин // Вопросы философии. – 2006. – № 9. – с.3–33.
396. Степин В. С., Кузнецова Л. Ф. Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации / Л. Ф. Кузнецова. – М.: Наука, 1999.
397. Субетто А. И. Манифест ноосферного социализма / [Под науч. ред. Н. В. Егоркина.]. – СПб.: Астерион, – Изд-во КГУ им. Н. А. Некрасова, 2011. – 108с.
398. Суліма Є. М. Глобальний соціальний порядок постіндустріалізму: [Монографія] / Є. М. Суліма. – Вид. 2-е, допов. – К.: Генеза, 2004. – 336 с.
399. Сурмін Ю. П. Проблеми та ризики державно-управлінських реформ / Ю. П. Сурмін // Аналітика і влада: [журн. експерт. – аналіт матеріалів і наук. пр. Ін-ту пробл. держ. упр. та місц. самоврядування Нац. акад. держ. упр. при Президентові України]. – К.: НАДУ, 2012. – № 6. – С.119–125.
400. Сучасний соціально-політичний та гуманітарний розвиток регіону: наук. – метод. розробка / [авт. кол.: З. В. Балабаєва, Н. М. Драгомирецька, І. Л. Росколотько та ін.]. – К.: НАДУ, 2009. – 36 с.
401. Танюк Л. Культура як інтеграція / Л. Танюк // Українська культура. – 2003. – № 9. – С.4–5.
402. Таран В. О. Ідеологія перехідного суспільства: (соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні): [Монографія] / В. О. Таран. – Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2000. – 215 с.
403. Тард Г. Социальная логика / Г. Тард. – СПб: Социально-психологический центр, 1996. – 553 с.

404. Тейяр де Шарден П. Феномен человека: Сб. очерков и эссе: Пер. с фр. / П. Тейяр де Шарден / [Сост. и предисл. В. Ю. Кузнецов]. – М.: ООО Издательство: Аст, 2002. – 553 с.
405. Тенденції та перспективи європейської інтеграції України: державно-управлінські виміри: (Монографія) / В. В. Корженко, Н. М. Мельтюхова, Г. С. Одінцева та ін.; [За заг. ред. В. В. Корженко, Н. М. Мельтюхової]. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2007. – 268 с.
406. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз і впровадження в Україні: Дис. ... доктора наук. з держ. управління: 25.00.01; – Захищена 12.02.2004. – К., 2004. – 457 с.: іл. – Бібліогр.: с. 354–391.
407. Ткаченко А. М., Воронкова В. Г., Ткаченко М. О. Міжнародні економічні відносини: Навчальний посібник / В. Г. Воронкова, М. О. Ткаченко. – К.: Видавничий дім: “Професіонал”, 2009. – 352с.
408. Ткаченко В. А. Наукові праці з філософії економіки: Вибране. – Дніпропетровськ, 2005. – С.82–91.
409. Тойнби А. Д. Постижение истории: избранное / Арнольд Джозеф Тойнби; [пер. с англ. Жарикова Е. Д.]. – М.: Айрис-Пресс, 2003. – 640 с.
410. Тоффлер Элвин. Шок будущего / Элвин Тоффлер. – М.: АСТ, 2004. – 557 с.
411. Тоффлер Элвин. Третья волна / Элвин Тоффлер. – М.: АСТ, 2004. – 781 с.
412. Тронь В. П. Стратегія прориву: Моногр. – К.: Вид-во УАДУ, 1996. – 344с.
413. Трубіна М. А., Воронкова В. Г. Удосконалення моделі інноваційного процесу / В. Г. Воронкова // Науковий вісник молодих вчених Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук.пр/]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2011. – С.228–231с.
414. Туленков М. В. Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні: монографія / М. В. Туленков. – К.: Каравела, 2009. – 512с.
415. Туркин Ю. С. Теория систем / Юрий Савельевич Туркин. – М.: Б.и., 1995. – 347 с.
416. Уемов А. И. Системные аспекты философского знания / Авенир Иванович Уемов. – Одесса: Негоциант, 2000. – 160 с
417. Українська національна ідея як духовно-інтелектуальний код соборності народу: етнічний, інтеграційний та цивілізаційний

- вектори (матеріали круглого столу) / [за ред. В. С. Кравціва; НАН України. Ін-т регіональних досліджень.]. – Львів, 2011. – 62с.
418. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Слов. – довід. / За ред. О. М. Мироненка. – К.: Либідь, 1997. – 570с.
419. Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / [За ред. д. е. н. В. Ворони, д. соціол. н. М. Шульги; Ін-т соціології НАН України]. – К.: 2007. – 544с.
420. Український соціум / [О. С. Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико та ін.]; за заг. ред. В. С. Крисаченка. – Київ: Знання України, 2005. – 792с.
421. Управление человеческими ресурсами: Энциклопедия / Под ред. М. Пула, М. Уорнера. – СПб.: Питер, 2002. – 1200 с.
422. Управління людськими ресурсами: філософські засади: навч. посіб. [під ред. д. ф. н., проф. В. Г. Воронкової] /. – К.: ВД “Професіонал”, 2006. – 576с.
423. Управління соціальним розвитком: Слов. – довід. / За заг. ред. А. М. Михненка, В. Д. Бакуменка; Укладання: В. Д. Бакуменко, С. О. Борисович, О. А. Бутрін та ін. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – 248 с.
424. Урманцев Ю. Тейяр де Шарден П. Феномен человека: [сб. очерков и эссе]. – пер. с фр. / П. Тейяр де Шарден / [Сост. и предисл. В. Ю. Кузнецов]. – М.: ООО Издательство “Аст”, 2002. – 553 с.
425. Утюж І. Г. Парадигмальні засади освітнього простору: [Монографія] / І. Г. Утюж. – Запоріжжя: Просвіта, 2012. – 352с.
426. Фатхутдінова О. В. Правова освіта у дискурсі формування свідомості особистості / О. В. Фатхутдінова. – К.: ВІР УАН, Макарів: Софія, 2012. – 376с.
427. Федоренко В. Г. Основи інвестиційно-інноваційної діяльності: Навч. посібник / За науковою редакцією В. Г. Федоренко. – К.: Алеуга, 2004. – С.120–121.
428. Філософія управління персоналом: [монографія] / Під ред. В. Г. Воронкової. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2006. – 472с..
429. Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В. І. Шинкарука та сьогодення (до 80-ліття від дня народження). Частина 1.: [зб. наук. пр.] //|. Філософські діалоги 2010. – К., 2010. – 316 с.
430. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм; [пер. с нем. Э. Телятниковой]. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 635с.

431. Фуко М. Археология знания / М. Фуко. – К.: Ника-Центр, 1996. – 210 с.
432. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности: Работы разных лет / М. Фуко. – М., 1996. – С.83.
433. Фуко М. Герменевтика субъекта // Социо-Логос. – Вып.1. – М.: Прогресс, 1991. – С.284–319.
434. Фурсін О. О. Нові парадигмальні основи соціально-орієнтованого управління/ О. О. Фурсін // Теорія та практика державного управління: [зб. наук. пр.]. – Х.: Вид-во ХарНАДУ “Магістр”, 2010. –№ 2 (29) С. 441–448.
435. Фурсін О. О. Проблеми удосконалення механізмів соціально-орієнтованого державного управління/ О. О. Фурсін// “Соціальний менеджмент і управління інформаційними процесами”: [зб. наук. пр.]. Том ХІ Серія “Державне управління” Донецьк: Вид-во Донецького державного університету управління, 2010. – С.160–173.
436. Фурсін О. О. Шляхи і напрями удосконалення механізмів соціально-орієнтованого державного управління на рівні регіону / О. О. Фурсін // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2012. – Вип. № 48. – С. – 172–188.
437. Хабермас Ю. Современное сознание времени и его потребность в самоудовлетворении / Ю. Хабермас // Философские науки. – 1997. – № 2. – С. 46–54.
438. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический поход к сложным системам / Г. Хакен. – М.: Мир, 1991. – 240 с.
439. Хакен Г. Синергетика. Иерархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М., 1985. – С. 38–39.
440. Халипов В. Ф. Энциклопедия власти / В. Ф. Халипов. – М.: Академ. проспект; Культура, 2005. – 1056 с.
441. Хамел Г., Прахалад К. К. Конкурируя за будущее. Создание рынков завтрашнего дня. Пер. с англ. / К. К. Прахалад. – М.: ЗАО “Олимп-бизнес, 2002. – 238 с.
442. Хейлз Кетрін Н. Як ми стали постлюдством: Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці / Пер. з англ. – К.: Ника-Центр, 2002. – 430 с.
443. Хофманн Л., Мьоллерс Ф. Україна на шляху до Європи / Ф. Мьоллерс. – К.: Фенікс, 2001. – 343 с.

444. Цехмистро И.З. Претензии и крах классической рациональности // Totallogy. Постнекласичні дослідження / И.З. Цехмистро. – К.: ЦГО НАНУ, 1995. – С. 230–239.
445. Человек и общество: ноосферное развитие: [Монография] / О. С. Анисимов, Г.В. Агаманчук, В.К. Батурич и др.; под ред. В.Н. Василенко и др.]. – Москва; Белгород: Белгор. обл. типогр., 2011. – 485с. – (Энциклопедия ноосферных знаний).
446. Чернавский Д. С. Синергетика и информация (динамическая теория информации) / Д. С. Чернавский. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – С.100–188.
447. Шавкун І.Г. Управління: сутність та генеза / І.Г. Шавкун // Нова парадигма: [журнал наук.пр.] / К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 45. – С.100–115.
448. Шавкун І.Г. Філософія менеджменту / І.Г. Шавкун. – Запоріжжя: ТанDEMАртСтудія. – 2007. – 261с.
449. Шамхалов Ф. Теория государственного управления / Ф. Шахмалов. – М.: ЗАО Изд-во “Экономика”, 2002. – 638 с.
450. Шаронов В.В. Основы социальной антропологии / Шаронов В.В. – СПб. – Издательство “Лань”, 1997. – 192 с.. – с.178.
451. Швець Д. Є. Концептуалізація соціально-інституційних засад управління системою вищої освіти в Україні: [Монографія] / Д. Є. Швець // Запорізька державна інженерна академія. – Запоріжжя, Вид-во ЗДІА, – 2012. – 314 с.
452. Шевченко Г.М. Особливості сучасного комунікативного дискурсу: проблема відчуження / Г.М. Шевченко // Гілея: науковий вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 40. – С.257–164.
453. Шемяков О.Д. Розвиток виробничої демократії в управлінні соціально-трудовими відносинами: теорія і практика: [Монографія] / О.Д. Шемяков. – Донецьк, “ВІК”, 2012. – 290с.
454. Шпекторенко И.В. К проблеме компетентностной сущности профессионального опыта кадров / И.В. Шпекторенко // Государственное и муниципальное управление: Ученые записки СКАГС: [науч. – теор. журнал]: Российская Академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации Южно-Российский институт-филиал. – Р. – на-Дону, 2012. –№ 3. – С.31–38
455. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; [под ред. В. А. Ядова; пер. с англ.] – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416с.

456. Шумпетер И. Теория экономического развития: исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита и цикла конъюнктуры. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
457. Шустер Г. Детерминированный хаос: Введение [пер. с англ.] / Г. Шустер // М.: Мир, 1988. – 240с.
458. Эрхард Л. Благополучие для всех / Л. Эрхард. – М.: Наука, 1991. – 130с.
459. Яковлев А. Социальные альтернативы века / А. Яковлев // Свободная мысль. – 1993. – № 17–18. – С.3–16.
460. Яскевич А. Й. Програма всеохоплюючої інституційної розбудови та європеїзація державного управління країн Східного партнерства / А. Й. Яскевич // Аналітика і влада: [журн. експерт. – аналіт. матеріалів і наук. пр.]. Ін-ту пробл. держ. упр. та місц. самоврядування Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України]. – К.: НАДУ, 2012. – № 6. – С. 162–169.

Наукове видання

СОСНІН О.В.
ВОРОНКОВА В.Г.
ПОСТОЛ О.Є.

**МІЖНАРОДНІ СИСТЕМИ
ТА ГЛОБАЛЬНИЙ РОЗВИТОК**
(соціально-політичні, соціально-економічні,
соціально-антропологічні виміри)

Технічний редактор — *Мар'ян Пашико*

Підписано до друку 5.01.2015 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Умов. друк. арк. 32,20.
Гарнітура Minion Pro. Наклад 1000.

Видруковано у книжковій друкарні “Коло”
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Україна, 82100.
тел./факс: +380 3244 2-90-60, 3-87-32,
ел. пошта: koloopera@gmail.com, kolodruk@gmail.com

Видавництво “Коло”
(Свідоцтво серії ДК № 498 від 20.06.2001 року)
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Україна, 82100.
тел./факс: (03244) 2-90-60, 3-87-32,
e-mail: koloopera@gmail.com